

ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐՑԱԽԻ ԹԵՄ
«ԳԱՆԶԱՍԱՐ» ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ
DIOCESE OF THE ARMENIAN APOSTOLIC CHURCH OF ARTSAKH
"GANDZASAR" THEOLOGICAL CENTER

Գանձասար
"GANDZASAR"

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ
THEOLOGICAL REVIEW

Գլխավոր խմբագիր
Մեսրոպ քահանայ Արամեան
Պատասխանատու քարտուղար
Տիգրան Խաչատրեան
Տեխնիկական խմբագիր
Յովհաննէս Կիզողեան
Գեղարուեստական խմբագիր
Արեգ Ասատրեան
Վերստուգող սրբագրիչ
Շուշան Վարդանեան
Կազմը՝ Արմեն Զիրքչեանի

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ • REPUBLIC OF ARMENIA
ԵՐԵՒԱՆ 1994 YEREVAN

**Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ
Տ.Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ Ա
ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ
ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ**

**ՀՐԱՄԱՆԱԻ
Տ. ՊԱՐԳԵԻԻ
ՍՐԲԱԶԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ԱՌԱԶՆՈՐԴԻՆ ԱՐՑԱԽԱՅ**

**ՍՈՅՆ ՀԱՏՈՐԸ ՏՊԱԳՐԻՈՒՄ Է
ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԶՕՐԱԿՅՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ»
ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆ ՄԵԿԵՆԱՍՈՒԹԵԱՄԲ**

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- 5 Հասան իշխանի մասին, որ հիմնադրեց Գանձասարի Ս. Յովհաննես Մկրտիչ եկեղեցին
- 7 ՍԱՀԱԿ ԶՈՐԱԹՈՐԵՑԻ
Հայոց Սահակ կաթողիկոսի ճառը՝ աստած Արմատե-
նեաց օրը՝ Ծաղկազարդին
- 16 ԱՐՏԱԾԷՍ ՄԱԹԵԻՈՍԵԱՆ
Գրիգոր Ծերենց խլաթեցի
- 18 ԳՐԻԳՈՐ ԾԵՐԵՆՆՑ ԽԼԱԹԵՑԻ
Դրուատ գովութեան ի սուրբ Աստուածածին
- ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ**
- 25 ՏԻՐԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆԵՐՍՈՑԵԱՆ
Քրիստոսաբանութեան մէջ համաձայնութեան
խնդիրները
- 48 ԿՈՄԻՒՆԻԿԷ
(Արեւելեան Ուղղափառ եկեղեցիների եւ Հռո-
մեական կաթողիկէ եկեղեցու աստուածաբանների
միջեւ ոչ պաշտօնական խորհրդակցութիւններ,
Վիեննա, 1971)
- 50 ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՄԱՏԵՂ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ
ԱՌԱԶԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻՆ
(Ուղղափառ եկեղեցու եւ Արեւելեան Ուղղափառ
եկեղեցիների միջեւ աստուածաբանական երկխօսու-
թեան համատեղ յանձնաժողով, Ժճեւ, 1990)
- 54 ԱՔԷԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՕՂԼՈՒԳԵԱՆ
Հայ եկեղեցու դիրքը քրիստոնէական Ընդհանուր
եկեղեցու մէջ
- 61 ՄԵՍՐՈՊ ՔԱՀԱՆԱՅ ԱՐԱՄԵԱՆ
Միեղինութեան սկզբունքը աստուածաբանութեան
մէջ
- ԲՆԱԳՐԵՐ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ**
- 96 ՄԻՔԱՅԷԼ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱԶԱՊԱՀԵԱՆ
Սուրբ Կղեմէս եպիսկոպոս Հռոմէացի
- 114 Ս. ԿՂԵՄԷՍ ՀՌՈՄԷԱՑԻ
Կղեմէսի առաջին ճամակը կորնթացիներին
- 137 ԱԶԱՏ ԲՈԶՈՑԵԱՆ
Մխիթար վարդապետ Տաշրացին (Սկեւոացին)
Հայոց եկեղեցու նուիրապետական կառոյցի
պաշտպան
- 139 ՄԻԹԱՐ ՍԿԵՒՌԱՑԻ
Մխիթար քահանայ Սկեւոացու հակաճառութիւնները
տասներկու առաքելների համապատասխան
մասին

150
160
240
241
242
312
320
323
330
332
338

- ՊԱՐՈՅՐ ՄՈՒՐԱԴԵԱՆ**
Դաւիթ Քորայրեցիմ եւ Արա «Պատճառները»
- ԴԱԻԻԹ ՔՈՐԱՍԵՐԵՑԻ**
Դաւթայ վարդապետի Պատճառ Պահոցն գրոց՝ ի Բարսղէ... (աշխատ. Կիմ Մուրադեանի)
- ԱՐՍԵՂ ԿԵՍԱՐԱՑԻ**
Խօսք Բարսղի եպիսկոպոսի Կեսարու Կարպաղով-կացիոց...
- ՅԱԿՈՒՔ ԲԵՆՍԷԼԱՆ**
Յուճարեմ բնագրով անյայտ ճառ ս. Աթանաս Ալեք-սանդրացու անուամբ
- Ս. ԱԹԱՆԱՍ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՑԻ**
Խօսք Աթանասի եպիսկոպոսի առ այնուհիկ, որք ասեմ, թէ հրամանաւ Աստուծոյ գործէ մարդն զչարն եւ զբարին, որպէս այլազգիքն ասեմ
- ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ**
ԱՆԱՆԻԱ ՍԱՆԱՀՆԵՑԻ
Անանիայի հայոց վարդապետի՝ ի խնդրոյ...
- ՎԱՐՔ ՍՐԲՈՑ**
Մարիամ Եգիպտացու վարքը
Երանելի Մաշտոց Եղիվարդեցու վարքը
Խօսք Աստուծոյ երանելի այր Յովհաննէս Սարկաւազի մասին
- ՀԱՅՈՑ ՆՈՐ ՎԿԱՆԵՐԸ**
Կորիւն քահանայ Երամեան
Ասողիկ քահանայ Թողազեան
Սմբատ եպիսկոպոս Սաստիթեան
- ՀՈԳԵՒՈՐ ՄՇԱԿՈՑԹ**
ՏԻԳՐԱՆ ԽԱԶԱՏՐԵԱՆ
Քրիստոնէական տաճարի խորհրդաքանութիւնը

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ 375019,
ԵՐԵՒԱՆ, ԲԱՂՐԱՄԵԱՆ 24 Գ
24, BAGHRAMIAN, YEREVAN, 375019,
REPUBLIC OF ARMENIA
Հեռ./ Tel. 56.08.91, 56.53.38 • Հեռապատճէմ/ Fax 27.15.20

Ծարուածքը՝ «ԳԱՆՁԱՍԱՐ» աստուծաքանական կենտրոնի համակարգչային ծառայութեան

[ՀԱՍԱՆ ԻՇԽԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ՀԻՄՆԱԴՐԵՑ ԳԱՆՁԱՍԱՐԻ Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԿՐՏԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻՆ]¹

Սա Ջաքարէ եւ Իւանէ մեծամեծ իշխանների քրոջ որդին էր, բարեպաշտ եւ աստուածասէր, Հեզ եւ Հանդարտ, ողորմած եւ աղքատասէր այր, աղօթքների եւ խնդրուածքների մէջ ճշնող, ինչպէս անապատականները: Որտեղ էլ լինէր, անխափան կատարում էր ցերեկուայ եւ գիշերուայ պաշտամունքը, ինչպէս վանականները, իսկ կիրակի օրը Փրկչի Յարութեան յիշատակը անբուն եւ յոտնկայս տքնութեամբ էր անցկացնում: Յոյժ քահանայասէր էր, ուսումնասէր եւ աստուածային Կտակարանների ընթերցող:

Այլեւ բարեպաշտուհի էր նրա մայրը: Իր ամուսնու՝ Վախթանգի (որին Տանկիկ էին անուանում) մահուանից յետոյ, կարգաւորելով իր երեք որդիների՝ Ջալալի, Ջաքարէի եւ Իւանէի [կեանքը], գնաց սուրբ քաղաք՝ Երուսաղէմ, եւ երկար տարիներ մեծ ճգնութեամբ ապրեց այնտեղ: [Նա] զարմացնում էր բոլոր տեսնողներին եւ լսողներին, քանի որ Աբգարի կնոջ՝ Հեղինէի նման իր ամբողջ ունեցուածքը բաժանեց աղքատներին ու կարօտեալներին եւ ինքն իր ձեռագործով էր կերակրում:

Եւ այնտեղ էլ մեռաւ, որին Աստուած փառաւորեց որպէս Իրեն փառաւորողի՝ նրա գերեզմանի վրայ կամարածեւ լոյս կանգնեցնելով՝ ուրիշներին [եւ] նոյնպիսի բարեգործութիւնների յորդորելու համար:

Երբ այս իմաստուն իշխանը տեսաւ անօրէնների յարձակումը, իր երկրի բնակիչներին ամրացրեց մի ամրոցում, որ պարսից լեզուով Խօխանաբերդ էր կոչւում: Երբ եկան, պաշարեցին ամրոցը եւ տեսան, որ Հնարաւոր չէ գրաւել այն, խաղաղութեամբ ու սիրով Հրաւիրեցին նրան իրենց մօտ: Եւ նա իմաստնաբար Հաւանութիւն տուեց նրանց մտադրութեանը: Եւ ապա ինքը գնաց նրանց մօտ բազում ընծաներով: Եւ մեծարելով նրան՝ իրեն յանձնեցին իր երկիրը՝ աւելի ընդարձակ սահմաններով, եւ Հրամայեցին նրան ամէն տարի իրենց Հետ պատե-րազմի գնալ եւ Հաւատարմօրէն Հնազանդ մնալ իրենց:

¹ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1961, էջ 268-270

Իսկ նա խոհեմաբար կարգաւորեց իր երկիրը, ինչ որ կարող էր անել նրանց մօտ եկող երթեւեկողների կարիքների համար. թէ՛ կերակուր եւ թէ՛ այլ բան ինքը ստանում, պահում էր եւ, իր կողմից աւելացնելով, տալիս նրանց, երբ իր մօտ էին գալիս: Եւ [նրանք] նեղութիւն չէին տալիս երկրին, միայն նրան էին դիմում [անհրաժեշտութեան դէպքում]: Իսկ այլ երկրներում այսպէս չէին անում, այլ ուր որ հասնում էին, ամէն տեղ նեղում էին նրանց:

ՆՐԱ ԾԻՆԱԾ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՄԱՍԻՆ

[Նա] շինեց գեղեցկազարդ յօրինուածով մի եկեղեցի՝ Աստուծոյ փառքի գմբէթարդ երկնանման տաճար, ուր հանապաղ պատարագւում է Աստուծոյ Գառը, որ վերցնում է աշխարհի մեղքերը, Գանձասար կոչուող վանքում՝ Խօխանաբերդի դիմաց, իրենց շիրմատեղիում: Եւ երկար տարիներ աշխատեցին նրա վրայ:

Երբ աւարտուեց, մեծահանդէս նաւակտիք արեց՝ եկեղեցին օրհնելու համար: Այնտեղ էր եւ Աղուանքի կաթողիկոս տէր Ներսէսը բազում եպիսկոպոսներով, նաեւ մեծ Վանական վարդապետը բազում վարդապետներով: Այնտեղ էին եւ Խաչէնի սուրբ վարդապետներ Գրիգորիոսը եւ տէր Եղիան, որոնք միմեանց հարազատ էին. այս երկու այրերով Աստուած զարդարել էր նրանց երկիրը: Եւ այստեղից Քրիստոսի մօտ փոխուեցին՝ առաջինը՝ 1238¹ թ., իսկ Եղիան՝ 1249 թ., եւ պահուում են Խաղալի աստուածափառ տանը: Եւ բազում քահանաներով օրհնեցին եկեղեցին. ասում են՝ երէցների թիւը եօթ հարիւր էր:

Երբ [եկեղեցին] օծումով կնքուեց, մեծ ճաշկերոյթ սարքեց. ինքն իր ձեռքով սպասաւորում էր նստածներին եւ իւրաքանչիւրին, ըստ իր պատուի առատութեամբ նուէրներ տալով, արձակեց բազմութեանը: Եւ այս տեղի ունեցաւ 1240 թ.՝ Վարդավառի մեծ տօնի օրը:

Իսկ նրա կին Մամբանը հրաշալի գաւիթ շինեց եկեղեցու դռան մօտ եւ, ինքն իրեն ամբողջովին առաքինութեան տալով, հանապաղ ճգնում էր պահքով, աղօթքներով եւ ընթերցասիրութեամբ եւ օր ու գիշեր յարատեւում էր Տիրոջ պատուիրանների մէջ, ինչպէս որ գրուած է:

Գրաբարից փոխադրեց Մարթա Արաբեանը:

**Հայոց Սահակ կաթողիկոսի՝ [ճառը]՝
ասուած Արմաւեճեաց օրը՝
Մաղկազարդի**

Աւետարեք եւ տիեզերական տօն եւ տէրունական տօներից առաւել գերափառ, բոլոր բերկրաբերձ² եւ սոսկալի, երկնաբեր բանակների փառաբանողներից պանծացուած: Այսօր երկիրը, երկինքն ու ծովը բերկրելով ցնծում են. քառայրով տարրքն իր հնութիւնը նոր լինելութեան են կոչում: Օղը բարբխառն եւ պտղածնող շունչ է բուրում: Մաքրափայլ եւ ականակիտ աստղերը նկարակերտում են իւրաքանչիւր [համաստեղութեան] դիրքը: Բոլորածեւ լիալուսինն արեգակի պէս ջահաւորում է ողջ գիշերը. եւ արեգակը, հասարակածին հասնելով, Հոլաթեւում է³ երկնքի ու երկրի միջեւ: Մովը լուել է բարձրակոհակ վրդովումից եւ ոլորտածաւալ⁴ շարժումներից: Երկիրը ձմեռային սգաւորութիւնից անցել է գարնանային վերանորոգման. եւ բուրաստանները, հոգածու օդի շնչով պարուրուած, պատուել են բազմաբոյր ու բազմահամ ծաղիկների գլխիկներով: Եւ երկրի փայլարներում ու ձերպերում բոյն դրած գեռունները, ժամանակի

1 Սահակ Գ Ձորափորեցի կաթողիկոս (677-703 թթ.): Մնուել է Գուգարաց Գահանգի Ձորափոր գաւառի Արքունաշէն գիւղում: Ուսանել է Թեոդորոս Բոթնեացու մօտ: Առաւել յայտնի է իրեն վերագրուող շարականներով, ինչպէս նաեւ «Կանոնագրքում» տեղ գտած 15 կանոններով: Ձորափորեցու Ռեղինակութեամբ մեզ է հասել նաեւ Մաղկազարդի տօնին նուիրուած ճառը՝ «Սահակայ Հայոց կաթողիկոսի ասացեալ յԱրմաւեճեաց օր», որի արեւելահայերէն թարգմանութիւնը կատարուած է ըստ «Յովհաննու Իմաստասիրի Աւանցող մատենագրութիւնը» հրատարակութեան (Վննետիկ, Ս. Ղազար, 1833, էջ 214-222):

2 բերկրաբերձ - որտեղ բարձր ու վսեմ բերկրանք կայ

3 հոլաթեւել - թեւածել

4 ոլորտածաւալ - պեկոծ

1 Գրիգորիոսի մահուան թուականն ըստ երեսային գրչագրերում ընդհանրացած սխալ է, որովհետեւ Գանձասարի Ս. Ծովհաննէս Մկրտչի եկեղեցու օծումը տեղի է ունեցել 1240 թ.:

մեծափառութիւնը զգալով, իրաքանչիւրն իր բնական ձայնով, վերիններին հետեւելով, ներդաշնակ եղանակում են օրերի վայելչութիւնը: Եւ ծովածին կենսասէրների երամները, լսելով երամապետներին, ձմեռային եւ միջնաշխարհ կայարաններից միախմբուելով, բարձրանում են երկրի երես, լցնում երկիրն ու ջրերը եւ, բազմանուագ ձայնելով, արագութիւնների տեսակների զանազանութեամբ օր ու գիշեր երաժշտական մեղեդիներ են վերերգում:

Եւ քառոտանի գազանների եւ երէնների շարքերը, խմբեր կազմելով, ճոխացնում են որովայնները խոտերով եւ անտառների նորածին ծաղիկներով, գոչելով ու բչելով հիացնում բանական էակների լսողութիւնը: Եւ ընտանի կենդանիները դուրս են գալիս իրենց որջերից. մի մասը Հողագործական տաժանմունքներն է թիկունքին առնում, իսկ միւսներն էլ խմբուելով լցնում են զանազան ծաղիկներով լի հովիտներն ու դարաւանդները՝ աւելացնելով մարմինների քաշն ու ճարպերը: Եւ նաւավարը, նաւը յանձնելով ձմեռային վրդովմունքից լուծ ծովին, առագաստին փարուող բարեյաջող օդով սլանում եւ ժամանում է բաղձալի երկիրը: Եւ երկրագործը, ըստ Հոգեհոտագ երաժշտապետ Դաւթի, կացարանից ելնում է իր գործին եւ ձեռքերի վաստակին, սերմնացու եւ տնկաբեր Հողում աշխատելով՝ Հարստացնում, ճոխացնում է շտեմարանների լիութիւնը: Եւ բովանդակ երկինքը, երկիրը, ծովը եւ բոլոր կենդանիները բերկրում ու ցնծում են՝ մեծարելով օրերի փառաւորութիւնը մեր փառաբանութիւնների միասնական ձայնակցութեամբ, որը բաւական Համարելով՝ անցնենք այսօրուայ սաղմոսին:

Թագաւորներից մեծը եւ Օրէնքի առաջին երաժիշտ Դաւիթը՝ Գրոց Հաւատարիմ մարգարէն եւ բարբարոսական ազգին տանջողը, պատերազմներում միշտ յաղթողը եւ հսկաներին սատակեցնողը, խաւարած Իսրայէլի ճրագը եւ Հօր արարչական սրտին Համակամը, մարմնացած Բանի նախահայրը, Կոյս Աստուածածնի ցեղապետը եւ ըստ նահապետական տների՝ նախահայրը, քահանայական երգերի գլուխն ու աստուածաբանողը, սերովբէների բարբառութիւններին ձայնակցելով, այս օրուայ մասին մարգարէական Հոգով նախագոչելով, մեծափառ խօսքը մեզ վերաձայնեց՝ ասելով ինսուկեցերորդ սաղմոսում, թէ՛ «Լեռները կցնծան Տիրոջ առջեւ, քանզի գալիս է»¹: Պատշաճ եւ ճշմարիտ է այս խօսքը, քանզի ամէն բանում պետերը եւ առաջիններն են ցնծում՝ աւետաբեր լուրն առնելով. զօրքում՝ զօրա-

¹ Տե՛ս Սաղմ. ՂԵ(Ձ) 12:

վարը, հօտում՝ հօտապետը, նաւում՝ նաւապետը: Այսպէս եւ Արարչի Հողեղէն բնութիւնն առնելու եւ Հողեղէնի ազգակից լինելու առթիւ բարձր դարաւանդները եւ Հոգեղէն բլուրները կցնծան եւ վեց օրերի փառաբանութիւնից առաւել կբերկրեն՝ Հողեղէնների՝ մարդկանց հետ Հարազատութիւն ունենալով:

Բայց լեռներն, ըստ նշանակութեան, նմանեցնում է մարգարէական մաքուր անձանց, որ Հողանիւթ մարմնով Սուրբ Հոգու տաճարներ դարձան, շնորհաբարձ բախտով բարձրացան մարդկային բնութիւնից, Սուրբ Հոգու սրատեսութեամբ կանխատեսեցին բազմաժամանակեայ եւ ապագայ խորհուրդը եւ գրաւոր թողեցին մեծավայելչական օրուայ սարսափելի յիշատակութիւնը: Նրանց շնորհաւէտեայ Հոգիներն այս օրուայ մասին խոստովանեցին եւ, աստուածային ճոխութեամբ բարձրացած, յիշատակեցին իրենց երգերում՝ մեզ հետ ցնծալով Որդու մեծափառ գալուստը: Եւ առաքելների մէջ մեծը՝ Պողոսը, իր առաքելական մատեանում Եփեսացիների թղթում գրելով՝ «Օրհնեա՛լ է Աստուած եւ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի Հայրը, որ օրհնեց մեզ ի Քրիստոս ամենայն Հոգեւոր օրհնութեամբ երկնաւորների մէջ»¹, հրամայում է մեծ գնդին բարբառութեամբ օրհնել մարմնացած Բանի Հօրը՝ ո՛չ ըստ գրաւոր եւ Հնացած օրէնքի, որ անէժքներով էր փակուած եւ անակնառու դատողութեամբ յանցաւորներին հրամայում էր զանազան տանջանքներով ընթանալ, վէրք՝ վէրքի եւ անդամ՝ անդամների փոխարէն Հատուցել, զանազան ջարդեր, քարկոծումներ, սրամահութիւններ եւ հրկիզումներ: Այլ Որդին, մեր բնութեան կերպարանքն առնելով եւ մեզ համար իր բնութեամբ քաւարան դառնալով, տանջանքներից ազատեց մեր բնութիւնը եւ մէկ մահուամբ բազում մահերի գիրը կնքեց: Եւ գրին յաջորդեց շնորհը՝ Հոգին, եւ ինքը՝ Բանը, եղաւ ամէն ինչ ամէն ինչում. Հողեղէնների հետ՝ Հողեղէն, օրէնքը Հարստացնող, գիրը լուծող, ոգին քննող, աներեւոյթ Հօր պատկերը եւ բոլոր մարդկանց զօրութիւնն ու իմաստութիւնը, ամենքի Արարիչը, փակուած դրախտը բացողը, դէպի վեր՝ առ Հայր ելնելու ճանապարհը, երկրորդ երկինք մտնողների երկրորդ դուռը, երկնքի Աստուածը՝ արարչութեամբ, երկրի Թագաւորը՝ մարմնաւորութեամբ, մարդկանց սիրելին՝ փրկագործութեամբ, հրեշտակների Համար նախապատուելին՝ Աստուածութեամբ: Եւ բոլորի Համայնագութեամբ, տիեզերական այս օրերին, Համաշխարհական միասնական բարբառումը կցորդելով առաքելական

¹ Եփես. Ա 3-4

գրեցին, աստուածաբանելով փառաւորե՛նք ամենքի չօր եւ Միածին Որդու մարդասիրութիւնը:

Աւետարանիչներէց մեծը՝ երանելի Մատթէոսը, որ հոգեւոր երկու շնորհ ստացաւ, առաքելական աթոռն ունենալով՝ նաեւ Աստուածորդու արտաբերական քարոզներն աստուածաբանողը, իր հրաշապատում գրեցում այս օրերի գալստեան խորհրդի մասին աւետարանելով, ասում է. «Երբ մօտեցան Երուսաղէմին եւ եկան Բեթփազէ՝ մերձ Զիթնեաց լեռանը, այնժամ Յիսուս արձակեց երկու աշակերտներին՝ ասելով նրանց. «Գնացէ՛ք այդ գիւղը, որ ձեր դիմացն է, այնտեղ կգտնէ՛ք կապուած մի էջ եւ նրա հետ՝ մի քուռակ. արձակեցէ՛ք, բերէ՛ք ինձ: Եւ եթէ մէկը ձեզ բան սսի, կասէ՛ք, որ իրենց տիրոջը պէտք են, եւ նա իսկոյն դրանք կուղարկի»¹: Իսկ [Յովհաննէս] Աւետարանիչը, պատմելով Որդու աստուածահրաշ սքանչելագործութիւնների մասին, ի՛նչ հոգեխառն գրեցով է շարադրում խօսքը. Գալիլեայից Որդուն հետեւելը եւ, ախտացեալին մերձենալով, հոգու եւ մարմնի աստուածեղէն բուժական դեղն ընձեռելը, որի համար էլ եւ Հրէաստանի Բեթանիայում հաւատարիմ բարեկամի հիւանդանալն է տեսնում մարդկային դեղերով անբուժելի մարմնեղէն ախտով, յաջորդ տեղում՝ նրա անշնչանալն ու ննջելը եւ քոյրերի առաքումը, որպէսզի նախքան վախճանուելը աստուածային շնորհներով ժամանի եւ անբուժելի ախտի բուժումն ընձեռի: Եւ նախքան Տիրոջ եւ աշակերտների Բեթանիա ժամանելը՝ անշնչանում է Ղազարոսը եւ անկենդանանում՝ մեռածի վիճակը ճաշակելով: Եւ Տէրը գալով գտնում է նրան չորս օրուայ վախճանուած եւ ապականուած մարմնին սոսկալի ձայնով տիրաբար հրամայում գերեզմանից դուրս գալ եւ [միւսներին էլ] երիզներից ու կապանքներից նրան ազատել: Եւ երբ Բեթանիայում ընթրում էր, Ղազարոսը մէկն էր սեղանի շուրջ նստածներից²:

Այս հրաշագործութիւնները անցած երէկուայ օրուանն էին, իսկ այսօր, առնելով աշակերտների բազմութիւնն ու յառաջանալով դէպի Բեթանիա՝ Զիթնեաց լեռ, գալիս է Բեթփազէ, որտեղից առաքում է երկու աշակերտներին եւ հրամայում բերել էջն ու նրա հետ՝ քուռակը. եւ փութով է առաքում, որպէսզի նախքան Երուսաղէմ մտնելը նստի նրանց վրայ: Բայց, ըստ այս տեսութեան, Երուսաղէմ մտնելը, Բեթփազէ եւ Զիթնեաց լեռ գալը պէտք է հասկանալ որպէս Աստուած-

որդու մերձակայ չարչարանքները եւ [իր] մահուամբ մարդկային բնութեան ազատագրումը մահուանից: Երուսաղէմը պէտք է հասկանալ որպէս բովանդակ աշխարհ՝ առաքելական քարոզութեամբ եւ Աւագանի վերածնութեամբ: Իսկ «Բեթփազէ» թարգմանում է ծնօտի տուն. նշանակում է անմաքոր կենդանու ծնօտ, որով վարսաւոր Սամսոնը բիւրաւոր անթլփատների մեռցնում էր հայածելով: Այսպէս եւ վարսաւոր Յիսուսի՝ չօր Որդու եւ Բանի՝ նոյն կենդանու վրայ նստելը նշանակում է Աստուածացեալի՝ հակառակորդի տիեզերական իշխանութիւնը ոտքի տակ տալով մեռցնելը: Իսկ Զիթնեաց լեռը նշանակում է բովանդակ աշխարհի լուսաւորուելը՝ կամաւորաբար չարչարանքների գալը: Եւ աշակերտներից երկու առաքուածները նշանաբերում են բովանդակ աշխարհը՝ երկու հոգեխառն կոչմամբ՝ գրաւոր եւ հոգեւոր. եւ երկուսի էլ փութով, անվրէպ ժամանակի առաքելը նշանակում է մարգարէականն ու աւետարանականը:

Բայց այս ամէնը հէնց այնպէս չի եղել, այլ՝ որպէսզի կատարուի մարգարէական խօսքը՝ Ջաքարիայի խոստովանութիւնը, որն ասում է. «Ասացէ՛ք Սիրոնի դստերը. «Ահա՛ գալիս է քո Թագաւորը՝ Հեզ եւ նստած էջի եւ էջի քուռակի վրայ»³: Օրէնքին հաւատարիմ հոգեկիրները նախաճառուելով աստուածաբանեցին Աստուածորդու գալիք սքանչելագործութիւնների մասին: Նահապետներից մեծը՝ Յակոբը, մարգարէաբար խօսելով, ասում է Յուդայի ժողովրդի մասին, որից պիտի կատարուէր [Բանի] Կոյսից մարմնանալը, եւ որը սուրբ Կոյսի նախահայրն է. «Անպակաս լինի իշխանութիւնը եւ պետութիւնը Յուդայի տոհմից, մինչ եւ որ կհասնի նրա իշխանութեան ժամանակը: Կկապի իր գրաստը որթատունկից եւ էջի քուռակը՝ որթատունկի ոստից»³:

Որթատունկը պէտք է հասկանալ որպէս Աստուածորդու մարմնաւորումը՝ Համաձայն իր իսկ խոստովանութեան, որ իր արարչական մարմինը որթատունկ է, եւ երանելի առաքելները՝ ճիւղեր: «Կկապի իր գրաստը որթատունկից» նշանակում է հողեղէն բնութեամբ մարմնանալն ու համատնօրինելը եւ անսպառ ու անլուծելի սիրով մեր բնութեանը կապուելը: Իսկ «[Կկապի] իր քուռակը որթատունկի ոստից» նշանակում է, թէ Աւագանից նոր ծնուածներին, որդեգրաբար, սիրով կապելով Սուրբ Երրորդութեանը, միաւորեց անխզելի եւ

1 Մատթ. ԻԱ 1-4
2 Տե՛ս Յովհ. ԺԱ 1-45, ԺԲ 1-2:

1 Տե՛ս Դատ. ԺԵ 15:
2 Ջաք. Թ 9
3 Տե՛ս ԾՈՒՈղ. ԽԹ 10-11:

անխափանելի կապանքներով: Իսկ մարգարէներէից մեծը՝ Ջաքարիան, այսօրուայ արարչական Հրաշագործութիւնը բացափայլ եւ յայտնապէս փողելով, ասաց. «Ուրախացի՛ր, դո՛ւստր Սիրոնի, որովհետեւ գալիս է քո Թագաւորը՝ նստած նոր, անմաքուր կենդանիների վրայ»¹: Թագաւոր եւ փրկիչ, Հեզ եւ խոնարհ է անուանում Հօր ծոցածին Բանին, Որն արարչական անուամբ, մարդկօրէն տնօրինութեամբ, ճշմարտապէս մարմին առաւ եւ խոստովանեց Իրեն Թագաւոր՝ Աստուած երկնքի եւ երկրի: Իսկ անմաքուր կենդանիները, որոնց վրայ նստեց, նշանակում են երկու ժողովարանները՝ Հրեաների եւ Հեթանոսների. անմաքուր՝ այն պատճառով, որ երկուան էլ բազմաստուածութեան մէջ զուգահաւասար կործանուած էին²: Ուստի եւ վերջրեց Հողեղէն բնութիւնը, որի միջոցով առաւելագոյն սիրով կապուելով Հրեաների եւ Հեթանոսների ժողովարաններին՝ նրանց որդեգրութեան արժանացրեց Հաւասարակից Հօրը եւ Իր ժառանգութեանը՝ Աւագանի վերածնութեամբ: Եւ, Իրեն տաճարացնելով, նստում եւ բնակւում է սուրբ Եկեղեցում՝ երկնային Հօր Համար ընտրելով քահանաներին եւ մարգարէներին, ուստրերին եւ դուստրերին:

Իսկ «Սիրոնի դուստր» պէտք է Հասկանալ սուրբ Եկեղեցին, քանզի երանելի առաքեալները Նրա արքայութեան խորհուրդն Աստուածորդուց Սիրունով ընդունեցին. այնտեղ եւ Սուրբ Հոգու իշխանութիւնը ասացան աստուածային բերանի փչմամբ. այնտեղից էլ երանելի առաքեալները սուրբ Եկեղեցու Հիմնադրումը սկզբնաւորեցին. այնտեղից եւ զանազան լեզուներով քարոզութեան կոչուեցին եւ Աստուածորդու Յարութիւնը նրանո՛ւմ ճանաչեցին: Այս ամենի Համար էլ Հրամայում է ուրախանալ Սիրոնի դստրը, որը սուրբ Եկեղեցին է:

«Աշակերտները գնացին եւ արեցին, ինչպէս Յիսուան իրենց Հրամայել էր: Եւ էչն ու քուռակը բերեցին, նրանց վրայ զգեստներ գցեցին, եւ Նա նստեց նրանց վրայ»³: Ի՞նչ էք կարծում, ո՞ր երկու

1 Տե՛ս Ջաք. Թ՝ 9:
 2 Յայտնի է, որ Իսրայէլի ժողովուրդը դարեր շարունակ խախտել է Բաւաւտարմութիւնը Մոսէի հրահրած տրուելով տարբեր կոնապաշտութիւնների, սակայն, կարծում ենք, որ այստեղ հեղինակը, հրեաներին բազմաստուածութեան մէջ կործանուած համարելով, ոչ թէ ի նկատի ունի ուղղակիօրէն հեթանոսական կոնապաշտութիւնը (մանաւանդ որ Բաբելոնի գերութիւնից յետոյ Իսրայէլը մարգարէների կողմից այլեւ չի յանդիմանուել կոնապաշտութեան մէջ), այլ մարդու ներքին կոնապաշտութիւնը՝ օրինապահութեան արտաքին քողի տակ բազում մեղանշական մոլուցքների տրուած լինելը:
 3 Մատթ. ԻԱ 6-8

աշակերտներն են գնացել. ասուած է առաքեալների երկու խմբի մասին՝ եօթանասուներկուը, որոնց առաքեց նախքան Իր աստուածեղէն Յարութիւնը, եւ տասներկուը, որոնց առաքեց Յարութիւնից յետոյ՝ փչելով Սուրբ Հոգին¹ եւ ասելով. «Գնացէ՛ք, աշակե՛րտ դարձրէք բոլոր ազգերին»²: Իսկ էչն ու նոր քուռակը Հրեայ եւ Հեթանոս ժողովրդի նորահաւաստներն են, որոնք, ընդունելով Նրա վարդապետութիւնը, սուրբ Եկեղեցու մարմինը եւ անդամները կոչուեցին: Իսկ կենդանիների վրայ զգեստներ գցելը Հոգու եւ մարմնի մաքրութեան ընծայումն է նրանց, որոնց վրայ պիտի նստէր եւ Հանգչէր Աստուածորդին:

«Եւ ժողովրդի բազմութիւնն իր զգեստները փռեց ճանապարհի վրայ»³: «Ժողովրդի բազմութիւն» ասելով՝ ի նկատի ունի այն մարդկանց բազմութիւնը, որոնք իրենց մարմնական յանցաւոր ախտերն են Աստուածորդու առջեւ անծածկաբար տարածում: Իսկ Յիսուսին Հրէաստանում եւ Գալիլիայում Հետեւելը նշանակում է պատուիրանազանցութեամբ ախտացեալի՝ յանցանքներից ինքնստիսքեան բժշկապետաբար բուժուելը: Եւ «ուրիշներն, - ասում է,- ծառերից ճիւղեր էին կտրում եւ տարածում ճանապարհին»⁴. սա եւս Հէնց այնպէս է, այլ նշանակում է Աստուածութեան գալստեան արժանաւոր գործակցութիւն, քանզի պատրաստուել էր տիեզերական փրկութիւն կատարել եւ արարածների ընդունայն Հնազանդութիւնն արարչական Հնազանդութեան փոխել, որպէսզի երկրի եւ ծովի իրենց Աստուն ամէնքն էլ ճանաչեն եւ մեծարեն, որոնց Հետ եւ ծառերն են ընձիւղների Հետ նորածին սաղարթ եւ ծաղիկներ ընծայում իրենց Գոյացնողին:

Եւ «առջեւից ու ետեւից գնացող ժողովրդի բազմութիւնն աղաղակում էր եւ ասում. «Օրհնութիւն Դաւթի Որդուն, օրհնեա՛լ է Նա, որ գալիս է Տիրոջ անուամբ. օրհնութիւն բարձունքներում»⁵: «Առջեւից եւ ետեւից գնացող ժողովուրդ» ասելով՝ պէտք է Հասկանալ Հոգեւոր երկու խմբերը՝ մարգարէութիւն եւ քահանայութիւն, որ նախքան Տիրոջ մարմնանալը խոստովանեցին Նրա գալուտը: Իսկ ետեւից գնացող ժողովուրդը երանելի առաքեալներն են եւ սուրբ

1 Տե՛ս Յովն. Ի 22:
 2 Մատթ. ԻԸ 19
 3 Մատթ. ԻԱ 8
 4 Մատթ. ԻԱ 8-9
 5 Մատթ. ԻԱ 9

Եկեղեցու բազմութիւնը, որ Նրա տնօրինութիւնից յետոյ Դավթի Որդի են խոստովանում Նրան, որ, անբաժանաբար Հայրական ծոցում մնալով, կատարելապէս ծնունց կուսական որովայնից, եղաւ կատարեալ մարդ՝ առանց մեղքերի: Այս միշտ խոստովանում են երկու ժողովարանները՝ առաքելական խմբերը՝ սուրբ Եկեղեցով Հանդերձ:

«Եւ երբ Նա մտաւ Երուսաղէմ, ամբողջ քաղաքը դղրդաց, եւ ասում էին՝ ո՞վ է Սա»¹: Ամենքի Արարչի ծնունդով մաքրուած եւ երուսաղէմանում է ողջ աշխարհը, քանզի Նրա մարմնանալը նշանակում է աշխարհի Համազոյ ոգիների մաքրութիւնը եւ բազմաստուածութեան անմաքրութիւնն աշխարհից վտարելը: Եւ քաղաքացիների դղրդալը Հակառակորդի զօրութիւնն է, որով փորձելով՝ գտաւ Նրան որպէս Ճշմարիտ Աստուած, Ում աղաղակելով ասում էին. «Գիտենք Քեզ, թէ Ով ես, Աստուծո՞յ Սուրբը: Ժամանակից շուտ մեզ մի՛ դատիր»²: Աստուածացեալ զօրութիւնը նրանց դուրս վանեց եւ Հրամայեց Իր ճշմարիտ արարչական անունը բարեբանել Աստուծոյ խոստովանութեամբ եւ ճշմարտափառութեամբ:

«Եւ ժողովուրդն ասում էր. «Սա Յիսուս մարգարէն է, որ Գալիլեայի Նազարէթ քաղաքից է»³: Ժողովուրդը, ինչպէս նախապէս ասացինք, պէտք է Հասկանալ սուրբ Եկեղեցին, որ միշտ խոստովանում է Նրա Աստուածութիւնը, մարմնանալը եւ Հօր մօտ մնալը, իսկ մարգարէ [ասելը]՝ գալիքը մարգարէաբար եւ աստուածապէս նախագուշակելու պատճառով, ինչպէս որ, Գալիլեայում չըջելով, Հրէաստանում մեռած Ղազարոսին տեսաւ. եւ, նախքան գրաւոր դպրութիւն [ստանալը], օրինականներին դաստիարակեց⁴: Իսկ Նազովրեցի է կոչւում, այսինքն՝ մաքուր, որպէս Իր մարմնաւորմանը Հաւատարիմ եւ ճշմարիտ վկայ, «որ մեղք չգործեց, եւ նենգութիւն չգտնուեց Նրա բերանում»⁵:

Եւ մենք, որ այսպէս այս օրերի տիեզերագովը եւ բարեբանողը Հանդիսացանք, նրանց աստուածեղէն մտքի Հետ Համախոհ լծորդութեամբ, գործակցաբար սպասաւորենք, մանկանց Հետ բարեբանենք, ծերերի Հետ ոստերով Հանդերձ երկրպագենք, աշակերտների Հետ խոստովանենք Տիրոջ անուամբ եկած Օրհնեալին. բոլորի Հետ ամէն

1 Մատթ. ԻԱ 10-11
 2 Տե՛ս Մատթ. Ը 29, Մարկ. Ա 24, Ե 7:
 3 Մատթ. ԻԱ 11
 4 Տե՛ս Ղուկ. Բ 46-48:
 5 Ա Պետր. Բ 22

ինչ լինենք, որպէսզի բովանդակ աստուածեղէն շնորհներին Հասու լինենք մատակարար Սուրբ Հոգու միջոցով, Որն արարչական շնորհն առատապէս է տալիս արժանաբար Հայցողներին, որպէսզի գալով բնակուի մեր ժողովարաններում, տաճարացնի մեր Հոգիներն ու մարմինները եւ Սուրբ Երրորդութեան բնակարաններ ու օթեւաններ դարձնի: Ուստի եւ ամենքի Հօրը եւ Միածին ու կենսագործող Որդուն եւ մատակարար ու պարգեւաբաշխ Սուրբ Հոգուն մշտնջենաւոր փառաբանութիւն մատուցենք այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Գրաբարից փոխադրեց Սեդա Ստամբուլցեանը:

Գրիգոր Խլաթեցին (1349-1425 թթ.) Հայ Եկեղեցու Աշահատի վարդապետներից է՝ մատենագիր և բարոնապետ, պատմական վարքա-վկայաբանական, մեկնողական երկերի հեղինակ, բանաստեղծ (գանձ, տաղ, մեղեդի, շարական, ներբող, չափածոյ հանելուկ և չափածոյ յիշատակարաններ), եկեղեցական-ծիսական ժողովածուների կազմող, խմբագրող, գրիչ, նկարիչ, երաժիշտ:

Սովորել է Յովհաննէս Որոտնեցու համալսարանում Գրիգոր Տաթևացու, Գեորգ Երզնկացու, Յովհաննէս Մեծոփեցու հետ, վարդապետական աստիճան և դասասելու իրաւունք է ստացել Որոտնեցու լծակից Սարգիս բարոնապետից և դասաւանդել վերջինին խառնաւարտ վանքում տեղաւորուած վարդապետարանում: 1405 թ. Սարգիս և Վարդան բարոնապետներից յետոյ ստանձնում է վարդապետարանի բարոնապետութիւնը Ցիպնավանքում, սակայն ծանր պայմանների հետեւանքով դպրոցը քայքայում է:

Գրիգոր Տաթևացին 1407-08 թթ. համալսարանը տեղափոխում է Մեծոփայ վանք, որտեղից Տաթև վերադառնալիս իր փոխարէն բարոնապետ է նշանակում Գրիգոր Խլաթեցուն: 1410 թ. Գ. Խլաթեցին այն յանձնում է Թովմա Մեծոփեցուն, իսկ ինքն ամբողջովին նուիրում եկեղեցական-մշակութային գործունէութեան:

Աշակերտ բանաստեղծ Առաքել Բաղիշեցին ուսուցչի մասին գրում է, որ «գրէր յամենայն ժամ յամարայնի և ի ձմերայնի, յաշուն և ի գարուն, ի տուէ և ի գիշերի, ի տուն և ի դուրս, ի վանք և ի գետը և ի քաղաք... մինչև յօր նահատակութեան... գրէր և վաճառէր և գինն տայր կարօտելոց...»: «Եւ գամենայն վարդապետս և կարգաւորս ի նոյն յորդորէր»,- լրացնում է Թովմա Մեծոփեցին:

Նրա խմբագրութեամբ Հայոց Եկեղեցին օգտագործում է «Յայսմաւորք», «Տօնական», «Գանձարան» եկեղեցական մատենաները, նրա ընդօրինակութեամբ՝ Աւետարան և Ծաշոց, Պատմութիւն և Մեկնութիւն, Ժողովածու, թուղթ և շրջաբերական:

Նահատակում է անհաւատների ձեռքից:

1400 թ. խառնաւարտ վանքում դպրոցի համար ընդօրինակում է Սարգիս Ծնորհալու «Կաթողիկէից թղթոց» մեկնութիւնը, որի մէջ հանդիպում ենք սոյն «դրուատին», որի շարժառիթի մասին գրում է ինքը՝ տեղում:

Ի դէպ, այս ձեռագրին կցել է վարդան Արեւելցու «Հնգամատեանի» իր համառօտումը և հայրերից այլ ճառեր: Զեռագիրը պահում է Մաշտոցի անուան մատենադարանում (N 5435):

Արտաշէս Մաթեոսեան

[ԴՐՈՒԱՏ ԳՈՎՈՒԹԵԱՆ Ի ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆՆ]¹

Զի ո՞վ ոք կարիցէ արժանապէս գովել զայնոսիկ, որոց գովութիւնն Աստուծոց էր եւ ոչ ի մարդկանէ: Բայց զի բարեխաւովքեամբ սոցա եւ աւժանդակութեամբ թեւոցն աղաւթից արժանի լիցուք յիշատակել ի շրթունս անբիժ Հաւատոյ զաւրհնեալն ի յերկինս եւ զգովեալն ի յերկրի, զբարեբանեալն յընդհանուր գոյից, այսինքն՝ զերանուհի Կոյսն Մարիամ, զամէնաւրհնեալ սուրբ Աստուածածինն, զերանեալն յամենայն ազգաց, զահարկուն դիւաց եւ զսարսափելին Հրեշտակաց, զմեծութիւնն ազգին կանանց եւ զպարծանքն բոլոր Հոգեղինաց:

Զդուստրն ասեմ, որ լաւ է Աղամեանս տոհմի, քան զտասնորդի(“)
ըստ Սողոմոնի: Այս է՝ քան զբոլոր մարդկային բնութիւնս, եւ մանաւանդ՝ քան զամենայն երամս սրբոց եւ զդասս արդարոց: Զի նա է մայր ստոյգ կենդանեաց, որ ըստ Աստուծոյ եւ վասն Աստուծոյ, զի յաղագս նորա Հանդիսացան մարդարէքն, եւ նովաւ ընտրեցան առաքելքն, նովաւ պարծին կուսանթին], եւ ի նա խրախուսին դասք ճգնաւորացն: Ի նմանէ զաւրացան

¹ «Մեկնութիւն Կաթողիկէից թղթոց Սարգսի Օնորիալոյ» երկի 1400 թ. ընդօրինակութեան (ՄՄ ձեռ. N 5435, թ. 364) «Երանելոյն Սարգսի Օնորիալից վարդապետի արարեալ Մեկնութիւն ի փոքունս մեծամեծացն յանդգնելոց չեն» գլխից լետոյ (էջ 355) խաթեցու կողմից յանդուած է. «Եւ արդ, զդրուատ գովութեան առաքելոցն սրբոց՝ գորոտոցն լուսոյ, ըստ մերում կարի արժանապէս հատցուք, թէպէտ եւ արժանատրութիւն նոցա գերազանց է, քան զքան գովեստի մտաց մսեղիմի», որին անմիջապէս յաջորդում է ներկայացուող բնագիրն անգլան միջամտութիւններով:

մարտիրոսքն, եւ յուսով նորա արիացան նահատակքն: Նա է զէն վարդապետաց ուղղափառաց եւ պսակ Հայրապետացն սրբոց:

Եւ արդ, նա, որ այսքան բարեաց է պատճառ, զիա՞րդ զրուատի յանարժանիցս եւ որպէ՞ս գովի ի մեղաւոր շրթանցս: Եւ զի՞նչ աւրինակաւ երանի յաղտեղի լեզուոյս: Եւ ո՞ր բանիւ բարեբանի ի գարշ բերանոյս: Այլ վստահացեալ ի բանն, որ ասացաւ ի նմանէ, թէ՛՝ երանիցեն ինձ ամենայն ազգ, յայսմանէ Համարձակիմ փանաքիմաց տեսութեամբս եւ տկար բանիւս երանեմ զնա, զի թերեւս ընկալցի ըստ գթասէր բարուցն մարդասէր կամաւքս իւրովք եւ մի՛ խոտեալ անարգեսցէ զիս եւ զբանս իմ ըստ արժանեաց իմոց, որպէս Որդի նորա զպատարագն Եփթայեաց եւ զինկարկութիւնն որդոյն Ամասեայ եւ զանպատշաճ Հպիլն Ոգեայ ի տապանակն սուրբ, որ աւրինակ էր նորա, իբրեւ զստուեր կապարեայ՝ ընդ ծաղիկն ոսկ(ւ)ոյ եւ զանազան գունոց երանգոց վայելչականաց: Այլ ընկալցի եւ Հոտոտեսցի, որպէս Մնեալն ի նմանէ, զպատարագն բոլորապտուղ՝ մատուցեալ ի սեղանն սուրբ:

Եւ արդ, թէպէտ եւ առաքելքն Հաղորդեցան Աստուծոյ Հաւր միջնորդութեամբն Յիսուսի, այլ ոչ այնքան, որպէս զմայր Բանին Աստուծոյ: Զի ծնեալն ի Հաւրէ՛ անմայր, ծնաւ ի նմանէ՛ անհայր: Եւ այս ճշմարիտ Հաղորդութիւն ընդ Աստուծոյ սրբոյ Կուսին Մարիամու՝ բարձրագոյն քան զառաքելոցն: Եւ թէ՛ առաքելքն շաւշափեցին զԲանն ի մարմնի, նա՛՝ յարգանդի տարեալ իննամսեայ ժամանակաւ, եւ ծնաւ որպէս մայր զԱստուածն բոլորից: Եւ կուսութիւնն ծնողին անարատ մնաց, զի Աստուած էր Մնեալն:

Գրկաւքն երարձ, բազկաւքն գգուեաց, ձեռաւքն շաւշափեաց, մատամբքն զգեցոյց, շրթամբքն Համբուրեաց, բերանովն ողջունեաց, բանիւ աւրհնեաց, լեզուան գովեաց, մտաւքն բարեբանեաց, Հոգ(ւ)ովն փառաւորեաց, մարմնովն սպասաւորեաց, սրտիւն աղաչեաց, ստեամբքն դիեաց, կաթամբքն կերակրեաց եւ ամենայն զգայարանաւք անդամոց մարմնոցն պաշտպանեաց Այնմ, որ ի վեր յերկինս ի Հրեղէն անիւսն ճոխանայր: Եւ երեքսրբեան փառատրութեամբ ընդ Հաւր եւ ընդ

Ամենասուրբ Հոգ[ւ]ոյն ճշմարտի զերեքսրբեանն ընդունէր
զաւրհնաբանութիւն:

Եւ թէ առաքեալքն բարեկամք Աստուծոյ կոչեցան, նա՛ մայր:

Նոքա՛ սիրելիք, եւ նա՛ ծնող:

Նոքա՛ սպասաւորք, եւ նա՛ դշխոյ:

Նոքա՛ ծառայք, եւ նա՛ տիկին:

Նոքա՛ զինուորք, եւ նա՛ թագուհի:

Նոքա՛ առաքեալք, եւ նա՛ մայր Թագաւորին:

Նոքա՛ քահանայք, եւ նա՛ սրբուհի:

Նոքա՛ երիցունք, եւ նա՛ տիրուհի:

Նոքա՛ Հրամանակատարք, եւ նա՛ Հրամայող:

Նոքա՛ դատաւորք, եւ նա՛ բարեխաւս:

Նոքա՛ իշխանք, եւ նա՛ ազատ:

Նոքա՛ լոյս աշխարհի, եւ նա՛ ծագող անմատոյց Լուսոյն:

Նոքա՛ աղ, անհամից՝ Համեմ եւ Հոտելոց՝ պիտան, եւ նա՛ Համեմ եւ
անուշարար երկնաւորաց եւ երկրաւորաց:

Նոքա՛ դրախտ աստուածատունկ, եւ նա՛ ծառ կենաց, բերող
զանձաւարար Պտուղն:

Նոքա՛ վարդք, եւ նա՛ բուրումն անուշութեան:

Նոքա՛ ծաղիկք, եւ նա՛ ծաղկեալ պարտէզ Աստուածութեանն:

Նոքա՛ ակունք պատուականք, եւ նա՛ թագ ի գլուխն Ադամայ:

Նոքա՛ ոսկի կեփազ[ե]յայ, եւ նա՛ պսակ Եւայի:

Նոքա՛ Հարսնածուք Փեսային, եւ նա՛ Հարսն Երկնաւորին:

Նոքա՛ աւրիորդք՝ մաքուր Հարսին, եւ նա՛ ծնող Արքային:

Նոքա՛ ոչ էին [յ]աշխարհէս, եւ նա՛ ի վեր քան զնոսա:

Նոքա՛ հրեշտակաց դասակից, եւ նա՛ ի վեր քան զսերո[վ]բէսն:

Նոքա՛ անմարմնոյն քաղաքակից, եւ նա՛ ընդ Ամենասուրբ
Երրորդութեանն դասաւորեալ՝ յանմտանելին եղականացս:

Նոքա՛ քերո[վ]բէիցն ձայնակից, եւ նա՛ պաշտեալ ի սերո[վ]բէից:

Նոքա՛ աթոռոցն փառաբանակից, եւ նա՛ երկրպագեալ
յերկնաւորաց եւ յերկրաւորաց եւ ի սանդարամետականաց:

Զի Հաւր Աստուծոյ Հաղորդացաւ,

ընդ Միածնին իւր դասեցաւ

եւ ընդ Հոգ[ւ]ոյն փառաւորեցաւ:

Վասն որոյ անկանիմք առաջի նորա մեղուցեալ որդիքս, զի մաւր
գութ ունի, եւ աղաչեմք զնա յամենայն սրտէ՝ ասելով.

«Ամենամաքուր տաճա՛ր Աստուծոյ Բանին՝ բարձրագոյն քան
զերկինս եւ խորագոյն քան զանդունդս, լայնագոյն քան զերկիր
եւ ի վեր քան զմիտս:

Դու՛ Տիրամայր Կոյս, որ զամենեցունց գովութեան պատճառս՝
յանձին բարձեալ տարար գումեմն զՀաւատս, զմիւսոյն՝ զլոյս եւ
զումեմն՝ զսէր, զայլ ումեմն՝ զխոհեմութիւն եւ զմիւսոյն՝
զարիւթիւն, զումեմն՝ զողջախոհութիւն, զայլ ումեմն՝
զարդարութիւն, զմիւսոյն՝ զխոնարհութիւն եւ յոմանց՝
զսրբութիւն եւ զամենայն առաքինութեան տեսակս յանձին քում
ցուցէր, որպէս ասէ ոմն ի ծառայից քոց եւ ի դաւանողացն սրբոց,
թէ Աստուածն Բան եւ Արարիչն Հանուրոց ոչ միայն վասն
կուսութեանն հաճեցաւ ի Մարիամ, այլ վասն խոնարհութեանն եւ
սուրբ սրտին յղացաւ յարգանդի նորա եւ ծնաւ ի նմանէ որպէս
մարդ Աստուածն բոլորից:

Արդ, աղաչեմ զքեզ, սո՛ւրբ Աստուածածին Մարիամ, որ այնքան
չնորհաց ընդունակ եղեր եւ ունիս Համարձակութիւն բարեխաւել
առ Որդին քո Միածին վասն դաւանողաց քոց, որք անկեալ երկիր

պագանեմք առաջի մարդասէր, անոխակալ եւ անյիշաչար կամայ քոց:

Գթա՛ եւ յիս, որ դաւանողս եմ մայրութեան քո Աստուծոյ, եւ աղաչեա՛ վասն իմ զառ ի քէն Մնեալն:

Բամել զվարատեալս ի սուրբ խորհրդոց եւ զաղտեղեալս ի բարի գործոց եւ տածել ի գաւիթ սրբութեան Մարմնացելոյն առ ի քէն:

Ի քէն աղերսիս Հայցեմ, տիրածին՝ Կոյս, մի՛ անտես առներ զաղաչանս իմ, այլ մատո՛ Միածնի քո:

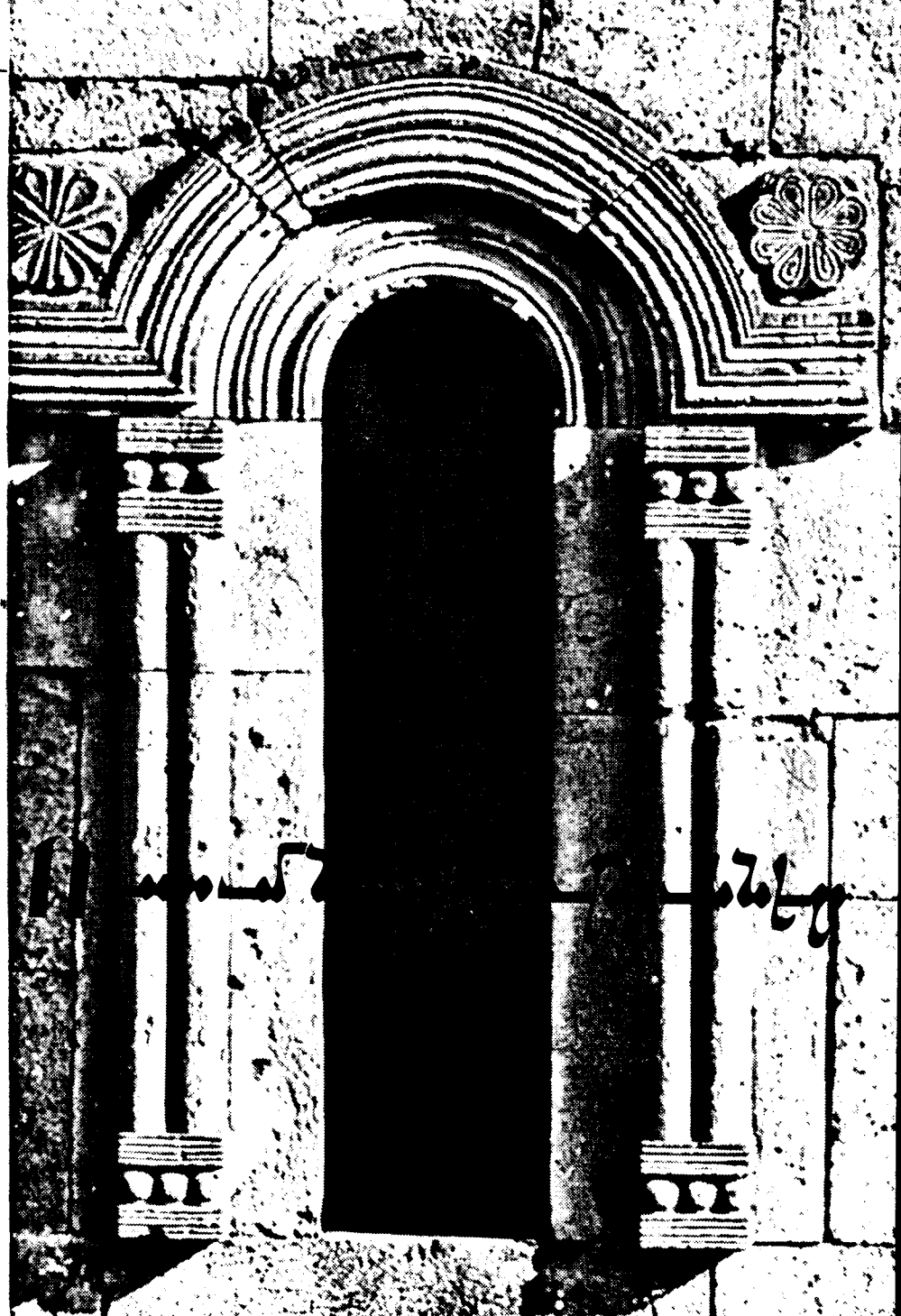
Գորովագո՛ւթ Մայր, ծնո՛ղ Աստուծոյ Բանին, զմեղաւք Հարեալս ի բարեաց աղաչանաւք քո պատուաստեա՛ ի ծնեալն ի քէն Բարին:

Որ բարեխաւսես վասն ազգի մարդկան, անմոռաց յիշմամբ պաղատեա՛ վասն մեր առ ծնեալն ի քէն Որդի:

Բարունւոյն էից ծնո՛ղ, մի՛ անտես առներ զմեզ, զի գին եմք արեան Փրկչին, որ ի քէն ծնաւ յերկրի:

Ինձ մեղաւորիս դու լո՛ւր, միջնորդ Հաշտութեան մերոյ, արտասուաւք Հայցեա՛ վասն իմ, Աստուծոյ ծնո՛ղ եւ մա՛յր:

է ինձ երանի՛ յայնժամ, թէ լինիմ արժանացեալ մաղթանաւք սրբոցն ընդ քեզ՝ Միածնին քոյոյ տեսեան»:

ՔՐԻՍՏՈՍԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ՀԱՄԱԶԱՅՆՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ԺՈՂՈՎՆԵՐԻ ՖՈՒՆԿՑԻԱՆԵՐԸ

Որեւէ քրիստոնեայ, մուտք գործելով Եկեղեցի եւ գտնելով իր տեղը որպէս հաւատացեալ, իրեն պատասխանատու է զգում խոստովանել ճշմարիտ հաւատքը եւ գործել ըստ այդ հաւատքի՝ առաջնորդուելով իր գիտակցութեամբ, որն իր հերթին առաջնորդում է Եկեղեցով եւ ներշնչւում Սուրբ Հոգով: Ժողովի խնդիրն է ցոյց տալ երկնքի արքայութեան ճշմարտութեան ճանապարհը՝ բառային պնդումների միջոցով խօսելով Եկեղեցու հետ հաւատքի տարրերի մասին, երբ հարցը վարդապետական է կամ դաւանական: Այսպիսի պնդումներն անհրաժեշտաբար կենցաղավարում են այնքան ժամանակ, քանի դեռ պահպանւում են տուեալ ժամանակաշրջանի լեզուի մէջ: Ժողովը խօսում է հաւատացեալների հետ, որպէսզի հաստատի նրանց հաւատքը՝ իր ուսուցումը շողկապելով Եկեղեցու աւանդութեան հետ:

Քրիստոնեայի հաւատարմութիւնը ոչ թէ ժողովի նկատմամբ է՝ որպէս այդպիսին, այլ Եկեղեցու նկատմամբ՝ որպէս ամբողջականութեան, որն ինքնին բարձրագոյն ժողովն է եւ պահպանողը հաւատքի աւանդի: Ժողովը քննում է [սրբազան] Աւանդութեան հաւատքով, եւ ոչ թէ՝ ընդհակառակը: Ահա թէ ինչու որոշ ժողովներ մերժուել են Եկեղեցու կողմից երկար կամ կարճ ժամանակի ընթացքում, թէպէտ նրանք գումարուել են եւ իրենց աշխատանքը կատարել պատշաճ կերպով: Ուրիշ ժողովներ ընդունուել են տիեզերականորէն կամ մասնակիորէն, եւ նրանց որոշումները համարուել են որպէս ուղղափառ: Հետեւաբար, գոյութիւն ունի ժողովների նուիրակարգութիւն՝ թէ՛ ըստ իրենց վերագրուած կարեւորութեան, թէ՛ ըստ իրենց ընդունման սահմանների ընդարձակութեան: Պատմական փաստ է, որ յաճախ,

Եկեղեցիների միջեւ աստուածաբանական երկխօսութեան փորձը բազմադարեան ասանդութիւն ունի. որա անհրաժեշտութիւնը մշտապէս զգացուել է՝ Քրիստոսի Եկեղեցու հաղորդական միութիւնը վերականգնելու համար: Մեր մօտ անցեալը նոյնպէս մշակուած Եկեղեցիների միջեւ փոխըմբռնում հաստատելու կարեւոր իրադարձութիւններով, որոնցից կարելի է առանձնացնել Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիների եւ Կաթողիկէ Եկեղեցու միջեւ աստուածաբանական երկխօսութեան Վիեննայի հինգ ոչ պաշտօնական խորհրդածողովները (1971, 1973, 1976, 1978, 1988), Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիների եւ Ուղղափառ Եկեղեցու ոչ պաշտօնական չորս խորհրդակցութիւնները (1964, 1967, 1970, 1971) եւ երեք պաշտօնական հանդիպումները (Ս. Բիշօյի վանք, 1989. Չամբեսի, 1990. Ժնեւ, 1993), որոնք աչքի են ընկել փոխըմբռնման, հանդուրժողականութեան եւ սիրոյ մթնոլորտով: Հայ Առաքելական Ուղղափառ Եկեղեցին իր գործուն մասնակցութիւնն է ունեցել այս երկխօսութեան մէջ, ուստի պատշաճ նկատուեց մեր ընթերցողին հաղորդակից դարձնել այդ կարեւոր եկեղեցագիտական իրադարձութիւններին: Թարգմանաբար (անգլերէնից) ձեզ ենք ներկայացնում Տիրան արքեպիսկոպոս Ներսայեանի «Քրիստոսաբանութեան մէջ համաձայնութեան խնդիրները» (Վիեննա, 1971) յօդուածը, Վիեննայի Ա խորհրդածողովի Կոմիսիկէն եւ Չամբեսիի Բ պաշտօնական հանդիպման Համատեղ յայտարարութիւնը:

Մտերոպ քահանայ Արամեան

ժողովների [կանոնական] ընդունումից յետոյ, նրանց որոշումները յետագայ երկխօսութեան առարկայ են եղել Եկեղեցու ներսում:

Այս նուիրակարգութեան բարձրագոյն կէտն է Նիկիոյ ժողովը՝ ոչ այնքան այս ժողովի ձևական կանոնականութեան, որքան նրա կատարած գործի պատճառով՝ Եկեղեցով նրան ամրագրուած բարձրագոյն կարեւորութեան եւ բոլոր տեղերում ու բոլոր յետագայ դարերում նրա հրահանգների իսկապէս տիեզերական ընդունելութեան պատճառով. ոչ միայն նրա համար, որ նա գրաւուած է ժողովների նուիրապետութեան բարձրագոյն դիրքը, այլ նաեւ նրա համար, որ նրա որոշումներն ընդհանրապէս չափանիշային են համարուել բոլոր յաջորդ ժողովների համար:

Ժողովների ընդհանրապէս ընդունելի համարման չափանիշը հաստատուն եւ միօրինակ չի եղել: Ե՛րբ պէտք է հրաւիրուի ընդհանուր ժողովը: Ո՞վ պէտք է հրաւիրի: Ինչպիսի՞ ներկայացուցչութիւն պէտք է ունենայ այն: Ի՞նչ խնդիրներ պէտք է քննի: Որքանո՞վ ազատ պէտք է լինի արտաքին ճնշումներից: Որքանո՞վ հեռու եւ որքանո՞վ երկար նրա որոշումները պէտք է համարուեն պարտադիր: Այս հարցերը սովորաբար տրուել են post factum եւ յաճախ պատահականօրէն՝ պատմութեան ելեւէջների ընթացքում: Յաճախ ժողովի ճակատագիրը կախուած է եղել նրա հովանաւորների զօրութիւնից: Այսուամենայնիւ ակնկալուած է, որ ժողովները կարտայայտեն Եկեղեցու միտքը, երբ որ այն կպահանջուի: Ակնկալուած է, որ նրանք կլինեն Եկեղեցու միութեան պահպանը եւ արտայայտիչը: Ակնկալուած է, որ նրանք կմղուեն Սուրբ Հոգով [տե՛ս Գործք ԺԵ 28]: Եւ այս Ֆունկցիանների կենսական անհրաժեշտութեան պատճառով ժողովականութիւնը (conciliarity) պատկանում է Եկեղեցու կառոյցի էութեանը՝ բոլոր մակարդակների համար: Սակայն մեր մարդկային անհաստատութիւնների պատճառով հնարաւոր չէ միշտ ընդունելի որոշակիութեամբ որպէս վաւերական սահմանել որեւէ առանձին ժողովի պնդումը: Ուստի մենք չպէտք է գայթակղութիւն ունենանք մտածելու, որ ժողովները մի տեսակ գերբնական ներխուժումներ են Եկեղեցու կեանքի՝ մէջ՝ աւելի բարձր հեղինակութիւն ունենալով, քան իրենց բնականոն պատմական դերն է նրանց շրջապատող իրադարձութիւնների բովանդակութեան մէջ:

Ժողովի մէջ կարծիքների տարամիտումը յաճախ արտացոլում էր դաւանական մեկնաբանութեան հարցերում առկայ անհամաձայնութիւնները Եկեղեցու՝ որպէս ամբողջականութեան մէջ: Բայց մինչդեռ ժողովի մէջ հայեացքների տարբերութեան լուծումն արագօրէն կարող է բացայայտուել քուէների հաշուումով կամ երբեմն այլ ձևերով, նոյնը չի կարելի ասել աշխարհով մէկ սփռուած Եկեղեցու մէջ տարբերութիւնների համադրման մասին: Հետեւաբար, անհանդուրժող մեծամասնութիւնը յաճախ դիմում էր փոքրամասնութեանը որպէս հերետիկոսների նշաւակելու հեշտ ճանապարհին՝ պահանջելով եւ իրենց վերապահելով Սուրբ Հոգին եւ միջինը բացառող տրամաբանական կանոնով չարին յանձնելով փոքրամասնութեանը: Եւ յետոյ նրանք դիմում էին աշխարհիկ հեղինակութիւնների՝ համոզչութեան այլ մեթոդներով հայածելու չարին: Այս մեթոդները, որոնք դժուարութեամբ կարող են յարմարուել Եկեղեցում Սուրբ Հոգու ներգործութեան հաւատքին, գլխաւորապէս հակարդիւնք են եղել: «Պատճառ փախչելոյ մերոյ ի ձէնջ, - գրում է ԺԲ դարի վերջի հայոց կաթողիկոս Ներսէս Դ-ը՝ իր խօսքն ուղղելով Կ. Պոլսի կայսրին, - աւերումն եկեղեցեաց եւ սեղանոյ Աստուծոյ կործանումն եւ նշանաց Քրիստոսի խորտակումն եւ բազում նեղութիւնք պաշտօնէից եւ պէս պէս զրպարտութիւնք, որպէս եւ ոչ ի մէջ թշնամեաց Քրիստոսի, յորս մերձ եմք, զի այսպիսի գործ ոչ միայն եւ զբաժանեալսն ոչ միաւորէ, այլ եւ զմիաւորեալսն պառակտէ ի միմեանց: Քանզի հակառակասէր է բնութիւն մարդկան, զորս ոչ այնքան բռնութիւն, որչափ խոնարհութիւն եւ սէրն ձգէ ի հրամայողին կատարումն»¹:

Ուղղափառութիւնն ամրակցելով ժողովների հեղինակութեանն ու նրանց արձակած աստուածաբանական որոշումների անբեկանելիութեանը եւ քննելով Եկեղեցու մի մասի ուղղափառութիւնը կամ ոչ ուղղափառութիւնը ընդունման կամ մերժման հիմքի վրայ՝ կախուած հանգամանքներից՝ այդ հեղինակութիւնն անկարող էր լինում միաւորել Եկեղեցին եւ մեծ հաւանականութեամբ շարունակելու է անել նոյնը: Քանի որ ժողովի դիրքի անշարժութիւնը պատմութեան մէջ եւ նրա պատկերը ձևաւորուել են նրան շրջապատող իրադարձութիւնների միջավայրում, համաձայնութեան գալ նրա զնահատման հարցում չափազանց դժուար է: Միւս կողմից՝ երբ մենք դիտարկում ենք

¹ «Ընդհանրական թուղթք սրբոյն Ներսիսի Օճորհայոյ», Երուսաղէմ, 1871, էջ 115

ժողովը վարդապետական հարցերի տեսանկիւնից որպէս աւելի ուսուցող, քան Եկեղեցու օրէնսդրական օրգան, եւ մեր ուշադրութեան սեւեռակէտը նրա բացատրութիւններում պարունակուող ներմաստնների վրայ է, այնժամ ցանկալի համաձայնութեանը կարելի է հասնել այնքանով, որքանով ժողովի ուսուցումը կհամապատասխանի նոր ըմբռնումներին եւ մեկնաբանութիւններին: Այլ խօսքով, երբ մենք փնտրում ենք լայն համաձայնութիւններ մեր հաւատքի հիմնադրոյթների հարցում եւ ժողովները համարում ենք աւելի հաստատող հեղինակութիւններ, քան սկզբնարար եւ սահմանող, ապա մեր միութեան ձգտումն աւելի կծառայի իր նպատակին: Օրինակ՝ մեր Եկեղեցին լիովին համաձայն է 787 թ. Նիկիոյ երկրորդ ժողովի որոշումներին ընդդէմ պատկերամարտների, թէպէտ պատկերամարտները հզօր են եղել Հայաստանում: Մինչդեռ ինքը ժողովը ձեւականօրէն չընդունուեց որպէս այդպիսին: Նոյնը կարելի էր ասել 553 թ. Կ. Պոլսի երկրորդ ժողովի մասին: Մեր ժամանակներում Վատիկանը ցոյց տուեց աշխարհին, որ խնդիրներին մօտենալու արդիւնաւէտ ուղին հանդուրժողականութեան, ըմբռնման, խոնարհութեան եւ աղօթական անդրադարձման մէջ է՝ Աստուծոյ բարի օրերի պառակտման վէրքերի բուժման տեսիլքով հանդերձ, լիակատար վստահութեամբ՝ Սուրբ Հոգու զօրութեան մէջ:

Ընդհանրական ժողովների բնոյթի եւ կարգավիճակի դիտարկումը կարեւոր է, քանզի մեր քրիստոսաբանական խնդրի քննարկման վերջնական նպատակը դժուարութեամբ հասանելի կլինի, քանի դեռ մեր դիրքորոշումները ժողովների նկատմամբ չեն յստակուել եւ ըմբռնուել:

ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՍԵՒԵՌԱԿԷՏԸ ԾԷՍԸ ԵՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐՆ ԵՆ

Կապը, «որով հաղորդակցւում է Քրիստոսի ողջ Մարմնին իր բոլոր յօդերով եւ յօդակապերով եւ դրանով իր աճը ստանում Աստուծոյ ծրագրի համաձայն» [տե՛ս Կող. Բ 19], քրիստոնէական կեանքն է՝ սուրբ Հաղորդութեան մէջ կենտրոնացած եւ յայտնուած: Տիեզերական եւ այլ ժողովների խնդիրն ու դերը այս միութեան պահպանութիւնն է, երբ այն վտանգուած է նշմարւում: Եւ հաւատքի միութիւնը միայն մէկ մասն է աւելի լայն միութեան այն կեանքի, ինչ իմաստով

Քրիստոս գործածեց խօսքը, երբ ասաց. «Ես եմ Ճշմարտութիւնը, Ճանապարհը եւ Կեանքը» [Յովհ. Ժ Դ 6]: Հերձուածները մերժւում են եւ դատապարտւում, որովհետեւ նրանք սպառնում են խզել կապը մարմնի եւ Գլխի՝ Քրիստոսի, ինչպէս նաեւ մարմնի անդամների միջեւ: Այժմ, երբ մենք քննում ենք մեր Եկեղեցիների խորհուրդները եւ յատկապէս սուրբ Պատարագը, այնտեղ մենք բաժանութեան պատճառ կամ առիթ չենք գտնում: Մեր քրիստոսաբանութիւնը, որն ուղղակիօրէն կամ անուղղակիօրէն խոստովանում ենք մեր ծիսական եւ ընդհանրապէս խորհրդական կեանքում, որեւէ կարեւոր վիճաբանութեան առիթ չի տուել: Փաստօրէն, նրանք գործածւում են այնպէս, ինչպէս միշտ եղել են ունիաթ կաթողիկոսների կողմից, որոնք Հռոմի ենթակայութեան տակ են: Փոքրիկ խնդիրներ, ինչպէս օրինակ՝ ընդխառնումը կամ մասնակցութիւնը երկու կողմերում եւ նման տարբերութիւններ, յանկարծակիօրէն ծագել են մեր օրերում եւ այն ժամանակ, սակայն հիմա այսպիսի բաները նոյնիսկ քննարկման առարկաներ չեն:

Գրիգոր Դ հայոց կաթողիկոսը 1179 թ., երբ բանակցութիւններ էին զննում յոյների հետ հաղորդուելու համար, գրել է. «Եթէ իցէ երկուց ոմանց ընթանալ ընդ մին ճանապարհ, լիցի՞ Հնար միոյն մուար լինել եւ միւսոյն ուղղորդ, եթէ՞ ոչ: Արդ, ուղեկիցս մեզ արժան է իմանալ եւ զճանապարհ զբանս Աստուածաշունչ Գրոց եւ առաջնորդ զհարս սուրբ...»¹: Եկեղեցու ծիսական եւ խորհրդական կեանքն իր հոգեւորականութեան եւ ժողովրդի հաւատքի, մտքի եւ հոգեւոր փորձառութեան ներիսկ արտայայտութիւնն է: Միւս կողմից, ծէսն իր դրոշմն է դնում երկրպագող համայնքի գիտակցութեան վրայ՝ որպէս շնորհի հաղորդակցման ուղի: Դաւանութեան բոլոր կէտերը վերջ ի վերջոյ փորձւում են Եկեղեցու կեանքում՝ մի կողմից՝ հիմնական աւանդութեամբ, միւս կողմից՝ տարիների փորձառութեամբ:

Ապա հարց է առաջանում. եթէ միաբնակութեան եւ երկաբնակութեան խնդիրները չեն ծագում մեր խորհրդական եւ ծիսական առօրեայում, ինչո՞ւ որեւէ ժողովի կամ ժողովների կողմից ձեւաւորուած որոշակի դրոյթներ պիտի թոյլատրուեն՝ վրդովելու Եկեղեցու իրական եւ գոյնեղէն միութիւնը նրա կեանքի ամենակենսական շրջա-

¹ Գոյճ, էջ 321

նում: Քրիստոսի եւ Նրա Աւետարանի Հանդէպ մեր Հաւատքը, Եկեղեցու Հիմնական աւանդութեան նկատմամբ մեր Հաւատարմութիւնը, մեր ընդհանուր ծէսերն ու խորհուրդներն ունեն իրենց յատուկ զօրութիւնը եւ շնորհը՝ Սուրբ Հոգով տրուող, որը պիտի առաջնորդի մեզ միութեան, եթէ չենք պատնէշում ճանապարհը՝ Համաձայնութիւն փնտրելով այնպիսի բաներում, որոնք էական չեն Հաւատքի Համար: Ինչպէս որ ճշմարտութիւնն առաջնորդելու է մեզ դէպի ազատութիւն, այնպէս էլ ազատութիւնը Սուրբ Հոգու մէջ պիտի առաջնորդի մեզ միութեան՝ Քրիստոսի ճշմարտութեան մէջ: Երբ մեր պաշտամունքի մէջ արտասանում ենք Նիկիոյ Հանգանակը, դրանով անուղղակիօրէն յարգանք ենք մատուցում այն Հայրերին, ովքեր Հաւաքուեցին այդ ժողովին եւ կազմեցին այն: Երբ տեսնում ենք մեր եկեղեցիները զարդարուած սրբազան պատկերներով եւ բազում այլ իրերով, որոնք, մեր ծիսական աղօթքներից մէկի Համաձայն, «կրում են Աստուծան մեզ Համար» (ΘΕΟΔΩΧΟΣ) մեր հոգեւոր յորդորման Համար, անուղղակիօրէն արդարացնում ենք նրանց գործը, ովքեր պաշտպանել են նրանց գործածութիւնը: Երբ ներգողներ ենք երգում Աստուծոյ Մօրը՝ Աստուածածնին, եւ խնդրում նրա բարեխօսութիւնը, դրանով Համաձայնում ենք նրանց Հետ, ովքեր պաշտպանել են Կոյսից ծնուած Աստուածամարդու Անձի միութիւնը: Երբ մեր ծիսական աղօթքներում եւ խորհուրդներում Հաւասարապէս շեշտում ենք Քրիստոսի Աստուածութիւնը եւ մարդեղութիւնը առանց շփոթի ու բաժանութեան եւ տեսնում Նրա մէջ մեզ պէս մարդ, սակայն առանց մեղքի, միաժամանակ՝ Սուրբ Երրորդութեան Երկրորդ Անձին, դրանով արտայայտում ենք մեր Համաձայնութիւնը նրանց ուսուցման Հետ, ովքեր մերժեցին ե՛ւ նեստորականութեան, ե՛ւ եւտիքէսականութեան սխալները: Այսպէս խոստովանելն աւելի իրական է, քան որոշակի ձեւական դրոյթներին Համաձայնելը: Պատկերազրուումը, քրիստոնէական արուեստը, ծիսական կեանքը, շարականները եւ Եկեղեցում գործող շնորհի նման ընձիւղումները Հաւատքի արտայայտութիւններ են: Եւ զարմանալի է, որ ձեւերի եւ կերպերի անվերջ բազմազանութիւնների միջով, դարերի միջով Հաւատքի սկզբանական աւանդը՝ բուն Աւանդութիւնը, գործնականօրէն անվնաս է մնացել իր միութեան մէջ: Ես փորձում եմ յատուկ ուշադրութիւն հրաւիրել այն բանի վրայ, որ եթէ մեր Հաղորդական եւ խորհրդական կեանքում մենք բաժանութեան պատճառ չունենք եւ եթէ իրապէս Հաղորդութեան մէջ ենք սուրբերի Հետ,

ովքեր գնացել են դէպի իրենց խոստացուած պարգեւները, ապա մեր բաժանութեան պատճառները պէտք է փնտրենք աւելի ընկերային օտարացման մէջ կամ որեւէ այլ տեղում եւ ոչ՝ Քաղկեդոնի ժողովի կամ որեւէ յետագայ ժողովի ձեւական ընդունման կամ մերժման մէջ:

ՔՐԻՍՏՈՍԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋՆԱՅՆՈՒԹԻՒՆԸ

Դիտարկելով Եկեղեցու վարդապետական գործունէութիւնը արդի դարաշրջանում՝ մենք գտնում ենք, որ Հիմնական խնդիրը դեռեւա քրիստոսաբանութիւնն է: Այն միշտ ուշադրութեան կենտրոնում է: Քրիստոսին Հաւատալը քրիստոնէական վարդապետութեան առանցքն է: Եւ Նոր Կտակարանն այս վարդապետութեան նախահիմքն է: Քրիստոս ճշմարտութեան յայտնութիւնն է Եկեղեցուն եւ Եկեղեցու միջոցով՝ մարդկութեանը: Այս յայտնութիւնը Աստուծոյ սէրն է, որ պատասխանում է մարդկութեան փրկութեան SOS մշտական ճիչին: Այս ճիչը ստանում է իր պատասխանը Քրիստոսի մէջ, որ մեր Փրկիչն է: Ո՛չ աշխարհիկ հրաշքները, ո՛չ էլ գիտական գիտարարութիւնները չեն կարողանայ լուեցնել մարդկային հոգու այդ փրկութեան ճիչը: Քրիստոսի կանչը այս կամ այն կերպ, Եկեղեցում կամ Եկեղեցուց դուրս, երիտասարդութեան, ինչպէս նաեւ տարէցների մէջ մշտապէս զօրեղ է: Միակ հրաշքը, որով մարդը կարող է փրկուել տիեզերական քայքայման եւ կործանման աղբակոյտը նետուելուց, Ենովքի հրաշքն է՝ Հին Ադամից եւ մահուանից դէպի Քրիստոս՝ Նոր Ադամ եւ Կեանք փոխուելու հրաշքը, մարդու՝ ժամանակաւորից դէպի յաւերժական բարձրանալու հրաշքը:

Հետեւաբար, Եկեղեցու դերն է լինել այս վերփոխման, այս նորագութեան գործիքը՝ Սուրբ Հոգու զօրութեամբ քարոզելով Քրիստոսին՝ Աստուծոյ Որդուն:

Եթէ այդպէս է, ապա քրիստոնեաների Համար քրիստոսաբանութիւնն առաջնային է աստուածաբանութեան նկատմամբ: Մենք սկսում ենք որպէս քրիստոսաբաններ, եւ մեր աստուածաբանութիւնը բխում է մեր քրիստոսաբանութիւնից: Աստուած Հայրն է մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի եւ ոչ թէ՛ բնախօսական աստուածաբանութեան աստուած: Չկայ այլ աստուած, բայց միայն՝ Քրիստոսի մէջ եւ Քրիստոսի միջոցով: «Ես եմ դուռը» [Յովհ. Ժ 9],- ասաց Քրիստոս. դուռը փրկութեան եւ յաւերժական կեանքի, ուր մարդը ներհիւսուելու է

աստուածային շինութեանը, իրերի գերազոյն կարգաւորութեան խորհրդին եւ միաւորուելու է Աստուծոյ հետ: Քրիստոս Աստուծոյ գոյութեան միակ ապացոյցն է, Աստուծոյ՝ Աստուծոյ ներսում՝ ըստ Պօլ Տիլիխի, եւ չի կարող լինել այլ ապացոյց¹: Քանզի առանց Նրա մենք չէինք կարող իմանալ Հօրը: «Առանց Ինձ ոչինչ չէք կարող անել» [Յովհ. ԺԵ 5],- ասաց Նա: Եւ եթէ չենք կարող անել ոչինչ, ապա չենք կարող նաեւ իմանալ ոչինչ: Նա ասաց. «Ոչ ոք չի գնում Հօր մօտ, եթէ ոչ Ինձանով» [Յովհ. ԺԴ 6]: Այսպիսով, մենք չպէտք է զարմանանք, որ երբ նոյն Ինքը՝ Եկեղեցու քարոզութեան Քրիստոս, յարութիւն առած Քրիստոս, Աստուծոյ Որդին, Ինքն Աստուած, Դ-Ե դդ. քրիստոսաբանների Քրիստոս, վերածուած է ընդամէնը մի մարգարէի՝ նման ուրիշներին բոլոր ժամանակներում եւ տեղերում, երբ Նա վերածուած է ընդամէնը Իր պատմական ժամանակաշրջանի մի սովորական մարդու, այնժամ մարդիկ կորցնում են իրենց ճանապարհն առ Աստուած, այնժամ մարդիկ կորցնում են ճանապարհը դէպի Քրիստոս, եւ, որպէս արդիւնք, Աստուած բաւականին հասկանալի կերպով յայտարարում է որպէս մեռած, ինչպէս իրօք կենթադրուէր, երբ մարդ մտածում է Նրա մասին առանց Քրիստոսի: Քրիստոս ասաց. «Ես եւ Հայրս մի ենք» [Յովհ. Ժ 30]: Քրիստոսնաններն այս յայտարարութիւնը պէտք է ընդունեն բաւական լրջօրէն, ինչպէս արել է Եկեղեցին դարեր շարունակ: Քանզի Հայրը հասանելի չէ առանց մարմնաւորուած Բանի: Անհասանելի է այն իմաստով, որ մնալու է որպէս անստոյգ, անորոշ մի պնդում՝ առանց իրական բովանդակութեան: Պատմականօրէն Աստուծոյ երրորդաբանական վարդապետութիւնն արդիւնքն է Եկեղեցու քրիստոսաբանական ուսուցման: Միայն առողջ քրիստոսաբանութիւնը կարող է յաղթահարել Աստուծոյ եւ մարդու փոխյարաբերութեան պատճառահետեանքային մոլորութիւնը եւ ի վերջոյ՝ աթէիզմի մոլորութիւնը: Քանզի Քրիստոսի միակութեան մէջ է ե՛ւ Աստուած, ե՛ւ մարդ: Ահա թէ ինչու Եկեղեցին հաւատում է, որ Նա համագոյ է Հօրը եւ համագոյ է մարդկանց: Քանզի եթէ Քրիստոս մարդ չէ՝ ամէն ինչում նման ուրիշ մարդկանց, բացի մեղքից, ապա մարդու համար նորից Աւետարանը ճշմարտացի չի լինի, պատմական եզրերն անիրական կլինեն, փրկութիւնը յօրինուած կլինի, եւ նորից Աստուած մեռած կլինի:

¹ P. Tillich, *The Courage :o Be*, Yale Univ. Press, 185

Քրիստոսի մէջ յաւերժականը եւ ժամանակաւորը միախառնուած (σὺγκρασις) են, Նրանում ճշմարտութիւնը դառնում է գոյեղէն եւ որոշակի, ոչ թէ՝ սուբյեկտի համար պարզապէս ընկալելի օբյեկտիւ առնչութիւնների նմուշօրինակ: Քրիստոս կամըջում է վիհը այն վիճակների միջեւ, ինչ մարդն է, եւ ինչ նա պիտի լինի: Նա կապում է վերջաւորը անվերջի, սկիզբը վերջի հետ: Նրանում մէկը ներկայացուած է միւսի մէջ: Քրիստոսի մէջ Արարիչը եւ արարածը մէկտեղուած են գոյաբանօրէն: Առանց հաւատքի ի Քրիստոս՝ ոչ մի հիմք չկայ առ Աստուած հաւատքի համար:

Այս լոյսի տակ դիտուած քրիստոսաբանութիւնը պիտի ողջունի որեւէ ձեւով եւ մեթոդով կատարուող աստուածաշնչային քննադատութիւնը եւ մեկնութիւնը: Յիսուսի կեանքի եւ ժամանակաշրջանի որեւէ պատմական ուսումնասիրութիւն նպաստաւոր կլինի, քանի որ նման ուսումնասիրութիւնը կխորացնի ու կընդլայնի Քրիստոսի մարդեղութեան նկարագրութիւնը, եւ Բանի մարդացման դաւանութիւնը կդրուի աւելի զօրեղ հիմքի վրայ այնքանով, որքանով Քրիստոսի կեանքի որոշակի պատմական միջավայրը վկայութիւն կլինի Նրա մարդեղութեան համար:

Այս առումով է, որ Դ-Ե դդ. մեծ քրիստոսաբանների գործը կենդանի է մնում: Նրանց թէժ պայքարը, նրանց կասկածներն ու անորոշութիւնները, նրանց ըմբռնումներն ու պնդումները նոր իմաստ են ստանում: Ներկան նշմարում է անցեալի որովայնում: Մարդկային բնութեան աստուածացումը Քրիստոսի մէջ ձեռք է բերում նոր նշանակութիւն:

Արդէն երբ վերյիշում ենք այս վաղ դարերում կիրառութեան մէջ եղած միջոցներն ու մեթոդները, տեսնում ենք նրանց գործի արդիւնքների անհամապատասխանութիւնը մեր ժամանակների համար: Բայց այժմ անհրաժեշտ է որոշակիութիւն մտցնել գործելամիջոցների եւ գործի միջեւ: Դ դարում եւ յետոյ Եկեղեցին դառնում է պետական Եկեղեցի: Հաւատքի կէտերը եւ կրօնական կարգապահութիւնը դառնում են պետական հոգածութեան առարկան: Եկեղեցական առաջնորդները դառնում են պետական գործիչներ: Եկեղեցու ժողովները դառնում են պետական օրգաններ, եւ նրանց դաւանական ձեւակերպումները ձեռք են բերում օրէնքի կարգավիճակի ուժ: Այս ձեւակերպումների հետ անհամաձայնութիւնը հաւասարազօր էր դառնում ան-

Հնազանդութեան պետութեան հեղինակութեան դէմ եւ հետեւաբար՝ պատժելի յանցանք: Երբ նեստորը պնդեց, որ սուրբ Կոյսի վերաբերեալ քրիստոսածին եղն աւելի ճիշտ է, քան աստուածածինը, նա աքսորուեց Եգիպտական անապատ, որտեղ մեռաւ հիւանդութեան հետեւանքով: Այսպիսի միջավայրում աստուածաբանական տրամախօսութիւնը եւ վարդապետական մտքի զարգացումը այնպիսի շրջադարձներ էին կրում, որոնք չէին կարող միշտ բնորոշուել որպէս ձյնարտութեան եւ Ազատութեան Հոգու ներգործութեան արգասիք եւ որոնք երբեմն ողբերգական էին լինում Եկեղեցու համար: Եւ այն իրադարձութիւնների հետեւանքները դեռեւս մեզ հետ են: Անշուշտ, բոլորովին անօգուտ միտք է պատասխաններ փնտրել այն հարցերին, թէ ինչ կպատահէր, եթէ կայսրերի կողմից վարուած չլինէին Եկեղեցու ընդհանուր ժողովները, եւ եթէ աստուածաբաններին թոյլատրուած լինէր աշխատել ազատ եւ անկաշկանդ մթնոլորտում: Այնուամենայնիւ, կարելոր է յիշել այն ուղին, երբ ժողովների դաւանական որոշումները յարուցւում էին, եւ այդ որոշումների միջեւ փոխհամաձայնութիւնը փնտրուում եւ գտնուում էր:

ՔՐԻՍՏՈՍԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԻՆ ԵԶՐԵՐԸ

Մենք ընդունում ենք այն փաստը, որ Ե դ. եւ յետագայ դարերի քրիստոսաբանական վէճերի արդիւնքները միահիւստուած են եղել Եկեղեցու եւ Եկեղեցիների աւանդութեան հետ: Սակայն այդ աւանդութիւնը մշտապէս պէտք է վերագնահատուի եւ նորովի ըմբռնուի մեր դարաշրջանին հարազատ լեզուամտածողութեամբ, մեր շարժման տրամախօսական ոլորտում: Հետեւաբար, Եկեղեցիները պէտք է ընդունեն, որ իրենց դաւանական ժառանգութեան մէջ կան որոշակի տարրեր, որոնք կարիք են զգում վերադիտարկման՝ այսպէս ասած իրենց առաջնայնութիւնը վերակարգաւորելու համար: Այս տարրերից մէկը բառերի այն խումբն է, որի շուրջ ծագել են ընդհարումները եւ անվերջ շարունակուել: Կարդալուց յետոյ պրոֆեսոր Գրիմայերի «Քրիստոս քրիստոնէական աւանդութեան մէջ» փայլուն եւ բարձրարժէք գիրքը՝ ես զգում եմ, որ չունեմ ո՛չ իրազեկութիւն, ո՛չ կարիք, ո՛չ էլ իսկապէս ցանկութիւն՝ քննարկելու դրանք: Սակայն ես կնախընտրէի հնարաւորութիւն ստանալ՝ կատարելու մի քանի դիտողու-

թիւններ նրանց գործածման հանգամանքների շուրջ, որքանով հասկանում եմ դրանք իմ տեսանկիւնից:

Այս բառերը, այսինքն՝ ուսիա (բնութիւն, էութիւն), Ռիպոստասիս (անձ), Փուսիս (բնութիւն), պրոսոպոն (դէմք), իրենց ետեւում ունեն իմաստասիրական, մարդաբանական եւ հոգեբանական ըմբռնումների մի ամբողջ մարզ, որն այժմ միայն պատմական հետաքրքրութիւն ունի մեզ համար: Նրանք գրեթէ դարձել են փիլիսոփայական հնածոներ եւ պէտք է դիտարկուեն որպէս այդպիսին: Նոյնիսկ քրիստոնէական դաւանանքի դասական շրջանի որոշ եպիսկոպոսներ լիովին արդարացի էին համարում զգուշանալը Եկեղեցու հաւատամքի դրոյթների մէջ որեւէ անյստակ փիլիսոփայական եզր ներմուծելուց, ինչն արդէն բաւական կայուն տեսք էր ստացել Եկեղեցու քարոզութեան մէջ եւ հասարակական մտքում մինչեւ Դ դարը եւ Դ դարի ընթացքում: Երեք Անձեր եւ Մի Աստուածութիւն, մէկ Անձ՝ Քրիստոսի մէկ կամ երկու բնութիւնների համար, Աստուած եւ մարդ միաժամանակ. այս պնդումները զարմանալի արտայայտութիւններն են այն բանի, ինչ նկարագրւում է Աւետարանում:

Թէպէտ մարդու միտքը չի կարող եւ պարտաւոր չէ արգելակուել իր հաւատամքը վերլուծելիս ու խելակարգելիս (աացիոնալիզացնելիս), ինչպէս սովորեցնում են բոլոր ուսուցիչներն ու քարոզիչները, եւ թէպէտ դաւանական դրոյթներում գործածուող եզրերը որոշակիացնելու փորձը երբեմն օգտակար է եւ միշտ գովելի, այսուհանդերձ առնուազն անհրաժեշտ չէ եւ յաճախ աննպատակաբարձար՝ ընդունել հաւատացեալի փրկութեան կամ դատապարտութեան փորձաքարի այս փորձնական խելակարգութիւնները: Քանզի նոյն բանն է ասել՝ «Ես հաւատում եմ սրան», կամ՝ «Եկեղեցին հաւատում է», եւ այլ է ասել՝ «Սա նշանակում է այն, ինչին հաւատում է Եկեղեցին»: Առաջինը հաստատուն է, մինչդեռ երկրորդը՝ փոփոխական: Այն փաստը, որ փոփոխականները մշտապէս փոփոխուում են ընկերային, մշակութային եւ գիտական զարգացմանը զուգընթաց, չպէտք է համարուի վտանգող այն բանի, ինչ հաստատուն է: Որքան էլ դժուար է, մենք պէտք է ընդունենք այն սկզբունքը, որ մինչ նշանները փոփոխուում են, նշանակիւրը մնում է նոյնը: Յարմարութեան համար մենք պիտի կարողանանք դիտարկել նշանների աստիճանակարգութիւն: Որեւէ նշան կարող է լինել նշանակիր աւելի ցածր մակարդակի նշանի

նկատմամբ, եւ ընդհակառակը՝ նշանակիր իրը կարող է աւելի բարձր մակարդակի ինչ-որ նշանակրի նշան լինել: Սա կարող է նմանուել գնոստիկների կամ նորպլատոնականների էմանացիոնիզմին: Սակայն թէպէտ էմանացիոնիզմը ծագումնաբանորէն չի կարող լինել ճշմարիտ կամ ուղղափառ, այսուհանդերձ օգտակար է՝ տեսնելու համար սահմանը նրանց միջեւ, ինչ տրուած է Քրիստոսի Աւետարանով եւ Եկեղեցու սկզբնական քարոզութեամբ՝ մի կողմից, եւ ինչ կարող է բացատրութիւնների եւ խոկման խնդրոյ առարկայ լինել մարդկային մտքի ազատ վարժանքով՝ միւս կողմից: Այսպիսով, մենք կարող ենք հաւանաբար ասել, որ նշանակրի ցածրագոյն մակարդակը եւ նշանների բարձրագոյն մակարդակը համընկնում են Աւետարանում եւ նրանում, ինչն ընդհանրապէս ընդունուած է որպէս հաւատքի աւանդ: Այս բաներում մենք անդրդուելի ենք, իսկ մնացեալի մէջ ազատ ենք թողնում քրիստոնեայի միտքը այն ազատութեամբ, որը կարող է առաջնորդուել, սակայն ոչ պարտադրուել: Եւ այն փաստը, որ հաւատքի ճշմարտութիւնները կարող են ձեւակերպուել բազմազան ճանապարհներով, ցոյց է տալիս նրանց ամրութիւնը: Վատիկանի Բ ժողովը խնդիրը ձեւակերպել է բաւականին գեղեցիկ կերպով. «Հաւատքի աւանդը կամ յայտնուած ճշմարտութիւնները մի բան են, իսկ իրենց իմաստի եւ նշանակութեան անխաթար ձեւակերպման եղանակը այլ բան է»¹: Այս բառերը նշանակալից են մեր ժամանակների համար: Հաւատքի աւանդի տարրերը տրամաբանական դրոյթների տեսքով ձեւակերպելու նպատակն է հաւատացեալներին պահել Քրիստոսի ճանապարհի մէջ՝ միատրուած մէկ մարմնի մէջ: Սակայն եթէ այս փոփոխուող դրոյթները վերածուում են այսպէս ասած հաւատամքի, ապա ձեռնարկը հակարդիւնք կլինի եւ ի չիք կդարձնի իր նպատակն այնքանով, որքանով մէկ փոփոխականը կվերցուի միւսի դէմ. եւ անհամաձայնութիւն կլինի միեւնոյն ժամանակաշրջանի մարդկանց մէջ, կամ խզում կառաջանայ միմեանց յաջորդող սերունդների միջեւ:

¹ Vatican II, *The Church Today*, 62

ՔՐԻՍՏՈՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ԱՌՆՈՒԱԶՈՒԹԻՒՆ (MINIMALISM)

Երբ դուք ասել էք՝ Մի Տէր Քրիստոս՝ ճշմարիտ ու կատարեալ Աստուած եւ ճշմարիտ ու կատարեալ մարդ, մարմնացեալ Բան, դուք նկարագրել էք Աւետարանի Յիսուսին եւ հաւատքի Քրիստոսին: Երկուսի համաձուլեան (integration) ըմբռնումն ինքնին ներդրուած է այս արտայայտութեան մէջ, թէպէտեւ անխուսափելիորէն զարմանալի է, ինչպէս ասում է առաքեալը. «...հրեաների համար զայթակղութիւն, իմաստունների համար յիմարութիւն» [Ա Կորնթ. Ա 23]:

Աստուածաբանութիւնը, որ դիտարկում էր Քրիստոսի Անձը, ինչը Ե դ. քրիստոսաբանների վէճերի առարկան էր, որ փորձում էր մի տեսակ «Հաշտեցնել իրենց ժամանակի գիտութիւնը եւ կրօնը», հազիւ թէ կարող էր հաւատքի զօրութեանը նպաստող համարուել: Սակայն ողջ աշխարհն իրականում բաժանուած էր երկու հակադիր ճամբարների, թէպէտեւ «նրանց դիրքերի տարբերութիւնը կարող էր նշմարուել դժուարութեամբ եւ ամենեւին ոչ յստակ կերպով: Բանաձեւը դուրս էր բանաձեւի դէմ, եւ այս բաները հակադիր թեւի կողմից քննուում էին իր սեփական ենթադրութիւնների լոյսի ներքոյ»¹: Եւ եթէ սա ճշմարիտ էր մինչքաղկեդոնեան իրադրութեան համար, ապա որոշակիորէն ճշմարիտ էր նաեւ Քաղկեդոնից յետոյ:

Մի հայկական վկայակոչութիւնների ժողովածուում մէջբերուած են ս. Եփրեմի հետեւեալ խօսքերը. «Լուար ճշմարտութիւն յայտնեալ, մի՛ սահիր առ ի ծածուկ... Փախի՛ր առ լուութիւն, ո՛ տկար, եւ տո՛ւր փառս Հաւր եւ Որդւոյ եւ Սուրբ Հոգւոյն... Մի՛ մերձեցուք, զի մի՛ հեռացուք. մի՛ հեռացուք, գուցէ կորիցուք... Մով մեծ է. եթէ քննես զնա, յորդութիւն ալեաց նորա յածէ զքեզ. մի ալի կարէ առնուլ զքեզ եւ տանուլ հարկանել զքարի: Շատ է քեզ, ո՛ տկար, եթէ ի մէջ նաւի շահեցես զանձն քո»²:

Շատ աստուածաբաններ համաձայն են, որ եպիսկոպոսները Քաղկեդոնին խնդրի լուծում առաջադրեցին եւ ձախողուեցին: Սա տեղի ունեցաւ, որովհետեւ եզրաբանական միջոցները, որոնցով կատարուել էր լուծման փորձը, նոյնիսկ առաջնային լինելով ժողովի

¹ A. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 1964, 366
² «Կճիք հաստոյ», Ս. Էջմիածին, 1914, էջ 5-7

Համար, անհամապատասխան էին, նոյնիսկ երբեմն՝ հաւանաբար անօգուտ: Նրանք փորձում էին գոյաբանական միութիւն փնտրել Քրիստոսի մէջ, որպէսզի պահպանեն փրկութեան վարդապետութիւնը: Ակնյայտօրէն, նրանց փրկիտփայական միջոցները Համապատասխան էին խնդրին: Եւ եթէ փրկութեան վարդապետութիւնն այսուամենայնիւ ամուր է մնացել, ապա պատիւը ոչ թէ ժողովինն է, այլ հաւատքի աւանդինը, որ ի սկզբանէ ներդրուած էր Եկեղեցու քարոզութեան մէջ: Ո՛չ եկեղեցական կառոյցը, ո՛չ կայսրութեան քաղաքական մեքենան, ո՛չ Եկեղեցու մէջ հեղինակութեան սահմանումը էին առաջնորդում համաձայնութեան՝ տրամախօսութեան ընթացքում առաջացած հարցերի շուրջ: Ըստ երեւոյթին, այն ժամանակ հեղինակութեան ներքոյ գտնուող մարդկանց մտքով էէր անցնում, որ Սուրբ Հոգին հաւատացեալներին՝ Աւետարանի եւ Եկեղեցու քարոզութեան աւետիսով լուսաւորուած մտքի եւ հոգու ազատութեան գործածումը բարենպաստ կղարձնէր՝ կառուցելու Քրիստոսի Մարմնի միութիւնն իր կամքին համաձայն: Ի վերջոյ, ընդհանուր առմամբ ասած, Եկեղեցին առաջին երեք դարերի ընթացքում գոյատեւել է որպէս մէկ ամբողջականութիւն: Հիմա, երբ աշխարհիկ իշխանաւորները Եկեղեցուն չեն պարտադրում իրենց միութիւնը, Սուրբ Հոգին դեռեւս գործում է Եկեղեցու միութեան համար, թէպէտ որոշ հիմնուած ինստիտուցիոն կառոյցներ ճեղքեր են ցոյց տալիս:

Ս. Գրիգոր Նազիանզացին ամբողջովին սխալ էէր, երբ մասամբ կատակելով գրում էր, որ ինքը երբէք չի տեսել, որ որեւէ եկեղեցական ժողով լաւ վերջ ունենայ կամ չարիքները լուծարի: «Ընդհակառակը,- գրում է նա,- այն սովորաբար աւելացնում է դրանք: Դուք միշտ այնտեղ գտնում էք վիճաբանութեան եւ իշխանութեան սէր, որը սնանկ է դարձնում պատկերը»¹:

Նմանապէս, Հիլարի Փոյթիերսացին, որ կարեւոր ներդրում է կատարել քրիստոսաբանութեան զարգացման մէջ Արեւմուտքում², գրում է հետեւեալը. «Հաւատացեալները միշտ գոհանում են այն աստուածային արտայայտութեամբ, որ մեր ունկերը լսեցին Աւետարանի վկայութիւնից այն պահին, երբ այն զօրութիւնը, որ նրա հա-

ւաստումն է, շնորհուց մեզ. «Գնացէ՛ք այսուհետեւ, աշակերտ դարձրէ՛ք բոլոր հեթանոսներին, մկտեցէ՛ք նրանց Հօր եւ Որդու եւ Սուրբ Հոգու անունով: Ուսուցանէ՛ք նրանց պահել այն ամէնը, ինչ պատուիրեցի ձեզ: Եւ ահա ես ձեզ հետ եմ բոլոր օրերին՝ մինչեւ աշխարհի վերջը» [Մատթ. ԻԸ 19-20]: Մարդկանց փրկութեան խորհրդի ո՞ր տարրը չի պարունակուում այս խօսքերում: Ի՞նչն է մոռացուած, ի՞նչն է թողնուած մթութեան մէջ: Ամէն ինչ լի է՝ որպէս աստուածային լիութիւնից, կատարեալ՝ որպէս աստուածային կատարելութիւնից...

Սակայն Հերետիկոսների եւ Աստուծոն հայհոյողների սխալները ստիպում են մեզ առնչուել հակաօրինական գործերի հետ, բարձրանալ վտանգաւոր բարձունքներ, ասել անարտաբերելի խօսքեր, խախտել արգելուած տարածքների սահմանները: Հաւատքը պէտք է լուութեան մէջ կատարի պատուիրանները՝ երկրպագելով Հօրը, Նրա հետ՝ Որդուն, լինելով Սուրբ Հոգու մէջ: Բայց մենք պէտք է վեր հանենք մեր լեզուի աղքատ պաշարները՝ արտայայտելու բառերի համար չափազանց մեծ ըմբռնումներ: Ուրիշների սխալը հարկադրում է մեզ սխալուել, երբ համարձակում ենք մարդկային եզրերով կեանքի կոչել ճշմարտութիւններ, որոնք պէտք է թաքնուած լինեն սրտի լուս երկրպագութեան մէջ»¹:

ՓՈՒՆԸՄԲՈՒՆՈՒՄ ԲԱՆԱՎԷԾԻ ՆԵՐՍՈՒՄ

Թէ ինչու քրիստոսաբանական վէճն անվերջօրէն շարունակուում էր եւ յաճախ՝ սաստիկ կերպով՝ սկսած Ե դարից մինչեւ արդի ժամանակները, քաջ յայտնի է: Միաբնակները վախենում էին, որ փրկութեան վարդապետութիւնը եւ դրանով իսկ Մարմնաւորման աստուածային նպատակը կկորցնէր իսկութիւնը եւ կվտանգուէր «երկու բնութիւն» բանաձեւով, եթէ այն բարձրացուում էր դաւանական կարգավիճակի: Այն կխախտէր Տէր Յիսուս Քրիստոսի Անձնաւորութեան եզակիութեան իրականութիւնն ու իսկութիւնը: Երկաբնակները, միւս կողմից, վախենում էին, որ «մի բնութիւն» բանաձեւը կվտանգէր Քրիստոսի մարդեղութեան իրականութիւնը, Նրա ճշմարիտ եւ կատարեալ մարդեղութիւնը եւ հետեւաբար՝ Մարմնաւորման իրականու-

¹ PG XXXVII 225a. Անգլերէնը՝ ըստ B. J. Kidd, *Doc. Illust. of the Hist. of the Church*, vol. II, 85:

² Տե՛ս Գրիլմայեր, 306-313:

¹ De Trinitate, II, 1, 2. Թարգմ.՝ J. S. McArthur, *Chalcedon*, S. P. C. K., London, 10:

Թիւնն ինքնին: Երկու մտավարդութիւններն էլ վկայում են կողմերի բուռն ցանկութիւնը՝ հաւատարիմ մնալու Աւետարանի բուն աւետիսին եւ Քրիստոսի հաւատքին: Կասկած չկայ, որ անհրաժեշտ էր հաւասար շեշտադրումներ կատարել Քրիստոսի ե՛լ Աստուածութեան, ե՛լ մարդեղութեան վրայ: Սա անհրաժեշտ է նաեւ այսօր:

Եկեղեցու խնդիրն է եղել եւ դեռեւա է այս բազմադարեան վէճերից եւ պայքարից յետոյ, հնարաւորին չափ խելակարգուած եւ յստակ կերպով նկարագրել երկուսի առնչութիւնը Քրիստոսի անձի միութեան մէջ: Ե դ. եւ յետագայ դարերի հայրերը ձեռնարկեցին այս խնդիրը՝ բաւականին օրինականօրէն իրենց օգնութեան կանչելով իրենց սեփական դարաշրջանի փիլիսոփայութիւնն ու գիտութիւնը եւ օգտագործելով իրենց ձեռքի տակ եղած խելամտական (ինտելեկտուալ) հնարաւորութիւնները, որքան էլ դրանք անհամապատասխան լինէին: Այս միջոցները կիրառելով՝ նրանք փորձում էին բացատրել եւ խելակարգել Աստուծոյ եւ մարդու միութիւնը Քրիստոսի մէջ: Որովհետեւ ինքնրստինքեան ենթադրուած է, որ Աւետարանի աւետիսը, քրիստոնէական համայնքի քարոզութիւնը հնարաւորին չափ պէտք է ուշադիր քննուեն, լուսաբանուեն եւ ներդաշնակուեն տուեալ ժամանակաշրջանի մտածելակերպի եւ խելամտական միջավայրի հետ: Այլապէս քարոզութիւնն անհնարին կդառնար եւ խիստ կշեղուէր իր նպատակից: Աստուածաբանութիւնը միշտ կարիք է ունենալու իր աղախին իմաստասիրութեան ծառայութիւններին: Վերջինիս ծառայութիւններն անհրաժեշտ են եղել անցեալում, նրանք անհրաժեշտ են այժմ եւ այդպէս կլինեն միշտ: Բայց սա չի նշանակում, որ աստուածաբանների եւ եկեղեցականների համար օրինական է ընդդիմամարտել աղախնի համար ինքնին՝ խիստ միջոցներ գործածելով իրենց մրցակիցների դէմ, աշխարհիկ հեղինակութիւնների հարկադրական ուժի միջոցով, ինչպէս տեղի է ունեցել այստեղ ու այնտեղ՝ սկսած Կոստանդինոսի ժամանակներից մինչեւ հաւատաքննութեան ժամանակաշրջանի վերջը: Նաեւ չի նշանակում, որ եկեղեցին կամ եկեղեցիները պէտք օգտագործեն իրենց կանոնական պատժիչ ուժերը՝ միօրինակութիւն հաստատելու աստուածաբանութեան մէջ այնպիսի բնորոշիչ յստակութեամբ, ինչպիսին հաւատքի աւանդի հաստատուութիւնն է:

Պատմութիւնը ցոյց է տուել, որ քանի դեռ քրիստոսաբանական վէճերը փոխադարձաբար ուսուցանելու բնոյթ են կրել, նրանք չեն արդիւնաւորուել համաձայնութեամբ, ինչը նրանց նպատակն է եղել: Եւ ապացուցուած է, որ երկու կողմերի մտավարդութիւնները հիմք չունեն: Որովհետեւ միաբնակ եկեղեցիներում երկրպագուող Քրիստոս տարբեր չէ երկաբնակ եկեղեցիներում երկրպագուող Քրիստոսից: Որովհետեւ երկու կողմերում էլ նոյն է եղել Քրիստոս՝ Աստուծոյ միակ Որդին, Տէրը եւ Փրկիչը, Աստուած եւ Մարդ՝ կատարեալ երկու կողմից: Սա ցոյց է տալիս, որ իրականում վիճարկողներն իրենք այնքան հեռու չեն եղել միմեանցից իրենց քրիստոսաբանութեան մէջ, որքան այդպէս է երեւցել արտաքին հայեացքից: Նրանք պայքարել են եզրերով, որոնք երկիմաստ են եղել: Նոյնիսկ միաբնակների մարտակոչը կարող է բացատրուել այլ կերպ, քան այն սովորաբար հասկացում է: Այն կարող է նշանակել, օրինակ, «մի բնութիւն Բանին Աստուծոյ, Որի բնութիւնը դարձաւ մարմնաւորուած»՝ թաքնուած իմաստ ունենալով, որ թէպէտ Բանը ունէր իր մէկ բնութիւնը, մարմնաւորումով մէկ Բանը դարձաւ Քրիստոս՝ երկու բնութիւնների մէջ¹:

Պարզ ասած, միաբնակները դէմ են եղել այն ըմբռնմանը, որ Քրիստոս գործել է երկակի կառավարմամբ, ինչպէս եւ էր, որ Նրա Աստուածութիւնը եւ մարդեղութիւնը գործել են զատ-զատ կամ հերթականութեամբ: Սա կվտանգէր փրկութեան վարդապետութիւնը: Այն ամէնը, ինչ նրանք փորձել են անել, եղել է այս վտանգից խուսափելը: Սակայն բոլոր կողմերից ընդունուած է, որ Քրիստոս երկկողմանի տպաւորութիւն է թողել իր ժամանակակիցների եւ Աւետարանն ընթերցողի վրայ: Նա ԲԱՅՈՒՆ (ΘΕΩΡΕΙΝ) է երկու բնութիւնների մէջ: Բայց Նրան երկուսի մէջ հայելու համար Նա պիտի դառնար մէկ՝ իր Անձի՝ իր հիպոստասիսի հիմքում ընկած իրականութեամբ: Գրիգոր Նիւսացին ասել է. «Աստուածութեան եւ մարմնի յատկութիւնների հայումը (ΘΕΩΡΙΑ) մնում է անշփոթ այնքան, որքան սրանցից իւրաքանչիւրը հայում է ինքն իրենով (ἕν' ἑαυτόν)»²:

¹ cf. *The Disputation of Nerses IV and Theorian*, Migne, PG, 133, col. 119 et seq. also cf. A. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 489. See also J. Lebon, *Le Monoph. Sever.*, 308; "Leonce de Byzance... se contente de montrer que l'épithete sesarkomene equivaut à la mention d'une seconde nature"

² Against Eunomium, v. 5, in Sellers, *Two Ancient Christologies*, 77

Հեշտօրէն տեսանելի է, սակայն, որ Անձնաւորութեան երկփեղկման ըմբռնումը հաւանութեան չի արժանացել ոչ մէկի կողմից, նոյնիսկ՝ նեստորականների: Ինչ վերաբերում է Լեւոն պապի ուսմունքին, եթէ այն պարզապէս դիտուում է որպէս մի ոչ բարդ ճիգ՝ ցուցադրելու կամ պաշտպանելու, որ Քրիստոս եղել է ե՛ւ ճշմարիտ ու կատարեալ Աստուած, ե՛ւ ճշմարիտ ու կատարեալ մարդ, ապա շատ դժուար էր լինի նրա հետ համաձայնելը, ինչպէս արեցին արեւելեան եպիսկոպոսները Քաղկեդոնում: Իրականում կան օրինակներ, երբ միաբնակ հեղինակները գործածում են նմանօրինակ լեզու՝ այսպէս ասած միջին ուղի ընտրելով: Օրինակ՝ Ներսէս Դ կաթողիկոսը, որին արդէն անդրադարձայ, եւ որը լաւ յարաբերութիւնների մէջ էր ասորիների հետ աստուածաբանական տեսանկիւնից եւ միաբնակ էր, գրում է. «Երբեմն որպէս զԱստուած՝ զաստուածայինսն ներգործելով, եւ երբեմն որպէս մարդ՝ զմարդկայինսն, զոր յայտ առնեն տնօրէնութեան Նորա գործք ի սկզբանէն մինչեւ ցկատարումն»¹:

«Ոչ ոմն մեռեալ եւ ոմն կենդանի՝ ըստ բաժանողացն, այլ մի եւ նոյն անձնաւորութիւնն եւ մի Քրիստոսն չարչարիւր եւ մեռանէր մահկանացու մարմնովն, որ ի մէնջ, եւ կենդանի էր անմահ եւ կենդանարար Աստուածութեամբն, որ ի Հօրէ»²:

Ակնյայտ է այսուհանդերձ, որ միաբնակները եւ երկաբնակները միանման կերպով շրջանցում էին միմեանց կենտրոնական դիրքերը, որոնց շուրջ էին կարող չհամաձայնել, եւ վարում էին իրենց մարտ ծայրամասներում: Այլ խօսքով, թէպէտ երկուսն էլ համաձայն էին Եկեղեցու ուսմունքի էութեան, վարդապետական հարցերի շուրջ, սակայն սաստիկ անհամաձայնութիւն ունէին այն ուղու հարցում, որով այդ ուսմունքը կարող էր խելակարգուել փիլիսոփայական դրոյթների միջոցով: Յիշատակութեան է արժանի, թէ ինչ է ասում Վատիկանի Բ ժողովն այս առնչութեամբ: Այն ասում է վարդապետութեան աստուածաբանական արտայայտութիւնների եւ աստուածային իրերի ճանաչման եւ հռչակման մէջ բազմակերպութիւնների ու տարբերութիւնների օրինականութեան մասին, յայտնուած ճշմարտութեան ուսումնասիրութիւնների մէջ՝ տարբեր մեթոդների եւ մօտեցումների

¹ «Ընդհանրական թողոք սրբոյն Ներսիս Ծնորդալոյ», Երուսաղէմ, 1871, էջ 121
² Գոյն, էջ 92

մասին. նա ընդունում է զանազան աստուածաբանական ձեւակերպումների փոխլրացումը¹: Սա չի տարբերում նրանից, ինչ ասել է հայոց Ներսէս Դ կաթողիկոսը ժԲ դարի եօթնասոււնականներին:

Ոչ ոք պատմական հեռանկարով չի կարող թերարժեւորել եւ թերազնահատել կենսական կարեւորութիւնն այն խնդրի, որին կառչած են եղել Եկեղեցին եւ նրա առաջնորդները աւելի քան երկու հարիւր տարի՝ Նիկիոյ ժողովից մինչեւ 553-ի Ե ժողովը: Վտանգի տակ էր Քրիստոսի Աստուածութեան եւ մարդեղութեան վարդապետութիւնը, եւ հետեւաբար՝ քրիստոնէական փրկութեան վարդապետութիւնը՝ հաւատքի աւանդի բուն սիրտը: Սակայն դժբախտութիւնն այն էր, որ ընտրուած զէնքերը եւ գործադրուած մեթոդները համատեղելի չէին փնտրուած լուծումների հետ: Բառեր եւ արտայայտութիւններ անվերջօրէն ծեծուում էին անհամար մեծ ու փոքր հեղինակների եւ տրամախօսների կողմից, եւ աւելի յաճախ, քան ընդհակառակը, նրանք գործածուում էին որպէս փորձելու միջոցներ՝ հակառակորդին հետախուզելու եւ տապալելու համար: Եթէ սաստիկ վէճերը բնական խնդրի շուրջ հանգուցուած չլինէին լուրջ ընկերային եւ քաղաքական ընդհարումների հետ, եթէ խնդիրն արձակուած լինէր՝ ընթանալու եւ ձեռք բերելու իր հունը, եթէ կայսրերը եւ աշխարհիկ իշխանաւորները հաւատքն օրէնսդրութեան գործ դարձրած չլինէին, ապա վէճերը դադարեցրած կլինէին իրենց ընթացքը՝ գլխաւոր հերոսների՝ ասպարէզից դուրս գալով, եւ նրանք կանցնէին պատմութեան գիրկը, ինչպէս պատահեց բազում այլ տեսական զբօսանքների հետ քրիստոնէական հաւատալիքների փիլիսոփայական իմաստաւորման մարզում:

ԵՐԿԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ՆՈՐ ԼԵԶՈՒՈՎ

Մեր դարաշրջանին յատուկ խելամտական շրջանակը ենթարկուել է առանցքային փոփոխման: Մենք չենք կարողանում, սակայն ճիգեր ենք գործադրում՝ մեր մտածելակերպին համապատասխան ըմբռնելու եւ հաղորդակից լինելու Աւետարանում արտայայտուած Եկեղեցու նախնական քարոզութեանը: Միւս կողմից, մենք պէտք է որպէս մեր մեկնակէտ վերցնենք այն հիմնարար դաւանական պնդումները,

¹ Documents of Vatican II, Ecumenism, 17

որոնք դրուած են Հաւատքի աւանդի հիմքում: Իհարկէ, դիւրին չէ սահմանագիծ քաշել դաւանութեան եւ աստուածաբանութեան միջեւ: Սակայն այսպիսի սահման կարող է փորձնականօրէն քաշուել, ինչպէս արդէն նշեցի, թէպէտեւ այն պէտք է փոփոխուող լինի դարաշրջանից դարաշրջան եւ նոյնիսկ տեղից տեղ: Սուրբ Հոգու գործն է մեզ ցոյց տալ, թէ որտեղ պէտք է քաշենք գիծը:

Ընդունուած կարծիքի պատճառով, որ Հաւատքը կարող է եւ պէտք է օրէնսդրութեան խնդիր լինէր Հաստատուած Հեղինակութիւնների կողմից, դաւանական դրոյթները Հռչակող ձեւական պնդումները չափազանց կարեւորութիւն էին ստանում բիւզանդական շրջանում եւ նոյնիսկ աւելի ուշ՝ սկսած Նիկիոյ ժողովով: Անտեսուած էր այն փաստը, որ այդ պնդումները, որոնք կերպաւորուած են որպէս Հաւատքի ճշմարտութիւնների անօթներ, համարժէք չեն նրանց վերագրուած ֆունկցիաներին: Դրանք միայն փոխդիջումներ են Սուրբ Հոգու եւ այս աշխարհի Հոգու [տե՛ս Ա Կորնթ. Բ 1-5, 12] կամ այս աշխարհի տարրերի [տե՛ս Կող. Բ 20] միջեւ: Ճշմարտութիւնը երբէք չի բանտարկուած անշարժ բառային ձեւերով, աւելին՝ պնդումները ենթակալ են չարաշահումների, որովհետեւ մարդիկ փորձուած են՝ գործածելու դրանք որպէս գաղափարախօսական միջոցներ: Դաւանական պնդումների նախնական նշանակութիւնը փոփոխման է ենթակալ մտածելակերպի եւ լեզուակերպի փոփոխմանը զուգընթաց: «Ամենեքեան իբրեւ զձորձս մաշեցին եւ իբրեւ զվերարկու. գալարեցես զնոսա իբրեւ Հանդերձ, եւ գալարեցին» [Եբր. Ա 11-12]: Այնպէս որ նրանք պէտք է մշտապէս նորոգուեն: Եկեղեցին պէտք է ողջունի այս նորոգութիւնը, որովհետեւ Քրիստոս եւ Սուրբ Հոգին կենդանի են եւ միշտ Եկեղեցու Հետ են: Հաւատամքի ձեւակերպումներն իրականում պատասխաններ են աշխարհին՝ որեւէ տրամախօսութեան ընթացքում: «Ճշմարտութեան Հոգին» ապրում է ողջ Եկեղեցու, որը չի կարող երբեմն բաժանուել եպիսկոպոսների կամ ժողովների միջեւ: Սա յարաբերականութեան կամ բողոքական լիբերալիզմի մի պաշտպանութիւն չէ, որովհետեւ մենք ընդունում եւ ապացուցուած ենք համարում հիմնարար համաձայնութիւնը Եկեղեցիների միջեւ, որոնց մենք պատկանում ենք: Այնքան ժամանակ, քանի դեռ մեր եկեղեցաբանութիւնն ամուր եւ առողջ է, այն ամուր պաշտպանութիւն կլինի, եւ քրիստոնէական ճշմարտութիւնների ձեւակերպման

սահմանափակութիւնների ճանաչումը չի վտանգի Եկեղեցու առաքելութիւնը:

Եկեղեցին եւ Եկեղեցիները Քրիստոսի ճշմարտութիւնն աշխարհին հաղորդակցելու իրենց ճիգերում արդէն վաղուց դադարել են մտատանջուել այնպիսի փիլիսոփայական եզրերով, ինչպիսիք են ուսիա, հիպոստասիս, պրոսուպոն եւ այլ նման եզրերով եւ յղացքներով (իդէա): Այս եզրերը կատարել են իրենց աշխատանքը եւ այժմ անցել են իրենց հանգստին: Նրանք պատկանում են այն աշխարհին, ուր տափակ երկիրը տիեզերքի կենտրոնն է՝ Հեղուկ երկնակամարով իր վերելում, ուր ամէն ինչ բաղկացած էր Հողից, կրակից, ջրից եւ օդից եւ ուր ամէն ինչ կ'ամ դադարի, կ'ամ շարժման մէջ է անշարժ երկրի նկատմամբ: Հոգին գոյացութիւն էր, որն անջատուած էր մարմնից մեռնելիս: Հին աստուածաբանները Քրիստոսի Անձը դիտարկելիս վերլուծում էին Նրա Անձնաւորութիւնը՝ բաշխելով այն իր բաղադրամաս տարրերի, եւ գտնում էին, որ «Բանը իւրացրել է մի իրականութիւն առանց յատուկ կապի այդ իրականութիւնը իւրացնող անձի հետ»¹: Սրա դէմ Կառլ Ռահների մարմնաւորման գաղափարը խիստ ուսանելի է. «Մարմնաւորումը ճիշտ պատկերացնելի է միայն, երբ Քրիստոսի մարդեղութիւնը, ի վերջոյ, մի սոսկ արտաքին գործիք չէ, որով Աստուած, մնալով անտեսանելի, յայտնում է Իրեն, այլ, աւելի ստոյգ, այն է, ինչ Ինքն Աստուած դառնում է (մնալով Աստուած), երբ Նա թանձրացնում է Իրեն Իրենից այլ՝ ոչ աստուածային չափման մէջ: Եթէ նոյնիսկ ակնյայտ է, որ Աստուած կարող էր աշխարհն արարել առանց մարմնաւորման, այնուամենայնիւ այն համատեղելի է այն պնդման հետ, որ արարչութեան Հնարաւորութիւնն իր հիմքն ունէր Աստուծոյ ինքնամարմնաւորման առանցքային Հնարաւորութեան մէջ: Այդ դէպքում, սակայն, մարդու վերջնական սահմանումն այն է, որ մարդը Աստուծոյ գոյութեան Հնարաւոր մոդա (կերպութիւն) է, եթէ Աստուած թանձրանում է Իրենից մէկ այլ գոյացութեան մէջ. մարդը Քրիստոսի պոտենցիալ եղբայրն է»²: Եթէ Կիւրեղ Աղեքսանդրացին ապրէր այսօր եւ դասաւանդէր որեւէ համալսարանում, եւ Հաւատում եմ՝ նա այլ կերպ գրած չէր լինի: Որովհետեւ քրիստոսաբանական վէճի փակուղին այն է, թէ՛ նիւթը կամ արարուած

1 K. Rahner, *Sacramentum Mundi*. vol. 3, 370
 2 Պոյն տեղում

բաները կազմո՞ւմ են արդեօք մի յաւիտենական բացարձակութիւն՝ գոյակից Աստուծոյ հետ, թէ՞ նրանք մի ստեղծագործութիւն են, Աստուծոյ մի կատարում, որով աշխարհը գոյութեան է բերել Իրենից դուրս եւ իջեցրել, մտցրել եւ գործի դրել ձեւերի աշխարհում¹:

Հարկ է ընդունել, որ Աւետարանի աւետիսի ձեւը որոշուած է նրա բովանդակութեամբ, որը հաստատուն է իր կոչով եւ զօրութեամբ: Պարունակութիւնը յաջորդ սերունդներին հաղորդելու լեզուական ձեւերը կազմում են հաւատքի եւ աշխարհի հաղորդակէտը: Հետեւաբար, աշխարհի փոփոխման հետ պէտք է փոփոխուի նաեւ այն կէտը, որով հաւատքի զօրութիւնը շօշափում է աշխարհը: «Աւետարանի լուրը, որը տրուեց անցեալում, պէտք է մատչելի դարձուի գաւազան «տրամախօսական աշխարհներին»՝ իրենց զանազան լեզուներին մատչելի աշխարհըմբռնման եզրերով»²: Մարմնաւորման խորհուրդը բացատրելու եւ ձեւակերպելու համար նախնիների կիրառած եզրերը եւ իմացքները (concept) համատեղուած էին եւ պատկանում իրենց սեփական ժամանակի մտածելակերպին: Իրենց մարտերը մղելիս նրանց ցուցաբերած ճիգերը, անշուշտ, հասկանալի են եւ երբեմն յարուցում են մեր հիացումը: Սակայն մեր մտածելու ուղիներն այլ են: Հին եզրերը կորցրել են իրենց համատեղութիւնը մեր ժամանակների նկատմամբ: Մենք կարիք ունենք Մարմնաւորման խորհրդի ըմբռնման նոր ուղիների: Քրիստոսաբանութեան հարցում մենք պէտք է ունենանք նոր մօտեցում խնդրին: Մենք պէտք է հրաժարուենք Քրիստոսի մէջ բնութիւնների համադրման կերպը քննելուց: Քրիստոս անտեսանելի Աստուծոյ, յաւիտենական Ամէնագօրութեան ներկայացումն է: Նա մարդն է առաջին դարում եւ բոլոր դարերում: Քրիստոսաբանութեան առանցքը հաստատուած է Իր՝ Քրիստոսի կողմից. «Ես եւ Հայրս մի ենք» [Յովհ. Ը 30], «Ով տեսաւ Ինձ, տեսաւ Հօրը» [Յովհ. ԺԴ 9]:

Խնդիրը կլուծուէր ոչ թէ նորահաստատ ձեւակերպումների եւ սահմանումների շուրջ համաձայնութեամբ, այլ մենք պէտք է համաձայնենք միմեանց հետ հանդիպել ընթացող երկխօսութեան համար՝ ըստ Կառլ Ռահների արտայայտութեան՝ աստուածաբանական բազ-

մախոհութեան հիման վրայ: Ըստ երեւոյթին, մեր երկխօսութիւնը չի առաջացնի այնպիսի տարածայնութիւն եւ բաժանում, որը մենք ժառանգել ենք անցեալից: Այսպիսով, ակնբերեւ է, որ մեր ժամանակի հրատապ պահանջն է իրենց տեղում թողնել ժողովները եւ նրանց սահմանումները, ետ կանգնել նրանք փորձելու միջոցներ դարձնելուց՝ մի կողմի կամ միւսի ուղղափառութիւնը կամ ընդհակառակը որոշելու համար, եւ փորձել նոր համաձայնութեան հասնել այն խնդիրներում, որոնք աշխարհը վստահել է մեզ:

¹ St' u T. Nersoyan, *The Christol. Pos. of the Armenian Church*, Jlm., 1957, 10:

² Franz Mayr, in *Sacramentum Mundi*, vol. 3, 274

«Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիների եւ
Հոռմէական Կաթողիկէ Եկեղեցու
աստուածաբանների միջեւ ոչ պաշտօնական
խորհրդակցութիւն, Վիեննա, 1971)»

1971 թ. սեպտեմբերի 11-ին «Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիների եւ Հոռմէական Կաթողիկէ Եկեղեցու աստուածաբանների միջեւ ոչ պաշտօնական խորհրդակցութիւնների» վերջին աշխատանքային նստաշրջանին խորհրդակցութեան բոլոր մասնակիցների կողմից փոխադարձ համաձայնութեամբ մշակուեց ընդհանուր կոմիւնիկէ, որն ընթերցուում է հետեւեալ կերպ.

Հռոմէական Կաթողիկէ եւ Արեւելեան Ուղղափառ (Եկեղեցիների) աստուածաբանները, 1971 թ. սեպտեմբերի 7-ից մինչեւ 11-ը ՊՐՕ ՕՐԻԵՆՏԷ Հաստատութեան հրաւերով միասին Հաւաքուելով Վիեննայում «ոչ պաշտօնական էկումենիկ խորհրդակցութեան» Համար, Համաձայնեցին Հետեւեալ յայտարարութեան շուրջ. «Մենք, որպէս քրիստոնեաներ, [մեզ] միաւորուած ենք զգում եղբայրութեան Հոգով մէկ Տէր Յիսուս Քրիստոսի՝ Աստուծոյ եւ Փրկչի մէջ եւ միապէս ընդունում ենք մեր Տիրոջ մաղթանքը եւ աղօթքը, որ մենք բոլորս մի լինենք Նրա մէջ՝ կրելու Նրա ընդհանուր վկայութիւնը, որպէսզի աշխարհը Հաւատայ [Յովհ. Ժէ 21]:

Մենք մեր ընդհանուր Հիմքը գտնում ենք նոյն առաքելական աւանդութեան մէջ, յատկապէս՝ ինչպէս Հաստատուած է Նիկիոյ-Կ. Պոլսեան Հաւատամքով. մենք բոլորս խոստովանում ենք Նիկիայի (325), Կ. Պոլսի (381) եւ Եփեսոսի (431) դաւանական որոշումները եւ ուսուցումները, մենք բոլորս Համաձայն ենք՝ Յիսուս Քրիստոսի մասին ե՛ւ նեստորական, ե՛ւ եւտիքէսեան տեսակէտների մերժման մէջ: Մենք ջանացինք աւելի խորը Հասկանալ քաղկեդոնեան եւ ոչ քաղկեդոնեան քրիստոսաբանութիւնները, որոնք բաժանել են մեզ մինչեւ այսօր:

Մենք Հաւատում ենք, որ մեր Տէրը եւ Փրկիչը՝ Յիսուս Քրիստոս, Աստուած է՝ մարմնավորուած Որդին, կատարեալ՝ Իր Աստուածութեան

մէջ եւ կատարեալ՝ Իր մարդեղութեան մէջ: Նրա Աստուածութիւնը բաժանուած չէր Նրա մարդեղութիւնից ո՛չ որեւէ մի պահ, ո՛չ էլ ակնթարթ: Նրա մարդեղութիւնը մի է Նրա Աստուածութեան Հետ առանց խառնակման, առանց շփոթի, առանց բաժանման, առանց անջատման: Մենք մէկ Տէր Յիսուս Քրիստոսի Հանդէպ մեր ընդհանուր Հաւատքի մէջ Համարում ենք Նրա խորհուրդն անսպառ ու անճառ եւ մարդկային մտքի Համար ոչ երբէք ամբողջովին ըմբռնելի եւ բացատրելի:

Մենք տեսնում ենք, որ տարբեր եկեղեցաբանական եւ աստուածաբանական աւանդութիւնների պատճառով դեռեւս տարբերութիւններ կան Քրիստոսի խորհրդի աստուածաբանական մեկնաբանութեան մէջ, եւ այնուամենայնիւ Համոզուեցինք, որ այս տարբեր ձեւակերպումները երկու կողմերում կարող են Հասկացուել Նիկիայի եւ Եփեսոսի Հաւատքի Համաձայն:

Հասկանալով, որ Քրիստոսի խորհրդի աստուածաբանական եւ դաւանական մշակման մէջ կարող են տարբեր շեշտադրումներ լինել՝ մենք ցանկանում ենք քաջալերել այս խորհրդի աւելի խորը եւ աւելի դիւրահաս ըմբռնման ընդհանուր ճիգերը՝ ներդաշնակ մեր տարբեր եկեղեցաբանական աւանդութիւններին:

Մենք նաեւ քննարկեցինք ընդհանուր առմամբ տիեզերական ժողովների խնդիրը, նրանց Հեղինակութիւնը եւ ընդունումը եւ յորդորում ենք, որ այս խնդիրները լայնօրէն ուսումնասիրուեն երկու կողմերում: Մենք միապէս Հնազանդուում ենք Նոր Կտակարանի Սուրբ Գրքերի վկայութեանը եւ սրանով՝ Առաքելական Քարոզութեանը եւ արտայայտում ենք մեր մտադրութիւնը՝ եղբայրական սիրով անդուլ ընդհանուր լեզու փնտրել՝ մեր Տիրոջ փրկութեան խորհրդն արտայայտելու Համար, «մինչեւ Հասցուք ամենեքեան ի մի միաբանութիւն Հաւատոց եւ գիտութեան Որդւոյն Աստուծոյ» [Եփես. Դ 13]: Մենք ցանկանում ենք Աստուծոյ կարեկցանքի խորհուրդը թարգմանուած տեսնել քրիստոնէական կարեկցանքի կեանքի:

Մենք բոլորս զգացինք, թէ որքան պտղաբեր եղաւ այս խորհրդակցութիւնը, եւ աղօթում ենք, որ Աստուած, Ով մեզ միասին Հաւաքեց, օրհնի մեզ եւ առաջնորդի մեր ապագայ մղումները նման օգտակար տրամախօսութիւններում:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՄԱՏԵՂ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻՆ

(Ուղղափառ Եկեղեցու եւ Արեւելեան Ուղղափառ
Եկեղեցիների միջեւ աստուածաբանական
երկխօսութեան համատեղ յանձնաժողով, Ժնև,
23-28 սեպտեմբեր, 1990)

Ուղղափառ Եկեղեցու եւ Արեւելեան Ուղղափառ Եկեղեցիների միջեւ աստուածաբանական երկխօսութեան Համատեղ յանձնաժողովի կողմից ընդունած առաջին քրիստոսաբանական Համատեղ յայտարարութիւնը, Անբա Բիշօյ վանքում մեր պատմական Հանդիպման ժամանակ (20-24 յունիս, 1989), կազմում է հիմքը այս երկրորդ Համատեղ յայտարարութեան՝ մեր ընդհանուր հաւատքի եւ բարոնուաների հետեւեալ պնդումների, ինչպէս նաեւ առաջարկութիւնների շուրջ, որոնք պէտք է աստիճանաբար ձեռնարկուեն Եկեղեցիների մեր երկու ընտանիքների Հաղորդութեան Համար ի Տէր Յիսուս Քրիստոս, Ով աղօթում էր՝ «որպէսզի նրանք մի լինեն»:

Ա. Երկու ընտանիքները Համաձայն են եւտիքէսական հերձուածը դատապարտելու մէջ: Երկու ընտանիքները խոստովանում են, որ Բանը՝ Սուրբ Երրորդութեան Երկրորդ Անձը, Հօր միակ ծնունդը նախքան յաւիտեանները եւ Նրա հետ Համագոյակիցը, մարմնաւորուեց եւ ծնուեց Կոյս Մարիամ Աստուածածնից՝ ամբողջապէս Համագոյ մեզ հետ, կատարեալ մարդ՝ Հոգով, մարմնով եւ մտքով (ՎՕՄՏ): Նա խաչուեց, մեռաւ, թաղուեց եւ երրորդ օրը յարութիւն առաւ մեռելներից, Համբարձուեց երկնաւոր Հօր մօտ, ուր Նա նստած է Հօր աջ կողմում՝ որպէս Տէր ողջ արարչութեան: Հոգեգալուստին, Սուրբ Հոգու գալստեամբ, Նա Հոչակեց Եկեղեցին որպէս Իր Մարմին: Մենք սպասում ենք Նրա վերստին Գալստեանը Իր փառքի ամբողջութեամբ՝ ըստ (Սուրբ) Գրքի:

Բ. Երկու ընտանիքները դատապարտում են նեստորական հերձուածը եւ Թէոդորեոս Կիրոսացու կրիպտո-նեստորականութիւնը: Նրանք Համաձայն են, որ բաւարար էջ սոսկ ասել, որ Քրիստոս Համագոյ է ե՛ւ Իր Հօր հետ, ե՛ւ մեզ հետ՝ Աստուծոյ բնութեամբ եւ մարդու բնութեամբ. անհրաժեշտ է նաեւ պնդել, որ Բանը, որ բնութեամբ Աստուած է, դարձաւ բնութեամբ Մարդ՝ Իր մարմնաւորմամբ, ժամանակների լրումին:

Գ. Երկու ընտանիքները Համաձայն են, որ Բանի Անձը դարձաւ Համադրեալ (σύνθετος)՝ միաւորելով Իր Աստուածային անեղ բնութիւնը՝ նրա բնական կամքով եւ ներգործութեամբ, որն Իր Հօր եւ Սուրբ Հոգու հետ միապէս ունէր, եղական մարդկային բնութեանը, որը, մարմնաւորուելիս, Նա վերցրեց եւ դարձրեց Իրենը՝ նրա բնական կամքով եւ ներգործութեամբ:

Դ. Երկու ընտանիքները Համաձայն են, որ բնութիւններն իրենց յատուկ ներգործութիւններով եւ կամքերով միաւորուած են անձնապէս եւ բնութեանապէս՝ առանց շփոթի, առանց փոփոխութեան, առանց բաժանման եւ առանց անջատման, եւ նրանք զանազանում են սոսկ տեսականօրէն (τῆ θεωρίᾳ μόνῃ):

Ե. Երկու ընտանիքները Համաձայն են, որ Նա, Ով կամենում եւ գործում է, միշտ մարմնաւորուած Բանի մէջ Անձն է:

Զ. Երկու ընտանիքները Համաձայն են ժողովների այն մեկնաբանութիւնների մերժման մէջ, որոնք ամբողջապէս չեն Համաձայնում Երրորդ տիեզերական ժողովի Հանգանակին եւ Կիւրեղ Աղեքսանդրացու՝ Յովհաննէս Անտիոքացուն ուղղած նամակին (433):

Է. Ուղղափառ [ընտանիքը] Համաձայն է, որ Արեւելեան Ուղղափառ [ընտանիքը] շարունակի պահել իր աւանդական կիւրեղեան «մի բնութիւն Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ» (μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη) եզրակերպումը. քանի դեռ նա ընդունում է Բանի կրկնակի Համագոյութիւնը, որը ժխտում էր Եւտիքէսը: Ուղղափառ [ընտանիքը] նոյնպէս գործածում է այս եզրակերպումը: Արեւելեան Ուղղափառ [ընտանիքը] Համաձայն է, որ Ուղղափառ [ընտանիքն] արդարացում է իր «երկու բնութիւն» բանաձեւի գործածութեան մէջ, եթէ նա ընդունում է, որ զանազանութիւնը «սոսկ տեսականօրէն» է (τῆ θεωρίᾳ μόνῃ): Կիւրեղը ճիշտ մեկնաբանեց այս գործածութիւնը Յովհաննէս Անտիոքացուն ուղղած իր նամակում եւ իր նամակներում՝ ուղղուած Ակակիոս Մեթուացուն (PG 77, 184-201), Եւդոքիոսին (PG 77, 224-228) եւ Սուկսենսուսին (PG 77, 228-245):

Ը. Երկու ընտանիքներն ընդունում են առաջին երեք տիեզերական ժողովները, որոնք կազմում են մեր ընդհանուր ժառանգութիւնը: Ինչ վերաբերում է Ուղղափառ Եկեղեցու յետագայ չորս ժողովներին, Ուղղափառ [ընտանիքը] պնդում է, որ իր համար վերը նշուած Ա-է կէտերը հանդիսանում են նաեւ Ուղղափառ Եկեղեցու չորս յետագայ ժողովների ուսուցումները, մինչդեռ Արեւելեան Ուղղափառ [ընտանիքը] Ուղղափառ [ընտանիքի] այս պնդումը համարում է որպէս իր մեկնաբանութիւնը: Այս ըմբռնումով Արեւելեան Ուղղափառ [ընտանիքը] պատասխանում է սրան դրականորէն:

Ուղղափառ Եկեղեցու-է տիեզերական ժողովի ուսուցման առընչութեամբ Արեւելեան Ուղղափառ [ընտանիքը] համաձայն է, որ ժողովի ուսուցանած սրբապատկերների յարգանքի պրակտիկան եւ աստուածաբանութիւնը հիմնարար համաձայնութեան մէջ են Արեւելեան Ուղղափառ [ընտանիքի] ուսուցմանը եւ պրակտիկային վաղ ժամանակներից ի վեր՝ ժողովի գումարումից շատ առաջ, եւ որ մենք չունենք անհամաձայնութիւններ այս առումով:

Թ. Մեր քրիստոսաբանական Համատեղ յայտարարութեան, ինչպէս նաեւ վերը նշուած ընդհանուր պնդումների լոյսի ներքոյ մենք այժմ յստակօրէն հասկացանք, որ երկու ընտանիքները միշտ հաւատարմօրէն պահել են նոյն ճշմարիտ ուղղափառ քրիստոսաբանական հաւատքը եւ առաքելական աւանդութեան անխախտ շարունակականութիւնը, թէպէտ նրանք տարբեր կերպերով կարող է գործածած լինէին քրիստոսաբանական եզրեր: Հէնց այս ընդհանուր հաւատքն է եւ շարունակական հաւատարմութիւնը առաքելական աւանդութեան նկատմամբ, որ պէտք է լինեն մեր միութեան եւ հաղորդութեան հիմքը:

Ժ. Երկու ընտանիքները համաձայն են, որ անցեալի բոլոր նզովքներն ու դատապարտութիւնները, որոնք հիմա բաժանում են մեզ, պէտք է վերացուեն Եկեղեցիների կողմից, որպէսզի կատարեալ միութեան եւ հաղորդութեան վերջին արգելքը կարողանայ վերացուել Աստուծոյ շնորհով եւ փառքով: Երկու ընտանիքները համաձայն են, որ նզովքների եւ դատապարտութիւնների վերացումը կամբողջանայ այն հիմքի վրայ, որ նախապէս նզովուած եւ դատապարտուած հայրերը եւ ժողովները Հերձուածողական չեն:

Ուստի մենք առաջարկում ենք մեր Եկեղեցիներին հետեւեալ գործնական քայլերը.

1. Ուղղափառ [ընտանիքը] պէտք է վերացնի բոլոր նզովքները եւ դատապարտութիւնները Արեւելեան Ուղղափառ [ընտանիքի] բոլոր այն ժողովների՝ եւ հայրերի դէմ, որոնց նա նզովել ու դատապարտել է անցեալում:

2. Արեւելեան Ուղղափառ [ընտանիքը] միեւնոյն ժամանակ պէտք է վերացնի բոլոր նզովքները եւ դատապարտութիւնները Ուղղափառ [ընտանիքի] բոլոր այն ժողովների եւ հայրերի դէմ, որոնց նա նզովել ու դատապարտել է անցեալում:

3. Նզովքների վերացման ուղիները պէտք է որոշուեն Եկեղեցիների կողմից՝ անհատականօրէն:

Սուրբ Հոգու՝ Ճշմարտութեան, Միութեան եւ Սիրոյ Հոգու զօրութեան վստահութեամբ մենք ներկայացնում ենք այս Համատեղ յայտարարութիւնը եւ առաջարկութիւնները մեր սրբազան Եկեղեցիներին՝ քննարկելու եւ գործելու՝ աղօթելով, որ նոյն Հոգին առաջնորդի մեզ այն միութեան, որի համար մեր Տէրն աղօթեց եւ աղօթում է:

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԴԻՐՔԸ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԷՋ. ԾԻՍԱԿԱՆ- ԴԱԽԱՆԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒ ՆՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա/ա. ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Հայ եկեղեցին է եւ կը մնայ ըլլալ անբաժան մէկ մասը Քրիստոսի Մի, Ընդհանրական եւ Առաքելական Եկեղեցիին: Պօղոս առաքեալ Ա Կորնթացւոց թուղթի ԺԲ գլուխին մէջ փոխաբերական պատկերով կը խօսի Քրիստոսի խորհրդաւոր մարմնի մասին ու կը շեշտէ. «Ինչպէս որ մէկ է մարմինը եւ ունի շատ անդամներ, եւ մարմնի այդ շատ անդամները բոլորը մէկ մարմին են, այնպէս ալ՝ Քրիստոս. քանզի մէկ Հոգիով մէկ մարմին ըլլալու համար մկրտուեցանք մենք ամէնքս՝ թէ՛ հրեաներ, թէ՛ հեթանոսներ, թէ՛ ծառաներ, թէ՛ ազաւաներ. եւ ամէնքս ալ այդ մէկ Հոգին խմբեցինք... Արդ, դուք մարմինն էք Քրիստոսի եւ անդամները Անոր անդամներէն» [Ա Կորնթ. ԺԲ 12-13, 27]:

Խորհրդանշական այս պատկերին համաձայն՝ Հայ Եկեղեցին եւս իր առաքելականութեամբ եւ առաքելութեամբ, իր դաւանանքով ու հաւատոյ վարդապետութեանց վերաբերեալ ըմբռնումներով՝ ապրող ու գործող կարեւոր մէկ անդամն է Քրիստոսի խորհրդաւոր մարմնին՝ յանուն Քրիստոսի Աւետարանին տուած դարբերու իր նահատակութիւններով ու արեան վկայութեամբ:

Ինչպէս առաքելական բոլոր Եկեղեցիները, նոյնպէս եւ Հայ Եկեղեցին, ընդունելով Նիկիա-Կոստանդնուպոլսոյ դաւանութիւնը, իր Հաւատամքին էական մէկ արտայայտութիւնը դարձուցած է «Հաւատամք ի Մի Միայն Ընդհանրական եւ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի» բանաձեւը: Արդարեւ, Եկեղեցին իր աստուածաբանական

ըմբռնումով եւ Քրիստոսի հաստատած փրկութեան խորհուրդով, Եկեղեցին, իբրեւ այս փրկութեան նիւթեղէն մէկ արտայայտութիւնը աշխարհիս վրայ կամ աստուածային տնօրինութեան՝ Քրիստոսի ներկայութեան շօշափելի եւ գերազոյն գրաւականը մարդկային հասարակութեան մէջ, մի է եւ անբաժան: Սակայն նոյն Եկեղեցին իր աշխարհագրական դիրքով, վարչական կազմութեամբ, քաղաքական դրուածքով, մշակութային զարգացմամբ, լեզուական առանձնայատկութիւններով, ազգային տարբերութիւններով, աստուածային գերազոյն ճշմարտութիւններ՝ դոգմաներ ըմբռնելու, աւելին՝ անոնք դրսեւորելու ձեւերուն մէջ տարբեր եւ պատմական փաստով բազմաբաժան է: Այլ կերպ չէր կրնար ըլլալ:

Ընդհանրական Եկեղեցիին այս բաժանումը պատմութեան մեծագոյն գայթակղութիւնն է ոչ միայն այլակրօններու, այլ նաեւ նոյն ինքն ի մի Քրիստոս հաւատացողներուն համար: Յատկանշական է, որ Պօղոս առաքեալ, երբ Ա Կորնթացւոց ԺԲ գլուխին մէջ Քրիստոսի խորհրդաւոր մարմնին մասին կը խօսի ու կը նկարագրէ նոյն մարմնի եւ անդամներուն միջեւ գոյութիւն ունեցող փոխադարձ յարաբերութիւնն ու միութիւնը, անմիջապէս յետոյ, ԺԳ-ին մէջ, մասնաւոր հեղինակութեամբ վեր կ'առնէ քրիստոնէական ճշմարիտ սիրոյ հրամայականը՝ որպէս անփոխարինելի կապ մարմնի եւ անդամներու միութեան: «Եթէ խօսիմ մարդոց եւ հրեշտակներուն լեզուները, բայց սէր չունենամ, կը մնամիմ պղիճի մը, որ կը հնչէ, կամ ծնծղաներու, որ կը դողացնեն: Եւ եթէ մարգարէութիւն ընելու շնորհ ունենամ եւ հասկնամ բոլոր խորհուրդներն ու ամբողջ գիտութիւնը եւ եթէ ունենամ ամբողջ հաւատքը՝ մինչեւ իսկ լեռները տեղափոխելու չափ, բայց սէր չունենամ, ոչինչ եմ: Եւ եթէ իմ ամբողջ ստացումս տամ աղքատներուն ու իմ այս մարմինս մատնեմ այրուելու, բայց սէր չունենամ, ոչինչ կը շահիմ... Սէրը երբեք չսպառի. եթէ մարգարէութիւններ եմ, պիտի չքանամ, եթէ լեզուներ՝ պիտի լռեմ, եթէ գիտութիւն՝ պիտի անցնի...» [Ա Կորնթ. ԺԳ 1-3, 8]:

Ա/բ. ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԱՆՈՐ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Եկեղեցագիտութեան մէջ հարց է, թէ եկեղեցին Քրիստոսի ուղղակի՞ դիտաւորութեամբ հիմնուած է, կամ անուղղակի արդիւնքն է ան պատմական զարգացումի մը, որ մասնաւոր աղբրս չունի Քրիստոսի անձնական ծրագրին հետ: Ե՞րբ սկսած է եկեղեցին՝ առաքելներու ընտրութեամբ, Յիսուսին հետեւող գալիլիացի բարեպաշտ կանանց ծառայութեամբ, 72 աշակերտներու գոյութեամբ, թէ՞ Հոգեգալստեան պահով ու այդ առթիւ կատարուած հինգ հարիւրի դարձով. հարց, որու թեր ու դէմ կարծիքներու երանգաւորումներուն մէջ մտնել տեղին է այստեղ: Մեր ըմբռնումով սակայն՝ եկեղեցին, իբրև Ecclesia, Տիրոջ առջև խմբուած համայնքն է՝ հաստատուած Քրիստոսի փրկագործութեան խորհուրդի կատարումով (=նաչելութիւն, Յարութիւն, Համբարձում, զնատիլն ընդ աջմէ Հօր), որ իր լրումին կը հասնի Հոգեգալստեան դէպքով: Յիսուսի շուրջ հաւաքուած աշակերտներու հոյլը դեռ մեր հասկցած եկեղեցին է, ոչ ալ սրբոց այն դասը, որ փրկուած է յաւիտենական ժամանակներու՝ Քրիստոսի երկրորդ գալստեան կամ Աստուծոյ արքայութեան համար, որ վերջնականապէս պիտի գայ: Եկեղեցին՝ Քրիստոսի փառաւորումին (=զնատիլն ընդ աջմէ Հօր) ու Անոր երկրորդ գալստեան միջև գտնուող իրականութիւնն է, այլ խօսքով՝ ի Քրիստոս հաւատացողներու այն Ecclesia-ն, որ Սուրբ Հոգիի բաշխած առատածիր շնորհներով առաջ կ'ընթանայ դէպի փրկութիւն:

Եթէ պահ մը կանգ առնենք Ecclesia գաղափարին վրայ, որ սովորաբար հայերէնի մէջ արտայայտուած է եկեղեցի կամ համայնք հոմանիշ բառերով, պիտի տեսնենք, թէ Եօթանասնից (=LXX) թարգմանութեան մէջ հասկցուած է իբրև Տիրոջ առջև համախմբուած Իսրայէլը՝ Աստուծոյ ընտրեալ ժողովուրդը, որ իր ծագումով յար եւ նման է Հելլեններու Polis հասկացութեան՝ որպէս ժողովուրդին հաւաքը կամ համախմբումը: Եթէ նախնական եկեղեցին ինքզինք իբրև Ecclesia կը ճանչնար, կ'որդեգրէր Աստուծոյ կողմէ ընտրուած հասարակութիւն մը, ժողովուրդ մը ըլլալու հրէական գաղափարը, կը տարբերէր սակայն այն իրողութեամբ, որ սա փրկուած էր Քրիստոսի փրկագործութեան խորհուրդով ու Օրէնքի փոխան այսուհետեւ կը հաւատար

Անոր. «Ահա երկինքը բացուած կը տեսնեմ եւ մարդու Որդին, որ կեցած է Աստուծոյ աջ կողմը»:

Ա/գ. ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ

Եկեղեցին, իբրև ի Քրիստոս հաւատացողներու հաւաք, ամբողջական միաւոր մըն է, միութիւն մը, որ կը հիմնուի Հաղորդութեան վրայ: Հաղորդութիւնը պարզապէս կը հանդիսանայ եկեղեցիին էութիւնը՝ Հաղորդութիւն Տիրոջ խօսքի, Մարմնի եւ Արեան խորհուրդի: «Քանի անգամ որ այս հացը ուտէք եւ այս բաժակը խմէք, պատմեցէ՛ք Տիրոջ մահը, մինչեւ որ Ան գայ» [Ա Կորնթ. ԺԱ 26]:

Աստուծոյ խօսքը՝ Աւետարանը, եւ ս. Հաղորդութեան խորհուրդը գերագոյն եւ իրական գրաւականներն են Քրիստոսի ներկայութեան՝ եկեղեցիին մէջ եւ իր հաւատացեալներուն միջև: Այս հաղորդութեան կամ communio-ի շուրջ է, որ կը համախմբուի Ecclesia-ն՝ հաւատալով «ի Մի Ընդհանրական եւ Առաքելական եկեղեցի» մը ըլլալու տուեալին: Ընդհանրական եկեղեցիին միութիւնը, ուրեմն, խօսքի, Մարմնի ու Արեան խորհուրդի հաղորդութեան մէջ կը կայանայ, որով եկեղեցին կ'ապահովէ իր մէջ Տիրոջ ներկայութիւնը: Ան, որ դուրս է այս հաղորդութենէն կամ ստիպողաբար դուրս կը նկատուի անկէ, չի կրնար մաս կազմել քրիստոնէական եկեղեցիին: Հերձուածողներ ու հերետիկոսներ բանադրանքի ենթարկուելով՝ զրկուած կը համարուէին եկեղեցիի հաղորդութենէն: Լատիներէնի ex-communico, որմէ՝ ex-communication, եկեղեցական հաղորդութենէ դուրս կամ զրկուած ըլլալու գաղափարը կ'արտայայտէ: Դ դարուն Մակեդոն՝ Կ. Գոլտոյ Հերետիկոս պատրիարքը, իր հակառակորդները բռնի կերպով հաղորդել կուտար իր պատարագին, որպէսզի անոնք իր չարաղանդ Հերետիկոսութեանը յարած նկատուին: Քրիստոնէական շրջանի առաջին դարերուն ուղղափառ քրիստոնեաներ ճամբորդելու ժամանակ իրենց հետ կը տանէին հաղորդութիւնը, որպէսզի չըլլայ թէ օտարութեան մէջ սխալմամբ հաղորդութիւն առնեն Հերձուածողներէ կամ Հերետիկոսներէ:

Ա./դ. ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ՝ ԼԵՐՁՈՒԱԾՆԵՐ, ԼԵՐԵՏԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Դեռ շատ վաղ Պօղոս առաքեալ իր ուշադրութիւնը կը կեդրոնացէ իր կողմէ 50-ական թուականներուն հաստատուած կորնթացոց համայնքին վրայ, ուր խեղաթիւրուած կը թուի Հաղորդութեան խորհուրդը կապալաշտական սովորութիւններով, խառնակութիւններով, ամուսնական պղծութիւններով, զոհասեղաններու մասնակցութիւններով եւ այլն: «Օրհնութեան բաժակը, զոր մենք կ'օրհնենք, արդարեւ Հաղորդութիւն չէ՞՞ Քրիստոսի արիւնին. հացը, զոր կը կտրենք, արդարեւ Հաղորդութիւն չէ՞՞ Քրիստոսի մարմնին. որովհետեւ մէկ հաց մէկ մարմին ենք ամէնքս, քանի որ ամէնքս ալ այդ միակ հացէն կը վայելենք» [Ա. Կորնթ. Ժ 16-17],- դիտել կու տայ Պօղոս առաքեալ կորնթացիներուն՝ մատնացոյց ընելով էական ճիշդ այն կէտը, որուն շուրջ պարտ էր միանալ Եկեղեցին՝ Հաղորդութեան:

Առաքելական Ա ժողովը [տե՛ս Գործք ԺԵ 4-29] եւ կարծիքներու տարբերութիւնները հրեայ քրիստոնեաներու եւ հեթանոս քրիստոնեաներու մէջ թլփատութեան հարցի շուրջ՝ դեռ պատճառ մը չէին Եկեղեցիի բաժանման: Բայց այս միութիւնը երկար պիտի չզոյատեւէր, ցորչափ որ նախնական Եկեղեցին հրէական նեղ սահմաններէ տարածուելով՝ հետզհետէ կը դառնար կայսերական Եկեղեցի մը: Մէկ կողմէն՝ դաւանանքի մէջ ուղղափառութեան չափանիշը, իսկ միւս կողմէն՝ ազգայնականութեան զօրաւոր զգացումները, ազգերու մշակութային եւ լեզուական տարբերութիւնները եւ որոշ Աթոռներու նուաճողական ձգտումները պատճառ դարձան Ընդհանրական Եկեղեցիի քայքայման:

Աստուծոյ գոյութիւնը, փրկութեան անհրաժեշտութիւնը, Քրիստոսի մարդկային եւ աստուածային բնութիւններն ու անոնց սահմանումը, Սուրբ Հոգիի վարդապետութիւնը եւ վերջինիս յարաբերութիւնը աստուածային դրութեան մէջ՝ ամենէն հիմնական եւ կենսական խնդիրները եղան Դ եւ Ե դարերու Եկեղեցիին համար:

Տիեզերական առաջին երեք ժողովները՝ Նիկիոյ (325 թ.), Կ. Պոլսոյ (381 թ.) եւ Եփեսոսի (431 թ.), ստիպուեցան դիրք բռնել ուղղափառութեան պատնէշը ճեղքել յանդգնող արիոսներու, մակեդոններու եւ նեստորներու դէմ: 325-431՝ աւելի քան ամբողջ դար մը տեւող

շրջանը քրիստոնէական Եկեղեցոյ հիմնական հաւատալիքներու մեկնութեան ու բանաձեւումին նուիրուեցաւ, եւ երեք ժողովներու վճիռով հաստատուեցաւ կամ յայտարարուեցաւ ուղղափառութեան չափանիշը՝ Հաւատամքը: Ուստի այն բոլոր ժողովուրդները, որոնք ընդունեցին Տիեզերական այս երեք ժողովներու հաստատած Հաւատամքը՝ Հօր եւ Որդու համագոյութեան (homousia=20 կանոն), Սուրբ Հոգիի Աստուածութեան (4 կանոն) եւ ս. Կոյսի Աստուածածին կամ Աստուածամայր լինելու մասին (6 կանոն), կազմեցին քրիստոնէական Ընդհանրական Եկեղեցիին ընտանիքը:

Հայ Եկեղեցին ընդունած է Տիեզերական առաջին երեք ժողովներու դաւանութիւնը համապատասխան վճիռներով, այնպէս որ իր տօնացոյցին մէջ նոյնիսկ առանձին-առանձին կը յիշատակէ զանոնք՝ տօնախմբելով այդ ժողովները նախագահող Հայրապետներուն յիշատակը առանց խտրութեան: Եթէ կ'ուզենք հասկնալ Հայ Եկեղեցոյ յետագայ դարերու աստուածաբանական ամբողջ մտածողութիւնը, պէտք է լաւ ըմբռնենք առաջին երեք Տիեզերական ժողովներու դաւանութեան ոգին, որովհետեւ ան ամուր հիմքն է Հայ Եկեղեցոյ աստուածաբանութեան՝ բոլոր ժամանակներու համար:

Պատմութեան զարգացումը թոյլ է տուաւ սակայն, որ Ընդհանրական Եկեղեցին մինչեւ վերջ կարենար պահել իր միութիւնն ու Հաղորդութիւնը ի հոգեւորս՝ communicatio in sacris, եւ ի վարչականս: Քրիստոսի աստուածային եւ մարդկային բնութիւններուն շուրջ ստեղծուած վիճարանութիւնները Քաղկեդոնի 451 թուականի ժողովով՝ պատճառ հանդիսացան Եկեղեցիի երբեմնի ներդաշնակութեան եւ միութեան քայքայումին: Օրինակ՝ եթէ Քաղկեդոնի ժողովէն առաջ Հայը առանց այլեւայլի Յոյն կամ Լատին Եկեղեցիին մէջ եւ փոխադարձաբար ասոնք՝ Հայ Եկեղեցիին մէջ կրնային հաղորդուիլ Տիրոջ մարմնի ու արեան խորհուրդով, այսուհետեւ Եկեղեցիներու միջեւ ստեղծուած դաւանական տարբերութիւնները թոյլ չէին տար պահպանելու այն բաղձալի ներդաշնակութիւնը, որ երբեմն կը ներկայացնէր Ընդհանրական Եկեղեցին:

Ա/Ե. ՀԱՅ ԵՒ ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՄԻՋԵՒ ԳՈՑՈՒԹԻՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ԴԱԻԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ԾԻՍԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ՆՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ՝ ԸՍՏ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՑԻԻ ԾՈՒՑԱԿԻՆ

Անդրադառնալով Ընդհանրական Եկեղեցիի բաժանումին՝ իբր հետեւանք Եկեղեցիներու միջեւ գոյութիւն ունեցող դաւանական եւ ծիսական տարբերութիւններու՝ Տաթեւացիին իր «Գիրք Հարցմանց» քաջանուն գործի Թ հատորին մէջ կը ներկայացնէ հետաքրքրական ցուցակ մը՝ «Վասն միաբանութեան եւ բաժանման Եկեղեցւոյ» ենթավերնագրին տակ:

«Ազգ առ ազգ բաժանեալ լինի գաւառաւ եւ լեզուաւ եւ կանոնական սահմանաւ, որ են աւանդութիւնք եւ Հաւատք Եկեղեցւոյ: Եւ բաժանումն յաւէտ զքան գաւառաւ եւ լեզուաւ՝ կանոնական սահմանան ասացեալ լինին: Այսպէս եւ առ միաբանութիւնս է իմանալ առաւել միաբանութիւն ասել, զորս կանոնական սահմանադրութեամբ է, քան որ գաւառաւ եւ լեզուաւ: Եւ յայտոսիկ միաբանութիւնս, որ ըստ կանոնի, յաւէտ միաբանութիւն զայս է իմանալ, որ ըստ բոլորին օրինադրութեանց սահմանաց կամ ըստ գլխաւորագունիցն լինիցի եւ ոչ մասամբ միով միաբանեալք եւ բազմօք զանազանեալք, մանաւանդ թէ՛ հակառակեալք եւ ընդդիմացեալք: Եւ այն, որ ի գլխաւորագոյնս ոչ ասի միաբանութիւն, եւ զիա՞րդ միաբանութիւն ասիցէ ոք զայս: Եւ զի՞նչ այս: Այսինքն է՝ զազգս քրիստոնէից տեսանեմք, զի ոչ ըստ անուանն եւ զմիութիւն կանոնական սահմանի ունել:»

Հասկնալի է, որ կանոնաւոր սահման բացատրութիւնը ըստ Տաթեւացիի ոչ այնքան իրաւական հասկացութիւն է, որքան դաւանական՝ եկեղեցական Հաղորդութեան կամ communicatio in sacris ըմբռնումով:

Հայ Եկեղեցիի նկատմամբ լատիններ, ըստ Տաթեւացիի ցուցակին, ունին հետեւեալ ծիսական եւ դաւանական տարբերութիւնները.

- ա) ի բաժակէն ոչ տալ ժողովրդեանն,
- բ) մի քահանայ երիցս անգամ ի միում աւուր պատարագս մատուցանել,

- գ) եւ զայն ի միում եկեղեցւոյ առանց խտրութեան,
- դ) յերկոսեան ճրագալոյցս (Ծննդեան եւ Զատիկի) ոչ առնել պատարագ,

- ե) զբուրգաթուրն (քաւարան), զոր ասեն,
- զ) զՀոգին ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ բղխումն,
- է) այլ ազգ ունել զտօն սրբոց եւ ոչ ըստ այսմաւորաց,

ը) ի բոլոր ազուհացսն պատարագել,

թ) կին ոչ առնուլ քահանայից եւ զմօրուսն ածիլել եւ զգլորեալն կանգնել անխտիր,

ժ) կանանց մկրտութիւն առնել (in necessitate) եւ աշխարհականաց խոստովանիլ, այլ եւ կրկին մկրտել: Եւ այլք գոն հոլովք. մանաւանդ զկեղծաւորեալ վիճիլս, զչորեքշաբաթս ոչ պահել, զսկիզբսն պահոցն լուծանել, անզեղ խոստովանիլ, զպիղծ կենդանիս ոչ խտրել եւ զհեղձուցեալսն ուտել եւ այլ բազում ինչ:

Հայ Եկեղեցիի նկատմամբ յոյներու ունեցած տարբերութիւններուն անդրադառնալով՝ Տաթեւացիին կը նշէ.

- ա) նախասրբեալ պատարագն,
- բ) կրկին ջուրն՝ ջերմ եւ ցուրտ,
- գ) զբոլոր հաց պատարագին ոչ հանել ի սեղանն, այլ մասն ինչ,
- դ) մնացուած պատարագին, որպէս ինքեանք քաջ գիտեն,
- ե) զչէզոքս աբեղայ առնել,
- զ) զձեւ զգեստուն այլաբար ունել,
- է) ի պահս եւ յաղօթս եւ յայլ աւանդութիւնս բազում ունել որոշումն:

Իսկ ասորիներու ունեցած տարբերութիւններու մասին խօսելով՝ կը նշէ.

- ա) ուրբաթագեանն,
- բ) ոմանց խոստովանութիւնն ոչ առնել,
- գ) միով մատամբ զնշանն դրոշմել,
- դ) հրաման տալ աւագ սարկաւազաց կին առնուլ եւ քահանայ լինիլ,

բ) ոմանց թլփատութիւն ունել,

զ) զհաց պատարագին ձրթով օծանել. եւ այլք գոն յողովք, զի յորժամ պարապով ոք քննիցէ, գտանէ:

Զարմանալին այն է, որ Տաթեւացին վերոյիշեալ այս երեք ցուցակներու պարագային ալ ոչ մէկ ակնարկութիւն կ'ընէ Քաղկեդոնի ժողովի կամ միաբնակութեան եւ երկաբնակութեան հարցի մասին, որ, ինչպէս նշեցինք, Եկեղեցւոյ բաժանման հիմնական առիթը հանդիսացաւ: Ըստ երեւոյթին, այս կարեւոր կէտը այնքան սովորական եւ հանրածանօթ հարց մըն էր, որ Տաթեւացին գուցէ այս մասին յատուկ անդրադարձի մը հարկը չէր տեսներ:

Բացի թուարկուած տարբերութիւններէն, վերոյիշեալ Եկեղեցիները Հայ Եկեղեցիին հետ ունին ծիսական եւ դաւանական նոյնութիւններ, ցորչափ որ անոնք երբեմն մաս կը կազմէին միեւնոյն աւանդութեան եւ Ընդհանրական Եկեղեցիին:

«Եւ այսպէս, - կ'ըսէ Տաթեւացին, - բազում ունելով իւրաքանչիւր ոք սահմանս առ անձին, միայն հայք նախատեալ լինին որպէս ոչ ունել միաբանութիւն ընդ այլս ի քրիստոնէից, այլ առանձին միայնաբար ընթանալ եւ այսու որպէս հակառակ եպերեալ: Բայց պարտ է այնոցիկ, որք ոչ գիտեն եւ կամ թէ կամաւ տգիտանան, ցուցանել զմիաբանութիւն ազգիս Հայոց առ այլ քրիստոնեայսն, զի գիտացեալ յամօթ լիցին յաղթեալք ի ճշմարտութենէն»:

1. Ծիսական՝ եւ դաւանական նոյնութիւններ Հայ եւ Լատին Եկեղեցիներու միջեւ.

ա) զհաց պատարագին բաղարջ առնել,

բ) գառն զենուկ ի տօնս,

գ) վասն ննջեցելոց ի յանբանից զենուկ եւ տալ ողորմութիւն աղքատաց (հոգեճաշ),

դ) զտօն սրբոցն յառաջիկայն անցուցանել օր,

ե) այսմաւուրօք ոչ տօնել ըստ յունաց, այլ այլով օրինակաւ տօնել. եւ այլ բազումք գոն պարապով տեսեալք:

2. Ծիսական եւ դաւանական նոյնութիւններ Հայ եւ Ասորի Եկեղեցիներու միջեւ.

ա) ի լուծանել զճրագալոյցսն ի պանիր, ի յիւղ եւ յայլ այսպիսի կերակուր բաց ի մտոյ,

բ) ի Քրիստոսի բնութեանցն միացելոց մի՝ ասել բնութիւն ըստ սրբոյն Աթանասի եւ Կիւրղի,

գ) յԵրեքսրբեանն զԾաչեցարն յաւելուլ,

դ) ի ժողովոյն Քաղկեդոնի խորշիլ:

3. Ծիսական եւ դաւանական նոյնութիւններ Հայ եւ Յոյն Եկեղեցիներու միջեւ.

ա) կարգ դրութեան աղօթիցն, որ յԵկեղեցիս նոցա,

բ) ի յաղուհացսն (չաբաթամէջ) ոչ ունել հրաման պատարագ մատուցանել բաց ի շաբաթէ եւ կիրակէէ,

գ) առ քահանայս զգուշութիւն օրինօք ունել, թէպէտ եւ ոմանք կաղան առ այս,

դ) յարդեան ժամանակիս յասմաւուրօք տօնել ոմանց:

4. Աւանդութիւններ, որոնք միայն յատուկ են Հայոց, ինչպէս ս. Մնուղդը յունուարի 6-ին տօնելը, երբ միւս բոլոր Եկեղեցիները զայն դեկտեմբերի 25-ին կը նշեն: Բայց ըստ Տաթեւացիի՝ «այսոքիկ աւանդութիւնք [են] եւ ոչ հաւատ»:

5. Աւանդութիւններ, որոնք համաբնոյթ են Հայերուն, յոյներուն եւ ասորիներուն, բայց լատիններուն՝ ոչ: Այլ աւանդութիւններ, որոնք համաբնոյթ են Հայերուն, լատիններուն եւ յոյներուն, բայց ասորիներուն՝ ոչ, եւ այլն.

ա) Յերկոսեան ճրագալոյցսն, այսինքն՝ ի Մնդեանն եւ ի Յարութեան, միաբանին հայք եւ յոյնք եւ ասորիք, իսկ լատինք՝ ոչ: Վասն զի սոքա պատարագ մատուցանեն ի նախատօնակ Մնդեանն եւ Յարութեանն, եւ լատինք՝ ոչ:

բ) ի հաց պատարագին զբոլորն մատուցանեն եւ ոչ մասն ինչ՝ լատինք եւ հայք եւ ասորիք, իսկ յոյնք՝ ոչ:

գ) Յառնուկ զաստիճան սարկաւազութեան՝ ոչ տան հրաման կին առնուկ հայք եւ լատինք եւ յոյնք, բայց ասորիք՝ ոչ:

Եւ այսոսիկ թէպէտ եւ ոմանց ոչ թուեցին որպէս փոքր կարծեցեալք, սակայն աւանդութիւն եւ ոչ հաւատ, որպէս եւ տօն

Մենդեանն, զոր միաբան ասեն տօնել այլոց քրիստոնէից բաց ի Հայոց, զի եւ այն աւանդութիւն է եւ տօնախմբութիւն եւ ոչ Հաւատ: Եւ ոչ բարկանայ առ այս Քրիստոս յայլ եւ յայլ ժամու տօնել, որպէս եւ ոչ բարկանայ վասն Պայծառակերպութեանն իւրաքանչիւր ոք յայլում ժամու տօնել:

Իսկ վասն ջրոյն զի՞նչ պարտ է ասել, զի յոյնք թերի ցուցանեն զլատինացոց խառնումն ինքեանց կրկին խառնմամբ:

Անապակ բաժակի սովորութիւնն ալ զուտ Հայկական է, երբ Արեւելեան Ուղղափառ միւս քոյր Եկեղեցիները եւս ջուր կը խառնեն Հաղորդութեան բաժակին մէջ, բաց ի Հայոց: Բայց, ըստ Տաթևացիի, ասոնք իրաւամբ աւանդութիւններ են եւ ոչ Հաւատ կամ բացայայտումը Հաւատոյ ճշմարտութեանց:

Տաթևացիի սոյն ցանկերուն մէջ դեռ ակնարկութիւն չկայ Հռոմի մայ Աթոռի առաջնակարգութեան կամ պապի գերագահութեան (Petrusam=Primat Petri) մասին, որ մինչեւ այսօր Հիմնական խոչընդոտ մըն է Եկեղեցիներու միութեան: Մարեմական դոգմաները՝ Անարատ յղութիւն եւ Վերափոխում, աւելի ուշ շրջանի ծնունդ են. Հետեւաբար չեն կրնար ուղղակի կապ մը ունենալ մեզ Հետաքրքրող նիւթին հետ:

Վարդան վարդապետ Արեւելցի 1248 թուականին խմբագրած «Պատասխանի թղթին, որ ի պապէն Հռոմայ բերաւ առ թագաւորն Հայոց Հեթում ի ձեռն լիկաթին, որ կոչէր Տիմանչ» Հակաճառական թուղթին մէջ դաւանական եւ ծիսական 15 անընդունելի կէտեր կը նշէ, որոցմով կը տարբերէր Հայոց աւանդութիւնն ու աստուածաբանական մտածողութիւնը լատինականէն: Ըստ կարեւորագուծի՝

1. Հռոմայ Աթոռն միայն ունի իշխանութիւն կապելոյ եւ արձակելոյ.
2. Հոգին ի Հօրէ եւ յՈրդոյ բղխի.
3. Երկու բնութիւն են ի մարդն.
4. միշտ նոր ստեղծանին Հոգիք Հանապազօր.
5. զՄարիամ կին եւ կոյս է գրել եւ ոչ Աստուածածին.
6. Բանն եղև կատարեալ Աստուածութիւն Հաւասար Հօր.
7. եղև մարդ, որով փոքր է քան զՀայր.

8. Երկու բնութիւն եւ Երկու կամք Քրիստոսի.
9. Քրիստոս զարդարան միայն Եհան ի դժոխոց.
10. յետ յարութեան առաւել փառաւորեցաւ մարմինն Տեառն.
11. քահանայն մկրտէ, եւ Եպիսկոպոսն մեռոնէ.
12. մոռացեալ են յեւթն քահանայագործութենէն (խորհուրդներէն) զմեռոն օրհնելն.
13. գերրորդ եւ զչորրորդ ամուսնաւորքն օրինաւորք են գրել.
14. մինչեւ յՕրն դատաստանի առնուլ զվարձ արդարոցն եւ անպաշխար մեռելոցն մտանել ի բիրկաթոր (քաւարան).
15. որք ընդ Հրեշտակս եւ որք ի բիրկաթորն, միապէս փառաւորին:

Այս շրջանին Մխիթար Սկեւռացի վարդապետ կը խմբագրէ եկեղեցաբանական գրութիւն մը՝ «Պատասխանիք յաղագս Համապատուութեան երկոտասան առաքելոց» խորագրով, որով կը քննարկէ այն Հիմնական դժուարութիւնը Լատին եւ Հայ Եկեղեցիներու միջեւ ի տես պապի գերագահութեան (Petrusamt) վարդապետութեան:

ՕԺԱՆԴԱԿ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

1. Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք Հարցմանց, Կոստանդնուպոլիս, 1729, էջ 552-554
2. Կիւլէտէրեան Բաբգէն եպոս., Հայ Եկեղեցի, Երուսաղէմ, 1930, էջ 1-157, 161-168
- Մխիթար Սկեւռացի, Պատասխանիք Մխիթարայ քահանայի Սկեւռացոյ՝ յաղագս Համապատուութեան երկոտասան առաքելոց, Երուսաղէմ, 1865
- Վարդան Արեւելցի, Պատասխանի թղթին, որ ի պապէն Հռոմայ բերաւ առ թագաւորն Հայոց Հեթում ի ձեռն լիկաթին, որ կոչէր Տիմանչ, «Գիրք թղթոց», Թիֆլիս, 1901, էջ 503-509
3. Օրմանեան Մաղաքիա արք., Հայոց Եկեղեցին
4. Օրմանեան Մաղաքիա արք., Ազգապատում, Բ. Պէյրուս, 1960, էջ 1642-1643, 1669
5. Lexikon für Theologie und Kirche (LThK), VI, hrsg. v. J. Hofer/K. Rahmer, Freiburg, 1986, S. 167-188
6. Lexikon der katholischen Dogmatik, hrsg. v. W. Beinert, Wien, 1987, S. 311-312, 326-328

Բ. ՔԱՂԿԵԴՈՆԻ ԺՈՂՈՎԸ ԵՒ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Գիտենք, որ Հայ Եկեղեցին, ի թիւս Արեւելեան Ուղղափառ այլ Եկեղեցիներու, մերժած է ընդունիլ Քաղկեդոնի 451 թուականի ժողովը եւ անոր հաստատած դաւանական կանոնը Քրիստոսի երկու բնութիւններու մասին: Քաղկեդոնականութեան պաշտօնական մերժումը Հայ Եկեղեցւոյ կողմէ տեղի ունեցած է Ներսէս Բ Բագրեւանդեցի կաթողիկոսի օրով Դուիսի Բ՝ 554 թուականի ժողովին: Թէեւ «Կանոնք Ներսէսի կաթողիկոսի եւ Ներշապէտ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի» անունով մեզի աւանդուած այս ժողովի 37 կանոններուն¹ մէջ Քաղկեդոնի դէմ սահմանուած յստակ որոշումներ չկան, բայց, յենուելով Ներսէս Բ-ի եւ ասորիներու, անելի ուշ Երուսաղէմի Յովհաննէս եպիսկոպոսի, ինչպէս նաեւ Թ դարուն Փոտ պատրիարքի եւ Հայոց Ջաքարիա կաթողիկոսի միջեւ կատարուած թղթակցութիւններուն վրայ, կրնանք ըսել. Դուիսի Բ ժողովին մէջ Հայ Եկեղեցին պաշտօնապէս մերժած է Քաղկեդոնի ժողովի հաստատած երկու բնութեանց վարդապետութիւնը: Հետաքրքրականը այն է, որ այդ ժամանակ նեստորականութիւնն ու քաղկեդոնականութիւնը նոյնացած էին իրարու հետ. իրողութիւն մը, որ մեր դաւանաբանական գրականութեան մէջ տեւած է Ջ դարու կէսերէն մինչեւ ԺԷ դարը: Օրինակ՝ ԺԱ դարուն Յովհաննէս Սարկաւազ վարդապետ կ'ըսէ. «Ոչ է արժան եւ մարթ յետ միաւորութեանն յերկու բաժանել զմիացեալսն բնութիւնս, զի մի՛ ըստ Նեստորի ի հարկէ երեակս մուծուցանիցեմք ի ներքս Քրիստոսս եւ մի՛ բնաւ իմաստուք ինչ առանձինն Աստուծոյ զկնի մարմնանալոյն եւ մարդանալոյն»:

Նեստորի ուսմունքը դատապարտուած էր Եփեսոսի 431 թուի Տիեզերական ժողովին, որովհետեւ ան տեսակ մը երկուութիւն կը մտցնէր Քրիստոսի Աստուածութեան ու մարդկութեան մէջ՝ պնդելով, թէ Աստուած յետոյ բնակեալ է ի մարդն Քրիստոսս եւ ոչ միացեալ, հետեւաբար ս. Կոյսը լոկ մարդածին է եւ ոչ Աստուածածին:

Եփեսոսի ժողովին Նեստորի դէմ կ'ընդունուի Կիւրեղ Աղեքսանդրացի Հայրապետի «Մի է բնութիւն Բանին Աստուծոյ մարմնացելոյ» (μία φύσις τοῦ Θεοῦ Λόγου. σεσαρκωμένῳ) կամ «յերկուց բնութեանց մի» (ἓξ δὺο φύσεων εἷς) բանաձեւը՝ միացեալ եւ ոչ բնակեալ: Նեստորի ուսմունքին դէմ կը մաքառէր եւ Եւտիքէսը, որ Քրիստոսի մէջ Նեստորի յառաջացուցած երկուութեան հակադիր աստուածային մէկութիւնը այնքան կը շեշտէր, որ մարդկայինը Անոր մէջ ամբողջապէս կը կորսուէր, ինչպէս կաթիլ մը մեղրը ծովին մէջ:

Եւտիքէսի ուսմունքը կը դատապարտուի Կ. Գոլտոյ Փլաբիանոս պատրիարքի հրաւերով 448-ին գումարուած տեղական ժողովի մէջ, ուր Եւտիքէսի ծայրայեղ (աստուածայինի մէջ կորսուող մարդկային) մէկութեան դէմ կ'ընդունուի Փլաբիանոսի երկու բնութեանց բացատրութիւնը:

Մինչ այդ Փլաբիանոսն իր տեսութիւնը հաղորդած էր Հռոմի պապին, որմէ ան ոչ միայն հաւանութիւն ստացած էր, այլ նաեւ երկու բնութեանց վարդապետութեան բիւրեղացումը՝ դաւանաբանութեան մէջ ծանօթ "Tomus ad Flavianum" կամ «Տումար Լեւոնի» անունով գրութիւնը:

Հարցը փակուած կ'ըլլար, եթէ ինչպէս Նեստորին, նոյնպէս Եւտիքէսին պաշտպանելու դիտաւորութեամբ Թէոդոս Բ կայսրը նորէն չմիջամտէր խնդրին եւ նոր ժողով մը չհրաւիրէր: Ինչպէս Եփեսոսի, նոյնպէս եւ այս ժողովի ղեկավարութիւնը կայսրը կը յանձնէ Աղեքսանդրիոյ Աթոռին: Ժամանակի գահակալն էր Դիոսկորոս պատրիարք, որը իր նախորդի՝ Կիւրեղ Աղեքսանդրացիի նախանձալուութեամբ գործի գլուխն անցնելով՝ 449-ին Եփեսոսի մէջ 135 եպիսկոպոսներու մասնակցութեամբ կը գումարէ ժողով մը, որով կ'արդարացնէ Նեստորը եւ գահընկէց կ'ընէ Փլաբիանոսը: Ի դէպ, այստեղ պէտք չէ անտեսել այն առաջնակարգութեան մրցակցութիւնը, որ սկսած էր Կ. Գոլտոյ եւ Աղեքսանդրիոյ Աթոռներուն միջեւ:

Նոյն տարին Հռոմի մէջ հակադիր ժողովով մը հանդէս կու գայ Լեւոն պապը եւ Եփեսոսի 449 թուականի ժողովը կ'անուանէ «աւազակաց ժողով»: Լեւոն կը վերականգնէ Փլաբիանոսը եւ հաւատոյ կանոն կը հռչակէ անոր ուղղուած իր՝ երկու բնութեանց վարդապետութեան «Տումարը»:

¹ Տե՛ս «Կանոնագիրք հայոց», Ա, հրտ. Վազգէ՛ն Յակոբեան, Երևան, 1961, էջ 475-490:

Եկեղեցական այս ընդհանուր տակնուվրայութեան մէջ Թէոդոս Բ-ին յաջորդած Մարկիանոս կայսրը 451 թուականին Քաղկեդոնի մէջ 630 եպիսկոպոսներու մասնակցութեամբ կը գումարէ «տիեզերական» ժողով մը, ուր հաւատոյ սահմանի կամ դոգմայի կը վերածուի Լեւոն Ա պապի երկու բնութեանց վարդապետութիւնը կամ «Տումարը»: Ժողովէն ետք ներկայ եպիսկոպոսներէն շատեր կը սկսին յաջորդաբար հրատարիլ անկէ՝ երկու բնութեանց վարդապետութեան մէջ տեսնելով նեստորականութեան վտանգը¹:

Արդէն 460 թուականին Ընդհանուր Եկեղեցոյ բաժանումը կատարուած իրողութիւն էր: Միաբնակութեան կողմնակիցներուն համար, ներառեալ Հայ Եկեղեցին, «Լեւոնի Տումարի» խնդրայարոյց տեղիքները հետեւեալներն են. թէ Քրիստոս «կարասցէ մեռանիլ ըստ միոյ (մարդկային բնութեան) եւ ոչ կարասցէ մեռանիլ ըստ միւսոյ (աստուածային բնութեան)... Քանզի ներգործէ երկաքանչիւր կերպարանն հաղորդութեամբ միւսոյն, զոր սեպհական ունի՝ բանին գործակցելով զայն, որ ինչ է Բանին, եւ մարմնոյն կատարելով, զոր ինչ է մարմնոյն... Քանզի եւ քաղցնուլն եւ ծարաւիլն եւ վաստակիլն եւ ննջելն մարդոյ է անշուշտ, այլ հինգ հացիւ գհինգ հազարս ի մարդկանէ յագեցուցանել եւ շնորհել Սամարուհայոյն զկենդանի ջուր, ուստի յրմպել նորա լինէր եւ ոչ եւս ծարաւիլ, եւ ի վերայ մականց ծովու գնալ անթաց ոտիւք եւ զալիացն փրփրումն՝ սաստելով մրրկաց ցածուցանել, Աստուծոյ է աներկբայաբար... Ջոր օրինակ, ոչ նոյն բնութեան է արտասուելն ի կարեկցութենէ ի վերայ բարեկամի (Ղազարու) վախճանելոյ եւ զնոյնն, որ վերստին կեալ հանդերձեալ էր՝ ի բաց առնելով զպատնէչ չորեքօրեայ արդէն թաղմանն, յարուցանել զոյգ ըստ հրամանի ձայնին. կամ ի վերայ փայտի կախեալ կալ եւ զտիւն ի գիշեր փոխարկելով՝ զտարբեր ամենայն շարժել. կամ սեւեռեալ գոլ բեւեռօք եւ զդրախտին դուրս բանալ հաւատոց աւազակին: Նոյնպէս եւ ոչ նոյն բնութեան է ասելն՝ Ես եւ Հայր Իմ մի ենք, եւ ասելն՝ Հայր Իմ մեծ է քան գիս...», եւ այլն: Արդ, եթէ սոյն տեղիքները ա՛յս ձևով դուրս հանուին թուղթի բովանդակային ներքին կապէն, արդարեւ Քրիստոսի աստուածային եւ մարդկային բնութիւնները իրարմէ բաժնող երկուութեան վտանգը կը դառնայ խիստ բացորոշ: Բնական է, որ աստուածայինը չի կրնար ենթակայ ըլլալ

մարդկային կիրքերուն, ինչպէս՝ ծարաւիլ, անօթինալ, յոգնիլ, վախնալ, քրտնիլ կամ մեռնիլ: Եթէ ընդունինք մարդու մէջ հոգեկան եւ մարմնական երկու գոյացութիւններու սկզբունքը, հասկնալի է, որ հոգին նմանապէս չի կրնար ենթակայ ըլլալ մարդկային կիրքերուն՝ անօթինալուն, քրտնելուն, մահանալուն եւ այլն: Բայց երբ մարդ մը, սեպենք Պողոսը, կ'անօթինայ, կը ծարաւի, կը յոգնի, կը վախնայ, կը քրտնի, կը մահանայ, չենք ըսեր, թէ Պողոսի մարմինը անօթեցաւ, քրտնեցաւ, յոգնեցաւ, վախցաւ եւ այլն, այլ՝ Պողոսը: Ե՛ւ մենք զմեզ, ե՛ւ ուրիշը ճանչնալու առիթով տուեալ անձին կը նայինք, անոր հետ կը խօսինք իր մարմին-հոգի մա՛րդ ամբողջութեան եւ անբաժանելի մէկութեան մէջ եւ ոչ թէ կը խօսինք անոր մարմնին հետ առանձին կամ հոգիին հետ: Ապա թէ ոչ, հետաքրքրական պիտի ըլլար, օրինակ, դատարանի ատենանին առջեւ պնդել, թէ՛ ես յանցանք չեմ գործած, այլ մարմինս, ես չեմ զարկած, այլ ձեռքս, եւ այլն:

Բայց խնդրի էութիւնը այս չէ: Եթէ ուզողափառ միաբնակներու համար այնքան ատելի դարձած այս «Տումարի» վերոյիշեալ տեղիքները առանց նախապաշարուամենբու, իրենց բովանդակային ամբողջութեան մէջ ընկալուին, ապա յստակ կը դառնայ, որ միաբնակներու եւ քաղկեդոնիկներու միջեւ յարուցուած այս տարբերութիւնը ոչ ըստ էութեան է, այլ սոսկ «բացաձայնութեան»: Քանզի շեշտուած երկուութիւնը ոչ թէ ի դիմաց դէմքի կամ անձի է, այլ Քրիստոսի՝ Աստուած եւ մարդ լինելու իրողութեան: Օրինակ՝ «պահեցելոյ յատկութեան երկաքանչիւր բնութեան եւ ի մի դէմս համէացելոյ՝ վերականգնելու իրողութեան» հարցումը իրողութեան եւ ի զօրութենէն՝ տկարութիւն եւ յանմահէն՝ մահկանացութիւն. եւ ի հատուցանել զպարտաւոր պարտիս մերոյ բնութեանս՝ աստուածայինն բնութիւն միացաւ ընդ չարչարելի բնութեան... վասն զի պահէ երկաքանչիւր բնութիւն անթերի զինքեան յատկութիւն. եւ զոր օրինակ ոչ ի բաց բառնայ զձառային զկերպարանն Աստուծոյ, նոյնպէս զԱստուծոյ զկերպարանն ոչ նուազեցուցանէ ձառային կերպարանն... Որ էն Աստուած ճշմարիտ նոյնն է եւ Մարդ ճշմարիտ, եւ ստուգութիւն ինչ յայսմ միաւորութեան ոչ գտանի, ցորչափ համերկաքանչիւրն ընդ միմիանս է՝ ե՛ւ մարդոյն խոնարհութիւն, ե՛ւ Աստուածութեան մեծութիւն: Զի զոր օրինակ ողորմելովն Աստուած չանկանի ընդ փոփոխութեամբ, նոյնպէս մարդ մեծութեամբ աստուածային արժանապատուութեան ոչ

¹ Հմմտ. Hertling L., Geschichte der Katholischen Kirche, Berlin, 1967, S. 119:

ծախի... Վասն զի մի եւ նոյնն է ճշմարտապէս Որդի Աստուծոյ, եւ ճշմարտապէս Որդի մարդոյ գտանի... Թէպէտ եւ յաւէտ ի Տէր Յիսուս մի դէմ է Աստուծոյ եւ մարդոյ, բայց այլ ինչ է այն, յորմէ երկաքանչիւրուան Հասարակ է անարգանացն, եւ այլ ինչ, յորմէ Հասարակ գտանի փառացն... Եւ դարձեալ՝ Որդին Աստուծոյ խաչեալ ասի եւ Թաղեալ, երբ զայսոսիկ ոչ ի բուն Աստուածութեան, որով միածին եւ զմշտնջենաւորակից եւ Համագոյակից է Հօր, այլ ի տկարութեան մարդկայնոյ տարաւ բնութեան: Ուստի Միածին Որդին Աստուծոյ խաչեալ եւ Թաղեալ խոստովանիմք ամենքին եւ ի Հանգանակին»¹:

Իրականութեան մէջ Քաղկեդոնի ժողովի սահմանած Հաւատոյ Հանգանակը չի տարբերիր Կիւրեղ Աղեքսանդրացի Հայրապետի «յերկուց բնութեանց մի» բանաձեւէն՝ աստուածային եւ մարդկային երկու բնութիւններու անխառն եւ անչփոթ միութիւնը մէկ Քրիստոս Անձի մէջ, որ է կատարեալ Աստուած եւ կատարեալ Մարդ ի մի Աստուածամարդն Քրիստոս: Իսկ բնութիւն կոչուածը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ բանի մը կամ գոյութեան լինելը այն, ինչ որ է: Այսինքն՝ քարի մը բնութիւնը քար ըլլալն է, փայտի բնութիւնը՝ փայտ, ձիու բնութիւնը՝ ձի, նոյնպէս մարդու բնութիւնը մարդ ըլլալն է, եւ այլն: Բայց երբ փոխուի որեւէ մէկ գոյութեան կամ իրի մը բնութիւնը, կը դադրի ըլլալէ այն, ինչ որ է: Օրինակ՝ եթէ քարը աւազի վերածուի, ըստ իր բնութեան այլեւս քար չէ, այլ աւազ է: Եթէ փայտը վառուելով մոխիր դառնայ, ըստ իր բնութեան այլեւս փայտ չէ, այ մոխիր է: Արարածոց մէջ միայն մարդն է, որ շնորհիւ իրեն պարգեւուած «աստուածնմանութեան» նաեւ յետ մահու, ըստ իր բնութեան եւ անկործանելի գոյացութեան, յաւիտեանապէս մարդ է՝ Հակառակ իր մասին ըսուած «Հող էիր եւ Հող դարձցիս» բնապաշտական ասոյթին:

Ի՞նչու ըստ «բնութիւն» Հասկացութեան մասին է, երբ կը դաւանինք զայն ի դէմս Սուրբ Երրորդութեան՝ «Երեք Անձինք եւ Մի բնութիւն»: Այսինքն՝ աստուածային Երեք Անձերը մէկ ընդհանուր բնութիւն ունին, որ է Երեքին մէկ Աստուած եւ ոչ երեք աստուածներ լինելը:

¹ Հմտ. «Սկզբնագիրք Տումարի սրբոյն Լեւոնի եւ Սահմանի սուրբ Ժողովոյն Քաղկեդոնի», աշխ. յաշակերտաց մեծիմ Մխիթարայ սրբափոր, Վեներիկ, 1805:

Եթէ քրիստոնէութիւնը ունենար Հեթանոսական կամ արեւելեան այլ կրօններու նման այնպիսի վարդապետութիւն կամ Հաւատալիք, որ Սուրբ Երրորդութեան իւրաքանչիւր Անձին վերագրէր իւրայատուկ այլ բնութիւն մը՝ ստորադասութեան Համապատասխան սկզբունքով, ապա Սուրբ Երրորդութիւնը անխուսափելիորէն կը վերածուէր երեք տարբեր աստուածութիւններէ բաղկացող փոքրիկ պանթէոնի մը, իսկ քրիստոնէութիւնն ալ կը դառնար բազմաստուածեան կրօնք մը:

Մարդ արարածը իր բնութեամբ մարդ է, իսկ Աստուած Իր բնութեամբ Աստուած է: Քրիստոս Աստուածամարդը (եթէ կարելի է այսպէս ըսել) ըստ Իր բնութեան ե՛ւ կատարեալ Աստուած է, ե՛ւ կատարեալ Մարդ:

Այս իմաստով՝ Քաղկեդոնի ժողովի Հաստատած կարեւորագոյն Հատուածը Հետեւեալն է.

«ԶՀետ ընթանալոյ Հարցն սրբոց՝ մի եւ նոյն խոստովանել Որդի զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս միաձայնութեամբ ամենեքին ուսուցանեմք ԿԱՏԱՐԵԱԼ ԶՆՈՅՆ ԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԵԱՄԲ ԵՒ ԿԱՏԱՐԵԱԼ ԶՆՈՅՆ Ի ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱՄԲ. ԱՍՏՈՒԱԾ ՃՇՄԱՐԻՏ ԵՒ ՄԱՐԴ ՃՇՄԱՐԻՏ ԶՆՈՅՆ Ի ՀՈԳԻՈՑ ԲԱՆԱԿԱՆԷ ԵՒ Ի ՄԱՐՄԵՆՈՑ. ՀԱՄԱԳՈՑ ՀՕՐ ԸՍՏ՝ ԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՀԱՄԱԳՈՑ ԶՆՈՅՆ ԸՍՏ ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱՆ, ըստ ամենայնի նման մեզ առանց մեղաց-յառաջ քան գյաւիտեանս ի Հօրէ ծնեալ ըստ Աստուածութեան. իսկ ի վերջին աւուրս զնոյն վասն մեր եւ վասն մերոյ փրկութեան ի Մարիամայ Կուռէ Աստուածածնէն՝ ըստ մարդկութեան. ԶՄԻ ԵՒ ԶՆՈՅՆ ՔՐԻՍՏՈՍ ՈՐԴԻ, ՏԷՐ, ՄԻԱԾԻՆ, ՅԵՐԿՈՒՑ ԲՆՈՒԹԵԱՆՑ՝ անչփոթաբար, անյեղաբար, անբաժանաբար, անանջատաբար ճանաչելի: Ոչ երբէք բնութեանցն տարբերութեան բարձելոյ՝ ՅԱՂԱԳՍ ՄԻԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ, այլ մանաւանդ պահեցելոյ յատկութեան երկաքանչիւր բնութեան, եւ ի ՄԻ ԴԷՄ ԵՒ Ի ՄԻ ԵՆԹԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ ԸՆԹԱԿՑԵ-ԼՈՑ: ՈՉ ՅԵՐԿՈՒ ԴԷՄՍ ՈՐՈՇԵԱԼ ԿԱՄ ԲԱԺԱՆԵԱԼ, ԱՅԼ ՄԻ ԵՒ ԼՈՑՆ ՈՐԴԻ ԵՒ ՄԻԱԾԻՆ, ԱՍՏՈՒԱԾ ԲԱՆ, ՏԷՐ ՅԻՍՈՒՍ ՔՐԻՍՏՈՍ»¹:

¹ Տե՛ս նոյնը:

Զգե՛ք Լամբրոնացին եւ ուրիշներ, որոնք արդարեւ երկու բնութեանց վարդապետութեան հարցով աւելի «լայնախոհ» ուղղութիւն մը ցուցաբերած են մեր դաւանաբանական գրականութեան մէջ: ԺԳ-ԺԴ դարերուն, երբ «Հոռոմէադաւան» եւ «Հայադաւան» հոսանքներուն միջեւ կը մղուէր բուռն պայքար մը, ուղղակի «Հայադաւանութեան» համար մարտնչող կարկառուն դէմքերէն ոմանք, որպիսիք են Երզնկայի ու Գլաճորի փայլուն ներկայացուցիչներէն Մովսէս վրդ. Երզնկացին ու Եսայի վրդ. Նչեցին, խորապէս կը զգան, որ «երկու բնութեանց» վարդապետութեան վերաբերեալ տարբերութիւնը ոչ ըստ էութեան կամ հաւատի է, այլ սոսկ «բացաճայնութեան» (տերմինաբանութեան):

Օրինակ՝ Մովսէս վրդ. Երզնկացին իր «Յաղագս միաւորութեան եւ բնութեան եւ դիմի եւ անձնաւորութեան» մէջ կ'ըսէ.

«Մի բնութիւն, յոր եւ իցէ ժամանակ, որ ասացաւ ի Հայոց Եկեղեցի, ոչ թէ ի ստուգաբանելն ճշգրտեցաւ, որ ի մի բնութիւն ասելն ուրացան ի Քրիստոս կամ զմարմինն [զմարդկութիւնն] կամ զԱստուածութիւնն, այլ զերկուան դաւանեն ամենայն Աստուածաշունչ Գրոց ընթերցողութեամբ: Եւ մի բնութիւն է բացաճայնութիւն եւ ո'չ ճշգրտութիւն... «Մի բնութիւն Բանին մարմնացելոյ» ի ձէնջ [հոռոմայեցւոց] ասացաւ եւ ի Հայոց ընդունելի եղեւ մինչեւ ցհարսն մեր. բայց բառն ոչ զստուգութիւն իրին յանդիման կացուցանէ, այլ ի ստուգելն Աստուած եւ մարդ ասելովն հաստատի երկուքն, որպէս վարդապետեն այն հարքն [Ընդհանրական Եկեղեցւոյ՝ Աթանաս, Կիւրեղ եւ այլն], որոց դուք [հոռոմայեցիք] աշակերտիք եւ մեք»¹:

Իսկ Եսայի վրդ. Նչեցին իր Երջարեւրական կամ «Առ Տէր Մատթէոս» խորագիրը կրող թուղթին մէջ կը յանձնարարէ.

«Սակա երկու բնութեանն կամ մին՝ մի՝ անբանաբար հակառակիք, զի երկու բնութիւն եւ սուրբ վարդապետքն ասացին, որ զՆա՝ կատարեալ Աստուած եւ կատարեալ Մարդ՝ անշփոթ եւ առանց այլայլութեան քարոզէին... Իսկ ուղիղ մտօք սրբոց հարցն հետեւեալ՝ ասել զմի

¹ Հմմտ. Աբել Արեղայ, Մատենագրական հետազոտութիւններ Մովսէս վրդ. Երզնկացու գրակւ և առեղծուածի շուրջ, «Հանդէս ամսօրեայ», 1993, էջ 178-179:

բնութիւն եւ զերկուս ի վերայ Քրիստոսի՝ առանց հերձուածոյ է եւ ճշմարտութեան հետեւումն»¹:

Ասկէ կ'եզրակացնենք, թէ Հայ Եկեղեցւոյ ականաւոր ներկայացուցիչներուն համար (այն, որ կը վերաբերի զուտ աստուածաբանական-տեսական մասին) փաստօրէն էական հարցը ոչ այնքան «երկու բնութեանց» վարդապետութիւնն է, որքան Կ. Պոլսոյ Գ ժողովին մէջ քաղկեդոնիկներու ընդունած ԵՐԿՈՒ ԿԱՄԱՑ եւ ԵՐԿՈՒ ԵՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆՑ վարդապետութիւնը, որ արդարեւ կը խճողէ «երկու բնութեանց» տեսութիւնը եւ ստուգապէս կը մեծցնէ երկութեան վտանգը, որմէ բնականաբար զգուշացած են արեւելեանք: Թէեւ այս ալ իր հետեւութեան մէջ հասկնալի է, եթէ սկիզբէն ընդունինք ու առաջնորդուինք «երկու բնութեանց» սկզբունքով: Սակայն այս պարագային արեւելքցիները իսկապէս կը զրկուին իրենց հաւատքի սկզբունքներէն ու աւանդական մտածողութենէն:

Միաբնակութեան եւ երկբնակութեան անհաշտելիութեան պատճառ հանդիսացած է նաեւ այն հիմնական փաստը, որ **ա՛նձ** եւ **բ՛նութիւն** իմաստասիրական հասկացութիւնները Արեւելքի միաբնակներու կողմէ յաճախ նոյնացուած են, երբ Արեւմուտքի մէջ վերոյիշեալ **ա՛նձ** եւ **բ՛նութիւն** բառերը արդէն կ'արտայայտէին բոլորովին տարբեր հասկացութիւններ: Ի դէպ, հարկ է այստեղ աւելցնել, որ նոյնիսկ Արեւմուտքի մէջ **ա՛նձ** հասկացութիւնը հազիւ Զ դարուն, Քաղկեդոնի ժողովէն շուրջ 70 տարի յետոյ, Boethius-ի կողմէ սահմանուեցաւ:

.ՕԺԱՆԴԱԿ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Օրմանեան Մաղաքիա արք., Ազգապատում, Ա, էջ 491-495
 Տէր-Մկրտչեան Կարապետ ծ. վրդ., Հայոց Եկեղեցւոյ պատմութիւն, Վաղարշապատ, 1908, էջ 200-218
 Տէր-Մինասեանց Երուանդ վրդ., Ընդհանուր եկեղեցական պատմութիւն, էջմիածին, 1908, էջ 322-347:

¹ Հմմտ. «Մոսքաղ», 1860-1861, էջ 163-164:

**Բ/ա. ՄԻԱԿԱՄՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ
Ի ԲՐԵՒ ԼԱՇՏԱՐԱՐ ԼՈՒԾՈՒՄ
ՄԻԱԲՆԱԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԵՐԿԱԲՆԱԿՈՒԹԵԱՆ**

է դարու դաւանարանական վիճարանութեանց ատաղճը միակամութեան վարդապետութիւնն էր: Միակամութիւնը որոշակի փորձ մըն էր հաշտարար լուծում մը գտնելու միաբնակութեան եւ երկաբնակութեան հակոտնեայ տեսութեանց միջեւ:

Արարական առաջացող վտանգին առջեւ, ինչպէս նաեւ կայսրութիւնը քրիստոսաբանական վէճերէ հանդարտեցնելու նպատակով Հերակլ կայսրը 638-ին կը հրապարակէ "Ektesis"՝ անուշով կոնդակ մը, որով Հպատակ բոլոր ժողովուրդներուն պարտաւորիչ կը դարձնէ դաւանական նոր բանաձեւ մը.

«Ի Քրիստոս աստուածային եւ մարդկային երկու բնութիւնք, սակայն մէկ կամք, մէկ Thelema», որմէ՝ յունարէնի Monotheletism բացատրութիւնը:

Այս տեսութեան բուն ճարտարապետն էր Կ. Պոլսոյ Սարգիս (Sergios) պատրիարքը (610-638), որ կրցած էր իր գաղափարի շուրջ հեղինակաւոր համախոհներ ունենալ յանձինս Հերակլ կայսեր եւ Ռորիոս Ա պապի (625-638):

Առաջնորդուելով կրօնական եւ քաղաքական նկատառումներէ՝ Հերակլ կը ծրագրէ արեւելքցիներն ալ, ի մասնաւորի հայերը, սիրաշահիլ միակամութեան կողմը: Ուստի ան հայոց Եզր կաթողիկոսի մօտ կ'ուղարկէ Մժէժ Գնունին, որ զօրավար էր յունահայոց կողմը, ու կը հրաւիրէ զինք Կարին՝ միութենական բանակցութիւններու դիտումով: Մժէժ, որ հաւանաբար յունադաւան հայ մըն էր, կը սպառնայ կաթողիկոսին. «Երթալ յերկիր սահմանացն յունաց եւ հաղորդել ընդ օրինօք ընդ կայսեր. ապա թէ ոչ, արասցուք մեզ այլ կաթողիկոս, եւ դու կալ զիշխանութիւնդ քո ի պարսից կողմանէ»¹:

Մէկ կողմէն՝ կայսերական հրամանին ենթարկուելու պարտաւորութիւնը, միւս կողմէն՝ հակաթոռ կաթողիկոսութեան մը ստեղծումի

¹ Հմտ. «Պատմութիւն Սեբեոսի», աշխ. Գ. Վ. Արգաթեանի, Երևան, 1979, էջ 131-132:

վտանգը կը ստիպեն կաթողիկոսին ուղեւորուիլ Կարին եւ բանակցիլ Հերակլ կայսեր հետ Հայ եւ Յոյն եկեղեցիներու միութեան մասին:

Մաթուաղա Սիւնեցի եւ Յովհան Մայրավանեցի՝ երկուքն ալ ժամանակի պատկառազու աստուածաբան վարդապետներ, կը մերժեն ուղեկցիլ կաթողիկոսին դէպի Կարին, որովհետեւ սկիզբէն վերապահութիւններ ունէին այդ բանակցութիւններու հանդէպ:

Փոքր շքախումբով՝ մը Կարին հասնելէ ետք կաթողիկոսը մեծ ընդունելութիւն կը գտնէ կայսեր կողմէ, ապա անմիջապէս կ'անցնին բանակցութիւններու: Այս փաստին անդրադառնալով՝ Սեբէոս կը տեղեկացնէ. «Իսկ կաթողիկոսն... խնդրեաց ձեռնարկ հաւատոյ ի թագաւորէն: Եւ վաղվաղակի առաքեցաւ նմա Տումար (Հաւատոյ)՝ դրեալ ձեռամբ թագաւորին եւ նզովեալ զՆեստոր եւ զամենայն հերձուածողս, բայց ոչ էր նզովեալ զժողովն Բաղկեղոնի»²:

Օրմանեան այստեղ դիտել կու տայ. «Այս առթիւ մէջտեղ բերուեցաւ Լեւոնի Տոմարը, եւ անոր բացատրութիւնները քննուեցան»³: Բայց իրողութիւնն այն է, որ Լեւոնի Տոմար մը չի կրնար ըլլալ «գրեալ ձեռամբ թագաւորին», ինչպէս վերը կ'ընդգծէ Սեբէոս: Խօսքը, ուրեմն, Հերակլի խմբագրած Ektesis-ի մասին է, որուն մէջ կ'առաջարկուէր միակամութեան վարդապետութիւնը:

Արդարեւ, հայոց պատգամաւորութիւնը երկաբնակութեան եւ միաբնակութեան միջեւ իբրեւ հաշտարար լուծում առաջարկուող միակամութեան մէջ խոտոր ոչինչ կը տեսնէր, ցորչափ որ Քրիստոսի աստուածային եւ մարդկային բնութիւններէն մէկ կամք եւ մէկ ներգործութիւն կ'արտայայտուէր:

Բնակաւնաբար, դաւանական միութեան կը հետեւի եկեղեցականը, երբ հայեր եւ յոյներ միասնաբար կը մատուցանեն Համապատարազ մը տեղոյն Միաբան ս. Աստուածածին⁴ կոչուած եկեղեցիին մէջ, ուր

¹ Եզր կաթողիկոսին կ'ողեկցէին Տիրատոր Արտագո, Քրիստափոր Դարունեաց, Մարտիրոս Գողթնեաց եւ Եպիփան Մամիկոնէից եպիսկոպոսները, վարդապետ Բագաւոնի, Թովմաս Արշարունեաց եւ Թեոդորոս Բարեմատր վարդապետները: Տե՛ս Օրմանեան, Ազգապատում, Ա, Պէլրոս, 1959, էջ 690:
² Հմտ. Սեբէոս, անդ, էջ 132:
³ Հմտ. Օրմանեան, անդ, էջ 690-691:
⁴ Տե՛ս Օրմանեան, անդ, էջ 692:

Հերակլ եւ Եզր միասնաբար կը հաղորդուին՝ իբրեւ արտաքին նշան այս միութեան:

Երբ կաթողիկոսը իր շքախումբով կը վերադառնայ Դուին, Յովհան վարդապետ Մայրավանեցին, որ փոկակալն էր (իմա՝ լուսարարապետը) Դընայ աթոռանիստ եկեղեցիին, կը մերժէ ընդառաջ երթալ եւ դիմաւորել կաթողիկոսը՝ եկեղեցական կարգ մը, որ ի պաշտօնէ ան պէտք է կատարէր: Յովհան կ'առարկէ, թէ չի կրնար յարգել կաթողիկոս մը, «որ քակեաց իսկ զսահման կանոնի հարցն մերոց ուղղափառաց»¹:

Ասոր վրայ Եզր կը պարտադրէ Մայրավանեցին, որ ներկայանայ իրեն, մինչ վերջինս Կարնոյ միաբանութեան նկատմամբ իր ամբողջ հակառակութիւնը կ'արտայայտէ խրոխտ բառախաղով մը: Ակնարկելով կաթողիկոսի անուան՝ կ'ըսէ. «Յիրաւի կոչեցաւ անունդ Եզր, վասնզի յեզր տարեալ հաներ զՀայաստանեայս»²:

Մաթուաղա Սիւնեցի, որ սկիզբը հակառակ էր Կարնոյ միաբանութեան, աւելի ուշ տեղեկանալով միակամութեան վարդապետութեան մասին՝ ինք եւս կ'ընդունի զայն ու կը հաշտուի կաթողիկոսին հետ, ապա կը գրէ թուղթ մը՝ ուղղուած Հերակլ կայսեր, որով երկաքնակութեան կամ Քաղկեդոնի դէմ կը պաշտպանէ միաբանակութեան դիրքերը:

Կարնոյ միաբանութեան եւ Եզր կաթողիկոսի անձին վերաբերեալ վարկաբեկիչ անդրադարձ կ'ունենայ մեր մատենագրութիւնը: Դրասխանակերտցին Եզրի եւ Կարնոյ ժողովի համախոհներու մասին կը գրէ. «Տգիտաբար իմն իբր անձանօթ գրոց աստուածայնոց դաւանեալ խաբեցան»³: Ասողիկ նոյնպէս կը գրէ. «Տգէտ գոլով՝ աստուածային գրոց խաբեալ եղեւ»⁴: Հետեւելով նախորդներուն՝ Անեցին կը կրկնէ. «Տգիտաբար հաւանեալ»⁵: Վարդան կ'աւելցնէ. «Վասն տգիտութեան

1 Տե՛ս անդ, էջ 697:
2 Տե՛ս անդ, էջ 698:
3 Տե՛ս «Թուղթ Մաթուաղայի սիւնեաց եպիսկոպոսի, գոր գրեաց առ Հերակլ կայսր, ի գիրս՝ Գիրք ժողովածոյ ընդդէմ երկաքնակաց», Նոր Զոտլայ, 1688:
4 Հմմտ. «Պատմութիւն Յովհաննու կաթողիկոսի», Երուսաղէմ, 1867, էջ 60:
5 Հմմտ. «Տիեզերական պատմութիւն Ստեփանոսի վարդապետի Տարոնացոյ», Փարիզ, 1859, էջ 88:
6 Հմմտ. «Սամուէլի քահանայի Անեցոյ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց», Վաղարշապատ, 1893, էջ 79:

իւրոյ քաղկեդոնիկ եղեւ»¹: Կիրակոս Գանձակեցին կը մեղադրէ. «Փոխեաց զամենայն ուղղափառ կարգադրութիւնս Եկեղեցոյ»²: Իսկ Ստեփանոս Օրբէլեան ամէն անարգանք կը կցէ անոր անունին եւ Կողբի նուէրը, որ Եզր, ըստ պատմիչներու, իր միաբանութեան համար ստացած էր կայսրէն, յիշատակելու ժամանակ կը գոչէ. «Ո՛վ անմիտ եւ չար վաճառիւն»³:

Գրչագիրներ յետագային Եզր կաթողիկոսի անունը իրենց մատեններուն մէջ յիշատակած են միշտ գլխիվայր՝ իբր նշան ամենաժանր անարգանքի:

Սակայն իրողութեան մէջ տեսանք, որ այս անողոք վերաբերումը Եզր կաթողիկոսի հանդէպ դուցէ այնքան ալ արդարացի չէ, քանի որ Կարնոյ միաբանութիւնը ոչ թէ «երկու բնութեան» վարդապետութեան կամ Լեւոնի Տումարի շուրջ գոյացած է, այլ միակամութեան:

Բնական է, որ միակամութիւնը ուղղակի յունական շրջանակներուն մէջ բուռն հակառակորդներ կ'ունենայ, որոնց մէջ կարկառուններէն մին կը հանդիսանայ Մաքսիմոս Խոստովանողը: Սոյն երեւոյթը շատ հասկնալի է, եթէ հարցին մօտենանք «երկու բնութեանց» սկզբունքով՝ այնպէս, ինչպէս երբ մաթեմատիկոս մը պիւթակորեան ուսմունքին մէջ փոքրիկ փոփոխութիւն մը կը ներմուծէ, ու հետեւաբար ամբողջ հաշուարկը սխալ դուրս կու գայ:

Միակամութեան եւ երկու կամաց տեսութեանց առնչութեամբ բուն մայրաքաղաքին մէջ եւ այլուր դաւանական վէճերը այնքան կը սաստկանան, որ Հերակլ կայսեր յաջորդած Կոնստանդինոս Բ-ը նոր հրովարտակով մը (Typus) կ'արգիլէ ե՛ւ միակամութեան, ե՛ւ երկու կամաց մասին վիճիլը: Եւ որովհետեւ Մարտիրոս Ա պապը Հռոմի մէջ տեղական ժողով մը գումարելով՝ կը դատապարտէ միակամութիւնն ու անոր հետեւորդները, կայսրը զինք աքսորել կու տայ Քերսոն, ուր ան կը մահանայ կարճ ժամանակ վերջ:

1 Հմմտ. «Հաւաքումն Պատմութեան Վարդանայ վարդապետի», Վեներտիկ, 1862, էջ 61:
2 Հմմտ. «Կիրակոսի վարդապետի Գանձակեցոյ Համառոտ պատմութիւն», Վեներտիկ, 1865, էջ 34:
3 Հմմտ. «Պատմութիւն Գահանգին Սիսական՝ արարեալ Ստեփանոսի Օրբէլեան արքեպիսկոպոսի Սիւնեաց», Փարիզ, 1859, էջ 160:

Կ. Պոլսոյ Ե-րդ «տիեզերական» ժողովը, որ կը հրաւիրուի Կոնստանցիոսին յաջորդած Կոնստանդին Դ-ի կողմէ, անգամ մը եւս, առանց փոփոխութեան կը հաստատէ Լեւոնի Տումարը եւ պաշտօնապէս կը դատապարտէ միակամութիւնը, ինչպէս նաեւ անոր գլխաւոր Հեղինակ Սարգիս պատրիարքն ու համախոհ Մնորիոս Ա պապը:

Այսօր թէեւ կաթողիկէ Հեղինակներ կը փորձեն այլ ձեւով մեկնաբանել Մնորիոս պապի «տիեզերական» ժողովով դատապարտուելու փաստը՝ ըսելով, թէ Մնորիոսը չէր միակամութեան վարդապետութիւնը յօրինողը, այնուամենայնիւ փաստը կը մնայ փաստ, որ Հռոմի պապ մը, պատմութեան մէջ առաջին անգամ ըլլալով, կը դատապարտուի սխալի մը համար, ընդ որում, ուղղակի կամ անուղղակի խնդրոյ առարկայ կը դառնայ Հռոմի պապերու անսխալականութեան տեսութիւնը:

ՏԱՐԱԾԵՂՈՒՄ (EXKURS)

Անդրադառնալով Եզր կաթողիկոսի եւ Յովհան Մայրավանեցի վարդապետի ընդհարման հարցին՝ պէտք է ըսել, որ Մայրավանեցին ինք եւս ժամանակակիցներու կողմէ կը մեղադրուի աղանդաւորական շարժման մէջ իբրեւ երեւութական: Այսպէս, Թէոդորոս Քոթենաւոր Մայրավանեցիին դէմ (որ մինչ այդ իր յամառութեան համար հեզօրէն ստացեր էր Մայրագոմեցի անունը) կը գրէ մեղադրագիր մը՝ «Ընդդէմ Մայրագոմեցուցն»¹ խորագրով:

Իրողութիւնը, սակայն, այլ է: Խօսքն այստեղ է դարու մեր Եկեղեցւոյ նշանաւոր մատենագիր եւ աստուածաբան վարդապետներէն մէկուն մասին է, որու անարժան աշակերտներէն Սարգիս Մայրագոմեցին հայերէնի կը թարգմանէ Յուլիանոս Հալիկառնացիի գրութիւնները: Յուլիանոսի ուսմունքը, ակլի ճիշդ՝ անոր վարդապետութեան հետեւողական չափազանցումը, որ կատարուած էր իր հետեւորդներուն կողմէ, կը դատապարտուի Եկեղեցիին կողմէ իբրեւ չարազանդ ուսմունք՝ պատմութեան մէջ ծանօթ «երեւութականութիւն» յորջորջումով:

¹ Տե՛ս Թէոդորոս Քոթենաւոր, Ընդդէմ Մայրագոմեցուցն, ի գիրս՝ Յովհաննու Իմաստասիրի Օմնցոյ Մատենագրութիւնը, Վնստիկ, 1833, էջ 147-158:

Մեր մատենագրութեան մէջ երեւութականութիւնը կը կոչուի նաեւ Մայրագոմեցւոյ աղանդ, թէեւ, ինչպէս տեսանք, Յովհան Մայրավանեցին ուղղակի կապ չունի երեւութականութեան հետ, որքան իր աշակերտը՝ Սարգիս, որուն Յովհան, ըստ պատմիչի վկայութեան, «ի բաց յիւրմէ հալածեաց»¹:

Յովհան Մայրավանեցիի մասին մեր եկեղեցական ավանդութիւնը կը վկայէ որպէս ուղղափառ վարդապետ, խոստովանող, ճգնաւոր եւ երանելի հայր, փրկիչօրօքայ կառարեալ եւ աստուածային գրոց գիտութեան բանիբուն² անձ մը:

Մեր բանասէրներէն ոմանք Յովհան Մայրավանեցիին կը վերագրեն այն 26 ճառերու մեծամասնութիւնը, որոնք այսօր կը վերագրուին Յովհաննէս Մանդակունի կաթողիկոսին: Արդարեւ, մեր մատենագիտութեան մէջ բաւական վիճելի հարց է ստոյգ որոշել ճառերու հեղինակային պատկանելիութեան հարցը: Վեներելի Մխիթարեան հայրերը՝ ճառերու առաջին հրատարակիչները, սկիզբէն անոնց հաւանական հեղինակ նկատած են Յովհաննէս Մանդակունին: Կարապետ Տէր-Մկրտչեան, Գարեգին Յովսէփեան եւ նորագոյն հեղինակներ, հիմնուելով բանասիրական լուրջ տուեալներու վրայ, այդ ճառերու մեծամասնութեան աներկբայ հեղինակ կը համարեն Յովհաննէս վարդապետ Մայրավանեցին:

Իսկապէս, Մայրավանեցին պէտք է որ խմբագրած ըլլայ հոգեւոր-բարոյական խրատներու ընտրանի մը, որ ավանդուած է «Խրատ վարուց» կոչուած հաւաքածոյի մէջ: Իր ժամանակակիցներէն շատեր քաջ իմացած են, թէ ով է այնքան ուղղափառ եւ ներշնչումով գրուած ճառերու հեղինակը: Բայց որովհետեւ Մայրավանեցի վարդապետ անգամ մը մեղադրուած էր երեւութականութեան մէջ, օրինակողներէն շատեր զգուշացած են յայտարարելու իր անունը՝ իր գրուածքները վերագրելով այլ հեղինակներու:

Ստեփանոս Ասողիկ կը վկայէ. «Կոմիտաս կաթողիկոսի ժամանակ կ'ապրէր իր գիտութեամբ նշանաւոր Յովհան Մայրագոմեցին: Ան կը գրէ երեք գիրքեր, որոնց վրայ չի դնիր իր անունը՝ զգուշանալով

¹ Տե՛ս Ստեփանոս վարդապետ Տարոմեցի, Տիեզերական պատմութիւն, Փարիզ, 1859, էջ 88:

² Տե՛ս Դրասխանակերտցի, անո, էջ 99:

ժողովուրդէն: Առաջին գիրքը կը կոչուի «Խրատ վարուց», երկրորդը՝ «Հաւատարմատ», իսկ երրորդը՝ «Նոյեմակ»¹: Որոշ ձեռագիրներու մէջէն բրտութեամբ քերթուած է Յովհաննէս Մայրավանեցիին անունը իբրև Հերձուածող²:

Մեսրոպ քահանայ Արամեան

ՄԻԵՂԻՆՈՒԹԵԱՆ ՍԿՉԲՈՒՆՔԸ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ Մէջ

«Որպէսզի բոլորը մի լինեն. ինչպէս Դու, Հայր, իմ մէջ ես, եւ Ես՝ Բռ մէջ, որպէսզի նրանք էլ Մեր մէջ լինեն, որ աշխարհն էլ Քաւատայ, թէ Դու առաքեցիր ինձ: Եւ փառքը, որ տուցիր ինձ, Ես տուցի նրանց, որպէսզի մի լինեն, ինչպէս եւ Մենք մի ենք: Եւ Ես նրանք մէջ եմ, եւ Դու՝ իմ մէջ, որպէսզի նրանք կատարեալ լինեն ի մի, եւ աշխարհը իմանայ, թէ Դու առաքեցիր ինձ, եւ Ես սիրեցի նրանք, ինչպէս Դու ինձ սիրեցիր» (Յովհ. ԺԷ՝ 21-23):

ՄՈՒՏՔ

Հոգեւոր եզրերը չեն ստեղծուում պատահականօրէն, այլ մեզ են փոխանցուում Աստուծոյ խորհուրդներին Հաղորդակից անօթներէ կողմից, որոնց ս. Դիոնեսիոս Արեոպագացի անուանում է աստուածաբանական ասանդութեան սրբազան խորհրդազգածներ¹: Իսկապէս, Եկեղեցու աստուածաբանական աւանդութիւնը լի է անպարզերէ ճշմարտութիւններ եզրագծող զարմանալի բառերով, որոնք արդիւնք են ոչ թէ մարդկային մտքի տեսական վարժանքի, այլ աստուածային յայտնութեան: Այդ բառերը մեզ են աւանդուել մեր խորհրդազգած Հայրերի կողմից եւ Հնարաւորութիւն են ընձեռում մերձաւորուել աստուածգիտութեան խորհրդական իմաստներին: Այդպիսի բառերից է միեղինութիւն² եզրը:

1 Ս. Դիոնեսիոս Արեոպագացի, Յաղագս Աստուծայնոցն անուանց, "The Armenian Version of the Works Attributed to Dionysius the Areopagite", ed. by Robert W. Thomson, Lovanii, 1987 (=Ս. Դիոնեսիոս), էջ 140 (թարգմ. հեղ.)

2 միեղինութիւն - (ὁμοῖον,) միեղէն գոյն. միութիւն. եզականութիւն. եւ միասնականութիւն. միաբանութիւն. եւ միօրինակ բարակաբարութիւն (ՆԲԼՀ):

1 Տե՛ս Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկ, Տիեզերական պատմութիւն, Պետերսբուրգ, 1885, էջ 87-89:

2 Տե՛ս Տէր-Մկրտչեան Կարապետ, Յովհաննէս Մանդակունի եւ Յովհաննէս Մայրազոսեցի, Շողակաթ, 1913, էջ 83-133:

Արդի Հայերէնից գրեթէ արտամղուած¹ այս բառը յաճախ կիրարկուել է մեր Հայրերի կողմից՝ բնորոշելու որեւէ երեւոյթի գոյաբանական-ներիսկ միութիւնը՝ ի տարբերութիւն իրերի բաղադրական-ածանցուած կապակցումների: Հետեւաբար միեղինութիւնը պէտք է գործածել յատկապէս երեւոյթների աստուածաբանական սկզբնապատճառները դիտարկելիս, երբ անհրաժեշտ է յայտածել երեւոյթների կապը իրենց նախասկզբի հետ:

Միեղինութիւնը արարչութեան ամենաընդհանուր սկզբունքն է. ամէն ինչ ունի իր միեղէն Պատճառը եւ ձգտում է միաւորուել Նրա հետ, արարածը ձգտում է միեղինութեան իր Արարչի հետ: Արարչութեան մէջ ներհաստատուած այս համընդհանուր սկզբունքը բխում է Աստուծոյ միեղէն ինքնագոյութիւնից: Երրորդութեան Անձերի անճառելի միութիւնը աղբիւրն է ամենայն արարչական միեղինութեան: Արարչութիւնը, նպաստակաւողոված լինելով դէպի իր Սկիզբը, ունի իր ներքին միեղինացնող ազդակները, որոնցով նիւթական աշխարհը միաւորուած է, կայուն է եւ օրինաչափ:

Աստուծոյ Հետ միաւորուելը քրիստոնէական կեանքի վերջնական նպատակն է եւ կոչւում է աստուածացում: Արարածի աստուածացման այս վերընթացը հունաւորուել է Աստուծոյ եւ մարդու տնօրինական միաւորութեամբ: Աստուած մարդացաւ, որպէսզի մարդն աստուածանայ: Քրիստոսի փրկագործութեամբ մարդիկ դարձել են Աստուծոյ շնորհական որդիներ. մարդուց պահանջւում է միայն կամովի դարձ դէպի Աստուած, բացազատում սեփական փրկութեան առջեւ. «Եւ ինչպէս Աստուծոյ Որդին մարդու որդի դարձաւ եւ հազաւ մեր բնութիւնը եւ հոգով ու մարմնով կատարեց ամենայն արդարութիւնը, այնպէս էլ մենք հազնենք ուղղութիւնը եւ կատարենք ամենայն արդարութիւնն ի Քրիստոս, որպէսզի սիրով Աստուծոյ Որդիներ լինենք եւ աստուածներ»²:

1 Արդի հայերէնից ցմանօրինակ կարելի աստուածաբանական եզրերի (օրինակ՝ խորհրդագրած, համագոյութիւն, պարիմանալի, բացբարձութիւն, հանդարտել եւ այլն) օտարումը ուղղակի վկայութիւնն է մեր լեզուի հետզհետէ հոգեզրկման:

2 Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ, Սրբոյ Ռօքն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորիչ Թաճախապատում ճառք եւ աղօթք, «Գանձասար» Դ, Երեւան, 1993 (=Թաճախապատում), Մտտ Բ, էջ 149

ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ ՄԻԵՂԻՆՈՒԹԻՒՆ

«Չեմ հասցնում Մի՞ն ճանաչել, Երեքով եմ պայծառանում, չեմ հասցնում Երեքը բաժանել եւ առ Մի՞ն եմ բարձրանում»¹:

Ս. Գրիգոր Աստուածաբան

Միեղինութիւնը, ինչպէս նշեցինք, ներաստուածային սկզբունք է. եւ Հետեւաբար՝ անդրանցական է Աստուծոյ էութեան միւս յատկանիշների հետ, որոնք, ըստ Դիոնեսիոս Արեոպագացու, «...գերագոյն լոյսի պատճառով ծածկուած են թաքնախորհուրդ լուսութեան Մէզով»²: Այն Ամենասուրբ Երրորդութեան Անձերի անճառելի փոխաբերութեան արտայայտութիւնն է: Երեք Անձեր եւ Մի Աստուած՝ ահա երրորդաբանական աստուածաբանութեան զարմանալի եզրակերպումը, որը յայտնի չէր հին աշխարհին: Հին աշխարհը խարխափում էր հրէական մէկաստուածութեան ինքնափակութեան եւ Հեթանոսական բազմաստուածութեան ածանցուածութեան բեւեռներում: Բանի մարդեղութեամբ բացայայտուած եռամիութիւնը հապէս նոր ըմբռնում էր մարդկութեան համար. աստուածային իրականութիւնն անընդմիջելիօրէն մերձաւորուել էր մարդկային բնութեանը եւ աստուածացման Հնարաւորութիւն ընձեռել, մարդկային գիտակցութիւնն այլեւս պէտք է զգուշանար հրէական եւ Հեթանոսական կաշկանդումներից: Ս. Գրիգոր Աստուածաբանը գրում է. «Երբ Աստուած եմ ասում, Հայր եւ Որդի եւ Սուրբ Հոգի եմ ասում, քանի որ Աստուածութիւնը սրանով չի ցնդում: Եւ աստուածների բազմաստուածութիւն չենբմոձեցնք եւ այս սահմանից այն կողմ չանցնենք, որպէսզի Աստուածութիւնն աղքատութեան չզատապարտենք. մի իշխանութեան համար հրէաբար հրէութիւն անենք կամ երկուսի համար՝ Հեթանոսաբար, քանզի չարը երկուսին նման է, թէպէտեւ հակառակ են միմեանց»³:

1 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, Թերախայից վարդապետութիւն, «Կնիք հաւատոյ», Ս. Էշմիածին, 1914, էջ 35 (թարգմ. Ռեյ.)

2 Ս. Դիոնեսիոս Արեոպագացի, Աթենացիների Դիոնեսիոս Արեոպագացի եպիսկոպոսի (թուղթը) եպիստացիների Տիմոթէոս եպիսկոպոսի՞ն խորհրդական աստուածաբանութեան մասին, «Գանձասար» Բ, Երեւան, 1992, էջ 144

3 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, Թայտնութիւն Տեառն, «Կնիք հաւատոյ», էջ 32

Երեք Անձերը, ըստ Դիոնեսիոսի, «մշտնջենաւորակցում են յարատեւ վերաբխութեամբ՝ անփոփոխ մնալով բնութեամբ»¹։ այս յաւիտենական վերաբխութիւնն ունի անժամանակ պատճառականութիւն, որը Հայր Աստուծոյ Անձն է։ «Հայրը Որդու եւ Սուրբ, Հոգու անսկիզբ պատճառն է»²։ Այս պատճառականութեան մէջ չկայ բաժանութիւն կամ շփոթ, մեծութիւն կամ փոքրութիւն, այլ համափառութիւն միմեանց նկատմամբ եւ միեղէն նախախնամութիւն արարչութեան նկատմամբ՝ առանձնայատուկ տնօրինական նիւտերով։ «Բաժանուած է անբաժանաբար, եւ այսպէս ասեմ՝ միաւորուած է զաստուելով,- գրում է ս. Գրիգոր Աստուածաբանը,- որովհետեւ Մի է Երբեակ Աստուածութիւնը, եւ Երեքը Մի է, Որոնցում Աստուածութիւնն է։ Իսկ գերազանցութիւնը բաց թողնենք՝ ո՛չ միաւորութիւնը խառնակելով, ո՛չ էլ բաժանմամբ օտարելով... Մի է Հայր Աստուած, Որից է ամէն ինչ, Մի է Տէր Յիսուս Քրիստոս, Որով է ամէն ինչ, եւ Մի է Սուրբ Հոգին, Որում է ամէն ինչ»³։

Եկեղեցու երրորդաբանական ուսուցման մէջ աստուածային Անձերի միութիւնը եզրագծուեց համազոյութիւն (ὁμοουσία) կարեւոր եզրով։ Հայրը, Որդին եւ Սուրբ Հոգին համագոյակից են, այսինքն՝ ունեն նոյն բնութիւնը կամ էութիւնը։ Համագոյութիւնը աստուածաբանական լեզուի մէջ մուտք գործեց Նիկիոյ Ա տիեզերաժողովով։ Սակայն պահանջուեց աստուածաբանական մտքի մեծ աշխատանք, մինչեւ որ այն ստացաւ իր այն իմաստը, որը որդեգրեց եկեղեցական վարդապետութիւնը⁴։

1 Ս. Դիոնեսիոս Արեոպագացի, Աթենացիների Դիոնեսիոս Արեոպագացի եպիսկոպոսի (թուղթը)... «Գանձասար» Բ, էջ 147
 2 Յաճախապատում, Մատ Ա, էջ 136
 3 Ս. Գրիգոր Աստուածաբան, Դարձեալ իմ Յիսուս, «Կճից հաւատոյ», էջ 33
 4 Դա վերջնականապէս կատարուեց մեծ կապաղովկացիների (Բարսեղ Կեսարացի, Գրիգոր Աստուածաբան, Գրիգոր Նիսացի) աշխատանքների շնորհիւ։

ԱՐԱՐԶԱԿԱՆ ՄԻԵՂԻՆՈՒԹԻՒՆ

«Հոգետր [Էակնեթի] իմաստութիւնը չի կարող հասնել Հօրը, Որդուն եւ Սուրբ Հոգուն, այլ Մի Աստուածութիւնը եւ ամենագոր Տէրութիւնն անմարմինների եւ մարմնատրների համար իր գործերից եւ երախտիքներից է ճանաչուած»¹։

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ

«Արարենք մարդուն Մեր պատկերով եւ նմանութեամբ» (Մնունդ. Ա 26)։ Սուրբգրային այս տեղիքում կայ զարմանալի չասուածութիւն... Աստուածային Անձերը միասնաբար խորհրդակցում են՝ մարդուն արարելու համար։ Մարդն արարւում է Աստուծոյ պատկերով եւ նմանութեամբ՝ միեղէն ներդաշնակութեան մէջ իր Արարչի հետ, նա մեծարուած է գերագոյն փառքով՝ նուիրական միութեամբ աստուածային իրականութեան հետ՝ որպէս արարչութեան պսակ։ Մարդու ստեղծումը միեղէն արարչական գործողութիւն է, որով արարուածը ոչ թէ օտարուած, այլ դրւում է նախախնամական եւ շնորհական միութեան մէջ իր Սկզբնապատճառի հետ։

Ինչպիսի՞ն է այս միութեան բնոյթը։ Ըստ Եկեղեցու Հայրերի՝ Աստուած բոլոր իրերը տեսնում էր մինչեւ նրանց լինելութիւնը՝ Աստուածային Անձերի յաւիտենական խորհրդակցութեամբ յղանալով դրանց գոյակերպն իր մտքում, այսինքն՝ իւրաքանչիւր էութիւն ունի իր անժամանակեայ աստուածային յղացքը (իդէա) եւ գոյութեան է կոչւում որոշակի ժամանակի մէջ՝ ըստ իր յաւիտենական նախասահմանուած կերպարի եւ նմանութեան. «...կանխապէս ունենալով նախագոյութիւնը եւ գերագոյն լինելով ամէն տեսակ գոյութիւնից՝ ասում եմ՝ նոյնը ըստ նոյն գոյութեան նախագոյացրեց եւ իր գոյութեամբ ամէն բան, ինչպէս որ է, գոյացրեց»²։ Այս յղացքները, որոնք կոչւում են նաեւ օրինակներ (παροιμαίματα) կամ նախասահմանութիւններ (προορισμοί) կամ նախագոյութիւններ (προόντα) կամ նախատեսութիւններ (πρόνοια), չեն համընկնում արարածներին հետ, այլ սահմանում են այն կերպերը (մոդուլները), որոնցով արարածը Հաղորդակցւում է Աստուծոյ արարչական զօրութիւններին։ Այսպիսով, արարչութիւնը Աստուծոյ դժգոյն եւ թոյլ արձագանքը չէ,

1 Յաճախապատում, Մատ Ա, էջ 137
 2 Ս. Դիոնեսիոս, էջ 186

ինչպէս պատկերացնում էին պլատոնականները, այլ կատարելապէս նոր գոյութիւն է, որը Հէնց նոր դուրս է եկել Աստուծոյ ձեռքերից («Եւ տեսաւ, որ այն բարի է» [Մտուկ. Ա 18])¹:

Արարչագործութիւնն ինքնանպատակ չէ. Աստուած է սկզբնաւորում եւ Աստուած է վերջնական նպատակը: Իւրաքանչիւր արարած ունի Աստուծոյ Հետ Հաղորդակցման կէտ. դա իր աստուածային յղացքն է, իր պատճառը, որը նաեւ իր նպատակն է: Եւ այսպէս, արարչութիւնը կոչուած է Աստուծոյ Հետ կատարեալ միութեան, որը կատարում է ձգտումով (նպատակաւորութեամբ) դէպի իր աստուածային յղացքները: Աստուածային յղացքների ամբողջութիւնը կոչուած է յարացոյց: «Եւ ասում ենք՝ գոյութիւն ունի յարացոյց, որն էերի էացուցիչ եւ միեղէն նախագոյացած սահմանումներն է Աստուծոյ մէջ, որոնք աստուածաբանութիւնն անուանում է էերի զատողական եւ արարողական նախասահմանութիւններ եւ աստուածային ու բարի կամեցումներ, ըստ որոնց՝ [Աստուած] գերագոյն էութեամբ բոլոր էերը նախասահմանեց եւ արարեց»²:

Այս նուիրական միութիւնը խզուեց մեղքի անկումով: Այն, ինչ ժառանգեց մարդը, մասնակիութիւնն ու բաժանութիւնն է. մարդն օտարացաւ Աստուծոց եւ արարչութեան ամբողջական ըմբռնումից: Սակայն արարչութիւնը չզրկուեց աստուածային հրաշակերտութիւնից, որ արարչական զօրութեամբ դրուած էր նրա մէջ: Առհասարակ արարչութիւնը չէր կարող գոյութիւն ունենալ ինքնանպատակ եւ առանց Աստուծոյ:

Արարչութիւնն ինքնին ունի իր ներքին աստուածադիր միեղիւնութեան գործոնները կամ Համաչափութիւնները, որոնք արարչութիւնը կայունացնում են եւ օրինաչափ ընթացք Հաղորդում: Աստուծոյ արարչութիւնն ազատ է, ունի իր օրինաչափութիւնները, որոնք ողջ տիեզերքը պահում են որոշակի կայունութեան մէջ: Այս առումով, միեղիւնութիւնն արարչութեանը ներյատուկ Համընդհանուր սկզբունք է, որից բխում են արարածի Հիմքում դրուած օրինաչա-

1 Տե՛ս В. Н. Лосский, Очерк мистического богословия Восточной Церкви, "Богословские труды", т. 8, Москва, 1972, с. 52-53:

2 Ս. Դիոնեսիոս, էջ 189

փութիւնները: Բնութեան պահպանութեան օրէնքները արդիւնք են արարչական Համաչափութիւնների¹ (միեղիւնացնող ազդակներ):

Առհասարակ հետաքրքիր է, թէ արարչական միեղիւնութեան սկզբունքն ինչ արդիւնք կարող է տալ արարչութեան օրինաչափութիւնների բացայայտման մէջ: Պարզում է, որ աստուածաբանական սկզբունքները կարող են յոյժ արդիւնաւետ լինել այս հարցում: Բնութեան բոլոր օրինաչափութիւններում հանդէս են գալիս որոշակի հաստատումներ, որոնք այս կամ այն համադրութեամբ գործակից են հանդիսանում դաշտի տեսութեան հաւասարումներում: Այդ հաստատումներից մէկը յոյսի արագութիւնն է: Գալիլեյի յարաբերականութեան սկզբունքը եւ յոյսի արագութեան սահմանափակութիւնը բերում են Լորենցի ձեւափոխութիւններին (Էյնշտեյնի յատուկ յարաբերականութեան տեսութիւն-ՅՅՏ): Կարելի է ասել, որ ռելիատիւստիկ մեխանիկան սկսում է յոյսի արագութեան սահմանափակութեամբ, բացարձակ անփոփոխելիութեամբ (դատարկութեան մէջ) եւ անգերազանցելիութեամբ: Ֆիզիկական երեւութաբանութեան (ֆեյնմեյնդոպ) տեսանկիւնից սա առաջին անգամ գիտակցեց Էյնշտեյնը՝ ստեղծելով ՅՅՏ-ը, սակայն աստուածաբանութեան տեսանկիւնից սա ամենեւին էլ նոր ըմբռնում չէ, այլ արարչութեան մէջ հաստատուած հիմնարար օրինաչափութիւն է:

Այժմ ցոյց տանք, թէ ՅՅՏ-ի հիմնադրոյթներն ինչպէս են արտայայտուած քրիստոնէական աստուածաբանութեան մէջ: Լորենցի ձեւափոխութիւններից հետեւում է, որ տարածութիւնը եւ ժամանակը կրճատում են շարժուող համակարգերում, իսկ յոյսի արագութեան սահմանային դէպքում՝ առհասարակ ոչնչանում: Պարզութեան համար դիտարկենք միայն ժամանակը: ՅՅՏ-ի յոյսի արագութեան բացարձակութեան սկզբունքը կձեւակերպենք հետեւեալ կերպ. գոյութիւն ունեն համակարգեր, որտեղ ժամանակը կանգ է առած, չի հոսում. այդպիսի համակարգերը կանուանենք յաւերժական: Մաթեմատիկական տեսանկիւնից պէտք է միայն պնդել, որ այդպիսի համակարգերը հասանելի են անվերջ յաջորդականութիւնների շնորհիւ, կամ նրանց սահմանը գտնում է արարչութեան մէջ: Ակնյայտ է, որ այս պնդումը համարժէք է յոյսի արագութեան բացարձակութեան սկզբունքին. այսինքն՝ գոյութիւն ունի արագութիւնների սահման (յոյսի արագութիւն), որը հասանելի է ֆիզիկական համակարգերի համար անվերջ յաջորդականութիւնների շնորհիւ, եւ այդ սահմանին մօտենալիս ժամանակն անվերջօրէն դանդաղում է: Այլ կերպ ասած՝ արարչական յաւերժականութեան սկզբունքը եւ յոյսի բացարձակութեան սկզբունքը համարժէք դրոյթներ են:

Այժմ տեսնենք, թէ յաւերժականութեան սկզբունքն ինչպէս է արտայայտուած քրիստոնէական արարչաբանութեան մէջ: Եկեղեցու հայրերը նշում են յաւիտեանների երկու տեսակ՝ աստուածային եւ արարչական: Աստուածային յաւիտեանականութիւնը անդրանցական է այս աշխարհի նկատմամբ, այսինքն՝

1 Ըստ տեսական ֆիզիկայի հիմնական պնդումներից մէկի՝ իւրաքանչիւր պահպանութեան օրէնք արդիւնք է որոշակի օրինաչափութեան. օրինակ՝ իմպուլսի եւ էներգիայի պահպանման օրէնքը արդիւնք է տարածաժամանակային համաչափութեան, էլեկտրական լիցքի պահպանման օրէնքը՝ տեղային տրամաչափային համաչափութեան (Ս(1)), եւ այլն:

այն մաթեմատիկական օրյեկտ չէ, որին կարելի է հասնել անվերջ յաջորդականութիւնների շնորհիւ: Արարչական յափտեանները (άίον), ըստ ս. Գրիգոր Տաթեւացու, բաժանում են չորս դասի.

- ա) յարաձգական յափտեաններ (ո՛չ սկիզբ ունեն եւ ո՛չ վերջ),
- բ) սկզբնատր յափտեաններ (չունեն սկիզբ եւ ունեն վերջ),
- գ) մշտնջենատր յափտեաններ (ունեն սկիզբ, չունեն վերջ),
- դ) ժամանակատր յափտեաններ (ե՛ւ սկիզբ ունեն, ե՛ւ վերջ):¹

Մենք դիտարկենք միայն յարաձգական յափտեանները, որոնք ո՛չ սկիզբ ունեն եւ ո՛չ վերջ եւ պարունակում են մնացած յափտեանները: Այն, որ արարչութիւնն օժտուած է նման ժամանակային անսահմանութիւններով, ինքնին վկայութիւնն է այն բանի, որ յափտեանականութեան սկզբունքը ներդրուած է արարչութեան մէջ: Այսինքն՝ արարչութիւնն ունի սահմանային դէպքեր, որոնք հասանելի են մաթեմատիկական յաջորդականութիւնների շնորհիւ, այլ կերպ ասած՝ բնութիւնն օժտուած է յարաձգական յափտեաններով, ուր ժամանակը կանգնած է: Սակայն այս արարչական անսահմանութիւնները չի կարելի շփոթել աստուածային անսահմանութեան հետ, որը անդրաբնական է, այսինքն՝ հասանելի չէ մաթեմատիկական յաջորդականութիւնների շնորհիւ: «Եւ գիտելի է,- գրում է ս. Գրիգոր Տաթեւացին,- որ Աստուած կոչւում է անսկիզբ եւ անվախճան յափտեան եւ պատճառն է այն յափտեանը պարունակողների, որոնք ո՛չ սկիզբ ունեն եւ ո՛չ վախճան: Այլ Աստուած յափտեանական, մշտնջենատր եւ ժամանակ է կոչւում, որովհետեւ սրանց պատճառն է»²:

Այսպիսով, յարաձգական յափտեանները կամ յաւերժական համակարգերը արարչութեան սահմանային վիճակներ են, որոնցից բխում են մի շարք կարեւոր բնագիտական օրինաչափութիւններ: Օրինակ՝ ժամանակի ըմբռնումը ստանում է դիմամիկ պատկեր. ժամանակը «շարժուող» կամ «հոսող» յափտեանականութիւն (արարչական) է, իսկ յափտեանականութիւնը «անշարժ» կամ «ստանած» ժամանակ է³: Նման դատողութիւնները կարելի է շարունակել տարածական պատկերացումների շուրջ: Ինչպէս տեսնում ենք, աստուածաբանական սկզբունքները բերում են տարածութեան եւ ժամանակի դիմամիկ պատկերացումների:

Գիտութիւնը եւ երեւութաբանութիւնը տարբեր բաներ են, բանաձեւերը պէտք է շփոթել գիտութեան հետ: Գիտութեան մէջ երբէք նոր ոչինչ չի ասուել, քանզի գիտութեան բոլոր սկզբունքները տրուած են ճշմարիտ գիտութեան աղբիւրից՝ Աստուծոց: «Գիտութիւնը եւ ճշմարտութիւնը,- գրում է ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը,- Նրանից են ճշմարտապէս իմացւում, [որ] կենդանի է եւ կենդանարար, ողորմած

1 Տե՛ս Ս. Գրիգոր Տաթեւացի, Գիրք հարցմանց երիցս երանելալ սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթեւացոյն, Կ. Պոլիս, 1729 (=Գիրք հարցմանց), էջ 115 (թարգմ. հեղ.):

2 Գիրք հարցմանց, էջ 116

3 Այս մասին տե՛ս В. Н. Лосский, Очерк мистического богословия Восточной Церкви, с. 56:

եւ բարերար՝ շնորհներով, ներողամիտ եւ դարմանիչ»¹: Եւ իսկապէս, եթէ ուշադրութեամբ քննենք բնագիտութեան բոլոր հիմնարար պնդումները, որոնց վրայ կառուցուած են ժամանակակից գիտական տեսութիւնները, կտեսնենք, որ դրանք զարմանալիօրէն անհասկանալի են, նոյնիսկ՝ a priori, այսինքն՝ դրանց մասին հնարաւոր չէ հարցնել՝ ինչո՞ւ, պէտք է ուղղակիօրէն ընդունել²: Այդպէս է, որովհետեւ դրանք ի վերուստ են՝ Աստուծոյ արարչական զօրութեամբ տրուած արարածին. Աստուած իր պատկերով եւ նմանութեամբ արարեց մարդուն՝ հաղորդակից դարձնելով նրան իր անբաւ գիտութեան խորքերին:

Հարցեր են առաջանում. ապա ինչո՞ւ չէին գրուած հաւասարումներ, ինչո՞ւ չէին ստեղծուած ժամանակակից գիտութեան տեսութիւնները: Բանն այն է, որ Եկեղեցու Հայրերին խորթ են եղել աշխարհընկալման երեւութաբանական եւ բանաձեւային սկզբունքները³: Նրանք արարչութեան օրինաչափութիւնները ճանաչել են միեղէն-համաձական հայեցողութեամբ՝ ըստ շնորհի այն աստիճանի, որ Աստուած արժանացրել է նրանց: Այդ ճանաչողութիւնը եղել է ոչ թէ ինքնանպատակ, այլ փրկաբանական բնոյթ է կրել՝ խստօրէն առնչուած լինելով նրանց աստուածապաշտական ներընթացին: Նրանք ապրել են միեղէն ներդաշնակութեամբ արարչութեան հետ եւ իրենց հոգու բոլոր զօրութիւններով եւ կարողութիւններով երկրպագել ամէն ինչի միեղէն Պատճառին: Նրանց կեանքը եղել է Աստուծոյ հետ միաւորուելու գերագոյն վկայութիւն: Այդպէս են յորդորել նաեւ մեզ՝ հեռանալ բազմակերպութիւնների իշխանութիւնից, որ մեղքի անկումով է հաստատուել այս աշխարհում, եւ միաւորուել բոլորի միակ Սկզբնապատճառին. «Եւ մեզ նաեւ պէտք է բազմութիւնից դէպի Մին դառնալ աստուածային միութեան զօրութեամբ եւ միեղինաբար օրհնաբանել Ամբողջը եւ Մի Աստուածութիւնը՝ բոլորի Մի Պատճառը, որ

1 Թաճախապատում, Մատ Ա, էջ 137

2 Բնագիտութիւնը սուկ ասում է՝ փորձն այսպէս է ցոյց տալիս:

3 Աշխարհընկալման բանաձեւային կամ երեւութաբանական նկարագրութիւնը ֆիզիկայում կոչւում է ֆորմալիզմ:

առաջ է, քան ամէն տեսակ մէկ եւ բազմութիւն, եւ մաս եւ սահման եւ անսահմանութիւն եւ բովանդակութիւն եւ անբաւարարութիւն...»¹:

ՀԱՄԱԾԱԿԱՆ (ԻՆՏԵԳՐԱԼ) ՔՐԻՍՏՈՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

«Ինքը՝ Բանը, Հօրից առաքուածը, Ինքը՝ Էակից Որդիձ, Ինքը՝ Հօր միածին Որդիձ, կատարեալ Աստուածութեամբ իշաւ եւ անճառաբար եւ անպարիմացապէս², անքանակ միութեամբ նշաւ մարմին կոյսից...»³:

Յովհան Մայրագոմեցի

Քրիստոսաբանութեան գլխաւոր սկզբունքը Աստուծոյ եւ մարդու միեղինութեան խորհուրդն է: Երբ մենք քրիստոսաբանութեանը մօտենում ենք փրկաբանական տեսանկիւնից, հասկանում ենք, որ Աստուծոյ մարդացումը մեր փրկութեան հիմքն է եւ ոչ թէ իմաստասիրական դրոյթ է, այլ դաւանական սկզբունք: Հետեւաբար պէտք է զգուշանալ քրիստոսաբանութիւնը մտարմունքի դարձնելու գայթակղութիւնից: Նախայաւիտեան Բանը անճառելիորէն միաւորուեց մարդկային բնութեան ամբողջականութեան հետ: Այս միութիւնը Հայրերը բնութագրում են որպէս անշփոթելի, անփոփոխելի, անբաժանելի, այսինքն՝ աստուածային բնութիւնը երբէք չի շփոթւում մարդկայինի հետ, աստուածայինը եւ մարդկայինը միաւորուելիս չեն փոխակերպւում, այլ մնում են նոյնը, եւ Աստուածամարդու միութիւնն անբաժանելի է: Միաժամանակ այս միութիւնը Հայրերն անուանում են անճառելի, այսինքն՝ Աստուծոյ եւ մարդու միութեան բնոյթը Հնարաւոր չէ ենթարկել մտքի համար հասկանալի նկարագրութիւններ եւ քննութիւններ: չէ՞ որ այն Հաւատքի խորհուրդ է: Եթէ մենք մեր փրկութեան (Հետեւաբար՝ մեր Հաւատքի) գլխաւոր սկզբունքը փորձում ենք դարձնել «հասկանալի», ինչով տարուած էր ողջ անտիոքեան դպրոցը Դ-Ե դդ., եւ ինչը յանգեցրեց Եկեղեցու

1 Ս. Դիոնիսիոս, էջ 220-221
2 անպարիմացալի - (ἀπειρίωτος) գոր անմարք է պարագրելով իմանալ, անբովանդակելի, տիրապէս անիմանալի, անհասանելի (ՆԲՀԼ)
3 Յովհան Մայրագոմեցի (Մայրավանեցի), «Կնիք հաւատոյ», էջ 143

ողբերգական պառակտման, ապա ինչի՞ համար է Հաւատքը... Ակնյայտ է, որ նման փորձերը բացառապէս հակաորդիւնք են եղել: «Ինչ կարիք կայ Հարցաքննել եւ վիճել,- գրում է ս. Աթանաս Աղեքսանդրացին,- Հաւատա՛լն է օգտակար եւ լուսութեամբ պաշտելն ու երկրպագելը: Գիտեմ Նրան ճշմարտապէս Աստուած երկնքից՝ անչարչարելի, գիտեմ Նրան որդի Դաւթի՝ ըստ մարմնի՝ մարդ երկրից՝ չարչարելի: Չեմ Հարցնում, թէ նոյն ինքն ինչպէս է անչարչարելի եւ ինչպէս՝ չարչարելի, ինչպէս՝ Աստուած եւ ինչպէս՝ մարդ: Միզուցէ, ինչ ուն քննելով եւ եղանակը փնտրելով, ցած ընկնեմ բարութիւնից, որ մեր առաջ է: Քանզի նախ պէտք է Հաւատալ եւ փառաւորել եւ ապա ի վերուստ հայցել այս բաների ստացումը, ոչ թէ ի ներքուստ վերցնել՝ մարմնից եւ արիւնից, այլ աստուածային յայտնութիւնից»¹:

Վախենալով աստուածայինի եւ մարդկայինի շփոթից եւ Տիրոջ փրկագործ տնօրինութիւնը բաշխելով ըստ աստուածայինի եւ մարդկայինի՝ անտիոքեան աստուածաբանութիւնն անլուծելի երկուութիւն մտցրեց իր քրիստոսաբանութեան մէջ, ինչը մերժուեց եւ սուր քննադատութեան ենթարկուեց ալեքսանդրեան դպրոցի եւ այդ դպրոցի ականդրութեանը Հարազատ մնացած Արեւելեան Եկեղեցիների կողմից²:

Արեւելեան աստուածաբանութիւնը մերժում է ցանկացած բաժանութիւն կամ երկուութիւն Քրիստոսի մէջ: «Քանզի ինչպէս աստուածային կերպարանքը մարդկայինին միացրեց, եւ մի կերպարանք է, այնպէս էլ աստուածային կատարելութիւնը եւ մարդկային կատարելութիւնը միաւորուեցին, եւ մի կատարելութիւն է: Նմանապէս աստուածային բնութիւնը եւ մարդկային բնութիւնը միաւորուեցին, եւ մի բնութիւն է: Սրա պէս աստուածային ներգործութիւնը եւ մարդկային ներգործութիւնը միաւորուեցին, եւ մի ներգործութիւն է: Նոյնպէս եւ աստուածային կամքը եւ մարդկային կամքը միաւորուե-

1 Ս. Աթանաս Աղեքսանդրացի, Մտ վասն հաւատոյ, թէ մի է Քրիստոս, «Ս. Աթանասի Աղեքսանդրիոյ հայրապետի ճառք, թուղթք եւ ընդդիմասացութիւնք», Վեճետիկ, 1899, էջ 59 (թարգմ. հեղ.)
2 Հայ Առաքելական Եկեղեցու քրիստոսաբանական համակարգը աղեքսանդրեան դպրոցի աստուածաբանական ասանդի բիրեղացումն է: Յատկապէս կարեւոր են Խոսրովիկ Թարգմանչի, Յովհաննէս Օձնեցու, Անանիա Նարեկացու, Պօղոս Տարոնացու, Յովհաննէս Սարկաազի, Գրիգոր Տաթեւացու քրիստոսաբանական գրուածքները:

ցին, եւ մի կամք է: Ո՛չ բաժանմամբ ենք ասում՝ ըստ նեստորի եւ ո՛չ շփոթմամբ՝ ըստ եւտիքէսի: Այլ անշփոթ միաւորութեամբ ենք խոստովանում Քրիստոսին»¹: Մի է Քրիստոս՝ մարմնացեալ Բանը. մի աստուածմարդկային բնութիւն, մի անձ, մի կամք, մի ներգործութիւն: Մի Քրիստոսի խորհուրդը մեր փրկութեան եւ աստուածացման հիմքն է, ուստի այն չպէտք է ածանցուի մեր գիտակցութեան մէջ: Հետեւաբար միեղինութիւնը քրիստոսաբանութեան կենտրոնական սկզբունքն է: Մնացած բոլոր սկզբունքները յարակից են, այսինքն՝ ամբողջացնում են մեր դաւանութիւնն ի Մի Տէր Յիսուս Քրիստոս: «...Մենք հաւատում ենք, որ Աստուծոյ Որդին բնութեամբ եւ ճշմարտապէս մարդ է եղել, ոչ թէ բնակուել է մարդու մէջ, ինչպէս սուրբերի մէջ, այլ ինքն իսկ կատարեալ մարդ է դարձել՝ անշփոթ եւ առանց խառնակութեան, ո՛չ Աստուածութիւնը փոփոխելով մարմնի բնութեան մէջ եւ ո՛չ մարմինը լուծարելով անմարմնութեան մէջ, այլ Բանն անճառարար միացաւ մարմնին: Ուստի միանալուց յետոյ չենք համարձակուում երկուսի բաժանել մեր Մի Տէր Յիսուս Քրիստոսին, այլ մի բնութեամբ ենք խոստովանում Բան Աստուծուն»²:

Ըստ Արեւելեան Եկեղեցու աստուածաբանութեան՝ Աստուածամարդու միութեան խորհրդին չի կարելի մօտենալ ածանցեալ ճանապարհով, այսինքն՝ Հնարաւոր չէ այն վերածել բաղադրամասերի եւ ապա հասկանալ, թէ բաղադրամասերն ինչպէս են միաւորուած, քանզի դա յանգեցնում է քրիստոսաբանական աղէտի: Միակ ճիշտ մօտեցումը Համաձայնական ուղին է, երբ մենք խոստովանում ենք Աստուծոյ եւ մարդու անճառ միութիւնը եւ այդ միութեան լոյսի ներքոյ նշմարում մեր փրկութեան իսկութիւնը խափանող գործօնները՝ որոշակի դաւանական պնդումներով արտասահմանելով դրանք մեր գիտակցութիւնից: Այսինքն՝ Աստուծոյ եւ մարդու ճշմարիտ, էական եւ գոյաբանական միութիւնը պահանջում է աստուածայինի եւ մարդկայինի կատարելութիւն, անփոփոխելիութիւն, անշփոթելիութիւն եւ անբաժանելիութիւն: Այդ դէպքում մեր փրկութիւնը դառնում է իրական եւ ճշմարիտ: Ահա այս հոգածութեամբ են ընթացել աստուածաբա-

1 Պօղոս Տարօնացի, Ընդդէմ Ռերձուածողաց, ՄՄ ձեռ. N 3907, ք. 89բ (թարգմ. Ռեղ.)
 2 Ծովհաննէս Սարկաւազ, Ծաղագս Աշանակ հաւատոյ Գիկիականն ԾԺԸ-իցն, ՄՄ ձեռ. N 6453, ք. 134ա (թարգմ. Ռեղ.)

ճական աւանդութեան սրբազան խորհրդագրածները՝ մեր փրկութեան ճշմարտութիւնները թրծելով դաւանական եզրերով, եւ մենք իրաւացիօրէն այդ քրիստոսաբանութիւնն անուանեցինք Համաձայնական, որովհետեւ միեղին եւ Համաձայն է Քրիստոսի խորհուրդը եւ այդպէս էլ պիտի խոստովանուի եւ քարոզուի:

ՄԻ ԵԿԵՂԵՑԻ

«Ուրախացի՛ր, սո՛ւրբ Եկեղեցի, քանզի Քրիստոս՝ երկնցի Արքան, այսօր պսակեց քեզ իր խաչով եւ զարդարեց քո ամուսնացները իր սքանչելի փառքով:
 Յճճա՛ յոյժ, Դո՛ւստր Սիոնի, քանզի այսօր քո վերստին Գործամար երկիրը երկինք դարձաւ, եւ երկնատր Թագաւորը հաճեց բնակուել քո մէջ...»¹:
 Ծարական, Կանոն Ե աւուրն ս. Խաչի

Ամէն օր Եկեղեցում մենք խոստովանում ենք. «Հաւատամք ի Մի միայն յԸնդհանրական եւ յԱռաքելական Սուրբ Եկեղեցի», այսինքն՝ վկայում ենք, որ միութիւնը առաջինն է Եկեղեցու յատկութիւնների մէջ: Արդէն իսկ Եկեղեցի բառը, որ Հայերէն տարբերակն է յունարէն *ἐκκλησία* բառի, նշանակում է Հաւատացեալների Հաւաք, միութիւն, այսինքն՝ բնորոշում է Հաւատացեալների Հաւաքական միութիւնը Տիրոջ շուրջ: Այդ միութիւնը Պօղոս առաքեալը բնորոշում է որպէս Քրիստոսի խորհրդական մարմնի անդամների միութիւն [Եփես. Ե 30, Ա Կորնթ. ԺԲ 27]: Քրիստոս գլուխն է Եկեղեցու՝ Իր խորհրդական մարմնի [Կող. Ա 18]: Ուրեմն ճշմարիտ Եկեղեցաբանութիւնը բխում է ճշմարիտ քրիստոսաբանութիւնից: Ինչպէս մի է Քրիստոս, այնպէս էլ մի է Նրա Եկեղեցին:

Համազոյնութիւն կարեւոր եզրը մի կողմից բացայայտում է Քրիստոսի կատարեալ Աստուածութիւնը, միւս կողմից՝ Նրա մարդեղութեան իսկութիւնը: «...Նոյն ինքը կատարեալ Աստուած է եւ Նոյն ինքը՝ ճշմարիտ մարդ, Համագոյ է Հօրը եւ Սուրբ Հոգուն՝ ըստ Աստուածութեան եւ Համագոյ մեզ՝ ըստ մարդկային բնութեան,

1 Կանոն Ե աւուրն ս. Խաչի, օրհ. ԳԶ, «Ծարակնոց», Վաղարշապատ, 1888, էջ 377

սակայն՝ ոչ այլեւայլ, այլ մի՛ ըստ Սուրբ Գրքի»¹: Եկեղեցու մարդաբանական նիստը հիմնուած է Քրիստոսի մարդկային համագոյութեան վրայ: Քրիստոս կատարեալ մարդ է, մենք համագոյ ենք Նրան ըստ մարդեղութեան, այսինքն՝ գոյաբանական միեղինութեան մէջ ենք Աստուծոյ հետ: Մենք Քրիստոսի մարմնի՝ Եկեղեցու Հոգեղէն անդամներն ենք, Քրիստոս իր Եկեղեցով միաւորուած է մարդկանց իրար հետ կամ եկեղեցացնում մեր պառակտուած բնութիւնը մէկ կատարեալ ամբողջականութեան մէջ, որ իր մարմինն է, եւ աստուածացնում այդ ամբողջականութիւնը. ուրեմն մեր փրկութեան տնտեսութիւնը միայն Եկեղեցով է իրականանում: Այլ ճանապարհ չկայ. միակ ճշմարիտ ճանապարհը հաստատուած է Տիրոջ կատարեալ մարդեղութեամբ՝ իր սուրբ Եկեղեցով: Քրիստոսի եւ Եկեղեցու, Աստուծոյ եւ մարդու խորհրդական-չնորհական միութիւնը բարձրագոյն նշանականութեամբ (սիմվոլիզմ) նկարագրուած է «Երգ Երգոցում»², ուր Փեսայի եւ Հարսի սիրոյ Հանճարեղ այլաբանութեամբ ներկայացուած են Քրիստոս-Եկեղեցի փոխյարաբերութեան եւ մարդու աստուածացման աննկարագրելի խորհուրդները:

Եկեղեցու միութիւնը Երրորդութեան Անձերի միութեան պատկերն է. «...որպէսզի մի լինեն, ինչպէս եւ Մենք մի ենք» [Յովհ. Ժէ 23]: Եկեղեցու ընդհանրական միեղինութիւնն ուղղակի բխում է Երրորդութեան Անձերի համագոյութիւնից, եւ Եկեղեցին Աստուծոյ անմիջական ներկայութիւնն է արարչութեան մէջ: Ահա թէ ինչու հայրաբանական գրականութեան մէջ Եկեղեցին բնորոշուած է որպէս Աստուծոյ քաղաք, Տիրոջ այգի, Աստուծոյ տուն եւ այլն, որոնք ցոյց են տալիս, որ Եկեղեցին Աստուծոյ բնակավայրն է, Սրբութիւն Սրբոց է, ուր բնակուած է Աստուած: Եկեղեցին իր աստուածաբանական նիստով մեզ ներկայանում է որպէս վերերկրային, երկնային հաստատութիւն, որի կատարեալ գեղեցկութիւնը բացայայտուելու է միայն վախճանաբանական ապագայում, երբ սուրբերը ժառանգելու են երկնքի արքայութիւնը, եւ Յաղթանակած եւ Մարտնչող Եկեղեցիները վերջնականապէս միաւորուելու են:

¹ ՄՄ ձեռ. N 6453, ք. 134բ

² Տե՛ս «Երգ Երգոց հանդերձ մեկնութեամբ ճակնեաց», աշխատ. Մարտիկ քահանայ Արամեանի, «Գանձասար» մատենաշար, Երևան, 1993:

Քրիստոսի հիմնած Եկեղեցին ամենակատարեալ իրականութիւնն է արարչութեան մէջ. այն լի է Աստուծոյ Սուրբ Հոգու տնօրինական ներկայութեամբ. «Ուր Եկեղեցին է, - գրում է ս. Երանսուր, - այնտեղ էլ Աստուծոյ Սուրբ Հոգին է, ուր Աստուծոյ Հոգին է, այնտեղ էլ Եկեղեցին է»¹: Այսինքն՝ Եկեղեցի նշանակում է Սուրբ Հոգու եւ հետեւաբար՝ Սուրբ Երրորդութեան ներկայութիւն: Այդ ներկայութիւնը կրաւորական չէ, այլ փրկագործում, պայծառակերպում եւ աստուածացնում է արարչութիւնը: Եկեղեցին կոչուած է՝ աստուածային սիրով միեղինացնելու արարածին իր Արարչի հետ. «...[եկեղեցական] քահանայապետութեան բովանդակութիւնն է Աստուծոյ եւ աստուածայինների նկատմամբ զգուշաւոր սէրը՝ աստուածայնաբար եւ միեղինապէս սրբազնագործուած»²:

Եկեղեցին, իր խորհրդական-ծիսական նիստով, Տիրոջ Սեղանի շուրջ հաւաքուած քրիստոնեաների միութիւնն է: Այդ Սեղանի վրայ կատարուած է Անմահ Գառի խորհրդական գեներում մեր փրկութեան համար: Տիրոջ Մարմնի եւ Արեան ճաշկմամբ՝ սուրբ Հաղորդութեամբ, Աւագանից վերստին ծնուածներս հաղորդուած ենք կամ միաւորուած անհասանելի եւ անճառելի Աստուածութեան հետ եւ Նրա միջոցով՝ իրար հետ: Այդ զոհաբերութեամբ է հաստատուած մեր փրկութիւնը եւ մեր փրկութեան հաստատութիւնը՝ Աստուծոյ սուրբ Եկեղեցին: Ամէն մէկը չէ, որ կարող է մուտք գործել Եկեղեցի, որ երկինք է երկրի վրայ, այլ միայն նրանք, ովքեր Սուրբ Հոգու շնորհական առաջնորդութեամբ թօթափուած են չարի մասնակիութիւններից եւ առաքինասէր կեանքով ու երկնային սիրոյ բաղձանքով ձգտում կատարեալ միեղինութեան Աստուծոյ հետ: Հետեւաբար միեղինութեան ձգտումը ապացոյցն է ճշմարիտ քրիստոնէական կեանքի, իսկ Եկեղեցին արարչութիւնը միեղինացնող եւ Աստուծուն ընծայաբերող կատարելութիւնն է, եւ միեղինութիւնը Եկեղեցու բուն յատկանիշն է: Ահա թէ ինչու մենք ամէն օր Աստուծոյ եւ Նրա սուրբերի առջեւ վկայում ենք. «Հաւատամք ի Մի միայն յԸնդհանրական եւ յԱռաքելական Սուրբ Եկեղեցի»:

¹ Migne, PG, t. 7, col. 966c

² Ս. Դիոնիսիոս, էջ 57

Սակայն մեր մէջ որքանո՞վ է կենդանի Մի Եկեղեցու խոստովանութիւնը: Արդեօ՞ք այն չի վերածուել դաւանական հաւատալիքների անկենդան կրկնութեան: Արդեօ՞ք չենք փորձում յարմար միջոցներ փնտրել՝ խուսափելու միութիւնը խափանող ցաւատանջ հարցերից: Անշուշտ, միութեան հիմքը դաւանական միութիւնն է: Յատկապէս քրիստոսաբանական հարցերում կան չլուծուած տարաձայնութիւններ: Սակայն աստուածաբանական վէճերը չի կարելի վերածել դաւանական պարտադրման, աստուածաբանական դպրոցները կարող են պայքարել միմեանց հետ, բայց ոչ Եկեղեցու պառակտման գնով: Մարդկութիւնը ստիպուած եղաւ շատ թանկ վճարել այդ ամենի համար. այդ պայքարի հետեւանքով պառակտուած քրիստոնեայ աշխարհը հետզհետէ թուլացաւ եւ հեշտութեամբ կործանուեց բարբարոս ազգերի միասնական հարուածների տակ: Եկեղեցու պառակտումը մարդկութեան ամենամեծ ողբերգութիւնը եղաւ:

Դաւանական գիտակցութիւնը մշտապէս նորոգւում է ըստ Աստուծոյ շնորհի: Երբ երբեւէ դադարում է այդ նորոգութիւնը, եկեղեցական կեանքը քարանում եւ սահմանափակւում է անկենդան կաղապարներով: Անշուշտ, շնորհն ինքը պէտք է ուսուցանի, թէ որն է միութեան ճշմարիտ ճանապարհը. այն, ինչ անհնար է թուում մարդու համար, հնարաւոր է Աստուծոյ համար: Եւ մենք պէտք է թոյլ տանք, որ Աստուծոյ միեղինացնող շնորհը գործի քրիստոնէական հաւաքականութեան մէջ, որի համար նախ եւ առաջ պէտք է վերահաստատել Եկեղեցու քրիստոսաւանդ հաղորդական միութիւնը: Նրանց համար, ովքեր դաւանում են Քրիստոսին որպէս կատարեալ Աստուած եւ կատարեալ մարդ՝ անշփոթելիօրէն, անփոփոխելիօրէն եւ անբաժանելիօրէն միաւորուած մեր փրկութեան համար, ոչ մի էական հիմք չկայ հաղորդական միութիւնը խախտելու համար: Եթէ մեր հաւատքն ազնիւ է եւ ճշմարիտ, եթէ ցանկանում ենք միաւորուել Աստուծոյ եւ Նրա սուրբերի երկնային կաճառի հետ, ապա պէտք արագօրէն վերացնենք այն խափանիչ գործոնները, որոնք թոյլ չեն տալիս մեզ միեղինաբար հաւաքուել Տիրոջ Սեղանի շուրջ կամ ճշմարտապէս եկեղեցանալ ի Մի Տէր Յիսուս Քրիստոս:

ՍՈՒՐԲ ԿՂԵՄԷՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՀՌՈՄԷԱՑԻ

Ա. ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՏՈՒԵԱԼՆԵՐ

Ա. Կղեմէս եպիսկոպոս Հռոմէացիս առաջինն է անաքելական հայրերի մէջ կամ խրատական¹ շրջանի առաջին հեղինակն է: Նա մեծ հեղինակութիւն է վայելել հին քրիստոնէական աշխարհում: Այս է վկայում այն իրողութիւնը, որ արա անունն են օգտագործել յետագայ դարերի մի շարք անյայտ հեղինակներ՝ իրենց գործերին արժէք հաղորդելու համար:

Կղեմէսի կեանքի մասին շատ քիչ տեղեկութիւններ ունենք: Հնագոյն ժամանակներից ի վեր նա նոյնացուել է Պօղոս առաքելի գործակից Կղեմէսի հետ, որի մասին առաքելաւ յիշում է փիլիպեցիներին ուղղած իր նամակում² [Դ 3]: Սակայն սա հայրաբանների մեծ մասի կողմից մերժուել է: Յետագայ վարքագրութիւններում եւ կեղծ-կղեմէսեան գործերում Կղեմէսը հանդէս է գալիս որպէս արքայական ծագում ունեցող հռոմայեցի, որը ստացել է հոյակապ կրթութիւն, ապա Պետրոսի քարոզութեամբ դարձել քրիստոնէայ եւ արա մահից քիչ առաջ ձեռնադրուել եպիսկոպոս³: Առաջ է քաշուել նաեւ այն վարկածը, ըստ

1 Վաղ քրիստոնէական գրականութիւնը հայրաբանները բաժանում են հետեւեալ կերպ. ա) խրատական շրջան, բ) շատագովական շրջան, գ) հակաճառական շրջան, դ) գիտական շրջան:

2 Սոյն կարծիքին են Ռոբօհիւէսը (In Ioannem, I 29), Եւեքիոսը (Historia Ecclesiastica, III 4, 15), Եպիփանը (Panarion, XXVII 6) եւ Հերոնիմոսը (De viris illustribus, 15):

3 Այս գետնի վրայ որոշ հայրաբաններ Կղեմէս եպիսկոպոսին փորձում են նոյնացնել Դոմիտիանոսի օրօք մահապատժի ենթարկուած Տիտոս Փլաիոս Կղեմէսի հետ, որը 95 թ. Հռոմի կոնսուլն էր (A. H. Newman, A Manual of Church History, v. 1, Philadelphia, 1910, p. 215-216): Նոյնացման համար հիմք է ծառայում Դիոն Կասսիոսի հաղորդած այն տեղեկութիւնը, ըստ որի վերջինս մահուան է դատապարտուել անաստուածութեան մեղադրանքով (Roman History, LXV 14): Սակայն որքան դժուար է Դիոն Կասսիոսի սոյն տեղեկութիւնից եզրակացնել կոնսուլի քրիստոնէայ լինելու մասին (թէեւ անաստուածութեան մեղադրանքը քրիստոնէաների դէմ ուղղուած հիմնական ամբաստանութիւններից մէկն էր), նոյնքան դժուար է արան նոյնացնել Հռոմի եպիսկոպոսի հետ: Աւելին, Սուետոնիոսը, ինչ-որ տեղ

որի Կղեմէսը կարող էր լինել Տիտոս Փլաիոս Կղեմէսի տան անդամներից մէկը¹, որն իր տիրոջ անունն էր կրում՝ մի երեւոյթ, որն այդ շրջանում բնական տարածուած էր: Սակայն այս վարկածներն ընդունելութիւն չեն գտել²:

Բաւական տարակարծութիւններ են եղել նաեւ Կղեմէսի հեթանոս կամ հրեայ լինելու վերաբերեալ: Վերելում արդէն տեսանք, որ հնագոյն ասանդութիւնը արան հեթանոսական միջավայրի ծնունդ է համարում: Հայրաբանները, սակայն, այլ կարծիք ունեն այս հարցի մասին³: Հին Կտակարանի արա խոր իմացութիւնն ակնարկում է, որ նա կարող էր հրէական ծագում ունենալ⁴:

Այնուամենայնիւ, կասկած չկայ, որ Կղեմէսը եղել է Հռոմի եպիսկոպոս: Սակայն մինչեւ վերջ պարզ չէ, թէ եպիսկոպոսների շարքում նա որ տեղն է զբաղեցրել: Կեղծ-կղեմէսեան «Ծառեր» եւ «Հանդիպումներ» գործերը Կղեմէսին ներկայացնում են որպէս Պետրոս առաքելի անմիջական յաջորդը⁵: Իրենէնոսը պատմում է, որ այս Կղեմէսը երրորդն էր Հռոմի եպիսկոպոսների շարքում՝ յաջորդելով առաքելների կողմից նշանակուած Լինոսին եւ Անակլետոսին, եւ որ Կղեմէսն ինքը տեսել է Պետրոս եւ Պօղոս առաքելներից ու շփուել արանց հետ⁶: Տերտուղիանոսը նշում է, որ նա նշանակուել էր Պետրոս առաքելի կողմից⁷: Հերոնիմոսի վկայութեան համաձայն՝ լատիներէից շատերը Կղեմէսին համարում էին Հռոմի երկրորդ եպիսկոպոսը⁸: Ըստ Օգոստինոսի եւ

հակասելով Կասսիոսին, նշում է, որ մահապատժի թխում էր արհամարհելի ծուլութեան, իր պաշտօնի մէջ թերանալու պատճառով (Suetonius, Rom. XV 1):

1 Ըստ ոմանց՝ Տիտոս Փլաիոս Կղեմէսի որդին. տե՛ս Lightfoot, Apostolic Fathers, part 1, v. 1, p. 23:

2 Փ. Բ. Փարրա, Жизнь и труды свв. отцов и учителей Церкви, С.-Петербург, 1891, с. 2

3 A. H. Newman, A Manual of Church History, v. 1, Philadelphia, 1910, p. 215-216

4 Այս կապակցութեամբ նոյնպէս բաւականին կասկածներ կան: Տե՛ս Bardenheuer, Patrologie, 1910, p. 24:

5 Տե՛ս The Ante-Nicene Fathers, v. 8, p. 210, 218:

6 Իրենէնոս, Ընդդէմ հերձուածողաց, Գ 3. տե՛ս The Ante-Nicene Fathers, v. 1, p. 416:

7 Տերտուղիանոս, Պատուիրան ընդդէմ հերետիկոսութիւնների, 32. տե՛ս The Ante-Nicene Fathers, v. 3, p. 258:

8 Hieronymus, De scripturis sacris, 15

Օպատտոսի՝ նրան նախորդել է Լիմոսը¹: Եւսեբիոսը, կրկնելով Իրենեոսին, վկայում է, որ Լիմոսից յետոյ եպիսկոպոս է եղել նաև Անակլետոսը (կամ Կլետոսը), որին յաջորդել է Կղեմէսը²:

Այս զանազան ասանդութիւնները հաշտեցնելու փորձերը վաղուց են սկսուել: Այսպէս, Ռուփինոսը «Հանդիպումների» իր լատիներէն թարգմանութեան առաջաբանում այսպիսի միտք է արտայայտում. «Լիմոսն ու Կլետոսը եպիսկոպոսներ էին Հռոմում՝ թէև Կղեմէսից առաջ, սակայն Պետրոսի կենդանութեան օրօք, այնպէս որ նրանք եպիսկոպոսութեան գործերն էին վարում, իսկ ինքը (Պետրոսը)՝ առաջելութեան... Այսպիսով, երկուսն էլ արդարացի կարող են լինել՝ ե՛ր այն, որ նրանք (Լիմոսն ու Կլետոսը) եպիսկոպոս են համարում նախքան Կղեմէսը, ե՛ր այն, որ Կղեմէսը եպիսկոպոսութիւնը ստացել է Պետրոսի վախճանունելուց յետոյ»³: Եպիփան Կիպրացին կարծում է, որ Պետրոսի կողմից ձեռնադրուած Կղեմէսն ի սէր խաղաղութեան իր աթոռը զիջեց Լիմոսին, որին յաջորդեց Կլետոսը, եւ միայն նրանց մահից յետոյ նա աթոռ բարձրացաւ⁴: «Առաքելական սահմանադրութիւններում» ասում է, որ Պետրոսի կողմից առաջինը ձեռնադրուեց Լիմոսը, իսկ վերջինին մահից յետոյ Պետրոսը ձեռնադրեց Կղեմէսին⁵:

Այս ընդհանուրից կարելի է եզրակացնել, որ, ամենայն հաւանակաւորութեամբ, Կղեմէսն իսկապէս յաջորդել է Լիմոսին եւ Կլետոսին, այլապէս նման նուազ յայտնի անձնաւորութիւնների ներմուծումը Կղեմէսի եւ Պետրոսի միջեւ անհաւանակաւ կլիներ: Այլ պէտք է կարծել, որ Կղեմէսն իր հեղինակութեամբ մի շարք ասանդութիւնների մէջ դուրս է մղել իրեն նախորդած եպիսկոպոսներին⁶:

Եւսեբիոսն ասում է, որ Կղեմէսը Եկեղեցու իշխանութեան գլուխ է անցել Դոմիտիանոսի զահակալութեան (81-96) տասնմէկերորդ տարում եւ մահացել Տրայանոսի իշխանութեան (98-117) երրորդ տարում,

1 St'у Преображенский, Писания Мужей Апостольских, С.-Петербург, 1895, с. 68:

2 Eusebii, Pamphil, Historia Ecclesiastica, III 15

3 St'у Преображенский, с. 68:

4 Epiphani, Panarion, XXVII 6

5 «Առաքելական սահմանադրութիւններ», է 4. տե՛ս The Ante-Nicene Fathers, v. 7, p. 478:

6 Մելքիսեդէկ եպօ. Մուրատեանցն այն կարծիքն է յայտնում, որ սկզբում երեքը միասին են կառավարել, եւ միայն նրանց մահից յետոյ է, որ Կղեմէսին է մնացել միայնակ զահակալելու պատիւը (Մ. եպօ. Մուրատեանց, Պատմութիւն Հրիստոնէական Եկեղեցւոյ, Գալաց, 1898, էջ 67):

այսինքն՝ զահակալել է ինը տարի (92-101)¹: Սակայն պատմութեանը ոչինչ յայտնի չէ նրա մասին, բացի կորնթացիներին ուղղած իր նամակի հետ կապուած իրողութիւնից: Իրենէնսն ու Եւսեբիոսը ոչինչ չեն ասում նրա մահուան հանգամանքների մասին: Աւելին, Իրենէնսը, թուելով Հռոմի եպիսկոպոսներին, միայն Թելեսփորոսին (135-137) է «վկայ» անուանում: Ռուփինոսն (398) ու Ջոսիմոս պապը (417), սակայն, Կղեմէսին «նահատակ» են անուանում²: Կղեմէսը «վկայ» է անուանում նաև Վեզոնի ժողովի (442) որոշումներում³: Հերոնիմոսն ասում է, որ Հռոմում ս. Կղեմէսի անունով եկեղեցի կար⁴: Դ դարից սկսած՝ ի յայտ են գալիս Կղեմէսի վկայաբանութիւնները, որոնց համաձայն՝ Կղեմէսը Տրայանոսի կողմից արքայութեանը քարտու է խերսոն, որտեղ քարոզութեամբ ու հրաշքներով մեծ թուով հեթանոսների դարձի է բերում: Այստեղ էլ կայսեր հրամանով նահատակուած է՝ վզից քար կախուած ծովախեղդ արուելով⁵:

Այլ աղբիւրներ խօսում են Կղեմէսի՝ Պոնտոս, ուրիշներ՝ Յունաստան արքայութեան մասին⁶:

Սլաւոնական աղբիւրների մի մասը խօսում է Կղեմէսի Աշխարհների Ղրիմում յայտնաբերուելու եւ Ռուսաստան տեղափոխուելու մասին, որը, սակայն, մեծ կասկածի տեղիք է տալիս⁷: Մէկ այլ աղբիւրի համաձայն՝ սլաւոնների լուսաւորիչներ Կիրիլն ու Մեթոդիս Կղեմէսի Աշխարհները խերսոնից վերցնում են եւ տարածում սլաւոնական ցեղերի մէջ, իսկ սուրբի գլուխը Վլադիմիր ցարը ռուսաց մկրտութեան ժամանակ բերում եւ թաղում է Կիեւում⁸: Արեւմտեան ասանդութեան համաձայն՝ Կիրիլն ու Մեթոդիս Կղեմէսի Աշխարհները Ղրիմում գտնելուց յետոյ տանում են Հռոմ: Ապա Կիրիլը մահանում է 869-ին եւ թաղուած Հռոմի Ս. Կղեմէս Եկեղեցւում, որտեղ եւ թաղուած էին Կղեմէսի Աշխարհները⁹:

1 Eusebii, Pamphil, Historia Ecclesiastica, III 15, 34. Պոնտոսը զահակալութեան թուականներ է համարում 90-99 թթ. (M. Э. Поснов, История Христианской Церкви, Брюссель, 1964, с. 128), իսկ Հառնակը՝ 88-97 թթ. (տե՛ս նոյն, էջ 161):

2 St'у В. В. Болотов, Лекции по истории древней Церкви, т. 2, С.-Петербург, 1910, с. 78:

3 St'у М. Э. Поснов, с. 161:

4 St'у В. В. Болотов, с. 78:

5 St'у Lumper, Historia theologico-critica, t. 1, p. 16:

6 St'у В. В. Болотов, с. 79:

7 նոյն տեղում

8 St'у Галенов, Церковная история, Харьков, 1867, с. 31-32:

9 St'у М. Э. Поснов, с. 246:

Հայկական վարքագրական աղբիրները վկայում են, որ հեթանոս կղեմէսը Գառնիոսի միջոցով ազատություն էր ստանում և հենց առաքելի կողմից էլ եպիսկոպոս ձեռնադրում: Այս, Գոմիտիանոսի կողմից ձեռքառնված և ատեանում համարձակ կերպով քրիստոնեությանը հաւատարիմ մնալով, ծանր խոշտանգումներից յետոյ արքայություն է խնայում¹, որտեղ էլ Գառնիոսի վերջին վճիռն իրականացնում է «ճշմարտությանը և աստուծոյն հետոյ իր մարմինը «գմբէթաձեւ մեծ ժայռի մը մէջ պահուած մնաց, եւ ժողովուրդը հրաշալի ազդումով իմացալով այս՝ ամէն տարի, երբ ուխտի կ'երթային հոն, եօթը օրեր անդառնալով կը ցամաքանար ծովը, եւ յետոյ նորէն մակընթացութեամբ իր տեղը կը դառնար ջուրը»²: Հայ աղբիրները ոչինչ չեն ասում կղեմէսի ճշարտների տեղափոխման վերաբերեալ, սակայն բազմաթիւ պատմություններ են պարունակում կղեմէսի ստորջրեայ գերեզմանի հրաշագործությունների մասին⁴:

Բ. ՍՈՒՐԲ ԿՂԵՄԷՍԻ ԱՌԱՋԻՆ ՆԱՄԱԿԸ

ԿՈՐՆԹԱՑԻՆԵՐԻՆ

Ս. կղեմէսի անունը կրող Առաջին Գառնիոսի հայրաբանական գրականության մէջ առաջին երկն է: Նամակը հեղինակի անունը չի կրում եւ որեւէ ձեւով չի յուշում այդ մասին: Այն հասցեագրուած է «Հոռոմոս պանդիտոսացած Աստուծոյ Եկեղեցոյց Կորնթոսում պանդիտոսացած Աստուծոյ Եկեղեցուն»: Սակայն հնագոյն աւանդութիւնը միաձայն կերպով սոյն Գառնիոսի հեղինակ է համարում Հոռոմի եպիսկոպոս կղեմէսին:

Եւսեբիոս Կեսարացին իր «Եկեղեցական պատմութեան» մէջ վկայում է, որ Հեգեսիպոսը (Բ դար) գիտէր եւ իր թղթերում խօսում էր կղեմէսի Գառնիոսի մասին. սակայն Կեսարացին մեզ չի հաղորդում նրա խօսքերը⁵: Այնուամենայնիւ, Եւսեբիոսը մէջբերում է Գիոնիսիոս Կորնթացոյ կողմից (եպիսկոպոս, մօտ 168-176) Հոռոմի քրիստոնեաներին ուղղուած Գառնիոսի մի կարեւոր հատուած. «Այսօր՝ տէրունական

1 Շատ Յայնաւորքի՝ կղեմէսն արքայութիւն է «յայնկոյս Պոնտոսի». տե՛ս «Յայնաւորք», Կ. Պոլիս, 1834, Բ, էջ 255:

2 Տե՛ս Ա. Հատիտեան, Առաքելական հայրեր, «Էջմիածին», 1979, է, էջ 15:

3 Տե՛ս Թ. արք. Գուշակեան, Սուրբք եւ տօնք Հայաստանեայց Եկեղեցոյ, Աճթիլիս, 1981, էջ 115:

4 Տե՛ս «Լիակատար վարք եւ վկայաբանութիւնք սրբոց», Վենետիկ, 1810, էջ 121-125:

5 Eusebii, Pamphil, Historia Ecclesiastica, III 16

օրը, մենք սուրբ պահեցինք եւ կարդացինք ձեր Գառնիոսը, որը միշտ կարդալու ենք իր օգտակարութեան համար, ինչպէս կարդում ենք առաջին Գառնիոսը՝ գրուած կղեմէսի կողմից»¹:

Իրենէնուր (Երանոս) պատմում է, որ կղեմէսի եպիսկոպոսութեան ժամանակ Հոռոմի Եկեղեցին կորնթացիներին է ուղղել մի շատ իրապատու կամակ՝ նրանց յորդորելով խաղաղութեան ու հաւատքի նորացման եւ յիշեցնելով այն աւանդութիւնը, որը նրանք վերջերս էին ստացել առաքելներից: Այս հեղինակի վկայութեան համաձայն՝ Գառնիոս իր օրօք դեռ օգտագործում էր Կորնթոսի Եկեղեցոյ կրօնական արարողութիւնների ժամանակ²:

Կղեմէս Ալեքսանդրացին իր անուանակցին «հոռմէական առաքել» է անուանում³ եւ մէջբերում է կատարում նրա Գառնիոսի ԺԸ գլխից⁴: Որոգիւմէսը նոյնպէս բազմիցս յիշում է Հոռոմի եպիսկոպոս կղեմէսին եւ իր Գառնիոսը. յատկապէս նրա ուշադրութիւնը գրաւել է կղեմէսի Գառնիոսի Ի գլուխը, որտեղ խօսում է անդրովկիանոսեան երկրների մասին⁵: Եւսեբիոսը, որի հիմնական աղբիրն այս կէտում հաւանաբար Իրենէնուն է, վկայակոչում է նաեւ Հեգեսիպոսին (որն այցելել էր Կորնթոսի Եկեղեցուն Բ դարի վերջին) եւ Գառնիոս անձնապէս վերագրում է կղեմէսին: Նա գործը «երկար ու հրաշալի» է անուանում եւ վկայում, որ իր օրօք այն կարդացում էր բազմաթիւ Եկեղեցիներում⁶: Եպիփանի Կիպրացին (403) զանազանում է կղեմէսի վաւերական ու կեղծ Գառնիոսները⁷ եւ մէջբերում է կատարում Գառնիոսի Ե գլխից⁸: Վերջապէս, Հերոնիմոսը (420) խօսում է այն մասին, որ կղեմէսը Հոռոմի Եկեղեցոյ անունից Գառնիոս է գրել Կորնթոսի Եկեղեցուն, որը շատ Եկեղեցիներում կարդացում է ի յուր ժողովրդի⁹:

Կղեմէսի Գառնիոսի մասին խօսում են նաեւ Կիրել Ալեքսանդրացին, Փոտ պատրիարքը եւ շատ ուրիշներ: Այսպիսով, կղեմէսի Գառնիոս

1 նոյն, Դ 23

2 Իրենէնու, Ընդդէմ հերձուածողաց, Գ 3. տե՛ս The Ante-Nicene Fathers, v. 1, p. 416:

3 Կղեմէս Ալեքսանդրացի, Յաճախապատում, Դ 17. տե՛ս The Ante-Nicene Fathers, v. 2, p. 428:

4 Տե՛ս Преображенский, с. 65:

5 Որոգիւմէս, Սկզբունքների մասին, Բ գիրք, Գ 6. տե՛ս The Ante-Nicene Fathers, v. 4, p. 273:

6 Eusebii, Pamphil, Historia Ecclesiastica, III 16

7 Epiphani, Panarion, XXX 15

8 նոյն, XXVII 6

9 Hieronymus, De scripturis sacris, 15

առաքելական հայրերի մէջ թերեւս ամենից շատ վկայուած գործն էր միմչեւ Թ դար:

Սակայն յետագայում սոյն գործը գրեթէ մոռացութեան մատնուեց եւ անյայտութեան քողի տակ էր: Փոտ պատրիարքից սկսած միմչեւ ԺԷ դար՝ հին գիտնական աստուածաբաններից ոչ ոք ձեռքի տակ չի ունեցել Կղեմէսի գործը, եւ այն կորած էր համարում: Առաջինն այդ գործը գտաւ անգլիական Կառլոս Ա թագաւորի գրադարանավար P. Young-ը՝ 1629-30 թթ.:

Ալեքսանդրիայի յունաց պատրիարք Կիրեղ Լուկարիսը Կ. Պոլսի տիեզերական պատրիարք ընտրուելուց յետոյ իր հետ Կ. Պոլիս բերեց մեծ թուով ձեռագրեր: 1628-ին նա իր բերած ձեռագիր Աստուածաշունչ մատեաններից մէկը (Ե դար) նուիրեց անգլիական թագաւորին: Այդ ձեռագրում, որը ձեռագրագիտութեան մէջ մտաւ որպէս Ալեքսանդրեան ձեռագիր, Յովհաննոս Յայտնութիւնից յետոյ դրուած էր Կղեմէսի Առաջին ամակը կորնթացիներին եւ հատուած այսպէս կոչուած Երկրորդ ամակից: Young-ը շատ շուտով զլխի ընկաւ, որ ինքը գործ ունի միմչ այդ անյայտ մնացած գործերի հետ, եւ 1633-ին Օքսֆորդում հրատարակեց դրանք՝ ընդարձակ ծանօթագրութիւններով եւ լատիներէն զուգահեռ թարգմանութեամբ: 1672-ին Կոտեյիերը հրատարակեց մի նոր լատիներէն թարգմանութիւն, որտեղ գործը բաժանեց 59 գլուխների: Այսպէս գիտական աշխարհը ծանօթացաւ առաքելական հայրերի շրջանի այս անզուգական գործերին:

1883-ին Փիլոթէոս Բրիեննոս միտրոպոլիտը գտաւ 1056 թ. գրուած մի ձեռագիր, որը համաշխարհային աղմուկ համած «Դիդախեից» բացի պարունակում էր նաեւ Կղեմէսի ամակի մի տարբերակ: Այս վերջինն անելի երկար էր իր նախորդից եւ վերջում եւս 5 գլուխ էր պարունակում՝ ներծծուած Հռոմի Աթոռի գերակայութեան գաղափարներով: Կաթոլիկ Եկեղեցին անմիջապէս այս՝ ձեռագրով հասած գործը համարեց Կղեմէսի իրական վաւերական ամակը¹, միմչ հայրաբանների մեծամասնութեան կողմից այն մերժուեց որպէս կեղծիք՝ Մեծ հերձուածի շրջանում Կաթոլիկ Եկեղեցուն հեղինակութիւն հաղորդելու ակնկալութեամբ:

Յետագայում յայտնաբերուեցին նաեւ գործի հին ասորերէն, լատիներէն եւ դպտերէն պակասատր թարգմանութիւնները, որոնք քիչ բան անելացրին տուեալ գործի նկատմամբ հայրաբանութեան կեցումը քիչ:

Նամակում յիշուած «լանկարծակի եւ յաջորդական դժբախտութիւնները» հիմք են տուել կարծելու, որ ամակը գրուել է կա՛մ Ներոնի 64 թ. հալածանքից յետոյ, կա՛մ Դոմիտիանոս կայսեր պատճառած նեղութիւններից անմիջապէս յետոյ: Նամակի ներքին իրողութիւնների

1 St'x Quasten, Patrology, v. 1, p. 51:

շնորհիւ, սակայն, գիտութիւնն անելի հակուած է ընդունել երկրորդ տեսակէտը: Սրա օգտին են խօսում հետեւեալ կէտերը.

ա) Այն վստահաբար պէտք է գրուած լինի Պետրոսի եւ Պողոսի մահից յետոյ, քանի որ նրանց մարտիրոսութիւնը ներկայացում է որպէս պատմական եղելութիւն: Նոյն ձեւով է խօսում նաեւ նրանց գործունէութեան մասին:

բ) Ոչ մի ակնարկութիւն չկայ հրեայ եւ հեթանոս քրիստոնէաների միջեւ եղած վէճի մասին, որը ներոնեան շրջանում տարածուած էր Հռոմում եւ Կորնթոսում եւ որն արտացոլուած է Պողոս առաքելի նամակներում: Պողոսի նամակների գրութիւնից որոշ ժամանակ պէտք է անցած լինէր:

գ) Կորնթոսի Եկեղեցին նշում է որպէս «հին»:

Միեւնոյն ժամանակ նամակը չէր կարող գրուած լինել շատ անելի ուշ, ինչպէս փորձում են ենթադրել ոմանք: Այն, անկասկած, գրուել է Ա դարի վերջին: Այս մասին են վկայում հետեւեալ փաստարկները.

ա) Պետրոսի եւ Պողոսի մարտիրոսութեան մասին խօսում է որպէս «մեր սերնդին» պատկանող իրադարձութեան մասին:

բ) Առաքեալների կողմից նշանակուած երէցները դեռեւս կենդանի են:

գ) Ոչ մի ակնարկ չկայ Հռոմի Եկեղեցուն Բ դարի սկզբում գնուտիկների պատճառած յուզումների մասին:

դ) Հռոմի Եկեղեցին ներկայացում է որպէս ծանր փորձութիւնից հե՛նց նոր դուրս եկած: Քանի որ ոչ մի ակնարկ չկայ նոյն ժամանակ կորնթացիների տառապանքների մասին, ուստի այս հալածանքը դժուար թէ կարելի լինի վերագրել Տրայանոսին, այլ ամենից հաւանականն այն է, որ սա Դոմիտիանոսի օրօք մի տեղական բնոյթի հալածանք էր (93-97):

Ուստի, ամփոփելով, կարելի է եզրակացնել, որ ամակը գրուել է 93-97 թթ. միջեւ, ինչպէս եւ ընդունուած է գիտնականների ճնշող մեծամասնութեան կողմից:

* * *

Նամակի բովանդակութիւնը խարխաւած է Կորնթոսի Եկեղեցուն ծագած խռովութեան վրայ: Մի որոշակի խմբաւորում առանց որեւէ հիմքի հեռացել էր Եկեղեցու որոշ երէցներից:

Ողջունից յետոյ հեղինակը ներողութիւն է խնդրում խորհուրդ տալու մէջ Հռոմի Եկեղեցու յապաղման համար (արդարացումն այն խիստ հալածանքն էր, որը հռոմէացիները կրել էին) եւ ուշադրութիւն է հրաւիր-

րում այն բարձր հեղինակության վրայ, որի մէջ էր կորնթոսի Եկեղեցին մինչև ի հիմա: Խոռվութիւնը վերագրում է բարգաւաճմանը յաջորդած հպարտութեանը: Եկեղեցու մի մասը սկսել էր նախանձել միւս մասին: Նախանձի վատ հետեւանքները ցոյց են տրում բազմաթիւ ծանօթների հիմքում, որոնց պատճառով Պետրոսը, Պողոսն եւ միւսները ծանօթների հետ մտադրեցին: Այաշխարհութեան հնարաւորութիւն կայ օրինազանցների համար՝ ցոյց տրուած հին կտակարանեան օրինակներով: Կորնթացիներին խոնարհութիւն է յորդորում մեսիական տեղիքի [Եսայի ԾԳ] լոյսի տակ եւ հին կտակարանեան բազմաթիւ հերոսների օրինակով: Աստուած երկայնամիտ է եւ կների զղջացողին: Սակայն Նա նաեւ կարգ ու կանոնի Աստուած է: Նա տիեզերքը ներդաշնակութեան մէջ է պահում: Եթէ կորնթացիներն ուզում են աստուածաբանոյ գործել, նրանք ամէն ինչ պէտք է անեն կանոնով եւ խաղաղութեամբ:

Ընդհանուր ցուցումներ են յաջորդում երեցների պատշաճ պատուի մասին: Որպէս խոռվութեան դէմ պաշտպանութեան շարժառիթ՝ կորնթացիներին յիշեցում են Տիրոջ Երկրորդ Գալուստը եւ Յարութիւնը: Յարութիւնն ապացուցում է համամանութեան փաստարկով (ցերեկ-գիշեր, սերմ-բոյս, փիւնիկ եւ այլն):

Աստուծոյ օրհնութիւնը պէտք է գտնել հաւատքի մէջ, սակայն՝ ոչ առանց գործերի:

Հոռմէական բանակը, որտեղ իւրաքանչիւր անդամ իրեն յատկացուած մասնաւոր տեղն ունի եւ նպաստում է ամբողջի կատարելութեանը եւ ուժին, օրինակ պիտի լինի Եկեղեցու համար: Քրիստոնէական առաքելութիւնը պէտք է նոյնքան բարեկարգուած լինի, որքան դետական քահանայութիւնը: Քրիստոս ուղարկուել էր Աստուծոյ կողմից, իսկ առաքեալները՝ Քրիստոսի: Այս նշանակուած եպիսկոպոսներն ու սարկաւագները եւ միւս յաջորդները մահանալու էին: Այժմ կորնթացիները որոշ սուրբ մարդկանց հետացրել էին ծառայութիւնից: Անկարելի էր մէկ կամ երկու մարդկանց ազդեցութիւնը առաքեալների կողմից նշանակուած մարդկանց հետացման պատճառ է դարձել: Սա առիթ է տուել Աւետարանի թշնամիներին՝ հայհոյելու Տիրոջ անունը: Խոռվարարները պէտք է խոստովանեն իրենց յանցանքները: Հին կտակարանի օրինակներով նման խոստովանութեանն ազնիւ բնոյթ է հաղորդում: Նրանք հարկադրուած կլինեն վեճից խուսափելու նպատակով առանձնանալ որեւէ մի տեղ, ուր Եկեղեցին կկանգնայ: Երեցների հեղինակութիւնը պէտք է յարգել՝ յատկապէս որպէս առաքեալների կողմից նշանակուածների:

Գ. ՈՉ ՎԱԻԵՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐ

1. ԿՂԵՄԷՍԻ ԵՐԿՐՈՐԴԻ ՆԱՄԱԿԸ ԿՈՐՆԹԱՑԻՆԵՐԻՆ

Կղեմէսի վաւերական նամակը պարունակող երկու յունարէն ձեռագրերում էլ (ինչպէս եւ ասորերէն թարգմանութեան մէջ) գոյութիւն ունի նաեւ այսպէս կոչուած Երկրորդ նամակը՝ ուղղուած կորնթացիներին, որը դարձեալ վերագրում է Կղեմէսին: Այնքսանդրեան ձեռագրով մեզ հասած գործը թերի է եւ բաղկացած է ԺԲ գլուխներից, մինչդեռ 1056 թ. ձեռագրի բնագիրն ամբողջական է:

Ամէն դէպքում, այս գործը ո՛չ նամակ է, ո՛չ էլ վերաբերում է Կղեմէսին: Նրա ձեռն ու ոճը ապացուցում են այդ: Այնուամենայնիւ, երկը մեծ արժէք ունի, քանզի այն կարելի է համարել հնագոյն քրիստոնէական քարոզը:

Եւսեբիոսը, որի մօտ առաջին անգամ ենք հանդիպում Երկրորդ նամակի մասին վկայութեան, խօսում է հետեւեալ անվճռական արտայայտութեամբ. «Պետք է իմանալ նաեւ, որ մէկ այլ նամակ էլ է վերագրում Կղեմէսին, սակայն մենք վստահաբար գիտենք, որ դա այնքան էլ յայտնի չէ, որքան առաջինը, քանզի նաեւ հները, որքան մենք գիտենք, չեն օգտուել նրանից»¹: Իսկապէս, Դիոնիսիոս Կորնթացին, որն այդքան որոշակիօրէն յիշում է Կղեմէսի Առաջին նամակը, լուր է Երկրորդի մասին²: Հերոնիմոսը նշում է, որ Կղեմէսի անունով յայտնի է նաեւ մի երկրորդ նամակ, որը, սակայն, մերժում է հների կողմից³: Եպիփան կիպրացին յիշում է «սուրբ եկեղեցիներում ընթերցուող Կղեմէսի նամակները», որոնցով նա կուսութիւն էր սովորում⁴: Սակայն Եպիփանը կարող էր նկատի ունենալ նոյն Կղեմէսի անունով յայտնի «Կոյսերին» ուղղուած երկու նամակները: Փոտ պատրիարքն իր «Գրադարան» գործում յայտնում է, որ Բ նամակը «մերժում է որպէս կեղծիք»⁵:

Արտաքին ապացույցներից բացի, այս գործի ոչ վաւերական լինելու մասին են խօսում նաեւ ներքին իրողութիւնները: Արդէն իսկ Փոտը նկատել է, որ այն իր ոճով զգալիօրէն տարբերում է Առաջին նամակից: Նոյնը ասելի մեծ համոզուածութեամբ պնդում են ժամանակակից գիտնականները: Ուստի այսօր մէկընդմիջտ ընդունուած է, որ սոյն գործը Կղեմէսի գրչի արդիւնք չէ:

1 Eusebii, Pamphil, Historia Ecclesiastica, III 38
 2 Ст'у Преображенский, с. 115:
 3 Hieronymus, De scripturis sacris, 15
 4 Epiphani, Panarion, XXVII 6, XXX 15
 5 Photii, Bibl. Cod. 113, 126

Հեղինակի եւ գրութեան վայրի մասին տարբեր կարծիքներ են առաջ քաշուել: Այսպէս՝ Հատնակը կարծում է, որ այն գրուել է Հռոմում, եւ գրութեան հեղինակ է համարում Ստեբրոս պապին (165-173)¹, սակայն դա քիչ հաւանական է: Ոմանք գրութեան վայր են համարում Ալեքսանդրիան, քանի որ հեղինակի աստուածաբանութիւնը մատնում է իր այնքանադրեան ազդեցութիւնը, եւ որպէս աղբիւր օգտագործուել է Եգիպտացիների Ավետարանը: Առաւել հաւանականը, սակայն, այն է, որ գործը գրուել է Կորնթոսում: Կարծում է, որ որոշ ժամանակ անց այն գտնուել է Կորնթոսի Եկեղեցու արխիւում Կղեմէսի Առաջին նամակի հետ եւ ներկայացուել որպէս Կղեմէսի Երկրորդ նամակ²:

Գրութեան ժամանակը գիտնականների մեծ մասի կողմից ընդունում է Բ դարի երկրորդ կէտը՝ մօտաւորապէս Մարկոս Արեւիկոս կայսեր (160-180) զահակալութեան տարիներին: Ոմանք գրութեան թուականը նոյնիսկ աւելի առաջ են բերում՝ նշելով Տրայանոսի զահակալութեան տարիները: Երկու կարծիքներն էլ բխում են նամակում խօսուող հալածանքներից, որոնք տարածուած էին երկու կայսրերի օրօք: Այս թուականների օգտին են խօսում նաեւ գնոստիկների մասին բացայայտ ակնարկութիւնները:

2. ԿՈՑՍԵՐԻՆ ՌԻՂՂՈՒԱԾ ԵՐԿՈՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Կղեմէսի անունը կրող անվաներ գործերի մէջ ժամանակագրական տեսակէտից յաջորդը կուսութեան մասին երկու նամակներն են, որոնք ուղղուած են հաւասարապէս երկու սեռի ներկայացուցիչներին:

Առաջին անգամ Կղեմէսի անունը կրող այս գործը (քանզի այս երկու նամակները մէկ ամբողջութիւն են կազմում) յիշում է հաւանաբար Եպիփան Կիպրացու մօտ³, թէեւ գիտնականների մի մասը Եպիփանի յիշատակութեան տակ տեսնում է Կղեմէսի՝ կորնթացիներին ուղղած երկու նամակները: Այս գործերի բացայայտ յիշատակութեան հանդիպում ենք Հերոնիմոսի մօտ, որը ծանօթ է եղել դրանց⁴:

Թէեւ հայրաբանների մեծ մասը համոզուած է, որ հեղինակը գրել է յունարէն⁵, սակայն միայն չնչին պատասիկներն են պահպանուել: Երկու նամակներն ամբողջութեամբ պահպանուել են ասորերէն թարգմանութեամբ, 1470-ին արտագրուած Նոր Կտակարանի գրքերի կողքին: Բացի սրանցից, գոյութիւն ունեն նաեւ Առաջին նամակի սկզբնական

1 St'u Quaston, p. 54:

2 St'u Преображенский, с. 117:

3 Epiphani, Panarion, XXVII 6, XXX 15

4 Hieronymus, Adversus Iob., I 12

5 St'u The Ante-Nicene Fathers, v. 8, p. 54:

ուր գուլխները դաստերէն թարգմանութեամբ, որն այս դէպքում կրում է ս. Աթանասի անունը:

Այսօրուայ դրութեամբ գրեթէ անվերապահօրէն ընդունուած է, որ հեղինակը չի կարող Կղեմէսը լինել, քանզի գործը գրուել է ճրանցի շատ տարիներ յետոյ: Հայրաբանները կղեմէսեան հեղինակութեան դէմ բերում են հետեւեալ փաստարկները.

ա) Առաջին դարերի քրիստոնէայ հեղինակները, մինչ բազմիցս վկայակոչում են Կղեմէսի «Առ կորնթացիս» նամակը (երբեմն նաեւ՝ երկրորդը), ոչ մի անգամ չեն յիշում այս գործի մասին: Մինչդեռ սպանելի էր, որ այնքան արժէքատու մի գործ, մանաւանդ՝ նման յայտնի հեղինակի անունով, մեծ արձագանք պիտի գտներ քրիստոնէաների մօտ: Առանձնապէս Եւսեբիոս Կեսարացու լուրջութիւնը գրեթէ կասկած չի թողնում այդ մասին:

բ) Երկրորդ փաստարկը նամակների ասկետիկ ոգին է, որը ծանօթ չէ յետառաքելական շրջանին: Նման գաղափարները քրիստոնէաների մօտ արմատացան շատ աւելի ուշ:

գ) Սուրբգրային մէջբերումները նոյնպէս խօսում են Կղեմէսի դէմ: Մինչ Կղեմէսի վաւերական գործում գերակշռում են հին կտակարանեան մէջբերումները, այստեղ գերակշռում են Պօղոս առաքելի նամակները (մասնատրապէս՝ Հովուական թղթերը):

Այսօր հայրաբանութեան մէջ ընդունուած է, որ գործը գրուել է Գ դարի առաջին կէսին, երբ արդէն Ընդհանրական Եկեղեցուն խմորում էին կուսակրօնութեան գաղափարները: Հեղինակն ամենայն հաւանականութեամբ պաղեստինցի է, թէեւ այս հարցում կարծիքները բազմազան են: Ամէն դէպքում, զգացում է, որ հեղինակը եղել է կուսակրօնութեան համոզուած շատագով¹:

Դ. ԿԵՂԾ-ԿՂԵՄԷՍԵԱՆ ԳՈՐԾԵՐ

Բացի վերոյիշեալ գործերից, շրջանառութեան մէջ վաղուց անտի դրուած են Կղեմէսի անունը կրող ուրիշ գործեր եւս, որոնցից են՝ 1) «Առաքելական սահմանադրութիւնները», 2) «Ծառերը», 3) «Հանդիպումները», 4) վերջին երկուսի «Ամփոփումները», 5) «Կղեմէսի Յայտնութիւնը», որն աւելի յայտնի է «Պետրոսի Յայտնութիւն» վերտառութեամբ, 6) նախորդին նմանուող անտիպ «Արաքական Յայտնութիւնը» եւ 7) անվաներ նամակներ կաթոլիկ Եկեղեցուն կիրառուող «Կեղծ հրամաններում»²:

1 St'u Quaston, Patrology, v. 1, p. 59:

2 The Oxford Dictionary of the Christian Church, p. 304

«Կեղծ-կղեմէսեան գործեր» (Clementina) ընդհանուր անուան տակ սովորաբար հիմնականում հասկանում են «Ծառերն» ու «Հանդիպումները» եւ երբեմն՝ «Ամփոփումները»:

«Ծառերը» կազմում են կրօնական եւ փիլիսոփայական մէկ ամբողջական երկ, որը բաղկացած է քսան ճառից, որոնք իբրեւ թէ Կղեմէսը Հռոմից ուղարկել է Յակոբոս Տեառնեղբորը՝ Երուսաղէմ: Սրանց նախորդում են նաեւ երկու նամակներ Պետրոսից եւ Կղեմէսից, որոնք դարձեալ ուղղուած են Յակոբոսին:

Սրանք նկարագրում են Կղեմէսի ճանապարհորդութիւնները դէպի Արեւելք, որտեղ նա ծանօթանում է Պետրոս առաքեալի հետ եւ ակապտեա լիճում նրա եւ Սիմոն Մոգի վեճին: Գործը բաւական առասպելական ճիւղ է պարունակում յատկապէս Կղեմէսի ընտանիքի մասին¹:

Տաւը գրքերից բաղկացած «Հանդիպումներ» գործը շատ նման է «Ծառերին» իր պատմական շարադրանքով եւ աստուածաբանական դիրքորոշումով, ուստի այս երկու գործերը յաճախ ներկայացւում են որպէս մէկ ամբողջութիւն: Պատմութիւնը շարադրում է գրեթէ նոյն գետնի վրայ, միայն թէ այստեղ առանձին մանրամասնութիւններ են հաղորդում Կղեմէսի ընտանիքի անդամների մասին, ովքեր միմեանց կորցրել էին եւ երկար թափառումներից յետոյ հանդիպում են (այստեղից էլ՝ անուանումը) Պետրոս առաքեալի շնորհի:

Այս գործի յունարէն բնագիրը կորել է: Այն աշխարհին յայտնի է դարձել Ռուփինոսի (մօտ 410) լատիներէն թարգմանութեամբ, որի նախաբանում թարգմանիչը նշում է, որ ինքը կրճատումներ է կատարել: Գործը պահպանուել է նաեւ ասորերէն²:

Երկու յունարէն «Ամփոփումները» զգալիօրէն աւելի ուշ են գրուել: Նրանք բաց են թողնում նախորդ գործերի աստուածաբանական քննարկումների մեծ մասը եւ ներմուծում են Կղեմէսի նահատակութեան պատմութիւնը: Կան նաեւ «Ամփոփումների» արաբերէն երկու տարբերակներ, որոնք ճանաչողական որեւէ արժէք չեն ներկայացնում³:

Ե. ԿՂԵՄԷՍԸ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Ս. Կղեմէս Հռոմէացին Հայ Եկեղեցու տօնելի սուրբերից է: Դժուար է ասել, թէ նրա պաշտամունքը երբ է արմատաւորուել Հայ Եկեղեցու

1 St'u Ante-Nicene Fathers, v. 8, p. 215-346:
2 St'u Ante-Nicene Fathers, v. 8, p. 75-211:
3 St'u Quasten, p. 61:

ծիսակարգի եւ տօնացոյցի մէջ¹, սակայն պարզ է, որ տպագիր Յայմատուրքների² եւ Վարքագրութիւնների³ մէջ ս. Կղեմէսի վարքն իր ուրոյն տեղն ունի: Հայկական վարքագրական աղբիւրների բերած տեղեկութիւնների մասին արդէն խօսել ենք կենսագրական հատուածում, ուստի այստեղ այլեւս հարկ չենք համարում անդրադառնալ դրան, այլ փորձենք տալ նրա մատենագրական վաստակի անդրադարձները հայ միջավայրում:

Այս հայեցակէտից մօտենալով հարցին՝ կարելի է ասել, որ հայ մատենագրութիւնն ըստ երեւոյթին անծանօթ է եղել Կղեմէսի վաւերական եւ անվաւեր գործերին: Անգամ նրա վարքերում չկան ակնարկութիւններ Կղեմէսի գրական գործունէութեան մասին⁴: Ոչ մի հայ մատենագիր, որքան որ մեզ յայտնի է, նոյնիսկ չի յիշում Կղեմէսի գործերից որեւէ մէկը: Այդ նոյն լռութեանն ենք հանդիպում նաեւ Զարբհանալեանի «Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց» աշխատութեան մէջ⁵, մինչ նոյն հեղինակն իր «Պատմութիւն մատենագրութեան յունաց, հռովմայեցոց եւ հարց Եկեղեցոյ» աշխատութեան մէջ⁶ հանգամանօրէն խօսում է Կղեմէսի եւ նրա գործերի մասին: Այս ամէնը հաշուի առնելով՝ Օնորիք արքեպս. Գալուստեանը եզրակացրել է. «Ոչ մի հետքի հանդիպեցանք, որ Կղեմէսի գործերը, առնուազն «Առ կորնթացիս» թուղթը, հայերէնի թարգմանուած ըլլան»⁷:

Սրբազանի եզրակացութիւնը բացարձակապէս ճշմարիտ է, եթէ վերաբերում է միջնադարին: Բանգի մենք Մաշտոցեան մատենադարանի ձեռագրացուցակում հանդիպեցինք մի ձեռագրի⁸, որն, ըստ ցուցակը պատրաստողի, պարունակում էր Կղեմէսի «Առ կորնթացիս» նամակը՝ «հանդերձ մեկնութեամբ»: Ձեռագիրը հաւանաբար ԺԹ դարի

1 Ձեռագիր Յայմատուրքների եւ Վարքերի ուսումնասիրութիւնն անշուշտ կարող է լոյս սփռել այս հարցի վրայ, սակայն դա մեր ուսումնասիրութեան նպատակներից դուրս է:
2 «Յայմատուրք», Բ, էջ 255-256
3 «Լիակատար վարք եւ վկայաբանութիւնը սրբոց», էջ 867-869
4 Բացառութիւն է կազմում Մ. Աւգերեանի «Լիակատար վարք եւ վկայաբանութիւնը սրբոց» հատորը, որն, ըստ հեղինակի վկայութեան, «յօրինեալ է Մաղղմտրաց մերոց եւ այլոց ազգաց»:
5 Զարբհանալեան Գ., Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, Վեներիկ, 1889
6 Զարբհանալեան Գ., Պատմութիւն մատենագրութեան յունաց, հռովմայեցոց եւ հարց Եկեղեցոյ, Վեներիկ, 1856, էջ 576-580
7 Օնորիք արք. Գալուստեան, Համաքրիստոնէական սուրբեր, Իսթանպուլ, 1978, էջ 33
8 ՄՄ ձեռ. N 10086

է: Գրիչը, որն անկասկած նաեւ Կղեմէսի թղթի թարգմանիչն է, անյայտ է: Ձեռագիրը պակասատր է. այն սկսում է «Կանխաբանութեամբ» (որտեղ խօսում է Կղեմէսի եւ իր գործերի մասին), որի աւարտը ձեռագրի վնասուածքի պատճառով կորած է: Նոյն պատճառով բացակայում են նաեւ «Առ կորնթացիս» նամակի առաջին վեց գլուխները, մասամբ նաեւ՝ Է գլուխը: Նամակին յաջորդում են ծանօթագրութիւններ, որոնք նոյնպէս թերի են, քանզի թերթերի մի զգալի մաս բացակայում է: Ապա գալիս են Բ Կորնթացիս նամակի վերջին ԺԱ եւ ԺԲ գլուխները՝ ծանօթագրութիւններով: Որեւէ մեկնութիւն սոյն ձեռագրում չկայ:

Թարգմանիչն ամենայն հաւանականութեամբ գործը թարգմանել է ֆրանսերէնից, քանզի իր «Կանխաբանութեան» մէջ խօսում է «գաղղիացի թարգմանչի» ծանօթագրութիւնների մասին: Զգալի է, որ «Կանխաբանութիւն» ու ծանօթագրութիւնները նոյնպէս հիմնականում թարգմանական են: Թարգմանութիւնը գրաբար է, սակայն՝ պարզ ու հասկանալի: Սոյն թարգմանութիւնը բնագրական արժէք չի ներկայացնում, նաեւ թերի է ու պակասատր, ուստի գիտական արժէք չունի, այլ սոսկ՝ ճանաչողական:

Նախորդ գլխում յիշուած կղեմէսեան անվանք գործերից որեւէ մէկը դարձեալ յայտնի չէ հայերէն թարգմանութեամբ: Թէեւ մի շարք հետազոտողներ կարծել են, թէ հայերէն ձեռագրերում գոյութիւն ունեն կղեմէսի անունով այլ անվանք գործեր, որոնք յայտնի չեն օտար լեզուներով, սակայն սխալուել են՝ արժանահաւատ համարելով ձեռագրացուցակի տուեալները: Այլպէս, Ա. Հատիտեանը գրում է, որ «Կղեմէսի գործերից ոչ հարազատ, հայերէն թարգմանուած են համարում հետեւեալները՝ Կղեմէսի վասն հերձուածողաց, Ծառք, Քարոզք, Վկայութիւն վասն Քրիստոսի»¹:

Հետազօտելով ՄՄ NN 774 եւ 2106 ձեռագրերը, որոնք իբրեւ թէ պարունակում էին Կղեմէսի «վասն հերձուածողաց» ճառը՝ պարզ դարձաւ, որ «Սրբոյն Կղեմայ հայրապետին Հոովմայ վասն հերձուածողացն, որք ասեն, թէ յետ մահուն չէ օգուտ պատարագն անջեցելոց» վերտառութեամբ գործը² ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ՝ Կղեմէսի վկայաբանութիւնից մի փոքրիկ հատուած, որը եւ պարունակում է Աւգերեանի հրատարակած ընդարձակ վկայաբանութեան մէջ³:

Իսկ N 3192 ձեռագրի «վկայութիւնք վասն Քրիստոսի» անունով ձեռագրացուցակում տեղ գտած գործն իրենից ներկայացնում է զանազան հայրերից մէջքերումներ Քրիստոսի բնութեան միութեան վերաբե-

1 Ա. Հատիտեան, Առաքելական հայրեր. տե՛ս «Էջմիածին», 1979, է, էջ 17:
 2 ՄՄ ձեռ. N 774, թ. 152ա-153բ, N 2106, թ. 385բ-386բ. նոյն հատուածն առանձին կայ նաեւ NN 2131, 2268 եւ 10332 ձեռագրերում:
 3 Տե՛ս «Լիակատար վարք եւ վկայաբանութիւնք սրբոց», էջ 867-869:

րեալ, որտեղ եւ տեղ է գտել Կղեմէսի անունով մեզ հասած «Կանոններից» մի հատուած:

ՄՄ սոյն ձեռագրերից բացի, Երուսաղէմի, Վենետիկի եւ Վիեննայի ձեռագրացուցակներում նոյնպէս կան Կղեմէսի անունով որոշ անյայտ գործեր¹, որոնց մասին որեւէ կարծիք տալ չենք կարող:

Հայ իրականութեան մէջ Կղեմէսի անունով յայտնի միակ գրաւոր փաստաթուղթն ունի հետեւեալ վերնագիրը՝ «Սահմանք եւ կանոնք սուրբ առաքելոցն ի ձեռն Կղեմայ՝ առաքեալ հեթանոսաց»²: Արդէն վերելում յիշեցիք, որ կեղծ-կղեմէսեան գործերի մէջ մտնում է նաեւ կանոնների մի խումբ, որը յայտնի է «Առաքելական սահմանադրութիւններ» ("Apostolic Constitutions") անունով³: Վերոյիշեալ հայերէն գործը սոսկ «Առաքելական սահմանադրութիւնների» Ը գրքի 47-րդ յօդուածն է (որն ինքնին բաժանում է 85 գլուխների)՝ մասնակի տարբերութիւններով⁴: Այս կանոնախմբի քննական բնագիրը, որն անկասկած կղեմէսիինը չէ, գիտական լուրջ մակարդակով հրատարակել է Վազգէն Թակոբեանը «Կանոնագիրք Հայոցում»⁵:

Բացի սրանից, «Կանոնագիրք Հայոցում» տեղ է գտել նաեւ մէկ յօդուածից բաղկացած մի այլ կանոն, որը նոյնպէս վերագրում է Կղեմէսին: Այն վերնագրուած է «Կղեմայ՝ Հոռմայ եպիսկոպոսի Սահմանք եւ հաստատութիւնք Եկեղեցւոյ» եւ վերաբերում է «Երեքսրբեան փառաբանութեանը»⁶:

Հիմնուելով Կղեմէսի գործերի թարգմանութիւնների բացակայութեան եւ հայ մատենագիրների մօտ որեւէ յիշատակութեան չգոյութեան վրայ՝ կարելի է կարծել, որ Կղեմէսի անունը կրող գործերից որեւէ մէկը դժուար թէ միջին դարերում թարգմանուած լինի հայերէն: Այնուամենայնիւ, քանի դեռ մատենադարաններում պահ դրուած ձեռագրերի բոլոր գաղտնիքները չեն բացայայտուած, վերջնական եզրակացութիւն յայտնել այս մասին, թերեւս, չի կարելի:

Միքայէլ Ծ. վարդապետ Աշապահեան

1 Օրինակ՝ Երուսաղէմի մատենադարանի ձեռ. N 1365, թ. 243բ. «Կղեմայ՝ թէ քանի գիրք ընդունելի է»:
 2 «Կանոնագիրք հայոց», աշխատ. Վ. Թակոբեանի, Ա, Երեւան, 1964, էջ 75
 3 Տե՛ս Ante-Nicene Fathers, v. 7, p. 385-505:
 4 Տե՛ս նոյն, էջ 500-505:
 5 Տե՛ս «Կանոնագիրք հայոց», Ա, էջ 67-100:
 6 «Կանոնագիրք հայոց», Բ, Երեւան, 1971, էջ 295

եւ բարեգործութեան անյազ ծարաւ, եւ ամենքի վրայ հեղուել էր Սուրբ Հոգին: Սուրբ ցանկութեամբ լցուած, բարի յօժարութեամբ ու երկիւղած վստահութեամբ՝ դուք ձեր ձեռքերը պարզում էիք ամենակալ Աստծուն եւ աղաչում Նրան ողորմած լինել, եթէ դուք որեւէ ազամայ մեղք էիք գործել: Օր ու գիշեր դուք հոգում էիք ողջ եղբայրութեան համար¹, որպէսզի Նրա ընտրեալների թիւը փրկուէր գթասրտութեամբ ու համբարշտութեամբ²: Դուք անկեղծ էիք, ազնիւ ու անյիշաչար միմեանց նկատմամբ: Որեւէ խռովութիւն եւ որեւէ հերձուած զգուելի էր ձեզ: Դուք լաց էիք լինում մերձաւորների դանցանքների համար, նրանց թերութիւնները ձեր սեփականն էիք համարում: Անձանձիր էիք բարեգործութեան մէջ՝ պատրաստ լինելով ցանկացած բարի գործի³: Նման առաքինի եւ պատուաւոր կեանքով զարդարուած՝ դուք ամէն ինչ կատարում էիք Տիրոջ երկիւղով: Նրա պատուիրաններն ու հրամանները գրուած էին ձեր սրտերի տախտակների վրայ⁴:

Գլուխ Գ

Ողջ փառքն ու լայնութիւնը⁵ տրուած էր ձեզ, եւ կատարուեց այն, ինչ գրուած էր. «Նա կերաւ ու խմեց, ճարպոտեց ու գիրացաւ, եւ անհնազանդ դարձաւ սիրելին»⁶: Այստեղից էլ՝ խանդն ու նախանձը, թշնամութիւնն ու խռովութիւնը, հալածանքն ու անկարգութիւնը, պատերազմն ու գերութիւնը: Այսպիսով, անարգներն ապստամբել են պատուաւորների դէմ, անփառունակները՝ փառաւորների, անմիտները՝ խելամիտների, երիտասարդները՝ աւագների դէմ: Այդ պատճառով էլ արդարութիւնն ու խաղաղութիւնը հեռացան, քանի որ ամէն ոք թողեց Աստուծոյ երկիւղը, բթացաւ Նրա հանդէպ ունեցած հա-

1 Տե՛ս Ա Պետր. Բ 17:
 2 Շատերն ընդունում են, որ այստեղ տեքստն աղաւաղուած է: Ըստ այդմ՝ թարգմանական տարբերակներից են «միաբանութեամբ», «մաքուր կարեկցանքով», «մաքուր խղճով» եւ այլն:
 3 Տե՛ս Տիտ. Գ 1:
 4 Հմմտ. Առակ. Է 3, Բ Կորնթ. Գ 3:
 5 «Լայնութեամբ» (πλατυστομῶς) Եկեղեցու հայրերը յաճախ արտայայտում են սրտի ուրախ վիճակը (տե՛ս 'Εβραϊκῶς, Ποιμὴν εντολή ε' 1): Ըստ այդմ էլ՝ ոմանք թարգմանում են «երջանկութիւն»:
 6 Տե՛ս Բ Օր. ԼԲ 15: Այստեղ, ինչպէս եւ մնացած տեղերում կղեմէլը մէջբերում է կատարում Աստուածաշնչի Եօթանասանց բնագրից, սակայն՝ ոչ միշտ բառացի:

ատքի մէջ, չի ընթանում Նրա պատուիրանների կանոնների ճանապարհով եւ քրիստոսավայել¹ կյանք չի վարում, այլ իւրաքանչիւրը քայլում է իր չար սրտի ցանկութեան համաձայն՝ տեղի տալով անարդար ու անօրէն նախանձին, որով եւ մահը մտաւ աշխարհ²:

Գլուխ Դ

Քանզի այսպէս է գրուած. «Եւ եղաւ, որ օրեր յետոյ Կայէնն Աստծուն պատարագ մատուցեց երկրի պտուղներից. նաեւ Աբէլը մատուցեց ոչխարների առաջնեկներից, այն էլ՝ պարարտներից: Եւ Աստուած նայեց Աբէլին ու նրա ընծաներին, իսկ Կայէնի ու նրա զոհերի վրայ չնայեց: Եւ Կայէնը խիստ տրտմեց եւ իր դէմքը կախեց: Եւ ասաց Աստուած Կայէնին՝ ինչո՞ւ ես տրտմել եւ ինչո՞ւ ես երեսդ կախել: Մի՞թէ չմեղանչեցիր դու, եթէ դու ճիշտ մատուցեցիր, սակայն ոչ ճիշտ բաժանեցիր»³: Հանգստացիր, այն քեզ կվերադառնայ⁴, եւ դու կտիրես դրան: Եւ ասաց Կայէնն Աբէլին՝ իր եղբորը՝ գնանք դաշտ. եւ այն ժամանակ, երբ նրանք դաշտում էին, Կայէնը ելաւ Աբէլի՝ իր եղբոր դէմ եւ սպանեց նրան»⁵: Տեսնո՞ւմ էք, եղբայրներ, խանդն ու նախանձը մղեցին եղբայրասպանութեան: Նախանձի պատճառով մեր հայր Յակոբը փախաւ իր եղբոր՝ Եսաւի առջեւից⁶: Նախանձն էր պատճառը, որ Յովսէփը հալածուեց ի մահ եւ մատնուեց ստրկութեան⁷: Նախանձը ստիպեց Մովսէսին փախչել փարաւոնի՝

1 Ոմանք թարգմանում են «քրիստոնէայից վայել»: Հմմտ. Բ Կորնթ. Ա 21, Եփես. Դ 20:
 2 Հմմտ. Իմաստ. Բ 24:
 3 «Ոչ ճիշտ բաժանեցիր» արտայայտութիւնը, Իրենէոսի մեկնութեան համաձայն (Adversus haereses, IV 34), վերաբերում է Կայէնի բաժանումը սրտին, որով նա Աստծուն զոհ մատուցեց Աբէլի նկատմամբ նախանձով ու չարութեամբ: Ժամանակակից մեկնիչների կարծիքով, սակայն, այն վերաբերում է զոհի բաժանմանը, այսինքն՝ Կայէնը լաւագոյն մասը պահեց իրեն եւ մնացած մասը տոնեց Աստծուն:
 4 Այսինքն՝ քո ընծան քեզ կվերադառնայ, որովհետեւ ես չընդունեցի այն: Ուրիշներ տեքստն աղաւաղուած են համարում եւ թարգմանում են հետեւեալ կերպ. «Քեզանից է Աբէլի նկատմամբ թշնամանքը, եւ դու թո՛ղ նրան ու դադարի՛ր հետապնդել նրան»:
 5 Հմմտ. ԾՃուճ. Դ 3-8: Այստեղ հեղինակը նույնպէս հետեւում է Եօթանասանցին, որը լրացնում է երբայական տեքստը: Այս հատուածի հնագոյն մեկնութիւնը տե՛ս (Irinei, Adversus haereses, IV 18):
 6 Հմմտ. ԾՃուճ. ԻԷ 41 եւ այլն:
 7 Տե՛ս ԾՃուճ. ԼԷ:

Եգիպտոսի թագաւորի առջեւից, երբ լսեց իր ցեղակցից. «Ո՞վ քեզ իշխան ու դատաւոր կարգեց մեզ վրայ: Թէ՞ ինձ սպանել ես կամե- նում, ինչպէս երէկ սպանեցիր եգիպտացուն»¹: Նախանձի պատճա- ռով Ահարոնն ու Մարիամը գիշերում էին ճամբարից դուրս²: Նա- խանձը Դաթանին ու Ափրոնին կենդանի իջեցրեց դժոխք, քանզի նրանք ըմբոստացան Աստուծոյ ծառայ Մովսէսի դէմ³: Նախանձի պատճառով Դաւիթը ոչ միայն զրգուել էր այլազգիների ատելու- թիւնը, այլեւ հալածուեց Սաւուլի՝ Իսրայէլի արքայի կողմից⁴:

Գլուխ Ե

Սակայն, թողնելով Հին օրինակները, անցնենք մօտակայ Հերոս- ներին, ազնիւ օրինակներ վերցնենք մեր սերնդից: Խանդի եւ նախան- ձի պատճառով Եկեղեցու մեծագոյն եւ արդար սիւնները ենթարկուե- ցին հալածանքի ու մահուան⁵: Մեր աչքերի առջեւ պատկերացնենք երանելի առաքեալներին: Պետրոսն անօրէն նախանձի պատճառով կրեց ոչ թէ մէկ կամ երկու, այլ բազում տառապանքներ եւ, այդպէս մարտիրոսանալով, մեկնեց փառքի պատշաճ վայրը⁶: Պողոսը նախան- ձի ու վէճի պատճառով համբերութեան դիմաց պարգեւ ստացաւ. նա եօթ անգամ եղաւ կապանքների մէջ⁷, աքսորուեց⁸, քարկոծուեց: Քարոզելով Արեւելքում եւ Արեւմուտքում՝ ազնիւ փառք վաստակեց իր հաւատքի շնորհիւ, քանզի ամբողջ աշխարհին ճամարտութիւնը քարոզեց եւ հասաւ մինչեւ Արեւմուտքի ծայրը⁹ եւ նահատակու-

1 Ելք Բ 14
 2 Հմտ. Թիւք ԺԲ 14-15:
 3 Հմտ. Թիւք ԺԶ 31-33:
 4 Հմտ. Ա Թագ. ԺԸ 8 եւ այլն:
 5 Որոշ թարգմանիչներ ձեռագիր բնօրինակի շնչում մասում աւելացնում են «ցաւալի» բառը (այսինքն՝ «ցաւալի մահուան»):
 6 Հռոմում Պետրոսի գործունէութեան միակ վկայութիւնն, այսպիսով, Գրա մահատակութիւնն է:
 7 Գործք առաքելոցում ս. Պողոսի եօթ բանտարկութիւնների մասին վկայութիւն չկայ: Հաւանաբար, Կղեմէսն այս մասին վկայում է որպէս ականատես կամ էլ օգոտում է բանտար աանորութիւնից:
 8 Ոմանք բնագրի շնչում տեղում աւելացնում են «ստիպումս եղաւ հեռանալ» կամ «պատմուեց»:
 9 Գիտնականների մի մասը սրանով հասկանում է Իտալիան եւ մասնատրապէս՝ Հռոմը, մինչդեռ ուրիշներ՝ Իսպանիան, որի մասին խօսում է Պողոսը [տե՛ս Հռոմ. ԺԵ 24]: Ոմանք նոյնիսկ առաջ են քաշում Բրիտանիայի վարկածը:

թեամբ վկայեց կառավարիչների առջեւ¹: Այսպէս նա փոխադրուեց աշխարհից եւ տեղափոխուեց սուրբ վայր՝ դառնալով համբերութեան մեծագոյն օրինակը:

Գլուխ Զ

Իրենց կեանքը սրբութեամբ անցկացրած այս այրերին միացաւ ընտրեալների մեծ բազմութիւն, ովքեր նախանձի պատճառով համբե- րեցին բազում հալածանքների ու չարչարանքների եւ մեզանում լա-ւագոյն օրինակ դարձան: Նախանձից հալածուեցին կանայք՝ դանա- յուհիներն ու Դիրկէն², կրելով դաժան խոշտանգումներ եւ անօրէնու- թիւններ՝ նրանք ընթացան հաւատքի ճշմարիտ ճանապարհով, եւ մարմնով տկարները արժանի պարգեւ ստացան: Նախանձը բաժանեց կանանց իրենց ամուսիններից եւ աղաւաղեց մեր նախահայր Ադամի խօսքերը. «Ահա այժմ ոսկր՝ իմ ոսկրից եւ մարմին՝ իմ մարմնից»³: Նախանձն ու խռովութիւնը ոչնչացրել են մեծ քաղաքներ եւ բնա- ջնջել են Հզօր ժողովուրդներ:

Գլուխ Է

Այս բոլորը, սիրելիներ՛, մենք գրում ենք ոչ միայն ձեզ խրատե- լու, այլ նաեւ մե՛զ յիշեցնելու համար. քանզի մենք եւս գտնուում ենք նոյն ասպարէզում, եւ միեւնոյն պայքարն է վիճակուած մեզ: Ուրեմն թողնենք դատարկ ու սին Հոգսերը եւ դիմենք մեր պայծառ ու արժա-

1 Հաւանաբար Գկատի ունի Տիգրանիսիւն եւ Արիմոսիս, որոնք պրեֆեկտներ էին Ներոնի գահակալութեան վերջին տարում: Ուրիշներ կարծում են, որ Գկատի են առնուած Հելիոսն ու Պոլիկլետոսը: Մինչդեռ տարածուած կարծիքն այն է, որ խօսքը վերաբերում է ընդհանրապէս երկրի տիրակալների առջեւ առաքեալների տուած վկայութեանը:
 2 Դանայութիւններն Արգոսի արքայ Դանայոսի դուստրերն էին, որոնք իրենց հօր հրամանով սպանեցին իրենց ամուսիններին, մինչ Գրիանք քնած էին: Այս պատճառով Գրանք անորշիտիմեան կեանքում դատաւարտուեցին անուակ տա- կառը ջուր լցնելու: Դիրկէն Թեբէի արքայադուստր Անտիոպէին հալածելու համար վերջինիս եղբայրների կողմից կապուեց ցի եղջիւղներից եւ սուկալի տանջանքներից յետոյ գետը մտտուեց: Յունական դիցաբանութեան այս հերոսու- միների օրինակով Կղեմէսը թերեւս փորձում է վերջիններիս հակադրել քրիս- տոնեայ նահատակութիւններին, որոնք անմեղ կերպով հալածուեցին հեթանոսների կողմից: Սակայն գիտնականների մի մասը կարծում է, որ այս անունների տակ Կղեմէսը Գկատի ունի քրիստոնէականների, թէւ անան անուններով նահատակների չենք հանդիպում ոչ մի վարքագրութեան մէջ: Ոմանք կարծում են, որ սոյն անունները ոչ հմուտ գրչի կողմից լուսանցքից մտել են բնագիր:
 3 Հմտ. Ծնունդ. Բ 23:

նազանգի աւանդութեան օրէնքին: Տեսնենք, թէ ինչն է բարի, ինչն է հաճելի եւ ընդունելի մեր Արարչին: Ուշադրութիւն դարձնենք Քրիստոսի արեանը եւ տեսնենք, թէ որքան թանկ է Աստուծոյ՝ առջեւ Նրա [արիւնը], որ թափուեց մեր փրկութեան համար եւ համայն աշխարհին զղջման շնորհը բերեց: Անցնենք բոլոր սերունդներով եւ իմանանք, որ Տէրը սերնդէ սերունդ ընդունել է դէպի իրեն դառնալ ցանկացողների զղջումը: Նոյր զղջում քարոզեց, եւ իրեն անսացողները փրկուեցին²: Յովնանը նինուէացիներին կործանում ազդարարեց, բայց նրանք, ապաշխարելով իրենց մեղքերը, գթաշարժեցին Աստուծու իրենց աղօթքներով եւ փրկութիւն ստացան, թէեւ Աստուծոյ համար նրանք օտարներ էին³:

Գլուխ Ը

Աստուծոյ շնորհի սպասաւորները Սուրբ Հոգու միջոցով խօսեցին զղջման մասին, եւ ինքը՝ ամէն ինչի Տէրը, զղջման մասին խօսեց երդմամբ. «Կենդանի եմ ես, - ասում է Տէրը, - չեմ կամենում մեղաւորի մահը, այլ՝ զղջումը»⁴. Եւ նաեւ կցեց հետեւեալ բարի միտքը. «Տո՛ւն ի սրայէլի, յե՛տ դարձէք ձեր անօրէնութիւնից»⁵: «Ասացի իմ ժողովրդի որդիներին՝ թէեւ ձեր մեղքերը ձգուեն երկրից մինչեւ երկինք եւ թէեւ լինեն որդան կարմրից աւելի կարմիր⁷ եւ աւելի սեւ, քան քուրճը, սակայն եթէ դուք ամբողջ սրտով դառնաք դէպի ինձ եւ ասէք՝ Հա՛յր, ես կլսեմ ձեզ՝ որպէս սուրբ ժողովրդի»⁸: Եւ մի այլ տեղում այսպէս է ասում. «Լուացուէ՛ք, սրբուեցէ՛ք, ձեր հոգիներից դէ՛ն նետէք չարիքը իմ աչքերի առջեւ, յե՛տ կանգնեցէք ձեր չարիքներից. սովորեցէ՛ք բարիք գործել, արդարութի՛ւն փնտրեցէ՛ք, աստարեցէ՛ք զրկուածին, որբի դա՛տը պաշտպանեցէ՛ք, արդարացրէ՛ք

1 Որոշ թարգմանիչներ աւելացնում են «Հայր» բառը:
 2 Հմմտ. Ծնունդ. Է, Ա Պետր. Գ 20, Բ Պետր. Բ 5:
 3 Հմմտ. Յովն. Գ:
 4 Տե՛ս Եզեկ. Լ Գ 11:
 5 Հմմտ. Եզեկ. ԺԸ 30:
 6 Եզեկ. ԼԲ 12
 7 Հմմտ. Եսայի Ա 18:
 8 Այս խօսքերը չկան Աստուածաշնչում, թէեւ որանք մէջբերում է Գաեւ Կղեմէս Ալեքսանդրացի (Paedagogus, I 10)՝ որպէս Եզեկիւղից մի հատում: Հմմտ. Եսայի Ա 18, Երեմ. Գ 19, 22:

այրուն. եւ եկէք քննենք միասին, - ասում է Տէրը, - եւ եթէ ձեր մեղքերը բոսորագոյն լինեն, ձեան նման սպիտակ կդարձնեմ, եւ եթէ որդան կարմրի պէս լինեն, ձերմակ գեղմի նման կսպիտակեցնեմ. եւ եթէ ախորժէք լսել ինձ, երկրի բարիքները կհաշակէք, իսկ եթէ չկամենաք ինձ լսել, ապա սուրբ կուտի ձեզ, քանզի Տիրոջ բերանը խօսեց այս ամէնը»¹: Եւ այսպէս, Նա իր բոլոր սիրելիներին կամենում է զղջման մասնակիցներ դարձնել եւ այդ հաստատեց իր ամենակարող կամքով:

Գլուխ Թ

Արդ, Հնազանդուեանք Նրա գերազանց եւ փառաւոր կամքին՝ թողնելով դէպի մահ առաջնորդող ունայն գործերը², խոռովութիւնն ու նախանձը, շրջուեանք եւ դարձեալ դիմենք իր ողորմութեանը՝ խնդրելով իր գթութիւնն ու բարութիւնը: Մեր աչքերը յառեմք նրանց, ովքեր կատարելապէս ծառայեցին Նրա մեծավայելչութեան փառքին: Վերցնենք ենովքին, որն իր Հնազանդութեամբ արդար գտնուեց ու վերացաւ, եւ նրա մահը չտեսան³: Նոյր արդար գտնուեց ու իր ծառայութեամբ աշխարհին վերանորոգում քարոզեց⁴, եւ իր միջոցով Տէրը փրկեց միասին տապան մտած կենդանիներին:

Գլուխ Ժ

«Բարեկամ»⁵ անուանուած Աբրահամը հաւատարմօրէն Հնազանդուեց Տիրոջ խօսքերին: Նա, Հնազանդուելով, հեռացաւ իր երկրից, իր ցեղակիցներից եւ իր հօր տանից, որպէսզի, թողնելով փոքր երկիրը, տկար տոհմը եւ նուազ տունը, ծառանգէր Աստուծոյ խոստումը: Քանզի Աստուած ասաց նրան. «Ելի՛ր քո երկրից եւ քո ազգից եւ քո հօր տանից դէպի այն երկիրը, որը ցոյց կտամ քեզ: Եւ քեզ մեծ ազգ կդարձնեմ եւ կօրհնեմ քեզ եւ կմեծացնեմ քո անունը, եւ օրհնեալ կլինես: Եւ կօրհնեմ քեզ օրհնողներին եւ քեզ անիծողներին կանիծեմ,

1 Հմմտ. Եսայի Ա 16-20:
 2 Ոմանք թարգմանում են «ունայն գորոցներ»:
 3 Հմմտ. Ծնունդ. Ե 24, Եբր. ԺԱ 5:
 4 Հմմտ. Ծնունդ. Զ 8, Է 1, Եբր. ԺԱ 7, Բ Պետր. Բ 5: Այն միտքը, որ Նոյը Գաեւքան տապան մտնելը ժողովրդից ապաշխարութեան կոչ է ուղղել, հանդիպում է Գաեւ Թէոփիլոս Անտիոքացու մօտ (Ad Autolicum, III 19):
 5 Հմմտ. Եսայի ԽԱ 8, Բ Մճ. Ի 7, Յակ. Բ 23: Ալսիմքն «Աստուծոյ բարեկամ»: Կղեմէս Ալեքսանդրացի մէջբերում է իր անուանակցի այս խօսքերը:

եւ քեզանով կորհնուեն երկրի բոլոր ցեղերը»¹: Եւ դարձեալ Ղովտից բաժանուելիս Աստուած նրան ասաց. «Բարձրացրո՛ւ աչքերդ եւ այն տեղից, ուր գտնուած ես այժմ, նայի՛ր դէպի հիւսիս ու հարաւ, արեւելք ու դէպի ծով»², քանզի այն ամբողջ երկիրը, որ դու տեսնում ես, տալու եմ քեզ ու քո սերնդին յաւիտեան: Եւ քո սերունդը երկրի աւազի նման եմ դարձնելու. եթէ մէկը կարող է հաշուել երկրի աւազը, ապա եւ քո սերունդը կհամրուի»³: Եւ դարձեալ ասուած է. «Աստուած Հանեց Աբրահամին եւ ասաց նրան՝ նայի՛ր երկնքին եւ հաշուիր աստղերը, եթէ կարող ես հաշուել դրանք. այդպէս է լինելու քո սերունդը»⁴: «Եւ Աբրահամը հաւատաց Աստծուն, եւ դա նրան արդարութիւն համարուեց»⁵: Հաւատքի եւ հիւրընկալութեան համար նրան որդի տրուեց ծերութեան օրօք, սակայն Հնազանդութեան պատճառով նա նրան զոհաբերեց Աստծուն իրեն ցոյց տրուած լեռներից մէկի վրայ⁶:

Գլուխ ԺԱ

Հիւրընկալութեան եւ բարեպաշտութեան շնորհիւ Ղովտն անվնաս դուրս եկաւ Սոդոմից, մինչ ողջ շրջակայ երկիրը պատժուեց հրով ու ծծմբով. եւ դրանով Տէրը ցոյց տուեց, որ Ինքը չի լքի Իրեն ապաւինողներին, իսկ Իրենից շրջուածներին կենթարկի պատժի ու տանջանքների⁷: Քանզի Ղովտի Հետ դուրս եկած կինը, որը տարակարծիք էր եւ համաձայն չէր նրա Հետ, դրուեց որպէս նշան. նա աղէ սիւն դարձաւ եւ մնում է մինչեւ օրս⁸, որպէսզի բոլորին յայտնի լինի, որ երկմիտներն ու Աստուծոյ զօրութեանը կասկածողները ծառայելու են որպէս դատաստանի նշան բոլոր սերունդների համար:

1 Տե՛ս Մճուճ. ԺԲ 1-3:

2 Այսինքն՝ դէպի արեւմուտք:

3 Տե՛ս Մճուճ. ԺԳ 14-16:

4 Տե՛ս Մճուճ. ԺԵ 5:

5 Մճուճ. ԺԵ 6, Հոսմ. Դ 3

6 Հմմտ. Մճուճ. ԻԲ 12, Երբ. ԺԱ 17:

7 Հմմտ. Մճուճ. ԺԹ, Բ Պետր. Բ 6-9:

8 Կղեմէսի ժամանակակից Յովսէփոս Փլաւիոսն ասում է, որ ինքը տեսել է այդ սիւնը (Jewish Antiquities, I 11, 4): Իրեւնոսը նոյնպէս յիշում է դրա՝ իր օրօք գոյութեան մասին (Adversus haereses, IV 31): Այսօր էլ տեղի քնակիչները ցոյց են տալիս այն աւանդակն աղէ սիւնը, որը գտնում է Մտեալ ծովի աւազանում:

Գլուխ ԺԲ

Հաւատքի ու հիւրընկալութեան համար փրկուեց պոռնիկ Ռախաբը: Քանզի երբ Նաւէի որդի Յեսուի կողմից լրտեսներ ուղարկուեցին Երէքով, երկրի թագաւորն իմացաւ, որ նրանք եկել են լրտեսելու իրենց երկիրը, եւ մարդիկ ուղարկեց՝ նրանց ձերբակալելու համար, որպէսզի բռնելով՝ նրանց մահուան մատնի: Սակայն հիւրասէր Ռախաբը, որ նրանց իր մօտ էր ընդունել, թաքցրեց ձեռնայարկում քաթանի խրճերի տակ: Եւ երբ թագաւորի կողմից ուղարկուածները յայտնուեցին եւ ասացին. «Մեր երկիրը լրտեսողները եկել են քեզ մօտ, դո՛ւրս բեր նրանց, քանզի այդպէս է հրամայում թագաւորը», նա պատասխանեց. «Ինձ մօտ եկան այն մարդիկ, որոնց դուք փնտրում էք, սակայն նրանք իսկոյն դուրս եկան եւ այժմ ճանապարհին են», եւ ցոյց տուեց հակառակ ուղղութիւնը: Եւ այդ այրերին ասաց. «Հաստատապէս գիտեմ, որ Տէր Աստուած ձեր ձեռքն է մատնելու այս երկիրը, քանզի ձեր աշն ու սարսափն ընկել է երկրի բնակիչների վրայ: Ուստի երբ դուք այն գրաւէք, խնայեցէ՛ք ինձ եւ իմ հօր տունը»: Եւ նրանք ասացին նրան. «Թող լինի այնպէս, ինչպէս ասացիր մեզ: Հէնց որ իմանաս մեր մօտենալու մասին, իսկոյն քո իւրայիններին հաւաքի՛ր քո տանիքի տակ, եւ նրանք կփրկուեն, քանզի ովքեր տնից դուրս կգտնուեն, կկորչեն»¹: Եւ աւելացրին, որ նա նշան տայ՝ իր պատուհանից կարմիր պարան կախելով. նրանք ցոյց տուեցին, որ բոլոր նրանց, ովքեր հաւատում եւ ապաւինում են Աստծուն, քաւութիւն է լինելու Տիրոջ արեամբ²: Տեսնում էք, սիրելիներ, այս կնոջ մէջ եղել է ոչ միայն հաւատք, այլեւ մարգարէութիւն³:

Գլուխ ԺԳ

Ուստի խոնարհ լինենք, եղբայրներ՝ մի կողմ դնելով ամէն տեսակ գոռոզութիւն, ամբարտաւանութիւն, անմտութիւն ու բարկութիւն, եւ

1 Յեսու Բ, հմմտ. Երբ. ԺԱ 31:

2 Ռախաբի պարանի այսպիսի խորհրդական մեկնութիւնը հանդիպում է Գաե Իրեւնոսի (Adversus haereses, IV 20) եւ Յուստինոս Վկայի (Dialogus cum Tryphon, II, III) մօտ:

3 Այստեղ Գլատի ուճի Ռախաբի այն կանխատեսումը, որ Աստուած Միքոյով յանձնելու է իսրայէլացիներին: Նոյն իմաստով Ռախաբին մարգարէութիւն է անուանում Գաե Որոզիւնը (Յեսուի գրքի մեկնութեան մէջ):

կատարենք գրուածը: Քանզի Սուրբ Հոգին ասում է. «Թող չպարծենայ իմաստունն իր իմաստութեամբ, Հզօրն՝ իր Հզօրութեամբ, Հարուստն՝ իր Հարստութեամբ, այլ պարծեցողը թող պարծենայ Տիրոջով՝ փնտրելով Նրան եւ արդարութիւն ու իրաւունք գործելով»¹: Յատկապէս յիշենք Տէր Յիսուսի խօսքերը, որոնք ասաց Նա՝ Հեղութիւն եւ մեծահոգութիւն սովորեցնելով: Քանզի Նա այսպէս ասաց: «Ողորմա՛ծ եղէք եւ ողորմութիւն կգտնէք, ներեցէ՛ք, եւ կնորուի ձեզ. ինչպէս դուք անէք, այնպէս էլ կանեն ձեզ, ինչպէս որ տաք, այնպէս էլ կտրուի ձեզ, ինչպէս որ դատէք, այնպէս էլ կդատուէք, ինչքան որ բարեհաճ լինէք, այնքան բարեհաճ կլինեն ձեր նկատմամբ, ինչ չափով որ չափէք, նոյն չափով էլ կչափուէք»²: Այս պատուիրանով ու այս խրատներով Հաստատենք մեզ, որպէսզի ընթանանք Համաստութեամբ՝ Հնազանդուելով Նրա սուրբ խօսքերին: Քանզի սուրբ խօսքն ասում է. «Ո՛ւմ պէտք է նայեմ, եթէ ոչ՝ Հեզին եւ խոնարհին եւ իմ խօսքերից դողացողին»³:

Գլուխ ԺԴ

Ուրեմն արդար եւ սուրբ է, եղբայրնե՛ր, առաւելապէս Հնազանդուել Աստծուն, քան Հետեւել նրանց, ովքեր գոռոզութեամբ ու անկարգութեամբ դարձել են ատելի նախանձի քարոզիչներ: Քանզի ոչ թէ պատահական վնասի, այլ մեծ վտանգի կենթարկուենք, եթէ անխոհեմ կերպով մեզ յանձնենք այն մարդկանց կամքին, ովքեր մեզ դրդում են գփտութեան ու խռովութիւնների, որպէսզի մեզ օտարացնեն բարեգործութիւնից: Բարեհաճ լինենք միմեանց նկատմամբ⁴, ինչպէս որ գթասիրտ ու քաղցր է մեր Արարիչը, քանզի գրուած է. «Բարիները կբնակեցնեն երկիրը, եւ անմեղները կմնան նրա վրայ, իսկ անօրէնները կջնջուեն նրա երեսից»⁵: Եւ դարձեալ ասում է. «Տեսայ ամբարշտին բարձրացած ու գոռոզացած՝ Լիբանանի մայրիների նման. անցայ մօտով, եւ ահա այլեւ չկայ, եւ փնտրեցի նրա

1 Հմմտ. Երեմ. Թ 23-24, տե՛ս Ա Կորնթ. Ա 31, Բ Կորնթ. Ժ 17:
 2 Փրկչի այս խօսքերն այլ տեսքով հանդիպում են Մատթ. Զ 12-15, Է 1-2 եւ Ղուկ. Զ 36-38-ում:
 3 Հմմտ. Եսայի ԿԶ 2:
 4 Ըստ ոմանց՝ տեքստն այստեղ աղասաղոսած է:
 5 Տե՛ս Առակ. Բ 21-22:

տեղը եւ չգտայ: Անչա՛ր եղիր եւ արդարութեան Հետեւիր, քանզի արդար մարդու Հանգրուանն այդ է»¹:

Գլուխ ԺԵ

Արդ, միանանք նրանց, ովքեր բարեպաշտութեամբ խաղաղութիւն են արարում, եւ ոչ թէ՛ նրանց, ովքեր կեղծաւորութեամբ են խաղաղութիւն կամենում, քանզի մի տեղում ասում է. «Այս ժողովուրդն ինձ շուրթերով է մեծարում, մինչ իրենց սիրտը Հեռացել է ինձանից»²: Եւ դարձեալ. «Իրենց բերանով ինձ օրհնում էին, իսկ իրենց սրտով՝ անիծում»³: Եւ դարձեալ ասում է. «Սիրեցին Նրան իրենց բերանով եւ իրենց լեզուով ստում էին Նրան, իսկ նրանց սիրտն ուղիղ չէր նրա Հանդէպ, եւ նրանք Հաւատարիմ չէին նրա ուխտին»⁴: Ուստի «Թող Համրանան նենգաւոր շուրթերը, որոնք արդարի դէմ անօրէնութիւն են խօսում»⁵: Եւ դարձեալ. «Տէրը կկործանի նենգաւոր շուրթերը եւ մեծախօս լեզուները, որոնք ասում են՝ մեր լեզուով մենք մեծագօր ենք, մեր շուրթերը մեզ Հետ են. ո՛վ է մեր Տէրը: Յանուն աղքատների թշուառութեան եւ տնանկների Հեծութեան Ես այժմ վեր կկենամ, - ասում է Տէրը, - նրանց փրկութեան կտանեմ եւ նրանց Հետ արդար կլինեմ»⁶:

Գլուխ ԺԶ

Քանզի Քրիստոս պատկանում է Հեզերին եւ ոչ թէ՛ նրանց, ովքեր իրենց բարձրացնում են իր Հօտի վրայ: Աստուծոյ մեծութեան դաւազանը՝ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոս, չեկաւ պարծանքի եւ Հպարտութեան փայլով, թէ՛ եւ կարող էր, այլ՝ խոնարհաբար, ինչպէս խօսել է նրա մասին Սուրբ Հոգին: Քանզի Նա ասել է. «Տէ՛ր, ո՛վ Հաւատաց մեր խօսքին, եւ Տիրոջ բազուկն ո՛ւմ յայտնուեց: Մենք յայտնեցինք նրա մասին. Նա, ինչպէս մի մանուկ, ինչպէս մի արմատ ծարաւուտ երկրից, ո՛չ տեսք ունի, ո՛չ փառք: Եւ մենք տեսանք նրան, եւ Նա ո՛չ

1 Տե՛ս Սաղմ. ԼԶ 35-37: Այս եւ մնացած խօսքերը (մինչեւ գլ. ԺԶ) կան նաեւ Կղեմէս Ալեքսանդրացու մօտ (Stromata, IV 5):
 2 Տե՛ս Եսայի ԻԹ 13, Մատթ. ԺԵ 8, Մարկ. Է 6:
 3 Տե՛ս Ամլնը:
 4 Տե՛ս Սաղմ. ԼԷ 36-37:
 5 Հմմտ. Սաղմ. Լ 19:
 6 Հմմտ. Սաղմ. ԺԱ 3-5:

տեսք ունէր, ո՛չ գեղեցկութիւն, այլ իր տեսքն անարգ էր, ստորացած, քան բոլոր մարդիկ: Մարդ էր հարուածների ու տառապանքների մէջ եւ ցաւերին դիմանալ կարող էր. այլայլուեց Նրա դէմքը, Նա անարգուեց ու արհամարհուեց: Նա մեր մեղքերն է կրում եւ մեզ համար է չարչարում, իսկ մենք կարծում էինք, թէ Նա արդարացիօրէն է յանձնուած ցաւերի, հարուածների ու չարչարանքների, սակայն Նա վիրաւորուեց մեր մեղքերի համար եւ չարչարուեց մեր անօրէնութիւնների համար. մեր խաղաղութեան պատիժը Նրա վրայ եղաւ¹, Նրա վէրքերով մենք փրկուեցինք: Բոլորս ոչխարների նման մոլորուեցինք, ամէն մարդ թափառում էր իր ճանապարհին, եւ Տէրը Նրան մատնեց մեր մեղքերի համար: Եւ Նա չարչարուելիս չբացեց իր բերանը. ինչպէս մի ոչխար է դէպի սպանդ տարուում, եւ որպէս մի գառ՝ իրեն խուզողների առջեւ, այնպէս էլ Նա չբացեց իր բերանը: Իր խոնարհութեան համար իրենից դատաստանը վերցուեց²: Եւ Նրա ազգատոհմն ո՛վ կարող է պատմել, քանզի Նրա կեանքը վերցւում է երկրից: Իմ ժողովրդի անօրէնութեան համար Նա զնաց դէպի մահ: Եւ չարերին ես կտամ Նրա գերեզմանի փոխարէն եւ մեծամեծերին՝ Նրա մահուան դիմաց³, քանզի Նա անօրէնութիւն չգործեց, եւ Նրա բերանում նենգութիւն չգտնուեց: Եւ Տիրոջը հաճելի է Նրան իր վէրքերից մաքրել⁴. Եթէ պատարագ տաք⁵ մեղքերի համար, ապա ձեր հոգին կտեսնի երկարակեցութեան սերմը: Եւ Տէրը կամենում է Նրան փրկել իր հոգու տուայտանքներից, Նրան լոյս ցոյց տալ եւ կազմաւորել իմաստութեամբ⁶ եւ արդարացնել արդարին, որը բարեգործութիւն է անում շատերին, եւ նրանց մեղքերը Նա կկրի: Այդ պատճառով Նա կժառանգի շատերին եւ կբաժանի հզօրների աւարը, որոնց պատճառով Նրա հոգին մահուան մատնուեց եւ անօրէնների շարքը դատուեց. եւ Նա շատերի մեղքերը վերացրեց եւ նրանց անօրէնութիւնների

1 Այսինքն՝ այն պատիժը, որ մենք էինք կրելու, Նա վերցրեց իր վրայ:
 2 Այսինքն՝ իր տառապանքները վերջացան, եւ սկսուեց իր փառքը:
 3 Լատիներէն թարգմանութիւններից մէկն այս համարը թարգմանում է. «Ես ազատելու եմ ամբարիշտներից Նրա գերեզմանի շնորհիւ եւ հարուստների՝ իր մահուան շնորհիւ»:
 4 Ոմանք թարգմանում են «մաքրել վերքերի միջոցով»:
 5 Ըստ ոմանց՝ պէտք է լինի «եթէ Նա տայ»:
 6 Կամ՝ «լցնել Նրան իմաստութեամբ»:

համար մատնուեց»¹: Եւ դարձեալ Նա² ասում է. «Ես որդ եմ եւ ոչ թէ մարդ, մարդկանց նախատինք եւ ժողովուրդների անարգանք: Բոլոր ինձ տեսնողները ծաղրում էին ինձ, խօսում էին շուրթերով եւ, չարժեղով գլուխները, ասում էին՝ Նա յոյս դրեց Տիրոջ վրայ, թող փրկի Նրան եւ պահպանի Նրան, քանի որ բարեհաճ է Նրա նկատմամբ»³: Տեսնում էք, սիրելիներ՝, ինչպիսի օրինակ է մեզ տրուած. քանզի եթէ Տէրն այսպէս խոնարհուեց, ուրեմն ի՞նչ պիտի անենք մենք, որ Նրա միջոցով ենք մտել Նրա շնորհի լծի տակ:

Գլուխ ԺԷ

Նմանուեք նաեւ նրանց, ովքեր շրջեցին այծենիներով ու ոչխարենիներով⁴՝ քարոզելով Քրիստոսի գալստեան մասին. նկատի ունենք Եղիա, Եղիսէ, ինչպէս եւ Եզեկիէլ մարգարէներին, նաեւ նրանց, ովքեր հաստատապէս վկայութիւն ստացան: Աբրահամը մեծ վկայութեան արժանացաւ եւ Աստուծոյ բարեկամ կոչուեց, սակայն, նայելով Աստուծոյ փառքին, խոնարհաբար ասում է. «Ես հող եմ եւ մոխիր»⁵: Յետոյ նաեւ Յոբի մասին է այսպէս գրուած. «Յոբն արդար էր, անարատ, ճշմարիտ, աստուածապաշտ եւ հեռու էր փախչում ամէն տեսակ չարութիւնից»⁶: Սակայն նա, ինքն իրեն դատապարտելով, ասում է. «Ոչ ոք մաքուր չէ աղտից, թէպէտեւ իր կեանքը մէկ օր լինի»⁷: Մովսէսը հաւատարիմ կոչուեց Նրա ողջ տան մէջ⁸, եւ Աստուած նրա ծառայութեան միջոցով դատաստան տեսաւ Եզիպտոսի⁹ հետ պատուհասներով ու պատիժներով, սակայն նա, այդքան փառաւորուելով, չմեծամտացաւ, այլ երբ մորենու միջից իրեն պատգամ տրուեց, ասաց. «Ո՛վ եմ ես, որ ինձ ես ուղարկում. ես թոթովա-

1 Եսայի ԾԳ 1-12
 2 Նկատի ունի Քրիստոսին:
 3 Հմմտ. Սաղմ. ԻԱ 7-9:
 4 Հմմտ. Եբր. ԺԱ 37:
 5 Հմմտ. Ծնունդ. ԺԸ 27:
 6 Տե՛ս Յոբ Ա 1:
 7 Տե՛ս Յոբ ԺԴ 4-5:
 8 Հմմտ. Թիւք ԺԲ 7, Եբր. Գ 2:
 9 Այս տեղը ձեռագրում ջնջուած է, եւ ոմանք «Եզիպտոսի» փոխարէն դնում են «Իսրայէլ»:

խօս ու ծանրալեզու եմ»¹: Եւ դարձեալ ասում է. «Ես կաթնայի գոլորշի եմ»²:

Գլուխ ԺԸ

Իսկ ի՞նչ ասենք մեծ վկայութիւն ստացած Դաւթի մասին, ում մասին Աստուած ասաց. «Գտայ մարդու իմ սրտի Համաձայն՝ Յեսսէի որդի Դաւթին, յաւիտեանական ողորմութեամբ թազաւոր օծեցի նրան»³: Սակայն եւ նա ասում է Աստծուն. «Ողորմի՛ր ինձ, Աստուած՝ ըստ Քո մեծ ողորմութեան եւ ըստ Քո առատ գթութեան քաւի՛ր իմ անօրէնութիւնները: Իսպառ լուա՛ ինձ իմ անօրէնութիւններէց եւ իմ մեղքերից մաքրի՛ր ինձ: Ես գիտեմ իմ անօրէնութիւնները, եւ իմ մեղքն ամէն ժամ իմ առջեւ է: Միայն Քո դէմ մեղանչեցի եւ Քո առջեւ չարիք գործեցի, որպէսզի Դու արդար լինես Քո խօսքերում եւ յաղթող՝ դատելիս»⁴: Քանզի անօրէնութեամբ յղացաւ եւ մեղքի մէջ ծնեց ինձ իմ մայրը: Դու ճշմարտութիւնը սիրեցիր, Քո իմաստութեան անյայտ գաղտնիքները յայտնեցիր ինձ: Յօղի՛ր ինձ մշտիկով, եւ մաքուր կլինեմ, լուա՛ ինձ, եւ ձիւնից աւելի ճերմակ կլինեմ: Ինձ լսելի՛ դարձրու ցնծութիւնն ու ուրախութիւնը, եւ կցնծան իմ տառապած ոսկորները: Դարձրո՛ւ երեսդ իմ մեղքերից եւ իմ բոլոր անօրէնութիւնները ջնջի՛ր: Իմ մէջ սուրբ սի՛րտ Հաստատիր, Աստուած՝ եւ ուղիղ Հոգի՛ նորոգիր իմ ներսում: Մի՛ մերժիր ինձ Քո երեսից եւ Քո Սուրբ Հոգին մի՛ վերցրու ինձանից: Տո՛ւր ինձ Քո փրկութեան ցնծութիւնը եւ Հաստատիր ինձ տիրակալ Հոգով: Անօրէններին կուտուցանեմ Քո ճանապարհները, եւ ամբարիշտները դէպի Քեզ կդառնան: Փրկի՛ր ինձ արիւնից»⁵, Աստուած՝, Աստուած՝ իմ փրկութեան: Իմ լեզուն կցնծայ Քո արդարութեան մէջ: Տէ՛ր, բա՛ց արա իմ շուրթերը, եւ իմ բերանը Քո օրհնութիւնը կերգի: Եթէ Դու զոհ կամենայիր, ես կմատուցէի, սակայն ողջակէզները Քեզ Հաճելի չեն: Աստուծոյ պատարագը փշրուած Հոգին է, փշրուած ու խոնարհ սիրտը Աստուած չի արհամարհում»⁶:

1 Հմմտ. Ելք 9 11, Դ 10:
2 Այս խօսքերը չկան Աստուածաշնչում: Հմմտ. Սաղմ. ԾԺԸ 83:
3 Սաղմ. ԶԸ 21, հմմտ. Գործք ԺԳ 22:
4 Կամ «յաղթես, երբ դատեմ Քեզ»:
5 Ոմանք թարգմանում են «արեան մեղքից» կամ «արիւնաճեղդութիւնից»:
6 Սաղմ. Ծ 1-17

Գլուխ ԺԹ

Այսքան շատ եւ այսպէս վկայութիւն ստացած այս մարդկանց Հեզուութիւնն ու խոնարհ Հնազանդութիւնը ոչ միայն մեզ¹ բարեփոխեցին, այլեւ մեր նախորդ սերունդներին, յատկապէս՝ նրանց, ովքեր երկիւղով եւ անկեղծութեամբ էին ընդունել իր պատգամները: Արդ, բազում մեծ ու փառաւոր գործերի մասնակից լինելով, վերադառնանք ի սկզբանէ մեզ աւանդուած խաղաղութեան նպատակին² եւ մեր աչքերը յառեմք ամբողջ տիեզերքի Արարիչ մեր Հօրը, մասնակցենք Նրա խաղաղութեան պանծալի ու գերազանց պարգեւներին եւ Նրա բարեգործութեանը: Նայենք Նրան մտքով եւ Հոգու աչքերով տեսնք Նրա ներողամիտ կամքը եւ խորհնք, թէ Նա որքան անյիշաչար է իր ողջ արարչութեան նկատմամբ:

Գլուխ Ի

Իր կարգադրութեամբ շարժուող երկինքները խաղաղութեամբ Հնազանդուում են Նրան. ցերեկն ու գիշերը անցնում են իր սահմանած ճանապարհով եւ երբէք չեն խանգարում իրար: Արեգակը, լուսինը եւ աստղաբոյլերը իր Հրամանին ներդաշնակ, առանց երբէք շեղուելու ընթանում են իրենց սահմանուած ճանապարհներով: Բարեբեր երկիրն իր կամքով որոշուած ժամանակահատուածներում մարդկանց, գազանների եւ իր վրայ ապրող բոլոր կենդանիների Համար առատ սնունդ է արտադրում՝ առանց ուշացնելու կամ փոփոխելու Նրա կողմից կանխորոշուածը: Անդունդների եւ խորութիւնների անիմանալի եւ անպատմելի օրէնքները ենթարկուում են նոյն Հրամաններին: Նրա արարման Համաձայն Հաստատուած անսահման ծովի խորքը դուրս չի գալիս իրեն սահմանուած փականքներից, այլ անում է այնպէս, ինչպէս Նա է Հրամայել: Քանզի Նա ասել է. «Մինչեւ այստեղ կգաս, եւ քո մէջ կխորտակուեն քո ալիքները»³: Մարդկանց Համար անանցանելի ովկիանոսը եւ նրանից այն կողմ գտնուող աշխարհները կառավարուում են Տիրոջ նոյն Հրամաններով: Գարնան, ամռան, աշնան ու ձմռան եղանակները Համերաշխօրէն յաջորդում են մէկը միւտին: Հողմերը, ամէն մէկն իր ժամանակին, անարգել կատարում են իրենց

1 Այսինքն՝ քրիստոնեաներին:
2 Հմմտ. Եբր. ԺԲ 1
3 Յոբ ԼԸ 11

պաշտօնը: Վայելքի եւ առողջութեան համար ստեղծուած չցամաքող աղբիւրներն առանց սպասելու մարդկանց են տրամադրուած նրանց կեանքի համար անհրաժեշտ իրենց ստինքը: Փոքրագոյն կենդանիները հաշտ ու համերաշխ ապրում են իրար հետ: Այս ամենին ներդաշնակութեան ու խաղաղութեան մէջ լինել հրամայեց ամէն ինչի Արարիչն ու Տէրը, Ով օրհնում է ամենքին եւ յատկապէս՝ մեզ, որ ապաւինեցինք Իր գթութեանը մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի շնորհիւ, Ում վայել է փառք եւ պատիւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Գլուխ ԻԱ

Տեսէ՛ք, սիրելիներ՛, որպէսզի նրա այսքան շատ բարեգործութիւնները մեզ համար դատապարտութիւն չդառնան, եթէ մենք Իրեն արժանի եղանակով չկենցաղավարենք եւ համերաշխութեամբ չգործենք այն, ինչը բարի եւ հաճելի է Իր առջեւ: Քանզի ասուած է մի տեղում. «Տիրոջ Հոգին ճրագ է, որը քննում է որովայնի խորհուրդները»¹: Խորհենք, թէ որքան մօտ է նա մեզ, եւ որ մեր մտքերից ու խորհուրդներից ոչ մէկը ծածուկ չէ Իրենից: Ուրեմն արդարացի է, որ մենք չհեռանանք նրա կամքից. աւելի լաւ է դիմակայենք յիմարներին ու անմիտներին, մեծամիտներին ու իրենց ամբարտաւան խօսքերով պարծեցող մարդկանց, քան թէ Աստծուն: Փառաբանենք մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսին, Ում արիւնը տրուեց մեզ համար, պատուենք մեր առաջնորդներին², յարգենք երէցներին³, երիտասարդներին դաստիարակենք Աստուծոյ երկիւղի մէջ, մեր կանանց ուղղենք դէպի բարին, որպէսզի նրանք աչքի ընկնեն առաքելութեան սիրարժան բարքով, ցոյց տան իրենց ազնիւ վերաբերմունքը հեզութեան հանդէպ, իրենց լեզուի համեստութիւնը բացայայտեն լուութեամբ⁴, իրենց սէրը դրսեւորեն ոչ թէ ըստ հակումների⁵, այլ հաւասարապէս՝ բոլոր Աստուծոյ սուրբ երկիւղն ունեցողների նկատմամբ: Մեր զաւակները թող դաստիարակուեն ի Քրիստոս, թող սովորեն, թէ որքան զօրաւոր է խոնարհութիւնն Աստուծոյ առջեւ, ինչ կարող է կատարել Աստու-

1 Հմմտ. Առակ. Ի 27: Կղեմէսի այս խօսքերը (մի՞նչեւ ԻԲ գլխի վերջը) մանր փոխադրումներով սէքերտում են Կղեմէս Ալեքսանդրացու մօտ (Stromata, IV 17):
 2 Հմմտ. Եբր. ԺԳ 17, Ա Թեսաղ. Ե 12-13:
 3 Ոմանք թարգմանում են «աւագներին»:
 4 Ոմանք թարգմանում են «խօսելամետով»:
 5 Ոմանք թարգմանում են «չգերադասելով մէկը միւսից»: Հմմտ. Վ Տիմ. Ե 21:

ծոյ առջեւ անարատ սէրը, որքան գեղեցիկ ու մեծ է Աստուծոյ երկիւղը եւ փրկարար բոլոր նրանց համար, ովքեր մաքուր մտքով դիմում են նրան: Քանզի նա մեր մտքերի եւ ցանկութիւնների Քննողն է. նրա շունչը մեր մէջ է, եւ երբ կամենայ, կվերցնի այն:

Գլուխ ԻԲ

Այս ամէնը հաստատուած է ի Քրիստոս հաւատքով¹: Քանզի ինքը Քրիստոս Սուրբ Հոգու միջոցով այսպէս է կոչ անում մեզ. «Եկէ՛ք, որդիներ՛, լսեցէ՛ք Ինձ. Տիրոջ երկիւղը կուսուցանեմ ձեզ: Ո՛վ է մարդը, որ կեանք է կամենում, սիրում է լաւ օրեր տեսնել: Քո լեզուն եւ քո շուրթերը պահի՛ր չարութիւնից, որպէսզի նենգութիւն չխօսեն: Խուսափի՛ր չարից եւ բարի՛ք գործիր, խաղաղութիւն փնտրիր եւ հետամո՛ւտ եղիր նրան: Տիրոջ աչքը արդարների վրայ է, եւ նրա ականջը լսում է նրանց աղօթքները. Տիրոջ երեսը չարագործների վրայ է, որպէսզի երկրի վրայից ջնջի նրանց յիշատակը: Արդարն աղաղակեց, եւ Տէրը լսեց նրան ու փրկեց նրան իր բոլոր նեղութիւններից»²: «Բազում են մեղաւորի խարազանները, իսկ Տիրոջ յուսացողներին կպատի նրա ողորմութիւնը»³:

Գլուխ ԻԳ

Ամէնողորմ եւ բարերար Հայրը ողորմած է Իր երկիւղն ունեցողների նկատմամբ եւ Իր շնորհները սիրով ու գորովով բաշխում է մաքուր Հոգով Իրեն դիմողներին: Ուստի չերկմտենք, եւ մեր Հոգին թող չգոռոզանայ նրա գերազանց ու վեհ պարգեւներից: Թող մեզանից հեռու լինի Սուրբ Գրքում ասուածը. «Դժբախտ են երկմիտները, Հոգով տատանուողներն ու ասողները՝ այդ ամէնը մենք լսել ենք նաեւ մեր Հայրերի օրօք եւ ահա արդէն ծերացել ենք, սակայն ոչ մի նման բան մեզ հետ չպատահեց»⁴: Ո՛վ անմիտներ, համեմատեցէ՛ք ձեզ

1 Չղջման, խոնարհութեան եւ խաղաղութեան ընդհանուր յորդորներից յետոյ, որոնք կատարում են գլխատրապէս Հին կտակարանի օրհնակներով, Կղեմէսն անցնում է քրիստոնէական հաւատքին եւ նրա բարոյական պահանջներին ու շնորհական էութեանը: Սակայն քանզի աստուծային շնորհի յիտաւտ հեղումը ապագային է վերաբերում, ուստի հեղինակը հիմնականում կենտրոնանում է մեռելակների յարութեան իրողութեան վրայ, որն աստուծային խոստման լրումն է:
 2 Սաղմ. ԼԳ 11-17
 3 Հմմտ. Սաղմ. ԼԱ 10:
 4 Աստուածաշնչում այս խօսքերը չկան: Ոմանք կարծիքով՝ դրանք վերցուած են որեւէ պարականոն գրութեան, ուրիշներ մատնացոյց են անում Հերմասի

ծառի հետ, վերցրէք [օրինակի համար] որթատունկը. սկզբում նա տերեւաթափ է լինում, ապա ձեւաւորւում է բողբոջը, ապա՝ տերեւը, ապա՝ ծաղիկը, սրանից յետոյ՝ ազոխը, եւ վերջապէս՝ հասուն խաղողը: Տեսնում էք՝ ինչպէս կարճ ժամանակում ծառի պտուղը հասունանում է: Ճշմարտապէս շուտով եւ յանկարծակի կկատարուի նրա կամքը, որի մասին վկայում է նաեւ Սուրբ Գիրքը. «Շուտով կգայ եւ չի յապաղի»¹, եւ՝ «Յանկարծակի իր տաճարը կգայ Տէրը եւ Սուրբը, Ում դուք սպասում էք»²:

Գլուխ ԻԴ

Ըմբռնենք, սիրելիներ՛, որ Տէրը մշտապէս ցոյց է տալիս մեզ ապագայ յարութիւնը, որի անդրանիկը³ դարձրեց Տէր Յիսուս Քրիստոսին՝ Նրան յարութիւն տալով մեռելներից: Նայենք, սիրելիներ՛, ամէն ժամանակ տեղի ունեցող յարութեանը: Յերեկն ու գիշերը մեզ յարութիւնն են ներկայացնում. գիշերը քնում է, ցերեկն է յառնում, անցնում է ցերեկը, գալիս է գիշերը⁴: Վերցնենք [երկրի] պտուղները, ինչպէ՞ս է կատարւում ցանքսը. դուրս է գալիս սերմնացանը⁵ եւ սերմերը նետում հողի մէջ, եւ չոր ու մերկ հողին ընկած սերմերը քայքայւում են, սակայն յետոյ այս քայքայումից Տիրոջ նախախնամութեան մեծ զօրութիւնը յարութիւն է տալիս նրանց եւ մէկ [հատիկից] շատերին է բազմացնում եւ պտուղ տալիս⁶:

Գլուխ ԻԵ

Նայենք զարմանալի նշանին, որ տեղի է ունենում արեւելեան վայրերում, այսինքն՝ Արաբիայի մերձակայքում: Այնտեղ կայ մի

«Հովուից» մի հատուած («Օρασις β' 3): Սակայն աւելի հաւանական է այն կարծիքը, որ այս խօսքը Կղեմէսի մօտ կազմուել է Յակոբոս [Յակ. Ա 8] եւ Պետրոս [Բ Պետր. Գ 3-4] առաքելների խօսքերի միաձուլումից:

- 1 Հմմտ. Ամբ. Բ 3, Եբր. Ժ 37:
- 2 Տե՛ս Մաղ. Գ 1:
- 3 Հմմտ. Ա Կորնթ. ԺԵ 20, Կող. Ա 18:
- 4 Գիշերուայ եւ ցերեկուայ յաջորդականութիւնը, որպէս մահուան եւ յարութեան խորհրդանշան, գեղեցիկ կերպով արտայայտուած է Տերտուղիանոսի մօտ (De resurrectione carnis, XII):
- 5 Հմմտ. Ղուկ. Ը 5:
- 6 Հմմտ. Ա Կորնթ. ԺԵ 35-38:

թռչուն, որը փիւնիկ է կոչւում¹: Նա միածին² է եւ ապրում է հինգ հարիւր տարի: Մօտենալով իր մահուան քայքայմանը՝ նա կնդրուկից, զմուռսից եւ այլ անուշահոտ բոյսերից հիւսում է իր բոյնը, որի մէջ իր ժամանակը լրանալուց յետոյ մտնում է ու մեռնում: Իսկ՝ նիխող մարմնից որդ է ծնւում, որը, սնուելով մեռած կենդանու հիւթով, փետրաւորւում է, ապա, զօրանալով, վերցնում է բոյնը, որի մէջ են իր նախնու ոսկորները, եւ այդ բեռով անցնում է Արաբիայից մինչեւ Եգիպտոս՝ Հելիոպոլիս կոչուած քաղաքը, եւ, տեղ հասնելով ցերեկը, բոլորի աչքի առաջ այն դնում է արեւի զոհասեղանին, որից յետոյ ետ է վերադառնում: Արդ, քրմերն ուսումնասիրում են տարեգրութիւնները եւ հաստատում, որ այդ թռչունը յայտնուել է հինգ հարիւր տարուայ լրանալուց յետոյ³:

Գլուխ ԻԶ

Ուրեմն արդե֞ք զարմանահրաշ պէտք է համարենք մենք, եթէ ամէն ինչի Արարիչը յարութիւն տայ բոլոր նրանց, ովքեր սրբութեամբ ծառայել են Իրեն՝ բարի հաւատքին ապաւինելով, երբ Նա անգամ թռչունի միջոցով յայտնում է մեզ իր խոստման մեծութիւնը: Քանզի ասուած է մի տեղում. «Եւ Դու յարութիւն կտաս ինձ, եւ ես կփառարանեմ Բեզ»⁴: Եւ դարձեալ. «Ես ննջեցի եւ քուն մտայ, արթնացայ, քանզի Դու ինձ հետ ես»⁵: Նմանապէս եւ Յոբն է ասում. «Դու յարութիւն կտաս իմ մարմնին, որ կրեց այս ամէնը»⁶:

- 1 Փիւնիկ թռչունի դիցարանական կերպարը հանդիպում է Գաե Լերոդոտոսի (II 73) եւ Տակիտոսի (Annales, VI 28) մօտ: Նրա մասին ակնարկ կայ Գաե Յորի գրքում [տե՛ս ԻԹ 18], որի եբրայական տարընթերցումը թարգմանում է. «Իմ բնի մէջ կմահանամ եւ փիւնիկի պէս կբազմացնեմ իմ օրերը»: Սակայն Եօթանասնցում յաջորդ՝ 19 համարի լույսի տակ «փիւնիկ» տակ հասկացում է «արմատնի»¹: Կղեմէս Հոմիլացիս առաջին քրիստոնեայ Տեղիմակէ է, որ փիւնիկի կերպարն օգտագործում է յարութեան գաղափարը փաստարկելու համար: Նրան յաջորդում է Տերտուղիանոսը (De resurrectione carnis, XIII), որը Սաղմ. ՂԱ 13-ի «արմատնու» տակ «փիւնիկ» է հասկանում: Լակտանտիոսը նոյն համարի տակ տեսնում է ե՛ր արմատնիս, ե՛ր թռչունը՝ ծառի անունը բխեցնելով թռչունից, որը բնակում է Գրա վրայ:
- 2 Այսինքն՝ մէկ հատ, մէկ օրինակով:
- 3 Այս մասին տե՛ս Գաե Pliny, Natural history, X 2:
- 4 Սաղմ. ԻԸ 7-ից է կամ էլ որեւէ պարականոն գրքից:
- 5 Հմմտ. Սաղմ. Գ 6:
- 6 Յոբ ԺԹ 25-26: Յոբի գրքից այս մէջբերումը բաւականին տարբերում է Եօթանասնց բնագրից: Հերոնիմոսը նշում է, որ ոչ ոք այնպէս բացայայտ չի խօսել

Գլուխ ԻԷ

Արդ, այս յոյսով էլ թող մեր Հոգիները Հպուեն Նրան, Ով Հաւատարիմ է խոստումների մէջ եւ արդար՝ Իր դատաստաններում: Նա, ով պատուիրել է չստել, առաւել եւս Ինքը չի ստի, քանզի Աստուծոյ Համար անհնարին ոչինչ չկայ, բացի ստելուց¹: Ուստի թող վերստին բոցավառուի մեր մէջ Իր Հաւատքը, եւ մտածենք, որ ամէն ինչ Նրա մօտ է: Իր վեհուկեան խօսքով Նա ստեղծեց ամէն ինչ եւ Իր խօսքով կարող է կործանել ամէն ինչ: «Ո՞վ կասի Նրան՝ Ի՞նչ արեցիր, կամ ո՞վ կհակառակուի Նրա ուժի զօրութեանը»: Երբ կամենայ եւ ինչպէս կամենայ, Նա կարող է կատարել ամէն ինչ, եւ Իր որոշածներէն ոչ մէկն անկատար չի մնայ³: Ամէն ինչ Նրա առաջ է, եւ ոչինչ չի վրիպել Նրա կամքից: Եթէ «երկինքները պատմում են Աստուծոյ փառքը, Հաստատութիւնը յայտարարում է Նրա ձեռքի գործերի մասին. օրն օրին խօսք է բխեցնում, եւ գիշերը գիշերին գիտութիւն է յայտնում: Ջկան խօսքեր, չկան բառեր, որոնց ձայները լսելի չլինէին»⁴:

Գլուխ ԻԸ

Արդ, եթէ Աստուած ամէն ինչ տեսնում ու լսում է, վախենանք Նրանից եւ պիղծ գործերի ցանկութիւնից, որպէսզի Նրա ողորմութեամբ պաշտպանուենք ապագայ դատաստաններից: Քանզի մեզանից որեւէ մէկն ո՛ւր կարող է փախչել Նրա Հզօր ձեռքից: Ո՞ր աշխարհը կընդունի Նրանից փախածին: Քանզի մի տեղ Սուրբ Գիրքն ասում է. «Ո՛ւր գնամ կամ ո՛ւր թաքնուեմ Քո երեսից: Եթէ վերանամ երկինք, Դու այնտեղ ես, եթէ գնամ երկրի ծայրերը, այնտեղ է Քո աջը. եթէ ծածկուեմ անդունդներում, այնտեղ է Քո Հոգին»⁵: Ուրեմն ո՛ւր կարող է մարդ Հեռանալ կամ ո՛ւր փախչել Նրանից, Ով ընդգրկում է ամէն ինչ:

յարութեան մասին Բրիտանոսի յարութիւնից յետոյ, ինչպէս Յորը՝ յարութիւնից առաջ:

1 Հմմտ. Տիտ. Ա 2, Եբր. 2 18:
2 Հմմտ. Իմաստ. ԺԱ 22, ԺԲ 12:
3 Հմմտ. Մատթ. ԻԴ 35:
4 Հմմտ. Սաղմ. ԺԸ 2-4:
5 Տե՛ս Սաղմ. ԸԼԸ 7-10:

Գլուխ ԻԹ

Ուրեմն մօտենանք Նրան Հոգու սրբութեամբ՝ դէպի Իրեն բարձրացնելով մաքուր ու չպղծուած ձեռքեր եւ սիրելով մեր արդարամիտ ու բարեգուլ Հօրը, Ով մեզ Իր ընտրութեան մի մասն է դարձրել: Քանզի այսպէս է գրուած. «Երբ Բարձրեալը բաժանում էր ժողովուրդներին, երբ սփռում էր Ազամի որդիներին, այնժամ Նա ժողովուրդների սահմանները Հաստատեց ըստ Աստուծոյ Հրեշտակների քանակի¹. եւ Տիրոջ բաժին դարձաւ Իր ժողովուրդ Յակոբը, իսկ Իր ժառանգութեան վիճակ՝ Իսրայէլը»²: Եւ մի այլ տեղում եւս ասուած է. «Ահա Տէրն Իրեն ժողովուրդ է ընտրում ժողովուրդների միջից, ինչպէս մարդն է իր երախայրիքը վերցնում իր կալից. եւ այդ ժողովուրդից Սրբութիւն Սրբոց է դուրս գալու»³:

Գլուխ Լ

Արդ, լինելով Սուրբի բաժինը, կատարենք այն ամէնը, ինչ վերաբերում է սրբութեանը՝ խոնավելով չարախօսութիւնից, անմաքուր ու պիղծ կապերից, Հարբեցողութիւնից, նորամուծութիւնների նկատմամբ կրքից⁴, ստոր տարփանքներից, նողկալի շնութիւնից ու զգուելի գոռոզութիւնից: Քանզի ասուած է. «Աստուած Հակառակ է ամբարտաւաններին, իսկ խոնարհներին շնորհ է տալիս»⁵: Ուստի միանանք նրանց, ում Աստուծոյ կողմից շնորհ է տրուած: Զգեստաւորուենք միաբանութեամբ, լինենք խոնարհ, ժուժկալ, Հեռու ամէն տեսակ զրպարտութիւնից ու չարախօսութիւնից, արդար լինենք ոչ թէ խօսքերով, այլ գործերով: Քանզի ասուած է. «Ով շատ է խօսում, փոխարէնը շատ էլ պիտի լսի. թէ՞ շատախօսն իրեն արդար է կարծում: Օրհնեալ է կնոջից ծնուած սակաւակեացը: Ծատախօս մի՛ եղիր»⁶:

1 Այսպէս է Եօթանասնից բոլոր ձեռագրերում: Սակայն եբրայական տեքստում եւ Վուլգատայում գրուած է՝ «ըստ Իսրայէլի որդիների թօնի»: Կղեմէսի բերած հատուածը, որն արտայայտուած է Գաե Բ Օր. ԼԲ 8-ում, գտնուում է Գաե Փիլոնի մօտ: Յուստինոս Վկան (Dialogus cum Tryphon, 131) մերժում է եբրայական տեքստի ընթերցումը՝ այն համարելով հրեական աղաւաղում:
2 Հմմտ. Բ Օր. ԼԲ 8-9:
3 Գիտնականների կարծիքով՝ այս մէջբերումը Կղեմէսը կազմել է Բ Օր. Դ 34, Թիւք ԺԸ 27 եւ Բ ՄԳ. ԼԱ 14-ի համադրումից:
4 Ոմանք թարգմանում են «պատանեկան տարիանցներից»:
5 Տե՛ս Առակ. Գ 34, Յակ. Դ 6, Ա Պետր. Ե 5:
6 Հմմտ. Յոր ԺԱ 2-3: Թարգմանութիւնը կասկածելի է. հիմնուած է Եօթանասնից վրայ:

Թող մեր գովքը լինի Աստուծոց եւ ոչ թէ՝ մեզանից, քանզի Աստուած ատում է նրանց, ովքեր իրենք իրենց են փառաբանում: Թող մեր բարի վարքի վկայութիւնը տրուի ուրիշների կողմից, ինչպէս որ այն տրուեց մեր արդար Հայրերին: Լկտիութիւնը, գոռոզութիւնն ու յանդգնութիւնը յատուկ են Աստուծոց անիծուածներին, չափաւորութիւնը, խոնարհամտութիւնն ու Համեստութիւնը՝ Աստուծոց օրհնուածներին:

(շարունակելի)

ՄԽԻԹԱՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԱՇՐԱՑԻՆ (ՍԿԵԻՌԱՑԻՆ)՝ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆՈՒԻՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌՈՅՑԻ ՊԱՇՏՊԱՆ

ԺԳ դարը հայ հոգեւոր մատենագրութեան զարգացման բեկումնային փուլերից է: Այս դարաշրջանում դասաւարտական եւ հակաճառական գրականութիւնը մեզանում հասաւ մի նոր, աւելի բարձր մակարդակի: Հանդէս եկան Հայոց Եկեղեցու դասնածառնագրութեան ուղղափառութիւնը, ծեսի եւ աւանդութեան անաղարտութիւնը եւ Եկեղեցու ներքին ինքնուրոյնութիւնը պաշտպանող այնպիսի խոշոր վարդապետներ, ինչպիսիք էին Վարդան Այգեկցին, Վանական Վարդապետը, Վարդան Արեւելցին, Յովհաննէս Երզնկացին, Ստեփանոս Օրբելեանը եւ ուրիշներ: Այդ համաստեղութեան մէջ իր ուրոյն տեղն ունի Կիլիկիայում եկեղեցական գործունէութիւն ծաւալած Մխիթար վարդապետ Տաշրացին կամ, ինչպէս նրան անուանում է ձեռագրերի մեծամասնութիւնը, Սկետացին:

Հայ մատենագրութիւնը Մխիթար վարդապետի եկեղեցական գործունէութեան եւ կեանքի մանրամասների մասին միայն փշրանքներ է մեզ հասցրել: Կիրակոս Գանձակեցին տեղեկացնում է միայն, որ Մխիթար Սկետացին ընդգրկուած է եղել Ոսկէ Հորդայի մոնղոլ Բաթուի եւ Մանգու խաների մօտ ուղարկուած դեսպանագնացութիւնների կազմում¹: Այս վկայութիւններն արդէն խօսում են Մխիթար վարդապետի դիւանագիտական փառուն կարողութիւնների մասին: Սակայն նրա աստուածաբան վարդապետի եւ Հայոց Եկեղեցու շահերի անկրօն պաշտպանի կերպարն աւելի վառ է երևում իր գրչին պատկանող սակաւթիւ երկերից, որոնց մէջ առանձնանում է «Յաղագս համապատուութեան երկոտասանից առաքելոց» երկը: Այն գրուած է հայոց թագաւոր Հեթում Ա-ի (1226-1270 թթ.) հրամանով եւ Կաստաղոնի եպիսկոպոս Յակոբի յորդորներով եւ ներկայացնում է հեղինակի հաշուետւութիւնը 1263 թ. Աքքա կատարած դիւանագիտական այցի մասին:

¹ Տե՛ս Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատ. Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանեանի, Երեւան, 1961, էջ 366, 370:

Մխիթար Սկեւոացին, որպէս հայոց թագաւոր Հեթում Ա-ի եւ կաթողիկոս Կոստանդին Բարձրաբերդցոյ նուիրակ, այցելում է լատինական արեւելքի նշանաւոր կենտրոններից մէկը՝ Աքքա, եւ հանդիպում Ուրբանոս Դ պապի լիկաթին՝ Գուլիելմոս արքեպիսկոպոսին:

Հոռոմի Եկեղեցին Հռոմկլայի կաթողիկոսարանից պահանջում էր անվերապահօրէն ենթարկուել պապական աթոռին: Մխիթար Սկեւոացին, իր երկում հետեւելով Վարդան Արեւելցոյ մշակած գծին, ապացուցում է այդ պահանջի անարդարացիութիւնը եւ ցոյց է տալիս, որ հայոց կաթողիկոսարանը նոյնպիսի յաջորդ է Տիեզերական Եկեղեցոյ առաքելական աւանդոթի, ինչպիսին ներկայացնում են Երուսաղէմի, Հոռոմի, Կոստանդնուպոլսի, Անտիոքի եւ Աղեքսանդրիայի պատրիարքական աթոռները: Այս երկում հայ աստուածաբան վարդապետը մեծագոյն յարգանքով է խօսում քոյր Եկեղեցիների մասին եւ պաշտպանում Հայոց Եկեղեցոյ կատարեալ նուիրապետական կառոյցը լատին կղերի չհիմնաւորուած ունձգութիւններից:

Մեզ յայտնի է Մխիթար Սկեւոացոյ երկի մօտ 20 ընդօրինակութիւն, որոնք պահպանում են Երեւանում, Փարիզում եւ Երուսաղէմում: Պետք է նշել, որ դրանց մեծագոյն մասը ներկայացնում է «Յաղագս համապատուութեան» բնագրի համառօտ խմբագրութիւնը: Այն, ամենայն հաւանականութեամբ, ստեղծուել է ԺԴ դարում:

Մխիթար Տաշրացի (Սկեւոացի) աստուածաբան վարդապետի երկի ընդարձակ, այս դէպքում՝ իսկազիր ընդօրինակութեան հնագոյն ձեռագիրը պահպանում է Փարիզի Ազգային գրադարանի հայկական ձեռագրերի պահոցում եւ կրում է 42 հերթական համարը: Մատեանն արտագրուած է 1274 թ., ստացողն է Կեռան թագուհին: Այս ձեռագրից է երկը մասնակիօրէն հրատարակել եւ ֆրանսերէն թարգմանել հայագետ Էդուարդ Դիլորիէն (1869 թ.):

Աւելի ամբողջական եւ ընդգրկում են երկի երուսաղէմեան երեք հրատարակութիւնները (1857, 1860, 1865 թթ.), որոնցից վերջինը հիմք է հանդիսացել ներկայ թարգմանութեան համար¹:

Ազատ Բողոյեան

**ՄԽԻԹԱՐ ՔԱՀԱՆԱՅ ՍԿԵՒՌԱՅՈՒ
ՀԱԿԱՃԱՌՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ
ՏԱՍՆԵՐԿՈՒ ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐԻ
ՀԱՄԱՊԱՏԻՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ.**

**ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՆՐԱՆՅ, ՈՎՔԵՐ ԱՍՈՒՄ ԵՆ, ԹԷ ՏԱՍՆՄԷԿ
[ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐԻ] ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ԱԻԵԼԻ ՓՈՔՐ Է,
ՔԱՆ ՊԵՏՐՈՍԻՆԸ, ԿԱՄ ՊԱՏՐԻԱՐՔՆ ԱԻԵԼԻ ԲԱՐՁՐ Է,
ՔԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ՝ [ԳՐՈՒԱՍ] ՀԱՅՈՅ ՀԵԹՈՒՄ
ԹԱԳԱՒՐԻ ՀՐԱՄԱՆՈՎ ԵՒ ԿԱՍՏԱՂՈՆԻ ՅԱԿՈՒ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՅՈՐԴՈՐՈՎ**

Միակ Հօր անհասանելի եւ անիմանալի ծոցի Մնունդը՝ Միածին Որդին, որ Նրա փառքի լոյսն է եւ Նրա էութեան նկարագիրը, մարդասիրաբար գալով ամբողջացնելու մարգարէական խօսքը եւ մեր [մարդկային] նուաստութիւնը, իր ծայրագոյն Աստուածութեան հետ միացնելով եւ կատարելով բոլոր տնօրինութիւնները, կամաւոր չարչարանքների շեմին նախազուգարեց առաքեալներին վերջին իրադարձութիւնների մասին, որ կատարուելու էին Երուսաղէմում, ինչպէս նաեւ նրանց ապագայի մասին:

Իսկ ծայրագոյնը եւ իսկական սիրոյ Պատճառը՝ կատարեալ պարգեւը, անձամբ աւանդեց աշակերտներին՝ ասելով. «Իմ խաղաղութիւնն եմ տալիս ձեզ եւ իմ խաղաղութիւնն եմ թողնում ձեզ»¹: Ապա զանազանելով զատորոշում է երկրայիններիս խաղաղութիւնից, որպէսզի խաբուելով չընկնենք վերջինիս մէջ, որն ըստ էութեան նոյնը է, այլ համընկնում է միայն անունով: [Այդ իսկ պատճառով] հրամայում է. «Ձեմ տալիս այնպէս, ինչպէս այս աշխարհն է տալիս»², որպէսզի վեր բարձրացնի մեր միտքը՝ ամենայն յետին նուաստութիւնից ձգելով դէպի Իր [աստուածային] բարձունքները: Ըստ այդմ ովքեր ընդունե-

1 Տե՛ս Յովհ. ԺԴ 27:
2 Յովհ. ԺԴ 27

¹ Տե՛ս «Պատասխանիչ Մխիթարայ քահանայի Սկեւոացոյ՝ յաղագս համապատուութեան երկոտասան առաքելոց», Երուսաղէմ, 1865:

ցին եւ Հետեւեցին [Իրեն] առանց շեղուելու եւ ետ դառնալու, նրանց արտաշխարհիկ կոչեց՝ ասելով. «Դուք այս աշխարհից չէք»¹: Իսկ Պօղոսը հէնց Քրիստոսի մասին ասաց, թէ՛ «Մեր խաղաղութիւնն է, որ երկուսին մէկ դարձրեց եւ Իր Մարմնի մէջ քանդեց միջնորմ-ցանկապատը՝ թշնամութիւնը»², այսինքն՝ ամբարտաւանութիւնը, որն անջրպետում է այն ընդունողներին՝ Աստծուց: Որի մասին նաեւ մի այլ տեղում յայտնապէս ցոյց է տալիս. «Քանզում ենք խորհուրդները եւ Աստուծոյ գիտութեան դէմ հպարտացած ամէն մեծամտութիւն եւ գերում ենք ողջ միտքը՝ Քրիստոսին Հնազանդութեան բերելով»³: Տեսնո՞ւմ ես, թէ ինչպէս են Հալածում սնափառութիւնը տէրունական հօտից, որպէսզի ոչ ոք ինքնասիրութեամբ, [իր] կամքը քողարկելով, սեփական անձի համար փառք չորսայ: Ինչպէս եւ այժմ բազում Հակառակութիւն ենք տեսնում Եկեղեցիների միջեւ գահասիրութեան պատճառով. կրտսեր են Համարում իրենց Համափառ առաքելական աթոռները՝ մայրաքաղաքների երկրային ճոխութեան հետ Համեմատելով, մանաւանդ՝ [երբ նկատի են ունենում] Հայոց Հայրապետութեան Աթոռը: Եւ փոքր չէ Հոգու տիրող սարսափը. եթէ նրանք (Եկեղեցիները - Ա. Բ.) Քրիստոսից ընդունել են այդքան խաղաղութեան քարոզութիւն՝ ըստ Քրիստոսի ասածի, այդ դէպքում ինչո՞ւ ենք միմեանց դէմ մարտնչում ճշմարտութեան համար՝ ոտնատակ տալով այն օրէնքը, որն Աստուած սահմանեց, եւ ոչ թէ՛ մարդը:

Ինչպէս պատմում է աւետարանիչը, [Նա] Իր մօտ կանչեց աշակերտներին եւ ընտրեց նրանցից տասներկուսին, մականուանեց⁴ եւ տուեց նոյն իշխանութիւնը: Եւ նրանց մէջ գահերի տարբերութիւն չդրեց մեր պատկերացումների համաձայն: Իսկ երբ նրանց մէջ այդպիսի կիրք նկատեց, որովհետեւ նրանք մարդ էին եւ դեռեւս կատարելութեան չէին Հասել, Տէրն ասաց նրանց. «Թող ձեր մէջ այնպէս չլինի, ինչպէս Հեթանոս իշխանների [մօտ] է, այլ ով ձեզանից կցանկանայ մեծ լինել, թող լինի ամենավերջինը»⁵: Եւ նրանք, առանց տատանուելու ընդունելով այդ յաւիտենական օրէնքը եւ ճշտութեամբ

1 Յովհ. ԺԷ 16, հմմտ. Յովհ. ԺԵ 19:
 2 Տե՛ս Եփես. Բ 14:
 3 Բ Կորնթ. Ժ 4-5
 4 Ըստ երեւոյթիս, Ակատի ունի այն, որ Քրիստոս առաքելական անուններ շնորհեց աշակերտներին՝ վերանուանելով նրանցից ոմանց:
 5 Տե՛ս Մատթ. Ի 26, Մարկ. Ժ 43, Ղուկ ԻԲ 24:

կատարելով պատուէրը, ամէնուր պատուում էին կրտսերութիւնը: Պետրոս առաքեալը եւս ետ չէր մնում՝ ամենացածր աստիճանի համաձայն իրեն երէց կոչելով եւ նրանց դրա համաձայն իրեն Հաւասար անուանելով. «Երէցներին այսուհետեւ աղաչում եմ որպէս երիցակիցների»¹: Իսկ Պօղոսը, որն իր շնորհների առաւելութեան համար մեծ վաստակ ունէր, դասակիցների մէջ իրեն կոչում է տրուպ եւ մեղաւորների գլուխ: Մատթէոսն էլ, բարձրագոյն պատիւ ստանալուց յետոյ, չի խուսափում իրեն մաքսաւոր կոչել: Մեզ էլ խրատելով նոյնն աւանդեցին՝ յարգել միմեանց: Հարկ կա՞յ արդեօք երկարեցնել [խօսքը] նրանցից իւրաքանչիւրի խոնարհութեան մասին: Իսկ մենք, չըջանցելով նրանց ճանապարհը, մի այլ նոր արահետ ընտրեցինք եւ խոտորուեցինք՝ անհաւասարութիւն ներմուծելով հաւասարների մէջ եւ իշխանութեան առաւելութիւն [նրանց մէջ], ովքեր չունեն միմեանց նկատմամբ գերազանցութիւն՝ մէկին՝ գլուխ Համարելով, իսկ միւսներին, իբրեւ անդամներ եւ ենթականեր, նրա տէրութեան ներքոյ: Ինչպէս ասում է Հռոմի Եկեղեցին, Պետրոսն իշխանութիւն ունի [մնացած] տասնմէկի վրայ՝ այնպէս, ինչպէս եւ Հռոմը՝ նրանց աթոռների վրայ, ինչը չեն կարողանում ապացուցել առաքելական մատեաններով, այլ միայն Տիրոջ՝ մարդկային յանցանքը բժշկելու եւ սեփական անձին ապաւինելուց [գգուշանալու] համար Պետրոսին ուղղուած նախախնամական հրամանով: Դրանից են նիւթ վերցնում՝ կատարեալ դարձնելով իրենց մոլորութիւնը, իրենց ախտակից Համարելով նաեւ սրբին եւ, մարմնական գերագահութիւնը տարածելով նաեւ Հոգեւորի եւ աստուածայինի վրայ, տիրաբար են վարում մեզ հետ՝ որպէս հպատակների եւ իրենց Հարկ տուողների: Այս մասին ես գիտեմ ոչ թէ լուրերից, այլ ինքս եմ ականատես եւ ականջալուր նրանցից մէկի [չահարկած] աւետարանական խօսքերին, որոնցով պարծենում են, թէ մեծ են, եւ այդ նոյն [խնդրի] շուրջ եօթ կէտեր են առաջադրում, որոնց վերաբերեալ բազմիցս տրամախօսեցինք, ապա վերստին դրանց կանդորդառնանք Աստուծոյ կամքով: Դրանք Հարցումներով քննեցինք եւ կվերլուծենք ըստ կարգի՝ ոչ թէ ինչ-որ մտացածին խօսքերով եւ կամ ստայօղ ճարտասանութեամբ, այլ առաքելական եւ մարգարէական խօսքերի վկայութեամբ եւ նրանով, ինչն [առաքելներն]

1 Ա Պետր. Ե 1
 2 Այստեղ Ակատի ունի Մատթ. ԺԶ 15-16:

ընդունեցին Քրիստոսից [որպէս] իշխանութեան հրաման: Եւ այս [կատարեցինք] ոչ թէ սուրբ Պետրոսի պատիւն աղարտելու համար, քա՛ւ իրցի, այլ՝ հաստատելու նրա անախտութիւնը եւ զերազանցութիւնը աշխարհական կրօնի եւ նախանձի նկատմամբ եւ ցոյց տալու նոյնութիւնը տասներկու [առաքեալների] իշխանութեան, որը պարզեւուցեց նրանց Տիրոջ կողմից ոչ թէ միմեանց նկատմամբ առաւելութեամբ, այլ իւրաքանչիւրին՝ ըստ իր վիճակի. եւ այն էլ՝ ոչ թէ տիրելով, այլ օրինակ դառնալով աստուածային հօտին եւ իրենց անձը նզովքի մատնելով, որպէսզի բոլորին շահեն ի Քրիստոսս:

Եւ նախ վերոյիշեալ ժողովի թուականը դնենք, որպէսզի անվաւեր եւ կեղծ չհամարուի ընթերցողների կողմից, եւ ապա սկսենք մեր հանդիպման, տրամախօսութիւնների եւ նրանց խօսքերին տրուած պատասխանների մասին:

Եւ դա եղաւ Հայոց Կոստանդինի¹ Հայրապետութեան քառասուներկուերորդ տարում եւ Արամեան տոհմից Հեթումի² Թագաւորութեան [օրօք], որը երբ լսեց, շատ հաճելի համարեց առաջարկութիւնս եւ հրամայեց մեզ արձանագրել:

Իտալիոյ աշխարհից՝ Հռոմի Հայրապետի կողմից լիկաթ եկաւ: Բառն այս լատիներէն է եւ մեր լեզուով դեսպալն է Թարգմանուտ, սակայն, ըստ տրուած իշխանութեան, նուիրակ էր: Նա եկաւ գալիլեացիների երկրի Պտղոմեանց քաղաքը, որն այժմ Աքայիա է անուանուում եւ որն իշխում էր Հոգեւոր [առումով] ողջ փիւնիկեան ծովեզերքին՝ մինչեւ մեծն Անտիոք, եւ ամբողջ Պաղեստինին, որոնք Հռոմէացիների [տիրապետութեան] տակ են: Եւ, ինչպէս իրեն ենթականերին, լուր է ուղարկում նաեւ մեր Հայրապետին, որպէսզի նա էլ միւսների նման ընծաներով ներկայանայ իրեն: Սակայն մեր Հայրապետը շատ չմտահոգուեց այս կապակցութեամբ, ապա պատգամաւորների միջոցով ուղարկուած նամակով ուշադրութեան արժանացրեց, որոնց ուղարկում է այլ գործով, որպէսզի անցնելիս նաեւ այդ մասին հոգան, [այսինքն՝ յանձնեն նամակը լիկաթին]: Իսկ նա նոյնիսկ նրանց չընդունեց, թէպէտ ձգտում էին տեսնել նրան, եւ, սաստիկ զայրանալով, նրանք վերադարձան: Այդ նոյն օրերին մեր

1 Կոստանդին Բարձրաբերդի (1221-1267)
 2 Հեթում Ա (1226-1270)

Թագաւորի եղբայր Օշինը Թագաւորական հրամանով որպէս դեսպան ուղարկուեց Աքայիա քաղաքը՝ լիկաթի եւ իշխանների մօտ, եւ երբ հանդիպել էին իրար, լիկաթը սաստիկ մեղադրել էր մեր կաթողիկոսին տմարդութեան մէջ՝ ասելով, թէ՝ «Նոյնիսկ եթէ օտարասիրութիւնն ու հիւրընկալութիւնն էլ չլինէին, Հռոմի Եկեղեցուց մեզ շնորհուած բնական պատիւը պիտի ստիպէր նրան տեսնել մեզ»: Իսկ նա (Օշինը - Ա. Բ.), երբ եկաւ մեր Թագաւորի մօտ, պատմեց ամբողջը եւ նոյնիսկ աւելին, եւ նրանք, հետեւելով մեր անգգի բնական վարքագծին, որը բարձրացնում է ուրիշներին եւ նուաստացնում իրեն, յոյժ արդարացի համարելով մեղադրանքը, իսկոյն զգուշացնում են մեր Հայրապետին՝ ասելով, որ մարդ պատրաստի նամակով կամ ուղերձ ընծաներով՝ իրենց դեսպանների հետ առաքելու համար: Իսկ նա անյապաղ յանձն առաւ [կատարել] պատուէրը՝ ինքն էլ պատշաճ համարելով յանդիմանութիւնը: Ու երբ քննարկեցին մօտ մարդկանց շրջանում պատուիրակի անձը, կանգ առան իմ նուաստութեանս վրայ: Եւ կաթողիկոսն ինձ հրամայեց գնալ, եւ ես, թէպէտ տկար էի եւ խօսքի մէջ անպատրաստ, այսուհանդերձ համաձայնեցի գնալ: Միայն խնդրեցի, որ գրածի մէջ՝ բնաւ չլիշատակուի Հնազանդութեան մասին, քանի որ [լատիները] ճարտասան են եւ խօսքի որսորդներ: Սակայն, [չնայած խնդրանքին], հակառակն էին գրել:

Եւ քանի որ ձմեռ էր, բազմաթիւ օրեր դանդաղօրէն նաւավարելով՝ դեկտեմբեր ամսուայ վերջին հազիւ հասանք Աքայիա քաղաք: Մեզ հետ էր նաեւ մեր կաթողիկոսի հրամանով Տրայիանուպոլսում մեզ միացած՝ Երուսաղէմի մեր Եկեղեցու եպիսկոպոսը: Եւ երբ Թագաւորի դեսպանները պատրաստուեցին լիկաթին այցելել, մեզ էլ պատուիրեցին պատրաստ լինել նրանցից յետոյ մտնելու: Նրանք ներս մտան՝ հաղորդելու իրենց յանձնարարութիւնը, իսկ մենք երկար, մինչեւ օրուայ վերջը, սպասեցինք դռան մօտ: Թէպէտ սպասեցման պատճառը չկարողացանք իմանալ, [սակայն] ենթադրում ենք երկու վարկած. կամ հպարտութեան պատճառով ընդգծում էին իրենց բարձր դիրքը, կամ էլ խորհրդակցում էին՝ ընդունե՞ն, թէ՞ ոչ, եւ կամ էլ [մտածում էին], թէ հանդիպելուց յետոյ ի՞նչ պիտի ասենք. քանի որ նրա մօտ կային Հմուտ ճարտասաններ՝ Հաստատուած ծովի այս կողմում, որոնցից մէկն էլ Կիպրոսի եպիսկոպոսն էր:

Վերջապէս հրամայեցին մեզ մտնել, երբ դեռ այնտեղ էին նաև մեր դեսպանները: Եւ երբ մատուցեցինք կաթողիկոսի ուղարկած գրութիւնը եւ ընծաները, նա (լիկաթը - Ա. Բ.) վերցրեց մատեանը եւ տուեց մեր եպիսկոպոսին ու հեգնանքով ասաց. «Ի՞նքդ ընթերցիր սա»: Իսկ նա (եպիսկոպոսը - Ա. Բ.), հրաման առնելով, սկսեց ընթերցել մեր հայրապետի ուղերձը, եւ երբ փոքր-ինչ ընթերցեցինք, թոյլ չտուեց աւարտել, այլ ինքը զայրացած սկսեց եւ ասաց. «Վերցրէ՛ք եւ բերուած ընծան, քանի որ ես մարմնական շահից եւ ընչասիրութիւնից զրդուած չէ, որ խնդրում էի հայոց կաթողիկոսին գալ, այլ՝ հոգեւոր կարգին եւ օրէնքին հետեւելով, որպէսզի ցանկապատուելով չմասնատուի հայրենի եզերքը, եւ անդամները, զլսից շորթուելով, ապականութեան չմատնուեն, ինչպէս միւս առաքելական աթոռները [բաժանուեցին] Հռոմի Եկեղեցուց. [մի կարգ], որը Տէրն է հաստատել, եւ ոչ թէ՛ մարդ: Ինչպէս Պօղոս առաքեալն է ասում. «Այլ հիմք ոչ ոք չի կարող դնել, քան զբրուածը, որ Յիսուս Քրիստոս է»¹: Եւ դրա համար, ներելով ձեզ, խնդրում էինք, որ դաք՝ միանալու Եկեղեցու գլխին: Ու քանի որ [կաթողիկոսը] խոր ծերութեան պատճառով, ինչպէս տեղեկացել ենք, չէր կարող անձամբ գալ, ողորմածաբար հարցնում եմ՝ ինչո՞ւ աւելի վաղ որեւէ մէկին չուղարկեց: Իսկ եթէ հարկի բերումով եւ դղեակի² գործերի պատճառով էր յապաղում, ինչպէս լսել ենք, ի՞նչ թերութիւն կպատճառէր [գործերին] մի մարդու պակասութիւնը: Իսկ այժմ ի՞նչ պակասեց»: Շատ այլ բաներ եւս ասաց, որոնք չեմ կարող արձանագրել, իսկ մենք լուռումունջ սպասեցինք: Իսկ երբ մի փոքր հանդարտուեց, Թովմասը՝ մեր թագաւորի դեսպանը, ինձ ասաց. «Արի՛, կրկին աղաչիր, որ ընդունի ընծաները»: Եւ ես շատ աղաչեցի, իսկ նա չվերցրեց: Ապա հէնց ինքը (Թովմասը - Ա. Բ.) վեր կացաւ եւ աղաչեց մեր թագաւորի անունից, ինչպէս իր որդու անունից, որին ինքն էր [այդպէս] կոչում: «Եթե քո որդին լսի, - ասաց, - շատ կմտահոգուի, եթէ չվերցնես»: Եւ նա, այդ պատճառաբանելով եւ ոչ թէ՛ նիւթական իրերի նկատմամբ ագահութիւնը, որը սաստիկ ծաղրի էր ենթարկել, քիչ յետոյ աղաչանքով պահանջեց [նուէրները]:

1 Ա Կորնթ. Գ 11
 2 Նկատի ունի Հռոմկալի կաթողիկոսարանը:

Ապա լիկաթն առաջարկեց հաց ուտել, իսկ մենք չհամաձայնեցինք եւ, սաստիկ տիրած հայոց առաքելական Աթոռի նկատմամբ ցոյց տրուած արհամարհանքից, հեռացանք: Ու ինձ այնպէս է թուում, թէ դա եղաւ Աստուծոյ նախախնամութեամբ, քանզի ցանկանում էր մեզ մղել՝ գտնելու այս երկու խորհրդաւոր եւ արժանապայել խօսքերը, որոնց մասին պատրաստուում եմ պատմել: Եւ սրանից յետոյ, երբ տօնախմբութիւնը դադարեց, կանչեց մեզ եւ, բարեհամբոյր դէմք ընդունած, ասաց. «Երկար ժամանակ ցանկութիւն ունէի զրուցել քեզ հետ, քանի որ լսել էի քո մասին, թէ քո ազգի գիտուններից մէկն ես, որպէսզի թերեւս օգուտ քաղէի քեզնից: Սակայն տօնի նկատմամբ ունեցած պարտականութիւններս մինչեւ այժմ ինձ թոյլ չտուեցին. այժմ ե՛կ խօսենք»:

Եւ ես, պատասխան տալով այդ [խօսքին], ասացի. «Այնպիսին չեմ, ինչպիսին կարծում ես, եւ նա, ով պատմել է քեզ [իմ մասին], թերեւս տեղեակ չի եղել, որ ես յետիններից մէկն եմ, այլ քո ասածը երկու պատճառ ունի. մէկը, որ իմաստասիրական բարքով աննախանձ ես, եւ միւսը՝ Փրկչին աշակերտելով՝ մեծարում ես անարգներին: Իսկ ինչ վերաբերում է ինձ, ապա յոյժ ցանկանում էի գալ, որպէսզի սովորելով օգուտ քաղեմ, քանի որ շատ հմուտ էք Աստուածաշունչ Գրքերին: Բայց իսկապէ՞ս սրտանց ասացիր խօսքդ, քանի որ ոչ քիչ տրամութեամբ էի լցուած քո արարմունքի պատճառով, որովհետեւ չընդունեցիր մեր ընծաները, որոնք ո՛չ ձեզ առաւելութիւն կբերէին, ո՛չ էլ կնուստացնէին առաքողին: Եւ ո՛չ նամակն ընթերցեցիր, որ կարողանայի հաստատել կամ չհաստատել խօսքով, ո՛չ էլ [կաթողիկոսի] մաղթանքը լսեցիր»:

Եւ, ժպտալով խօսքիս վրայ, ասաց. «Այո՛, կաննեք այնպէս, ինչպէս կամենում ես, միայն թէ խօսենք»: Եւ ես ասացի. «Թո՛ղ քո խօսքը լինի»: Իսկ նա ասաց. «Ինչպէս ասացի, իմաստուն մարդ ես, եւ ինչի մասին խնդրում եմ, պատասխան տուր»: Եւ այդ օրը նրա մօտ մեծ ժողով էր, [որին ներկայ էին] քաղաքապետը՝ Ջուսիբի անունով մի հաշտարար մարդ, մայրստոր Դանփուլունը¹, Հիւանդանոցի օրդենի քուսանդուրը², ծովեզերքի բոլոր իշխանները, բացի բրինձից³, եւ բոլոր

1 տաճարական օրդենի մագիստրոսը՝ դեկավարը
 2 Hospitaliere-ների վանական ասպետական կարգի Ռրամանատարը
 3 ծովեզերքի գլխաւոր իշխանը (prince)

աւուգաթները (փաստարանները): Սակայն չգիտենք այդ ժողովի հաւաքման պատճառը. արդեօք մե՞նք էինք պատճառը, թէ՞ մի այլ պէտքի համար էր: Եւ ես ասացի. «Ինչպէ՞ս կարող եմ մի [ողջ] ազգի փոխարէն պատասխան տալ, մանաւանդ՝ երբ խնդիրը վերաբերում է Եկեղեցուն: Եւ մի՛ նայիր այն բանին, որ այստեղ եմ ուղարկուել որպէս կատարեալ մէկը, քանզի բազմիցս է պատահում արքունիքում, որ բարեբախտութեան են արժանանում ապաշնորհները: Հայոց Եկեղեցին հարուստ է իմաստուններով եւ Աստուածաշունչ Գրքերին հմուտ եւ տեղեակ [այրերով], որոնցից յետինը ես եմ: Սակայն [այն հարցերին], որոնց ներում են ուժերս, եւ որոնց համար ունեմ մեր հայրապետի հրամանը եւ վստահութիւնը, իմ կարողութիւնների սահմանում կ'պատասխանեմ, իսկ որոնց չկարողանամ պատասխանել, կգրեմ եւ կտանեմ, իսկ նա (կաթողիկոսը - Ա. Բ.), [որպէս] հարուստ, հաւաքելով եւ քննելով, կհանի իր հին ու նոր գանձերի առատութիւնից՝ եւ պատասխան կառաքի ձեզ»: Այս խօսքը հաճութեամբ ընդունուեց բոլորի կողմից: Ես նաեւ աւելացրի. «Միայն թէ ի՛նձ էլ թոյլ տուր խօսել եւ պատասխանել». որովհետեւ շատ էր խօսում եւ քիչ լսում: «Եւ արդ, որովհետեւ իշխանութիւն ունէիր հարցնելու, ասացիր, թէ Պօղոս առաքեալն ասում է. «Այլ հիմք ոչ ոք չի կարող դնել, քան դրուածը, որ Յիսուս Քրիստոսն է»², եւ դա է ճշմարտութիւնը»: Եւ ես աւելացնում եմ հէնց դրան հետեւող խօսքը. «Եթէ մէկը այս հիմքի վրայ կառուցի»³, հաստատուն կլինի: Արդ, ուրեմն, կառուցեմք ոչ թէ հրից այրուող խոտով, այսինքն՝ ոչ թէ նրանց ուսմունքից դուրս, այլ նրանց խօսքի համաձայն՝ Հոգու հրով փորձուած եւ զտուած ոսկով եւ արծաթով, որպէսզի կանգուն մնայ: Իսկ ով կառուցի, առաքինի վարպետների նման կստանայ իր վարձը»: Եւ նրանք ասացին՝ այո՛:

Այն ժամանակ ես ասացի. «Որտեղի՞ց Հռոմի Եկեղեցուն այդ իշխանութիւնը, որ ինքը դատում է այլ առաքելական Աթոռներին, իսկ ինքն այլոց կողմից չի քննուած, քանզի մենք առաքեալների օրինակով միշտ կարող ենք դատել ձեզ, իսկ դուք չէք կարող քննել ձեզ»:

1 Տե՛ս Մատթ. ԺԳ 52:
 2 Ա Կորնթ. Գ 11
 3 Կորնթ. Գ 12

Իսկ նրանք, լսելով այս խօսքը, սաստիկ խոթողուեցին, սակայն մեծահոգաբար ոչինչ չկատասխանեցին, այլ հանդարտօրէն հարցրին. «Իսկ ո՞վ է տուել ձեզ այդ պատիւը»: Եւ ես ասացի. «Թող ասածս ձեզ արտասովոր չթուայ, քանի որ խոստացաք Աստուածաշունչ Գրքերից դուրս չգալ, եւ ես ցոյց կտամ ձեզ աստուածային մատեաններից, որ միւս առաքեալները դատեցին Պետրոսին՝ նաեւ մեղադրելով նրան այն ժամանակ, երբ նա Կոռնելիոսին մկրտելուց յետոյ գնաց Երուսաղէմ՝ իրեն արդարացնելու համար, ինչպէս պատմում է Ղուկասը Գործք առաքելոցում. «Առաքեալները եւ Հրէաստանի կողմերում գտնուող եղբայրները լսեցին, որ հեթանոսները եւ ընդունեցին Աստուծոյ խօսքը: Սակայն երբ Պետրոսը գնաց Երուսաղէմ, մեղադրում էին նրան, ովքեր թլփատութիւնից յետոյ էին հաւատացեալ դարձել, այն բանի համար, որ մտաւ անթլփատ այրերի մօտ եւ կերաւ նրանց հետ: Ապա Պետրոսը սկսեց նրանց հերթականութեամբ պատմել տեսիլքը մինչեւ վերջ... «Եւ երբ սկսեցի խօսել, ասաց,- Սուրբ Հոգին իջաւ նրանց վրայ... եւ յիշեցի Տիրոջ խօսքը, որն ասում էր. Յովհաննէսը մկրտեց ջրով, բայց դուք կմկրտուէք Սուրբ Հոգով»¹:

Տեսնո՞ւմ ես, որ նրան ոչ միայն իշխան չէին համարում եւ թոյլ չէին տալիս անել կամեցածը, այլեւ իշխանաբար մեղադրում եւ դատում էին նրան: Իսկ Պետրոսը, իրեն որպէս իշխող չհամարելով նրանց վրայ, ոչ թէ իշխանաբար է պատասխանում, ինչպէս Տէրը, Որն ասում է. «Կարող եմ ունեցածիս հետ վարուել, ինչպէս կամենում եմ»², այլ խոստովանում է, որ հրամանն Աստուծոյ կողմից էր եւ ոչ թէ՛ ըստ իշխանութեան՝ ասելով. «Ուրեմն, եթէ Աստուած նրանց էլ նոյն պարգեւը տուեց, ինչպէս եւ ձեզ, երբ Տէր Յիսուս Քրիստոսին հաւատացինք, ապա ես ինչպէ՞ս կարող էի արգելել Աստուծուն»: Իսկ երբ լսեցին այս, դրանից յետոյ լուեցին»³, այսինքն [հրաժարուեցին] շտապ քննութիւնից:

Տեսնո՞ւմ ես, թէ ինչպէս է ցոյց տալիս, որ Պետրոսը գլխաւորը չէ: Եւ գիտեմ, որ այս մասին ասում են, թէ՛ մեղադրել ասում է ոչ թէ առաքեալների համար, այլ նորադարձ հաւատացեալների համար, եւ

1 Գործք ԺԱ 1, 15, 16
 2 Տե՛ս Մատթ. Ի 15:
 3 Տե՛ս Գործք ԺԱ 17:

Պետրոսն այդպէս վարուեց նրանց տկարութեան պատճառով՝ շահելու նրանց [ի Քրիստոս], ինչպէս ասում է Պողոսը, թէ՛ «Տկարացածին ընդունեցէ՛ք հաւատի մէջ»¹: Այս մասին ասում ենք, թէ՛ նրանց մէջ [հաւատով] տկար չկար, քանի որ ասում է, թէ՛ «Բոլորն ունէին մէկ սիրտ եւ մէկ անձ»²: Եւ դարձեալ՝ եթէ դրանք [մնացած] տասնմէկը չէին, արդեօք ո՞ւմ էր պատասխան տալիս Պետրոսը, թէ՛ «Երբ սկսեցի խօսել, Սուրբ Հոգին իջաւ նրանց վրայ, ինչպէս սկզբում՝ մեզ վրայ»³: Իսկ ովքե՞ր էին սկզբում Վերնատանը, եթէ ոչ՝ միայն տասներկու [առաքեալները], եւ կամ ո՞ւմ պատմեց, եթէ ոչ՝ Տիրոջից այն խօսքը լսողներին եւ ճանաչողներին, թէ՛ «Յիշեցի Տիրոջ խօսքը, որ ասում էր, թէ՛ Յովհաննէսը մկրտեց ջրով, սակայն դուք կմկրտուէք Սուրբ Հոգով»⁴:

Տեսնո՞ւմ էք, թէ՛ ինչպէս ապացուցուեց, որ Պետրոսը դատուել է տասնմէկի կողմից, եւ ոչ մի տեղից չի երեւում, որ Պետրոսը որեւէ ձեւով դատել է տասնմէկին:

Եւ կրկին խօսում եմ սիրոյ մասին, որին ապահովաբար ապաւինեցին: Աղաչում եմ ձեզ Աստուծոյ գթութեամբ՝ ըստ առաքեալի, եւ խրատում ինչպէս եղբօրով հօրացած եղբայրը. այդ լծի տակ մի՛ դրէք (Հայոց) Եկեղեցին, որի տակ չեն եղել մեր Հայրերը. նկատի ունեմ ծառայական հնազանդութիւնը, որի տակ մենք էլ չենք կարող մտնել: Իսկ սիրոյ համար, որի համար հրաման ունենք Աստուծոց եւ սուրբ առաքեալներից, պատրաստ ենք՝ ըստ Քրիստոսի խօսքի. «Եթէ սիրէք միմեանց, դրանով կճանաչեն, որ իմ աշակերտներն էք»⁵, իսկ Պողոսը մասնաւորեցնում է, թէ՛ եկեղեցական կարգաւորութեան տեսանկիւնից ամենակարեւորը սէրն է՝ ասելով. «Սրանց դրեց Աստուած Եկեղեցում. առաջին՝ առաքեալներին, երկրորդ՝ մարգարէներին, երրորդ՝ վարդապետներին»⁶ եւ ըստ կարգի նաեւ՝ Եկեղեցու [միւս] անդամներին: Եւ երբ թուարկում է իւրաքանչիւրի շնորհները, ասում է. «Նախանձախնդի՛ր եղէք լաւին, սակայն ես առաւել [գերազանց]

1 Հոմ. ԺԴ 1
2 Տե՛ս Գործք Դ 32:
3 Տե՛ս Գործք ԺԱ 15:
4 Տե՛ս Գործք ԺԱ 16:
5 Տե՛ս Յովհ. ԺԳ 35:
6 Տե՛ս Ա Կորնթ. ԺԲ 28:

ճանապարհ ցոյց կտամ ձեզ: Քանզի եթէ խօսեմ թէ՛ մարդկանց եւ թէ՛ հրեշտակների լեզուներով եւ թէ՛ ունենամ այնքան մարգարէութիւն ու հաւատք, որ կարողանամ մինչեւ իսկ լեռները տեղափոփոխել, եւ սէր չունենամ, ոչ մի օգուտ չեմ ունենայ»¹:

Իսկ Յովհաննէսն ասում է Ընդհանրական [թղթում], թէ՛ «Հօր պատուիրանն այն է, որ հաւատանք Նրա Որդի Յիսուս Քրիստոսի անուանը եւ սիրենք միմեանց, քանի որ այդ է Նրա պատուիրանը»² Արդ, այս բարձր պատուիրաններին, որ [գալիս են] Աստուծոց եւ սուրբերից, ամբողջովին պատրաստ է Հայոց Եկեղեցին եւ ոչ թէ՛ նոր-նոր սկսելով, այլ շատ հնուց, ինչպէս որ սկզբից ծառանգելով՝ կրում է սէրը մանաւանդ Հռոմէացիներին նկատմամբ: Դա կարող են վկայել ձերոնցից նրանք, ովքեր ներկայ են այստեղ եւ ճանաչում են մեզ: [Մենք սիրով ենք] նաեւ այլ ազգերի նկատմամբ, թէպէտ դա չի կարելի համեմատել ձեր [նկատմամբ տածածի հետ]: Այնուամենայնիւ, առանձին ազգերի առաջնորդներն ըստ իրենց կարգի եւ պաշտամունքի անխռով են մեր աստուածապարզեւ թագաւորութեան մէջ՝ չունենալով մեր աստուածասէր թագաւորից որեւէ պահանջ՝ քահանայական կարգի եւ Եկեղեցու աւանդութեանը վերաբերող, ինչը խնդրում ենք Աստուծոց՝ անշարժ պահել Հայքում:

Լիկաթն ասաց. «Ոչ թէ սիրոյ պատուիրանը խախտելու համար ենք հնազանդութիւն պահանջում, այլ իրար հետ սերտ կապուելու [մտահոգութեամբ], որի համար բերեմ հետեւեալ օրինակը. ինչպէս մարմնի բոլոր անդամները գլխի հետ են կապուած սիրով, այդպէս էլ բոլոր Եկեղեցիները պարտաւոր են հնազանդուել Հռոմի Եկեղեցուն՝ որպէս գլխի, որպէսզի ամբողջութիւն կազմեն բոլոր անդամները»:

Եւ պատասխանեցի սրան. «Ձեռք կարող որեւէ մէկի հնազանդութեան տակ մտնել, քանի որ Աստուծոց ձեզ հաւասար ազատութիւն ենք ստացել՝ ըստ տասներկու [առաքեալների համապատուութեան], քանի որ հնազանդութիւնը ծառայական է եւ աշխարհական եւ ոչ թէ՛ առաքելական, ինչպէս որոշակիօրէն մեզ աւանդեցին առաքեալները, թէ՛ որոնց եւ ում պէտք է հնազանդ լինել: Երանելի Պետրոսը գրում է, թէ՛ «Հնազանդ եղէք [բոլոր] մարդկային իշխանութիւններին՝ լինի թա-

1 Տե՛ս Ա Կորնթ. ԺԲ 31-ԺԳ 2:
2 Տե՛ս Ա Յովհ. Գ 23:

գաւորին՝ իրրեւ բոլորից գերագոյնին»¹, եւ Պօղոսը՝ թէ՛ «Հնազանդ եղէք տէրերին»²: Եւ չհամարձակուեցին գրել տասներկուսի՝ միմեանց [ենթարկուելու] մասին, քանի որ գիտէին, որ Բանն Աստուած իրենց միջից վերացրել է ծառայական Հնազանդութիւնը՝ ասելով. «Պուք ծառաներ չէք, քանի որ ծառան ոչինչ չգիտի Տիրոջ մասին, այլ դուք իմ բարեկամներն ու խորհրդակիցներն էք»³: Ուրեմն ինչպէ՞ս կարող ենք Հնազանդութեան տակ մտնել՝ վերստին ծառայ դառնալով Հակառակ մեր ազատութեան, որը տուեց մեզ Քրիստոս»:

Այս [խօսքերին նա] այդ օրը ոչինչ չպատասխանեց, իսկ յաջորդ օրը լիկաթն ասաց. «Մենք ձեզնից չենք պահանջում Հնազանդուել ինչպէս ծառաները՝ տիրոջը, այլ ինչպէս որդին՝ հօրը, ինչպէս գրում է Պօղոսը, թէ՛ «Որդիներ, Հնազանդ եղէք [ձեր] հօրը»⁴:

Պատասխան տուեցի եւ ասացի, թէ՛ «Այդ էլ է արգելում մեզ Քրիստոս՝ ասելով. «Երկրի վրայ որեւէ մէկին ձեզ հայր մի՛ անուանէք, քանի որ մէկն է ձեր Հայրը, որ երկնքում է»⁵, իսկ Պետրոսը երկրաւոր է եւ ոչ թէ երկնաւոր: Ուրեմն ինչպէ՞ս կարող ենք հրաժարուել երկնաւոր Հօր որդեգրութենից եւ դառնալ Պետրոսի որդի՝ Հետեւելով ձեր խրատին եւ զանց աննելով մեր Քրիստոս Աստուծոյ խրատը: Քանզի այս մասին զգուշացնում է մեզ Հէնց ինքը՝ Պետրոսը, թէ՛ «Աստուծան պէտք է Հնազանդուել առաւել, քան մարդկանց»⁶: Դարձեալ՝ քանզի սովորութիւն ունենք Հայրեր կոչելու [մեզ] Աւագանով վերստին ծնողներին, [այսինքն՝ մկրտող հոգեւորականին], իսկ Պետրոս առաքեալը չի մկրտել [մնացած] տասնմէկին եւ նրանց միջոցով՝ մեզ. ինչո՞ւ նրան հայր կոչենք: Իսկ եթէ ասեն. «Ինչո՞ւ էք ամբողջովին վերացնում Հնազանդութիւնը Եկեղեցուց. արդեօք չէ՞ք յիշում Պօղոսի ասածը կորնթացիներին, թէ՛ «Գիտէք Ստեփանոսի եւ Փորտունատէսի տները, որոնք իրենց նուիրեցին սրբերի ծառայութեանը. աղաչում եմ, որ դուք էլ նրանց Հնազանդ լինէք»⁷, եւ սրա

1 Տե՛ս Ա Պետր. Բ 13:
 2 Կող. Գ 22
 3 Տե՛ս Յովթ. ԺԵ 14-15:
 4 Տե՛ս Եփես. Զ 1, Կող. Գ 20:
 5 Տե՛ս Մատթ. ԻԳ 9:
 6 Գործք Ե 29
 7 Տե՛ս Ա Կորնթ. ԺԶ 15-16:

նման տեղիները [Սուրբ] Գրքից». նրանց կասեցք, որ ոչ թէ մերժում ենք ներքեւիների Հնազանդութիւնը վերեւիների նկատմամբ, այլ միայն՝ տասներկու առաքեալների՝ [միմեանց նկատմամբ Հնազանդութիւնը], որոնք ունեն միեւնոյն իշխանութիւնը եւ պատիւը»:

Իր ընկերների Հետ բաւական յուզուած՝ լիկաթն ասաց. «Այդ ինչպէ՞ս է, որ Պետրոսն առաքեալների գլուխը չէ»:

Պատասխան տուեցի եւ ասացի. «Զգիտեմ, թէ դա ինչպէս է եղել»:

Այն ժամանակ լիկաթն ասաց. «Ինչպէ՞ս չգիտես, երբ համբաւնալուց յետոյ նրան Քրիստոսը գլուխ կարգեց»:

Եւ ես ասացի. «Այդ մասին բնաւ տեղեակ չեմ, այն էլ՝ երկու պատճառով. կամ որպէս մարդ մոռացել եմ [Սուրբ Գիրքն] ընթերցելուց յետոյ, կամ էլ մեզ չեն հասել [ակնարկածդ] գրութիւնները: Սակայն ինձ համար մեծ պարծանք կլինի այդ խնդրում աշակերտել Հռոմի Եկեղեցուն: Աղաչում եմ, սովորեցրէ՛ք ինձ, սակայն դուրս չգա՛ք այս չորս Աւետարաններից եւ Գործք առաքելոցից, Պօղոս առաքեալի եւ Ընդհանրական Թղթերից, որոնց կՀնազանդուենք, ինչպէս Աստուծոյ Հրամաններին»:

[Այն ժամանակ] լիկաթը Հետեւեալ օրինակը բերեց. «Երբ ձեր թագաւորը դուրս է գալիս երկրից, արդեօք որեւէ մէկին իր փոխարէն գլխաւոր չի՞ նշանակում»:

Ես պատասխանեցի. «Այո՛»:

Ու նա շարունակեց. «Իսկ նրան հաւասարապէս Հնազանդուո՞ւմ էք»:

Եւ ասացի. «Նրան Հնազանդուում ենք՝ ոչ թէ առաջին պատիւն ունենալու համար, այլ այնքանով, որքան իշխանութիւն է տալիս նրան թագաւորը»:

Իսկ նա ասաց. «Այդպէս էլ բոլոր պատրիարքները եւ կաթողիկոսները եւ արքեպիսկոպոսները եւ եպիսկոպոսները պարտաւոր են Հնազանդուել Պետրոսի Աթոռին՝ որպէս գլխաւորի»:

Եւ քանի որ յաճախ էր այդ շարքում յիշատակում [մեր] կաթողիկոսին, շատ ընդդիմախօսեցի, իսկ [այդ խնդրին տուած] պատասխանները յետոյ կպատմենք ձեզ:

Ապա այն խնդրի՝ մասին ասացի. «Եթէ ցոյց տաք առաքելական մատենաներից, թէ [այս աշխարհից] ելնելիս Քրիստոս տասներկուսի գլուխ կարգեց Պետրոսին, ապա կհամաձայնենք, քանի որ Նրա ծառաներն ենք: Սակայն մենք էլ անտեղեակ չենք Փրկչի ելքին [այս աշխարհից] ըստ այն [խօսքի], թէ՛ «Ելնում եմ ես Իմ Հօր մօտ»², քանզի երկու ելք ունեցաւ [Փրկիչը]. առաջինը՝ զօրութեամբ, երբ պատրաստուեալ էր կամաւոր չարչարանքներով ելնելու մահուան՝ ասելով. «Գնում եմ Ինձ Առաքողի մօտ, իսկ Մխիթարիչը՝ Սուրբ Հոգին, Որին Իմ անունով կառաքի Հայրը, Նա կգայ եւ ձեզ կուռուցանի ամէն բան եւ կյիշեցնի ձեզ այն, ինչ ասացի ձեզ»³:

Իսկ երկրորդ [ելքի] եւ իսկապէս համբարձման մասին է պատմում Ղուկասը, թէ՛ «Այն ժամանակ բացեց նրանց աչքերը եւ ասաց. «Դուք էք կատարուածի վկաները, որի մասին նախօրօք ասել էի: Եւ ահա, ձեզ եմ ուղարկում Իմ Հօր խոստումը, ու դուք նստեցէ՛ք Երուսաղէմ քաղաքում, մինչեւ երկնքից զօրութեամբ զգեստաւորուէք»: Տարաւ նրանց մինչեւ Բեթանիա եւ, Իր ձեռքերը բարձրացնելով, օրհնեց նրանց եւ մինչ օրհնում էր նրանց, բաժանուեց նրանցից եւ երկինք էր բարձրանում, իսկ նրանք երկրպագելով վերադարձան Երուսաղէմ»⁴: Եւ այս բանում առաւելապէս ցոյց տուեց [նրանց] համապատուութիւնը, քանի որ ձեռնադրեց նրանց եւ օրհնեց միանման եւ Իրենից յետոյ նրանց համար ապաստան պատրաստեց Սուրբ Հոգու մէջ եւ ոչ թէ՛ Պետրոսի. արդ, որտե՞ղ է, որ [Նա] կարգում է նրան տասներկուսի գլուխ»:

Կրկին հարցրին. «Ուրեմն Պետրոսն առաքեալների գլուխը չէ՞», եւ [այս անգամ] շատ կրկնելով, որպէսզի ուրանամ, որ չարախօսեն իմ մասին՝ որպէս հերետիկոսի:

Եւ ասացի. «Ձեմ կարող ասել՝ այո կամ ոչ, քանի որ երկկողմանի էր վտանգը, քանզի ինչպէ՞ս ասեմ [գլուխը] չէ, երբ այդ հակառակ է Հոռոմի Եկեղեցուն. եւ ինչպէ՞ս կարող եմ ասել, թէ [գլուխն] է, երբ [այդ մասին] չեմ ընթերցել Նոր Կտակարանում»:

1 Նկատի ունի Պետրոսի նախապատուութեան մասին տրուած հարցը:
 2 Տե՛ս Յովհ. Ի 17:
 3 Տե՛ս Յովհ. ԺԴ 24-26:
 4 Տե՛ս Ղուկ. ԻԴ 45, 48-52:

Եւ նրանք ասացին. «Մի՞թէ գրուած չէ, թէ՛ «Դու վէ՛մ ես»¹» (ինչ վերաբերում է վէ՛մին, իր տեղում կանդորդաւանանք):

Դրան հակադրուելով՝ ասացի. «Այլ բան է [նշանակում] վէ՛մը, այլ բան՝ գլուխը: Գլուխ խոստացաք [ցոյց տալ], նչէ՛ք տեղը, եւ ես կընդունեմ»: Իսկ երբ չկարողացան [Սուրբ] Գրքից ցոյց տալ, փորձեցին խօսքի վրայ բռնել:

Ասացին. «Դու ինքդ, վարդապետ լինելով, ինչպէ՞ս էիր քարոզում»:

Պատասխանեցի. «Ինչպէս կխօսէի Տիրոջ Դատաստանին ներկայանալիս կամ պատասխանատուութեան կանչուելիս, ուստի հարկ է ճշմարիտն ասել. ես իմ քարոզի մէջ զլխաւոր էի համարում Պետրոսին եւ Պօղոսին»:

Լիկաթն ասաց. «Պօղոսը գլուխ չէ, քանի որ մէկ Եկեղեցուն չի վայելում երկու գլուխ»:

Եւ ես ասացի. «Ճշմարիտ է այդ, քանի որ Եկեղեցուն ճշմարիտ գլուխը Քրիստոս է, ինչպէս ասում է առաքեալը եփեսոսցիներին ուղղած [թղթում], թէ՛ «Յարութիւն տուեց Քրիստոսին եւ Նրան որպէս գլուխ հաստատեց Եկեղեցուն ողջ կառոյցի վրայ, որը Նրա մարմինն է՝ լրումը [նրա], Ով ամէն ինչ լցնում է ամէն բանի մէջ»²: Սակայն չի ասում, թէ Եկեղեցին Պետրոսի մարմինն է, եւ Պետրոսն է այն լցնողը»:

Եւ այս հարցի շուրջ բազմաթիւ վիճաբանութիւններ եղան, մինչեւ որ լսողները սկսեցին ձանձրանալ, քանի որ կրկնում էին, թէ՛ «Դու ինչպէ՞ս էիր ասում, որ Պետրոսը գլուխ է»:

Իսկ ես ամփոփեցի. «Ինչպէս Յովհաննէսը՝ Եփեսոսի, իսկ Թովմասը՝ Հնդկիկների, այնպէս էլ Բարդողիմէոսը հայերի [առաքեալն] է, [այդպէս] էլ՝ միւսները»:

Իսկ նրանք հարցրին. «Մի՞թէ այդպէս է, եւ չկա՞յ բոլորի գլուխ»:

Ես պատասխանեցի. «Բոլորի գլուխը Քրիստոս է, ինչպէս ասում է Պօղոսը նրանց, թէ՛ «Կնոջ գլուխը տղամարդն է, ինչպէս եւ Քրիստոս»:

1 Մատթ. ԺԶ 18
 2 Տե՛ս Եփես. Ա 20, 22-23:

տոս Եկեղեցու գլուխն է, եւ Ինքն է մարմնի [այսինքն՝ Եկեղեցու] փրկիչը»¹: Եւ մեզ վայել չէ Հրաժարուել մեր Գլխի՝ Քրիստոսի փրկութիւնից»:

Իսկ նրանք աւելացրին. «Քրիստոս գլուխ է երկնքում, իսկ Պետրոսը՝ երկրի վրայ»:

Ես ասացի. «Դրան նոյնպէս Պողոսը պատասխան է տալիս Կողոսացիներին թղթում, թէ՛ «Նրանով Հաւաստուեց ամէն ինչ երկնքում եւ երկրի վրայ, ինչ որ երեւում է եւ ինչ որ չի երեւում՝ թէ՛ աթոռները, թէ՛ տէրութիւնները, թէ՛ պետութիւնները եւ թէ՛ իշխանութիւնները, ամէն ինչ՝ Նրանով եւ Նրա Համար ստեղծուեց: [Նա ամէն բանից առաջ է], եւ ամէն ինչ Նրանով է Հաստատ կա նգնած: Եւ Նա է գլուխը Եկեղեցու մարմնի, որ սկիզբն է, անդրանիկը՝ մեռելներից, որպէսզի Ինքն ամէն ինչի մէջ առաջինը լինի»²: Տեսնո՞ւմ ես, թէ՛ մի գլխով ինչպէս է ամբողջացնում երկնային եւ երկրային Եկեղեցին եւ ժխտում [Պետրոսի մասին] այդ կարծիքը»:

Եւ արդ, ինչպէս խոստացանք նախապէս պատմել, սկսեմք Հակաճառութիւններն այն խօսքերի շուրջ, որոնք մեր դէմ են բերում աւետարանիչներից, եւ որոնցով կարծում են, թէ՛ իրենք մեծ են:

ՀԱԿԱԾԱՌՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

Լիկաթն ասաց. «Միայն Պետրոսին Տէրն ասաց, թէ՛ «Դու վէմ ես, եւ այդ վէմի վրայ կշինեմ Իմ Եկեղեցին»³:

Պատասխանեցի՝ ասելով. «Նախ՝ վէմը, որի մասին ասում էք, որի վրայ պատրաստում է շինութիւնը, ըստ ձեռագիրտ ու նիւթական օրինակի գլուխ չի նշանակում, այլ միշտ դէպի ոտքն է ցոյց տալիս [այսինքն՝ ստորին մասը], ինչպէս որ Հրամայում է Ինքը՝ Քրիստոս, թէ՛ «Ով լսում եւ կատարում է Իմ խօսքերը, նման է իմաստուն մարդու, որ իր տունը կառուցեց վէմի վրայ, քանի որ թափուեցին անձրեւները, փչեցին Հողմերը, եւ յորդեցին գետերն ու Հարուածեցին

1 Եփես. Ե 23
2 Տե՛ս Կող. Ա 16-18:
3 Մատթ. ԺԶ 18

տանը, իսկ [այն] չկործանուեց, որովհետեւ վէմի վրայ էր Հաստատուած»⁴:

Տեսնո՞ւմ ես, թէ՛ ինչպիսի վկայութեամբ է Հաստատուում, որ վէմը գլուխ չէ, այլ ստորին մաս:

Այլ միտք

[Գէտք է ասել], որ վէմ անունը նրան նոր չտրուեց որպէս դաւանութեան մրցանակ, այլ յիշեցնում է նախկին [անունը], որով [Տիրոջ կողմից] կանչուելիս անուանուեց, ինչպէս եւ գրում է Մատթէոսը. «Երբ Յիսուան անցնում էր գալիլեացիների ծովի ափով, տեսաւ երկու եղբայրների՝ Սիմոնին, որը Վէմ էր անուանուած»⁵: Նոյնն է վկայում նաեւ Յովհաննէսը. «Այնտեղ էր երկուսից մէկը՝ Սիմոն Վէմի եղբայրը»⁶: Ուրեմն Վէմ անունը նախքան այդ ունէր Պետրոսը, ինչպէս ցոյց տրուեց, քանի որ չասաց, թէ՛ դո՛ւ կլինես վէմ, այլ թէ՛ դու վէմ ես, այն իմաստով, թէ՛ դու ինքդ վէմ ես: Յայտնի է նաեւ, որ տասնմէկին եւս նոյն տեղում վէմ կոչեց, քանզի չասաց, թէ՛ քեզ վրայ կկառուցեմ Իմ Եկեղեցին, այլ թէ՛ այդ վէմի վրայ կկառուցեմ, մտքը եղողներին ցոյց տալով, քանի որ Եկեղեցու Հիմքի վէմեր են նաեւ միւսները, ինչպէս այդ մասին վկայում է Եսայիասը՝ Աստուծոյ առաջ ասելով. «Ահա Քո քարերը պատրաստել եմ կարկեհանից եւ Քո Հիմքերը՝ շափիւղայից եւ պարիսպ կշարեմ Քո շուրջ ընտիր, Թանկարժէք քարերից, նաեւ՝ Աստծուց խրատուած Քո որդիներին»⁷:

Տեսնո՞ւմ ես, թէ՛ ինչպէս է մատնանշում տասներկուսին, որոնց Տէրն ընտրեց: Իսկ ովքե՞ր են խրատուած որդիները, եթէ ոչ՝ [նրանք], ովքեր խրատուեցին Բանն Աստծուց: Եւ ասում է Դաւիթը. «Նրա Հիմքերն իր սուրբ Լեռան մէջ են»⁸: Լեռ է անուանում Եկեղեցին՝ ըստ այն [խօսքի], թէ՛ «Տէ՛ր, ո՞վ կկանգնի Քո խորանում կամ ո՞վ կընակուի Քո սուրբ Լեռան վրայ»⁹: Եւ ոչ միայն տասներկու [առաքեալներն] են Եկեղեցու Հիմքը, այլ նաեւ մարգարէները, քանի որ նրանք

1 Տե՛ս Մատթ. Է 24-25:
2 Հմմտ. Մատթ. Դ 18:
3 Տե՛ս Յովհ. Ա 40, հմմտ. Յովհ. Զ 8:
4 Տե՛ս Եսայի ԾԴ 11-13:
5 Մաղմ. ԶԶ 2
6 Մաղմ. ԺԴ 1

վաստակեցին, իսկ առաքելները նրանց վաստակի մէջ մտան, որ հաւասարապէս վայելին՝ ըստ Տիրոջ [ասածի]: Եւ Պողոսը, որ Քրիստոսի անունից էր խօսում, հաստատում է այս [խօսքերը], քանի որ եփեսոսացիներին ուղղած թղթում իրաւացիորէն վկայում է՝ ասելով. «Ապա ուրեմն օտար եւ պանդուխտ չէք, այլ համաքաղաքացի էք սուրբերին եւ Աստուծոյ ընտանիքի [անդամներ] էք, որը կառուցուած է առաքելների եւ մարգարէների հիմքի վրայ, որի անկիւնաքարն է Յիսուս Քրիստոս: Նրա վրայ, ողջ կառոյցը շողկապուելով եւ յարմարուելով, Տիրոջով վերածուած է սուրբ Տաճարի»¹: Ահա, եղբայրներ, ակնյայտ է, որ Պետրոսը որեւէ առաւելութիւն չունի Վէմ անուանուելու շնորհիվ, այլ Եկեղեցու հիմքում հաւասար է բոլոր առաքելներին եւ մարգարէներին, որի գլուխը Քրիստոս է, եւ ոչ թէ՛ նա:

Այլ պատասխան

Դրածեալ՝ Քրիստոս դաւանութիւնն է վէմ կոչում, Ում դաւանեց Պետրոսը՝ ասելով. «Դու ես Քրիստոս՝ Աստուծոյ Որդին»² ըստ կանխասացութեան Դանիէլի, որ ասում է. «Տեսնում էի, եւ ահա վէմն առանց ձեռքի հատուց լեռից»³: Եւ Պողոսն ասում է, թէ՛ «Վէմն ինքը՝ Քրիստոս էր»⁴: Դրա համար էլ Տէրն ասում է. «Այդ վէմի, (այսինքն՝ այդ դաւանութեան վրայ) կշինեմ իմ Եկեղեցին»⁵: Քանզի [տասնմէկ [առաքելները] Քրիստոսին խոստովանել էին Պետրոսից առաջ. «Եւ գիշերուայ ժամը չորսին ծովի վրայով գալիս էր նրանց մօտ, եւ աշակերտներն ահից աղաղակ բարձրացրին: Իսկ Յիսուսը խօսեց եւ նրանց ասաց. «Մի՛ երկնչէք, Ես եմ»: Պետրոսն ասաց. «Տէ՛ր, եթէ Դու ես, հրամայի՛ր, որ գամ Քեզ մօտ». եւ ասաց՝ ե՛կ: Իսկ երբ գնաց, պիտի խեղդուէր, եւ ձեռքը մեկնեց նրան: Եւ երբ ելաւ նաւը, իր հետ ունենալով Պետրոսին, Հոգմը Հանդարտուեց: Նաւում եղողները մօտեցան, երկրպագեցին Նրան եւ ասացին. «Արդարեւ, Աստուծոյ Որդին ես Դու»⁶. Իսկ Պետրոսը նրանց հետ չէր: Ուստի

1 Տե՛ս Եփես. Բ 19-21:
 2 Մատթ. ԺԶ 16
 3 Տե՛ս Դան. Բ 45:
 4 Ա Կորնթ. Ժ 4
 5 Տե՛ս Մատթ. ԺԶ 18:
 6 Տե՛ս Մատթ. ԺԴ 27-33:

Հայրը Որդու հարցումով մղեց նրան դաւանելու [Որդուն], որպէսզի այդ բանում տասնմէկից ետ չմնայ»:

Լիկաթն ասաց. «Ասածիդ համաձայն՝ Հա՞յրը մղեց Պետրոսին»:

Որին էլ պատասխանեցի, թէ՛ «Բոլորին էլ Հայրն է մղում՝ ըստ Տիրոջ խօսքի, թէ՛ «Ոչ ոք չի [կարող] գալ ինձ մօտ, եթէ իմ Հայրը չձգի նրան»¹: Իսկ Յովհաննէսն [ասաց], թէ՛ «Ով ուղարկեց ինձ, Նա ասաց, թէ Ում վրայ կտեսնես Հոգին, Նա է... Եւ մենք տեսանք եւ վկայում ենք, թէ սա է Աստուծոյ Որդին»²: Եւ Հայրն է, որ ամէնուր յայտնում է իր Որդուն»:

(շարունակելի)

1 Տե՛ս Յովհ. Զ 44:
 2 Տե՛ս Յովհ. Ա 32-34:

1281 թուականին Բարսեղ Մշակավանցին Հաղբատից բերած հեղինակային ինքնագրից «աստուածազարդ դաբունոյն եւ անյաղ» վարժապետի»՝ Ներսէս Տարօնացու խնդրանքով ընդօրինակում է Դաւիթ Քոբայրեցու «Մեկնութիւն Եսայեայ» աշխատութիւնը եւ յիշատակարանում ասում. «Գրեցաւ սա ի յարիմակէ մեծիմաստ եւ կորովաբան վարդապետիմ Դաւթա[յ], որ է Ռաճգիստ Առքա ի գերառոչակ սուրբ ուխտն Հաղբատ, եւ մակաւում Քոփերեցի կոչեմ վասն ծնաւդացն անտի լիմելոյ եւ նոյն ինքն անտի ծննդեամբ»¹:

Կարճատու այս տեղեկանքը միանգամայն ստուգելի կենսագրական իրողութիւններ է հաղորդում. Հաղբատի զանգակատան առջեւ, Յովհաննէս Երզնկացու գերեզմանի կողքին, պահպանուել է Դաւթի տապանաքարը՝ «Հաւր մերո[յ] Ռոգելորի՝ Դաւթա[յ] վարդապետի է տապանս: Յիշեցէք ի Տէր սուրբս» գրութեամբ²: Ծննդեամբ Քոբայրեցի (Քոփերեցի) լիմելը եւս հաւաստի է, քանի որ այդ անունը կրող մեծաստանի մօտակայքում բնակավայր կայ³: Ինչ վերաբերում է «մեծիմաստ եւ կորովաբան վարդապետ» որակումին, ապա այդ ճանաչումի ապացոյցներ են ԺԲ-ԺԳ դարերի մատենագիրների երկերում եւ օժանդակ աղբիւններում նրան առնչուող վկայութիւնները: 1195 թ. Հաղբատում «Մառք եւ մեկնութիւն համաբարբառ Աւետարանաց Եփրեմի» ընդօրինակող Խաչատուր գրիչը զաղափար օրինակը գտնում է «առ մեծարգի եւ իմաստուն վարդապետին իմոյ Դաւթի»՝ քանիցս կրկնելով այդ պարագան⁴: Ի դէպ, Դաւթի անունն

առաջինն է յիշատակում Վարդան Հաղբատեցու մահուանից յետոյ սոյն մեծաստանում գործող վարդապետաց շարքում՝ «ի վարդապետութեանն Դաւթի, Պետրոսի, Իգնատիոսի»: Հաղբատի միաբանութիւնից ճիշտ այդ չորս անձանց ստորագրութիւնն է դրուած Գրիգոր Տղային հասցեագրուած եւ բազում լանդիմանութիւններ յարուցած «Վարդապետաց Հայոց Հիւսիսային կողմանց» թղթի տակ¹, որ գրուած պիտի լինի 1179 թ. Հոռմկլայի ժողովի մերձաւոր շրջանում²: Այդ թղթի արձագանքը լսելի է նոյնիսկ տարիներ անց՝ 1194-1195 թթ. Ներսէս Լամբրոնացու հեղինակած «Թուղթ առ Լեւոն արքայ» երկում. «ՉԱնցելոյն պտուղն դուք էք լսեր եւ զՉորոյ գետոյն, եւ որ անդ Տուտեորդին եւ Քոբարեցին եւ այլքն իրեանց տեսողքն»³:

Որ Դաւիթ Քոբայրեցին չի քաջալերել զիջումներով եկեղեցական միութեան հասնելու ձեռնարկումները եւ «Հայոց Հիւսիսային կողմանց» վարդապետների հետ ընդդիմացել է ոչ միայն Կիլիկեան թեւին, այլ նոյնիսկ Չաքարիա Ամիրսպասալարի՝ ստիպումներին, որոշակի է Կիրակոս Գանձակեցու վկայութիւններից: «Վրանում պատարագ մատուցանելու» օրինաւոր արտօնում ստանալու համար զօրավարը Լոռեւում եկեղեցական ժողով է հրաւիրում, որին մասնակցում են Հաղբատի, Անիի, Բջնիի, Դուրմի, Կարսի եւ «այլք, որք դիպեցան» եպիսկոպոսները, ինչպէս նաեւ «վարդապետք երեւելիք Մխիթար, որ Գոշն կոչիր..., Իգնատիոս, Վարդան, Դաւիթ Քոբայրեցին ի Հաղբատայ...»⁴: Քոբայրեցին հազիւ թէ ժողովի նպատակը հաւանող խմբում լինէր, քանի որ տարիներ առաջ Տղային հասցեագրած թղթում նա արդէն բացայայտել էր իր դիրքորոշումը դաւանական-ծիսական խնդիրներում: Հարկաւ ենթադրելի է նրա մասնակցութիւնը նոյն զօրավարի պահանջով 1207 թ. Ծննդեան տօնի նախօրէին Անիում հրաւիրուած ժողովին: Գանձակեցին այնու չի թուարկում ժողովականներին, բայց յիշեցնում է, որ նրանք Լոռէի ժողովի մասնակիցներն էին

1 «Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ», ԺԳ դար, կազմ. Ա. Ս. Մաթեւոսեան, Երեւան, 1984, էջ 518: Գրքի անձնանունների ցանկում Դաւիթ Քոբայրեցին չի յիշուած:
2 Տե՛ս Կարո Ղաֆադարեան, Հաղբատ, 1963, էջ 234:
3 Առանել հանգամանօրէն տե՛ս Պարոյր Մուրադեան, Հայաստանի վրացերէն արձանագրութիւնները, Երեւան, 1977, էջ 153-189:
4 «Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ», Ե-ԺԲ դարեր, աշխատ. Ա. Ս. Մաթեւոսեանի, Երեւան, 1988, էջ 287: Թերեւս Ղ. Ալիշանի երկմտանքի ազդեցութեամբ է (տե՛ս «Հայապատում», Բ, էջ 335-336), որ Դաւիթն այստեղ (էջ 352) կոչուած է «Հաղբատեցի, մեկնիչ», մինչդեռ Ն. Ալիքեանը վաղուց հաս-

տատել է նրա նոյնանունութիւնը Քոբայրեցուն (Ռ. Ն. Ալիքեան, Մատենագրական հետազոտութիւններ, Բ. Ա, Վիեննա, 1922, էջ 46, ծան. 1):
1 «Ընդհանրական թուղթ» սրբոյն Ներսիսի Օմորիայոյ», Երուսաղէմ, 1871, էջ 308
2 Ի լրացումն տե՛ս Գրիգոր Տղայ, Բանաստեղծութիւններ եւ պոեմներ, աշխատ. Ա. Օ. Մնացականեանի, Երեւան, 1972, էջ 50-52:
3 «Ներսիսի Լամբրոնացոյ Ատենաբանութիւն եւ թուղթք եւ ճառք», Վեներտիկ, 1838, էջ 218
4 Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հայոց, աշխատ. Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանեանի, Երեւան, 1961, էջ 171

եւ այլք. «եւ ժողովեցան վերոգրեալ եպիսկոպոսքն եւ վարդապետքն եւ եւս յոլովք»¹:

Այնուամենայնի պիտի կարծել, որ Դաւիթ Քոբայրեցիցն յիշեալ ժողովներում արծարծուող հարցերում, Մխիթար Գոշի հետ միասին, ծայրայեղ պահպանողական դիրքորոշում ունեցողների խմբում չէր: Այդ է յուշում մասնատրապէս այն պարագան, որ Գրիգոր Տղայի հետ վէճը շարունակողը Սանահնի առաջնորդ Գրիգոր Տոտեորդիցն էր, եւ ապա՝ 1178 թ. իր ինքնագիր յիշատակարանում, ուր Քոբայրեցիցն պատմում է Գրիգոր Աստուածաբանի ճառախմբերի պատճառներն ու մեկնութիւնները գրելու պարագաների մասին, ակնածութեամբ է խօսում կիլիկեան հայրերի բանմացութեան մասին: Այստեղ կարդում ենք. «Յոքնախոնջ ջանի ի յոլովից քննեալ իմաստնոյ զգիրսս զայտոսիկ գեղծմամբ արտի ի գիւտս ճշմարտին մտաց եւ ի վերջէ հանդիպեալ իմ միւսոյ իմաստնացելոյ ի կրթութիւն, որ ի մէջ իսկ սորին ըղձիւ ընթացեալ էր մերձ ի սահմանս Ասորոց եւ Կիլիկեացոց Վարդան մակաձայնելոյ, որոյ յոլով ժամանակս ի սակս քննութեան դեգերեալ առ դրան մեծի իմաստնոյ տեսոն Ներսէսի Հայրոց վերադիտողի, յորմէ մինչ եհասն առ մեզ՝ վերստին տեղեկացեալ իմ առ ի հաստատութիւն եւ ի լրումն առաջնոյն կրթութեանց, վստահ եղեալ հաւանութեամբ նորին եւ այլոցս իմաստնոց, ձեռն ի գործ արկի ի մասնատրս տարացոյց մեկնութեան գրոցս երկոցունց մեծին սոփեստոսի Գրիգորի Աստուածաբանի...»²:

Մէկ այլ յիշատակարանից պարզում է, որ Գրիգոր Ապիրատի կաթողիկոսութեան (1194-1203) եւ Հաղբատի առաջնորդ Գրիգորիս եպիսկոպոսի (1198-1205) օրօք, ուրեմն 1198-1203 թուականների միջոցին, Դաւիթը ճանապարհորդել է Կիլիկիա եւ կաթողիկոսից ստացել Յովհաննու Աւետարանի մեկնութիւնը, ապա այն նուիրել Հաղբատի առաջնորդին³:

Կարծում ենք՝ այս իրողութիւնները բաւարար ապացոյց են «հիւսիսային կողմանց» վարդապետների եւ կիլիկեան հայրերի միջեւ

1 նոյն տեղում, էջ 174
2 «Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ», Ե-ԺԲ դարեր, էջ 222
3 Տե՛ս Գ. Զարբհանալեան, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, Վեներտիկ, 1889, էջ 303: Հմմտ. Ն. Ակիճեան, Գ. աշխ., էջ 79-80:

շարունակուող համագործակցութեան եւ առաւել եւս՝ Քոբայրեցու աւանդապահութեան չափաւորութեան վկայութիւն¹:

Այսպիսով, Դաւիթ Քոբայրեցիցն Օրբէլեան տոհմի ապստամբութեան ժամանակ (1177 թ.) արդէն հասուն եւ փորձառու մատնագիր էր, հեղինակ Աստուածաբանի ճառերի մեկնութեան ու պատճառների, մանաւանդ՝ այդ ապստամբութեան հանգամանքների հմուտ վերլուծող եւ ժամանակագիր: Ուստի անհաւանական չէ 1150 թուականին ծնուած լինելու Ն. եպս. Պողարեանի հարցական ենթադրութիւնը²: Մահուան թուականը յարտնի չէ, պարզ է սակայն, որ այն Լոռէի եւ Անիի ժողովներից յետոյ է, ուրեմն՝ ԺԳ դարի 10-20-ական թուականներին³:

Հալազեաներ Ն. Ակիճեանը, Լ. Մելիքսեթ-Բեկը եւ Ն. Պողարեանը ճշտել ու կազմել են Դաւիթ Քոբայրեցու անունով պահպանուած երկերի ցանկը⁴: Ամփոփելով առ այսօր յայտնին՝ կունենանք.

1. **Մեկնութիւն Յոբայ:** Մատենագիտութիւն կազմողներին բնագիրն անծանօթ է, սակայն նրա գոյութիւնը ենթադրում է Վանական վարդապետի նոյնանուն մեկնութեան մէջ եղած քաղութներից: Մասնատրապէս այդ է թելադրում Գ. Զարբհանալեանի վկայակոչութիւնը⁵:
2. **Մեկնութիւն Եսայեայ:** Գրուած է Պետրոս վրդ. Հաղբատեցու յորդորով, պահպանուել է 1281 թ. ընդօրինակութեամբ՝ կատարուած հեղինակային ինքնագրից⁶:

1 Ուրիշ առիթով արդէն դիտարկել ենք, որ հայոց կրթականութեան այդ երկու թերթի յիստ հակադրումը միմեանց արդարացուած չէ (տե՛ս «Գանձասար», Դ, Երևան, 1993, էջ 95-188):
2 Նորայր եպս. Պողարեան, Հայ գրողներ, Ե-ԺԷ դարեր, Երուսաղէմ, 1971, էջ 365
3 Նորայր եպս. Պողարեանը, դարձեալ հարցականով, 1220-ին է դնում:
4 Հ. Ն. Ակիճեան, Գ. աշխ., էջ 48-68. Ն. Պողարեան, Գ. աշխ., էջ 266-267. Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, Վարդապետք Հայոց Հիւսիսային կողմանց եւ նրանց ինքնութիւնը, Տփղիս, 1928, էջ 191-196 (վրացերէն)
5 Գ. Զարբհանալեան, Հայկական հին դարութիւն, Վեներտիկ, 1897, էջ 734
6 Նկարագրութիւնը տե՛ս Ն. եպս. Պողարեան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց..., Զ, էջ 89-93: Յիշատակարանի վերատպութիւնը տե՛ս «Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ», ԺԳ դար, էջ 518-520: «Սուրբ Գրոց համառօտողաց» ցանկում կարդում ենք. «ԶԵսայից՝ Դաւիթ քահանայն, յետոյ՝ Գեորգ վարդապետ Երզնկացիցն» (տե՛ս Յ. Ս. Ամասեան, Հայկական մատենագիտութիւն, հ. Ա, Երևան, 1954, էջ LXI):

3. Ներքողեան գովեստի բան ի սքանչելի վկայն Քրիստոսի Յովսէփ պատանհի, որ յԱյրարատոյն նահանգէն: Գրուած է Մխիթար Գոշի խնդրանքով 1170 թուականից յետոյ¹:

4. Պատճառք եւ լուծմունք ճառից Գրիգոր Աստուածաբանի: Պահպանուել է հեղինակային ինքնագրով²:

5. Պատճառք ճառից Գրիգորի Նիսացոյ: Նախորդի հետ ամփոփուած է նոյն ձեռագրում³:

6. Պատճառք գրոց Բարսղի Կեսարացոյ (իմա՝ «Պահոց գիրք», «Հարցողաց գիրք», «Վեցարեայ»): Հնագոյն ընդօրինակութիւնը Գրիգոր Աբասեանի «Գիրք պատճառացում» է⁴:

7. Պատճառք գրոց Փիլոնի: Աւանդուած է նախորդի հետ նոյն ձեռագրում:

8. Պատճառ Սահմանաց գրոց: Աւանդուած է Գ. Աբասեանի «Գիրք պատճառացի» ձեռագրով:

9. Պատճառ Աւագ բարեկենդանին: Քոբայրեցու գրչին պատկանելն ամկասկած է մկատում Ն. Ակիմեանը՝ ձեռագրի ներկայութիւն ենթադրելով Ս. Ղազարի Մխիթարեան մատենադարանում⁵:

10. Պատճառ Նաակատեաց Եկեղեցոյ: Ճանաչելի է Գ. Զարբհանալեանի յմամբ⁶:

11. Լուծմունք Դիոնեսիոսի գրոց: Քոբայրեցուն է յատկացնում Ն. Պողարեանը՝ հիմք ունենալով «Ի Դաթէ եւ Յակոբայ՝ յիմաստուն վարդապետաց» ցուցումը եւ, հաւանաբար, իրենց հաւաքածոյի նոյն՝ N 172 ձեռագրում գտնուելու իրողութիւնը:

1 «Հայոց նոր վկաները», աշխատ. Յ. Մանանդեանի եւ Հ. Աճառեանի, Վաղարշապատ, 1903, էջ 61-64: Պատուիրատուի՝ Մխիթար Գոշը լինելու հանդիմանը յայտնել է Գ. Տէր-Մկրտչեանը («Արարատ», 1897, էջ 41), երկմտում է Ն. Ակիմեանը (Գշ. աշխ., էջ 52, ծան.):

2 Երևանի Մեծրոպ Մաշտոցի անուան մատենադարանի (ՄՄ) ձեռ. N 5602: Յիշատակարանի վերջին հրատ. տե՛ս «Հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ», Ե-ԺԲ դարեր, էջ 222-225:

3 Ներկայացում է նաեւ Սրբոց Յակոբեանց մատենադարանի N 172 եւ Վիեննայի Մխիթարեան մատենադարանի N 47 ձեռագրերով: ՄՄ-ում կայ հինգ ձեռագիր (NN 1879, 1897, 4150, 4765, 5254), որոնց հիմամբ կիմ Մուրադեանը կազմել է համահասարակագիր:

4 ՄՄ ձեռ. N 1879, նաեւ՝ Սրբոց Յակոբեանց մատենադարանի ձեռ. N 172, Վիեննայի Մխիթարեան մատենադարանի ձեռ. N 47

5 Ն. Ակիմեան, Գշ. աշխ., էջ 66-67

6 Գ. Զարբհանալեան, Գշ. աշխ., էջ 781

12. Որքանութիւն թուոցն նահապետացն եւ առաջնորդացն Իսրայէլի՝ յԱբրահամէ մինչեւ ի վերջին գերութիւնն Երուսաղէմի: «Հաւաքմունք ի Դաթայ վարդապետէ Քոբայրեցի կոչեցելոյ» վերտառութիւնը եւ երկու ձեռագրով ասանդուած լինելը հեղինակային պատկանելութեան երաշխիք են¹:

13. Յաղագս պատառմամ Զատկիմ: Ն. Պողարեանի ծանօթութեան համաձայն՝ գրուած է 1197 թուականի մօտ տարիներին, Գրիգոր Տուտեորդու խնդրանքով²:

14. Պատճառ Դաիթ Փիլիստիայի ի սուրբ Խաչն Աերթողեանի: Երկիս ներկայութիւնը հաւաստել է Գ. ա. ք. Աղանեանը՝ Հաղբատի Զառնի կոչուող այրից գտնուած ձեռագրական հատակտորները թուարկելիս³:

15. Գամձք: Դաիթ Քոբայրեցին, իբրեւ զանձասաց-տաղասաց, յիշատակուած է Արիստ. Տեկանցի «Հայերգի» առաջաբանում (էջ Ժ): Ակիմեանը կասկածում է, բայց չի մերժում⁴:

16. Ի բանն Մաղաքիայ: Իբրեւ Դաիթ քահանայի հեղինակութիւն առկայ է Ս. Ղազարի Մխիթարեան մատենադարանի ԻԱ ճառընտրում (էջ 105): Բանի որ Եսայիայի մեկնութեան մէջ եւս Դաիթ Քոբայրեցին ներկայանում է «Դաիթ քահանայ» կոչումով, Ն. Ակիմեանի վերագրումը պատճառաբանուած պիտի մկատել⁵:

17. Թելադրութիւն յԱնետարանն Մատթէի՝ ի պէտս ատենաբանութեան Դաթի վարդապետի: Արձանագրուած է Ս. Ղազարի մատենադարանի Զ ճառընտրում (էջ 796): Քոբայրեցուն է յատկացուած Գ. Զարբհանալեանի հիմամբ⁶:

1 Ըստ Ն. Ակիմեանի՝ Սեբաստիայի Ս. Նշան վանքի հաւաքածոյ, ձեռ. N 221, էջ 510-525 (տե՛ս Ն. Ակիմեան, Գշ. աշխ., էջ 83): Սակայն յիշեալ ձեռագիրը միանգամայն այլ բովանդակութիւն ունի (տե՛ս Թորոզմ արքեպս. Գուշակեան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Ս. Նշանի վանոց ի Սեբաստիայ, ՀԱ, 1958, էջ 205-206), Սրբոց Յակոբեանց մատենադարանի ձեռ. N 743 (տե՛ս Նորայր եպս. Պողարեան, Հայ գրողներ, էջ 267, հմմտ. նոյնի՝ Մայր ցուցակ ձեռագրաց..., Գ. Երուսաղէմ, 1968, էջ 190):

2 Ն. եպս. Պողարեան, Հայ գրողներ, էջ 367, Սրբոց Յակոբեանց մատենադարանի ձեռ. N 3614

3 Տե՛ս Գիտ ա. ք. Աղանեանց, Հնից-նորից (հնախօսական ուղեւորութիւն), «Լումայ», 1900, Ա, էջ 252-254, հմմտ. Ն. Ակիմեան, Գշ. աշխ., էջ 81-82:

4 Ն. Ակիմեան, Գշ. աշխ., էջ 80

5 Ն. Ակիմեան, Գշ. աշխ., էջ 50-51

6 Գ. Զարբհանալեան, Գշ. աշխ., էջ 702. Ն. Ակիմեան, Գշ. աշխ., էջ 51

Այս ցանկը, անշուշտ, վերջնական չէ. ճշգրտումներ կարող են լինել լրացման կամ պակասեցման առումով, սակայն միանգամայն բաւարար է՝ գրիչների տուած «մեծիմաստ եւ կորովաբան, մեծարգի եւ իմաստուն» որակումներն արդարացուած նկատելու համար¹:

Թուարկուած աշխատութիւնները ժանրային խմբաւորմամբ կարելի է դասակարգել հետեւեալ կերպ՝ մեկնութիւններ (1, 2, 11), Աեր-բողներ (3), պատճառներ (4-10), ժամանակագրութիւններ (12 եւ 1178 թ.՝ յիշատակարան), գաճներ (15) եւ խրատակաճներ (16, 17): Բանի դեռ այս աշխատութիւնները, բացառութեամբ «Յովսէփ պատա-նու ներբողեանի» եւ Գրիգոր Աստուածաբանի ճառերի պատճառների ինքնագիր յիշատակարանի, հրատարակուած եւ ուսումնասիրուած չեն, դժուար պիտի լինի ճանաչել Դաւիթ Քոբայրեցու տեղն ու դերը հայ մատենագրութեան պատմութեան մէջ: Յիշենք սակայն, որ հրատարա-կուած յիշատակարանը ժամանակագրական, տեղագրական ու պատճա-ռական բազում ճշգրտումներ բերեց հայոց ու վրաց պատմութեան այդ կարեւոր անցուդարձն ուսումնասիրելու համար՝ քանիցս յատուկ քննութեան նիւթ դառնալով²: Այնուհետեւ՝ եթէ իսկ պարզուի, որ Քոբայրեցու լուծմունք-մեկնութիւնները ճանաչողական այն կշիռը չունեն, ինչ նրան նախորդած մեկնիչների երկերը՝ տեսական աստուա-ծաբանութեան առումով, ապա վերստին չպիտի մոռանանք, որ Քոբայ-րեցին հետապնդում է գերազանցապէս ուսուցողական նպատակ՝ միջ-նորդ դառնալով Եկեղեցու ճանաչուած հայրերի եւ դպրութեան հմտացողների միջեւ: Հէնց այս խնդիրն է, որ նրան մղել է սկզբնա-

1 Մենք բազմիցս առիթ ենք ունեցել շեշտելու, որ հայոց մատենագրութեան պատ-մութիւնը միայն «գեղեցիկ գրականութեան» շրջանակներում ամփոփելը ո՛չ ար-դարացուած է եւ ո՛չ էլ հեռանկարային: Ակադ. Մ. Աբեղեանն այդպէս է վարուել կր «Հայոց հին գրականութեան պատմութիւնը» օր ծերութեան եւ գաղափարա-կան առանձնայատուկ պարագաներում գրելու պատճառով, ուստի, ի շարս բա-զում այլ մատենագիրների, Դաւիթ Քոբայրեցին եւս նրա գրքում յիշատակուած անգամ չէ: Յաւօր, մերօրեայ հայոց հին գրականութեան պատմութիւնը շարու-նակում է հետեւել «գեղեցիկ գրականութեան» պարտադրուած ասանդոյթին՝ յա-ճախ հետազօտութիւնը փոխարինելով վերարտադրութեամբ ու նկարագրումով:

2 Տե՛ս Գ. Յովսէփեան, Յիշատակարանք ձեռագրաց, Ա, Անթիլիաս, 1951, էջ 469-474. Վ. Յակոբեան, Դաւիթ Քոբայրեցու յիշատակարանը, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ «Տեղեկագիր», 1952, N 8, էջ 113-120. Գուրամ Մալսուրաձէ, Մի հայկական աղբիւր Դեմնա արքայորդու ապստամբութեան մասին, «Վրաստանը Ռուսթաւելու ժամանակ», Թբիլիսի, 1966, էջ 253-266 (վրացերէն). Ս. Մ. Мурадян, Об издании и переводе одного отрывка и памятник записи Давида Кобайрского, «Պատմա-բանասիրական հանդէս», 1973, N 2, էջ 183-188. Հ. Գ. Մարգարեան, Հիւսիսային Հայաստանի եւ Վրաստանի ԺԲ դարի պատմութեան մի քանի հարցեր, Երեւան, 1980, էջ 175-195:

տրող դառնալու մատենագրական մի նոր բնագաւառի՝ պատճառների գրութեան: Գրիգոր Աբասեանի «Պատճառաց գրքի» կապակցութեամբ Յ. Տաշեանը վաղուց նկատել է, թէ այն «բովանդակ հայ մատենա-գրութեան մէջ եզական երեւոյթ մըն է եւ մատենախօսութիւն մը իւր ժամանակին տեսութեանց համաձայն՝ Սուրբ Գրոց եւ Եկեղեցույ գլխաւ-որ վարդապետաց գրութեանց վրայ...»¹: Եւ այդ «եզական երեւոյթի» փաստական հիմնադիրը Դաւիթ Քոբայրեցին է, որովհետեւ «Պատ-ճառաց գրքի» երկրորդ կէսի (նուրբ գրեանք) մի նշանակալի մասը հէնց նրա գրած պատճառներն են, որ խնամքով հաւաքել, դասդասել ու ժողովածու է մտծել նրա կրտսեր ժամանակակից Գրիգոր Աբասեանը²:

Աշխատութիւնների բերուած ցանկից պարզ երեւում է, որ Դաւիթ Քոբայրեցին մասնատրապէս հետամուտ է հայրախօսական երկերի «պատճառների», ասել է՝ հեղինակային պատկանելութեան, գրութեան շարժառիթների, նպատակների եւ բովանդակութեան խնդիրները քննելուն: Այսպէս օրինակ՝ Քոբայրեցու օրօք գրականութեան մէջ կաս-կածներ են եղել «Առ Մելիտոս Անտիոքացի» ճառի հեղինակային պատկանելութեան շուրջ, եւ այդ ճառին վերաբերող «պատճառը» նա նուիրել է յիշեալ խնդիրը պարզելուն՝ խորագրում իսկ գրելով. «Պատ-ճառ ճառին, որ առ Մելիտոս Անտիոքացի, գոր ոմանք Գրիգորի Նիսացի(ւ)ոյ ասեն եւ ոչ Գրիգորի Աստուածաբանի: Այլ ես Աստուա-ծաբանի (sic!) ասեմ, զի թէ չէր սորա, ի սորա գիրքս ոչ էր եղեալ»³: Արտաքին նշաններից յետոյ նա անցնում է «ճառի խորհրդին»՝ բովան-դակութեան վերլուծութեանը, եւ պարզաբանում նրա արտասանութեան առիթը, որ է կոստանդնուպոլսի Բ տիեզերածոողովի ւարտին Մելիտոս-սի յանկարծական մահը. «Եւ ապա հարկ արարեալ Գրիգորի հարքն սուրբ եւ Թէոդոս թագաւորին՝ բանալ զճոողհայից բերանն եւ խաւել բանս զովութեան վասն ննջեցելոյն, քանզի առաւել ճոխ էր ի բանին դիրս մեծն Գրիգորիոս, որ եւ յայսմ ճառի խաւել սկսաւ բանս ողոր-

1 Սրբազան պատարագամատոյցք Հայոց՝ քննութեամբք, նախագիտելեօք եւ ծա-նօթութեամբք ի Ռ. Յովսէփայ վ. Գաթրճեան, հրատարակեալ հանդերձ յաւելուածովք ի Ռ. Յակովբոսէ վ. Տաշեան, Վիեննա, 1897, էջ 178

2 «Պատճառաց գիրքը» հայագիտութեան անհետաձգելի հրատարակելիքներից է: Տարիներ առաջ տողերիս հեղինակի եւ պրոֆ. Ա. Մնացականեանի քաջալե-րանքով այն հրատարակութեան է պատրաստել Հայաստանի Պատմութեան թանգարանի աշխատակից Գոհար Խաչատրեանը: «Պատճառաց գրքի» եւ նրա կազմողի մասին տե՛ս Ռ. Ն. Ակիճեան, Մատենագրական հետազօտու-թիւններ, Ա, էջ 1-43:

3 ՄՄ ձեռ. N 1897, էջ 94ա

մագինս եւ ողբերգականս»¹: Մէկ այլ «պատճառում» («Առ Գրիգոր Նիսացի՝ մերձ կացելոյ Բարսղի եւ ի վկայսն») Նիսացու ձեռնադրութեան հանգամանքները ներկայացնելիս, թէ ինչու ձեռնադրողը Աստուածաբանն էր եւ ոչ եղբայր Բարսեղ Կեսարացին, Քոբայրեցին ամփոփում է. «Եւ յոմանց ասի, թէ վասն աւագ լինելոյն Նիսացույ պատիւ արարեալ ծերութեանն, վասն այն ի սմանէ (իմա՝ ի Գրիգորէ - Պ. Մ.) էառ զձեռնադրութիւնն: Բայց էր արն այն տան վկայից, թո՛ւ թէ շաբաթ էր արն, քանզի այնպէս էր յառաջ կարգեալ ի Նիկիայ, զի շաբաթ ար ի բոլոր տարին, զատ ի տէրունական տաւնիցն, զայն հասարակ մարտիրոսաց տաւնէին, վասն այն ի կատարած ճառիս յիշէ զմարտիրոսան, որ վկայեցին վասն Քրիստոսի»²:

Հնգի թէ անհրաժեշտութիւն զգացուի պատճառաբանել այն կարեւորութիւնը, որ ներկայացնում են միջնադարեան այս կարգի նիւթերը, առանել եւս եթէ դրանք հաւաքական են՝ իբրեւ հայրախօսական մատենագրութեան պատմութիւն, իսկ Քոբայրեցու «Պատճառները» ճիշտ այդպիսին են: Ուստի երեք մեծ կապադոկացիների՝ Բարսեղ Կեսարացու, Գրիգոր Աստուածաբանի եւ Գրիգոր Նիսացու գրական ժառանգութեան ուսումնասիրութեանն ու գիտական հրապարակմանը տասնամեակների ամէնօրեայ տքնաշան աշխատանք նուիրած եւ աներկբայելի կարողութիւն ցուցաբերած Կիմ Մուրադեանը չպիտի վարանէր դրանց վերաբերող «Պատճառների» (լուծմունք-մեկնութիւնների) քննութեանն ու հրապարակմանը ձեռնամուխ լինել: Եւ քանի որ Դաւիթ Քոբայրեցու գրական վաստակի նշանակալի մասը յիշեալ երեք հեղինակների ժառանգութեանն է նուիրուած, օրնիրուն ձեռագրեր պրպտող գիտնականը կարելի նկատեց ստանձնել Դաւիթ Քոբայրեցու ողջ ժառանգութեան հրապարակման ոչ դիրին գործը: Սակայն «Ars longa, vita brevis est» («Արուեստը (գիտութիւնը) երկար է, կեանքը՝ կարճ»), եւ բազում այլ ծրագրումների հետ «Դաւիթ Քոբայրեցու մատենագրութիւնն» էլ կիսաւարտ մնաց³: Ինչպէս երեւում է, Բարսեղ

1 Ճառիս մասին տե՛ս Կ. Մ. Մուրադեան, Գրիգոր Նիսացու «Ի Մելիտոս եպիսկոպոս Անտիոքացի» ճառի հայերէն թարգմանութիւնը եւ Մովսէս Խորենացին, «Պատմա-բանասիրական հանդէս», 1987, N 2, էջ 139-149:
 2 ՄՄ ձեռ. N 4150, էջ 9ա-10ա: Վկայակոչումը երկու «Պատճառը», ի թիւ այլոց, հրատարակութեան է պատրաստել Կիմ Մուրադեանը: Նպատակալարմար նկատուեց դրանք հրատարակել ստորեւ իբրեւ «Ցաւեղանած»:
 3 Կիմ Մուրադեանի մասին եւ աշխատութիւնների մատենագրութիւնը տե՛ս «Լրաբեր» հաս. գիտ., 1971, N 5, էջ 173-175. «Պատմա-բանասիրական հանդէս», 1992, N 1, էջ 236. «Էջմիածին», 1992, Ա-Գ, էջ 99-101, "REArm. t. XXXIII. Paris, 1992, p. 627-631. «Գրական թերթ», 1992, 16 հոկտ.:

Կեսարացու «Պատճառ գիրքը» գիտական հրատարակութեան պատրաստելիս աշխատասիրողը նկատի է առել այդ գրքի ճառերին վերաբերող «պատճառների» ընձեռած նիւթը եւս, ուստի դրանք նոյնպէս ի հրատարակութիւն է ընդօրինակել-հաւաքել՝ ըստ առ այսօր յայտնի հնագոյն եւ լատագոյն ձեռագրի¹:

Առաջին իսկ ճառի ներածական «Պատճառից» յայտնի է դառնում, որ Քոբայրեցին լատածանօթ է ս. Բարսեղի՝ հայերէնով անկալ ժառանգութեանը. «Ասաց սա (իմա՝ ս. Բարսեղը) երիս գիրս. առաջին՝ զայս, որ առաջին եղեալս է (իմա՝ Գիրք պատճառ), ասաց յաւորս աղոճացիցն յառաջին շաբաթն եւ զայլ ճառն, որ ի սա շարայարեալ են, յայլ եւ յայլ ժամու ասացաւ: Եւ յետ այս մատենի ասաց զՀարցողացն՝ յաւորս Քառասնորդացն մինչեւ զմեծ ար Յարութեան Տեառն մերոյ: Եւ երրորդ՝ Վեցարեւն յայլում ամի ի զատկի շաբաթուն ասաց, որ եւ յաւարտման նորին գրոցն ինքն վերափոխեցաւ առ Քրիստոս»²:

Այս դէպքում էլ Քոբայրեցու հարցադրումն անփոփոխ է՝ ե՞րբ եւ ի՞նչ պարագաներում է գրուել «Պատճառ գիրքը». «Բայց չերեւի յոմեքէ սա խնդրեալ, թէպէտ եւ ասի յոմանց, թէ որ էր յայն արուսն փակակալ եկեղեցույն Կեսարու եւ յետոյ եպիսկոպոս տեղոյ ումեմն Պետրոս՝ նորին եղբայր կրտսեր, եւ այլք թէ՛ ժողովրդականքն խնդրեցին: Բայց ոչ է ստոյգ այնքիկ, այլ ինքն յինքեանէ շարժեալ Հոգուվն ասաց, վասն զի առաջնորդ էր յԱստուծոյ կարգեալ սահմանադրութեան եւ կանոնաց եկեղեցույ եւ տեսանէր զժողովուրդն ստունգանող պատուիրացն Աստուծոյ եւ յուծիչ կանոնական սահմանադրութեան, մանաւանդ յրկորստութիւն եւ ի շուայտութիւն արբեցութեանէ թաւալեալ»:

Քոբայրեցու համոզմամբ՝ «պաճք զհուր շիջուցանէ, զառիժուց խնու զքերանս եւ զարհաս մահու ի կեանս դարձուցանէ աղաթից լծակութեամբ եւ զցասումն սատակման ի թշնամիսն դարձուցանէ», իսկ այս ամենի «զորպիսութիւն ուսցիս ի կարգէ վարդապետութեանս»:

Այլեւս պարզ է, որ «Պատճառի» խորագրում եղած «ասացեալ ի հմտութիւն վարժողաց» մասնատրեցումը վերաբերում է իր իսկ հեղի-

1 ՄՄ ձեռ. N 1879 («Գիրք պատճառաց», ԺԳ դար)
 2 Տե՛ս ստորեւ, էջ 169: Ի դէպ, «Վեցարեւն» արդէն լոյս է տեսել Կիմ Մուրադեանի քննական հրատարակութեամբ (Երեւան, 1984) եւ արժանացել դրուական գնահատութեան (միակ բացառութիւնը ամենեցուն ընդդիմախօս Մարտիրոս Մինասեանն է), «Պատճառ գրքի» հրատարակութիւնը սիրայօժար ստանձնել է «Գանձասարը» (դարձեալ Կ. Մուրադեանի աշխատասիրութեամբ), իսկ «Հարցողացը» շուտով լոյս կտեսնի ազնի օրիորդ եւ սիրելի հայագէտ Գաբրիելա Ուլուծեանի երկարամեայ եւ քրտնաթոր աշխատասիրութեամբ:

նակած պատճառներին եւ ոչ անպայմանօրէն ս. Բարսեղի «Պատճառ գրքին»: Վերջինս «որպէս մարգիչք զըմբիշս կրթական արուեստի յորդորամիտս պատրաստեն, զնոյն առնէ եւ սուրբս այս, զի յանդիմանական բանիք, իբրու կծու դեղովք, վարի առ ի բժշկութիւն եւ դասալիք ըմբշացն զտարագրիւն ի պսակացն ասէ եւ ծանրազլխոցն ի զինոյն ասէ, յորո՞ւմ դասու կարգեցից զձեզ ի մուտ պահոցս՝ յարբեցելո՞ցն, թէ՞ ի զգաստիցն»¹: Հեղինակային խօսքն անմիջական է՝ հասցէագրուած իր աշակերտներին, ապա նաեւ ընթերցողներին: Ընդամիւս, շարադրանքի լեզուն ու ոճը պարզ են եւ հասկանալի՝ առօրեան կենդանի բնութագրող բառերով, օրինակներով ու դարձուածքներով համեմուած: Քրեայրեցին ինքն էլ է հետեւում ս. Բարսեղի շարադրանքի եղանակին, ուր, իր իսկ խօսքերով, «թէպէտ սուղ է ի բայս բանագուգից, այլ հզար է ի պարփակումն բոլոր առաքինութեան»: Ըստ երեւոյթին, այդ յատկանիշներն ամփոփում են «մասնատր տարացոյց մեկնութիւն» եզրով, որ յիշատակարանում գործածում է Քրեայրեցին:

Ներկայացուող «Պատճառների» փունջը մեր առջեւ բացում է միջնադարեան վարդապետանոցի ուսուցման ծալքերից մէկը՝ բարոյական աստուածաբանութեան աւանդման միջոցն ու եղանակը: «Պատճառներն» ընթերցողին ուղեկցում են դէպի անխառն քրիստոնէական բարոյականութիւն, քաջալերում խոնարհն ու բարին, կրթում ճաշակը, չափաւորում երեւակայութիւնը, զսպում բարկացողին, մերժում մախանքը, զգուշացնում ամենայն խորհրդի ունկնդիր լինելուց, «զի ի խորհրդոց սկսանին սխալանք»:

Հարկաւ, բարոյական եւ բանական այդ իսկ դաստիարակութեան թելադրանքով է, որ Դաւիթ Քրեայրեցու աշակերտներն իրենց ուսուցչին մտաբերում են «մեծիմաստ եւ կորովաբան, մեծարգի եւ իմաստուն» որակումներով: Լատիներն ասում էին. «Երջանիկ է նա, ով ըմբռնում է իրերի պատճառները»: Դաւիթ Քրեայրեցին քրիստոնէական մատենագրութեան պատճառներն ըմբռնող մեր միջնադարեան երջանիկներից մէկն է, նեղ իմաստով՝ թերեւս առաջինը:

Պարոյր Մուրադեան

¹ Բնագիրը տե՛ս ստորեւ՝ Պատճառ Բ:

Ընդիպ Բնագիր

ԴԱԻԹԱՅ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՊԱՏՃԱՌ ՊԱՀՈՑՆ ԳՐՈՑ՝ Ի ԲԱՐՍԵՂԷ ԿԱՐԳԵԼՈՑՆ՝ ԱՍԱՑԵԱԼ Ի ՀՄՏՈՒԹԻՒՆ ՎԱՐԺՈՂԱՅ՝

Աշխատասիրութեամբ՝ Կիմ Մուրադեանի

[Ա]

Սրբոց արանցն աստուածազգեստից սովորութեամբ առեալ ի միմեանց հոգային հանապազ զԵկեղեցի Քրիստոսի, որպէս եւ սուրբս այս՝ յորդիս եւ ի գլուխս Եկեղեցոյ Քրիստոսի Բասիլիոս, վասն զի արքեպիսկոպոս էր Գամար/242ա/աց նահանգին եւ խրատէր զամենեսեան աստուածային գիտութեամբն: Ասաց սա երիս գիրս. առաջին՝ զայս, որ առաջի եղեալս է, ասաց յաւուրս աղուհացիցն յառաջին շաբաթն եւ զայլ ճառսն, որ ի սա շարայարեալ են, յայլ եւ յայլ ժամուսացաւ: Եւ յետ այսր մատենի ասաց զՀարցողացն՝ յաւուրս Քառասնորդացն մինչեւ զմեծ աւր Յարութեան Տեառն մերոյ: Եւ երրորդ՝ Վեցաւրէն, յայլում ամի ի Չատիկի շաբաթուն ասաց, որ եւ յաւարտման նորին գրոցն ինքն վերափոխեցաւ առ Քրիստոս:

Արդ, յառաջին աւուր Բարեկենդանին, յսկիզբն աղուհացիցն, որ ունի զնշանակ կենացն Ադամայ ի դրախտին, ասաց նա զՓողեցէքն՝

¹ Հրատարակում է ըստ ՄՄ N 1879 գրչագրի (241բ-266ա)՝ նուագագոյն միջամտութեամբ. յանդիման են բառամիջում բաց թողնուած տառերը (ուղիղ փակագծերով), ա-ից եւ ո-ից յետոյ գրուող յ-երը (առանց փակագծերի), ինչպէս նաեւ որոշ դէպքերում կատարուած է ուղղագրական սրբագրում, այսպէս՝ ամպարիշտ-ամբարիշտ, ամպարհաւան-ամբարհաւան, խանկարիչք-խանգարիչք, բաղարն-բաղարք, հոգիտ-հոգիդ, սկսումը-սկզբումը:

ճառ յորդորական եւ զգուշաւոր պատուիրան՝ վասն սրբապէս պահպանութեան աստուածագիծ եւ առաքելականո՞ր պահոցն ըստ նիկիական սահմանադրութեանն, որ սկիզբն եւ երիցագոյն, քան զամենայն սահմանս զսա ասէ գոյ եւ հարկաւոր բանական բնութեանս: Բայց չերեւի յուսնքէ զսա խնդրեալ, թէպէտ ասի յոմանց, թէ որ էր յայն աւուրսն փակակալ եկեղեցւոյն Կեսարու եւ յետոյ եպիսկոպոս տեղոյ ուրեմն Պետրոս՝ նորին եղբայր կրտսեր, եւ այլք թէ՛ ժողովրդականքն խնդրեցին: Բայց ոչ է ստոյգ այնոքիկ, այլ ինքն յինքեանէ շարժեալ Հոգւովն ասաց, վասն զի առաջնո/242ր/րդ էր՝ յԱստուծոյ կարգեալ սահմանադրութեան եւ կանոնաց Եկեղեցւոյ եւ տեսանէր զժողովուրդն ստուենգանող պատուիրացն Աստուծոյ եւ լուծիչ կանոնական սահմանադրութեան, մանաւանդ՝ յորկորստութիւն եւ ի շուայտութիւն արեցցութենէ թաւալեալ:

Ապա հոգ յանձին կալաւ՝ հաստատել պատուէր հրամանի յոքնակի աւրինակաւք եւ յԱստուծոյ: Եւ աստուածային են այս հրամանք՝ նախ Իսրայէղի գրաւոր աւրինաւք աւանդեալ Մովսէսիւ եւ զայն յելանելն յԵգիպտոսէ, զոր Փետէկն տէրունի անուանէին անցարան եւ ելք եւ զերծումն ի նեղչաց իւրեանց: Եւ զայն պահովքս մրցեալ՝ յասելն զեւթն աւր բաղարջ ընդ եղէգի կերիջիք եւ ի կատարմանն տաւն ուրախութեան արասջիք եւ զայս յերկուս եւթներեակս:

Առաջին՝ ելիցն տաւն եւ երկրորդն՝ քաւութեան յաշնանային աւուրսն եւ զլուսի ամսոց զսոսա երբա[յ]եցիքն անուանէին, այսինքն՝ սկզբունք այլոց ամսոցն ի տարեւորական լրումն: Եւ փող հարկանէին տաւնան յայնոսիկ, որոյ հանգունակ եւ Դաւիթ զնոյն պատուիրէ, զնոյն պատուէր մարգարէական եւ վարդապետս սուրբ հնչէ յԵկեղեցիս Քրիստոսի, եւ նոր ամիս զսա ապէ ոչ ըստ Նիսանայ կամ Յունուարի եւ Դիոսի, զի յայլ եւ այլ ժամանակս էին սկսմունք սոցա: Այլ սա պահոցս սկիզբն նորա միասնութեան է, զի եւ յայնս ի /243ա/ նոցայն պահոց պատուիրան ի մարգարէէն աւանդեցաւ, թէպէտ էլիցն, թէպէտ քաւութեան եւ տաղաւարահարացն:

Սակայն նոցայն՝ աւրինակք եւ այս՝ ճշմարտութիւն, անդ զգառինսն զենուին եւ ապա դառնիճ ընդ եղէգի ուտէին եւ բաղարջ: Իսկ աստ նախ պահոցս հրամայ[յ]եցաւ պատուիրան, զի սրբապէս տէրունեան հաղորդեցուք Պասեքի, եւ այնպէս, ի կարգ անկեալ, ցուցանէ զպահոցն որպիսութիւն: Եւ ասէ զնա՝ ի դրախտին աւրինադրեալ եւ հասակակից մարդկութեանս, եւ թէ՛ զինչ կրեցին այնք, որ անցին զպատուիրանան, որք ջրով սուզեցան եւ որք՝ հրով եւ որք՝ արարածով որթուն: Նոյնպէս եւ Եսաւ, ելանելովն յանդրանկութենէ, եղեւ

յաւրհնութենէ հաւրն եւ յաւրինակացն ցուցանելով՝ խրատ տայ ոչ միայն ի կերակրոց պարկեշտանալ, այլ եւ յամենայն բժից, որ հոգւոյն կամ մարմնոյս մասանց են, զորոց զորպիսութիւն ուսցիս ի կարգէ վարդապետութեանս, նաեւ՝ զընդունելութիւն զանազան բարեաց, զոր պահովք ստացան առաջինքն, միջինք եւ վերջինք: Զի նա սննդակցեալ մանկութեան՝ առողջ հոգով եւ մարմնով զարգացուցանէ, զքահանայս կատարէ, զմարգարէ աստուածատես գործէ, զուխտաւորս զաւրաւոր ի հանդիսի կացուցանէ եւ արժանաւորացն Աստուծոյ ընտրանաւ առաքինութեան զորոգայթ /243բ/ թշնամեաց խափանէ:

Պահք զհուր շիջուցանէ, զառիժուց խնու զբերանս եւ զաւրհաս մահու ի կեանս դարձուցանէ աղաւթից լծակցութեամբ եւ զցասումն սատակման ի թշնամիսն դարձուցանէ: Այսպիսեւք եւ այսքանեւք բարեաւ լի են պնդակազմութիւն պահոց ի Քրիստոս Յիսուս՝ ի Տէր մեր, Որում փառք յաւիտեանս:

[Բ]

Պատճառ եւ տեսութիւն երկրորդ ճառին ասացեալ

Վարդապետութիւնս, որ կարգեալ է սրբոյն Բարսղի զկնի առաջին ճառին, յարդարիչ է եւ նախագիծ խրատականաց առաջին ճառին: Քանզի տեսանէր ի սկսման Քառասներդացն Պահոց զոմանս տրտմագին՝ վասն ի կերակրելոցն խափանելոյն եւ յ[ը]մպելոյ եւ զայլս՝ ծանրագլխեալս ի գիշերոյն արբշուութենէ մինչեւ ցառաւաւտն եւ նեխեալս՝ իբր ի շարաւոց վիրաց, ժանտատեսիլս եւ ժահահոտս, որոց հանդիպէին: Նոցին խնամաբար հիւանդատած լինի ի սկսման բանիս եւ պատուիրէ քահանայից միսիթարական եւ մարգիչ յաւրինեալ խրատս ըստ Եսայեայ՝ Մխիթարեցէ՛ք զժողովուրդ իմ, զի նախ յուտով բժշկականաւ պարտ է կրթել զլսելիս հիւանդին եւ ապա կծու դեղովքն կսկծեցուցանել:

Եւ որպէս մարգիչք զմբիշս կրթական արուեստիւ յորդորամիտս պատրաստեն, զսոյն առնէ եւ սուրբս այս, զի յանդիմանական բանիւք, իբրու կծու դեղովք, վարի առ ի բժշկու/244ա/թիւն եւ դասալիք ըմբշացն զտարագրիլն ի պսակացն ասէ եւ ծանրագլխելոցն ի գիշերոյն ասէ՝ յորում դասու կարգեցից զձեզ ի մուտ պահոցս՝ յարեցելո՞ցն, թէ՛ ի զգաստիցն: Եւ զցայգ ըմբողացն ասէ՝ մի՞թէ վրէժս պահանջէք իբրու ի թշնամոյ ի հինգաւորեայ պահոցս. եւ հինգաւորեայ ասէ, զի թէպէտ ի Նիկիայ սրբապահութեամբ զքառասներորդս զայս սահմանեցին:

Սակայն վասն անժուժութեան իշխանաց եւ քաղաքայնոց յետոյ թողացուցին այլք զչաբաթ եւ զկիւրակէ, այլ ոչ կատարելոց ի կրանս սրբապահութեան: Եւ սա այնոցիկ ասէ, զորս անկար լինէին ածել ի կատարելոցն կարգ ուղղութեան, բայց ոչ արէնս հասարակաց հաստատեաց: Ասէ եւ զնյա, թէ հրեշտակք Աստուծոյ չըջին յեկեղեցիս հաւատացելոց եւ գրեն ի գիր պահողութեան զվերագրեալսն յաւազանէն յորդիութիւն Աստուծոյ: Զի պահողքն չարչարակից Քրիստոսի կոչին եւ հաղորդք փառաց յարութեանն: «Եւ դու,- ասէ,- մի՛ քնոյ դանդաճմամբ տուժէր զգիր հրեշտակին, զի մի՛ դասալքեալ ի հոգեւոր ասպարիսն ի բաց անկանիցիս»: Եւ այսպէս ուսուցանէ զվնասն յարբեցութենէ եւ զաւգտակարն ի պահոցն պարկեշտութենէ արանց միանգամայն եւ կանանց առհասարակ:

[Գ]

Պատճառ երրորդ ճառիճ, որ վասն արբեցողաց

Զառաջին ճառն եւ զերկրորդն ասացեալ է սրբո/244բ/յն Բարսղի ի սկիզբն Քառասնորդացն աղուհացից, իսկ զայս ճառ՝ ի մեծի Զատիկի Յարութեանն Տեառն: Վասն զի յոլովս խաւանցաւ յաւուրս պահոցն խրատս զգուշաւորս եւ հրահանգս կանոնական, զի այնպէս հասցնն յար փրկաւէտ Յարութեանն Քրիստոսի, յորում հաղորդեացին մարմնոյ եւ արեան Տեառն: Եւ մինչ եկն եհաս գրաւականն կենացն անմահութեան, յորում հոգեպէս պարտ էր զուարճանալ պարկեշտ կարգաւք քրիստոնէութեանն, ետես զնոսա յարբեցութիւն եւ ի հանգանակս պարապեալ եւ ի պարս անվայելուչ երգոց՝ ըստ արիւնի Հեթանոսաց անյոյս եղելոց յայսմ նորոգմանէ:

Յաղագս այնորիկ ողբայ ի վերայ նոցա իբրեւ ի վերայ մեռելոց եւ որոց շնորհն Աստուծոյ ելեալ իցէ յաչաց: Յուցանէ եւ զկերպարանս վնասուն յարբեցութենէն եւ զայպանիլ միտս ունողացն, որ եւ քան զանասնոց բնաբար յիմարութիւնն եւս յիմարեալք, զի ոչ միայն ի մտաց խելայեղեալ ցնորին, այլ եւ ի զգայութեանց եւս զրկեալ են եւ բանդագուշեալ եւ լուծեալ բոլոր կազմութիւն մարմնոյն: Մինչ ոչ կարեալ կալ ի վերայ ոտից եւ ոչ իմանալ կամ խաւել պատեհաբար: Զի՞նչ եւ զանամաւթութիւնն ասասցէ ոք՝ յերգելն եւ ի կաքաւելն զերիտասարդաց եւ զկուսից եւ զանհամեստութիւն առնականաց, ոյք ոչ զողջութիւնս իւրեանց դարձուցին ի տունս իւրեանց:

Եւ թէպէտ մարմնով ամբողջ, /245ա/ հոգեով՝ ոչ եւս, եւ զինքն ի դուր ասէ վաստակիլ ի խրատական բանսն յաւուրս պահոցն եւ զամենայն վնասն, որ ի գին[ւ]ոյն ցուցանէ, զբազմադիմի Հիւանդութիւնսն

եւ զմահն տարածամ: Եւ թէ որպէս ի Յարութեանն բար[ւ]ոյ զրկեցան, նոյնպէս ի Հոգւոյն ընդունելութենէ յաւուր Պենտակոստէին, զի դիւրական խնջոյիւք լցեալ լինէին ի չար հոգւոցն: Եւ զի այսպիսի իրաւացի եւ դատողական տուգանաւք զարհուրեցոյց զնոսա, վասն այնորիկ ոչ կամեցաւ առանց սպեղան[ւ]ոյ զվէրսն թողուլ: Յաղագս այնորիկ ի կատարածի ճառիս խրատական յաւելու բան, զի մի՛ անյուսացին: Պարտ է, ասէ, աղաթիւք եւ արտասուաւք դիմել առ Տէրն բարեգութ եւ հասանել թողութեան, վասն զի կամեցող է ողորմութեան եւ անյիշաչար դիմողացն առ Նա մտերմաբար՝ իբրու առ միայն բարերար եւ բաւական յամենայնի, Որում փառք:

[Դ]

Պատճառ չորրորդ ճառիճ՝ ի Հայեացն ի քեզ ասացեալ

Թէպէտ եւ ամենայն խրատք վարդապետութեան սրբոյս շահաւէտ աւգտակարք եւ մտերիմ լսողաց ի զանազան առաջս բաժանեալ՝ ըստ ոռոգանող վտակաց ի պտղատուութիւն անդաստանաց բանականիս վայրաց, պահոց եւ աղաւթից՝ Հանդերձ այլովքն, սակայն առաջիկայս բանի զարուսթիւն զանցուցանէ զամենեքումբք, զի թէպէտ եւ սուղ է ի բայս բանազուգից, /245բ/ այլ հզար է ի պարփակումն բոլոր առաքինութեան:

Հայեաց ի քեզ. բանականաց է այս պատուէր հրամանի եւ բանի զարուսթիւն՝ յոգիս հաստեալ յԱրարչէն եւ վասն համազուգութեան առ մարմին խափանի բազում անգամ յաւգտակար իմաստից: Յաղագս այնորիկ եւ կարաւտ իսկ է պատուիրանի, վասն որոյ եւ ասէ՝ Հայեաց ի քեզ եւ զգուշացի՛ր, զի մի՛ սխալանք քեզ դիպեացին եւ ոչ մտաւք անգամ, զի որպէս աներեւոյթ է հոգի, անյայտ են եւ խորհուրդքն ի նմա: Սակայն Աստուծոյ յայտնիք են, եւ դու մի՛ ծածուկ վարկցիս ի նմանէ, այլ զգուշութեամբ եւ արթուն մտաւք կեցցես առաջի Այնմ, որ զանգործսն քննէ եւ գործելեացն առնէ իրաւացի դատաստան: Դարձեալ ասելն՝ Հայեաց ի քեզ, այլ ոչ ի քոյսն, քանզի եմք մեք, եւ մեր է զգայութիւնս, եւ ի մեր պատճառս արտաքոյքն բարիք, վասն որոյ դու յոգւոյդ գեղեցիկութիւնդ հայեաց եւ տե՛ս, թէ որպէս պատկերացար Աստուծոյ եւ թէ զի՞նչ արիւնակաւ պահիցես զնա յանսխալութեան:

Այլ մի՛ վատահասցիս ի մարմնոյդ առոյգութիւն կամ ի դիմաց գեղեցիկութիւն, բայց միայն թէ որպէս զպատկերն Աստուծոյ ի քեզ պահեսցես: Եւ դարձեալ՝ Հայեաց ի քեզ, թէ որպէս ես ի քննութիւն կացիցն քոց եւ գնացից, գուցէ ունայն ընթացեալ իցես կամ ընթա-

նայցես: Էն եւ այլ յոլով այսպիսի միտք ի Հայեացն ի քեզ, զոր ի ճառէն ուսցուք զբաւանդակն:

Ասաց զնա սուրբն Բարսեղ /246ա/ ի դէմս ամենայն մարդկային բնութեանս, որպէս եւ Մովսէս յաւրինակին ի դէմս ամենայն՝ Իսրայէղի: Բայց ոչ երեւի, թէ ըստ սկզբան մատենիս յաւուրս աղուհացի՞ցն ասաց զայս ճառ, թէ՞ յայլու՞մ ժամո՞ւ, որպէս սովոր էին յամենայն ժամ հոգալ զմարդիկ աստուածազգեստ արքն այնոքիկ ի Քրիստոս Յիսուս՝ ի Տէր:

[Ե]

Պատճառ հիմնգերորդ ճառիմ, որ առ Աւատիանոսքն սրբոյն Բարսղի ասացեալ՝ վասն ապաշխարութեան

Մեծն եւ առաջինն ամենայն եպիսկոպոսաց սուրբն Բասիլիոս ոչ մերձակայիցն միայն, այլ եւ հեռաւորաց իւրոյ վիճակին խնամ տանէր ուղղութեան: Իսկ ուղղութիւն է ոչ միայն զառաջին անմեղութեան պահել, այլ եւ սպեղանաւք բժշկութեան զսխալեալսն ածել յուղղութիւն: Եւ զի ի նորա աւուրսն յոլովք էին ի հերձուածողաց, որ խանգարիչք էին կարգաց Եկեղեցւոյ, բայց եւս առաւել նաւատիանոսքն, ոչք ի բաց բառնային յետ մկրտութեանն զապաշխարութիւն եւ անոյս ի Քրիստոսի փրկութենէն առնէին զյանցաւորսն:

Իսկ ոմն յեպիսկոպոսացն, որ ընդ ձեռամբ սրբոյն Բարսղի, տեսեալ ի վիճակ իւր զայսպիսի աղէտս, ազգ արար սրբոյն, եւ Բասիլիոս ըստ նմին յաւրինէ զվարդապետական բանսն: Եւ նախ՝ նմին եպիսկոպոսի պատուիրէ՝ երկրորդ իւր անուանելով, զի ձեռն կարկառեացէ կարաւտելոցն եւ ասէ ապաշխարութեամբ թողութեան հասանել զամբարտաւախութիւն ոչ բերողաց ի նոսին զփրկութեանն դեղ ի վայր կործ/246բ/անեա եւ զողջախոհ արանց ձեռնաւորութիւն յապաշխարութիւն ընկալիցս քեզ աւժիտս պիտանացու բանս առ մարդիկս՝ գիտելով, զի ի մարդկանէ ոչ ոք է անմեղ այնպէս, որ վկայի, թէ ոչ արար մեղս:

Ասեմք ի Հնոյն, նմանապէս եւ ի Նորոյն՝ ոչ ի մեղս յորդորելով, այլ զանկեալսն կանգնելով: Բերէ զաւրինակն ի Դաւթայ, ի Մովսիսէ, այլ եւ յակն յայտնի ամբարշտէն Աքաբառու, զի թէպէտ եւ աւրէնքն կռփիչ են յանցաւորաց, սակայն զղացելոցն զհետ երթայր թողութիւն անյիշաչարութեամբն Աստուծոյ: Եւ թէ ասիցեն՝ Քրիստոս զատապարտեաց զմեղս [ի] մարմնի Իւրում եւ արեամբ խաչին եբարձ զմեղս, յետ այնր եւ մկրտութեան շնորհն, եւ թէ յետ սորա ոք յան-

ցանէ, կորուսանէ զշնորհն, եւ այլ ոչ է Հնար թողութեան, գտանեմք եւ այդմիկ աւրինակս ստոյգս. զՊետրոս յետ ուրացութեանն եւ զկորնթացի պոռնկեալն, զգաղատացիսն, որ անկան ի շնորհացն եւ դարձեալ կանգնեցան ի ձեռն Պաւղոսի խրատուն:

Բարձուք ի մարտիրոսացն ի Հալածանսն զլորեցան եւ դարձեալ կանգնեցան ապաշխարաւք, որչափ եւս առաւել թէ ի մարմնական ցանկութեանց ոք յաղթահարի դարձիւ եւ խոստովանութեամբ, պահովք եւ աղաւթիւք՝ վերստին ստանայ զսրբութիւն. եւ թէ ոչ առաջին ընդ առաջինսն փայլեսցէ իբրեւ զարեգակն յարքայութեանն, յաստեղաչափ լուսաւորացն ոչ վերջադասի: Եւ թէ ի /247ա/ Հարիւրաւորն ոչ հասանէ, յերեսնաւորէն ոչ նուազի: Զի թէ ընդ դատարկ բանի Համարս տալ պահանջիմք, նոյնպէս բարի գործքն եւս յայտնիք են առաջի Նորա, զորս գրէ զվերջին ուղղութիւնսն ընդ առաջինսն: Վասն զի բարեսէր եւ ողորմած է Տէր: Որպէս զՊետրոս Հաստատուն վէժ եցոյց հիման Եկեղեցւոյ եւ դրոյլ արքայութեանն, սա[յ]ապէս եւ զամենայն դարձեալսն յապաշխարութիւն յանձանձէ Հայրագործ զրովք իբրու զանառակն զայն արբշիռ մանուկ: Եւ զիա՞րդ տմարդի բարուք բառնան զապաշխարութիւն ամբարհաւած նաւատիանիտքն, յորմէ աղանդէ կարի փախչելի է: Սակայն յուսով մեղանչելն չէ Համարձակելի թողութեան ումեք:

[Զ]

Պատճառ վեցերորդ ճառիմ՝ յայրն, որ ասաց՝ Քակեցից զշտեմարանս իմ եւ մեծամեծս շինեցից

Սովորութիւն է սրբոց վարդապետաց յքնակի ջանիւ ընդդիմանալ վնասող եւ կուրացուցիչ ախտից զմիտս մարդկան եւ բժշկաւրէն դեղս կազմել բազմադիմի հիւանդութեանցն, որպէս եւ սուրբս այս յառակաց եւ յաւրինակաց ի Հին եւ Նոր Կտակարանաց արմատացուցանէ յԵկեղեցիս Հաւատացելոց զդեղ բժշկութեան՝ առ ի խել զզանազան տեսակս ախտից: Ըստ այսմ, որ այժմ ի տէրունական առակէն յանդիմանէ զամենայն ազահս այնու, որ տարացոյց տայ զտարակուսեալ առնէն ի լիութիւն շտեմարանացն իբրեւ զայնոսիկ, /247բ/ որ քաղցեալ եւ ծարաւի եւ մերկ գտանիցին: Այնպէս աւելի ազահն տաղտապէր, թէ տեղի ոչ գոյ Հաւաքման իւր բազում ընչիցն, որոյ յաղագաւ եւ ընդարձակագոյն սկսաւ շինել:

Եւ այս տարակուսանք կարի անզգամութեան են եւ ուիշտ բարուց, մանաւանդ թէ՛ անհաւատութեան: Զի ոչ կարծէ զԱստուած այցելու հասարակաց եւ զինքն միայն կարծէ արժանի ընդունակ բարեացն

Աստուծոյ եւ բանաւոր գորով՝ անբան երկրին ոչ նմանէր, զի երկիր զբերն տոհմականաւք անեցուցանէր: Եւ նա ոչ մասամբ կարէր միտթարել զկարաւտեալսն եւ վասն լիութեան շտեմարանցն, վասն որ գալոյն էր, տարակուսէր: Զի՞նչ, ասէր, արարից, տեղի ոչ գոյ, ուր համբարեցից զլինելոցն գոյաւորութիւն, որում իրաւացի էր զտուն աղքատացն իւր համբարս զուգել: Եթէ ոք տարակուսեցի, թէ այնպիսի ուղտ առն ընդէ՞ր շնորհէր Աստուած լիութիւն, ծանիցէ այսպէս. բանաւորս եւ անձնիշխան արար Աստուած զմարդիկ եւ ընտրողս բարւոյն եւ չարի: Եւ վասն այնորիկ փորձելովն ընտրէ, որպէս երբեմն զՅոբ, եւ զորս չարածողով գտանէ, նախատէ իբրեւ զայս զայս եւ բարի կողմամբն դատէ զմիւսն, որ ոչ նոյնպէս իցէ: Երկուքին միոյ բնութեան եւ միոյ աշխարհի են: Եւ ահա ոմն պայծառանայ եւ ոմն խաւարազգած լինի՝ իբրեւ զայր զայս տարակուսեալ եւ կուրացեալ ազահութեամբ:

Գիտեմ, ասէ, զինչ արարից. քակեցից շտեմարանս իմ /248ա/ եւ եւս մեծամեծս շինեցից: Առ որ ասելի է, թէ ամ ըստ ամէ լիութիւնդ լինիցի, քանի՞ցս քակես եւ շինես, յոր յաւելու եւ զմիւս ամբարիշտ բարբառն, ասացից ցանձն իմ: Ունիս բարութիւնս ամբարեալս ի բազում ամաց՝ կե՛ր, ա՛րբ եւ ուրա՛խ լեր: Այնպէս խաւսէր ամբարիշտն, թէ հանապազ վայելելոց իցէ, եւ կամ թէ ուրեք չիցէ բարի, բայց ի նորալոյցն: Ըստ նմին եւ զպատասխանին լուաւ՝ Անմիտ, յայսմ գիշերի զոգիդ հանեն ի մարմնոյդ. այդ ամենայն ո՛ւմ լինիցի, զի որպէս մերկ եկիր յաշխարհս, նոյնպէս եւ երթալոց ես եւ կենացդ ոչ իշխելով՝ զիս՞րդ ընչիցն տէր ասես քեզ: Զայս առակ հասարակաց արիւնակ ի միջի դնէ Տէր եւ ասէ, թէ որ զայսպիսիս գործեն եւ գանձեն, ոչ յԱստուած մեծանան, որ է արհնեալ յաւիտեան:

[Ե]

Պատճառ եւթներորդ ճառիս՝ վասն արիմակամիմ հարցման առ Տէր՝ նոյն Դաւթայ հոգացեալ

Երանելին Բասիլիոս առնու ի խրատ մարդկային բնութեանս եւ առաւել իւր ժողովրդոց զարիւնականին առ Տէր մեր զհարցումն, թէ՛ զի՞նչ գործեցից բարի՝ այլովքն հանդերձ: Բայց ոչ միեւնոյն, որ ի Մատթէոսն եւ ի Ղուկաս. զի մին փորձելով հարցանէր, եւ միւսն ուսանել արտոժէր: Եւ յայտ անտի է, զի ըստ հարցուածոյն եւ զպատասխանին ետ: Այս հարցող բարի ոք, որ եւ բարի զվարդապետն ասաց, այլ ոչ ըստ դպրացն եւ փարիսեցուցն, վասն զի արքայու-

թեանն բաղձայր: Սակս այնորիկ հարցա/248բ/նէր, բայց զի գիտակ զինքն աւրինացն ասաց եւ կատարող ի մանկութենէ:

Սակայն յորժամ խրատ ետ բարի վարդապետն ընու զթերութիւնն ի յոլովութենէ ստացուածոցն, նա ոչ ընկալաւ, գնաց, ասէ, տրտմեալ: Եւ այսու եցոյց, թէ չէր նորա կատարեալ զսիրոյն պատուիրանն, այլ, նման անգործ անդաստանի, լցեալ էր նա փշովք ազահութեան, վասն որոյ դժուարաւ ասաց Տէր զայնպիսեաց մեծատանց մտանելն յարքայութիւն: Իսկ սուրբն Բասիլիոս յոլովս ի ներքս փակէ յազահութենէ, անմիտս եւ վնասակար ցանկութիւնս, զի թէ յիւրոցն չտայ մատակարարել կարաւտելոց եւ այն հանէ յարքայութենէն Աստուծոյ: Զի՞նչ ասելի է յաղագս չարաչար ստացողացն զայլոց եւ զրկողացն: Ասելի է, որ մաւտ են տուն առ տուն եւ անդաստան առ անդաստան կամ ի տուրեւառ եւ ի վաշխ առնուլ, որոց յոլովք են շարամանութիւնք, զորս ի ճառէդ ուսիր մանրամասնաբար:

[Ը]

Պատճառ ութերորդ ճառիս, որ վասն վաշխառուաց

Որպէս յառաջ ասացեալ երկու ճառիցդ է տեսութիւնդ, նոյնպէս եւ այս ցուցանէ զտարակուսանս աղքատաց յաղագս անողորմ վաշխառուացն: Վասն զի, ըստ դիպուածոյ աստուածայնոց բանից, կալով սուրբս այս ի մէջ ժողովրդեանն յաւուրս պահոցն Քառասներդաց, խաւսէր ի լսելիս նոցա զաղէտսիրացն, որ ի չար սովոր /249ա/ութենէ տուրեւառից քաղաքին, զոր եւ ի սկսման այսր ճառի ասէ, թէ երէկ ի չորեքտասան սաղմոսն խաւսեցաք, որոյ սկիզբն է՝ Տէ՛ր, ո՞վ կաց[ց]է:

Եւ ժամուն փութացեալ ոչ, ասէ, եղեւ աւարտ: Այսաւր եկաք առ ձեզ, որպէս առ պարտապահանջ, աւարտել զմնացուածն, է եւ այսր, որ զարծաթ իւր ի վարձու ոչ տայ եւ կաշառ ի վերայ իրաւանց՝ նա ոչ առնու: Եւ ահա այսպէս կարգաւ ցուցանէ զաղէտս տարակուսի, որոց զփոխն առնուն, զի վասն կարեացն հարկի ի գրաւու դնեն զհայրենիսն եւ յետոյ զանձինս եւ զմանկունս իւրեանց դնելով ի վերայ՝ չկարեն ի չար եւ ի մշտածնունդ պարտուցն գերծանիլ: Եւ այնպիսի փոխատուն յառաջն երդնու չունել, զոր խնդրէ փոխառուն: Եւ յորժամ զվաշխիւ հատուցումն լսէ, ապա այնուհետեւ իբրեւ ողորմած ոք ձեւանայ եւ գերէ զկարաւտն գրով եւ վկայիւք: Վասն այնպիսեացն պատուիրէ սուրբս՝ խոյս տալ ի չար կապարանէն եւ սակաւուք բաւականաւ անխուճապ պիտոյիւք: Եւ առ փոխատուան դարձուցեալ զբանն ասէ, թէ՛ վասն քո տմարդութեան այնքան զգուշացուցանեմ

զառողսն, զի մի՛ զազատութիւնն իւրեանց քով սակաւ լոմային կորուսցեն:

Եւ արդ, դու լո՛ւր զՏեառնն, թէ՛ տո՛ւր փոխ, ուստի ոչ ակն ուժիցիս առնուլ, զի ի նմանէ առցես լիապատար, որ է աւրհնեալ յաւտեանս:

[Թ]

Պատճառ իճճերորդ /249թ/ ճառիճ, որ վասն բարկացողաց

Գազանային եւ սողնական ցուցանէ զախտ բարկացողին. է, որ արտաքուստ իբրեւ ի խիստ հողմոյ շնչմանէ, եւ է, որ ի ներքուստ իբրեւ ի բնակաւոր կրից տեղի տալոյ զաւրանալ յինքեան իբր ի կուսացն ախորժելոյ: Վասն որոյ գրեալ է, թէ՛ բարկութիւն կորուսանէ զիմաստուն, եւ առաքեալ զմարգարէականն մեկնէ: Բարկանայք, բայց մի՛ մեղանչէք, թէ բարկութիւն մարդոյ զարդարութիւն ոչ գործէ, եւ Տէր զտարապարտուց բարկացողն պարտաւոր ասէ ատենին մեծի: Իսկ այն ախտ զաւրացեալ առ ուժեք՝ անպատկառելի առնէ յամենեցունց եւ չտայ ճանաչել զգիրելի կամ զընտանի ոք՝ ոչ զալիս ծերոց եւ ոչ զպատիւ պատուականաց: Զի թէպէտ եւ բարւոյ աղազաւ եղեալ է ի բնութեանս վասն արիութեան եւ այլոցն, սակայն ոմանք չարի նիւթ արարին զնա: Վասն որոյ պատուիրէ Հանդարտութեամբ շիջուցանել զբարկութիւնն բարկացողացն՝ որպէս Դաւիթ առ Սաւուղ եւ առ Սեմէի. եւ Տէր մեր առ Յուդայ բազում անգամ եւ առ չար ծառայն Հարկանող, եւ յայնժամ շիջանի չարութիւն խստասրտին: Ապա թէ ոչ զգաւնանայ բարեաւ աւրինակաւքն, եւս առաւել բորբոքի. վասն որոյ դու զՏեղութեանն ընկալ պատուէր, զի գերանութիւնն ի Տեառնէ առցես զաւանդ, զոր ասէ՝ Երանի Հեզոց: Խոնարհեցո՛ զսիրտ քո եւ ծանի՛ր, զի այսու սուրբքն ամենեքեան ընկալան /250ա/ յանձինն զնմանութիւն Որդւոյն Աստուծոյ, Որում փառք յաւիտեանս:

[Ժ]

Պատճառ տասներորդ ճառիճ, որ վասն մախանաց սասցեալ է

Վարդապետս սուրբ զայս զնէ սկիզբն ճառիս. բարի է, ասէ, Աստուած եւ սկիզբն ամենայն բարեաց, չար՝ բանսարկուն եւ պատճառ ամենայն չարեաց: Եւ զմախանացն իրք չար ասէ, քան զոր եւ ինչ ոք չարի անուն ասիցէ: Քանզի ոչինչ կրեալ յուժեքէ չար՝ զչարի ընդ

բարաւրութիւն այլոց, եւ յանձնէ ծնանի ախտն այն, եւ նախ զինքն Հաչէ եւ մաչէ՝ որպէս ծանգ՝ գերկաթ, եւ ցեց՝ զասր, եւ զի՛ժ՝ ծնունդ իւր:

Այսպէս Ադամ ի սատանայէ մախացեալ գտաւ, եւ Հաբէլ՝ ի կայենէ, Յովսէփ՝ յեղբարցն, եւ Մովսէս՝ յազգէն: Եւ այլք յոլովք էին այսպէս, որպէս եւ Տէր մեր ի Հրէիցն առաջնորդաց, եւ աշակերտք նորա՝ ի ծնողաց եւ յեղբարց իւրեանց: Եւ ցուցանէ ի սմին ճառի զդէժ մախացողին ցամաքեալ՝ որպէս ի խիստ հիւանդութեանց, եւ թէ զառաքինութենէ ուրուք լսէ կամ զշնորհաց, յոր ինքն ոչ Հասանի, ապա Հաչի եւ մաչի ի գիշերի եւ ի տուրնջիսն: Եւ յոլով աւրինակ վնասակար ախտին ի դէմս բերէ Հանապազ, զի որպէս ինքնարոյս է ախտն, անձին իւրում ստացուած առնէ զցաւս եւ զվաստակս եւ զյաւտենական կորուստն: Յաղագս այնորիկ սա զգուշացուցանէ զայլս, թէ Համբերութեամբ պարտ է տանել այնպիսեացն եւ պսակիլ ի Քրիստոսէ Աստուծոյ, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս. ամէն:

[ԺԱ]

/250թ/ Պատճառ մետասան ճառիճ, որ ի սաղմոսն ատաքիճ սասցեալ է

Այսպէս կարծի յոմանց, թէ ամենայն սաղմոսացն Դաւթի արարեալ է սորա մեկնութիւն, եւ այս երեք այլ սաղմոսաւք ի մերս է թարգմանած լեզու: Այլ մեզ այսպէս սասցաւ յուսուցչաց, եւ Հաճելի է, թէ սովորաբար զայս չորս սաղմոսս սկիզբն է եղեալ եւ այլ բոլոր սաղմոսացն յաղագս ատենաբանութեան, որպէս եւ զՀայեացն ի քեզ՝ Հանդերձ այլովքն, զորս ի մարգարէիցն եւ յԱւետարանէն: Նմանապէս նախադիր է իւր առեալ, որպէս եւ սկիզբն բանիս յայտնէ, թէ նիւթ է սա առատ եւ յոքնահմուտ վարդապետութեան, զոր եւ սկսանի այսպէս: Ամենայն Գիրք Աստուածաշունչք եւ աւգտակարք են՝ թէ պատմողականք, թէ աւրէնադրականք, թէ առակաւորք, թէ մարգարէականք: Իսկ սա զամենայն յինքեան ունի զՀնոյն աւրինական եւ զՆորոյս ճշմարտութիւնս, նաեւ խորհուրդ աղաւթականութեան սրտառուչս եւ արտաւարարուղիս: Եւ ամենայն երգովք լցեալք հոգեւորաւք ի զուարթուն սրտի՝ ի հալածումն դիւաց: Իսկ սկիզբնս զի երանութիւն է. երանութիւնն միոյն Աստուծոյ է ըստ բնութեան սեպհական, զոր եւ ի մարդիկ իջուցանէ, ըստ որում պատկեր ասին իսկականին Աստուծոյ:

Երանեալ է այր. Հասարակ է արանց եւ կանանց առաքինեաց, զի այր գլուխ է կնոջ: Բաւականանայ պատիւն գլխոյն յիշատակաւ, որ

ոչ գնաց ի /251ա/ խորհուրդս ամբարշտաց: Վասն զի ի խորհրդոց սկսանին սխալանք, նախ նմա զգուշանայ, զի մի՛ ամբարշտութեան հաղորդելովն հեռացի յԱստուծոյ: Ի ճանապարհի մեղաւորաց նա ոչ եկաց: Այս պատուիրանք հրաժարեցուցանէ նախ յամբարշտութենէ եւ ի գործոյ մեղաց: Եւ ճանապարհ ասէ զկենցաղս ի մանկութենէ մինչև ցծերութիւն, ընդ որ անցանեմք: Եւ թէ սխալէ ոք յընթացս, սթափեցի վաղվաղակի, զի մի՛ զրկիցի յերանութենէն:

Յաթոռս ժանտից նա ոչ նստաւ: Ժանտ ախտ է, որ ոչ ի միումն եւեթ կացցէ տեղւոջ, այլ զբոլոր մարմինն ժանտացուցանէ, յաղազ որոյ պատուիրէ ոչ կալ ի չարին եւ աթոռակից լինել ժանտից, զի մի՛ անբժշկական լիցի արտիւն: Այսու աշտիճանաւ ի բարձրադոյնս առաջնորդէ արէնս կեցուցիչս հոգւոց:

[ԺԲ]

Պատճառ երկոտասան ճառից, որ ի սաղմոսն յիսներորդ իններորդ

Մեծ ի եկեղեցւոյն Կեսարու, որո՞ւմ առաջնորդ էր սուրբն Բասիլիոս, քահանայքն եւ ժողովուրդքն կարաւտ էին հանապազորդեան վարդապետութեան: Իսկ նա զի հիւանդոտ էր մարմնով, ի նոյն եւ զյապաղումնն պատճառէր: Եւ նախ զփափազն նոցա իբրեւ գիրն յաւելու հարկաւորի եւ ապա իբրեւ զմայր գորովագու՞թ զստինսն ճմլեալ զմտաց ի կերակուր սիրելի մանկանց պատրաստէր: Եւ զի ի պաշտաման կալով /251բ/ երգէին զսաղմոսն՝ Տո՛ւր մեզ աւգնութիւն ի նեղութեան: Եւ յաւարտման նոյն սաղմոսի սկսանի մեկնել ի լսելիս նոցա: Բայց զի այլ դէմք երեւին վերնագրին, եւ այլ՝ սաղմոսին, ցուցանէ զգանազանութիւնս երկոցունց: Եւ այս է վերնագրին, որ գրեալ է յերկրորդ Թագաւորութեանն պատմութեան:

Եւ էհար, ասէ, Դաւիթ զԱդրիազար, յորժամ չոգաւ արկանել զձեռն իւր ի վերայ գետոյն Եփրատայ, եւ էառ Դաւիթ յԱդրիազարայ հազար կառս եւ եւթն հազար ձիս եւ քսան հազար արանց: Բակեաց զկառսն եւ եթող իւր կառս, թագաւորեաց Իսրայէլի՝ առնելով իրաւունս եւ արդարութիւն: Եւ դարձեալ Յովաբ զաւրագլուխն Դաւթի ընտրեաց արս կորովիս յամենայն Իսրայէլէ եւ ետ պատերազմ ընդ ասորիս եւ էհար զնոսա Յովաբ ի ձորն աղտից: Եւ յայնմ հետէ հատուածեցան ծառայքն Ադրիազարու առ Իսրայէլացիքն:

Այսպիսի ըստ պատմութեանն է վերնագրութիւն սաղմոսին, որ եւ ուրախութեան նշանակ պարտ էր նուագել ի վերայ այնքան յաղթու-

թեան եւ զթագաւորութիւն ընդ ձեռաւք նուաճելոյ: Իսկ բանք սաղմոսի տրտմականք երեւին յասելն՝ Աստուա՛ծ, մերժեցեր եւ աւերեցեր զմեզ: Վասն որոյ միւսոյն ուշ դիցես վերնագրին, զոր ասէ, թէ՛ զառանցիւոց ժամանակաց՝ այսինքն փոփոխմանց, յորմէ իմասց /252ա/ ուք ապագայիցն լինել զմարգարէութիւնս, զի շարժեաց եւ խոռվեաց զփոփոխելի բնութիւնս վասն բազմադիմի յանցանաց: Եւ զթացաւ դարձեալ եւ զայլայլութիւնս մեր նորոգեացի հնութենէ ապականութեան եւ յամբարշտութենէ ի բարեպաշտութիւն եւ յայլս նոյնպիսիս: Եւ արձանագրութիւնս ասէ՛ զհաստատութիւն նշանակելով ի ժամանակի բժշկելոյ զվէրս հասարակաց: Եւ որք յայտորիկ նմանին, հասարակաց փրկութեան են ապացոյցք, որպէս եւ ասէ՛ իմ է Գաղաադ եւ Մանասէ, զի Նորա են հրեայք եւ հեթանոսք ի ցեղէն Յուդայ: Քրիստոս թագաւորեաց նոցա, յեղովմէ յայլացեղ ազգս ուղղին գնացք Աւետարանին:

Ո՞ տարցէ զիս ի քաղաք ամուր՝ յեկեղեցի: Կամ ո՞վ առաջնորդեացէ ինձ յեղովմէ, յերկրէ՛ յերկինս, թէ ոչ Դու՛ Աստուա՛ծ, որ մերժեցեր զմեզ վասն յանցանաց: Զի որպէս ետուր նշան փրկութեան՝ զգաւազանն Մովսէսի, այսպէս նորոյս Իսրայէլի՝ զխաչն փրկութեան, որով ապրեցաք ի նետաձգութենէն սատանայի: Վասն որոյ տո՛ւր մեզ, Աստուա՛ծ, բանդ աւգնութիւն ի նեղութեան, որով նեղիմք ի դիւաց եւ յախտից, զի ընդունայն է փրկութիւնն, որ ի մարդոյ, վասն զի չկարեն եւ ոչ զանձինս ապրեցուցանել: Իսկ մեք աւետարանեցուք զաւրութիւն, զի Քրիստոս է Աստուծոյ Հաւր զաւրութիւն եւ իմաստութիւն, եւ նա արհամար /252բ/ չէ գնեղիչն մեր զսատանայ:

[ԺԳ]

Պատճառ երեքտասան ճառից, որ վաթսուց եւ ի մի սաղմոսն

Վերնագիր սաղմոսիս ի Դիթովմ ասի: Ի Դիթովմ երգիչ միայն, եւ ասաց Դաւիթ զամենայն սաղմոսն, որպէս եւ պատմութիւն Մնացորդացն, զԵման, եւ զի Դիթովմ, զԱսափ եւ զորդիսն Կորխայ դասագլուխս կոչէին: Իսկ այս վաթսուն եւ մի սաղմոսս եւ երեսուն եւ ութ սաղմոսն, որ Դիթովմայ ասին, ի նոյն միտս տեսանին, զի ընդդէմ ախտի ամբարտաւանութեան ասացեալ է՝ աւժիտ խրատու եւ խոնարհութեան եւ յաստառածապաւլիսութեան:

Բայց միայն Աստուծոյ Հնազանդ լիբ, ա՛նձն իմ, զի ի նմանէ ինձ աւգնութիւն: Եւ միւսն՝ Համբերելով Համբերի Տեառն, նա[յ]եցա իս եւ լուաւ աղաւթից իմոց: Ակնարկէ մարգարէս զհասալ

փրկութիւնս ի Քրիստոսէ եւ զհատուցումն իւրաքանչիւր. ըստ որում ասէ՝ Աստուծոյ է զաւրուփիւն, եւ Քո, Տէ՛ր, ողորմութիւն: Այս իսկ է ասելն՝ Մի անգամ Աստուած խաւսեցաւ, եւ երկուք զայս լուաք, թէ պէտք եւ տարակուսին բազումք ի բանիս, թէ զի՞նչ է մի անգամ խաւսելն եւ երկուս լսելն: Ինքն իսկ մեկնէ՝ յԱստուծոյ լինել զաւրուփիւն տանջողական ի վերայ ամբարշտաց, եւ դարձեալ՝ ողորմութեամբ քաւէ գյանցաւորսն: Իսկ ոչ դարձելոցն հատուցանէ արդարութեամբ ի հանդերձելումն, զարժանիսն պատուոյ փա/253ա/ուաւորէ Աստուած անպատմելի փառաւք:

[ԺԴ]

Պատճառ չորեքտասան ճառից, որ ի հարիւր եւ ի տասնուչորս սաղմոսն

Հոգաբարձութիւն էր առաջնորդաց եկեղեցւոյ Քրիստոսի, զի որպէս ի տաւնս տէրունականս, այսպէս եւ ի յիշատակս վկայից յորդորական վարդապետութեամբ զարթուցանել զմիտս հաւատացելոց ի նմանակցութեան հանդէսն: Այսպէս եւ սուրբն Բասիլիոս առնէր, զի յայլ եկեղեցիս հանդիպեալ ի տաւնի վկայի ուրումն՝ անդէն յիւրսն դառնայր: Եկեղեցիք եւ եկեղեցականքն սպասէին գալոյ նորա մինչ ի հաւասարել աւուրն եւ ի հասարակ աւուրն եկեալ լնուլ զբաղձան նոցա: Նախ ասէ զիւր յամելն եւ ապա յորդորէ զնոսա ի գոհութիւն Աստուծոյ վասն ժամանելոյն առ նոսա ի ժամուն, յորում երգէին զսաղմոսս զայս՝ Սիրեցի, զի լուսիցէ Տէր զձայն աղաւթից իմոց: Եւ ի սմին սաղմոսիս նկարագրէ զսիրոյն կերպարան կատարելութեան՝ գերադրական ամենայն առաքիւնութեան, վասն զի յայս հաստատեցաւ առ Աստուած սէրն վկայական, որպէս եւ երգիչն այսր սաղմոսի Դաւիթ ի նեղութեան եւ յանձկութեան զսէրն Աստուծոյ յանձին ունէր: Նմանապէս եւ մեծն Պաւղոս ինքեամբ ի նոյն զաշակերտսն յորդորէր, ասելովն թէ՝ Ո՛վ մեկնեսցէ զմեզ ի սիրոյն Քրիստոսի: Եւ ոչք արդեամբք կատարեալ սիրոյն Աստուծոյ հաղորդեցան՝ վկայքն երանելիք, յղացան եւ ծնան զհոգի համբերութեան ի փրկութիւն անձանց, նաեւ զ/253բ/նա եւ զհանապազորդ մեռանիլն վասն հաճոյիցն Աստուծոյ: Ի սմին նկարագրէ, ասելովն թէ՝ Չամենայն աւուրս իմ կարդացի առ Նա, եւ թէ՝ Փրկեա՛ զանձն իմ ի մեղացն մահուանէ եւ զաչս իմ՝ յայն արտասուաց, որ կրճտումն է ատամանց: Ձի հաճոյ եղէց առաջի Քո այսու սիրոյ կատարմամբ յայն կենդանեաց երկիրն: Պատե՛հ համարեցաւ սուրբն Բասիլիոս զայսր սաղմոս ի միտք յառաջինն պատուաւորել, զի անդ զսիրոյ ճառեալ ի հաւատս աւարտեաց: Ձի

անդ ասաց՝ Սիրեցի, զի լուսիցէ Տէր զձայն աղաւթից իմոց, եւ աստ ի հաւատոյ սկսանի, վասն զի հաւատն սկիզբն է արդարութեան, որպէս եւ սէրն զաւրէ է եւ կատարումն տեսակաց ամենայն առաքիւնութեան:

Յաղագս այսորիկ ասէ՝ Հաւատացի, զոր եւ խաւսեցայ, թէ Յիսուսիւ հաճոյ գտայց երանելի կենացն: Նաեւ ամենայն արուեստից զհաւատն դնես սկիզբն, որ եւ յաղագս անհասութեան Աստուծոյ հաւատովք է հանդիպելի: Իսկ յաղագս փրկագործ տնտեսութեանն Քրիստոսի ասէ՝ Ես ասացի ի զարմանալ իմում, թէ ամենայն մարդ սուտ է: Հիանան յայնմիկ բանի յորովք եւ ասեն, թէ ամենայն մարդ սուտ է, ապա եւ ինքն Դաւիթ սուտ է, զի եւ մարդ էր: Ապա թէ նա ճշմարիտ է, յայտ է, թէ չէ ամենայն մարդ սուտ: Իսկ ոչք զայս ասեն, գիտասցեն, զի հոգեկիրն Դաւիթ վասն Հոգւոյն, որ ի նմա խաւսէր, ոչ ստէ սա[յ]ապէս եւ ամենայն աստուածախաւաքն:

Այլ յաղագս Աստուծոյ բնութեանն ասել ումեք կամ իմանալ անհնար է եւ սուտ, նաեւ զանձնէ իւր մարդ չկարէ ստուգիւ ճառել: Այս է ասելն՝ զամենայն մարդ սուտ: Իսկ զի ետ մեզ աստուածակերպ գեղեցկութիւն, ասէ դարձեալ՝ Ձի՞նչ տաց ի տրիտուր Տէրն ընդ ամենայնի, զոր եւ ետ ինձ եւ այն, զի զՄիածինն ետ: Այլ զբաժակն փրկութեան՝ զմահն առից վասն նորա եւ այնպէս զամենասուրբ անուն Տեառն կարդացից ըստ այնմ՝ Վասն Քո մեռանիմք զաւրհանապազ զմահն, որ պատուական է, քան զկեանս տաժանելի եւ ծաղկընկէց:

[ԺԶ]

/254ա/ Պատճառ վեցտասան՝ ճառից, որ յԱմենասուրբ Երրորդութիւնն

ՉԱստուած հանապազ յիշել բարեպաշտութիւն մեծ է՝ ասէ: Չհամագոյ եւ զՍուրբ Երրորդութիւնն ուսուցանէ փառաւորել եւ դաւանել վարդապետս սուրբ, վասն զի այն էր հոգք նմա հանապազ: Արդ, զառաջինն պատճառ ասելն Հաւր դնէ եւ ապա Որդւոյ եւ Հոգւոյ ի նմանէ ըստ բնութեան անժամանակաբար, քանզի ոչ այլոց բնութեան կամ այլոյ էութեանն, այլ Բանն Աստուծոյ Հաւր զաւրուփիւն եւ իմաստութիւն է, Որդի եւ ամենայն, որ ինչ է Հայր, բայց ի հայրութեանն: Ձի առանձին Հաւր յատկական է անուն ի նոյն հաւասարութեանն, եւ յէութեանն իմա՛ զՀոգին Սուրբ՝ անայլայլական, անհասանելի եւ այլն:

1 Բնագրում «Պատեց գրեք» տասնհինգերորդ ճառի («Ի ԾԺԵ սաղմոսն») պատճառը բացակայում է, ուստի պատճառները յետայսու կհամարակալվեն ըստ Պատեցի ճառերի համարների:

Ամենայն, որ ինչ Հայր, նոյն է Որդի եւ Հոգին Սուրբ: Բայց Որդին ոչ Հայր անուանի, եւ ոչ /254բ/ Հոգին՝ Որդի: Հոգին սուրբ բարի, ուղիղ, սուրբ եւ այլն: Որդի ամենազաւր, իշխանակից, համաբնութիւն, իսկակից, փառակից, զի որպէս առանձին է Հաւր ծնողութեան պատճառն, առանձին է եւ Որդւոյ ծնելութիւն միածնութեան: Առանձին է եւ Հոգւոյ բղխումն ելողութիւն՝ ի Հաւրէ: Այսպէս են անձնաւորութիւն Երրորդութեանն: Իսկ համազոյական ասելն այս է, զի որ ինչ Հաւր բնութիւն է, նոյնպէս են Որդի եւ Հոգին. անսկիզբն Հայր, անժամանակ նոյնպէս իմա՝ զՈրդի եւ զՀոգի, արարիչք ժամանակաց եւ ժամանակաւորաց, յաւիտենականք ընդ մշտնջինաւորին Հաւր եւ անժամանակին Հաւր անզրաւապէս:

[ԺԷ]

Պատճառ եւթնուտասան² ճառից, յսկիզբն Աւետարանից Յոնանու, գոր ասէ՝ Ի սկզբանէ էր Բանն

Եւ Բանն էր, որ նախքան զայս ճառ աստուածաբանութեանն յԱմենասուրբ Երրորդութիւնն ի զգուշութիւն տուաւ ի սրբոյ վարդապետէն ուղղափառ դաւանողաց: Իսկ այս համառուտ բան աստուածաբան Աւետարանին Յովհաննու նման նմին զգաստացուցանէ զմիտս բարեպաշտս՝ ոչ խտտորել ի բանս հերեւսիտացն, որք ասէին՝ էր երբեմն, յորժամ ոչ էր Որդի: Եւ սա յաղագս այնր իւր վկայ առնու զԱւետարանին ձայնն, որ ասէ՝ Ի սկզբանէ էր Բանն: Զոր եւ առ համեմատութիւն՝ բանից զէրն յաւելլով՝ զիսկակիցն Հաւր զեկուցանէ: Ի սկզբանէ /255ա/ էր Բանն. յորմէ՞ սկզբանէ: Զի ահա բազում եւ զանազան սկսբունք են ի գոյսս՝ որպէս արարածոցս եղանութիւն եւ բարի ճանապարհի եւ իմաստութեան:

Իսկ Միածնին զՀայր անուամբ գիտեմք սկիզբն միայն: Եւ զէրն ասելով ցուցանէ, թէ ոչ էր ժամանակ, յորում ոչ էր Որդի ընդ Հաւր, եւ առ Աստուած էր Բանն անբաժանաբար, եւ աստ եւս էրն զանժամա[նա]կութիւն վարդապետէ: Նա էր ի սկզբանէ առ Աստուած զնոյն իսկ, գոր յառաջն եղ, թէ ի սկզբանէ էր: Հաստատէ այսու եւ ուսուցանէ, թէ յորժամ չարափառքն զոչ էրն ասեն, դու չորիցս յաւելլով զէրն, խափանեսցես զնոցա զոչ էրն եւ միայն ի յայնր³ հաստատեսցիս անփոխաբար:

1 բնագրում այլոդութիւն
2 բնագրում վեցտասան
3 բնագրում յայրն

[ԺԸ]

Պատճառ ութուտասան¹ ճառից, որ ի Մնունդն փրկական

Քրիստոսի ծնունդն իւրականն եւ յատուկն առ ի Հաւրէ լուսեմամբ առ ի մէնջ պատուեսցի, վասն զի անհաս է: Արդ, սուրբն Բասիլիոս կարգս դնէ աստուածաբանաբար յաղագս Աստուածութեանն Հաւր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: Յառաջին ճառին զՍրբոյ Երրորդութեանն անունն եղ եւ ի միւսումն զԲանն անժամանակ ի Հաւրէ ուսոյց, եւ զՆոյն՝ Աստուած կատարեալ ընդ Հաւր: Իսկ յայսմ ճառի զՄնունդն իսկական առ ի Հաւրէ լուսեմամբ ասաց պատուել, քանզի ի վեր, քան զիմաստս իմանալեաց եւ զգալեաց է: Քանզի ուր ոչ ժամանակ եւ ոչ յաւիտեան, զիա՞րդ երեւութացի մտաց ուրեք: /255բ/ Այլ զի Հայր էր եւ ծնաւ Որդի ասա՛: Բայց զզիարդն մի՛ քննէր, այլ երկի՛ր յահագնութենէ աստուածայնոյն ճառագայթից եւ մի՛ բազմախուզութեամբ վրիպիցիս ի ճշմարտութենէն՝ խնդրելով զյեղանակ ծննդեանն, եւ վասն այնորիկ ժամանակ ի ներքս բերցես անժամանակականին ունայնախոհ մտաւք:

Արդ, թողցուք զմշտնջինաւոր ծննդեանն քննելն՝ գիտելով, թէ անհաս է, եւ միտք ոչ են կարող քննել, եւ գիւտ նորա անճառելի է, զի Աստուած է յերկինս եւ յերկրի, ոչ փողոյ կամ այլոց պէտք են նշանաց ըստ Մինայի առ Մովսէսիւ, այլ այս ծնունդ տէրունական Աստուած ի մարմնումն ոչ առիւծուց երեւութիւք՝ որպէս առ մարգարէիւքն, այլ բուսակից ինքեան առնէ զմարդկային բնութիւնս:

Եւ զիա՞րդ. որպէս հուր յերկաթում՝ ոչ փոխարկաբար, այլ փոխտրաբար ոչ ինչ նուազեալ յինքենէ բնակեսցի մեզ լիով եւ յեղումն ոչ ընկալաւ յիսկութենէն. ոչ երկրին անապատ էր յուսողէն զնա, եւ երկիրս ի ծոցի իւր ընդունէր զերկնայինն: Իսկ ի մարմնի լեալ Աստուածն Բանն ոչ ինչ[] առ փոխատրութիւն ի մարմնոյ տկարութենէ ակամայ, այլ կիրս շուրջ զանախտականան անանգոսնելիս վասն իւրացուցանելոյ զմերս, բայց ի մեղաց, եւ վասն այն ի մարմնի, զի սպանցէ զմահ: Եկուլ մահ զկեանքն եւ ընկալաւ ի կենացն, եկուլ ընդ այլսն զմինն եւ կորոյս զբազումսն: Յայսպիսի աւրինակս աւարտ ա/256ա/ւարտէ զծնունդն ի կուսէն՝ ի մարգարէէն նախաձայնեալ: Եւ զի ծածկեցաւ խորհուրդն յաշխարհակալէ խաւարիս այսորիկ, յարէ ի նոյն զծնանելն ի Բեդղէէմ եւ զգալ մոգուցն եւ որ ինչ անդ ցոյցք սքանչելեաց ի մարգարէիցն վկայութենէ հաստատել ի Քրիստոս Յիսուս՝ ի Տէր միեր]:

1 բնագրում եւթնուտասան

[ԺԹ]

Պատճառ ինճուտասան¹ ճառիճ՝ վասն հարցման Բարսղի առ Ապողիմար

Եւ ի վերնագրէն ուսանիս, զի յետոյ թարգմանեցաւ ճառս ի Դավթէ թարգմանչէ եւ եդաւ յայսր մատենի: Զի երբեմն Հանդիպեալ սրբոյն Բարսղի առ աշակերտի Ապողիմարի եւ Հարցեալ, թէ որպէ՞ս ասեն վասն Տեառն մարմնանալոյն, եւ նա ասաց, թէ զմեր մարմինն էառ առանց Հոգւոյ մեր եւ մտաց՝ ի տեղոջ սոցա զԱստուածութիւնն ասելով: Իսկ սրբոյն զնոսա յանդիմանել զիւրն Հաստատէ ճշմարիտ դաւանութիւն ի մէջ Եկեղեցւոյ Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

[Ի]

Պատճառ քսաներորդ² ճառիճ՝ ի հարցուած Բարսղի Աստուածաբան

Այսպիսի Հարցուածքս եւ պատասխանիքս արանցն աստուածագգեստից ոչ Հակառակեն, եթէ իմասցուք խոհեմաբար: Սակայն ոչ անգիտութեամբ Հարցումն, քանզի կատարեալք յիմաստս երկոքեան եւ Հաւասարք միմեանց եւ խնդիր ի մէջ առնուեն ապագայից ժամանակաց եւ լուծումն տարակուսանաց տգիտաց: Սկսանին յաստուածականն հուփենէ՝ յանսկզբնականն հուփենէ, յանժամանակ ծննդենէ Բանին Աստուծոյ եւ ի /256բ/ նոյն Հաւրէ դաւանել զԱմենասուրբ Հոգին բղխողպէս եւ անՀատարար եւ կատարեալս զՄերեսին եւ միաւորեալս միաբնութեամբ, նոյնաբնութեամբ: Արարիչք իմանալեաց եւ զգալեաց, անտեսանելի ամենեցուն ըստ բնութեան: Իսկ ըստ որում տեսեալն եղև արժանաւորաց, ըստ կարի տեսողացն երեւիր առ ի ցուցումն, թէ եւ ոչ մի յայնցանէ է նա եւ այնու անՀասանելի վերագրի նա յամենեցունց:

Հարցանէ եւ վասն Հրեշտակաց հուփեանն, մեծութեան եւ խոնարհութեան, եւ կան ի եւ սպասահարկութեան. եւ թէ անտեսանելիք են մարդկան ըստ բնութեան Հրեշտակք, այլ եւ Հոգիս մեր անտեսանելի է մեզ: Յայմանէ եւ ի տարրականս գոյացութիւն իջանեն եւ ասեն վասն արեգական, լուսնի եւ աստեղաց եւ այլ խոնարհագոյն քան զնոսա չորիցս տարերաց բնութեանցն յատկութեանց եւ Հակառակացն միաւորութեանց, նաեւ վասն զգայութեանս մեր Հաւանութեան եւ

1 բնագրում ութուտասան
2 բնագրում ինճուտասան

զանազանութեան: Եւ այնպէս Հաւանեցուցանեն զսողան ի Հարցմանն իւրեանց:

[ԻԱ]

Պատճառ քսան եւ մի¹ ճառիճ, որ առ Ոպտիմեայ եպիսկոպոսն

Ոպտիմէոս եպիսկոպոս վիճակակալ ընդ իշխանութեամբ Բասիլիոսի: Եւ առաջ սուրբն զոմն ի մանկանց Եկեղեցւոյ առ Ոպտիմէոս, զի յաւժարէր յուսումն կրաւնաւորութեան: Եւ գրէ առ նա վասն նոցին յարգանաց եւ յողագս Եկեղեցւոյ զգուշաւոր կարգաց աւանդեալ խրատս Հոգեշահս եւ կանոնս/257ա/կանս մանկանցն եւ իւր Ոպտիմէոսն ի սրբոյն Բարսղէ: Յորում թղթի եւ Հարցանէ Ոպտիմէոսն զսուրբն Բասիլիոս վասն եւթնեկի յանցանացն Կայէնի եւ նոյնքան պատժոցն թուոյ: Նաեւ յողագս Ղամբբայ ինքնապարտ վճիռն եւթանասնիցս եւթն: Այլ եւ վասն մարգարէութեան Սիմէոնի ի վերայ Տեառն մերոյ, թէ սա կայ ի կանգնումն եւ ի զլորումն բազմաց ի մէջ Իսրայէլի եւ ի նշան Հակառակութեան այլովքն:

Իսկ Բասիլիոս նախ ուրախանայ վասն մանկանց Ոպտիմեայ բերողաց զթուղթն եւ յարգէ գովեստիւ ի պատասխանիսն եւ ապա զՈպտիմէոսն առնու յարգանս վասն բարի Հոգաբարձութեան եւ շահաւէտ խնդրոյն: Յուցանէ եւ զչափ պատժոցն Կայէնի եւ Ղամբբայ. զԿայէնին մինչ ի ջրհեղեղն եւ զՂամբբէն մինչ ի Տէր մեր: Եւ զմարգարէութիւնն Սիմէոնի խորհրդածէ վասն Քրիստոսի՝ զլորիչ մեղաց եւ կանգնող արդարութեան ասելով եւ սուրն առ Մարիամ՝ չարչարանքն եւ մահն Տեառն, որով ընդ միտս ասաց Կոյսն, թէ զի՞նչ եղեն աւետիքն եւ այլն մեծամեծքն եւ յայտնել ի բազում սրտից խորհուրդք, որք զանազանապէս իմացան զնմանէ ի միտս իւրեանց:

Զայս լուաք պատճառ ճառիս եւ պատասխանի թղթոյն Ոպտիմեայ:

1 բնագրում քսաներորդ

[ԻԲ]

Պատճառ քսանուերկու¹ ճառիմ, որ առ Եւսեբիոս
Եպիսկոպոս Կեսարու ասացեալ

1257բ/ Եւսեբիոս այս առաջնորդ էր Կեսարու յառաջ քան
զսուրբն Բարսեղ: Եւ էր յայնժամ սուրբն Բարսեղ աւագագոյն կար-
գեալ աւագ եկեղեցւոյն Կեսարու քահանայիցն եւ սարկաւագացն: Եւ
եղիւ ի չար արանց չարախաւսութիւն զԲարսղէ առ սուրբն Եւսեբիոս,
որպէս թէ խորհի նա առնուլ զաթոռն Եւսեբեայ, վասն զի Հաճոյ էր
Բասիլիոս յաչս ամենեցուն: Առ այսպիսի կարծիս Եւսեբիոս կիրս
մարդկապէս կրէր յինքեան, զոր իմացեալ Բասիլիոս՝ խոյս տուեալ
չողաւ յանապատ, մինչ զի յայտնի լիցի ճշմարտութիւնն:

Եւ աստ այժմ սկսանի զկիրս մտացն եւ ասէ՝ Յորժամ առ իրան
Հայիցիմք եւ զգծուարութիւնն տեսանեմք, յորոց ներգործութիւն բա-
րեացն խափանի, այսինքն սիրոյն ի բաց Հրաժարումն ինքանց գամք՝
թուչել, ըստ մարգարէին, թեւաւք աղաւնոյ եւ Հանգչել յանապատի:
Եւ զի իմացաւ Եւսեբիոս զկարծիսն սուտ լիալ, խնդիր առնէ նմա գալ
ի տեղի իւր, յաղագս որոյ եւ Բասիլիոս գրէ պատասխանի Եւսեբեայ:
Յորժամ տեսանեմ, ասէ, զքո վայելուչ պարկեշտութիւնդ, եւ զի բժիշկ
ես դու յեկեղեցւոջ եղեալ ի Տեառնէ, վերստին եւ ես առնում գյաւ-
ժարութիւն սիրոյ առ քեզ: Յուցանէ եւ զժամանակին, թէ քանի եկե-
ղեցիք պատառեցան ի միմեանց իբրեւ զնաւս ալեկոծեալս ի Հոգմա-
վար Հերձուածոց, զոմանս յարտաքնոց եւ զկէսս 1258ա/ ի ներքնոցն,
որք նոյնք էին Հաւատով, թէպէտ Հակատրեն իւիք իւիք:

Սակայն դու, ասէ, թուղթ մի առաքեա՛ առ նահանգաց եպիսկո-
պոսքն՝ ըստ որում Համադաւանք են, նոյնախոհք լիցին եւ յաղագս
բարի գործառնութեանս վասն իմ, զի անտեղեակ էի, որոց լուար ի
չարախաւսացն: Եւ զայն գիր յղեա՛ ի ձեռն Հաւատարմաց կամ ի ձեռն
Դորթէոսի սարկաւագակցի իմոյ, եւ ոչ տաց, եթէ ոչ նախ զգրաւա-
կան սիրոյ առից ի նոցանէ ես: Ապա թէ զայս ոչ առնեմ, յանցաւոր
եղէց առաջի քո: Եւ դու, թէ զայս ոչ արասցես, թողացո՛ ինձ կալ յա-
նապատի աստ եւ զմտերմութիւն առ ձեզ ունել, թէպէտ Հեռի իցեմ:
Յայս միտս տեսանի եւ զաւրութիւն զգուշաւոր սիրոյ:

¹ բնագրում քսան եւ մի

[ԻԳ]

Պատճառ քսաներորդ երրորդ¹ ճառիմ, որ ի Բարսղէ առ
Գրիգոր Աստուածաբան վասն Բաւատարիմ վարուց

Սուրբն Բասիլիոս եւ Գրիգոր Աստուածաբան երկուքին ընտրեալք
ի մանկութենէ, զի թէպէտ ի կատարման Հասակի վիճակեցան յառաջ-
նորդութիւն Եկեղեցւոյ Քրիստոսի, սակայն կամաւք եւ մտաւք
զանապատական վարս սիրէին կեալ սակաւապիտութեամբ եւ անպա-
ճոյճ գնացիւք եւ մշտամատոյց աղաւթիւք. յայս զմիմեանս յորդո-
րէին եւ զայլս՝ ի նոյն նախանձ:

Արդ, երեւի յայսմ մատենի, թէ նախ Աստուածաբան գրեաց առ
սա ի սորին անապատն 1258բ/ յիւր անապատէն՝ վասն վարուց անա-
պատականաց, որպէս եւ ասէ յսկիզբն ճառիս, թէ՛ ծանեայ զթուղթ քո
այսպէս, զի զոր աւրինակ յերեւմանէ մանկանց երեւին ծնողքն,
նոյպէս եւ քոյդ: Եւ ապա ցուցանէ վասն անապատին կենաց, նաեւ
զքաղաքաբնակութեան ցուցանէ զզանազանութիւնս, վասն զի գովեալ
էր եւ սոցա ընդ միմեանս առաջին վարքն:

Եւ ասացեալ, թէ ոչ ինչ էր տեղոյն կազմութիւն մեծ առ առնե-
լիսն անձին քում, որ յար ընդ մեզ յառաջ, որում պատասխանի, թէ՛
քո է արդարեւ իմացուածս առ ոչինչ դնողիդ զամենայն վասն բարուց
ուղղութեան: Իսկ ես, ասէ, ելեալ ի քաղաքի պատաղմանց՝ ի բնաւո-
րեալ կրից պարաւանդիմ նման այնոցիկ, որ ի մեծ նաւէ ի փոքր մա-
կոյկ ելանեն եւ նողկտան ի ծովական յածմանէն: Այսպէս եւ ես
զտնական ախտն ընդ իս բերելով՝ տէրունական Հրամանին ոչ անսա-
ցի՝ ուրանալ զանձն եւ այնպէս զՀետ երթալ Տեառն աշակերտու-
թեանն:

Յայսոսիկ յարմարէ եւ զխնդիրն խրատական վարուց միանձանց,
զոր խնդրեաց Աստուածաբան: Նաեւ միմեանս միաբանակեցաց եւ
նախ զաշխարհիս իրս դնէ զանհաստատս եւ զբազմավրդովս, զանհամ
ալեկոծմունս ամուսնաւորաց եւ որոց որդիս եւ ստացուածս ունիցին
եւ ոյք ոչն ունիցին: Իսկ զանապատին կեանս 1259ա/ ազատ յամենէ
ցուցանէ. մարմնով մեկուսի, մտաւքն առ ինքն Հայեցող, ընթերցմամբ
Աստուածային Գրոց զուարթացեալ եւ պատմութեամբք Հաճոյացելոցն
Աստուծոյ յաւրինեալ գինքն ի զուգակշիռ առաքիներութիւնս: Հաւա-
տոց եւ Հնազանդութեան այլովքն եւ զձեւ կրաւնից ի կերակուրս եւ
յլմպելիս ցուցանէ զանպաճոյճն: Նոյնպէս եւ զՀանդերձն եւ զգաւտի

¹ բնագրում՝ քսանուերկու

նորովք զհանապազորդեան աղաւթն կատարեն ի փառս Արքայ Երրորդութեանն:

[Ի Դ]

Պատճառ քսաներորդ չորրորդ¹ ճառին՝ ի Բարսղէ առ Առյճ Գրիգոր Աստուածաբան վասն կանոնական սահմանադրութեան ասացեալ

Գովելով եւ լուռ լինելով, ասէ, ունիմք ի սիրտս մեր գլխատակ քոյոյ բարեգարդութեանդ եւ աղաւթս, ասէ, առնել ի նոյն կալ աւետարանական առաքինութեան եւ յոյժ սակաւուց, ասէ, ուղղել զայս, զի մեծամեծաց եւ փոքունց, ասէ, Հրամանացն տէրունի կատարիչ ոք լինիցի մտաւք եւ զգայութեամբք: Դաստիարակելով զիւրաքանչիւր զգայութիւնն յիւր զաւրութիւն ի խոնարհութեան, յաղքատասիրութեան եւ յայլսն տեսակս առաքինութեան, որով ինքն կանոնք տեսողացն լինիցի: Յետ այսպիսի զնացից ուղղչին կանոնս շարագրէ կրանաւորաց, զորս եւ քրիստոնեայս անուանէ ի թիւս քառասուն եւ երից գլխոց:

[Ի Ե]

Պատճառ քսաներորդ հինգերորդ² ճառին, որ առ Դեղորոսս երէց Անտիոքացի

1259թ/ Դէղորոսս այս ի լաւաց եւ ի պիտանեաց երեւի գոլ, վասն որոյ եւ սուրբն Բասիլիոս ակնածելով առնէ պատասխանի գրելոցն ի նմանէ, որպէս թէ՛ այլ ոք ի նորա դէմս գրեաց զհարցումն անվայելուց, որ ինչ պատե՛հ էր Դէղորոսայ: Կամ թէ՛ արար ոք զայս որպէս եւ գրեալս է, զի նորա անուամբն թաքուցէ զինքն եւ յարգեսցէ զչար ձեռնարկութիւնն: Եւ է այսպիսի բանն, որպէս Հարցեալ ուրուք զնա, թէ՛ արժա՞ն է զքոյր կնոջ առնուլ ի կնութիւն զկնի մահուան առաջնոյն, որ եւ կարի ատար էր կանոնական սահմանաց ոչ միայն մերոցս, այլ եւ որոց ընդ Հին արիւնաւքն էին, թէ՛ պէտ եւ գրեալ է ի Ղեւտականին՝ առ կենդանութեամբ առաջնոյն ոչ առնուլ հակարաշ զերկրորդն: Եւ յայսմ պատճառ է՝ յետ մահուան առաջնոյն թոյլ տալ երկրորդին, որոց աստ ի Ղեւտականէն յաւելու զպատասխանին, թէ՛ Առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ քո մի՛ մտանիցես:

1 քննադրում՝ քսաներորդ երրորդ
2 քննադրում՝ քսաներորդ չորրորդ

Եւ Հաւասար, ասէ, առն եւ կնոջ, որպէս զի քոյր կնոջն եւ իւր քոյր Համարեալ է, ըստ որում մի մարմին են երկոքեան, նաեւ այն ոչ մտանէ ի Նոր քարոզութիւնս: Բայց եթէ ախտասիրաբար ոք անարգէ զպարկեշտ արէնս Աւետարանին, այսպիսի կարգաւ զգուշացուցանէ զԴէղորոսս ոչ տալ տեղի այնպիսի խնդրոց, զի մի՛ լուծցին սուրբ կրանք կանոնականք:

[Ի Զ]

Պատճառ քսաներորդ վեցերորդ¹ ճառին, որ յաղագս Գոհութեան

1260ա/ Յայսմ ճառի զառաքականն յարգէ պատուիրան ի նշանակ ամենայն Եկեղեցւոյ եւ Հաւատացելոց, զոր ասէ Պաւղոս, թէ՛ Յամենայնի՛ գոհացարուք եւ Հանապազ աղաւթս արարէք եւ միշտ ուրախ լերուք: Յորս տարակուսին ոմանք, թէ՛ զիա՞րդ Հնար է տկար եւ ցաւալի բնութեանս եւ դիւրափոփոխ յայս պատուիրանս թեւակոխել՝ ի սգի զիա՞րդ ուրախանալ կամ ի ցաւա՞ գոհանալ եւ յանպարապութեան՝ աղաւթել:

Այսպիսի տարակուսանաց յարանց բարեաց առնէ զպատասխանին եւ ցուցանէ Հնարաւոր, որոց բուն եւ բաղձալի բարին է ցանկալի՝ որպէս Աբրահամու, Իսահակայ, Իսրայէլի, Յովսէփու եւ այլոցն ամենեցուն ի վերայ ամենայն Տեառն մերոյ Համբերողի վասն մեր եւ Հաւատարիմ աշակերտին նորա Պաւղոսի, յորս Հաճեալ է ընդ վիշտս Հանապազորդեան կատարեալ զաղաւթս իւր վասն սիրոյ Տեառն մերոյ յԱւետարանն:

[Ի Է]

Պատճառ քսանութներորդ² ճառին, որ ի Յուդիտտեալ վկայն

Սուրբ եւ երջանիկն Բասիլիոս վկայասէր գրէ եւ վասն երանելոյն Յուդիտտեայ՝ ցուցանելով զնահատականութիւնն նորա, թէ՛ որպէս արիական Հանդիսիւ յամաւթ արար զանարէն դատաւորն եւ զկուսմով թագաւորսն՝ Հանդերձ սատանայիւ, որ Հասարակաց ամենայն բնութեանս է թշնամի: Ի վեր երեւեալ, քան զկանանց բնութիւն, զոր Հրամայէ Բասիլիոս, թէ՛ կնոջ անուն 1260թ/ անմարթ է առնացի քաջու-

1 քննադրում՝ քսաներորդ հինգերորդ
2 քննադրում՝ քսաներորդ վեցերորդ

Թեանն ասել: Բայց ոչ է սա այն Յուդիտտեայն, որոյ որդին Կիրակոս անուն, զի զնա ցուցանէ ի Կոնոյ քաղաքէն փախուցեալ վասն Հալաժանացն ի Սելեւկիայ եւ անտի ի Տարսոն Կիւղիկեայ եւ անդ որդովն վկայեալ՝ յԱղեքսանդրէ դատաւորէ զանազան տանջանաւք՝ հանդերձ որդուովն Կիրակոսիւ ի Դիոկղիտիանոսի Թագաւորութեանն: Իսկ զսորա ոչ քաղաք ցուցանէ եւ ոչ որդի եւ ոչ թէ յորում ժամանակի վկայեաց:

Եւ սորին նահատակութեան այսպէս երեւի սկիզբն. զի ազգաւ էր մեծատուն եւ այրի մնացեալ սորա յառնէն եւ ի ծնողացն, ապա բռնաւոր ոմն, ունելով Հաշիւ ինչ պարտուց ընդ այր սորա կամ ընդ ծնողսն, առնու ի սրբոյն բազում անդաստանս, ոսկի եւս եւ արծաթ: Իսկ սուրբն Յուդիտտեայ իբրեւ դատաստան եւ ատեան իրաւանց խնդրէր, ի նմին ժամու անաւրէն զրպարտողն ասէր ատենիւն, թէ որք զաստուածս Թագաւորաց անարգեն, չէ մարթ նոցա յատենի խաւիլ Համարձակ եւ կամ Հայրենիս պահել: Եւ զայս լուեալ դատաւորին՝ Հարցանէր սուրբն, թէ՛ Այսպէ՞ս իցէ, զոր լսեմս: Եւ նորա Համարձակութեամբ խոստովանել զՔրիստոս՝ կատարեցաւ Հրով եւ սրով՝ ասելով. «Ինձ այլ զինչ մեծագոյն ժառանգութիւն, զի զմարմնական Հայրենեաց Հոգալով՝ գերկնաւորն ահա պատրաստեալ եմ առնու/261ա/ ի Քրիստոսէ:

Իսկ զկնի սորին խրատ Հասարակաց ամենայն Եկեղեցւոյ մատուցանէ՝ զանազանապէս զգուշութիւն դնելով: Եւ այսպէս յառաջ ասացեալ գոհութեան ճառն նմանեցուցանէ/ զայժմու վարդապետութիւնս լիապատար խորհրդով ի Քրիստոս Յիսուս:

[ԻԸ]

Պատճառ քսան եւ ութ՝ ճառիմ, որ ի սուրբն Ստեփաննոս՝ Աերթողական քան գովեստի ի սրբոյն Բարսղէ

Զհրաշալի նահատակութիւն սրբոյն Ստեփաննոսի մեծապէս տաւնէ ամենայն Եկեղեցի Քրիստոսի, վասն զի առաջին վկայ Քրիստոս՝ փրկիչ ազգի մարդկան, եւ երկրորդ վկայ Ստեփաննոս՝ առաջին վկային Քրիստոսի: Նոյնպէս եւ սարկաւազ անուանի իւր պատուական արեանն հեղմամբ երկնաւոր քահանայապետին Յիսուսի Քրիստոսի եւ բացող դրանց երկնից, որով տեսանէր զՅիսուս ընդ աջմէ Հաւր ի կերպի Ադամայ, որոյ նահատակական հանդէսն էր յետ երկու ամի Համբառնալոյ Տեառն մերոյ, որպէս պատմի յամենայն Եկեղեցիս

1 բնագրում քսանութերորդ

Տեառն մերոյ: Նոյնպէս եւ սուրբն Բասիլիոս ներբողական գովեստիւ բաղձալի ամենեցուն ցուցանէ զյիշատակ Նախավկային՝ նմանեցուցանելով զանազան կերակրոց եւ մայրենի գրոց, եւ Հայր զԱստուած ասելով եւ մայր՝ գեկեղեցի, տեսող այնպիսի հոգեւոր բերկրանաց եւ նիւթ խնդութեան, զհաւատ, զյոյս եւ զսէր, որով մեծանան անձինք Հաւատացելոց:

Ցուցանէ եւ զՍտեփաննոս, թէ ո՞ էր, /261բ/ եւ զի՞նչ էր պատիւ նորա առ առաքելովքն: Կացուցին առաքելաբն, ասէ, զՍտեփաննոս խնամածու սրբոց եւ այրեաց, որ մեծ էր քան զառաքելական պատիւն, եւ յայտ անտի է, զի պրակք առաքելոցն լի հաւատով եւ Հոգւով Սրբով զայս պատմէ: Եւ ուր հաւատոյ լրումն եւ Հոգւոյն Սրբոյ բնակութիւնն է, անդ է ամենայն իմաստութիւն եւ գիտութիւնն աստուածային:

Տէրն հրամայէ, թէ՛ որ սիրէ զԻս, զբանն Իմ պահէ, եւ Ես եւ Հայր աւթեւանս առ նմա արասցուք: Եւ ստուգապէս սիրեաց Ստեփաննոս, որ եւ պսակ մինչ զի եւ նման Տեառն աղաւթս առնէր սպանողացն:

Յիսուս իբրեւ զՈրդի սիրելի առ Հայր ասէր զԹողութիւն խաչահանուացն, եւ Ստեփաննոս իբրեւ զճառայ սիրելի առ Յիսուս աղաւթէր Թողութիւն քարկոծչացն՝ ի մտի ունելով զտէրունական պատուիրանն՝ Երանի Հալածելոց վասն սիրոյ արքայութեանն:

Յաղագս այսորիկ եւ սուրբն Բասիլիոս զանազան գգուէ զսուրբն Ստեփաննոս՝ ներբողելով. սիւն լուսոյ եւ ճանապարհ կենաց, յորդորիչ նահատակութեան, նուէր Աստուծոյ եւ պատարագ Տեառն անուանէ, ցնծութիւն առաքելոց եւ հրճուանք Հոգեղինացն, կարկումն հերձուածողաց ստուգապէս եղեալ: Այսպէս եւ սովին աւրինակաւ գովէ գեղաղէ բանիւ զԹարգմանեալ պսակն, զի եւ նորին յիշատակաւ փառաւորեացի Ամենասուրբ Երրորդու/262ա/թիւնն յաւիտեանս յաւիտենից:

[ԻԹ]

Պատճառ քսան եւ ինն՝ ճառիմ, որ ի սուրբ Քառասունսն [ի] Սեբաստիայ

Սուրբ եւ սքանչելի վկայիցն յիշատակ, որ ի Սեբաստիայ կատարեցան, պատմի մեծաւ տաւնախմբութեամբ յամենայն Եկեղեցիս Հաւատացելոց, որոց եւ թիւն կատարեալ՝ զկառուցումն մերոյ բնութեանս

1 բնագրում քսան եւ ութ

ի չորից թուեալ տարերց եւ խորհրդարար զՏեառն պահոց, զԵղիայի եւ զՄովսէսի, ինքեամբք դրոշմեն խորհրդիւ, որպէս զի ըստ արտաքնոցն եւ ըստ մերոյ լի է ի թիւ նոցա ամենազով իմաստութեամբ:

Սակս այսորիկ եւ սուրբն Բասիլիոս պատուէ ներբողական ճառիւք զյիշատակս նոցա՝ ցուցանելով զմեծութիւն նոցա, թէ եւ ոչ քուստուն վկայեալ լեզու իմաստութեամբ կարող է ըստ արժանոյ նոցա գովել զնոսա՝ դնելով սկիզբն այսպէս, թէ վկայասիրի ոչ գոյ յազուն սիրոյ լրման առ ի լցումն խիստ փափազանաց: Եւ որ զնոսա պատուէ, այսպէս է, որպէս զԱստուած ոք առաւել մեծացուցանէ, զի նոցա պատիւն առ Հասարակաց Տէրն զակնարկութիւն ունի: Այսպէս անթերի գովութեամբ մատչի սուրբս առ Քառասունսն եւ ի սոյն խորհուրդ աւարտէ ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ:

Բայց պարտ է գիտել, թէ ուստի՞ էին ըստ մարմնական տոհմից եւ կամ յորո՞ւմ ժամանակի եւ կամ ո՞րպէս /262թ/ չարչարեցան վկայեալք: Էին ի ժամանակս Լիկիանեայ անաւրէն թագաւորին եւ ազգաւ ի Գամրաց ըստ մարմնոյ եւ ի մի գունդ զինուորութեան կացուցեալք: Իսկ դատաւորն Ագրիկողոս տարաւ զնոսա ի Սեբաստիայ եւ անդ կարգեաց զնոսա ի զինուորութիւն եւ Հանապազ նեղէր զսուրբսն զհեղ կռոց եւ յոչ հաւանիլն՝ արկ զնոսա ի բանդ: Եւ կացուցեալ զնոսա յատենի՝ ետ քարիւ Հարկանել զբերանս նոցա, որ եւ զմիմեանս Հարկանէին: Յետ այնորիկ արկին ի լիճն սառնապաղ եւ անտի արկին ի հուր եւ առեալ անտի՝ արկին ի գետ, ըստ մարգարէին՝ Անցաք մեք ընդ հուր եւ ընդ ջուր: Այսպէս կատարեցան՝ փառաւորելով զՀայր եւ զՈրդի:

[Լ] Պատճառ երեսներորդ՝ ճառիմ, որ [ի] սուրբ վկայն Գորդիոս

Մեծն ամենայն Հայրապետաց եւ վկայասէրն Բասիլիոս յամենայնի հնարէր՝ անյազ զինքն ցուցանել ի վկայական պատուասիրութիւն եւ այսպիսի փափազանաւք պարապ լինէր ի շինումն վկայարանացն: Ըստ այլոցն եւ սրբոյ նահատակին Գորդիոսի շինեալ վկայարան՝ պատուեաց զաւր յիշատակի նորա եւ գրեաց ճառ ներբողական ի պատիւ Գորդիոսի: Էր սա ազգաւ կեսարացի, որպէս պատմէ Բասիլիոս, թէ տնկեցաւ, ասի, ի մեր քաղաքէս եւ ունէր իշխանութիւն Հարիւրա-

1 բնագրում քսան եւ իմ

պետութեան ի Լիկիոսի թագաւորութեանն եւ էր Հաւատով քրիստոնեայ ի բարեպաշտ /263ա/ ծնողաց:

Իսկ յաղաքս Հալաճանացն զքրիստոնեայն եթող զզինուորական իշխանութիւնն, գնաց ի լեառնն եւ ընդ գազանսն բնակէր սքանչելի վարուք եւ ընդ վայրի երէս: Եւ ի միում աւուր էջ ի լեռնէն առանց ուրուք Հարկելոյ եւ մտեալ յասպարէս ձիւնթացին, ուր խաղն էր ձիարուծիցն, եւ անդ Համարձակութեամբ խոստովանեցաւ զՔրիստոս: Եւ ի նոյն տեղոջն բազում Հարցափորձեալ զնա ողորջանաւք եւ սպանեալաւք՝ ոչ կարացին խափանել ի Քրիստոսի Հաւատոցն: Եւ՝ անդէն ի ձիւնթացն Հատին զգլուխ նորա՝ վկայ կատարեալ ի Քրիստոս Յիսուս:

Բայց ոմանք Գիորգիոս զսա ասելով՝ ընդ վայր բաջաղին, զի այլ՝ նա, եւ այլ՝ սա, թէպէտ երկոքին ի Կեսարու քաղաքէն էին, զի նա Հարիւրապետ էր, եւ սա՝ զաւրավար: Նա յաւուրս Լիկիոսի գնաց յանապատ եւ ինքնակամ եկն ձիւնթացն եւ անպէս կատարեցաւ: Եւ Գիորգիոս՝ ի Դիոկղիտիանոսէ եւ ի Մանգնետիոսէ դատաւորէ զանազան տանջեցաւ՝ ոչ երբէք յանապատ երթեալ կամ անտի եկեալ: Եւ Գորդիոսի կատարի տաւն ի գարնանային ժամանակին եւ Գիորգայ՝ յաշնանային եղանակսն ի յունականացն:

Այլ գեղեցիկ դնէ սկիզբն Բասիլիոս յաւժարութեան ժողովրդոցն ի տաւնական յիշատակսն Գորդիոսի՝ ասելով այսպէս. Տեսի, ասէ, զձեզ յամենայն կողմանց այսր՝ գումարեալ զերծեալք ի ձմեռնային տխրութեանց, եւ այլն: Ի գովութիւն ածէ եւ /263բ/ զսողոմոնեան ասացեալն, թէ՝ Գովութիւն արդարոց, ուրախութիւն ժողովրդոց, եւ թէ՝ Զոր այլք զազգ Հարցանելով երեւելի թուին, զայն անձամբ կատարեն գովութիւն:

Իսկ սրբոյն Գորդիոսի Հարիւրապետ գոյով՝ տեղի ետ վասն գոռոզին Լիկիոսի ահ արկանելոյն Հասարակաց: Եւ յետ ժամանակ ինչ անցանելոյ եկն յանապատէն՝ խուռացեալ ունելով զհերսն եւ զմուրուսն նման Յովաննու Կարապետին եւ աղտեղի զհանդերձն, խստացեալ զբոլոր մարմինն: Եւ նա այսպէս եկեալ՝ երգէր զսաղմոսն՝ Տէր է իմ աւգնական, զի՞նչ արասցէ ինձ մարդ, եւ թէ՝ Ոչ երկայց ի չարէ, զի Դու, Տէ՛ր, ընդ իս ես: Զայստիկ զհանդէս կատարելով երեւեցաւ՝ սրտիւ Հաւատացեալ յարդարութիւն եւ բերանով խոստովանեալ զփրկութիւն, կատարեաց զընթացս իւր մեծաւ հանդիսիւ ի Քրիստոս Յիսուս:

1 բնագրում Գրիգորիոս

[ԼԱ]

Պատճառ երեսուն եւ մի՛ ճառից, որ վասն Մկրտութեան

Սուրբ եւ երանելի Հայրապետն ասաց ի Քառասնորդան ազուհացից զբաւանդակ աստուածային մատեանս՝ լի ամենայն իմաստութեամբ, ի զանազան ճառս բաժանեալ, եւ զամենայն Հաւատացեալն անվանելի արար թշնամոյն: Իսկ մերձ յաւարտումն գրոցն եւ աւուրց պահոցն ապա սկսանի առնել վարդապետութիւն անոցիկ, որ Հանդերձեալ էին գալ ի Մկրտութիւն՝ ըստ նմանութեան սրբոյն Կիւրղի, որ զընթերցուածսն ինն ու տասն /264ա/ զուգեաց սակա երեխայիցն խրատու: Այսպէս եւ սա զնոյն խորհրդէ բուռն Հարեալ՝ սկիզբն ի Սողոմոնէ դնէ, թէ ժամանակ է ծնանելոյ եւ ժամանակ՝ մեռանելոյ: Եւ ես, ասէ, սակաւ առից զսողոմոնեանն, զի վերստին ի յոյսն կենդանի ծնանելով՝ զմահուն անուն դնեմ, որով զկեանս վերածէ մեզ, զի ի մեռանելն մարմնոյ յԱւագանն՝ յառնեմք ընդ Քրիստոսի:

Արդ, մեղուք, ասէ, զի կեցցուք: Ժամանակն ի Սողոմոնէ յայլ եւ այլ Հայի տեսակ, բայց Մկրտութեան ամենայն ժամանակ գովելի է, եւ առաւել այս, ասէ, որ ընդ Քրիստոսի Հարազատապէս ի Նորո Յարութեանն աւուր մկրտիմ: Յով(հ)աննու քարոզելովն յապաշխարութիւն մկրտիլ գա(յ)ին, իսկ աստ Քրիստոս քարոզէ՝ մկրտել ի Հոգի եւ ի Հոգի: Եւ ո՞վ է, որ ոչ մատչիցի. ցուցանէ վարդապետ սուրբ ի սոյն ճառի, թէ կոչողն մարդասէր է, սպասաւոր քահանայն՝ պատրաստ, եւ շնորհն՝ առատ: Մի՛ Հեղգասցուք, զի մի՛ զրկիցիմք յանանց բարեացն: Ածէ եւ բազմազան աւրինակ ի մարգարէիցն, յառաքելոցն եւ ի Տեառնէ եւ այնպէս փափագելի առնէ ամենեցուն զՄկրտութեանն մաքրութիւն ի Քրիստոս Յիսուս, Որում փառք:

[ԼԲ]

Պատճառ երեսներորդ երկրորդ ճառից՝ ընդդէմ այնոցիկ, որ յանդգնիցն չարեաց պատճառ ասել զԱստուած

Սովորութիւն էր սրբոց վարդապետացն Հանապազ որոնել զՀոգս Եկեղեցւոյ սրբոյ եւ Հայածական առնել զվնասակարսն, զի մի՛ արմատ դառնութեան /264բ/ ոք ի վեր երեւեալ՝ նովաւ բազումք պղծիցին: Սոյնպէս առաւել քան զամենեւեան սուրբն Բասիլիոս քաջ Հոգայ զբանաւոր Հաւոս: Էին ահա ոմանք ի ժամանակին յայնմիկ չարք, որք յանդգնեցան չարի արարիչ ասել զԱստուած, զոր լուեալ Բասի-

1 բնագրում երեսներորդ

լիոս՝ յանդիմանէ զայնպիսիսն զանազան աւրինակաւք ի Գրոց Սրբոց: Նախ ի Դաւթէ ցուցանէ նեղիչս եւ ապականիչ զայնպիսիսն յասելն՝ Տէ՛ր, զի՛ բազում եղեն նեղիչք իմ, այլովքն, եւ զանունն Աստուծոյ կարդայ ասելովն՝ ի կարդալ իմում լուար ինձ ըստ արդարութեան իմում, եւ այլն: Եւ զմիւսն, թէ՛ Յորժամ կարդասլիք, անդ եմ Ես, քւ դարձեալ՝ Մինչեւ յե՞րբ, որ մոռանաս զիս, այլովքն:

Այսպիսիք են արարչականին խնամք բարի, որով ապաւինիմք առնա: Իսկ անզգամին ասելն, թէ ոչ գոյ Աստուած, ո՞ւր վճարէ զՀայհոյութիւն: Թէ այսպէս է, զի՞նչ արգելու յաղթահարել զաղքատն եւ զրկել զորքն այլովքն եւ կամ անյագ լինել յամենայն անասնական ցանկութիւն: Վասն այսորիկ ազգք մատնեցան ի փորձութիւն ըստ Սողոմայ չարեացն: Եւ այս ամենայն ի մէնջ է նիւթ տալ եւ գոհութիւն չարի, եւ ոչ թէ նիւթաւոր է ըստ բնութեան չարն, եւ թէ՛ զայն առնուն չարքն պատճառ զասելն, եթէ՛ Ես արարի զլոյս եւ Հաստեմ գիտաւոր, եւ կամ այն, թէ՛ իջին չարիք ի Տեառնէ ի դրուես Երուսաղէմի: Յայլ դէմս մարթէ զայն իմանալ ըստ մտաց զրելոցն եւ /265ա/ ոչ այնու պատճառաւ յԱստուած զՀայհոյութիւնն տանիլ. սի՛րտ սուրբ ստացիր, զի ճանաչել մարթացես զնախախնամութիւնն Աստուծոյ:

Եւ այսպէս զճշմարիտ սիրոյն Աստուծոյ աւրինակ ի մեզ նկարագրէ սուրբն Բասիլիոս եւ զգուշացուցանէ զմանկունս Աստուծոյ՝ յանդիմանելով զչարսն եւ փառաւորելով զՀամագոյ Երրորդութիւնն Սուրբ յաւիտեանս:

[ԼԳ]

Պատճառ երեսներորդ երրորդ ճառից, որ վասն ողորմածութեան եւ աղաւթից պատուիրէ ի գլուխ այլոցն ամենեցուն

Ձոր աւրինակ ճարտարք ի բժշկաց յորժամ առ խղիխայթեալ՝ վիրաւք Հիւանդն մատչիցին, Հայելովն զննեն զցաւն եւ այնպէս զգեղն տան յառաջնմէն մինչ ի կատարեալ առողջութիւնն, նոյնպէս արար եւ սքանչելին Բասիլիոս, որ Հոգւոյ է բժիշկ բարի: Ձի յսկիզբն սրբոյ մատենիս եւ յսկիզբն Քառասնորդացն պահոց զմաքրութիւն պահոց եղ սկիզբն եւ այնպէս Հոգեւոր դեղաւք էանց ընդ ամենայն ճառսն, մինչ եւ էած զՀասարակաց բնութիւնս ի կատարեալ իմաստութիւն: Արար աստուածաբանութիւն՝ է, որ յԵրրորդութիւն Սուրբ,

1 բնագրում խղիխայրեալ

եւ է, որ յՈրդւոյ ծնունդն անճառաբար ի Հաւրէ՛ ըստ Յովհաննու եւ Աւետարանին, եւ է, որ վասն կուսական ծննդեանն, զիս(կա)կանն ի Հաւրէ լուսեմամբ պատուեալ եւ անճառութեամբ զկուսականն, զի մեզ ուսուցէ զանհասութիւն Աստուածութեանն:

Ապա եւ զսիրելեացն Աստուծոյ պատուէ գլխատակ ներբողական գովեստիւ՝ զսրբոյն /265բ/ Յուդիտտեայ, որ ի կանանց եւ զնախավկային Ստեփաննոսի եւ զսրբոց Քառասնիցն եւ գլխատակ սրբոյն Գորգիոսի, զի զնոսա աւրինակ մարթասցուք պահել մերում կենցաղոյս: Նաեւ զխաւսն առ միմեանս նորա եւ Աստուածաբանի ի ձեռն թղթոյ եւ առ միմեանս լինելով եւ որ առ Սերիոս եպիսկոպոս Կեսարու եւ որ առ Ոպտիմէոս եպիսկոպոս եւ առ Դիոդորոս քահանայ՝ զամենեան մեզ ի խրատ եւ ի զգուշութիւն արձանացոյց գրով: Եւ սա՛ առաւել այնու, որ նախատեաց զբարկացողն, զագահն, զընչասէրն, զվաշխառուն եւ զայնս, որք չարի պատճառ զԱստուած ասել յանդգնեցան, զի մեք փախչել մարթասցուք յայնպիսի մտածութեանց:

Արար եւ առանձնակի ճառս գլխաւորս վեցերորդ ի Դաւթէ ի սոյն մատենիս, զի մեք այնոքիւք յիմաստութիւն վարժեցուք յամենայն կեանս մեր: Առնէ եւ փափագանս ի Մկրտութիւն՝ ցուցանելով զմեծութիւն իրին ի դէմս երեխայիցն, զի մեք իմանալ եւ պահել մարթասցուք զՄկրտութեանն մաքրութիւն: Ի գլուխ ամենայնի ուսուցանէ եւ վասն ողորմածութեան եւ աղաւթից՝ յայտնի առնելով, թէ սոքա են կատարումն ամենայն առաքինութեան: Եւ այսպէս զարդիւնս արարողացն պատուէ, որպէս եւ յսկզբան ճառիս գովէ զկանանց ազգ, թէ՛ Արարին, ասէ, ողորմութիւն կան/266ա/այք ի վերայ ուրկաց՝ խնամաբար տեսանելով զնոսա, առանց զգուելոյ ի նոցանէ, զի դժնդակ է ախտն այն, քան զամենայն ցաւս, զի յայլ հիւանդութիւնսն թէպէտ եւ յամի ցաւն, սակայն առողջութեան ակն ունի, եւ ուրուկն յսկիզբն ախտին վճար ցաւոյն զվճար կենացն գիտեն: Զայնպիսի ողորմածսն գովէ մարգարէն՝ յասելն. «Տէր պահեսցէ, կեցուցէ եւ երանելիս արասցէ»: Եւ Աւետարանն զայնպիսիսն բարի եւ հաւատարիմ ծառայ անուանէ եւ թէ՛ Եկայ՛ք, աւրհնեալք Հաւր իմոյ, եւ Որդւոյ է՛ Դուք աւճութիւն զՍրբոյ Հոգւոյն ունիք եւ Նովաւ էք կնքեալք: Ընդ ողորմածութեանն լծէ եւ զաղաւթսն ըստ մարգարէին՝ Աւրհնեցից զՏէր յամենայն ժամ, եւ թէ՛ Անդադար փառաւորեցէ՛ք զՏէր, եւ թէ՛ Յաւուրն եւթն անգամ, այսինքն՝ Հանապազ աւրհնեցից զՔեզ. եւ ածէ վկայ Հանապազորդեան աղաւթից եւ

ողորմութեան զԿոռնելիոս, թէ ո՞րպէս վկայեցաւ՝ յԱստուծոյ ի ձեռն Գեորգոսի վիմի մկրտեալ:

Այսոցիկ եւ սոյնպիսեաց աղաւթքն եւ ողորմութիւնն մեզ առիթ լինին, որում եւ մեք փափագեցուք՝ փառաւորելով զՀայր եւ զՈրդի եւ զՍուրբ Հոգին յաւիտեանս յավիտենից. ամէնյ:

ՅԱԻԵԼՈՒԱՏ

[Ա]

Նորին առ Գրիգոր Նիւսացի՝ մերձ կացելոյ Բարսղի եւ ի վկայսն¹

Յորժամ բռնադատեցին զԳրիգոր Աստուածաբան /9բ/ Հայրն իւր եւ մայրն եւ ժառանգաւորք իւրեանց Եկեղեցւոյ եւ ժողովուրդն Ազիանձու առնուլ զաշտիճան եպիսկոպոսութեան եւ ոչ կարէին հաւանեցուցանել զնա, յայնժամ Հայրն նորա, գաղտ ի նմանէ, կոչեաց զԲարսեղ եւ զնորին եղբայրն զԳրիգոր Նիւսացի եւ զայլ մերձակայսն, զի թերեւս ածցեն նոքա ի Հաւանութիւն: Եւ եկն վաղ քան զայլսն Գրիգոր Նիւսացի եւ էած ի Հաւանութիւն զԳրիգոր Աստուածաբան առնուլ զեպիսկոպոսութիւն:

Իսկ ի յամեն Բարսղի ձեռնադրեաց զԱստուածաբան յեպիսկոպոսութիւն Գրիգոր Նիւսացի: Իսկ իբրեւ եկն յետոյ Բարսիլիոս, ասաց զճառս զայս Գրիգոր Աստուածաբան եւ ամբաստանէ զսրբոյն Բարսղէ առաջի Գրիգորի Նիւսացւոյ՝ վասն ոչ յաւժար եւ փոյթ գալոյն ի ձեռնադրութիւն նորա եւ վասն ոչ յիշելով առ նմա ի մանկութենէ զսէրն:

Եւ յոմանց ասի, թէ վասն աւագ լինելոյն Նիւսացւոյ պատիւ արարեալ ծերութեանն, վասն այն ի նմանէ էառ զձեռնադրութիւնն: Բայց էր աւրն այն տաւն վկայից, թուի թէ շաբաթ էր աւրն, քանզի այնպէս էր յառաջ կարգեալ ի Նիկիայ, զի շաբաթ աւր ի բոլոր տարին, զատ ի տէրունական տաւնիցն զայլն Հասարակ մարտիրոսաց

¹ ՄՄ ձեռ. N 4150 (ԺԳ դ.), էջ 9ա-10ա

տաւնէին, վասն այն ի կատարածի ճառիս յիշէ /10ա/ զմարտիրոսն, որ վկայեցին վասն Քրիստոսի:

[Բ]

Պատճառ ճառին, որ առ Մեղիտոս Անտիոքացի, զոր ոմանք Գրիգորի Նիւսաց[ւ]ոյ ասեմ ասացեալ եւ ոչ՝ Գրիգորի Աստուածաբանի, այլ եւ Աստուածաբանի ասեմ, զի թէ չէր սորա, ի սորա գիրքս ոչ էր եղեալ՝

Իսկ որք Գրիգորի Նիւսացոյ ասացին զայս ճառ, այսպէս Հաստատեն՝ ասելով, եթէ /94բ/ ճառս այս ոչ է Գրիգորի Աստուածաբանի ասացեալ, այլ Նիւսացոյ, եւ յայտ ի նկարագրութենէ բանիցն է, սակայն վասն կատարեալ սիրոյն եւ աննախանձ բարուցն, զոր առ միմեանս ունէին, եղաւ յայս գիրս, զոր արհնակ եղեալ է «յԱռ որսն» այն ճառ, որ ասացեալ է ընդդէմ այնոցիկ, որք ասէին, թէ՝ «Հայր մեծ է քան զՈրդի»՝ նոյն Գրիգորի Նիւսացոյ ասացեալ: Այլ ինձ այն է Հաճոյ, թէ զայն եւ զայս զերկոքեան Աստուածաբանի ասացուք, զի այլ ուրեք ոչ գտանեմք զայլոց ասացեալ ճառ՝ յայլում գիրս եղեալ:

Բայց, արդ, տեսցուք զխորհուրդ ճառիս: Յորժամ սուրբ Հարքն՝ Հարիւր եւ յիսուն եպիսկոպոսքն, ժողովեցան ի Կոստանդինուպոլիս՝ ի կործանումն Հոգեմարտիցն հրամանաւ աստուածասէր Թագաւորին Թէոդոսի, յայնմ ժամանակի մնային, զի լցցի թիւն խորհրդական դաւանումն Երրորդութեան, որ եղեւ իսկ՝ խոստովանութեամբ ի Սուրբ Գրոց վկայութեանց Հաստատեալ: Եւ Հարքն սուրբ ընդ ամենայն Հերձուածողսն նզովեցին զՄակեդոն, թէպէտ եւ մեռեալ իսկ էր:

Իսկ յետ կատարման տաւնին եւ քննութեան ժողովոյն, մինչ դեռ էին ի միասին ամենայն եպիսկոպոսուքն, եղեւ կատարումն կենաց սուրբ եպիսկոպոսապետին Անտիոքոս Մեղիտոսի, զի յառաջ /95ա/ քան զայն ժամանակս յաւուրսն Յուլիանոսի եւ Վաղէսի բազում ճգանց եւ նահատակութեանց Համբերեաց եւ ի գալն առ սուրբ Հայրապետն՝ իբրեւ զլուսն եւ կառավար էր նոցա: Իսկ յետ կատարման խորհրդոյն Հանդիպեցաւ նմա փոխիլ ի վերին կեանսն, վասն որոյ սուրբ Հարքն, Հանդերձ Թագաւորաւն եւ մեծամեծաւքն, առին սուգ անմխիթար: Եւ ապա Հարկ արարեալ Գրիգորի Հարքն սուրբ եւ Թէոդոս Թագաւորն բանալ զչնորհալից բերանն եւ խաւսել բանս գովու-

Թեան վասն ննջեցելոյն, քանզի առաւել ճոխ էր ի բանին դիրս մեծն Գրիգորիոս, որ եւ յայսմ ճառի խաւսել սկսաւ բանս ողորմազինս եւ ողբերգականս: Քանզի զհրամայեալսն ի Հարանցն յանձն առեալ՝ սոսց զճառս զայս եւ յարտասուս շարժեալ զսուրբ ժողովն եւ զթագաւորն աղիողորմ բանիւք, զոր եղեալ է ի սկիզբն բանից ճառիս՝ ասելով. «Աճեցոյց մեզ զթիւ առաքելոցն նոր առաքեալս, որ թուեցաւ ընդ մետասան առաքեալս»:

ԽՕՍՔ ԲԱՐՍՂԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԿԵՍԱՐՈՒ
ԿԱՊՊԱԴՈՎԿԱՅԻՈՑ ԸՆԴԴԷՄ ԱՅՆՈՑԻԿ,
ՈՐՔ ԹԵՐԱՑՈՒՑԱՆԵՆ ԶՓԱՌՍ ՈՐԴՈՑՆ
ԱՍՏՈՒԾՈՑ ՔԱՆ ԶՀՕՐՆ ԵՒ ԻԶՈՒՑԱՆԵՆ
ԶՀՈԳԻՆ ՍՈՒՐԲ Ի ՀՆԱԶԱՆԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ
ՀԱՒԱՍԱՐԵՆ ԸՆԴ ՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆ
ԱՐԱՐԱԾՈՑ
(շարունակութիւն)*

Արդ, ով երբէք ել այսպիսի մտաց իւրոց, զի մուծցէ յԱստուածութիւն անդր թիւ համարոյ, որ բարձանեալ եւ անջրպետեալ է նշանօք եւ տեղեալ եւ սահմանեալ, եւ որով իւրք եւ կամին բարձանումն մուծանել, սխալեն յիրան համարիչքն թուոց, զի ինչ գոր ածեմք ի թիւ համարոյ փութով քննութեան մերոյ վասն ուղիղ գիտութեան ի յորինուածոց, որք են ի կարգի աշխարհի, զկէսն ի նոցանէ ի թիւ համարով կարգեմք եւ իմանամք զորքանն եւ զկէսն ի չափ արկանեմք եւ զկէսն ի կշիռս դնեմք, զի երեւեսցին մեզ, քանզի որք սպրդեալ են ի համարոյ մանրութեամբ բնութեան իւրեանց, չափով կամք ի վերայ նոցա: Իսկ որ յայտենն անձնաւորութեամբ ի յատուկ դասաւորութիւն, ի թիւ համարոյ արկանեմք զնոսա եւ զկէսն ի նոցանէ, որք անյայտք լինին, ի կշիռս մուծանեմք, զի մեկնութեամբ յայտ լիցին: Արդ, ոչ եթէ ըստ որում արարք, զհանգիստ կամաց մերոց ի տեղեկութիւն որչափութեան եւ քանիօնութեան նիւթոց, եւ խաղաղացուցաք զհակառակութիւն եւ միաբանեցաք զգիտութիւն, այսպէս եւ ի

* Սկիզբը տես «Գանձասար» Դ:

վերայ բնութեան Աստուածութեան կացցուք մեք առ ի գիտել, եթէ զինչ է եւ կամ զիարդ է, որպէս կշիռն ոսկւոյ են անգին է առ մեզ, զի թէեւ կշիռն հաւասարէ ի թիւ համարոյն, այլ թերի եւ պակաս գոլով ի պատուոյն ոսկւոյ՝ ոչ առնու ընդ նմա հաւասարութիւն: Արդ, ասեն նոքա եւ վասն Հոգւոյն Սրբոյ, թէ կրտսերագոյն արժան է, զի համարեսցի՝ գոլով ի կողմն Հնազանդութեան: Եւ այս բանք չարութեան նոցա ի հեթանոսական ախտէ է, ապա թէ ոչ՝ զի՞նչ հուպ է առ Աստուած աշտիճանք բարձրագոյնք եւ խոնարհագոյնք, որպէս ի պատիւ մարդկեղէնս, որք եւ յոր հաստատեալ են բնութիւնք իւրեանց, ի նոյն կամին համեմատել եւ զԱստուածութիւն:

ԺԸ. Սակայն ոչ են այսոքիկ մերձ առ Հայր եւ Որդի եւ Հոգին Սուրբ, զի ոչ այսպէս տուաւ մեզ ի տուողէ անտի Աւետարանին, քանզի ոչ եթէ թուով ետ Տէր մեր զճշմարտութիւն եւ ոչ ասաց, թէ առաջինն եւ երկրորդն եւ երրորդն եւ ոչ ի մի եւ յերկուս եւ յերիս, այլ փառաւոր եւ սուրբ անուամբքս եցոյց մեզ զուսումն եւ զգիտութիւն[ն] կենաց մերոց, զի սովաւ մատիցուք ի հաւասարութիւն մեծաց պարգեւացն Աստուծոյ եւ գտցուք զփրկութիւն կենաց մերոց, եւ ոչ թէ՞⁸⁸ ըստ համարոյ թուոցս այսոցիկ, որ կարգեալ է վասն զգալեացս, ընկալեաք զնա, որպէս եւ սքա յառ յապուշ ձգտին եւ ժողովեն զվասս կենաց իւրեանց յամենայն կողմանց եւ ի վերայ հաւատոյս, որ հաստատեալ կայ ճշմարտութեամբ, առեալ մուծանեն զթիւս եւ զփոփոխմունս եւ զյաւելուածս, որ լինի ի թուոց համարոց, ի վերայ այն մեծութեան եղեալ կարգեն արացցեն⁸⁹ եւ զկրտսերութիւն Հոգւոյն Սրբոյ ի բնութենէ անտի Աստուածութենէն ճգնին: Արդ, եթէ կամիցէ իմաստուն արանցս այսոցիկ Հայել յանբաւս եւ յանքնինս, որ ի վերն է քան զթիւս, միեսցեն, քանզի վկային եւ գիրք երբայեցուց՝ ոչ գոլ համեմատ եւ հաւասար⁹⁰ անուանն Աստուծոյ, քանզի ազնիւ եւ գերագանց է գիտութիւնս այս եւ բարձր եւ վերագոյն քան զամենայն բնութիւնս եւ հեռացեալ ամրացեալ յամենայն խորհրդոց, թէպէտ եւ հարկաւորիմք անուանել զայնոսիկ գերիս անուանս Հոր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, այլ ոչ եթէ խորամանկութեամբ հայհոյութեան ըստ չար խորհրդոցն նոցա առնեմք եւ մեք զթիւն նոցա: Արդ, կամ լուեսցուք յայնցանէ, որ անճառն է, քանզի լաւ եւ պատշաճ է, զի եղիցին մեզ օգնութիւնք ի նոցանէն: Այսուհետեւ մի է Աստուած Հայր, եւ մի է Միածինն Որդի ի նմանէն, եւ մի Հոգին Սուրբ՝ երեք Անձինք, եւ յորժամ թուեմք մեք զայսոսիկ անուանս, ոչ թէ անխրատ եւ առանց կարգի առնումք զթիւ նոցին եւ ձգեմք զմեզ առ պաշտօնս աստուծոց բազմաց, զի ոչ եթէ յօգեմք նշանակաւ թուոցն եւ հաստա-

տեալ կարգեմք աշտիճանս եւ առնեմք զմի Աստուածն աստուածս բազումս, վասն զի ոչ ասեմք մի եւ երկու եւ երեք⁹¹ եւ ոչ առաջինն եւ երկրորդ եւ երրորդ եւ Աստուած մեկնեալս եւ սահմանեալս ոչ խառնեմք ի մեծ յոյս մեր, այլ, որպէս ասաց մի ոմն ի ճշմարիտ քարոզողացն անտի, Ես եմ առաջինն եւ Ես եմ վերջինն: Իսկ Աստուած երկրորդ ոչ երբէք ուրեք լուար մեք ի ճշմարտութեանս մեր մինչեւ ցայսօր, թէ ասացաւ, բայց Աստուծոյ յԱստուծոյ երկիրպագանեմք եւ խոստովանիմք մի Աստուածութիւն յերիս Անձնաւորութիւնս եւ ի մի զօրութիւն եւ յիշխանութիւն եւ առ հերձուածս աստուածոց բազմաց զփառաւորութիւն Երրորդութեան ոչ մատուցանեմք, այլ մի Հայր եւ մի Որդի եւ մի Հոգի՝ ի նմանութիւն երից Անձանց, Որոց ոչ գոյ բնաւ փոփոխումն, հաւատամք մեք եւ պաշտեմք, քանզի որպէս Հայր է, նոյնպէս եւ Որդին ի նմանէ՝ հանդերձ Հոգւովն Սրբով: Եւ այսոքիկ անուանք մի են միով բնութեամբ եւ երեքին երիւք Անձամբք, քանզի ոչ իսկ ասեմք երիս թագաւորս, այլ մի թագաւորութիւնս անուանեմք՝ այսոքիւք միով անսպառ իշխանութեամբ եւ միով անբաժանելի փառօք: Արդ, զոր օրինակ մի է իշխանութիւն միոյ Աստուածութեան եւ միոյ Տէրութեան, սոյնպէս մի է խոստովանութիւն օրհնութեան, որ ի մէնջ առաջի առ մի Աստուած, եւ ոչ եթէ զօրհնութիւնսն մեկնեալ ի փոքր եւ ի մեծ բարժանեմք առ այն մեծութիւն: Արդ, մի է Աստուածութիւն միով նմանութեամբ եւ ոչ ունի փոփոխումն այսայլութեան յԱնձնէ առ Անձն: Այսուհետեւ ի մի Հայր եւ ի մի Որդի եւ ի մի Հոգի հաւատամք, որոց մի է բնութիւն եւ ժառանգակցութիւն⁹² եւ փառաւորութիւն, եւ ոչ է ժառանգակից Հոգին Սուրբ բնութեան արարածոցս, այլ՝ Աստուծոյ, վասն զի Հոգի Աստուծոյ է, եւ հեռի է Հոգին Սուրբ ի բնութենէ արարածոցս որպէս զՀոգի Աստուծոյ, եւ ոչ երբէք թուի եւ համարիլ նա ընդ ժողովս բազմաց հոգւոց, այլ ժառանգակից է Հօր եւ Որդւոյ, որպէս ի չիք ինչ այլ վերոյ քան զՆա լինել Աստուծոյ ժառանգակից, վասն զի բնութենէ անտի Աստուծոյ է ոչ իբրեւ զայն, որ ասացեալ լինի, թէ՛ ամենայն ինչ Աստուծոյ է այնու, զի յարարչութենէ Նորա են ամենայն արարածքս: Իսկ Հոգին, որ ի նմանէ, ի բնութենէ Նորա է, բայց ոչ եթէ ծննդեամբ, որպէս զԲանն, այլ իբրեւ զՀոգի կենդանի ի բերանոյ Նորա: Արդ, մի՛ վասն զի լուար բերան կարծիցես յողապատ անդամ հաստատեալ, որ ձգէ զշունչ եւ ծծէ զօդ եւ ընդ ծծելն զօտարն է հանգիստ նորա, այլ որպէս վայել է Աստուծոյ լուիցես զնորայն եւ ոչ ըստ մերում նմանութեան, այլ ըստ զօրութեան այնր փառացն, որ ոչ քննի: Արդ, Հոգին Սուրբ Հոգի է Աստուծոյ կենդանոյ, եւ ինքն կենդանի է ի կենդանութեան Իւրում եւ լի կատարեալ ի սրբութեան Իւրում, վասն զի ճշմարիտ սրբութենէ

Նորա լինին ամենայն սրբութիւնք եւ պարգեւօք Նորին կատարին, քանզի յայտնութիւն Նորա ի ձեռն սրբութեանց բովանդակի, եւ մեծութենէ Նորա զօրութիւն առանց մեկնութեան է յամենայն արարածոցս, քանզի ծածուկ է որքանութեամբն յամենայն եղանակացս, որ եւ լուաւորէ զմիտս նորա: Այլ եւ «Հոգի Քրիստոսի»^{1*} ասի, վասն զի ժառանգակից է նմա զօրութեամբն Իւրով, որպէս եւ ասէ առաքեալ, թէ՛ «Յորում ոչն գոյ Հոգի Քրիստոսի, սա չէ Նորա»^{2*}: Եւ Տէրն ասաց. «Նա զիս փառաւորեցէ»^{3*}: Բայց ոչ եթէ այսու չափով կերպարանաց փառաւորէ իբրեւ արարած զԱրարիչ, այլ իբրեւ զՀոգի ճշմարտութեան, որ ցուցանէ մեկնապէս զվկայութիւնս ճշմարիտս եւ զնշանակս⁹³ փառաւոր Աստուածութեան Նորա իբրեւ Հոգի Իմաստութեան^{4*}, զի նա ինքն է Զօրութիւն Աստուծոյ եւ Իմաստութիւն Նորա, զի ի ձեռն մեծութեան Հոգւոյն յայտնեցաւ մեզ: Եւ կոչեցաւ դարձեալ Մխիթարիչ^{5*} անուամբս զնմանութիւն Որդւոյ առ Նա յինքն, զի բարութեամբն, զոր ունի նա, մխիթարեցէ զսիրտս այնոցիկ, առ որս գայ, եւ զօրութեամբն Իւրով ցուցանէ զփառս Որդւոյ եւ յայտ առնէ, թէ յԱստուածութենէ անտի ել եւ եկն: Արդ, այսոցիկ անուանք փառացն են եւ ոչ եթէ բնութեան, ըստ որում ոք զի ասէ, եթէ՛ «Փառք արեգականն լոյսն իւր է»: Եւ միւսն եւս այլ փառք, որ ի խորհրդոց անտի ճշմարտութեան տացի այնոցիկ, որ տուողքն են: «Որդի,- ասէ,- պատուէ զհայր իւր, եւ ծառայ՝ զտէր իւր»^{6*}: Արդ, ծառայութիւն ի պատուելն, զոր ինչ պարտին, տայ, իսկ յորժամ ի ժառանգակցէ անտի բնութեան լինի պատիւն, սիրով պաշտի, որպէս եւ Տէր մեր ասաց զինքենէ առ Հայր. «Ես զՔեզ փառաւորեցի յերկրի եւ զգործն, զոր ետուր ինձ գործել, կատարեցի զայն»^{7*}: Սոյնպէս եւ վասն Հոգւոյն Սրբոյ ասաց, թէ՛ «Նա զիս փառաւորեցէ, վասն զի յինն առնու, եւ նա ցուցցէ ձեզ զամենայն ինչ»^{8*}: Եւ դարձեալ՝ որպէս փառաւորեցաւ Որդի ի Հօրէ, որպէս ասաց առ նա, թէ՛ «Փառաւորեցի եւ դարձեալ փառաւոր առնեմ»^{9*}, սոյնպէս եւ Հոգին

1* Ողբք Դ 20
 2* Հոռմ. Ը 9
 3* Յովն. ԺԶ 14
 4* Հմմտ. Եփես. Ա 18:
 5* Հմմտ. Յովն. ԺԴ 16, 26:
 6* Մաղ. Ա 6
 7* Յովն. ԺԷ 4
 8* Յովն. ԺԶ 14
 9* Յովն. ԺԲ 28

Սուրբ փառաւորի ի ձեռն Հօր եւ Որդւոյ Հաղորդութեամբն Իւրով առ Նոսա՝ ըստ վկայութեան Միածնին բանի, զոր ասաց վասն Նորա, եթէ՝ «Ամենայն մեղք եւ Հայհոյութիւնք թողցին որդւոց մարդկան, իսկ որ զՀոգին Սուրբ Հայհոյէ, մի՛ յայսմ աշխարհիս թողցի նմա եւ մի՛ յաշխարհին հանդերձելումն»^{1*}, քանզի չէ իւզն ի ճշմարիտ լուսոյն, որ ի Հոգւոյն Սրբոյ երեւի, եւ ամենայն աստուածասէր ի Հոգւոյ անտի Աստուծոյ առնու զհանճար եւ զիմաստութիւն վասն ճշմարիտ գիտութեան Որդւոյ եւ Հօր, զոր օրինակ այն, որ ասացեալ է, թէ՝ «Ոչ ոք գիտէ զՀայր, բայց թէ՝ Հոգւովն Սրբով»^{2*}, քանզի ոչ եթէ լոկ ի լոկւոյ է ասացեալ զբանս զայս, այլ Հոգւովն Աստուծոյ, եւ «Հոգի է Աստուած եւ Հոգւով ճշմարտութեամբ օրէն է երկիրպագանել ճշմարիտ երկրպագուացն»^{3*}, քանզի մեծութեան Նորա լուսով իմանաք մեք զգիտութիւն Կենաց, քանզի զոր օրինակ ի ձեռն լուսոյ աչացս մերոց հանդերձ հասարակաց համասփիւռ լուսովն ի ձեռն զուտ փայլման հայելոյն դամք մեք ի տեսութիւն ամպաքող կերպարանօք, սոյնպէս ի ձեռն ճշմարիտ ուսման Հոգւոյն մատչիմք մեք առ ճշմարտութիւն Աստուածութեան. «Լոյս,- ասէ,- առաքեցաւ յաշխարհ»^{4*}, այն, որ զամենայն մարդ լուսաւորէ, քանզի Հոգւովն երեւի փառք Որդւոյ այնմ, որով ճշմարիտքն երկրպագուք երկիրպագանեն նմա եւ ի գիտութեան լուսոյ Հոգւոյ անտի⁹⁴ հաստատեալ կան երկրպագութիւնք Նոցա: Քանզի ճանապարհ ճշմարիտ, որ տանի ի գիտութիւն Աստուծոյ, ի Հոգւոյ անտի է, որ տանի հասուցանէ առ Որդին ճշմարիտ եւ հանգուցանէ առ Հօրն ճշմարտի, եւ դարձեալ՝ բարերարութիւն ճշմարտութեան, որ հաստատեալ կայ ի լի կատարեալ բնութիւն փառաւորն սրբութեան եւ վերին արքայութեան, ի Հօրէ առ Որդի ի ձեռն Հոգւոյն Սրբոյ է: Այսուհետեւ յայնմ լի կատարեալ խոստովանութեան երից Անձանց հաստատեալ կայ ճշմարիտ ուսումնս այս, զի մի Սկիզբն, մի Աստուած, եւ չիք խոտորումն ի նմանէ եւ կամ մոլորութիւն ի կողմն միւսակողմն: Իսկ որք զնուազութիւն կրտսերութեան մուծանեն այլափոխ թուովն ի ճշմարտութիւն անդր Աստուածութեան, իբր ասել՝ առաջին, երկրորդ եւ երրորդ, եղիցին գիտել, զի ի ձեռն հնազանդեալ նշանին ի պաշտօնն աստուածոց բազմաց ընկենուն զանձինս իւրեանց եւ ի մոլորութենէ անտի կուպաշտութեան ի վերայ ճշմարիտ բանիս քրիստոնէից մուծանեն գյուսահաստութիւն: Արդ,

1* Մատթ. ԺԲ 31-32, Ղով. ԺԲ 10:
 2* Հմմտ. Մատթ. ԺԱ 28:
 3* Յովհ. Դ 24
 4* Յովհ. ԺԲ 46

յայլ ինչ ոչ ածէ թիւս այս անօրէնութեան եւ ամբարշտութեան, բայց եթէ՝ առ աստուածս բազումս, զի թուով եւ համարով երկրորդն զճառս իւրեանց, բայց մեզ բաւական է երկրորդել ի ճշմարիտ կարգիս, զոր ի Տեսունէ մերմէ ընկալաք, զի չիք բնաւ ի նմա շփոթումն եւ ոչ նուազութիւն, որպէս սոքա առին բերին ամբարշտութեամբն իւրեանց, քանզի ոչ գոյ յայնմ փառաւոր բնութեան Աստուածութեան մի ինչ, որ կայցէ ի նուազութեան կամ ի կրտսերութեան, որպէս սոքա մոլար բանիւն իւրեանց ստերիւրեն, այլ ճշմարիտ են ասացեալքն վասն ճշմարտութեան ի քարոզաց անտի ճշմարտութեան:

Եկեացուք մեք, արդ, վայրիկ մի առ բանս հակառակողացն եւ տացուք ունայն խորհրդոց անձանց զկամս իւրեանց: Եւ ասացեն ցմեզ, թէ ընդէ՞ր եղին զերկրորդական թիւս այս անարգութեան, եւ միտ եղեալ մեկնեսցուք, զինչ ինչ ցուցանէ բանն նոցա, եւ զի՞նչ կարասցէն ասել վասն այնր բանի, որ ասէ՝ «Առաջին մարդն յեկրէ հող, եւ Երկրորդն՝ երկնից»^{1*}, եւ զկանխութիւն շնչաւոր մարդոյն տայ եւ ապա՝ հոգեւորին: Արդ, եթէ առաջինն պատուականն է, եւ երկրորդն՝ կրտսեր համարեալ, ուրեմն ըստ այսմ թուի բանի նոցա անարգագոյն է Հայր քան զՈրդի, քանզի ըստ նոցա շնչաւորն եւ մարդն հողեղէնն պատուական է եւ առաւել, քան զերկնաւորն եւ զհոգեղէնն:

ԺԹ. Արդ, ասեն այսօքիկ, զի թէ՛ եւ⁹⁵ տուեալ եւս իցէ այս ամենայն, եւ համարեսցի առանց կրտսերութեան Հոգին Սուրբ, մի՞թէ եւ օրհնութիւն ինչ չպարտէ տալ նմա ի գովեստ առաջին բարձրութեան: Իսկ ապա ուստի կամիցին տալ զհաւասար կամ զառաւելութիւն պատիւն Հոգւոյ Սրբոյ՝ այնմ, որ ըստ ամենայն խորհուրդս անուանէ, զանցանէ խորհրդովք իւրովք, զի թէ՛ Հօր եւ Որդւոյ Հաղորդութիւն ոչ թուի նոցա մեծ եւ պատուական եւ համեմատ հաւասարութիւն մեծավայելութիւն, ապա հարկ լինի մեզ դարձեալ առնուլ ի մէջ զառաւել անուանս մեծութեան Նորա, զոր ոչ ոք յարարածոցս ոչ ստացեալ ունի զճշմարիտ յորջորջումն շնորհաց եւ ողորմութեան Նորա: Արդ, յառաջ մատչիմք առ անուանս, զորս ստացեալ ունի, եւ առ արարչութիւն սքանչելաց Նորա եւ առ գործս մեծասքանչ զարմանալիս Նորա, զի ոչ եթէ առ մեզ միայն է, այլ եւ առ ամենայն արարածս շնորհիւ պէս պէս օգնականութեանց, որ մատակարարին եւ պարգեւին ի նմանէ: Արդ, ընդէ՞ր լինիս ի ծուփս խորհրդոց վասն անուան սորին Հոգոյս Սրբոյ. ո՞չ արդեօք ընդունելի է քեզ, զի ասացաւ «Հոգին

1* Ա Կորնթ. ԺԵ 47

Աստուած»^{1*} եւ կամ այն եւս, զի կոչեցաւ Հոգի Մխիթարիչ եւ կամ այս միւս եւս, զի որպէս կոչեցաւ Հայր Սուրբ եւ Որդի Սուրբ, սոյնպէս եւ Ինքն Հոգին Սուրբ ասի, քանզի սրբութիւնք արարածոց ի ճշմարտութենէ սուրբ անուանս են, իսկ սրբութիւն Հոգւոյն բովանդակ զի կատարեալ ի սրբութեան Իւրում, քանզի ոչ եթէ սրբեալ ասի, այլ սրբող այնոցիկ, որ ապաւինին ի Նա, եւ բարի դարձեալ ասի, որպէս բարի է Հայր եւ Որդի, եւ ամենայն էութիւն Իւր ընդ Նոսին ի բարերարութեան եղեալ է, եւ որպէս Հայր Ճշմարտութիւն կոչի, նոյնպէս եւ Նա՝ Ճշմարտութիւն, եւ չիք ինչ բնաւ ի Նա փոփոխումն կամ այլակերպութիւն, վասն զի անփոփոխ բնութենէ անտի է, եւ որպէս է Որդին Միածին ճշմարիտ անուամբն, զոր ունի, նոյնպէս եւ Նա՝ Հոգին ճշմարիտ է անուամբն, զոր ունի, վասն որոյ եւ Տէր մեր ասաց ցաշակերտոսն Իւր. «Ես աղաչեցից զՀայր, եւ այլ Մխիթարիչ տացէ ձեզ՝ զՀոգին ճշմարտութեան»^{2*}, քանզի ամենայն անուանք փառաւորք եւ աստուածեղէնք Հասարակաց են առ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, քանզի բնութեամբ է ժառանգակցութիւն Անձանց Իւրեանց ի մի գեղ փառաց Իւրեանց: Արդ, Հոգի ճշմարտութեան է եւ Հոգի իմաստութեան ասի եւ Առաջնորդիչ եւ անուանի Արարիչ: Նաեւ ամենայն բարբառք գովելիք, որ են վասն Աստուածութեան, ճշմարիտ գործովք ի վերայ Նորա յայտնի են, եւ զարմանալի է գործովք փառաց եւ անբաւ եւ անթիւ սքանչելեօք եւ անճառ եւ անպատում մեծասքանչ գովութեամբքն, եւ ի ձեռն ակնարկելոյ զօրութեան Նորա ամենայն գործք զարդիւնս ի Նմանէ առնուն եւ լինելութիւն արարածոցս գան ի յայտնութիւն:

Այսուհետեւ զայս ինչ խորհեցուք վասն Հոգւոյն Սրբոյ, զի յառաջ քան զաշխարհս եւ անդր քան զաշխարհս էր ընդ Հօր եւ ընդ Որդւոյ ի փառս բնակութեան Իւրեանց, եւ զի՞նչ ասիցեմք վասն մեծութեան Նորա, քանզի յետ կազմելոյ աշխարհիս առ վերինս եւ առ ներքինս է արարչութեան Նորա սքանչելիք, եւ զօրութիւն Նորա տարածեալ կայ ի վերայ ամենայնի եւ իշխէ ամենայնի, եւ զաշխարհն, զոր ընդունելոց եմք, Նա Ինքն է Հանդերձիչ պատրաստիչ նորա մեծամեծ երանութեանցն, որ ոչ անկանի ի միտս մարդկան վայելչութիւն Հանգստեանն Նորա: Էր այսուհետեւ Սուրբ Հոգին ընդ Հօր եւ ընդ Որդւոյ ի սկզբանէ եւ յայնմանէ, յոր էրն, ոչ երբէք վերջացաւ յառաջ քան զաշխարհս, եւ անդր քան աշխարհս էր Նա, եւ որչափ

1* Յովն. Դ 24
2* Յովն. ԺԴ 16

երթիցես եւ խորհրդովք Հեռացիս ի վեր քան զաշխարհս, գտցես զՀոգին Սուրբ մեծութեամբն Իւրով, քանզի կարգիչ, կազմիչ է ամենայն գօրաց երկնից: Արդ, եթէ զարարչութիւն ստացեալ ունի Տեառն Հոգին Սուրբ, յայտ է, թէ զօրութիւն Նորա զօրութիւն է Աստուածութեան, եւ ի բնութենէ բարերարութեան Աստուծոյ է Նա, քանզի գրեալ է, թէ յերանութիւն Աստուածութեան չիք բնաւ ինչ յարարելոց աստի, որք կան ի փոփոխման եւ ունին զսկիզբն ի ստեղծմանէն: Եւ յորժամ մտանելոց էր Քրիստոս յարարածս, Ինքն եղեւ Աւետարան վասն Նորա, զի եկեւցէ դադարեացէ յընդունիչն⁹⁶ Իւր, եւ ի գալն եւս Տեառն մերոյ ի մէջ աշխարհի գօրութեամբ Նորա լինէր նշանքն եւ զօրութիւնք եւ սքանչելիքն, քանզի ընդ Նմա եւ ի Նմա եւ առ Նմա գտեալ կայր յամենայնի գործս, եւ գործէր Նա բժշկութիւնս եւ կեանք եւ առողջութիւնք, ի ձեռն Նորա ընթանայր առ ամենայն մարդ, եւ զօրութեամբ Հոգւոյն Աստուծոյ Հալածէին դեւք, եւ սաստկութիւն թշնամոյն ի ձեռն Նորա վատթարէր եւ լքաթափէր, եւ զթողութիւն մեղացն Ինքն առնէր բիւրնպատիկ պարգեւօքն Իւրովք, որպէս եւ ասացն առաքեալ. «Մկրտեցա՛յք եւ սո՛ւրբ եղիցուք յանուն Տեառն մերոյ Յիսուսի»⁹⁷ Քրիստոսի եւ ի Հոգին Աստուծոյ մերոյ եւ ի ժառանգակցութիւն Աստուծոյ»^{1*}, Ինքն է նուաճիչ մեր առ Նմա, որպէս եւ ասաց դարձեալ առաքեալ, եթէ՝ «Առաքեաց զՀոգի Որդւոյն Իւրոյ ի սիրտս մեր, որ աղաղակէ Աբբա Հայր մեր»^{2*}, քանզի յարարչութենէ Նորա լինի նորոգութիւն ընդ երեսս արարածոցս եւ յարութիւն մեռելոց եւ կեանք ամենայն մարդկան, եւ Ինքն է գործիչ ամենայն գործոց, որ եղենն եւ լինին, եւ աշխարհին, որ ընդունի զմեզ յետ յարութեան, Ինքն է կազմիչ եւ պատրաստիչ նորա Հոգեղէն եւ մտաւոր կարգօք եւ սփոփիչ մեր ի մարմնաւոր կենացս, Ինքն է ի նոր կեանս: Արդ, յորժամ լսես ի Պօղոսէ ասացեալ ի Քրիստոս «նոր արարած»^{3*}, իմա՛ նորոգութիւն մեզ զապրիլն ի մեղաց եւ զգործս բարեաց յայսմ աշխարհի, որ նշանակ է այնմ մեծի նորոգութեան, զոր ընդունելոց եմք ի Հոգեւոր կեանսն, որ լինի մեզ ի Հոգւոյն անտի Սրբոյ: Երթիցուք այսուհետեւ յայլ գիրս եւ խրատեսցուք, քանզի մի՛ գուցէ փոքրկասցի ի մէջ մեր պատիւ Հոգւոյն ի մեծութենէ փառացն, զոր ունի Նա, եւ մի՛ յաւելցուք ի վերայ Նորա գհնազանդութիւն, զոր ինչ⁹⁸ ոչն է ստացեալ Իւր, եւ որով ընդդէմ են եւ հակառակ, մի՛ անարգեսցուք զմեծաշուք պատիւն Նորա, եւ մի՛ մարդկեղէն

1* Հմմտ. Հռոմ. Զ 3, Գաղ. Գ 27:
2* Գաղ. Դ 6
3* Բ Կորնթ. Ե 17

խորհրդովքն, որովք խորհիմք զՆմանէն, յամառեսցուք պատմութիւն առնել: Արդ, ի Պրակս Առաքելոցն այսպէս գրեալ է. «Ասաց Սուրբ [Հոգին], աւասիկ, արք ոմանք խնդրենն զքեզ, արի՛ էջ եւ ե՛րթ ընդ նոսա առանց իրիք երկմտութեան»^{1*}: Եւ զայս ամենայն առ Շմատն Վէմ խօսեցաւ վասն Կուռնելիոսի, զի «Ես,- ասէ,- Հոգին Սուրբ առաքեցի զնոսա»^{2*}. մի՞թէ այսոքիկ բանք անիշխան Հնազանդերոյ են, ո՞չ պապքէն զարմանք սքանչելեաց են այս: Եւ դարձեալ ասէ Հոգին Սուրբ անդէն ի Գործս Առաքելոցն. «Որոշեցէ՛ք Ինձ զՊօղոս եւ զԲառնաբաս ի գործ, յոր կոչեցեալ է Իմ զգոսա»^{3*}: Մի՞թէ բարբառքս այսոքիկ, որ ի Նմանէն, ծառայութեան են, եւ ոք որ Հնազանդ եւ ի կրտսեր է թերեւս այդպիսի խօսի: Եւ Եսայի դարձեալ ասաց. «Տէր, Տէր առաքեաց զիս եւ [զՀոգի] Իւր»^{4*}: Եւ դարձեալ ասացեալ է. «էջ Հոգի ի Տեսանէ եւ առաջնորդեաց նոցա»^{5*}: Արդ, միա[յ]ցուք զանուն առաջնորդութեան Նորա ի նշան Հնազանդութեան պաշտաման սպասու, քանզի բարբառս այս տեսչութեան եւ վասն Աստուծոյ ասացեալ է: Առաջնորդեաց ժողովրդեանն Իւրում եւ առաջնորդեաց որպէս խաչին Յովսէփու եւ առաջնորդեաց նոցա ի նաւահանգիստ կամաց Իւրեանց: Արդ, յորժամ լսես դու զբարբառս զայս վասն Մխիթարիչ Հովւոյն, զի Ինքն ասէ՝ առաջնորդեացէ՛ ձեզ ամենայն ճշմարտութեամբ, քանզի ընդ առաջնորդութեամբն եւ յիշատակարարութիւն վարդապետութեան Նորա է: Եւ դու, որպէս վայել է, այսպէս խորհեսցիս վասն Նորա եւ զրպարտես մի՛ զՆա այնու իւրիք, որ ոչ է Նորա, զոր խորհիս դու խորհրդովք մտաց քոց, բայց ասնն սոքա վասն Հոգւոյն, թէ՛ ահա գրեալ է վասն Նորա, թէ՛ փոխանակ մեր աղօթս մատուցանէ եւ բարէխօսէ ի Հեծութիւնս անմուռնչս^{6*}: Թերի ուրեմն, ասեն, երեւի Այն, որ պաղատի Այնմ, որ կարողն է օգնել Նմա մեծութեամբն Իւրով: Յաղագս այսր կրտսեր է, ասեն, Հոգին եւ խոնարհագոյն ի փառաց անտի Աստուծոյ: Իսկ որ վասն լուար ի Գրոց զայսոսիկ վասն Որդւոյ զայս, ցարդ եւս չէ լուեալ քո, զի է, ասեն, ընդ աջմէ Աստուծոյ եւ մատուցանէ զաղօթ՝ փոխանակ նոցա: Բայց ոչ էիր արժանի դու ընդունել զՀոգւոյն Աստուծոյ շնորհս, եթէ իցէ արդարեւ ի քեզ գթութեամբն իւրով, որ

1* Տե՛ս Գործք Ժ 19:
 2* Գործք Ժ 20
 3* Գործք ԺԳ 2
 4* Եսայի ԽԸ 16
 5* Եսայի ԿԳ 14
 6* Տե՛ս Հոմմ. Ը 26:

կուրացեալ ի միտս քո կարծես, թէ՛ որ օգնենն քեզ, որով յիշատակեն եւ ուսուցանեն զքեզ, զի ընտիր⁹⁹ արասցես զվարս քո, վերջանաս ի տալոյ անտի Նմին օրհնութիւն, քանզի մեծ զրկումն է, եթէ դնիցես մեկուսի գլորդառատ շնորհս ողորմութեան Նորա նշանակաւ ուրացութեան ի շնորհաց անտի, քանզի այսպէս ասաց առաքեալ. «Մի՛ տրտմեցուցանէք զՀոգին Սուրբ, Որով կնքեցայք»^{1*}: Եւ լուիցուք Ստեփանոսի, որ զլուս վկայիցն է, զի ասաց առ ամբոխն հրէից՝ դժուարք առ հիւանդութիւն եւ ստերիւրեալք ի Հնազանդութեանէն Աստուծոյ, եւ նախատէր զնոսա, թէ՛ «Դուք միշտ Հանապազ Հոգւոյն Սրբոյ Հակառակ կայք»^{2*}: Եւ Դաւիթ ասէ. «Բարկացուցին զՀոգին Սրբութեան Նորա, եւ եղեւ ի նոցա ի գայթակղութիւն»^{3*}: Եւ Եսայի գրէ. «Տունն Յակովբու¹⁰⁰ բարկացուցին զՀոգին Սուրբ»^{4*}: Արդ, եթէ այս ամենայն վկայութիւնք ոչ իցեն իշխանութեան եւ զօրութեան Հոգւոյն առ ստոյգ լսողս եւ անաչառս, մնամ եւ զտեղի առնում իբրեւ զպարտեալ ի նոցանէն: Բայց ըստ բանի¹⁰¹ նոցա Հարկ է խորհիլ զՀոգւոյն Աստուծոյ իբրեւ զգատարկ գործոյ արուեստականաց եւ իբրեւ զՀնազանդելոյ, զի իցէ որպէս մի յարարածոցս ընկեր¹⁰² մեզ ի Հնազանդութեան, սակայն կարի իմն ծանր է բանս այս առ ասել եւ առ լսել, թէ՛ անկցի բանս Հայհոյութեան առ երկիւղածս Աստուծոյ: Արդ, ի ծառայութեան դնես դու զՀոգին Աստուծոյ: Եւ առհասարակ գրեալ է վասն ծառային, թէ՛ ոչ գիտէ գինչ գործէ տէրն նորա, իսկ Հոգին Սուրբ այսպէս գիտէ զԱստուծոյն, որպէս Հոգի մարդոյն գիտէ, գինչ ի մարդ անդր է^{5*}:

Ի. Արդ, ասեն սոքա, թէ՛ ոչ ի ծառայութեան դնեմք զՆա եւ ոչ ի տէրութեան, այլ ազատ համարիմք զՆա: Ո՞հ այսմ անզեղջ ախմարութիւն մարդոցս այսոցիկ, ո՞հ աներկիւղ յանդգնութեան, որ բնակեալ է ի մարդիկս յայսոսիկ, թէ՛ որպիսի ինչ եւ կամ գինչ խօսքն վասն Հոգւոյն Աստուծոյ, ուստի յաճախեմ ի լալ զնոսա վասն ախմար լինելոյ ի գիտութեանէ կամօք իւրեանց: Եւ դիմագրաւեալ Համարձակին ի Հայհոյութիւնս Հանապազորդ եւ զվարդապետութիւն բանից Աստուածութեան մահկանացու օրինակօքս անարգեն եւ չափս կերպարանաց, զոր ունին որդիք մարդկան եւ պաշտի առ նոսա, ի պէս

1* Եփես. Դ 30
 2* Գործք Է 51
 3* Սաղմ. ԾԾ 36
 4* Եսայի ԿԳ 10
 5* Տե՛ս Ա. Կորնթ. Բ 11-12:

պէս եւ ազգի ազգի պատիւս արկանեն ի բնութիւն աստուածոջն մեծութեան Նորա: Անճառ եւ անպատում է ժպրհուլթեամբն իւրեանց, բայց ոչ իմանան, թէ ի մէջ որդւոց մարդկան չիք ծառայ բնութեամբ, զի կամ զօրացաւ զօրօք ի վերայ ընկերի իւրոյ ի մարտ պատերազմի եւ կամ ի սորկութիւն եւ ի ծառայութիւն գրեաց եւ կամ վասն անկար աղքատութենէ Տեառն մարդիկ զմերձաւորս իւրեանց ի ծառայութիւն ըստ նեղութեան ժամանակին, որպէս եւ իմաստնացան եգիպտացիքն եւ ի ձեռն Հոփսէփայ¹⁰³ Հնազանդեցան փարաւոնի՝ ըստ առաջնորդութեան Աստուծոյ, որ ոչ քննի ի ծածուկ անհասութեամբն իւրում, եւ կամ որպէս եղեւ Քանան ծառայ եղբարց իւրոց յանձից անտի Հօր իւրոյ^{1*}: Մորոս, ասէ. եղիցի ծառայ իմաստնոյ^{2*}. այլ ամենայն առ նմա ի շահ եւ յօգուտ է, եթէ ոք ստուգապէս դատեսցէ այս ի միտս իւր եւ քնին արկցէ եւ գիտասցէ, քանզի ամենայն մարդ, որ միանգամ ոչ կարաց գտանել զհանճար իմաստութեան, ի խորհրդոց իւրոց լինել տէր անձին իւրոյ ամա յոյժ օգուտ է, զի եղիցի Հնազանդ եւ ծառայ իմաստնոյն, զի այն, որ զգոյշն է, ի միտս իւր լիցի առաջնորդ այնմ, որ լոյծն եւ արձակն են ճանապարհք իւր, իբրեւ կառավար իմաստուն եւ տեղեակ, որ կայ առ ի վարել ուղիղ պայմանաւ զսաստիկ ընթացս երիվարաց եւ կամ իբրեւ զնաւավար ի մէջ ալեաց կուտակելոց, որ առեալ ունի զվարել նաւին յօրինեալ կարգաւ ի նստելն իւր ի վերայ նաւին ուղղելի, վասն այնորիկ եղեւ Յակոբ տէր Եսաւայ յօրհնութենէ Հօր իւրոյ^{3*}, զի թէ եւ ոչ կամեսցի օգնեսցէ իմաստունն անմտին, վասն զի անփոյթ եւ իմաստ խորհրդովն իւրով կորոյս նա անձամբ զանձն. «Քանան,- ասէ,- եղիցի ծառայ եղբարց իւրոյ»^{4*}, վասն զի ոչ կամեսցաւ լինել աշակերտ ուղղութեան կարգին Քամ՝ Հայր նորին, անիմաստ այսու բանիւ, որ վասն ուղղութեան եւ չարահաւանութեան լինին մարդիկ Հնազանդեալ ընկերաց իւրեանց յուղիղ եւ կամ ի չար վարուց իւրեանց, իսկ ազատք այսու լինին, զի ո՛չ ի մարտ պատերազմին տկարացան եւ ո՛չ յաղքատութենէ անտի չարչարեցան եւ ո՛չ եղեն կարօտեալք ի փոյթ առնելոյ այլոց ի վերայ նոցա: Արդ, թէպէտ եւ լինի, զի կոչին ոմանք տեարք եւ ծառայք, այլ ամենեքեան մի են, մի բնութիւն, մի հաւասարութիւն, որպէս զի արարածք են Աստուծոյ, եւ ամենեքեան ընկերք են միմեանց ի ձեռն ստեղծմանն իւրեանց, բայց վասն այնց բնութեանց վերնոցն զինչ ունին ասել

1* Տե՛ս Ծնունդ. Թ 25-27:
 2* Տե՛ս Առակ. ԺԱ 29:
 3* Տե՛ս Ծնունդ. ԻԷ 40:
 4* Ծնունդ. Թ 25-27

սոքա, որք Հաստատեցան ի Հնազանդութիւն Աստուծոյ եւ կան Հանապազորդ ի սպաս պաշտման Նորա: Եւ չիք ի մէջ նոցա կողմն, որ Հնազանդի ընկերի իւրեանց, եւ օտարք են ամենեւին ագահութեան եւ Տեառն ամենայնի միմիայն պարտին զերկրպագութիւն օրհնութեամբն իւրեանց: Եւ պաշտեն զկամբ Նորա յակնարկելոյն Նորա փութացեալ ամենայն յօժարութեամբ. «Որդի,- ասէ,- պարտ է զհայր իւր, եւ ծառայ՝ զտէր իւր», եւ այսօրիկ երկրքեանն Աստուծոյ պարտ եւ արժան են, որպէս եւ ասաց. «Եթէ Հայր եմ Ես, ո՞ւր են փառքն իմ, եւ եթէ Տէր եմ, ո՞ւր է երկիւղն իմ»^{1*}, քանզի ամենայն, որ անփոյթ լինի յԱստուծոյ, կեանք նորա չարչարանաց եւ տառապանաց են, որպէս եւ է զօրութիւն ասպտամբող Թշնամոյն, եւ վասն զի կորացեալ խոտորեցաւ նա յԱստուծոյ ամենակալէ յամբարտաւանութիւն¹⁰⁴ կամաց իւրոց, էարկ զնա ի սանձ անհնազանդութեան ի բարի կամաց անտի, զի եղիցի նա այլ ընդ այլոյ Հանդերձ այլովք, եւ միշտ է ի վերայ նորա շտապ տագնապի խիստ լծոյ բռնութեան երկիւղին Աստուծոյ: Արդ, վասն ո՞ր ասիցեն սոքա, թէ իցէ ազատ. թերեւս վասն այնր, որ ոչ ունի զոք թագաւորեալ ի վերայ իւր: Եւ չիք սկիզբն այլ, որ ի վեր է քան զՆա ստուգութիւն զօրութեան իւրոյ, եւ չէ նմա այլ ոք, որ իշխէ ի վերայ Նորա, եւ չէ բնութիւն, որ իցէ յայպէս յեղելոցն եւ յարարելոցն, եւ թէ ոչ պահեմք զայս ի վերայ Հոգւոյն Սրբոյ, այս յայտ ամբարշտութիւն է: Արդ, եթէ արարած է Հոգին, հարկ է, եթէ Հնազանդեսցի ընդ ամենայն արարածոցս, վասն զի ամենայն ինչ, որ Հաստատեալ է, ընդ Հնազանդութեամբ Աստուծոյ է, ապա թէ բարձր եւ վերագոյն է Նա ի չափոյ աստի արարածոցս Հաղորդ եւ տուող^{104a} է ի բնութեան¹⁰⁵ Իւրում Հոգին Սուրբ վերին արքայութեան:

Ի Ա. Բայց զինչ օգուտ է ի նուազագոյն իրաց աստի առնել զմարտս մեր ընդ մարդիկս ընդ այսոսիկ, զի ի տկար բանէս թերեւ լիցի յաղթահարիլ¹⁰⁶ մեզ ի նոցանէ, զի ունիմք իշխանութիւն ի մեծամեծաց անտի, որոց ոչ չիք դարձուած ցուցանել զխորհուրդս մեր եւ կուփահարել զհայհոյութիւնս զրկողացն, զի գոր ինչ լուաք ի Գրոց վասն Որդւոյ, գիտեմք զնոյնն եւ վասն Հոգւոյն, քանզի ի մէնջ Հայր եւ Որդի եւ Սուրբ Հոգին ի մի փառս դաւանի: Արդ, առ որս փոքր կացուցանեն զՀոգին, բերեմք մեք զբարբառս Որդւոյ ի մէջ, ապա թէ ոք փոքր կացուցանէ զՈրդի, առնումք մեք ի Հօրէ զբաջալերութիւն խնու գրբրանս նոցա, քանզի ոչ առ Հայր եւ ոչ առ Որդի եւ ոչ առ

1* Տե՛ս Մատ. Ա 6:

Հոգին Սուրբ գոն նշանք փոքրկուժեան ի բարբառս, որ խօսին վասն Նոցա: Արդ, գտանեմք մեք յառաքեալ, զի գրեալ է. «Տէր մեր Հաստատեսցէ զսիրտս ձեր ի սէրն Աստուծոյ, զի ժուժկալ լիջիք նեղութեանց, որ փոխանակ Քրիստոսի են»^{1*}: Յասելն «Աստուած մեր» եւ Տէր Հաստատեսցէ զսիրտս ձեր^{2*} ի սէրն Աստուծոյ եւ ի հաժ բերութիւն Քրիստոսի. եւ այս կերպարան պաշտպանութեան է՝ Հաստատելն Աստուծոյ ի ժուժկալութիւն նեղութեանց փոխանակ Քրիստոսի: Եւ զի՞նչ ունիցին պատասխանել վասն այսոցիկ Հնազանդեցուցիչք Հոգւոյն ի ծառայութիւն. ասացեն մեզ՝ զիա՞րդ Հաստատէ Մինն Միւսոյն զայլ ոմանս, եթէ ոչ պաշտպանութեամբ, եւ այս բարբառ ուրեմն Հնազանդութեան իցէ, եւ կարող էք Հաւանեցուցանել: Եւ դարձեալ ասաց առաքեալ. «Զձեզ ինքն Տէր բազմապատիկ եւ առաւելս արասցէ սիրով ընդ միմեանս եւ առ ամենեանս, որպէս եւ մեք՝ ի ձեզ, եւ Հաստատեսցէ զսիրտս ձեր անարատս ի սրբութիւն առաջի Աստուծոյ եւ Հօր մերոյ ի գայտեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Հանդերձ ամենայն սրբովք Իւրովք»^{3*}: Ահաւասիկ, այս Հոգւոյն է Հաստատել առաջի Աստուծոյ եւ Հօր եւ առ Քրիստոս ի գալստեանն Իւր, զոր վերագոյնդ Հօրէդ, որով խրատիմք ոչ գնալ յամենայն տեղուջ զկնի բարբառոյ բանիցն, այլ թէ զինչ մեկնէ գորութիւն Նոցա, զայն խնդրեմք: Արդ, տացեն մեզ պատասխանի սոքա, զի թէ ընդ Հոգիսն, որ եղեալն են ի փառս եւ առաքին ի սպաս պաշտմանդ, ասեն, զՀոգին Սուրբ ունին ցուցանել մեզ: Վասն այսր իրի՞ ի Գրոց¹⁰⁷ Հաւանութիւն: Իսկ մեք յայտ եւ մեկնակ ճշմարիտ բանիւ ի Գրոց յայտնեմք, թէ Աստուած է ի Հոգւոյ անուն, եւ զի բարձցուք զպատճառս Հակառակողացն ի միջոյ, զբանս մեր առանց Գրոց վկայութեան ոչ ածեմք լոկ ի լոկոյ, այլ երկրորդեմք զբանս Գրոց յիւրաբանչիւր տեղուջ: Արդ, գրէ առաքեալ. «Մինչեւ ցայսօր, յորժամ ընթեռնուն զՄովսէս, նոյն առաքաստ կայ ի վերայ սրտից նոցա: Եւ յորժամ դառնան առ Տէր, յայնժամ բարձցի ի նոցանէն քողն, զի Տէր Հոգին է»^{4*}, ցուցանէ, թէ որք յօրէնսն միտ եղեալ նայիցին եւ զբանս նորս ի պահել առնուցուն, քողն հրէութեան արկեալ է ի վերայ սրտից նոցա: Իսկ յորժամ արկանէ ի միտս իւր դառնալ առ Տէր, զպահպանութիւն օրինացն մարմնաւոր համարի՝ գիտելով, թէ գալստեամբն Քրիստոսի առին զվախճան եւ զկատարած իւրեանց, եւ եղեւ խափա-

1* Հմմտ. Բ Թեսաղ. Գ 3:
 2* Տե՛ս Բ Թեսաղ. Գ 5:
 3* Ա Թեսաղ. Գ 12
 4* Բ Կորնթ. Գ 15-17

նումն նոցա, քանզի ամենայն տիպք եւ նշմարանք, որ զճշմարտութիւն գուշակէ, յորժամ նա կատարի, ինքն լքանի, որպէս ի մեծապայծառ լոյս ճառագայթից արեգականն նուազի լոյս ճրագաց պո ի պէտս պիտոյից, սոյնպէս եւ գալստեամբ Որդւոյն Աստուծոյ կատարեցան օրէնք, եւ եղեւ խափանումն նոցա, եւ լուեցին դադարեցին բարբառք մարգարէիցն, զի եկն եհաս նոցա կատարումն ի գալ ճշմարտութեան, եւ բառնան զքողն Մովսէսի ի սրտից իւրեանց, զի յարտաքին կարդացմանէն դառնան եւ առ ճշմարտութիւն նկրտին, եւ քանզի Տէր Հոգին է, այնպէս են, որք առնուն ի սրտից իւրեանց զքողն բնեղէն բարբառոյն, որ ասացան վասն Հոգւոյն, եւ ոչ դնեն եւ համարին զՆա ի Հնազանդութեան, այլ առ Հոգին ճշմարտութեան դառնան զճշմարիտ Հաւանութեամբ՝ խոստովանեալ, եթէ Հոգին Տէր է, եւ որպէս Մովսէսի երեսն ի խօսիլն ընդ Աստուծոյ գյաւելուած ընդունէր, նոյնպէս եւ այնքիկ, որք հասանին բանի Հոգւոյն Սրբոյ եւ Հաւատան, թէ Աստուած է Նա փառօքն, որ ի Նմանէ յարգի, եւ մեծանայ կեանք նոցա ի ձեռն պարգեւաց Իւրոց, եւ որպէս գործն լուսոյ փայլուն եւ պայծառատարր նշոյլավառ ի վայելչութիւն իւրում արկանէ զճաճանչ գունոյն իւրոյ ի նիւթս թափանցիկս, եւ փայլեն նոքա ազդամբ նշուլիցն, զոր ընդունին, սոյնպէս եւ այնքիկ, որք Հաստատեն զուխտս իւրեանց ընդ Հոգւոյն Սրբոյ, թէ՛ ի փառաւոր բնութենէն Աստուծոյ է, սիրտք նոցա լուսաւորին ճշմարտութեամբն Իւրով, եւ գյայտնութիւն ի պտղոյն նոցա ցուցանէ ի սիրոյն իւրեանց, որ առ Նա: Ո՞չ արդեօք պատկառե[ս]ցեն ի Պօղոսէ առաքելոյ մարդիկ¹⁰⁸ կռուողքն ընդ Հոգւոյն, որք կամին փոքրացուցանել զՆա, զի այսպէս ասէ. «Տաճար էք դուք Աստուծոյ, եւ Հոգի Աստուծոյ բնակեալ է ի ձեզ»^{1*}: Արդ, զիարդ Հոգւով ընդունողքն Աստուածութեան եղեն նոքա բանակետդ ծառայութեան: Եւ դարձեալ ասաց «Ամենայն Գիրք Աստուածաշունչք ի Հոգւոյն Աստուծոյ են»^{2*}: Արդ, անարգութիւն ծառայութեա՞նն¹⁰⁹ է Ուսուցիչ Գրոց:

Ի Բ. Արդ, ոչ է ի գործս արարածոցս ծառանգակցութիւն Հոգւոյն Սրբոյ, այլ՝ առ Աստուած եւ անբաւ եւ անքինն եւ աներեւոյթ ծածուկ¹¹⁰ ի թշնամանողաց Իւրոց, եւ որպէս է Հայր եւ Որդի անդ քան զամենայն, սոյնպէս եւ Հոգին Սուրբ՝ ի փառս բնական Աստուածութեան Իւրոյ, որ ոչ անկանի ի միտս արարածոց, եւ որպէս ասաց Տէր մեր վասն Հօր Իւրոյ, ըստ նմին նմանութեան ասաց եւ վասն Հոգւոյն

1* Ա Կորնթ. Գ 16
 2* Բ Տիմ. Գ 16

Սրբոյ. «Հայր Իմ ճշմարիտ, զի աշխարհս ոչ ծանեցաւ զՔեզ»¹։ «աշխարհ» ասաց ոչ եթէ զայսոսիկ, որ երեւինս ընդ սահմանաւ երկնից երկիրս, այլ վասն որդւոց մարդկան, որոց կեանքն էին պէս պէս փոփոխմամբ, եւ այսր անդր յեղյեղուկ շրջկոտեն ամենայն կամօք եւ անուանին համանուն աշխարհի, յորում նոքա այն բնակեալ են ժամանակաւ, եւ իբրեւ ասաց վասն Հօր Իւրոյ, դարձաւ ասաց վասն Անձին Իւրոյ. «Փոքր մի, եւ ոչ տեսանէ զԻս. աշխարհ, բայց դուք, - ասէ, տեսչիք զԻս»²։ Եւ զի ոչ գոյր հաւատ աշխարհի, վասն Յարութեան ասաց, թէ՛ դուք տեսչիք զԻս, զի ոչ գոյ ձեզ յոյս ի բանէն Իմմէ, եթէ ճշմարիտ է, զի յառնեմ ես, ասաց եւ վասն Հոգւոյն Սրբոյ ի նմանութիւն այսր, թէ՛ «Հոգին ճշմարտութեան, զՈր աշխարհս ոչ կարէ ընդունել զՆա, վասն զի ոչ տեսանէ զՆա եւ ոչ ճանաչէ զՆա։ Բայց դուք ճանաչէք զՆա, զի առ ձեզ բնակեսցէ եւ ընդ ձեզ եղիցի»³։ Ոչ թէ վասն զի տեսչեամբ աչաց ընկալան զՆա եւ ոչ թէ վասն գիտութեան կացին ի վերայ նոցա՝ յազդեալ զգայարանաց, եւ ոչ թէ վասն զի առ նոսա բնակէ իբր բաւանդակութեամբ, այլ վասն զի տեսին զսքանչելիսն, որ լինէր ի Նմանէ¹¹¹ առ նոսա, եւ իմացան գիտութեամբն իւրեանց, եթէ ճշմարտութիւն է այն, որ առ նոսայն է, եւ ի բնակելն Իւր ի նոսա զամենայն ինչ յայտնի ցուցանէր նոցա իբր այն, թէ ի նոսա բնակեալ էր յուսովն իւրեանց, եւ ի Նա ապաստանէին, վասն զի յամենայնի է եւ առ սուրբս գտեալ կայ օգնականութեամբն Իւրով եւ միշտ հանապազ է առ ծառայսն Աստուծոյ եւ զգործս Իւր այնպէս ցուցանէր նոցա ի ձեռն նոցուն, որով հաւատարիմ լինէր նոցա, եթէ ընդ Նա է։

Ի Գ. Կուռնելիոս ի ձեռն Հրեշտակին Ինքն եղեւ այցելու, զի ընդունելով զաղօթս նորա՝ ածցէ զնա ի կատարելութիւն ճշմարտութեան Իւրոյ, եցոյց նմա վասն Պետրոսի եւ էջ ի վերայ նոցա ի խօսել նորա զբանն Աստուծոյ⁴։ Եւ զՓիլիպպոս Ինքն փութացոյց մերձենալ ի կառս ներքինոյն եւ յափշտակեալ զնա առ Ինքն՝ արձակեաց զճանապարհն գնալ ուրախութեամբ⁵։ Եւ ընդ Զաքարիայ առ սեղանն Ինքն խօսեցաւ ի ձեռն Գաբրիէլի⁶։ Եւ ընդ Դանիէլի ի

1* Յովն. ԺԷ 25
 2* Յովն. ԺԴ 19
 3* Յովն. ԺԴ 17
 4* Տե՛ս Գործք Ժ 1-31:
 5* Տե՛ս Գործք Ը 30-38:
 6* Տե՛ս Ղուկ. Ա 12-18:

Բարելոն Ինքն եղեւ¹¹² սքանչելեօքն, որ գործեցաւ ի ձեռն նորա¹։ Եւ Երեմիայի ի գրին Ինքն եղեւ վերակացու²։ Եւ ընդ Եգեկիէլի ի վերայ Քորար գետոյն Ինքն եղեւ սքանչելեօքն եւ եցոյց նմա զփառս կառացն եւ ի հայելն ի կազմուածս նորա ասաց, թէ՛ «Բացաւ երկինք, եւ լցաւ ի Հոգւոյ Տեսուն ամենայն երկիր»³։ Եւ Դաւիթ ասաց, եթէ՛ «Յո՞վ երթայցես Հոգւոյ Քումմէ, եւ կամ յերեսաց Քոց ես յո՞ փախեայց»⁴։ Եւ միւս եւս այլ մարգարէ ասաց, թէ՛ «Ընդ ձեզ եմ, եւ Հոգի Իմ կայ ի միջի ձերում»⁵։ Արդ, յայտ է, եթէ ընդ ամենայն տեղիս է Հոգին Աստուծոյ զօրութեամբ եւ գործովք սքանչելեաց Իւրոց, եւ ընդ Աստուծոյ առ Աստուած է բանակետղ նորա, բայց վասն ոյր յարարելոցս ասացաւ յաստուածեղէն Գրոց, եթէ ընդ ամենայն տեղիս իցէ։ Սակայն վասն Հոգւոյն Սրբոյ ցուցանէ՝ սաղմոսելով. «Յո՞ երթայցես Հոգւոյ Քումմէ»։ Ահաւասիկ այսու բանիւ բաւանդակեաց զամենայնս, զի չիք տեղի ի բացեայ ի Նմանէն յամենայն արարելոցս, այլ Ինքն զամենայն բաւանդակիչ է եւ անբաւ է յամենայնէ, եւ սքանչելիք նորա անդադար են, եւ արուեստ նորա ոչ սպառին, եւ օգնութիւնք նորա ոչ նուազին։ Ո՞վ է, որ ոչ երկիրպագանիցէ, քանզի օրհնեալ է ընդ Աստուծոյ եւ ի տեղի Աստուծոյ եւ ի պատիւ փառաց նորա եւ Միաստուածութիւն անդր, զի մի են փառք նոցա։

Արդ, օրհնութիւն Հոգւոյ Սրբոյ ոչ եթէ ի բանէս մերմէ առնու սկիզբն, այլ ի սքանչելեաց անտի, որ առ մեզ են, ունի զայս եւ, որպէս ինձ երեւի, ոչ է կամ սոցա, եթէ երկրորդեացուք զսքանչելիսն եւ զբարիսն նորա, որ առ մեզ են, քանզի եթէ ասեմք զմեծամեծս նորա մերով պատմութեամբս եւ զարուեստ սքանչելեաց նորա, զրկողք լինին մեծամեծացն, զորս¹¹³ տեսանեն ի Նմանէ շնորհաց տուրս յանձին իւրեանց, եւ չիք կշիռ եւ համեմատ անօրէնութեանց¹¹⁴ նոցա¹¹⁵, եւ ոչ ունիմք ի մարդկայնոցս ածել օրինակ չարութեան նոցա, զոր ցուցանէն առ Բարերարն իւրեանց, զի ճրի զարմանալովն ոչ կամին ցուցանել զգեղն պայծառագեղ, որ գեղեցկացոյց զտգեղութիւն նոցա, քանզի որպէս օգնէ մեզ փոյթ տեսչութեան առաջնորդութեան Հօր եւ Որդւոյ, նոյնպէս ընդ նմին օրինակի եմք մեք եւ ընդ

1* Տե՛ս Դաճ. ԺԴ:
 2* Երեմ. Ի 2
 3* Եգեկ. Ա 1
 4* Սաղմ. ԸԼԸ 7
 5* Անգ. Բ 5, 6

խնամօք Հոգւոյն, զի եթէ ընդունիմք մեք զսքանչելի բարբառ Հօրն, զՈրդի եւ զՀոգին տեսանեմք ընդ Նմա եւ եթէ ընդունիմք զբանն Որդւոյ, զարմանալով զՀայր եւ զՀոգի ի Սմա նայիմք մեք Նովաւ եւ եթէ ընդունիմք մեք զգովեստ արուեստից Հոգւոյն ի ձեռն ակնարկելոյն Իւրոյ, զՀայր եւ զՈրդի գտանեմք ի Նոսա: Եւ եթէ գովեմք մեք զՀայր, Որդւովն եւ Հոգւովն է գովեստն: Եւ եթէ օրհնեմք մեք զՈրդի կատարեալ, առ Հայր եւ Հոգի է օրհնութիւն:

Ի Գ. Եւ եթէ փառաւորեմք մեք զՀոգին Սուրբ, լի բաւանդակէ փառաւորութիւն մեր առ Հօր եւ Որդւոյ, զի թէ վասն մարդւոյ ասացեալ է. «Փառօք եւ պատուով պսակեցեր զնա»^{1*}: Եւ առաքեալ զրէ. «Փառս եւ զպատիւ Հատուցանէ ամենայն մարդոյ Աստուած, որ բարեգործ է»^{2*}: Եւ վասն այնոցիկ, որք ի յարութենէ մեռելոց զարթնուն ասաց, եթէ յառնեն փառօք^{3*}: Եւ Եսայի ասաց. «Մի երկնչիր, ծառայ իմ Յակովբ¹¹⁶, զոր ընտրեցի եւ փառաւորեցի զքեզ»^{4*}: Եւ Դաւիթ ասէ. «Զերկիւղածս Տեառն փառաւոր առնէ»^{5*}: Եւ Սողոմոն ասէ. «Ի գովութիւն արդարոց խնդան ժողովուրդք»^{6*}: Եւ Աստուած վասն ողորմութեան Իւրոյ եւ վասն սիրոյ, որ առ մարդիկ, յարգեաց փառաւորեաց զստեղծուածս Իւր շնորհօք: Եւ մարդք ոմանք վասն առաւելութեան գործոց յարգենն գովեն զմիմեանս¹¹⁷, ընդ Աստուծոյ եւ զՀոգին Սուրբ ոչ ունին յանձին սոքա տալ Սմա զփառս եւ զպատիւ այն, որ Նորա են ամենայն չափք կերպարանաց, եւ Նմա անկ է եւ պարտ այս իբրեւ ի ստեղծուածոց առ Ստեղծիչն իւրեանց, որ ոչ ինչ է կարօտ իւրք ի նոցանէ, բայց եթէ լցցին անձինք նոցա փառօք Նորա: Ոչ ահաւասիկ յայտ է ամբարշտութիւն մարդոցս այսոցիկ այսու գործով, եւ թէ յորպիսի մեծ պատիժս պատուհասից պատրաստեալ են, քանզի ասեն սոքա, եթէ փառաւորեմք մեք զՀոգին, այլ ոչ եթէ ընդ Հօր եւ ընդ Որդւոյ յայտ օրհնութեամբ: Արդ, յորում մասին կամիցին դնել զՀոգին Սուրբ, զոր Տէր մեր ընդ Իւր եւ Հօր Իւրում եղ եւ Հաւասարեաց զՆա եւ զփառս, զոր ունի Հաղորդութեամբ ժառանգակցութեան Իւրոյ առ Աստուած, զոր թափել ի Նմանէ անօրէնութեամբն իւրեանց մոլորեալ են զհաւատ

1* Սաղմ. Ը 6, Եբր. Բ 7
 2* Հոմմ. Բ 10
 3* Հմմտ. Ա Թեսաղ. Դ 15:
 4* Եսայի ԽԱ 8
 5* Սաղմ. ԺԴ 4
 6* Տե՛ս Առակ. ԻԹ 2:

եւ զխստովանութիւն, զոր ունին որդիք մարդկան առ Նա մկրտութեամբն իւրեանց վասն կենացն, որ տնօրինի ի Նմանէ նոցա, վատնել, ցրուել ի նոցանէ կամին, եւ թէ ոչ մի ինչ պարգեւք լինին առանց Նորա յարարածս ամենայն, ո՞չ ահա յայտ է, թէ ի բնութենէն Աստուծոյ է ամենայնիւ յամենայն ինչ, որպէս եւ Տէր ասաց ցաշակերտսն Իւր վասն պատասխանատուութեան առաջի դատաւորաց եւ թագաւորաց, եթէ՝ «Հոգին Հօր ձերոյ խօսեսցի ի ձեզ»^{1*}: Եւ այս ամենայն մեծամեծացս, զոր ունի սա, կամին մարդիկ զնա օտար առնել յԱստուծոյ, որպէսզի եղիցի յոյս նոցա անյոյս ի չար խորհրդոցն, որ զՆմանէն: Արդ, ասացէն մեզ, յորո՞ւմ կողման կամին դնել զՆա եւ Համարել՝ ընդ արարածս, եթէ՞ ընդ Արարիչն, այլ աւասիկ ամենայն արարածքս ի ստրկութեան ծառայութեան պաշտեն կարօտութեամբ եւ կազմուածովք իւրեանց, իսկ Հոգին Սուրբ, որպէս եւ գրեալ է վասն Նորա, ազատիչ է. «Ուր Հոգի Տեառն է, անդ,- ասէ,- ազատութիւն է»^{2*}: Շատ ինչ ունիմք ասել զբնութենէն Հոգւոյն Սրբոյ, զի ոչ է բնութիւն Նորա մօտ ինչ առ բնութիւնս արարածոցս, եւ եթէ որպէս մարդիկս այսոքիկ պատրաստեալ են ի հակառակութիւն, անհամար ճառիւք ընդ միո՞ղ միո՞ղ բանից նոցա կարգեմք մեք զբանս մեր. ի մարտ պատերազմի բազում օրինակս պիտոյ է մեզ, զի արասցուք եւ զլսողան յաշխատութիւն կացուցանեմք, այլ վասն զի ի պարտութիւն կարգեալ մարտ պատերազմի նոցա պատմութեամբն իւրեանց բարձցուք թողցուք ի մէջ զամենայն որոճումն եւ ընդէմ այնոցիկ, որք կարծեալ երեւին, թէ իցեն ինչ, արասցուք զաշխատութիւնս մեր:

Արդ, քննեսցուք, թէ իցէ ինչ, որ Հաստատեալ կայ մեծութեամբ կամ փոքրկութեամբ գիտող Աստուծոյ խորհրդոյն: Իսկ Հոգին Աստուծոյ եւ զխորս Աստուծոյ գիտէ, եւ արարածք ամենայն յանճառ խորոց Աստուածութեանն ի ձեռն Հոգւոյն Սրբոյ ակնարկութեան առնուն, որ ինչ պատշաճէ նոցին գիտել, այլ եւ Հոգին ընդ Հօր եւ ընդ Որդւոյ կեցուցիչ, որպէս եւ առաքեալ ասաց. «Աստուած է, որ կեցուցանէ զամենայն»^{3*}: Եւ դարձեալ ասաց. «Ինքն, որ յարոյցն զՔրիստոս ի մեռելոց, կենդանացուցէ զմահկանացու մարմինս ձեր՝ բնակել Հոգովն Իւրով ի ձեզ»^{4*}: Արդ, եթէ կենդանարար է Հոգին,

1* Մատթ. Ժ 20
 2* Բ Կորնթ. Գ 17
 3* Հմմտ. Բ Կորնթ. Գ 6:
 4* Հոմմ. Ը 11

զիս՝ որդի դնեն զՆա ժառանգակից կարօտելոցս ի կենցաղս: Ո՞ր արդեօք իցէ, որ այսպէս մոլեալ կատարեալ իցէ ի Հակոառակութիւնս իւր, զի ոչ լինիցի տուող երկնաւոր պարգեւացն եւ ոչ ճաշակիցէ ի գեղեցիկ բանէն Աստուծոյ եւ ոչ լինիցի Հաղորդ գեղեցիկ մասին, յորում գոյ յոյս կենացն յաւիտեանից, այլ կամի դնել զՀոգին Աստուծոյ ընդ գործս արարածոց եւ յԱստուածութենէ անտի առնել զաւելուած օտարութեան Նորա՝ զայնր, առանց որոյ եւ ոչ մի ինչ բարի գտաւ առ որդիս մարդկան: Բայց ասեն սոքա, եթէ՝ առ մեզ իբրև պարգեւէ յԱստուծոյ, եւ զպարգեւն ի տեղի փառաց տուողին Իւրոյ ոչ գիտեմք եւ ոչ համարիմք զՆա: Այո. նաեւ ես իսկ ասեմ, եթէ Հոգին Սուրբ պարգեւ է, բայց ոչ իբրև զայն պարգեւն, որ իբրև պարգեւին շնորհի առաւել մնայ առ այն, որ ընկալաւն զնա, այլ եւ պարգեւ է եւ պարգեւատու եւ տայ զօրութեամբ Իւրով յիւրայոցն, այլ ոչ եթէ իբրև պարգեւի կայ մնայ բնապէս եւ չուեալ օտարանայ ի տուողէն, այլ տայ հաւատարմապէս զպարգեւս Իւր եւ հեռանայ բնութեամբն Իւրով յամենեցունց, որ առնուն, վասն զի ոչ բովանդակի փառօք Նորա, սակայն լնու շնորհօք զորդիս մարդկան, որպէս կամագէտ Աստուծոյ կատարելութեամբ¹¹⁸ միոյ բնութեանն, զի ինքնին ի Նմանէ եւ առանց Նորա չէ ուրեք, քանզի Հոգի կենաց է, որպէս եւ ասաց Պօղոս առաքեալն՝ «Օրէնք Հոգւոյն կենաց»^{1*}, եւ որպէս գրեալ է ի Պրակս Առաքելոցն, եթէ մինչեւ զօրն պատուիրելոյ առաքելոցն ի ձեռն Հոգւոյն Սրբոյ^{2*}: Եւ յառաջ մատուցեալ ասէ. «Առջի՛ք զօրութիւն ի հասանել Հոգւոյն Սրբոյ ի վերայ ձեր եւ եղիջի՛ք ինձ վկայք»^{3*}: Ահաւասիկ եկն յառաքեալսն եւ ետ զօրութիւն եւ եղև Պարգեւատու եւ Պարգեւ, ըստ որում տեսանեմք եւ զՈրդին Պարգեւատու եւ Պարգեւ, որպէս ասաց առաքեալ. «Որ յիւր Որդին ոչ խնայեաց, այլ վասն ձեր ամենեցուն մատնեաց զՆա, եւ զիս՝ որդի ոչ Նովաւ Հանդերձ զամենայն շնորհիցէ մեզ»^{4*}: Եւ դարձեալ ասաց, զի՝ «Ծանիցուք զԱյն, որ յԱստուծոյն շնորհեցաւ մեզ»^{5*}: Եւ Տէր մեր դարձեալ ասաց, թէ՝ ահաւասիկ տամ ես ձեզ զօրութիւն^{6*}: Այսուհետեւ ճշմարիտ Պարգեւ է Աստուածն մեր եւ Պարգեւատու: Իսկ նոքա, որք ասենն վասն Հոգւոյն Սրբոյ լոկ ի լոկոյ, թէ պարգեւ

1* Հոռմ. Ը 2
 2* Հմմտ. Գործք Ա 2-4:
 3* Գործք Ա 8
 4* Հոռմ. Ը 32
 5* Ա Կորնթ. Բ 12
 6* Հմմտ. Ղուկ. Թ 1:

միայն է, զի արասցեն զՆա արարած, տառապիլն եւ աշխատին, եւ անցանէ զանցանէ ամբարշտութիւնս նոցա ընդ ամբարշտութիւնս Հրէական¹¹⁹, զի զպարգեւս Հոգւոյն Սրբոյ, որ եղև առ մեզ ի քաղցրութենէ եւ ի գթութենէ ողորմութեան Նորա, պատճառս հայհոյութեան կամին զՆոսա առնել, քանզի այսպիսի բանբասանս մուծանին ի վեհագոյն եւ ասեն, եթէ առաքումն Նորա, որ առ մեզ է, տայ մեզ համարձակութիւն, զի կոչեսցուք զԱստուած Աբբա Հայր, որպէս եւ գրեալ է, թէ՝ «Առաքեաց զՀոգի Որդւոյ Իւրոյ ի սիրտս մեր, որով աղաղակեմք Աբբա Հայր»^{1*}, զի զբարբառ, ասէ, զՀոգւոյն; զոր ընդունիմք մեք, եղիցի նա ի մէջ շնչոց մերոց:

Ի Ե-Ի Է. Բանզի ասեն սոքա, թէ ոչ ուրեք եցոյց, թէ փառաւորեցաւ Հոգի ընդ Հօր եւ ընդ Որդւոյ, այլ Հոգաբարձութեամբ, ասեն, պահեաց գիրս զայս, զի մի՛ ասացի ընդ Հօր, այլ զի Հոգւովն տացի Նմա փառք, եւ որպէս պատշաճէր, նոյնպէս եւ ետ Նմին զպատիւն: Արդ, ինձ այսպէս երեւի, եթէ յոյժ նուազեալ եւ տկարացեալ է խորհուրդ արանցս այսոցիկ մեծ ամբարշտութեամբ իւրեանց, քանզի երկու¹²⁰ սիղղոյբայիւք, որ յարեալ են ընդ միմեանս՝ ընդ Նմա եւ Նովաւ, կամին առնել զանջրպետութիւն փառաց Աստուածութեան ի բնութենէ Նորա: Արդ, յորժամ ասացին Գիրք, եթէ՝ «Ոչ ելէր ընդ զօրս մեր»^{2*}, ո՞չ ահա յայտ է, զի այն, որ ասացն դարձեալ «Մտից ի տուն Քո, տաց Քեզ զուխտս իմ եւ զողջակէզս»^{3*}, ո՞չ ահա յայտ է, զի ընդ ողջակէզս է: Եւ յորժամ ասաց, թէ՝ «Եհան զնոսա ոսկւով եւ արծաթով»^{4*}, ո՞չ եցոյց եւ յայտ արար, թէ ընդ նոսին էր արծաթն եւ ոսկին, բայց մեք ճշմարիտ խորհրդով ընդունիմք զայսոսիկ «զընդ Նովաւն» եւ «Նովաւ», զի ի բազում տեղիս գտաք, զի մեն նոքա միով զօրութեամբ, մի լուր: Լուիցուք այժմ յայսմ նոր իմաստութենէ մարդոցս այսոցիկ, թէ ասաց ուրեք առաքեալ, եթէ՝ «Հոգւով Սրբով եղիցի օրհնութիւն Հօր եւ Որդւոյ», այլ մեք ոչ գտաք ուրեք գրեալ զայս, թէ՝ Քեզ, Հայր, փառք եւ օրհնութիւն ի ձեռն մեր, քանզի օրն առաջին, զի Նա ինքն է մի, եւ ի Նմա եղև Յարութիւն Տեսուն մերոյ. մի, որ է Պենտակոստեան ի ձեռն նշանի Յարութեան իբր կրկնի մինն զեւթեամբք, եւ նոյն ինքն դառնայ եւ շրջի զանձամբ եւ կարգի ի վերայ յիսնին եւ առնէ եւթն շաբաթ՝ շրջելով միւսովս այսու, մինչեւ ի

1* Գաղ. Դ 6, Հոռմ. Ը 15
 2* Սաղմ. ԽԳ 10, ԾԹ 12
 3* Հմմտ. Սաղմ. ԿԵ 13:
 4* Սաղմ. ԸԴ 37

կատարումն յիսներեկին եւ ուղիղ կեալս մեր, զի ոչ ծուներ կրկնեմք յաւուրսն յայնոսիկ, քարոզէ նշանակին Յարութեանն, եւ յիշատակ արար կենաց մերոց, զի այլ մի՛ գլորեցաք յանօրէնութենէ կործանման մերոյ, զի զոր օրինակ ի ձեռն մեղացն գլորեցաք յԱստուծոյ, սոյնպէս ի ձեռն ողորմութեանց Նորա յարեցաք վերացաք ի կեանս նոր: Արդ, փոքր է ինձ այսուհետեւ օրս ամենայն, եթէ նստայց ասացից վանն բազում բարեաց, զոր ունի Եկեղեցի յԱստուծոյ աւանդութեամբ առանց Գրոց: Արդ, որ Գիր ուսոյց մեզ յայտնապէս, զի Հաւատասցուք ի Հայր եւ Որդի եւ Սուրբ Հոգին, բայց յայնմանէ, զի մկրտեսցուք յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ^{1*}: Եւ վասն զի ստոյգ եւ պատշաճ է, զի որ տուաւն մեզ, զի մկրտեսցուք ի Նա, պարտ եւ պատշաճ է մեզ Հաւատալ ի Նա, եւ ի Նմա պիտոյ է մեզ Հաստատել զխոստովանութիւն մեր. այսուհետեւ թողցեն արքս այսոքիկ զամենայն արամարութիւնս իւրեանց եւ տացեն զճմարիտ օրհնութիւն Հաւասարապէս անուանցս, յորս մկրտիմք մեք, ապա թէ՛ Հրածեշտ առնուն ի ճմարիտ օրհնութենէս յայմանէ, իբրու թէ՛ ոչ գրեալ է, եւ զատեն ըստ կամաց նոցա: Իսկ ապա տացեն մեզ Գիրս այսմ ամենայնի, զոր ստացեալ ունի Եկեղեցի Աստուծոյ առանց Գրոց հանդերձ Հաւատովքս մերովք, քանզի Հաստատեալ գայ ճմարտութիւն Հաւատոց մերոց ի Հարցն մերոց ուղիղ¹²¹ տւելութեամբ: Արդ, եթէ այսոքիկ, որ ոչ են գրեալ, այնչափ ճմարիտ եւ Հաւատարիմ են եւ բարձրացեն¹²² մեծ զօրութեամբ խորհուրդ ստոյգ վարդապետութեանն նոցա, արդեօք ո՞չ ներեն զայս մի բան ի տւելութենէ քարոզացն ճմարտութեան՝ կարգեալ եւ իջեալ առ մեզ, քանզի ոչ եթէ վնասակար սովորութեամբ են պէտք¹²³ սորա առ մեզ, եւ ոչ եթէ իբր ի կասել Եկեղեցւոյ Աստուծոյ եկաց մնաց առ մեզ, եւ ոչ եթէ փոքր եւ կրտսեր է զօրութիւն խորհրդոյս¹²⁴ այսոցիկ, եւ կամ նուազ առ կատարումն ճմարտութեան նաեւ ասացաք իսկ մեք յառաջագոյն, եթէ զինչ է զօրութիւն այսոցիկ երկուց բանիցս, եւ կայ առաջի մեզ ասել զկատարումն իւրաքանչիւր ուրուք ի սոցանէ առ ընկերի իւրում, եւ ոչ եթէ ընդ միմեանս կարգին իբրեւ այն, եթէ միմեանց ինչ ընդդէմ իցեն, այլ այսպէս մի մի ի նոցանէ բարձեալ կրեն զպատիւ իրերաց եւ զփառս ի ձեռն ստոյգ նշանի ճմարտութեան: Իսկ այս բան, որ ասէ, բայ «Հոգով Սրբով», իբք է, որ ցուցանէ իբրեւ ի մէջ մեր զՀոգին, եւ որպէսզի առ մեզ յարէ Նա եւ Հաղորդեցուցանէ զմեզ ընդ Աստուծոյ, եւ զերկուսին բանսս զայսոսիկ ի կիր առեալ վարիմք մեք միմն, որ յայտնէ վասն մեծութեան փառաց Հոգւոյն, եւ միւսն եւա, որ ցուցանէ

1* Տե՛ս Մատթ. ԻԸ 19:

վասն շնորհացն, որ ի Նմանէ եղեւ առ մեզ յԱստուծոյ, եւ զի ի մէնջ սովաւ զատչի օրհնութիւն Աստուծոյ, եւ զոր ինչ ճառեմք յաղագս այսոցիկ, ոչ եթէ յիմանալոյ մտաց մերոց, այլ ի կարգէ վարդապետութեան Տեսուն մերոյ, զի յոյժ յարժան յարեալ են ի միմեանս բանքս այսոքիկ, եւ որ փոյթ առնէ զնոցանէ ճմարիտ խորհրդով, օգտի ի բարբառոցն, զորս բերցուք ի մէջ յիւրաքանչիւր տեղու՞ առ ի վկայութիւն բանիս մերոյ: Արդ, բանն, որ վասն մկրտութեան փառաւորութեան ասացեալ է ի Տեսունէ մերմէ, Հարկիւ զգուշութեամբ գրեալ է ի Նմա Հաւատ այսոցիկ անուանց, եւ Նովաւ եղեալ եւ Հաստատեալ է ուղիղ կարգ Նորա, եւ նոյն ինքն է սկիզբն խոստովանութեան մերոյս Հաւատոյ, յորմէ Հետէ Հաւատարիմք ճմարիտ երկրպագուացն օրհնաբանութեան: Արդ, զի՞նչ արասցուք այժմ. պիտոյ է մեզ ուսանել յայսմ Հետէ յարանցս յայսցանէ զայսոսիկ, զոր ինչ Հարցանեմք ցնոսա: Արդ, ըստ բանի նոցա՝ ոչ մկրտիմք, որպէս ընկալաքն, եւ ոչ Հաւատամք, որպէս եւ մկրտեցաքն, եւ մի՛ օրհնեսցուք, որպէս եւ Հաւատացաքն, բայց Հաւանեցուցեն զմեզ, եթէ այսոքիկ ըստ որում ասացաքս ոչ են ի միմեանս յարեալ եւ միմեանց ընտանեցեալ եւ ի միմեանց կատարեալ, քանզի նորոգ անօրէնութիւնքս, զոր խօսին արքս այսոքիկ, զլուծումն եւ զքակտումն աշխարհիս ցուցանէ ի ճմարտութենէ անտի եւ առնել զլորել¹²⁵ մարդկան յԱստուծոյ, եւ սոքա կամակորիչք ճմարիտ ճանապարհին ոչ դադարեն քարոզել զբանս զայս, որ ասէ, բայ՝ Հոգւով ի վեր եւ ի խոնարհ, զի ոչ ունին նոքա վկայութիւնս վասն Նորա ի Գրոց, բայց վասն այսր, զի ընդ Հոգւոյն տացի օրհնութիւն բազում, բանք են վասն Նորա ի բանէն ճմարտութեան, քանզի մի են բանքս այսոքիկ միով խորհրդով եւ միով զօրութեամբ, որպէս եւ ասացաք իսկ: Արդ, եթէ ասիցեմք մեք՝ օրհնութիւն Հօր Որդւով ի ձեռն Հոգւոյն Սրբոյ, եւ դարձեալ ասեմք՝ օրհնութիւն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, մի լուր է վասն Նոցա Երկոքումբք, բայց մեք ոչ լինիմք զրկողք այնմ իմիք, որ ինչ ի Տեսունէ մերմէ խօսեցաւ եւ կամ սահմանել ինչ արտաքոյ այնմ, եւ խափանել այս ի մէնջ յոյժ Հեռի է, սակայն առ սոսս մօտ է կարի քաջ, քանզի իրն, որ մի է զօրութեամբ իւրով, թէ պակաս է սիղոյբայիւ միով եւ կամ թէ՛ յաւելուցու, չիք ինչ նմա արգել առ ի յոչ ընդունել, եւ յամենայն չափս կերպարանաց ցուցաք մեք առաջին բանիւքն մերովք, զի մի նմանութիւն ունին Նոքա առ ճմարտութիւն անդր, եւ մի է զօրութիւն Նոցա ի վերայ, որոց զմեծ Հակառակութիւնս արկեալ է մեր: Նաեւ առաքեալն իսկ կնքեաց ի վերայ բանիցս մերոց, զի եւ ինքն ի ճմարիտ միտս զայսոսիկ զբարբառս ի կիր արկեալ վարի, իբրու ցուցանէ վասն զօրութեան միոյ միոյ ի Նոցանէ,

Թէ զինչ իցեն յիւրաքանչիւր տեղւոջ: Արդ, տեսցուք, զինչ ասէ առաքեալ. «Յանուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի,- ասէ,- եւ ի Հոգին Աստուծոյ»^{1*}: Եւ դարձեալ ասէ. «Ժողովել ձեզ ի միասին Հոգով իմով Հանդերձ զօրութեամբ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»^{2*}: Եւ այսու յայտ արար եւ եցոյց ոչ ինչ աւելի գոյ զայն, որ ասէ «Նովա», քան զայն, որ «ընդ Նմայն», վասն զի մինն ի նոցանէ ի կապ անուանցն դնի, եւ միւսն եւս է կացուցիչ կարգի մարդկեղէն ուսմանն:

Ի Ը. Տեսցուք դարձեալ, թէ ոչ կացցէ պատասխանատուութիւն Հարցն մերոց վասն պիտոյիցն այսոցիկ, քանզի եւ մարդիկքն, որք եղենն մեզ վարդապետք ի սկզբանէ ճշմարիտ բանիւքն իւրեանց, արգելեալ եւ փակեալ են եւ նոքա ընդ այսու¹²⁶ բամբասանօք, զոր բերեն զկնի մեր եպիրաժողովքս այսոքիկ: Տեսցուք դարձեալ, զինչ ասէ Պօղոս առաքեալ առ կողոսացիսն. «Որ դուք,- ասէ,- որ մեռեալն էիք ի մեզս եւ յանթիլուտութիւն մարմնոյ ձերոյ, կացոյց զձեզ իւր»^{3*}: Տես այժմ, զի ժողովրդեանս ամենայնի, որք են ընդ Եկեղեցիս Քրիստոսի, ետ նոցա Աստուած զկեանս Հանդերձ կենօքն իւրովք. բայց Հոգւոյն Սրբոյ, ըստ բանին իւրեանց, սոքա եւ ոչ օրհնութիւն ընդ օրհնութեանցն Աստուծոյ կամին տալ եւ ոչ զկեանս ընդ կեանս Քրիստոսի կամին յարել, զի թէ միաբանեացեն իբրեւ զմի բնութիւն միով օրհնութեամբ, որ պարտ եւ անկ է Նմա, այս յոյժ դժուարին է յաչս նոցա: Եւ ստոյգք, որք Հաճոյ եղեն Աստուծոյ, արժանի եղեն, զի դասեսցի կեանք նոցա ընդ կեանս Քրիստոսի, որպէս եւ ասաց առաքեալ զնոսա, որք վախճանեցան յաշխարհէ աստի եւ խառնեցան ի գունդն Քրիստոսի. «Այնպէս յամենայն ժամ ընդ Տեառն լինիցիմք»^{4*}: Եւ այսոքիկ զրկողք ճշմարտութեան եւ ոչ ի մարդկան Համարի դնեն զՀոգին Սուրբ Աստուծոյ, զի լիցի ընդ Քրիստոսի, ընդ որում եւ նոքայն լինիցին: Եւ դարձեալ Պօղոս առաքեալ ասաց վասն մերոյ, թէ՛ «Ընդ Նմա վաստակիմ ես յԱւետարանի Նորա»^{5*}: Առաքեալ վաստակակից եղել Աստուծոյ ի ձեռն Աւետարանին, որ ի ներքոյ երկնից, քարոզեցաւ որդւոց մարդկան ընդ տիեզերս, եւ ոչ Հաճեալ են այսոքիկ թիւրք ի ճանապարհին Տեառն սմա

1* Ա Կորնթ. Զ 11
 2* Ա Կորնթ. Ե 4
 3* Կող. Բ 13
 4* Ա Թեսաղ. Դ 16
 5* Հմնտ. Փիլիպ. Բ 22:

ընդ Նմին զՀաղորդութիւն: Եւ թէ խօսիմք մեք ճշմարտութեամբ եւ յայնմ մեծութեան, յորում զայն անուանեսցուք մեք, զՆա մատեանս ամբարշտութեան գրին վասն մեր եւ այլանեն զմեզ վասն ճշմարիտ բանին, որ երկրորդի ի բերանս մեր: Եւ դարձեալ ասաց առաքեալ, եթէ՛ «Կեանքն ձեր ծածկեալ են ընդ Քրիստոսի առ Աստուած, իսկ յորժամ յայտնեսցի Քրիստոս եւ կեանքն ձեր, յայնժամ եւ դուք ընդ Նմա յայտնեալիք փառօք»^{1*}: Արդ, զՀոգին կենաց, որ Նա ինքն է պարգեւատու կենաց, այն, որ ինքն եղել մեզ օգնական եւ վերայկացու, զի ապրեսցուք յօրինաց անտի մեղաց, ոչ ընդ Քրիստոսի դնեն եւ ոչ զկեանքն, որ ծածկեալ են, յԱստուած տան նմա, եւ ոչ զի ընդ Նմա յայտնեսցի փառօք, խոստովանին զՆմանէ: Դարձեալ եւ վասն մեր ասացեալ է, թէ՛ «Ժառանգ եմք Աստուծոյ եւ ժառանգակիցք Քրիստոսի»: Եւ զՀոգին Սուրբ արարին տարագրեալ ի ժառանգութենէն Աստուծոյ եւ եղին օտարացեալ ի մեծութենէ Նորա, զայն, որ վկայէ Հոգւոյ մերոյ, եթէ՛ եմք որդիք Աստուծոյ, եւ զպատիւն, զոր Տէր մեր ընդ իւր եւ ընդ Հօր իւրում ետ Նմա, մեք ոչ ունիմք յանձին տալ Նմին ի տեղւոջ իւրում եւ միաբանել ընդ Նոսին. այս է գլուխ անօրէնութեան, եւ ամբարշտութիւն չիք ի վեր քան զՀարութիւնս զայս, քանզի մեք, որք զՀաւատսն Աստուծոյ Սրբով ընկալաք, յորժամ յառնեմք ընդ Քրիստոսի, ընդ իւր յերկինս նստուցանէ զմեզ, յորժամ այլափոխէ զմարմին խոնարհութեան մերոյ ըստ նմանութեան մարմնոյ փառաց իւրոց: Իսկ Հոգւոյն Սրբոյ ո՛չ զ[ն]ստելն ընդ Քրիստոսի տան նոքա եւ ո՛չ փառս ընդ Նմա Հանեն Նմա: Եւ զայն, որ մեզ ի Նմանէ պարգեւի, ոչ կամին տալ Նմին. եւ զայն, որոյ արժանի արար զմեզ Աստուած ճշմարիտ բանիւն իւրով, եւ ոչ ստի, զի մեծամեծ պարգեւաց խոստումն ետ մեզ: Եւ տուաւ մեզ պատիւ յԱստուծոյ, զի ընդ Քրիստոսի եղիցուք եւ զի «յափշտակիցիմք ամպօք ընդ առաջ Տեառն մերոյ, ընդ օդս երկնից եւ ընդ Նմա յամենայն ժամ լիցուք»^{2*}: Իսկ ընդդէմ Հոգւոյն մարտ եղեալ մարտնչիմք, եթէ՛ չիք Նմա բաժին ընդ Քրիստոսի, զոր մեր Տէրն Համարեցաւ ընդ իւր եւ ընդ Հօր իւրում:

Ամաչեմ ես աւասիկ ընդ նոսա, որք զայս ասեն, աւելորդ ամբարշտութիւնս եւ մեծ դողումն է, զի մեք ակն ունիմք փառաւորիլ ընդ Քրիստոսի, որպէս ասաց առաքեալ՝ «Եթէ չարչարանացն կցորդ

1* Կող. Գ 3
 2* Ա Թեսաղ. Դ 16

լինելոց եմք, եւ փառացն հաղորդ լինելոց եմք^{1*}, իսկ զՀոգին Սուրբ ոչ հաւանին սոքա փառաւորիլ ընդ Քրիստոսի եւ ոչ անձանց իւրեանց հաւասարեն զՆա, զի նոքա սպասեն թաղաւորիլ ընդ Նմա եւ Հոգւոյն շնորհաց տան անարգութեամբ զտեղի հնազանդութեան եւ զծառայութեան կարգն:

Եւ զի խօսեալ եղեւ այս ամենայն յինէն, ոչ թէ զի ես ինձէն բարձրացուցից զՀոգին Աստուծոյ, զի այս ամենայն փառք անկ է Նմա, զի եղիցի առ Նմին, այլ զի յանդիմանեցից զխորհուրդսն, որ ի ճշմարտութենէն ապստամբեցան, պատրաստեալ եմ ես, վասն զի նեղութեամբ կարի նեղեալ եմ ես վասն յուսոյս այսորիկ, որպէս զի փոխեցից յայսմ հայհոյութենէ զորդիս մարդկան եւ արկի զանձն իմ ի պատերազմս այս, քանզի կամին սոքա անջրպետել զփառս եւ զհաղորդութիւն Հոգւոյն Սրբոյ ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ: Եւ ո՞վ իցէ այն, յորում կայցէ խելք իմաստութեան, թէ կարիցէ զլուրս զայս անցուցանել զիւրեւ առանց հոգւոց եւ տրտմութեան, եւ կամ թէ ոչ յայտնի երեւի եւ սգիտաց սպառնալիք, որ են ի վերայ թերահաւատից, որպէս եւ ասաց առաքեալ. « Գուցէ լինիցի ումեք ի ձէնջ սիրտ չար անհաւատութեան՝ ապստամբել յԱստուծոյ կենդանւոյ»^{2*}: Արդ, այսոցիկ, որք կանս այսօր ընդդէմ հակառակ, չիք մեր բաժին, որք միաբանեմք ընդ առաջինս, որք ասացին զայս, յորում այսօր դաւանիմք: Արդ, թերեւս ոչ դողումն է այս, զի սկսանիմք մեք ընդունել, եւ ապա յետ այսորիկ ընդդէմ խոստովանութեանս մերոյ ի մեծ պատերազմ անկանիմք, եւ զոր նախ մկրտութեամբն ճշմարտեմք, միւս անգամ փոյթ յանձին առնումք սուտ առնել, քանզի Հոգւովն Աստուծոյ եղեւ մկրտութիւնս մեր ընդ Հօր եւ ընդ Որդւոյ, եւ դարձաք միւս անգամ ի վերայ Նորա, զի արասցուք զՆա ազգակից արարելոցս ի ծառայութեան եւ դիցուք զՆա ի տեղի ընկերաց¹²⁷ հնազանդութեամբ: Իսկ զի՞նչ է այս կազ հակառակութեան, զոր ունիմք մեք ընդդէմ Բարբրարին մերոյ, եւ զի՞նչ է մարտ պատերազմի այսր փոխանակ խաղաղութեան խորհրդոց, զի առեալ խորհիմք վասն Հոգւոյն Սրբոյ, որ ինչ ոչ է մերձ Նմա, ապա թէ գտցի ոք, որ փառաւորէ եւ օրհնէ զՀոգին Աստուծոյ, որով իւրիք պատշաճի Նմա եւ ասիցէ զմեծաշուք գովեստն, որ Նորա փառացն անկ եւ պատշաճ է, վնասակար լինին Նմա մարդիկ այսոքիկ, իբր թէ արտաքս քան զչափն ել այսուամենայնիւ, զոր ասաց վասն Նորա:

1* Հոռմ. Ը 17
2* Եբր. Գ 12

Արդ, նոքա ասեն, զոր ինչ վայելէ վատթարութեան անձանց, բայց մեք շնորհացն Հոգւոյն Սրբոյ, որ առ մեզն է, ոչինչ ունիմք չատուցումն, որ բաւական իցէ Նմա, եւ ոչ մինչեւ ի բանս, քանզի ըստ ամենայն խորհուրդս, զոր ունին բանաւորք, ի բոյս բարուց անցանէ զանցանէ մեծութիւն Հոգւոյն, զի թէ շարժին վասն փառաց Նորա ամենայն բանաւորք եւ խորհին ինչ ասել Նմանէ, ոչ կչուի կամ հաւասարի բանք նոցա Նորին արժանաւոր օրհնութեան, թող թէ ի տկարութենէ եւ ի նուազութեան դնիցեն զնա որդիք մարդկան անիմաստք, բայց ճշմարիտք, եթէ որչափ եւ գոյ ի կար իւրեանց մեծացուցանեն զնա, պակասեալ գտանի բնութիւնս մեր յաւելիլոյ զփառս մեծութեան Նորա, եւ ոչ թէ կարօտեալ լինի Նա գովեստի օրհնութեան փառատրութեանս մերոյ, վասն զի չիք ի մէնջ շահ օգտի ինչ Նմա, այլ շահիմք մեք զկեանս մեր՝ ոչինչ յաւելեալ ի փառս Նորա ի մերոցս աստի: Իսկ նոքա, զոր պատասխանի ունիցին, որք յանարգութեան նուաստացուցեն զՀոգին Աստուծոյ ի լսել զբանն կենդանի, որ ոչ ստի, քանզի կորուսեալ է թողութիւն նոցա յերկոցունց աշխարհաց, որք ասիցեն ինչ մի հայհոյութիւն զՆմանէն:

ԻԹ. Արդ, որք ոչ հաւասարեն զՆա ի փառս օրհնութեան ընդ Հօր եւ Որդւոյ, ոչ թէ¹²⁸ թերի ինչ իցէ բանն նոցա, այլ անցանէ զանցանէ ըստ հայհոյութիւնս¹²⁹ այլոց: Բայց մեք, որ ճշմարտեալ ունիմք զխորհուրդս Եկեղեցւոյ եւ աննեղ, պարտ եւ պատշաճ է հաւանել Նմին եւ ընդ Աստուծոյ դասել զփառս Հոգւոյն Սրբոյ¹³⁰, քանզի գրով եւ առանց գրոյ ըստ բանին առաքելոյ պատեալ են յեկեղեցւոյ խորհուրդք սուրբք, զորս պարտ եւ արժան է ընդունել, որպէս եւ ինքն ասաց. « Գովեմ զձեզ, զի զամենայն ինչ զիմ յիշէք, եւ որպէս աւանդեցի ձեզ, զաւանդութիւնս ունիք»^{1*}: Եւ դարձեալ ասաց՝ «Եթէ բանիւ եւ եթէ թղթով մերով»^{2*}, սոյնպէս կալչիք, որպէս եւ ետու ձեզ, քանզի զոր ինչ կարգաւ ետուն մեզ հարքն մեր օրհնադիրք Եկեղեցւոյ Աստուծոյ, նմանութիւնք են զօրութեան պատուիրանին, զոր գրով ընկալաք, եւ կարգաւ պահեալ է ճշմարտութիւն նոցա մինչեւ առ մեզ, զի առեալ ունին եւ գան փութով յօժարութեամբ մարդք, որք ժամանակօք առաջինք էին քան զմեզ: Արդ, վարկցուք, իբր թէ ի դատաստան եկաք մեք ընդ մարդիկս ընդ այսոսիկ առաջի մարմնաւոր դատաւորաց եւ բազում վկայօք ցուցաք զբանս մեր, ոչ թէ միաբանիմք անօրէն մտաց նոցա¹³¹, որք կացուցանեն զկամս իւրեանց

1* Ա Կորնթ. ԺԱ 2
2* Բ Թեսաղ. Բ 14

յամբարչտութեան, զի թէ ի բերանոյ երկուց եւ երից վկայից Հաստատեցի ամենայն բան^{1*}, որչափ եւս առաւել Հաւատարիմ լիցուք ստոյգ վկայիւքն, զորս նաեւ յիշատակեցաք եւ այժմ ի մէջ անծք այլեւս զմարդս սուրբս, զորս յառաջին ժամանակացն մինչեւ ցայսօր ունի Եկեղեցի, այսինքն՝ ի յայտնութենէ Բանին սկսեալ, որք փայլեցին ի մէջ ժողովրդոց եւ մեծի մարտիս մերոյ դատախազք լիցին ընդ մեզ Հակառակ չարեացն, քանզի սկսեալք ի Հնմէն ի ձեռն ստոյգ ուսմանն իւրեանց մարդիկ, որ եղենն վարդապետք բանին, զճմարիտ կարգն ցուցանեն ի ժամանակաց իւրեանց եւ այսր, քանզի ոչ եթէ իբրեւ ի մէնջ երեւեցաւ նորայն ճմարտութիւն, քանզի մեք երկեանեմք՝ ըստ բանին Յորայ^{2*}: Բայց տեսցուք քանի ինչ երէց իցէ ժամանակօք այս կարգ բանի, որ մինչեւ առ մեզ եհաս իբր ժառանգութիւն բարի ի Հարց որդւոց թողեալ: Արդ, ես առ ի ընկալայ զկարգ տւելութեան այսր յառնէ մեծէ, զի կեանք նորա ընդ երկար ժամանակօք եղեւ ի պաշտմանն Աստուծոյ, որ եւ ինքն իսկ եղեւ մկրտութեամբն տուող կենաց իմոց, եւ ի ձեռն նորա մատեայ ես ի կարգ պաշտմանէ Եկեղեցւոյ Աստուծոյ: Եւ ես ինձէն անձամբ իմով եղէ խնդրող եւ քննիչ եւ ի խոյզ անկայ, զի յուզեցից տեսից, թէ իցէ ոք յերանելի յարանցս յայսցանէ, որ ի կիր էառ եւ վարեցաւ այսու բանիւքս, որ այսօր են ընդդէմ մեր, եւ ետի ես զբազումս ոմանս յառաջնոց արանց անտի պատուաւորք ի կարգ պաշտմանն իւրեանց. եւ Հաստատունք ճմարիտ գիտութեամբն իւրեանց մեծափոյթ եւ արթունք ի բանս, բայց ոչ եթէ իբր զսոսա, որ այսօր են վասն սիրողոյբայիցն, որք ի գլուխս անուանցն կարգին ի կապ բանիցն խտրութիւն կարգին եղեւ առ նոսա, զի մի՛ Հաւասարեացեն զօրհնութիւնսն Աստուծոյ, որպէս եւ սոքա մարդկեղէն կարգաւ փոյթ յօժարութեամբ ունին բացատրել զնոսա չարաչար¹³¹: Քանզի առաջին մարդիկս յայտքիկ Հօրաբար իմն Հաստատեալ կային յուղիղ եւ ի ճմարիտ միտս: Եւ այսպէս Հաւատարիմ, որպէս եւ էինն, կային նոքա, զի է մի ոմն ի նոցանէն Երինիոս եւ Դիոնեսիոս դարձեալ ի Հոռովմ քաղաքէ, եւ միւս՝ այլ Դիոնեսիոս յԱղեքսանդր քաղաքէ, զի ինքն այս առ Համանունն իւր այսպէս գրեաց ի թղթին իւրում՝ առ ի յանդիմանութիւն մարդկան եւ ի տալ պատասխանի զանձնէ իւրմէ, յորում եցոյց եւ յայտ արար բանիւն իւրով, այսպէս գրեմ ես զբանս առնս այսորիկ, ըստ որում կայ եղեալ ի կարգին իւրում. «Զի մեք,՝ ասէ,՝ այսուհետեւ ամենայնիւ զմիաբանութիւնս առ Հարսն մեր

1* Տե՛ս Բ Օր. ԺԹ 15:
2* Տե՛ս Յովք Ը 9:

առաջինսն ցուցանեմք զկարգն եւ զօրէնս, զոր ընկալաք ի նոցանէ, Հաւասարապէս առեալ ունիմք եւ զխոստովանութիւն օրհնութեան մերոյ ցուցանեմք մեք եւ առ ձեզ առաքեմք, զի նոքօք Հանգչիցիք¹³² այսուհետեւ. Աստուծոյ Հօր եւ Որդւոյ Նորա Յիսուսի Քրիստոսի ընդ Հոգւոյն Սրբոյ փառք, իշխանութիւնս յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»: Արդ, բանից այսոցիկ ոչ թէ այլայլումն ինչ կամ փոփոխումն եղեւ, այլ որպէս էնն իսկ, նոյնպէս եւ գրեցաք զսա, զի ի ճմարիտ յօրինեալ կարգէ եւ կանոնէ գրեցաւ մեզ, որ ի Հոգւոյն մերոց, վասն զի նոքա այնպէս ընկալան եւ թէ Հոգւով Սրբով, այլ որ ինչ պարտ եւ օրէն էր ստոյգ պատասխանոյ նոցա, սոյնպէս ի կիր արկին եւ վարեցան ճմարիտ բարբառով: Եւ անդէն դարձեալ ի Հասարակած գրոյն գրեաց ընդդէմ աղանդւոյն Սաբէլուսի, որ ասենն, զի թէ երեք Անձինք են, բաժանեալ են երեքեան, եւ ոչ կամին ի մի սուրբ եւ կատարեալ Աստուածութիւն Երրորդութիւն Հաւատալ միով բնութեամբ: Եւ Կղեմէս դարձեալ Հոռոմայեցի գրեաց եւ ասաց¹³³. «Կենդանի է Աստուած եւ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս եւ Հոգին Սուրբ»: Իսկ Երինիոս այն յոյժ մերձ է ամօք իւրովք յաւուրս առաքելոցն, զյիշատակ¹³⁴ Հոգւոյն բերէ բանիսն իւրով առ ուսմանս ոմանց¹³⁵, ասէ. «Որք¹³⁶ ոչ ունին սանձս անձանց իւրեանց եւ անմիտք են եւ իջուցանեն առ ցանկութիւն մարմնոյ զկեանս իւրեանց, եւ ցանկութիւն Հոգւոյն Սրբոյ ոչ եղեւ ի նոսա ստուգապէս, ասէ զնոսա առաքեալ, եթէ «մարմնաւորք են եւ զմարմնոյ խորհին»^{1*}: Եւ դարձեալ նոյն ինքն ասաց ընդդէմ նոցա, զի «իբրեւ ոչ գտանիցի ի նոսա մասն ինչ ի Հոգւոյն Սրբոյ, օտարացեալք լիցին յարքայութենէ երկնից»^{2*}:

Եւ դարձեալ՝ Եւսեբիոս Պաղեստինացի այր պատուական բազմագիւտ բազմաքնին փորձանօք իւրովք զբան առն այսորիկ բերէ ի մէջ, զոր ինչ ասաց վասն բազմութեան կոռցն Հեթանոսաց: Եւ ասաց, ասէ, այսպէս. «Եթէ Հաւատամ ես,՝ ասէ,՝ ի բանս սրբոց մարգարէիցն, որք ծագիչ են լուսոյ գիտութեան Աստուծոյ ի ձեռն Տեառն մերոյ եւ Փրկչին¹³⁷ Յիսուսի Քրիստոսի ընդ Հոգւոյն Նորա Սրբոյ»:

Իսկ ի ճառս բազում Որոգիինէսի, զոր ի Սաղմոսն խօսեալ է, գտաք մեք, զի զօրհնութիւնսն առ Աստուած ընդ Հոգւոյն Սրբոյ արար, թէպէտ եւ ոչ յոյժ այրս այս Հաստատեալ էր ի միտս վասն Հոգւոյն Սրբոյ բազում խորհրդոց, բայց սակայն լաւ թուեցաւ սմա պարկեշտ

1* Հմմտ. Ա Կորնթ. Գ 2:
2* Հմմտ. Եփես. Դ 18, Ա Կորնթ. ԺԵ 50:

պնդակազմ¹³⁸ Հանապազորդ սովորութեան օրհնութեամբն գալ, զի երեւեսցի ճշմարիտ բարբառով: Ասէ եւ վասն Հոգւոյն Սրբոյ ի ճառ մի, զոր վասն Վեցօրէին խօսեալ է վասն Նորա^{1*}: Նաեւ ի մեկնութիւն Աւետարանին Յովհաննու յայտնապէս բանիւն իւրով երկրպագելի արար զՀոգին Սուրբ ի բազում տեղիս եւ ասաց այսպէս. «Ջուրք Աւագանին մկրտութեամբն քաւութիւն են ի Հոգւոյն եւ զաղտն, որ ի չարեաց անտի են, լուանան: Եւ ոչինչ,- ասէ,- կրտսեր եւ թերի է ի տալոյ գերկրպագութիւն Նմա ընդ Աստուածութեան, վասն զի Նովա Հաստատի Երրորդութիւն, քանզի աղբիւր է պարգեւաց ի ձեռն զօրութեան, որ ի Նմանէ, եւ տայ այնոցիկ, որք կարդանն զՆա»: Եւ դարձեալ ի մեկնութեան անդ, զոր արարեալ է նորա Հոգովմայեցւոյ¹³⁹ թղթին, եցոյց եւ յայտ արար այսպէս. «Սուրբ,- ասէ,- եւ վերին զօրքն հոգեւորք զօրութեամբ Որդւոյն Միածնի եւ Հոգւոյն Աստուածութեամբն, զոր արկանեն ի Նոսա յորդառատ, շողան եւ սողան»:

Այսուհետեւ միտ եղեալ նայեսցուք՝ քանիօն ինչ զօրութիւն է ի բանս անդ, զորս գրեցին եւ հտուն մեզ առաջինքն: Եւ զիա՞րդ մրցին ընդդէմ այնոցիկ, որք հակառակութեամբն զզուեն զՀոգին:

Նաեւ ոչ Ափրիկանոս, որ պատմեաց զառաջնոցն, ծածկեաց ինչ ի մէնջ զնմանութիւն այսր բանից վասն Հոգւոյն, այլ Համառօտիւք եցոյց եւ յայտ արար ի ճառս անդր, զոր գրեաց նա վասն առաջ ժամանակացն եւ ասէ այսպէս. «Եթէ բանս գրոց եւ ի չափս կարգի նոցա այսպէս տեղեակ եմք, եւ շնորհք հաւատոցն, որ եղեւ առ մեզ, ոչ ծածկեցաւ ի մէնջ, բայց մեք խոստովանիմք ի Հայրն, որ ետ մեզ, զոր ինչ իւրն էր, ի ձեռն Փրկչի եւ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, Որում փառք եւ մեծութիւն յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»: Արդ, եթէ իցէ այլ ինչ ի գիրս արանցս այսոցիկ բանք, զի հարեւանցի իցէ եւ փոքրագոյն ըստ խորհրդոյս այսորիկ պատմեալ, ոչ է արժան կարծել, թէ նենգութեամբ եւ խորամանկութեամբ խօսեցեալ իցէ ի նոցանէ, զի թէ մեծամեծք կան վառապանք անձանց իւրեանց՝ ունելով զհաւատս ճշմարիտս, զինչ պիտոյ է ի մէջ բերել, զորս ըստ դիպող ժամուն խօսեցան եւ ոչ նենգութեամբ ինչ: Եւ մեք թէպէտ եւ ոչ երկայն բանիւք ցուցաք վասն ճշմարտութեան, զոր լուաք ի ճառս սոցա, սակայն փոյթ յանձին կայաք, զի գոյժ արկցուք, փախուցուք զմարդիկ ի նենգութենէ նոցա, որք զրկողքն են Հոգւոյն Աստուծոյ, որք եւ ոչ վկայիւք կարող են ճշմարիտ գատութիւն երեւեցուցանել եւ ամենայն

1* Նախադասութեան միտքն աղաւաղուած է. յունարէն բնագրում խօսքը Յովհաննու Աւետարանի մեկնութեան վեցերորդ գրքի մասին է (col. 204B):

եպերանք ըստ մեր նոցին շատխօսութենէ: Սակս որոյ եւ բերաք մեք զվկայութիւն արանցն, որք յառաջ երիցունքն էին ժամանակօքն իւրեանց, որովք ցուցաք, թէեւ նոքա ոչինչ վարանեցան ի ճշմարտութենէ անտի քարոզել զՆա ի գիրս իւրեանց: Արդ, բերցուք դարձեալ եւ զայս յաւելուածս, ի մէջ¹⁴⁰ առաջին հարցն մերոյ թուեցաւ պատշաճ, զի զշնորհս լուսոյ երեկորին մի՛ զրկեցեան յօրհնութենէ իւրեանց, այլ յերեւիլ լուսոյ երեկորին միշտ տան վասն Նորա օրհնութիւն Երրորդութեան, բայց թէ ով իցէ գտող օրհնութեան, որ վասն թիւն Երրորդութեան, բայց թէ ով իցէ գտող օրհնութեան, որ վասն ճրագի, զայն ոչ գիտեմք մեք, այլ ժողովուրդք ամենայն ընդ Եկեղեցիս Քրիստոսի սկսեալ ի բազմամեան ժամանակէ առեալ ունին զօրհնութիւնս զայս եւ երբէք յուժեքէ ոչ ասացաւ օրհնութեանցս օրհնամատոյց, թէ ամբարշտութեամբ առնեն, քանզի ասեն յօրհնելն օրհնանց, թէ՛ «Օրհնեմք մեք զՀօր եւ զՈրդի եւ զՍուրբ Հոգին»: Իսկ իւրեանց, թէ՛ «Օրհնեմք մեք զՀօր եւ զՈրդի եւ զՍուրբ Հոգին»: Իսկ եթէ գիտակ ոք իցէ օրհնութեան, որ ասացեալ է Աթանազիսէս¹⁴¹ վկայի, զոր իբրեւ զհաճ մեծ եթող որդւոց իւրոց զկնի իւր, յորժամ քրիստոսեան եւ առնու զմասն եւ զբաժին վկայութեան ի ձեռն կիզմանն իւրոյ: Եւ ինքն ճշմարիտ վկայս այս¹⁴² գիտէր յառաջ եւս զիւրհուրդս վկայից ընկերաց իւրոց, թէ զորպիսի ճշմարտութիւն ունէին նոքա առ Հոգին Սուրբ:

Իսկ արդ, զբանս մեծին Գրիգորի ընդ ո՞ւմ եղից եւ Համարեցայց զնոսա, բայց թէ՛ ընդ առաքելոցն եւ ընդ մարգարէիցն, այն, զի նովին Հոգւովն Սրբով, զՈր զգեցեալն էին նոքա, եւ ինքն արար զվարս կրօնից իւրոց եւ ընդ նոսին հետս շաւղաց արար զգնացս բնակութեան զամենայն աւուրս կենաց իւրոց, որպէս հրամայեն պատուիրան Աւետարանին, սոյնպէս եւ գործ Նորա յաշխարհի աստ եւ փոյթ յօժարութենէ: Եւ ես վարկանիմ զիս վնասակար առ ճշմարտութիւն, եթէ ոչ Համարեցայց զհոգի առնն այն արդարոյ ընդ այնոցիկ, որոց եղեւ ընտանութիւն նոցա վարուք կրօնից ընդ Աստուծոյ, քանզի լապտեր մեծ էր, որ լոյս տայր յեկեղեցուջ Աստուծոյ, որ յայնմ ժամանակի զօրութեամբ Հոգւոյն Աստուծոյ, զոր զգեցեալն էր, յամենայն կողմանց ընդ թշնամոյն մարտնչէր եւ զամենայն բանակս դիւացն փախստեայ Հալածան տանէր նա եւ բանիւն շնորհաց, զոր ունէր յԱստուծոյ ի լուր հաւատոցն, առ ինքն յափշտակէր զդիւապաշտ կռապարիշտսն եօթն եւ տասն¹⁴³ քրիստոնէիւք, որ ի նայն յարեալն էին, եւ նուաճիչ դարձուցիչ ի թանձրախիտ կռապաշտութենէն լինէր նոցա առ գիտութիւն անդր Աստուծոյ եւ զամենայն ժողովուրդն ստորիկատուկացւոց եւ քարիտիկացւոց Հանդերձ ամենայն զաւառ-

նաւն ի քրիստոնէութիւն կացուցանէր: Եւ ինքն այրս այս արդար զգետսն յորդարուի ի գնաց իւրոց ընդ միւս այլ կողմն խաղացոյց բանիւն Աստուծոյ եւ զծովակ մի մեծ բազում ջրարրութեան չորացոյց ցամաքեցոյց ժլատութեամբն, որ ի մէջ երկուց¹⁴⁴ եղբարցն եղև Հակառակութիւն: Իսկ յայտնութիւնք առ յապա ժամանակաց, որ ինչ Հանդերձեալ էին լինել, այնպէս գտեալ կային ի նմանէն, որպէս զի ի նմանութիւն մարգարէից էր նա յամենայն տեղի, զոր ինչ եւ ասէրն: Եւ եթէ նստայց պատմեցից զքանչելիսն, որ եղեն ի ձեռն նորա, յոյժ բազում են եւ անցանեն զանցանեն ըստ խորհուրդս մեծամեծ ճառիւքն իւրեանց, քանզի այնպէս լինէին ի ձեռն նորա նշանք եւ արուեստք զօրութեամբ Սուրբ Հոգւոյն, զի ի թշնամեաց անտի ճշմարտութեան Մովսէս երկրորդ անուանեալ կոչէր: Քանզի զամենայն ինչ, զոր եւ գործէր, բանիւք եւ արգեամբք զհաւասարութիւն աշարջութեան լուսոյ առեալ ունէր, եւ ակնարկութիւն երկնաւոր զօրութեան խաղայր շրջէր ընդ նմա յիրս աներեւոյթս: Եւ մեծամեծ սքանչելիք առնս այսորիկ ի գաւառսն, յորսն ընկալան զնոսա նորք եւ վաղահասուկք, եւ այնք են երկայն յիշատակք նոցա յԵկեղեցին Աստուծոյ: Զի չէ եւ ոչ մի ժամ, որ կարէ ծածկել զնոսին՝ ո՛չ զբանս եւ ո՛չ զգործս նորա եւ ո՛չ զյօրինեալ կարգսն եւ ո՛չ զսահմանս նորա պայմանաւորս, որք Եկեղեցիսն¹⁴⁵ Աստուծոյ եղան, կարգեցան ի նմանէն, այլ նոքօք խրատին մարդիկ ժողովոցն այնոցիկ, եւ նոքօք հաստատեալ են եւ ի սկզբանէ ի վերայ նոցա ուղղին, կարգին ամենեքեան, որք պաշտեն զԵկեղեցիսն¹⁴⁶ Աստուծոյ: Քանզի ըստ նորայոցն կան եւ այլ ինչ յաւելուած ոչ առնեն ի վերայ նոցին, այլ առեալ ունին ի նմանէ զկատարումն եւ զհաստատութիւն բաւանդակ պայծառազեղ իւրաքանչիւր գեղովք: Արդ, այժմ բանքն ճշմարիտք Գրիգորիոսի ընդդէմ եւ Հակառակ են այսր աւուրց մարդկան, զի օրհնութիւնք սոցա այլափառութեամբք պատճառեալ են: Իսկ ճշմարիտ օրհնութիւնն, զոր ետ այրս այս Եկեղեցեացն¹⁴⁷ Քրիստոսի եւ ճշմարտութեամբ պահեալ է առ նոսին զկատարումն հաստատեալ, թէ ուղիղ փառատրութեան Երրորդութեան բաւանդակէ¹⁴⁸ եւ ոչ ինչ վաստակէ զյիշատակեալն յառնէս յայսմանէ բերէ բերել ի մէջ ի պէտս հաւանութեան լսողաց: Նաեւ Եփրեմ¹⁴⁹ այրն¹⁵⁰ Աստուծոյ սոյնպէս վկայէ բանիւքն, զոր խօսի ճշմարիտ հաւատոցն իւրոց, զի ի ճանապարհ արդարութեան են գնացք նորա ուղիղ փառատրութեամբն իւրով: Եւ Մելիտոս դարձեալ սովին այս(ո)ւիկ ճշմարիտ խորհրդովէ էր, որպէս եւ վկայեն վասն նորա, որք ընդ նմայն էին:

Եւ արդ, զի՞նչ պիտոյ իցէ մեզ բազումս խօսել վասն առաջնոցն, զի ահաւասիկ եւ արեւելք ամենայնի գիտութիւն ճշմարտութեանս այսորիկ Հաղորդեալ են եւ բարբառ օրհնութեանցն նոցա նովաւ խառնեալ է յերեւելի խօսս լեզուի իւրաքանչիւր գաւառացն¹⁵¹: Ես եւ յառնէ անտի, որ էր ի Միջագետաց¹, լուսայ գայս, զի լեզուաւն իւրով ուղիղ էր եւ ի խորհրդովն՝ ճշմարիտ յոյժ: Եւ ասէր այսպէս, թէ ըստ լեզուոյ աշխարհին իւրեանց ոչ մարթի այսպէս տալ զճշմարիտ օրհնութիւն Երրորդութեանն, բայց եթէ ի բերան անկանիցի սիղղոբայն, որ անուանեալ կոչի «վաւ», ըստ իւրեանց լեզուին «եւ» թարգմանի, ըստ մեր լեզուս՝ «ալփա», որ ի սկիզբն աստուածեղէն անուանցն դնի եւ այսպէս ասի. «օրհնութիւն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ»: Նաեւ մեք՝ կապապողովկացիքս, ըստ լեզուիս մերում ուղիղ առնեմք զօրհնութիւնն մեր եւ գաւառք ամենայն ըստ իւրաքանչիւր լեզուաց, զի բաւանդակ զկատարեալ օրհնութիւն հանն Երրորդութեան: Եւ ամենայն Արեւմուտք մինչեւ ի Հիւսիս եւ քրիստոնէութիւն ընդ ամենայն տիեզերս այսու ճշմարիտ օրհնութեամբ առնեն զնորուածս իւրեանց առ Աստուած: Զիա՞րդ պապ եւս միայն երեւիմ մարդկանս այսորիկ նորոգախօս փոքր բանիւս իմով, որ յոյժ կրտսեր եմ, քան զամենայն մարդիկ, ուր ամենայն ազգք եւ քաղաքք բազումք զյիշատակ ճշմարիտ օրհնութեանս այսորիկ առեալ ունին ի բերան, եւ ընդ ամենայն տիեզերս առ ամենայն մարդիկ, որք մօտ են առ ճշմարտութիւն, երէց է ճշմարիտ բանս այս, զի ոմանք, որք եղեն սիւնք հաստատութեան յԵկեղեցիսն Աստուծոյ, բանիւ եւ գիտութեամբ եւ զօրութեամբ Աստուծոյ եւ անուանեցան ի գեղեցկութիւն իւրաքանչիւր իշխանութեանցն մեծք եւ զօրաւորք, նոքա եղեն պարգեւտուք օրհնութեանս այսորիկ բանիւն իւրեանց առ ժողովուրդս Աստուծոյ: Եւ ահա վասն այս ճշմարտութեանս մեր զկնի գալոյ կարգեցան ի վերայ մեր պատերազմք իւրաքանչիւր բանականացն, եւ ոսիսքն մեր եւ չարախօսք զմէնջ են ի գեօղս եւ յազարակս բազումք ոսիսքն մեր եւ չարախօսք զմէնջ են ի գեօղս եւ յազարակս բազումք յիւրաքանչիւր գաւառաց, եւ այս ամենայն մեծ տառապանք են ի սիրտս մեր, որք դէտ ակն ունիմք խաղաղութեան, բայց եւ վարձն համբերողաց մեծ է, որք երկայնամիտ են¹⁵²:

Արդ, յայսմհետէ փոխանակ այսր ամենայն ճշմարտութենէ իբրեւ զանօթս զինու պողովատիկ երկաթեայ զդառն դատաստանն սրեցին ի վերայ մեր եւ հուր բորբոքեալ բոցախառն աւելի քան զհնոցն Բարե-

1* Ըստ յունարէն ձեռագրերում առկայ յուսանցքային գշումի՝ կեսարացին այստեղ նկատի ունի ս. Եփրեմ Ասորուն (306-373) (տե՛ս Migne, PG, t. 32, col. 208B, ծան. 12):

լոնի¹⁵³ վառեցին կուտակեցին զէզադէզ ի վերայ մեր իւրաքանչիւր սպառնալեօք, բայց ինձ ահ եւ երկիւղ աւելի քան զայս այլ ոչ գոյ զահի հարկանել եւ զարհուրել ի սպառնալեացն Աստուծոյ՝ հաւատացեալ այնմ, զոր ասաց Քրիստոս՝ աններելի, որ հայհոյէ զՀոգին Սուրբ Աստուծոյ, մի՛ թողցի նմա՜*, եւ որք ունին զհաւանութիւն յանձինս, բաւական է պատասխանատուութիւնս այս վասն Հոգւոյն Աստուծոյ, քանզի հաստատեցաք զբանս ի սուրբ բարբառոց առաքելոցն եւ մարգարէիցն եւ յոմանց, յորոց հաւատարիմ եղեւ ճշմարտութիւն հաստատուն կարգօք եւ ստոյգ սովորութեամբքն, վասն զի յորմէ հետէ քարոզեցաւ Աւետարանն ընդ Եկեղեցիս Քրիստոսի ճշմարիտ օրհնութեամբս այս, որ մեծ է քան զամենայն, հաստատեցաւ միտք Եկեղեցւոյ մանկանց: Արդ, վասն զի առաջիկայ նոր մեծ եւ ահեղ սոսկալի Դատաստանին պատրաստեալ ենք կալ յատենի, զի անդ եղիցի պատասխանատուութիւնս մեր, արարաք զայս աստէն ի հանգիստ անձանց մերոց, զիարդ ունիմք մեք զօրհնութիւնս վասն Հոգւոյն եւ մեծ քան զամենայն ունիմք ցուցանել զպատիւ Հոգւոյն ի ձեռն նշանի մկրտութեան, յորում եառ զՆա ի թիւ եւ ի պատիւ Տէր մեր ընդ Իւր եւ ընդ Հօր Իւրում, զի ի ձեռն այսր խորհրդւոյ հասարակաց ի գիտութիւն Աստուծոյ մեք ամենն[ք]յան նկրտ[ս]ցուք: Խնափանեցի, արդ, այսուհետեւ ի մտաց մերոց զարհուրումն¹⁵⁴ եւ շտապ տագնապի ահի եւ երկիւղի արանցս այսոցիկ, վասն զի ամենայն ծուխք մտաց իւրեանց նուաղին եւ խոնարհագոյն այսր խորհրդոյ մնան, զի չիք ինչ ի նոսա, որ արժանի իցէ Աստուծոյ: Իսկ այսոքիկ թշնամիքս, որք հակառակք են, եւ ընդդէմ զի՞նչ պատասխանի ունին փոխանակ հայհոյութեան իւրեանց, որ զՀոգւոյն Աստուծոյ է, զի ո՛չ ի փառացն, զոր ետ նմա Տէր, պատկառին եւ ո՛չ ի սպառնալեացն, որ վասն Նորա, երկնչին:

Արդ, եթէ կամիք, եղբա՛րք, հասարակաց խորհուրդս այս բարի եղիցի զնոցանէն, զի դարձցին նոքա յայսմ մոլորութենէս, քանզի եւ ես իսկ ինձէն յաղթս կամ առ բարեբար ողորմութիւնն Աստուծոյ, զի արկցէ զխաղաղութիւն Իւր ի սիրտս նոցա, որք կռիւ եղեալ մարտնչին ընդդէմ մեր ի մրցումն ճակատու, որպէս զի խոնարհեալ Հոգւով սիրոյն Աստուծոյ՝ յանգչիցին ցածնուցուն յամբարհաւածութենէ իւրեանց: Ապա թէ այս դիմադրութիւնս ըմբռնեալ է զնոսա, եւ ոչ կամիցին հանգչել ի չարեաց իւրեանց, մեզ տացէ Աստուած երկայնմտութիւն, զի համբերեցուք մրրկեալ բարկութեան նոցա

1* Տե՛ս Մարկ. Գ 29:

չարեաց, քանզի մարդք, որք եղին զանձինս իւրեանց ի մահ վասն Աստուծոյ, ոչ թէ զի չարչարին փոխանակ հաւատոցն ցաւէ նոցա, այլ թէ ոչ ոք մատուցանէ զնոսա ի մարտ հանդիսի: Նաեւ բռնամարտիկք իսկ ըստ բնութեանս ոչ ի մտանելն ի հանդէս ասպարիսին¹⁵⁵ եւ յլրմպելն զգանն տրտմին: Այլ թէ ոք ոչ մատուցանէր զնոսա ի մարտ հանդիսին, մի՞թէ իցէ այսուհետեւ ժամանակ, զի դադարեացէ ոք, որպէս եւ Սողոմոն ասաց. «Այր հանճարեղ պահէ զժամանակս համբերեալ լուութեամբ»^{1*}: Քանզի զի՞նչ օգուտ լիցի ի բանէս մերմէ յայսմ խոովեալ ժամանակի, յորում ոք որ աղաղակէ իբրեւ ընդդէմ օղոց, որ հատանէ զձայն բարբառոյ իւրոյ դատարկութեամբն: Սոյնպէս եւ յայսմ աղմկի խոովութեան աշխարհիս, որ առեալ ունի զմարդկութիւնս ամենայն խորհուրդք մտաց կորուսեալ, եւ ոչ գոյ ոք, եթէ առ դիմամարտութեան տան ընդդիմամարտութիւն¹⁵⁶, այլ նմանն սոքա աչաց, որպէս մոխիր ընդ մրրկեալ օդն հոսեալ կուրացուցանէ ի տեսութենէ, նոյնպէս մոլորութեանս այսորիկ չփոթ սաստկացաւ ի բնակիչս աշխարհի եւ խլացան ծանրացան ամենայն լսելիք ի պէս պէս ապուշ խորհրդոց, եւ ո՛չ բողոք եւ ո՛չ գոյժ եւ ո՛չ բարբառ եւ ո՛չ ճշումն լսելի լինի նոցա, եւ մռնչիւն գոչելոյ դառն հառաչմանն յամենայն կողմանց կուտակեալ ելանէ այն, զի բազում տառապանք եւ նեղութիւն մերձեալ է առնել զգլորումն կործանման ամենայն մարդոյ:

Լ. Արդ, նմանեցուցանեմ զմեծամբոխ խոովութեանս այսր, որ գոյ աշխարհի, դառն եւ խիստ պատերազմի, զոր առնեն ի վերայ ծովու նաւարկեալքն, որպէս նոքա ի մթերեալ Հին ցասմանէն գան պատահեն հանդէպ իրերաց եւ զինուք եւ նետաձգութեամբ եւ քարամբք պարսից զնեղութիւն մրցմանն սաստկացուցանեն ի վերայ իրերաց, կարգեալ ելանեն ընդդէմ¹⁵⁷ միմեանց պատրաստութեամբ մեքենայից նաւկործանաց Հնարեալք, զի անտի եղիցի յաղթահարելն եւ կործանելն զիրեարս առանց ողորմութեան, եւ մինչդեռ նոքա մռնչեալ բարկութեամբ սրտիւ, յայնժամ խրամատէ զցասումն բարկութեան նոցա մրրկեալ Հողմն, որ զարթչի ի վերայ նոցա սաստիկ որոտմամբ եւ կուտակէ ստէպ ստէպ զմառախուղն մթապատ ալեացն բարձրադէզ կուտակօքն ի վերայ նոցա, եւ մածեալ ամպն մռայլեալ եւ մէզն թղբեալ զպատերազմողօքն առ ի յոչ տեսանելն զիրեարս կամ գիտել զմիմեանս, զի կորեաւ ծանօթութեան ի միմեանց, եւ երկինք եւ երկիր ծածկեցան աղջամղջաւ զմարտ պատերազմի նոցա, եւ յաւել եւս ծովն,

1* Առաւ. ԺԱ 12

յորում ենն զխռովութիւն ի վերայ նոցա, զի եռանդնացեալ ալեօքն սաստկացոյց ի վերայ նոցա զՉուրսն յոյզայոյզս: Եւ դարձեալ անձրեւն Հեղաւ ի վերայ նոցա դառնաշունչ, եւ իւրաքանչիւրոցն Հարուածքն խառնեցան ի վերայ նոցա ալեացն բարձրադէզ կուտակօք Հողմք սաստիկք անձրեւաց իջումն, եւ աղմկով շփոթին, յոյս կենաց իւրեանց կորեաւ առանց Հանճարոյ, եւ ստերիւրեալ, խոտորեալ՝ գատան, մեկնեցան իւրաքանչիւր նաւքն ի միմեանց եւ են ոմանք ի նաւացն, որք մատնեցան ի կորուստ, եւ կէսքն ի նոցանէ կապարճս դարձուցին եւ եղեն փախստեայք ի Հողմոց անտի, որ կոծէր զնոսա յամենայն կողմանց, իսկ այլքն ընդ միմեանս մարտուցեալք նաւվարքն եւ որք ի նաւին զմիմեանս փողոտեն, վասն զի ամենայն մարդ եղեւ նաւավար ծովատեղեակ անձին յաղմուկ խռովութեան, եւ յաղաղակել նոցա յամենայն կողմանց խառնեցան բարբառքն ընդ միմեանս, զի փրփրի ծովն կուտակողէզ ալեօքն ի վերայ նոցա: Եւ Հողմքն խառնեցան ի բարբառ նոցա՝ շնչեալ սաստիկ մրկլաւ, եւ նաւքն յանկարծակի Հարան ընդ միմեանս եւ կացուցին մեծ ամբոխ ի վերայ միմեանց մարդիկ, որք ի նաւ անդ էին եւ ի չարչարանաց անտի Հարուածոցն արկին զաղաղակ եւ զճայն ճչելոյ, մինչ զի ոչ երեւել ո՛չ նաւապետ եւ ո՛չ նաւավար, ոչ որ լսէ եւ ոչ որ ունկն դնէ, եւ ի դառնութենէ շփոթմանն խռովութեան ոչ գոյ իրք երեւելիք ի յորդութենէ չարեացս եւ արկեալ սուրբ թշնամութեան ոչ ընկրկեցաւ եւ ոչ դարձաւ ի Հաշտութիւն, այլ ի նոյնն մոլեալ կան, թէպէտ եւ յոյս կենաց իւրեանց Հատաւ, սակայն ի մահուն ընդ հակառակ մարտն մարտնչին, եւ յայս ամենայն վիշտս ի փառս սնապարծս մոլեալ կայ անձինք նոցա, զի թէպէտ եւ անձինք նոցա ընկղմեալ կայ ի խոր ծովուն, սակայն յառաջին վատթարութեան եւ ի մեծ հակառակութեան կան նոքա: Արդ, ըստ այսմ նմանութեան զպատերազմ զայս, զոր ունիմք, բերցուք ի մէջ եւ զպատերազմ արիանոսացն Հանդերձ Հերձուածովքն դիպեցուք զոլ զկուրա մարտին, զի կարգեցաւ ընդ մեր իբրեւ պատերազմակից եւ ել լի ցասմամբ ընդդէմ Եկեղեցեաց Աստուծոյ, քանզի ի նմանութիւն պատերազմողաց արարին ընդ մեր զմարտ Հակառակութեան իւրեանց եւ Հնութեամբ Հերձուածոյն, որ մթերեալն էր ի նոսա, յարուցին զկուրի ի վերայ մեր յառաջագոյն ի մասունս բազումս բարձանեալ զպատերազմն, բայց ի ծածուկ, քանզի թշնամութիւն Հասարակաց էր, եւ Համբերութեամբն մեք ծածկեալ կայաք, եւ գաղտ ատելութեան մերում ոչ գոյր Հաշտութիւն ի չար կամաց անտի: Իսկ չարժումն եւ աղաղակ խռովութեան, որ թարթեալս այսօր ի վերայ Եկեղեցեաց Աստուծոյ ի ձեռն այսց արանց, որ զմեծ զբօսանք խռովութեան ծովու չար իցէ քան զայս, զի խրամատեցան ի

սմ սահմանք աստուծաշտութեան անկարգութեամբ, եւ կորեան սուրբ օրէնք Հարցն մերոց Հիմն Հաստատուն ճշմարիտ վարդապետութեան եւ արարին տատանումն, եւ կալաւ խռովութիւն զամենայնս, թագաւորեաց ամբոխ յամենայն մարդ, եւ նուաղեց Հետք մարդկան գնալ ի ճշմարիտ ճանապարհ, մեծ մոլորումն կալաւ զամենեանս, եւ անկաք ընդ միմեանս. զի յիրերաց վերայ կործանեցուք, եւ թէ ոչ գտանի պատերազմող կործանել զախոյեանն իւր, այն, որ առ նմայն կայ, եւ թուի, թէ թիկունք է նորա, փողոտեաց գնա փոխանակ թշնամոյ: Եւ մինչև ցայս վայր է Հաղորդութիւն մեր սիրով առ միմեանս, ապա թէ մնացուք յայնոսիկ, զոր ատեամքն, եղեւ բարեկամութիւն մեր ատելութիւն Հանապազորդ պատերազմաւ: Եւ ո՛վ կարիցէ պատմել զվրիպումն չարեացս, յորում կամք մեք, զի ոչ ոք մնաց մեզ յօգնականաց, եւ ոչ է ապրեցուցիչ մեր ի թշնամեաց, քանզի որք ի մէջ ղօղեցան ի թշնամեացն եւ ի սաստկութենէ նոցա Հնարին ապրեցուցանել զանձինս իւրեանց, վարեն զնոսա բռնութեամբ յապահով խղաղութենէն եւ նենգեն բարկութեամբ: Իսկ արք ճշմարիտք, որք են յեկեղեցիս Աստուծոյ ի բարձանեալ եւ յերկմտեալ մարդոց, որք սքողեն զչարիս իւրեանց նենգութեամբ, Համբերեն ամենայն փորձութեանց, իսկ կէսք ոմանք, որք թշնամիք են Հոգւոյն Սրբոյ, եղեն նոքա ի Հաւատոցն իւրեանց վրիպեալք եւ զնաւուղիզսն փրկութեան եւ կենաց իւրեանց առին արկին ի ծով՝ առ ի կորուստ անձանց իւրեանց: Բայց աղմուկ խռովութեան, որ ի դատաւորաց աշխարհիս, եկն եւ Հաս ի վերայ ժողովրդեանն Աստուծոյ. ո՛ր Հողմ մրկախառն սաստկագոյն իցէ, թէ Համեմատեցի նոցա նաեւ սուգ տրտմութեան, եւ մռայլ մթին կալաւ զԵկեղեցիսն Աստուծոյ, զի ընկեցեալք գտան զլխաւորքն ի նոցանէ, որք էին ի լոյս Հոգւոց ժողովրդեանն Աստուծոյ ճշմարիտ վարդապետութեամբն իւրեանց: Եւ այս է բռնութիւն Հակառակամարտիցն առաւել ի վերայ մեր չարչարանք ահի եւ երկիւղ ի դատաւորացն, որ Հարկանէ զմեզ արհամարհանօք եւ երկեցուցանէ զխիղճ եւ զխիթ խորհրդոց եւ ի մարտ պատերազմիս, յորում եմք, չար եւ դառն ատելութիւն ոգւոյ մեզ ընդ միմեանս: Եւ ոչ ոք զօրէ զընդդիմադրութիւն¹⁶⁰ կուտոյս մեր, որ ամփոփէ ի խաղաղութիւն, զի թէ է՛ր տեսուչ այսօրիկ ընտրէաք մեք զՀանգիստ այսօր այսու կենօքս աւելի քան զվարճն, որ խոստացեալ է մեզ ի վախճանի Աստուծոյ, քանզի ահա իւրաքանչիւր ոք ի մէջ յանձին իւրում սպանող լինի ընկերի իւրում, եւ զօրացան, սաստկացան բարբառք գուժի ի միջի մերում ի սրոյ անտի Հակառակութեան, եւ ի չար աշխատութիւնս, յորում մեք եմք, ոչ է եւ ոչ մի Եկեղեցի, որ ոչ լի բովանդակ լցեալ է սովաւ, քանզի ի խօսել զուղիղ ուսումն ճշմարտու-

թեան՝ կոփեցաք եւ սանձեցաք եւ աստըստին յայսմ ճշմարտութենէ մերմէ ելին ոմանք եւ առ հրէութիւն անդր կցեալ յարեցան ազդամար բանին իւրեանց: Եւ կէսք ոմանք իջին առ կռապաշտութիւն անդր ի մուծանեն զընտելիւնսս, որ ոչ նմանեն միմեանց բանիւն իւրեանց եւ ոչ Հաւանութեան բանիւն Աստուծոյ, որ ի Գրոց անտի է, միաբանեցան եւ ոչ տւչութեան առաքելոցն ետուն զմիտս իւրեանց կեալ Հաստատեալ ի վերայ նորա: Բայց նշան սիրոյ ի միջի մերթմ միայն այս երեւի, եթէ ըստ կամս միմեանց խօսեցուք չար(ա)չար: Ապա թէ ոչ լինիցի, խափանին քակտին ամենայն կազմութիւնք ի թշնամութենէ անտի, որ տիրէ ի միջի, քանզի սուտ առնեն զբանն ճշմարտութեան եւ Հաւատարիմ Համարին, եթէ Հաղորդեսցի ոք ի մեղս անդր մոլորութեան կեղծաւորութեամբ, վասն զի սիրելի եւ գգուելի են մեզ վնասք միմեանց միայն, զի միաբանեցուք նոցա եւ ոչ զի Հաւատացուք միմեանց ի բարի անդր, քանզի որ խօսի զճշմարտութիւն ի միջի մերում եւ մերձ է ի ստուգութիւն անդր, չիք չարիք, զոր ոչ գտանեն. եւ ներկենն ի վերայ այնպիսոյնն, բայց աղմուկ խռովութեանս, որ ի միջի մերում է, առ ամբարիչտան մեծամեծ շահ օգտի Համարեալ է: Եւ ի վերայ ամենայն շփոթմանցս չիք կրօնք յօրինեալ վարուց նոցա եւ ոչ ճշմարտութիւն կարգաց նոցա, եւ ոչ Աստուած ի գործս նոցա ինքեանք խնդրեն անձամբ անձանց զքահանայութիւն եւ ինքեանք ինքեանց գրեն զձեւ առաջնորդութեան յափշտակութեամբ: Եւ այս բուռն խարդախութեամբ իշխանութեան ճգնեալ նեղեալ են անձինք իւրեանց, կամին ունել իշխանութիւն ի վերայ Եկեղեցեաց¹⁵⁹ Աստուծոյ, եւ զոր ինչ ետ Հոգին Սուրբ կարգ արդարութեան յԵկեղեցիս Աստուծոյ, խոտան եւ անարգ արարին ամբարհաւանութեամբն իւրեանց, եւ զոր ինչ յԱւետարանէ անտի տուաւ մեզ փառաւոր կարգաց յօրինուածք, տգեղացուցին զնա՝ շփոթ վնասուք յանձինս իւրեանց, զի ամենայն մարդ սնապարծ փառօք առանց Աստուծոյ խորխորհեալ է իւր մարտ վնասու իշխանասիրութեամբ, եւ զայս եղեալ ի միջի՝ ամենայն ոք մղել կարծէ զընկեր¹⁶⁰ իւր ի դէմս երեսաց գործոյ իշխանութեան, զի ինքն երեւեսցի ի միջի առնուլ գտեղի Աստուծոյ գլխաւոր նստելով, բայց ոչ եթէ ուղղութեամբ ինչ, այլ լի բաւանդակ ամբարշտութեամբ, քանզի բուռն եւ Հարուստ մաքառմամբ իւրեանց բռնադատեն, զի առցեն զայն ինչ, որում ոչ են արժանի: Եւ եղեւ այսուհետեւ չար իշխանութիւն առաջնորդութեանս, զի վասն իշխանասիրութեան ժողովրդեանս Աստուծոյ ճգնին առնուլ գտէրութիւն եւ արբեալք ի սէր նորա, զի Կոցենն ի նոյնն Հնարս Հանգստեան իւրեանց: Արդ, այժմ խափանեալք գտան եւ առանց գործոյ Հրամայողքն ճշմարտութեան, զի ոչ ոք զայ զկնի Հաւանութեան նոցա, այլ

Հպարտացեալ ամբարհաւանութեամբն յայս Հային, զի ի ձեռն մեղաց գոցեն զհաճոյս կամաց իւրեանց: Եւ արդ, առանց ուաման եւ առանց խրատու աստուածապաշտութեան եկին մտին ի վերայ խորհուրդքս այտքիկ, եւ ինձ այսուհետեւ յոյժ օգտակար է, զի լուեալ դադարեցից ի խօսելոյ բանից իմոց, քանզի չիք տեղի բանի, եթէ լսելի լիցի յայս ամբախ աղմկի խռովութեանս, զի ամենայն մարդ, որպէս եւ կամ է իւր, դէպ անձին իւրոյ գնայ: Արդ, ճշմարիտ է բանն այնորիկ, որ ասաց, թէ՝ «Բանք իմաստնոց Հանգստեամբ եւ մեղմով լիցին»^{1*}, սակայն բազումս ունէին ասել վասն այսորիկ, յորում եմքս, այլ բան մարգարէին պահանջէ զիս լուել դադարել՝ յասելն. «Որ իմաստունն է, ի ժամանակին յայնմիկ լուեսցէ, զի ժամանակն¹⁶¹ չար է»^{2*}, քանզի ի շփոթս կամակորութեամբ անկեալ զմիմեանս եւ¹⁶² մեղօք կործանեմք, եւ զի եղիցուք ոտնահար միմեանց պատրաստեմք, եւ որ գլորին ի մէնջ, ընդ յանկանելն նորա ցնծամք, եւ տրտմութեամբ ձեռնատու կործանելոյն այնորիկ չիք ոք, որ լինիցի, նաեւ ոչ բան Հին օրինացն պահի առ մեզ այսօր, զի ընթացուք բառնալ զբռն զանկելոյ զբաստու թշնամոյն մերոյ^{3*}: Այսպիսի արդարութիւն օտար է ի մէնջ, եւ յամենայն ումեքէ կորուսեալ է սէր աստուածապաշտութեան: Եւ այս կարգ բառնալ զբռն միմեանց եւ կատարեալ զօրէնսն Քրիստոսի տգեղ է յաչս նոցա, եւ խրատ սիրոյն պիտոյից չքացան յաչս մեր եւ գութ սիրոյ՝ նշան քրիստոնէութեան, չիջաւ, թաքեաւ ի մեզ, եւ ոչ բղխէ արտասուք տրտմութեան յանձանց ոմանց ի տեսեան անդ տկարահաւատիցն, այլ ցամաքեցաւ...

ՏԱՐԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

88 B չիք թէ: 89 B արասցեմ լուսանցքում: 90 B հաւատր փխ հաւասար: 91 B Գ: 92 A ժառանգակցութիւն: 93 B Աշակ: 94 B անանտի: 95 B եւ լուսանցքում: 96 B յնդուհիւն: 97 B Յիսուսի լուսանցքում: 98 B ինչ լուսանցքում: 99 B ընդիր: 100 B Յակոբու: 101 B չիք բանի: 102 B յնկեր: 103 B Յովսէփու: 104 B յամբարգտութիւն: 104ա ձեռագրերում՝ զլոց: 105 A բնութեան: 106 B յաղթափարիալ (վերջիս ա-ի վրայ՝ ուղղման Աշակ): 107 B ի Գրոց ի Գրոց: 108 B մարդիք: 109 B ծառայութեան: 110 B ծածկուկ: 111 A ի նմանէ լիմէր: 112 B եղեւ

1* Ժող. Թ 17
 2* Ամոլս Ե 13
 3* Տե՛ս Ելք ԻԳ 5:

վերակացու եւ ընդ Եգեկիւլի (*վերջին չորս բառերը՝ կէտագծերի մէջ*): 113 B գոր: 114 A անօրէնութեան: 115 B չիք նոցա: 116 B Յակոբ: 117 B զմիզմեան: 118 B կատարելոյթեամբ: 119 A հրէութեան: 120 B Բ: 121 B ուղիղ: 122 B բարձրացեն: 123 B պէտք պէտք: 124 B խորհրորս լուսանցքում: 125 B գլորեալ (*ա-ի վրայ՝ ուղղման նշան*): 126 B նոքսու: 127 B ընկերաց լուսանցքում: 128 B թէ լուսանցքում: 129 B հայհորութիւն: 130 B չիք Սրբոյ: 131 B մեր փխ նոցա: 131ա B չարչար: 132 B հանգչնցնցիք: 133 B ասաց ասէ (*երկրորդ բառի վրայ՝ նշան*): 134 B յիշակ: 135 B ոմանց ոմանց: 136 B որք որք: 137 B փրկին: 138 B պնտակազմ: 139 B Հոովայեցոց: 140 B մեծ: 141 B Աթագինե: 142 B այր լուսանցքում: 143 B Ժ: 144 B Բ: 145-146 B եկեղիւն: 147 B եկեղեացն: 148 B աւանդակէ: 149 B երփեմն (*յունարէն բնագրում՝ φορμιλασως*): Ի դէպ: 150 B այր: 151 B գաւառառացն: 152 B երկայնայմտեն: 153 B Բաբելինի: 154 B զարհումն: 155 B ասպարսին: 156 B զնդիմամարտութիւն: 157 B ընդդէմ դէմ: 158 B զնդիմադրութիւն: 159 B եկեղեաց: 160 B զնկեր: 161 B ժամակն: 162 B եւ «կացուցին մեծամբոխ ի վերայ միմեանց մարդիկ, որք ի նաւ անդ էին» (*չակերտներով հատումն իբրեւ սխալագրութիւն՝ կէտագծերի մէջ*):

Յակոբ Քեռուեան

ՅՈՒՆԱՐԷՆ ԲՆԱԳՐՈՎ ԱՆՅԱՅՏ ՃԱՌ Ս. ԱԹԱՆԱՍ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՅՈՒ ԱՆՈՒԱՄԲ

Տիեզերական Եկեղեցու հօրագոյն սիւներից մէկն է այս հեղինակը (295-373 թթ.): Յաջորդելով Ալեքսանդրին՝ 326-373 թթ. նա զբաղեցնում է Ալեքսանդրիայի պատրիարքական աթոռը, 325 թ. իր գործուն մասնակցութիւնն է բերում Նիկիոյ նշանատր տիեզերածողովին եւ անտեղիտալի պայքար մղում արիոսականութեան դէմ արծանի հակահարուած հասցնելով Եկեղեցու ուղղափառ դասանութեան համար լուրջ սպառնալիք դարձած այդ հերձուածին: Ուստի աստուածաբանական մտքի, մասնաւորաբար ուղղափառ քրիստոսաբանութեան հետազօտումն այսօր խիստ թերի ու անկատար կլինէր առանց սուրբ Աթանասի թողած հոգեւոր ժառանգութեան գնահատման: Նրա գրչին են պատկանում բազմաթիւ եւ բազմաբնոյթ աշխատութիւններ՝ ճառեր, թղթեր, մեկնութիւններ, վարքեր, վկայաբանութիւններ, կանոններ եւ ծիսական բնագրեր¹, որոնց մի մասը հայացուել է Ե դարում, իսկ միւսը՝ Ը դարում²: Սրանց կարեւոր բաժինն արդէն հրատարակուած է³: Սակայն փոքր չէ թիւն այն երկերի, որոնք տակաւին անտիպ են: Սրանց մէջ առանձին կարեւորութիւն ունեն մասնաւորաբար այն երկերը, որոնց յունարէն բնագիրը դեռեւս անյայտ է: Այսօրինակ երկերից է «Խօսք Աթանասի եպիս-

¹ Սուրբ Աթանասի երկերի նորագոյն մատենագիտութիւնը տե՛ս M. Geerard, *Clavis Patrum Graecorum*, v. II, Ab Athanasio ad Chrysostomum, Brépolis-Turnout, 1974, p. 12-60 (NN 2090-2309):

² Բ. Գ. Զարրհանայեան, Մատենադարան հայկական թարգմանութեան նախնեաց, դար Դ-ԺԳ, Վեներիկ, 1889, էջ 278-288. Յ. Ս. Անասեան, Հայկական մատենագիտութիւն, Բ. Ա, Երեւան, 1959, էջ 321-369

³ «Ս. Աթանասի Ալեքսանդրիոյ հայրապետի ճառք, թողթք եւ ընդդիմասացութիւնք», Վեներիկ, 1899. Յով. Գաթրճեան, Սրբազան պատարագամատոյցք հայոց, Վիեննա, 1897. «Կանոնագիրք հայոց», Բ. Ա, աշխատ. Վ. Յակոբեանի, Երեւան, 1965, էջ 282-328

կոպոսի առ այնուհիկ, որք ասեն, թէ հրամանաւ Աստուծոյ գործ մարդն զչարն եւ զբարին, որպէս այլազգիքն ասեն» խորագրով ճառը: Այստեղ իրեն յատուկ հակաճառական սկզբունքների ու եղանակների գործադրումով և Աթանասը յատկօրէն ցոյց է տալիս, որ բարին եւ չարը կատարում են ոչ թէ Աստուծոյ կարգադրութեամբ, այլ ի հետեւան մարդու ազատ կամքի: Աստուծոյ պարզեան ազատ կամքով է մարդն ընտրում բարին կամ չարը եւ կրում իր նկատագիրը: Աստուածաբանական այս հիմնադրոյթը լիովին համերաշխ է Դ-Ե դդ. ի վեր Հայ Եկեղեցու որդեգրած վարդապետութեանը: Ի դէպ, աստուածաբանականից զատ, ճառում առկայ է կենցաղագիտական շահեկանութիւն ունեցող մի մանրամասն. խօսելով ամուսնութեան մարզում ինքնիշխան ընտրութեան մասին՝ և Աթանասը նկատում է. «Եթէ կնոջ ընտրութիւնը Աստուծոյ հրամանով լինէր, ապա «արեւելքի բնակիչներն ինչո՞ւ կին չեն ընտրում արեւմուտքի բնակիչների կարգադրութեամբ, հայերը՝ ասորիների, այլ տեսնում ենք, որ կնութեան են առնում ազգակիցներին եւ տոհմակիցներին, որովհետեւ... գիտեն իրենց (սեփական) բարքերը»:

Ելնելով ճառի աստուածաբանական, շատագովական բովանդակութիւնից, ինչպէս նաեւ լեզուաոճական առանձնայատկութիւններից՝ պէտք է ենթադրել, որ այն հայերէն է թարգմանուել Ե դարում:

Ճառը յայտնի է միակ ընդօրինակութեամբ: Այն պահպանուել է Մաշտոցի անուան մատենադարանի N 4618 ձեռագրում (թերթ 110բ-111բ): Ձեռագիրն արտագրուել է տարբեր ժամանակներում (1569, 1693, 1695, 1696, 1706, 1714 թթ.) եւ տարբեր վայրերում (Վան, Արզրում¹), Մանծկերտ)¹: Ինչպէս երևում է, այն ամբողջացուել է գրիչ եւ հեղինակ Իգնատիոս Ամթեցու ջանքերով 1714 թ.: Ձեռագրի նրան պատկանող մասը (երկսին, նտորգիր) պարունակում է հետեւեալ միւթերը.

Ա. (101ա-102բ) **Բանք պիտանիք**. Ի ճանապարհին ողջոյն մի տայք...

¹ Տեղեկութիւնները՝ ըստ համառոտ նկարագրութեան. «Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան մատենադարանի», հ. Ա, կազմ. Օ. Եզանեան, Ա. Ջէյրոնեան, Փ. Անթարեան, Երևան, 1965, էջ 1247-1248

Բ. (102բ-105բ) Ի Սահմանաց գրոցն մեկնութեան՝ համառոտ ծողովեալ նուաստ Իգնատիոս. Զի՞նչ է, որ ասէ՛ ամենայն չար տանջելի...

Գ. (106ա-108բ) Ի բանն սուրբ Աւետարանիս Յոհանու, որ ի Ը գլուխն եւ ի ԼԱ համարն. գրէ սրբազանն.

Եւ ասէր զայս առ հրեայսն հաւատացեալս. Մեկնութիւն՝ Ծանաւ Գրիստոս զնոսա...

Դ. (109ա-110բ) Վերջ բնագրի ինչ, յորում պարունակին.

1. Զգերեզմանս յորում ատր պարտ է օրհնել...
2. Զի՞նչ է Գերեզմանօրհնէքն...
3. Զի՞նչ է Տունօրհնէքն...
4. Վասն Նշանացն...
5. Նշանք եւ սքանչելիք տաճարին...
6. ՅԱրարածոց մեկնութեանէ...

Ե. (110բ-111բ) Խօսք Աթանասի եպիսկոպոսի առ այնուհիկ, որք ասեն, թէ հրամանաւ Աստուծոյ գործէ մարդն զչարն եւ զբարին, որպէս այլազգիքն ասեն. Յորժամ ուրանայ մարդն զհաւատս...

Զ. (111բ-115բ) Հարցումն անօրինաց եւ պատասխանի, զոր պարտ է ամենայն քրիստոնէի, ուսանել զչափաւոր պատասխանի եւ անպատրաստ ոչ մնալ մեր հայոց... Յաստուածային գիրն գրեալ է, թէ՛ պատրաստեցէ՛ք տալ պատասխանի...

Է. (116աբ) [Առակք]. Հայեցեալ Բեհեմոն յիրաքանչիւր յազգս...

Ը. (116բ-120ա) Երանելոյն Աթանասի արքեպիսկոպոսի Աղեքսանդրիոյ հարցմունք վայելուչք եւ պատասխանիք սրբոյն կիրդի Երուսաղեմայ հայրապետի Յաղագս մակացութեան եւ հանճարոյ. Հարց. Հետեւումն համարիմ ընդ Աստուծոյ երիս բան...

Թ. (120ա-124բ) Ի հարցմանց Գրոց Սրբոյն Գրիգորի Տաթեացոյն արարեալ ծաղկաքաղ նուաստ ումեմն Իգնատիոս յերիցու ի Մանծկերտ քաղաքի ՌժԿԳ (1714)

թուիմ, օգոստոս Ժ (10) օրմ. [Հարց] Զի՞նչ է փողմ յետիմ: Մեռեալք ի Քրիստոս յարիցեմ...

Ժ. (125ար) Քարոզ վասմ Եկեղեցոյ ի բանմ մարգարէիմ, թէ՛ Յեկեղեցիս բարեբանեցէ՛ք զԱստուած. Եկեղեցիմ հոմանուն է եւ բազում նշանակութիւնս ունի...

Ձեռագրի վերիմ միջնամասի այրուած լինելու պատճառով բնագրի տողերից մի քանիսը վնասուած են. բացակայ բառերի մօտաւոր քանակը նշուած է կլոր փակագծում: Իմաստով ենթադրուող բառերը նոյնպէս բերուած են կլոր փակագծում, հարցական նշանով, իսկ բնագրի վերականգնուած հատուածները՝ անկիւնաւոր փակագծում:

Մարիայ Բնագիր

**Խօսք Աթանասի եպիսկոպոսի առ
այնոսիկ, որք ասեմ, թէ հրամանաց
Աստուծոյ գործէ մարդն զչարն եւ
զբարին, որպէս այլազգիքն ասեմ**

Յորժամ ուրանայ մարդն զհաւատս Եկեղեցոյ եւ ելանէ ի պատուիրանաց Հրամանացն Աստուծոյ, յայնժամ Հրամանքն սատանայի տիրեն ի վերայ նորա, եւ իբրեւ յարեցութեան յափշտակին միտքն: Եւ ոչ միայն վարուքն ամբարշտանայ, այլեւ լեզուօքն անօրինի եւ զանդէպսն խօսի եւ միշտ զանօր[ին]ութիւնս բարբառի Հակառակ օրինացն Աստուծոյ ի մտացն կուրութենէ եւ պատերազմի օրինօքն սատանայի Հակառակ օրինացն Աստուծոյ: Քանզի յասելն, թէ Հրամանաւն Աստուծոյ գործէ մարդ զբարի կամ զչար՝ այս են Հրամանք սատանայի: Զի ի նորա Հրամանսն ապաւինեալ՝ յԱստուծոյ Հրամանացն մերժեցաւ: Զի (1 բառ) ընդ Հրամանաւ կարգաց զմար[մին] (զարեգա՞կն), զլուսին եւ զտարերս (1-2 բառ) եւ Տէր ինքնիշխան] (2-3 բառ): Քանզի յասելն, թէ (2-3 բառ) [«Արասցուք՝ մարդ ըստ պատկերի Մեր[ում եւ ըստ նմանութեան]»¹, զանձնիշխանութենէն ասէ (եւ ո՞չ) [ծա]ռայաբար: Արդ, տես՝ զինչ ասէ Աստուած ցԱդամ. «Յամենայն ծառոց կերիջիր, բայց ի պտղոյ ծառոյն յայն եթէ ուտիցէք, մահու մեռանիցիք»²: Արդ, ո՞ւր է սահման Հրամանին. եթէ չուտիցէք, կեցջիք: Եւ ոչ եդ սահման ակամայ ի վերայ, այլ ի կամսն ապաստան արար զուտելն եւ զչուտելն: Ահա անձնիշխան է

1 Ծնունդ. Ա 26

2 Ծնունդ. Գ 3

ընութիւն մարդոյ եւ ոչ ընդ հրամանաւ, այլ ընդ հրամանաւ արեգակ եւ լուսին, աստեղք եւ հողմք եւ ամենայն տարերք իւրաքանչիւր ոք զհրամանս կատարեն: Ընդէ՞ր դատէ զհրամանաւ կատարսն իւրոց հրամանացն եւ թէ հրամանաւ բարի գործի, զոր ոչ հրամայեց, ընդէ՞ր պսակէ զհրամանակատարսն: Արդ, դադարեցէ՞ր յայդպիսի ընդվայրաբանելոյ, զի մարդոյ միայն է յարութիւն եւ արքայութիւն վասն անձնիշխանութեան զչարն եւ զբարին գործելոյ: Եւ եթէ հրամանաւն Աստուծոյ գործէ մարդ զչար, ապա ուրեմն ո՛չ կախարդք եւ ո՛չ դեղատուք եւ ո՛չ ամենայն ինչ չար գործք չեն ինչ վնասակար, զի հրամացեալն կատարեցին: Այլեւ որդին զհայրն (1 բառ)ն է, եւ ծառայն՝ զտէրն, (աղախի՞նն)՝ [զտ]իկինն, զորավարն՝ զ(զինուո՞րն) (2-3 բառ) տին ինչ մեղադրանաց (2-3 բառ) [ա]մենեսեան կատարեցին: (2-3 բառ) [քա]ղաքս պարտիմք պա (2-3 բառ) եւ ոչ պատերազմի պատ (2-3 բառ) եմ ելանել թշնամեաց, եւ ակամայ Աստուծոյ հրամանքն ի վերայ գան: Եւ ի գետոց կարմունի յօրինեսցուք եւ մի՛ ի գազանաց երկիցուք, մի՛ սերմանեսցուք եւ մի՛ տնկեսցուք, զի հրամանքն կատարեսցեն զամենայն: Ապա թող վարին շունչք հետ խաշանց եւ ունայն են պահապանք ի վերայ գանձուցն, զի թէ հրամանաւ է պահելն, եւ այնպէս պահի: Ապա եւ գողանայն հրամանաւ է, զուր է պահելն, զի հրամանին անհնար է սղալելն: Զի թէ հրամանաւ է չարն, ապա զուր են բանդք եւ կապանք եւ օրէնք թագաւորաց եւ գեհեմնն եւ տանջանքն, զի ոչ կամելով ոք զհրամայեալսն կատարէ, չէ Աստուծոյ: Եւ եթէ մարդն հրամանաւ գործէ զբարին, ապա ընդ վայր են պատիւք եւ պարգեւք բարեաց եւ պսակ արդարոց եւ բարի գործոց վարձատրութիւն, զի ոչ ի կամաց, այլ ակամայ գործեցին զբարին: Եւ եթէ հրամանաւ է մահ, ընդէ՞ր ոչ կանայք ի ծնունդոյ մեռանին, եւ արք՝ ի պատերազմունս, այլ իւրաքանչիւր ոք ի գործոյն եւ յարուեստիցն պատահին նմին որոգայթիցն: Եւ թէ կինն հրամանաւ է առնուլ, ընդէ՞ր ոչ արեւել[ե]անքի ի հրամանէն յարեւմտից առնուն կին, եւ հայաստանքն՝ յասորեստանեայց, այլ տեսանեմք, զի զազգակիցս եւ տոհմակիցս առնուն կին, ընդ որս եւ ընդունելութիւն իւրեանց է, եւ գիտեն զբարս նոցա: Արդ, ո՞ւր է սահմանն հրամանին բարւոյն եւ չարին: Եւ թէ հրամանս ետ գազանաց եւ աւազակաց սպանանել զմարդիկ, ընդէ՞ր զկանայս

զտնանիստսն՝ ոչ սպանանեն, այլ զարսն. վասն զի արանցն միայն է հարկ չրջել, եւ նոքա որոգայթիցն պատահին վասն հարկին կամ վասն յանդգնութեան, եւ ոչ սահմանն է հրաման հաստատուն:

Եւ արդ, դադարեցէ՞ր յայդպիսի ընդվայրաբանելոյ, զի Աստուած անձնիշխան արար զմարդն՝ կամաւ գործել զչարն, զի կենաց եւ մահու՝ ոչ ժամք եւ ոչ ժամանակք, այլ գիտէ Ամենագէտն, թէ յորում ժամու կամ յորում հասակի օգուտ է նմա, յայնժամ կոչէ զնա՝ ոչ որոգայթիւ, այլ պատուով եւ ուղղութեամբ, զի անձնիշխան արար զմարդն եւ ի կամս ապաստան: Եւ վասն յանցանաց են մահք եւ կապանք եւ տանջանք եւ ամենայն պատիժք պատուհասից, յորոց փրկեսցէ զմեզ Քրիստոս Աստուածն ամենայնի. ամէն:

Աստուծոյ
Մեղեքեմեան

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ Ի ԽՆԴՐՈՅ ՀԱԻՐ ԴԻՈՍԿՈՐՈՍԻ, ԶՈՐ ՅԵՏՈՅ ԻՄ ԱՂԱԶԵԱԼ ԶԼՈՒՍԱԿՈՐԻՉ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՄԱՐԿԱԻԱԳ ԸՍՏ ՄԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԴ ԼՈՒՍԱԿՈՐԻՉ] ՀԱՅ ԱԶԳԻՆ, ԵՒ ՅԱՂԱԳՍ ՄԻՐՈՅՆ, ԶՈՐ ԷՐ ԱՌ ԻՄ ԱՆՊԻՏԱՆՈՒԹԻՒՆ, [Բ]ԱԶՈՒՄ ԲԱՆ ԵՒ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ ԿՐԵԱՅ ՅԱՂԱԳՍ ԱՅՍՐ ՏԱՌԻՍ

(շարունակություն)*

«Եւ ի ծնանելն Յիսուսի,- ասէ,- ի Բեղդասիւն Հրէաստանի»¹:

Զի անտի գուշակեցին մարգարէքն զգալուստ նորա: «ԱՀա, լուաք,- ասէ,- զնմանէ եւ գտաք զնա ի մայրիս Եփրաթայ»²: Ասեն, թէ որպէս խաչեցաւ ի Գողգոթայի ի վերայ Հողիցն Աղամայ, այսպէս եւ ծնաւ յայրին, զի անդ էր գերեզմանն Եւայի, զի բար(ձ)ցէ գանէծս նորա:

Արդ, ծնաւ նա զԱնդրանիկն արարածոց առանց ցաւոց, դարձաւ նա ծնող արարածս առանց երկանց յԱւագանէն եւ անդրանկացոյց զամենեանն, զի չիք ի ծոց Աւագանի երէց եւ կրսեր, զի ամենեքեան անդրանիկք եւ զաւակք աւրհնութեան: Եւ կատարեցաւ այն, թէ՛

* Սկիզբը տե՛ս «Գանձասար» Դ:

1 Մատթ. Բ 1

2 Սաղմ. ԾԼԱ 6

«Ամենայն անդրանիկ, որ բանայ զարգանդ, սուրբ Տեառն կոչեսցի»¹: Արդ, ել նա ի փակեալ արգանդէն, որպէս եմուտ դրաւքն փակելովք եւ զկնիք կուսութեանն ոչ խախտեաց, որպէս եւ ել ի կնքեալ գերեզմանէն՝ ամբողջ թողլով զկնիքն: Զայս երկուս յայտնիս վկայք կացոյց ծած(կ)եալ կուսութեանն: Եւ զի ասէ՛

«Յաւուրս Հերովդիայ արքայի»²:

զժամանակն յայտ արար: Զի որք կամին ստուգել զժամանակ ծննդեանն, գտցեն ճշդիւ կատարեալ յայսմ վայրի եւ Հաւատացեն թուոցն, զոր սահմանեաց Դանիէլ ի բերանոյ Հրեշտակին, թէ է- երորդք Ե եւ է-երորդք, ԿԲ Համառուտեցան ի վերայ ժողովրդեան մինչեւ Աւծեալն եւ ապա բարձցին աւծութիւնք եւ կնքեսցին անաւ- րէնութիւնք եւ եկեսցեն յաւիտենական սրբութիւնք: Եւ զայս ետես Դանիէլ ի ԿԶ զուսկիադին, եւ այս կատարի(ր) թագաւորելն Հերովդի ալ(ազգւոյ), զի ՃԶ զուսկիադին թագաւորեաց նա ի Հրէաստանի, [որ լինի ամբ] նՁԵ եւ զուսկիադք ՃԻԲ եւ է-երորդքն Դանիէլի եւ ՅԼ Դամիս, որ ծնաւ Աւծեալն: Զի յորժամ թագաւորեաց Հերովդէս եւ տիրեաց սրբութեանն եւ յայնմհետէ կաշառաւք կացուցանէր ամ [յամի] քայանապետ արտաքոյ աւրինացն Հրամանի, որ մինչ ի վախ- ճան քահանայապետին ոչ ոք կարէր յափշտակել զաշտիճան նորա: Աստանաւր բարձաւ աւծութիւնն, եւ կնքեցան մեղք նոցա, զի խոտե- ցան³ այնքիկ, որ արծաթով լինիր ընտրութիւն քահանայութեանն: Եւ արդ, ի սորա թագաւորելս կատարեցան է-երորդքն Դանիէլի, եւ ՅԼ Դամի սորա ծնաւ Աւծելն: Ասէ՛

«Յաւուրս Հերովդի ահա մոգք եկին յարեւելից եւ ասեն՝ ուր իցէ ծննալ Արքայն»⁴:

Եւ զի մարգարէքն սպառէալ էին ի մէջ Իսրաիլի. փոխանակ մարգարէիցն զբարբարոսս ած ի յանդիմանութիւն նոցա. որ այնչափ ժամանակաւք կրթեալ էին աւրինաւք եւ մարգարէիւք եւ ոչ Հաւա- տային, իսկ վայրենագոյնքն միով նշանիւ Հաւատացին եւ եկին ի յանդիմանութիւն Հրէիցն: Եւ զի ընթացաւ աստղն ցուցանել, թէ Սա է, զՈրմէ մարգարէքն գուշակեցին, զի որպէս դառնալ արեգականն յա- րեւտից յարեւելս առ Եգիպտոս: Եկին բաբելոնցիքն դրսովել զան- Հաւատութիւն Հրէիցն: Այսպէս յարեւելից աստղն ընթացաւ՝ գալ ի

1 Ղուկ. Բ 23

2 Մատթ. Բ 1

3 ձեռագրում՝ խոտորեցան, յետոյ՝ ուղղուած

4 Մատթ. Բ 2

յանդիմանութիւն անհաւատութեան նոցա: Արդ, եկին մոգքն պատարագաւք ի նշան աստեղն, եւ իբր զմարգարէքն վկայեցին ի վերայ ծնեալ Մանկանն, զի մի՛ յորժամ յայտնեցի նա, աւտարացուցնն զՆա, այլ զիտասցեն ամենայն արարածք զծնունդ Նորա: Վկայեաց եւ Զաքարիաս ի պապանձելն իւրում, եւ Եղիսաբեթ՝ ծննդեամբ իւրով, այլ եւ աստղն այն իշխան էր գնացիւք իւրովք՝ վերանալ եւ խոնարհիլ եւ ոչ կապեալ, որպէս այլ աստեղքդ, եւ զի ծածկեցաւ ի նոցանէ, զի մի՛ դէպ ուղիղ եկեցսցն ի Բեղդէ՛մ, այլ երթիցսցն յԵրուսաղէմ, զի դպիրք պատմեցսցն զծնունդ Նորա եւ առցնն ճշմարիտ վկայութիւն ի մարգարէից անտի, զի մի՛ կարիցսն, թէ այլ զաւրութիւն իցսն [...]: զՀանգիստ Նորա, որ բնակեալն էր յԵրուսաղէմ: Արդ, արեւելեայքն աստեղքն լուսաւորեցան, իսկ Հրեայքն ի խաւարել արեգական կուրացան: Արդ, նախ արեւելք երկիր պագին Նմա: «Արեւելք,- ասի,- ի բարձանց լուսաւորեցին զխաւար Հեթանոսաց», եւ առաջնորդեաց աստղ եւ ած կացոյց ի վերայ արեգականն արդարութեան, եւ կատարեաց զգնացս իւր, որպէս Յովհաննէս, որ քարոզեաց ի վերայ Բանին: Իբրեւ կատարեաց ձայնն զկարգ իւր, վկայեաց ի վերայ Բանին, ասէ. «Ինձ պարտ է նուազել, եւ Նմա՝ աճել»²: Պարտեաց զնոսա աստղն լուսով իւրով եւ ած յերկրպագութիւն ճշմարիտ Լուսոյն, զի սէր նոցա, որ կապեալ էր ի լոյս անցաւոր, ձգեաց Աստուած զնոսա առ Լոյսն, որ ոչ անցանէ: Եւ զի աստեղագիտութիւն իմաստից ի նոցանէ յայտնեցաւ, զի նախ ի նոցանէ եղեւ զիւտ այսպիսի իմաստից, զի երկիրն պարզէ ի խոնաւութենէ եւ աւղքն վճիտք եւ ընթացք աստեղացն յայտնագոյնք. իւրեանց սովորական արուեստիւն հաւանեցոյց զնոսա, որոց հաւատային, որ ի նոցանէ յայտնէր նոցա: Նաեւ զմարգարէութիւնն Բաղամու ունէին, որ ասաց, թէ՛ «Մագեսցի աստղն Յակովբու, եւ երեւեսցի այր Իսրաիղի»³, որում առաւել հաւատային, քան մարգարէից: Իսկ Հերովդէս խռովեցաւ, զի ոչ էր նա ի ցեղէ թագաւորեաց, այլ եկամուտ: Յիրաւի սաստեաց ի լուր ճշմարիտ թագաւորին ծննդեան: Իսկ Երուսաղէմ ընդէ՞ր խռովեցաւ, զի Փրկիչ ակտարանեցաւ նոցա: Ընդ որ պարտ էր ուրախ լինել ընդ Մանկանն: Այլ զայս եւ Եսայի գուշակեաց. նախ, ասէ, նոքա կամէին, թէ Հրոյ ճարակ լեալ էին, զի «Մանուկ ծնաւ մեզ, Որոյ իշխանութիւն ի վերայ ուսոց ունի»⁴: Իսկ Հերովդէս նենգութեամբ կամէր խաբել զմոգսն, եւ

1 1 բառ
2 Յովհ. Գ 30
3 Թիւք ԻԴ 17
4 Եսայի Թ 6

նենգութիւն նորա ի գիշեր յայտնէր մոգուցն, զի ի գիշերիւն ընդ Հայելի տեսանէին զնեղութիւն [...]: Բայ, զի նշան աստեղն ոչ միայն վասն մոգուցն երեւեցաւ, այլ վասն ամենայն արարածոց, զի հաւատացսն ի պատճառի նորա, զի աստղն, որ Հնագան(դ)եցաւ, որ ոչ ըստ բնութեան իւրում: Եւ արար ճանապարհ առաջի մարդկութեանս յարքայութիւն իւր: Եւ որպէս աստղն զուարթագին պայծառ լուսով իւրով քարոզեաց զծնունդ Նորա ամենայն արարածոց, սոյնպէս արեգակն ի խաւարել իւրում մթագոյն տեսլեամբ իւրով քարոզեաց ամենայն արարածոց զմահ Նորա: Եւ որպէս Եգեկիա նշանաւն ասպրեցաւ ի յայտնի մահուանէն, ասպրեցան նոքա նշանաւ աստեղն ի ծածուկ մահուանէ անտի, զի որպէս աստղ նոր երեւէր նոցա, այլ Հետք նորա ծածուկ էր յամենայն մարդոյ: Այսպէս եւ երեսք ծնեալ Մանկան երեւէր ամենայն մարդոյ, այլ Հետք նորա ծածկեալ էր յամենայն արարածոց: Եւ զի ասէ՛ մատուցի Նմա ոսկի իբրեւ Թագաւորի եւ կնդրով՝ իբրեւ Աստուծոյ եւ զմուտ՝ իբրեւ մահկանացուի², զի տեսին զաստղն Հրաշալի եւ զծնողսն աղքատ եւ զմուտը անասնոյ եւ զխանձարուսն անպաճոյճ, ոչ կարէին ճշմարտութեամբ վերահասու լինել եւ զի մի՛ ի տեսիլ գձուձ գայթակղեցին: Ի մտանել յայրն հուր փայլ-լիստակեաց ի Մանկանէն ի դէմս նոցա: Եւ նոցա տարակոյս մթեալ խորհրդաբար մատուցին զընծայսն, զի թէ թագաւոր իցէ, ոսկի պատշաճի Նմա, եւ եթէ Աստուած՝ կնդրուկ, եւ եթէ մահկանացու՝ զմուտ: Դարձեալ՝ ոսկի, զի դառնալոց է երկրպագութիւն պատկերի ոսկոյն՝ տեսաւ ոսկոյն, եւ զմուտ՝ իբր բժշկի, զի բժշկելոց է Նա զբեկումն Ադամայ, եւ կնդրուկ, զի Հոտ անուշից, որ բուրեաց ի Նմանէ, եւ ոյծ զհոտ մահու, որ բուրեաց յԱդամայ՝ ըստ այնմ, թէ՛ Հոտ անոյճ եմ Քրիստոսիւ փրկելոցն³: Եւ այն, որ յայտնեաց նոցա՝ չդառնալով ի Հերովդէս, եւ ի նոյն յայտնեաց նոցա՝ ելանել գալ յերկրպագութիւն նորածին Թագաւորին: Եւ մոգուցն, իբրեւ լուսաւորեալ եւ լցեալ զիտութեամբ, գնացին յաշխարհն իւրեանց:

«Դարձեալ՝ երեւէր հրեշտակս ի տեսլեան Յովսէփայ եւ ասէր՝ արի, ա՛ռ զՄանուկդ եւ զմայր իւր եւ փախի՛ր յԵգիպտոս»⁵:

1 1 բառ
2 Հմմտ. Մատթ. Բ 11:
3 Հմմտ. Եփես. Ե 2, Փիլիպ. Դ 18:
4 ձեռագրում դարդեալ
5 Մատթ. Բ 13

Չոր պարտ է ի միտ առնուլ մեզ, թէ ընդէ՞ր այսմ երկուց թագաւորացս միշտ ցուցանէ զգաւրութիւն սքանչելիաց Իւրոց, զի եւ ի սոցա ձեռս մատնեալ զժողովուրդն ի գերութիւն նախ յԵգիպտոս իջոյ զ[Յ]ակովբ որդովքն իւրովք ի ծառայութիւն եւ ապա ի Բաբելոն գերեաց գնոսա ի չար ծառայութիւն վասն մեղաց իւրեանց, զի ամեզաւրանային վասն երկուց ցանկութեանց՝ Ադամայ մեղաց եւ Եւայի, զի Եւա ցանկացաւ աստուածորդիս ծնանել եւ ընկալաւ զցաւ չարչարանաց ընդդէմ յանդգնութեան իւրոյ, եւ Ադամ, զի Հպարտացաւ աստուած լինել, ընկալաւ ընդդէմ ցանկութեան իւրոյ զվաստակս եւ զքերտն երեսաց եւ զփուշ պսակ թագաւորութեան իւրոյ: Եւ այս երկու ախտք թագաւորեցին ծննդոց Ադամայ ցանկութիւնդ ունակութեան, վասն որոյ ջրհեղեղաւ կորեաւ եւ ամբարտաւանութիւն, որով Հսկայքն ջնջեցան: Եւ զայս նկարագրեաց Աստուած յԵգիպտոս եւ ի Բաբելոն. զԵգիպտոս նկարագրեաց ի դէմս պոռնկութեան կանանց ի ձեռն մարգարէին, որ ասէ. «Վիշապդ, որ տիրի ջուր Աստուծոյ, եւ ասէս՝ իմ են ջուրքս, եւ դեւիւթան՝ թագաւոր ջուրց»¹. այն, որ գՅորդանան յակնակապիճսն ժողովէր եւ ոչ երբէք յազի ի պոռնկութենէ պղծութեան, որով ամենայն ծնունդք Ադամայ ըմբռնեցան այսու ախտիւք եւ իջին ի ծառայութիւն փարաւոնի պոռնկութեան դիւին, վասն որոյ բոլոր մարգարէական յընթերցուածս ընդ Եգիպտոսի խաւին եւ սպառնան զկորուստ նմա: Սոյնպէս եւ Բաբելոնի սպառնան ի լուծանել յաթոռոյ Հպարտութեան եւ մտանել ի խաւար դժխոց մահու: Եւ այս երկուց գլխաւորացս գերիլ ժողովրդեանն, եւ ի սոսա ցուցանել զբազում գաւրութիւն սքանչելիաց Իւրոց, յայտ առնէ մեզ, եթէ բոլոր ծնունդք Ադամայ յայսց երկուց ախտից գերեալ ըմբռնեցան ի պոռնկութիւն եւ յագահութիւն ամբարտաւանութեան, վասն այնորիկ փարաւոնի գարիական խորհուրդսն ընկղմէր ի յորձանս պոռնկութեան եւ զէզսն զՀելտայի ցանկութեանն գործանեալ[յ]ս ապրեցուցանէր: Սոյնպէս եւ բաբելոնացին զամբարձեալ երկրպագուան Բեղայ ապրեցուցանէր եւ գերկրպագուան Աստուծոյ հրով դատիր: Ըստ որում եւ ինքն ամբարձեալ կարծեաց աստուածանալ եւ զմարդկութիւնն եւս կորոյս: Եւ զի յայս երկու տեղիս էր թագաւորեալ չարն, վասն այնորիկ նախատէր³ զբաբելոնացին յերկրպագութիւն, որք երկրպագուք էին Բեղայ, զի ծանուցէ նոցա զճշմարիտ

1 Հմմտ. Եզեկ. ԻԹ 3:
 2 բնագրում լուցանել
 3 ձեռագրում նախածեր

երկրպագելին Աստուած: Եւ դարձուցէ գերկրպագութիւնն դիւացն յերկրպագութիւն Աստուծոյ, եւ ինքն չոգաւ յԵգիպտոս Հանդերձ կուսին Մարիամայ, զի ուսուցէ նոցա կուսութեամբ պատերազմիլ ընդդէմ պոռնկութեան եւ կատարեացէ զկանխասաց մարգարէութիւնն Եսայայ, թէ՛ «Տէր նստեալ ի թեթեւ ամպ»¹ անջրդի ի գիրկս Կուսին, որ է մաքուր յամենայն խոնաւ ցանկութեանց, իջցցէ յԵգիպտոս: Եւ շարժեցին Հնարագիտութիւնք մարդկան ի ձեռակերտս իւրեանց, եւ կատարեցնե՞լ զմարգարէութիւնն Եսայայ, որ ասէ. «Մինչ չեւ ծանուցեալ իցէ Մանկանն կոչել զանուն Հաւր, առցէ Նա զգաւրութիւն Դամասկոսի», յայսինքն՝ գերկրպագութիւն բաբելոնացոցն, «եւ զաւար Սամարիայ»³, յայսինքն՝ զՀաւատ ի եգիպտացոցն: Եւ դարձեալ՝ զի Եգիպտոս կոչեաց, զՏեառն ունի Որդի անդրանիկ: Եւ այսու անուամբ բարգաւաճեալ գնոսա ի վերն զամենայն որդիս Ադամայ: Իսկ նոքա երկրպագութեամբ Բաղդոն ջնջեցին զգիր որդեգրութեանն, որպէս ասաց Ովսէէ, եթէ՛ «Տղայ էր ի Երուսաղէմ, եւ Ես սիրեցի զՆա եւ յԵգիպտոսէ կոչեցի զՈրդի»⁴, նոքա Բաղդմայ ծառայեցին եւ ջնջեցին զանուն որդեգրութեան իւրեանց, եւ զի էջր մարթ Գրոյն եղծանել եւ անկատար մնալ: Վասն որոյ էջ Նա յԵգիպտոս, զի կատարե[ս]ցի բանն, թէ՛

«ՅԵգիպտոսէ կոչեցից զՈրդի իմ»⁵:

Եւ այսպէս կատարեաց զամենայն մարգարէութիւն մարգարէիցն, զի կործանեցէ զամենայն Հնարս չարին: Իբրեւ գիտաց Հերովդէս, թէ խաբեցաւ ի մոգուցն, զորս կամեցաւ խաբել ի պատճառս երկրպագութեան իւրոյ, բարկացաւ յոյժ: Փոխանակ, զի պարտ էր քննել զնա վասն սքանչելիացն, զոր լուաւ ի մոգուցն եւ ծանեաւ ի մարգարէութեան Միքիայ, զի յայտնի էր ազգ նորա յԵսայայ եւ ի Յակովբայ, թէ՛ «Բղխեսցի գաւազան Յուդայ, մինչեւ եկեսցէ Այն, որ յոյսն է Հեթանոսաց»⁶: Եւ ժամանակ Նորա՝ ի Դանիէլի յեթներորդացն եւ Յակովբայ սահմանելոյն, եւ տեղի Նորա՝ ի Միքիայ եւ ի Դաւթէ, եւ մայր Նորա՝ յԵսայայ, թէ՛ «ԱՀա Կոյս յղացցի»⁷: Եւ զի կուրացեալ էր նա նախանձու չարութեամբն եւ ծարաւի էր արեան Մանկանն,

1 Եսայի ԺԹ 1
 2 բնագրում կատարեցնեսն
 3 Եսայի Ը 4
 4 Ովս. ԺԱ 1
 5 Մատթ. Բ 15
 6 Հմմտ. Եսայի ԺԱ 1:
 7 Եսայի Է 14

որպէս Սաւուղ՝ արեանն Դաւթի, զի ի զաւկէ էր նա Քանանու եւ նման փարաւովն ի չարէն շարժեալ, որ ընկղմեաց զտղայսն ի գետն, զի կորիցէ եւ Մովսէս կործանիչն Եգիպտոսի եւ ոչ եհաս, որում ցանկայրն: Եւ Սաւուղ կոտորեաց զքահանայսն փոխանակ Դաւթի եւ ոչ կարաց ըմբռնել զԴաւթի: Եւ Հերովդէս կոտորեաց զմանկունան, զի կոտորիցէ եւ նորածին Մանուկն ընդ նոսա: Եւ զի անդաւակեց[ոյց] մեղս ի մանկանց իւրեանց, ետ զպատիժ պատուհասիցն ինքն հան[ը]րեմ կնաւ: եւ որդւովք իւրովք, որպէս փարաւովն փոխանակ տղայոցն հանդերձ գլխաւորաւքն¹ ընկղմեցաւ յանդունդս խորոցն: Եւ Սաւուղ հանդերձ որդովքն սատակեցաւ, եւ Դաւթի ապրեցաւ: Եղին մանկտին վկայք արդարոցն կոտորելոց եւ ամբաստանողք սպանողացն. զի թէ զնա, զի ասաց՝ Որդի եմ Աստուծոյ, աւտարացուցին, զանմեղ մանկտին ընդէ՛ր կոտորեցին, մինչ չեւ էին լեալ վկայք Նորա: Այլ նա անդէն ի ծննդեան իւրում յայգւոյ անտի, որ զյացաւ տալ զպտուղ Նորա, առաքեաց Հաւր Իւրում կողովն ուղկուզաց վաղահասուկ զերախայրիս հնձանոյ, յուրախութիւն առաքեաց² Հաւրն երկնաւորի: Եւ զի լցցի, ասէ, բան մարգարէին, թէ՛

«Ձայն գոմեաց ի Հոամայ»³:

Այսու յայտ առնէ զկանուխ գիտութիւնն Աստուծոյ, զի թէ կանխաւ գուշակեաց, որ ինչ լինելոց էր, կարող էր եւ փրկել զնոսա, այլ թոյլ ետ կատարել զչարութիւն կամաց իւրեանց, զի լցցի չափ մեղաց նոցա: Եւ հասցէ վրէժխնդրութիւն արեան անմեղացն:

«Հոաքէլ լայր,- ասէ,- գորդիս իր»⁴:

Վասն է՛ր արդեւք. զի Հոամայ վիճակ Բենիամենի էր՝ որդւոյն Հոաքէլի, եւ յափշտակեցաւ ի ցեղէն Յուդայ, եւ զրկեցին զՀոաքէլ: Վասն որոյ սուգ առեալ կայր, զի ոչ հանդիպեցան որդիք նորա վասն Քրիստոսի մեռանել, այլ յորդւոյն Լիայի եւ նոր նահատակեցան ի ծննդեանն Քրիստոսի: Եւ զի Լիա աւրինակ էր առաջին ժողովրդեանն բազմորդութեամբն իւրով եւ Հոաքէլ՝ Եկեղեցւոյ, զի գեղեցիկ էր տեսլեամբ, այլ ի պատճառս բազմորդութեանն սիրէր Յակովբ, որպէս ժողովուրդն թէպէտ եւ զազիր էր գործովք եւ խաւարային՝ մտաւք, այլ ի պատճառս արդարոցն եւ մարգարէիցն եւ առաքելոցն, որ ծնան ի նոցանէ, խնամէր զնոսա Աստուած: Ո՞վ Հոաքէլ, մի՛ լար դու իբրեւ

1 բնագրում գիտատրաքն
2 բնագրում ստաքեալ
3 Մատթ. Բ 18
4 Մատթ. Բ 18

զլալիւնն [...], որ եկին հասին թշնամիքն եւ կոտորեցին զորդիս [...], այլ լա՛ց դու զայնոսիկ, որ կոտորեալ ընկեցեալ կան ի հրապարակս յաւտարաց, այլ յորդոց հաւրն իւրեանց Յակովբայ, այլ արգելցու գճայն լալոյ քո, զի գրեցան վարձք արտասուլաց քոց այնոքիկ, որ ընդ Որդւոյն Դաւթի ծնան ի ծննդեան Նորա, զի քարոզք Նորա եղեն եւ առին վիճակ զՎերինն Երուսաղէմ. այն, որ Մովսէսի երեւեցաւ ի լերինն, եւ միսիթարեա՛ղ արձեալ յորդին քո ի Սաւուղ, որ նա ինքն է Պաղոս, որ նա լինի քեզ փոխանակ ցաւոց եւ արտասուլաց միսիթարութիւն: Արդ, հալածեցաւ Դաւթի Սաւուղայ եւ գնաց ի մէջ Հեթանոսաց, եւ Որդին Դաւթի՝ ի Հերովդիայ եւ՝ ի մէջ Եգիպտոսի: Կոտորեաց Սաւուղ ցքահանայսն, եւ մնաց Աբիաթար քահանայ. եւ Հերովդէս՝ զմանկտին, եւ մնաց Յովհաննէս: Աբիաթարաւ հատաւ՝ քահանայութիւն տանն Հեղեայ, եւ Յովհաննաւ բարձաւ մարգարէութիւն տանն Յակովբայ: Եւ զի շնորհաւք կոչեցաւ նա որդի անդրանիկ յԵգիպտոս եւ կորոյս զորդեգրութիւն իւր: Բարձին ի նոցանէ զորդեգրութեանն անունն Եսայի եւ Յովհաննէս. մինն կոչեաց զնոսա «Իշխան սողովմացւոց եւ ժողովուրդ գումարացւոց»⁵, եւ միւսն՝ «ծնունդք իժից»⁶, նմանող գործոց իւրեանց ընկալան անուանս: Եւ յիշանելն Տեառն մերոյ յԵգիպտոս եւ յելանել՝ ճշմարտեաց զբանն մարգարէին, թէ՛

«ՅԵգիպտոսէ կոչեցից զՈրդի իմ»⁵: Եւ զի ասէ. «Նազովրեցի կոչեցի»⁶:

Հերբայեցի զաւագանի⁷ ասէ, եւ մարգարէն Նազովրայ ծնունդ ասէ, զ[ի՞] զաւագան(՞) ծնունդ է, այլ աւետարանիչն՝ զի «սնաւ ի նազարէթ»: Ետես, եթէ սա եւս նմանեալ է այնորիկ, եւ նա՛ այսմիկ, ասէ. «Նազովրեցի կոչեցի»:

«Յաւուրն յայնոսիկ գայ,- ասէ,- Յովհաննէս Մկրտիչ»⁸, այսինքն՝ յետ Լ ամի, զի եկաց մնաց, մինչ կատարեցաւ հասակաւ, զի լուծանելոց էր զաւրէնսն: Նախ կատարեաց զամենայն հրամանս]

1 1 բառ
2 1 բառ
3 Եսայի Ա 10
4 Մատթ. Գ 7, ԺԲ 34
5 Մատթ. Բ 15
6 Մատթ. Բ 15
7 բնագրում զանագանի
8 Մատթ. Գ 1

[...]՝ աւրինացն եւ զգրեալսն ի մարգարէսն, զի մի՛ ասից(են, եւ) ոչ կարաց կատարել, յայն սակս ելոյծ: Եղեւ կատարեալ [Հ]ասակաւ, որով զամենայն կիրս մարմնոյ մարթ էր ընդունել, զի առաջին Հասակին յոյժ անմտագոյն եւ կարճամտագոյն եմք, եւ ապա ցանկութիւն գրգռէ. եւ յետոյ յընչասիրութիւն եւ ի սնափառութիւն գամք: Վասն այնորիկ անց ընդ ամենայն Հասակս եւ յաղթեալ սպան զմեզս ի մարմնի անդ: Եւ յորժամ կատարեաց զաւրէնսն, ապա եկն ի մկրտութիւն, զի այնու աւարտեսցէ զամենայն գրեալսն, այսինքն՝ թէ զամենայն աւրէնս ի գլուխ Հանաք. այս միայն պակասէ, զայս եւս կատարեսցուք, զի լցցուք զքնաւ Հրամանս արինացն, եւ զի Ադամ երեսնամեայ ստեղծեալ ընկալաւ զքնաւին պարգեւս շնորհաց ի Տեառնէ: Եւ դարձեալ անխոհեմ իմաստիւքն կորոյս զլոյսն եւ զանապականութիւնն: Սակս այսորիկ եւ Տէր մեր երեսնամեայ եկն ի մկրտութիւն, զի իջմամբ Հոգւոյն զբոլորսն առցէ զշնորհս մարմնով մեր, զոր Ադամ կորոյս: Իսկ որդին Զաքարիայ ոչ եթէ յանձնէ եկն, այլ յԱստուծոյ յորդորեալ եկն ի մկրտութիւն, որպէս ասէ Ղուկաս, թէ՛ «Բանն Տեառն եղեւ ի վերայ նորա»²: Եւ ինքն ասէ, թէ՛ «Որ առաքեաց զիս մկրտել ջուրք. նա ասաց զիս՝ յՈր վերայ տեսանիցես զՀոգին իջեալ. նա է, որ մկրտի ի Հոգին Սուրբ»³: Եւ զպատճառսն եւս յայտ առնէ, թէ՛ «Ես ոչ գիտէի զնա». այլ զի յայտնի լիցի Իսրայելի: Վասն այսր եկի մկրտել ջուրք, զի թէպէտ եւ ասէ, թէ ի թողութիւն մեղաց, այլ ոչ լինէր թողութիւն մեղաց մինչեւ ի խաչն անդ: Եւ եղեւ Հին մարդն մեր խաչակից թաղեալ մկրտութեամբ ի մահ նորա, զի ամենայն ուրիշ արեամբ նորա լինի թողութիւն մեղաց: Որպէս ասէ առաքեալ. «Այլ լուացարո՛ւք եւ սրբեցարո՛ւք ի Հոգին Սուրբ յանուն Տեառն մերոյ»⁴: Այլ Յովհաննէս [...]՝ յապաշխարութիւն, զի Հաւատայցեն յԱյն, որ գալոցն էր, զի չեւ էր պնտումս պատարագեալ ի խաչին, եւ ոչ Հոգին իջեալ, եւ ոչ թշնամութիւն բարձեալ, եւ անէծք եղծեալ, զիա՞րդ մարթ էր յառաջ թողութիւն մեղաց լինել: Այլ զի ապաշնորհք էին Հրեայքն եւ յայնչափ մեղս կային եւ ոչ զգային չարեացն, այլ զանձինն առ լաւս ունէին եւ ի Հաւատոցն արդարանալ ոչ կամէին: Վասն որոյ եկեալ Յովհաննէս, զի զչարիս նոցա յուշ արասցէ նոցա, զի ոչ, որպէս կարծեն, արդարք են, այլ կարաւտ ապաշխարութեան: Եւ զայս

1 1 բառ
 2 Ղուկ. Գ. 2
 3 Յովն Ա. 33
 4 Ա. Կորնթ. Զ. 11
 5 1 բառ

քարոզութիւնն յայտ առնէ, թէ՛ «Ապաշխարեցէ՛ք ըստ արժանի պտղոյ», զի յորժամ ի միտ անկանիցի նոցա մեղք իւրեանց, եւ թողութեան փափագիցեն, զայս եկն կազմել Յովհաննէս եւ յորդորել յապաշխարութիւն եւ խոնարհել եւ ըստգտանելով զանձինս, ընթացին առնու զթողութիւն: Վասն որոյ ասէ, թէ՛ «Եկն Յովհաննէս քարոզել մկրտութիւն յապաշխարութիւն»¹, եւ ածէ զնովիմք, թէ՛ «Եւ թողութիւն», զի վասն այնորիկ յաւժարեցոյց զնոսա խոստովան լինել զմեզս իւրեանց եւ ապաշխարել, զի յետ այնր դիւրաւ ընդունիցին զթողութիւն ի Հաւատոցն, զի թէ՛ ոչ էին զանձինս ջուր գտեալ, ո՛չ զշնորհս խնդրէին եւ ո՛չ թողութեան Հասանէին: Եւ այսպէս առաջի մկրտութեան Հորդէր ճանապարհ, զի ասէ իսկ, եթէ Հաւատայցեն յԱյն, որ գալոցն է յետ նորա, եւ այլ եւս պատճառ մկրտութեանն, զի չէր մարթ տանէր տուն, տանել զՔրիստոս եւ ասել, թէ՛ ի Սա Հաւատացցէք. այլ յորժամ ի մի վայր ժողովեալ էին եւ աչաւք տեսանէին զՀոգին եւ [ունկնդր՞]էին զիվերուստ գերանելի բարբառն, յայնժամ գայր ի մկրտութիւն, զի Մկրտչին լաւութիւն եւ իրացն պատճառք ածէին յամենայն քաղաքաց ի Յորդանան, եւ նորանշան տեսիլք եւս երեւէին: Եւ յայտ ցուցանէր նոցա, եթէ բազում չարեաց են պարտապանք, թէ՛ ոչ ապաշխարեսցեն եւ մի՛ ի նախնիսն պարծեսցին, այլ յեկեալ Հասեալ պարգեւան վայելեսցեն, եւ զի ծածկեալ էր Համբաւն Քրիստոսի, որ ի ծննդեանն եղեւ: Եւ կարծէին մեռեալ ընդ մանկտին Բեղգահմի, զի թէպէտ եւ յերկոտասան ամի եցոյց զինքն ի տաճարին, այլ թաքոյց միւս անգամ: Վասն այսորիկ բարձրագոյն եւ պայծառագոյն քան զառաջինն երեւէր, զոր ոչ երբէք էր տեսեալ Հրէիցն: Եւ զի մեծամեծս քարոզէր եւ զերկ[ն]ից արքայութենէն առնէր յուշ եւ արքայութիւն աստ զառաջին եւ զվերջին գալստեանէն ասէր: Եւ այս փորձելի յուսով յաւժարեցուցանէր գալ ի մկրտութիւնն: Եւ մաքաւորք եւ զինաւորք Հարցանէին, թէ՛ զինչ արժան է առնել եւ զանձանց ցկեանս գտանել. զի զաշխարհս թողեալ յայլ իմն կեանս [յ]ուշ եղեալ հայէին, ի Հանդերձեալսն սբաղնուին, եւ բանքն եւ արդիւնքն մեծամեծ միտս տային ստանալ նոցա. զի գայր մի յետ երեսուն ամի իջեալ յանապատէ տեսանէին, որ յամենայն պատուոյ մարդկեղէն Հրաժարեալ էր: Եւ զՍայի եւս վկայ ունէր եւ այսպէս քարոզէր, թէ՛ Սա է, որ գալոցն էր, զոր յառաջագոյն քարոզեաց, թէ՛ «Զայն բարբառոյ յանապատի»², որ լուսաւորէր զամենայն անապատն. զի այնպէս փոյթ ունէին մարգարէքն: Զի ոչ միայն զՏէրն իւրեանց, այլ եւ որ

1 Մարկ. Ա. 4
 2 Եսայի Խ. 3

սպաս Նմա ունելոց էին, քարոզէին, նաեւ գտեղեացն, որ շրջելոցն էր, քարոզէին եւ գքարողութեանն աւրինակ եւս յայտնէին եւ զողորմութեանցն եւս, որ ի Նմանէ լինելոց էր, գուշակէին, եւ զժամանակն յայտ առնիցեն, որ ինչ ի Նմանէ ուղղութիւնքն լինելոց էր, յայտնիցէ [...]։ Զիարդ մարգարէն եւ Մկրտիչն ընդ նոյն միտս գնան, զի մարգարէն ասէ. «Պատրաստ արարէք զճանապարհս Տեառն եւ ուղիդ արարէք զշաւիղս Աստուծոյ մերոյ»²։ Եւ Մկրտիչն ասէ. «Արարէք պտուղ արժանի ապաշխարութեան»³։ Հանգոյն այնմ, թէ՛ «Ուղիդ արարէք զճանապարհս Տեառն», եւ զի կարապետել եկն եւ ճանապարհորդել եւ ոչ պարգեւս շնորհել թողութեան, այլ պատրաստել զոգիտ առ ի յընդունել զամենեցունցն Աստուած։ Իսկ Ղուկաս զբողոք մարգարէութիւնն ասէ, թէ՛ «Ամենայն ձորք լցցին եւ բլուրք, որք խոնարհացին»⁴, այլովքն Հանդերձ։ Տե՛ս զիարդ զժողովելոցն ի մի վայր եւ ի լաւութիւն փոխելոցն գուշակեաց եւ զդիւրութիւն շնորհացն, թէպէտ եւ աւրինակաւ իմն դնէ, զի մարգարէութիւն էր. խոր լցեալս զխոնարհս բարձրացեալս կոչէ եւ բլուրս զբարձացեալս խոնարհեալս եցոյց եւ զաւրինացն դժուարինս ի հաւատոցն դիւրութիւնս փոխեալս. զի ոչ ջանուց եւ քրտանց պէտք են, այլ հաւատոց միայն թողութիւն մեղաց։ Ապա յետոյ զպատճառս իրացն ասէ, թէ՛ «Տեսցէ ամենայն մարմին զփրկութիւն Աստուծոյ մերոյ»⁵. ոչ միայն հրեայքն, այլ եւ ամենայն աշխարհ։ Իսկ դժուարինս զչար կեանս մարդկան ասէ՛ զպոռնիկս, զմաքսաւորս, զկախարդս, որ յառաջ վրիպեալքն էին եւ յետոյ եկին յուղիղ ճանապարհն՝ ըստ այնմ, եթէ «Մաքսաւորք եւ պոռնիկք յառաջեցեն քան զձեզ արքայութիւնն Աստուծոյ»⁶, եւ զայլք եւ զառինք որպէս լծոինք^(*) եւ ձորք եւ հարթ ճանապարհ եկին, նոյնպէս եւ զայլք եւ զառինք զմի կրանս ընկալան, եւ զպատճառս իրացն ցուցանէ, եթէ՛ «Որ կանգնելոցն է իշխան հեթանոսաց, ի նա յուսասցին հեթանոսք»⁷, Հանգոյն այնմ, թէ՛ «Տեսցէ ամենայն մարմին զփրկութիւն Աստուծոյ»⁸, զի ցուցցէ, թէ

1 1 բառ
 2 Եսայի Խ 3
 3 Մատթ. Գ 8
 4 Ղուկ. Գ 5
 5 Ղուկ. Գ 6
 6 Մատթ. ԻԱ 31
 7 Եսայի ԺԱ 10
 8 Ղուկ. Գ 6

յամենայն ծագս երկրի [...]՝ առցու աւետեացն զաւրութիւն եւ գիտութիւն, զի ի վայրենի գազանութենէն եւ յանասնութենէն ի սգաւնութիւն եւ ի Հանդարտութիւն փոխելոց են։

«Եւ Յովհաննէս,- ասէ,- ունէր [ի] յանդերձ ի ստեռոյ ուղտու եւ գաւտ[ի] մաշկեղէն»²։

Զի մարգարէքն էր ինչ, զոր ասացին, եւ էր ինչ, զոր աւետարանացն թողին. զսգեստին աւրինակն, զոր Մատթէոս գրեաց առ ի յիշատակ ածել զհրեայսն մեծին Եղիայի եւ եւս մեծագոյն քան զնա, զի նա ի քաղաքս բնակէր եւ կերակուր ճաշակէր, եւ սա ի խանձարոցն յանապատի բնակէր՝ ոչ ինչ ճաշակելով. զի պարտ էր կարապետին, որ զհինն ամենայն լուծանելոց էր, զաշխատութիւնն, զանէծս, զքրտունսն աւրինակ ինչ այսպիսի յանձին ցուցանել, զի ո՛չ երկիր գործէր եւ ո՛չ քրտամբ երեսաց ուտէր, այլ դուզնաքեայ սեղանով եւ Հանդերձիւ վարէր. զի ո՛չ տան եւ ո՛չ սեղանոյ կարաւտէր, այլ հրեշտակական կեանս ի մարմնի ցուցանէր, որպէս Ադամ, մինչ չեւ էր յանցեալ. զի ապաշխարութեան եւ արքայութեան էին աւրինակ այնպիսի կեանք, եւ հրեշտակաց նմանութիւն ի մարմնի ցուցանէր։ Եւ այն յայնժամ, մինչդեռ ո՛չ մեղք լուծեալ էին, եւ ո՛չ անէծք՝ բարձեալ, եւ ո՛չ Հոգին՝ իջեալ, զոր եւ Քրիստոս հրաշանալով ասէր. «Զի՞նչ ելէք տեսանել յանապատի»³։ Նա զի եւ ունէր մեծն ի ծնունդս կանանց զընաւ խոնարհութիւն եւս եւ սգեստուն տեսակաւ՝ յաւրինակ խոնարհութեան մեծին Կուսորդւոյն եւ վասն մեր թափելոյ Հովին առ ոչխարս համարեալ։ Սակս որոյ մնայր Կարապետն կտրելոյ ոչխարին, որով սգատես սգեստին սպասէր սգեցուցանողին զաշխարհս զերծուլ ի նմանէ զբորձն աւրինակաւ, որ զաւետիսն անդր ի դժոխս ընկալաւ զլոյս ի յարուցելոյն զգեցեալ եւ իբրեւ զաւթոց արկէր։ Մարգարէութիւն՝ առ Յովհաննէս, եւ խորհուրդք մարգարէութեանն՝ առ Տէրն Յովհաննու։ Որպէս քահանայութիւնն՝ առ Որդին Չաքարիայ, եւ արքայութիւն եւ քահանայութիւն՝ առ Որդին Մարիամու, արէնք՝ ի ձեռն Մովսէսի, նշան Գառինն Հանդերձ բազում խորհրդովք. Ամաղէկ եւ ջուրքն, որ քաղցրացան, եւ աւձն պղնձի եւ ճշմարտութիւն՝ ի ձեռն Տեառն մերոյ։ Մկրտութիւնն Յովհաննու բարձրագոյն էր քան զարէնսն եւ խոնարհագոյն էր քան զՔրիստոսին։ Զի ոչ եթէ անուամբք մկրտէր ոք մինչեւ ի ժամանակ վերանալոյ նորա։ Եւ Յովհաննէս յանապատ ո՛չ զի

1 1 բառ
 2 Մատթ. Գ 4
 3 Մատթ. ԺԱ 7

եղիցի նա անդ ամեհի, այլ զի ցածուցէ յանապատին անդ զամեհու-
թիւն շինին, զի ցանկութիւն այն, որ ի մէջ շինին խաղաղութեան
իբրեւ զգազան ամեհաբար խոռովեալ լինի, յորժամ ելանէ յանապատ,
ցածնու եւ հանդարտէ, հաւանեցուցէ զքեզ ցանկութիւնն Հերովդի,
զի ամեհաբար ի մէջ շինի խաղաղութեան ի վերայ կնոջ եղբաւր իւրոյ
առանց արինաց մոլեգնեալ լինէր, զի ապականեսցէ նա զհեզութիւն
զգաստութեանն Յովհաննու՝ այն, որ խաղաղութեամբ ի մէջ անապա-
տի եւ ոչ ըստ արինաց անգամ ամուսնացաւ նա: Այլ զի մի՛ դատեալ
լիցի Յովհաննէս ի նոցանէ, թէ եղիա կառաւք սրբովք վերացաւ, եւ
զնորա գլուխն աղիկն պղծալից սկտեղք եբարձ: Վասն այսորիկ մուտ
եղիչա կաց ի միջի ի մէջ Յովհաննու եւ եղիայի: Յորժամ կամիցին,
թէ սուտ արասցեն զՅովհաննէս, կշտամբեալ յանդիմանեսցէ զնոս
եղիչա, որ ստոյգն է նոցա, զի հաւատան նոքա, թէ կրկին ընկալաւ
նա զհոգի վարդապետին իւրոյ: Թէ այդպէս իցէ, երկիցս անգամ
երկու կառաւք պարտ էր եղիչայի վերանալ ընդ երկինս, թերեւ՝ ընդ
երկնից երկինս: Այլ յայտ է, թէ զաւրութիւնս եղիչայի տուաւ նմա
գործովք իւրովք ոչ եթէ ամենեքեան, այլ ինքեանք տիպքն գործոցն,
ապա թէ ոչ լինէր մեկնութիւն աւգտութեանն եւ եթէ ոչ էր արա-
րեալ, կրկին ոչ լինէր երեւեալ առաւելութիւնն, զոր ընկալաւ: Արդ,
այնոքիկ, որ առ Տէր մեր առաքեցան հարցանել զնա, թէ՛ «Որ՞ով
զաւրութեամբ առնէս դու զայդ»¹, նոյնք առաքեցին առ Յովհաննէս:
Եւ քանզի ոչ եկն նա ուսուցանել, զապստամբողս ոչ յայտնեաց. զի ոչ
եթէ իբրեւ մարդք, որ կամին ուսուցանել զճշմարտութիւնն, թէ ով է
Յովհաննէս, այլ պատուհասելով պատուհասէին զնա. դու ո՞վ ե[ս],
ասեն, որ զայս առնես, եւ նա ոչ ետ նոցա պատասխանի՝ [ոչ] իբր
ուսուցանելեաց, այլ իբրեւ ապստամբողաց: Եւ զամենայն ինչ, զոր
ինչ մի անգամ հարցին ցնա, ասէ ցնոսա՝ «Չեմ ես Քրիստոսն եւ ոչ
եղիա եւ ոչ մարգարէն, այլ Չայն»², որ[պես]զի ոչ Յովհաննէս եւ
մարդ, եւ իբրեւ մարգարէ էր նա եւ եղիա եւ Քրիստոս, այլ ա[յ]նո-
քիկ, որք հարցինն ցնա, ոչ էր նա եւ ոչ մի յայտնանէ: Որպէս եւ Տէր
մեր ասաց ոմանց, թէ՛ չեմ դատա[ւ]որ, իբրու դատաւոր էր նա: Եւ
ոմանց ասէ՛ չեմ բարերար, իբրու բարերար էր, զոր արինակ բախէ
ձայն քարոզ լուսոյ ի դուռն լսելեաց այսպէս ծագել ճրագի ի դուռն
բբաց, որպէս եւ գիրք ընկեր ձայնի. զի մի են ճրագ եւ հաւ, որպէս
եղիա եւ Յովհաննէս. հաւ ձայնի իւրով լսելի առնել մեզ խորհուրդ
ձայնի Յարուցչին մերոյ, եւ ճրագ ի ծագել իւրում ցուցանէ մեզ

1 Մատթ. ԻԱ 23
2 Յովթ. Ա 25

զխորհուրդ լուսոյ Լուսատուին մերոյ: Վասն այսորիկ ի մէջ երկո-
ցունց կոփեցին զխաւար խորհուրդ Հաւր եւ Որդւոյ, զի կոճուպեցին
զչարութիւն եւ խորհուրդ մարգարէից եւ առաքելոց, զի յերկոցունց
կողմանց արեգականն զաւրացեալ լինին: Այլ տե՛ս դու, զի եւ ճրագ
յայտ առնէ այրիչ բերանոյն իւրոյ, եթէ խորհուրդ է նա եղիայի, որ
այրեաց զչարագործս լեզուաւ իւրով եւ պասքեցոյց զնոսա ի ջրոյ, ի
կիզումն բան իւրոյ տայ եւ հաւ խաւսի ի լուռութեան գիշերոյ. խոր-
հուրդ է Յովհաննու, որ քարոզէր ի լուռութեան անապատին, այլ ընդ
գալ ճրագին ընդ երեկոյս ոչ գտանի ընդ նմա հաւ, որ խաւսի ընդ
առաւաւոս, այլ ընդ ձայն լուսանալոյն գտեալ լինի ճրագն երեկորին,
զի վկայեսցէ վասն գալստեանն եղիայի, զի եղեւ խորհուրդ ընդ Յով-
հաննէս: Արդ, ձայն Յովհաննէս է, այլ բան, որ գնայ ի մէջ ձայնի,
Տէր մեր է: Արդ, ձայնն զարթոյց զնոսա, ձայն աղաղակեաց եւ զար-
թոյց զնոսա, եւ բանն զպարգեւս իւր բաշխեաց նոցա ըստ մեղաց.
սոյնպէս եւ՝ խրատ. փոքր մի ամպարչտեցան, սակաւիկ խրատեաց
զնոսա: «Եւ կոտորեսցէ,- ասէ,- զոստն անտառին փայտատաւ»¹.
ասաց Եսայի «զոստս» եւ ոչ զարմատս: Արդ, զի լցաւ չափ մեղաց
նոցա, եկն Յովհաննէս եւ իլեաց. հան զարմատս ծառոյն:

«Ահաւասիկ հասեալ է,- ասէ,- տապար առ արմին ծառոյ»²
զայն, զոր Եսային երող:

Եւ երբ եղեւ այս, այլ ի ծագել³ ճշմարտին՝ այն, որ անուանեցաւ ի
գաւազան եւ ի ծաղիկ, եւ հանգեաւ ի վերայ Նորա Հոգին. այն, որ
եւթն մասամբ կոչեցաւ: Եւ զի ասէ՛ «Ի քարանց աստի յայտնանէ
կարող է Աստուած յարուցանել որդիս Աբրահամու»⁴, այսինքն՝
երկրպագուաց քարանց եւ փայտից: Իբրեւ զայն, զի ասէ. «Հայր
ազգաց բազմաց ետու զքեզ»⁵: Պահեաց Յովհաննէս զանձն իւր
յամենայն մեղաց, զի այն մկրտելոց էր, որ առանց մեղաց է: Մի՛
զարմանար, Յովհաննէ՛ս, զի մկրտես դու զիս, ուր մկրտութիւն իւրոյ
ի կնոջէ կայ Ինձ ընդունել, «զի յաւրն,- ասէ,- պատանաց իմոց
պահեսցէ զայդ»⁶, եւ մահ նորա մկրտութիւն կոչեցաւ: Խաւսեցաւ
եղիազար զԹեբեկայ ի վերայ աղբեր ջրհորոյն Յակովբ՝ զՀռաքել ի
վերայ աղբեր ջրհորոյն, Մովսէս՝ զԱրիփովրայ ի վերայ աղբեր ջրհո-

1 Հմմտ. Եսայի ԻԷ 10:
2 Մատթ. Գ 10
3 ձեռագրում ճագել
4 Մատթ. Գ 9
5 Եմուճ. ԺԷ 5
6 Յովթ. ԺԲ 7

րոյն: Արդ, ամենեքեանս [այս] աւրինակ եղեն Տեսուն մերոյ, զի խաւսեցաւ զԵկեղեցի Իւր մկրտութենէ անտ ի Յորդանանու, զոր աւրինակ ցոյց յականէ Եղիազար Ռեբեկա զԻսահակ տէր իւր, մինչդեռ գայր ի դաշտի անդ ընդառաջ նորա, սոյնպէս եւ Յովհաննէս ցոյց յականէ Յորդանան գետոյ զՓրկիչն մեր: «ԱՀաւասիկ,- ասէ,- Գառն Աստուծոյ, Սա է, որ գայ բառնալ զմեզս աշխարհի»¹: Եւ տեսեալ զբազումս ի սաղուկեցւոցն եւ ի փարիսեցւոցն եկեալս մկրտութիւն, ասէ.

«Մննդնք իժից, ո՞ր եցոյց մեզ փախել ի բարկութենէն, որ գալոցն է»²:

Եւ ընդէ՞ր յանդիմանէր. զի ոչ եթէ ճշմարտութեամբ գային ի Հաւատս, այլ ի կեղծիւք առ աչս ժողովրդեանն: Եւ նա հոգւով տեսանէր զԵկեղծիս նոցա՝ յայտնութեամբն Աստուծոյ: Եւ զայս Քրիստոս յայտ առնէ, եթէ Յովհաննու ոչ Հաւատացին, նաեւ Հարք նոցա կարծիս տային մարգարէիցն ունկնդիր լինել, այլ ոչ ճշմարտութեամբ: Որպէս ի Բաբելոնյն առ Եզեկիեղ ժողովեալ ծերոցն կեղծաւորութեամբ Հարց ունել ի նմանէն: Վասն որոյ ասէր Աստուած ցմարգարէն, թէ՛ «Կենդանի եմ Ես Տէր»³. Թէ տայց քեզ բան խաւսել դոցա: Նաեւ աւրինազրին ասէին ունկնդիր լինել, այլ ոչ ումեք եղեն ունկնդիր. զի զորմէ նոքայն մարգարէանային, զայն ոչ ընկալան, զի թէ Հաւատացեալ էր, ասէ, ձեր Մովսէսի, ապա եւ Ինձ Հաւատայիք: Եւ իբրեւ Հարցան ի Քրիստոսէ, թէ՛ «Մկրտութիւնն Յովհաննու ուտի՞ էր», ասեն՝ «Ոչ գիտեմք»⁴: Եւ այսու յայտ է, թէ եկին եւ մկրտեցան եւ ոչ Հաւատացին Հաստատապէս ի քարոզութիւն նորա: Եւ Յովհաննէս յայտ առնէ, որովք առաքեցինն առ նա, թէ՛ «Դու ո՞վ ես. Եղիա՞ ես, թէ՞՞ մարգարէն»⁵: Եւ որք առաքեցինն, ի փարիսեցւոցն էին եւ կամէին բանս Հանել ի նմանէ նենգութեամբ, զի Քրիստոս յայտ էր, թէ Բեդղահէմէ գալոց է, յազգէն Դաւթի, իսկ նա ղեւտացւոցն է: Եւ նոքա Հարցանելովն, որով առ[ի]թ իմն կազմէին վասն ոչինչ յորոց կարծէինն, եւ եղեւ խոստովան, եւ նոքա ասէին. «Դու ընդէ՞ր մկրտես, զի չես Քրիստոսն»⁶: Իսկ ժողովրդեանն այլ իմն էին միտք. զի նոքա խոստովան լինէին նախ զմեզս իւրեանց եւ ապա մկրտէին: Իսկ փարիսեցւոցն ոչ այսպէս, վասն որոյ ասէր Համարձակութեամբ

1 Յովհ. Ա 29
 2 Մատթ. Գ 7
 3 Եսայի ԽԹ 18
 4 Մատթ. ԻԱ 25
 5 Յովհ. Ա 21
 6 Յովհ. Ա 25

«ծնունդք իժից» այնոցիկ, որ ծարաւի էին արեան մարգարէիցն եւ չէին ինչ ընդհատ յաւճից: Վասն որոյ զնոսա եւ զծնողս նոցա բազում Համարձակութեամբ կշտամբէր, զի ոչ յերեւելիս նոցա Հայէր, զի պնդեալ եկեալ էին առ Նա, այլ զգաղտնիս նոցա տեսանէր Հոգով, զի մեծամտեալ ի Հարսն պարծէին, եւ այն էր նոցա կորստեան պատճառք: Վասն այնորիկ զարմատս Հապարտութեանն կոտորէ: Որպէս Եսայի, «Իշխանք սողովմայեցւոց»¹ կոչէր զնոսա, եւ այլ ոմն՝ «Իբրեւ զորդիս այլազգեաց էք դուք»²: Եւ այսպէս ամենեքեան մերժեն զորդիս այլազգեաց էք դուք եւ զՀապարտութիւնն, որ բազում չարեաց էր զնոսա այսպիսի կարծեաց եւ զՀապարտութիւնն, որ բազում չարեաց էր նոցա պատճառք, ցածուցանեն: Եւ այս յաւժարութիւն տալոյ էր նոցա եւ ոչ յանդիմանելոյ: Եւ ցուցանէ նոցա, թէ յառաջն յորպիսի չարիս կային եւ յանհնարին մեղս եւ յորպիսի մեծամեծ եւ ի սքանչելի շնորհս փոխեցան: Եւ զի «որդիք իժից» էին եւ բազում չարեաւք սնեալք եւ ապաշխարեցին: Արդ, աստ է եւ այնչափ փոփոխուեն նոցա, զի զիստ եւ զանբժշկելի բարս կակղեաց: Տես, զիարդ գեհնինն անուամբն մորմոքեցուցանէ, զի չասաց, որում իւրք սովորէին, թէ ով եցոյց փախել ի պատերազմաց կամ ի գերութենէ եւ ի սովոյ այլ այլ իմն տանջանս, զոր ոչ երբէք լուեալ էր նոցա զգեհնէն, յիրաւի եւ «ծնունդս իժից» կոչեաց զնոսա, զի գազան այն սպանանէ զծնողն եւ ուտէ զորովայն ծնունդին եւ ապա եալնէ ի լոյս: Որպէս եւ նոքա զծնողս իւրեանց սպանանէին եւ զվարդապետս իւրեանց: [Բայց] ոչ զպատուհանն միայն յաճախէր, այլ եւ խրատ եւս, թէ՛ «Արարէ՛ք պտուղ արժանի ապաշխարութեան», զի չէ բաւական փախելն միայն ի չարեացն, այլ եւ առաքինութիւն բազում եւս ցուցանել. մի՛ ասէ զհակառակսն, որպէս սովորէք սակաւ մի կարծել ի մեղացն եւ անդէն ի նոյն դառնալ ոչ զնոյն խնդրեմ, որպէս առաջի մարգարէիւքն առնէիք: Նոր է այս եւ բարձրագոյն, զի նոյն Ինքն Դատաւորն գայ, որ Տէրն է արքայութեանն եւ մեծամեծ սգաստութեամբ յերկինս կոչէ եւ յայն հրահանգս ձգէ: Վասն որոյ զարքայութենէ եւ զգեհնէն ճառէ, զի պատիժքն եւ պարգեւքն անմահականք են: Մի՛ այսուհետեւ ի նմին չարիս կայցէք եւ զնոյն սովորական պատճառսն պատճառիցիք, թէ զԱբրահամ Հայր ունիմք եւ յԻսահակ եւ Յակովբ պանծացեալ ի նախնեացն ազնուականութիւնն: Եւ այսու ոչ եթէ արգելոյր, զի մի՛ կոչեսցին որդիք սրբոցն, այլ զի մի՛ այսպիսի պանծանաւք ծուղայցեն յոգւոյն առաքինութեանցն, զի թէպէտ եւ զմտացն ծածուկս յայտ բերէր եւ զապառնիսն մարգարէանայր, սակայն ասէրն յետոյ, թէ՛

1 Եսայի Ա 10
 2 Հմմտ. Եսեմ. Թ 2

«Մեք հայր զԱբրահամ ունիմք»¹:

Եւ այս էր, որ ամէր զնոսա ի Հպարտութիւն. նախ զայս կարճէ, թէ զպատիւ նահապետին ի մէջ բերէ եւ ապա զայսպիսի ուղղութիւն պահանջէ եւ չասէ, թէ ոչ կարէ աւգնել ձեզ նահապետն, այլ մեղսագոյնս առակով իմն ասէ, թէ՝

«Կարող էր քարանց յայսցանէ յարուցանել որդիս Աբրահամու»²:

Ոմանք ասեն, թէ զՀեթանոսաց ասէ, բայց ես այլ իմն ասեմ, թէ մի՛ կարծէք, թէ մեք կորնչիմք, անորդի լինի նահապետն, զի Աստուծոյ՝ զիւրին է եւ ի քարանց առնել մարդիկ եւ տխալ նմ որդիս: Քանզի եւ յառաջն այսպիսիս արար, զի ի քարանց մարդիկ առնէ, Հանգոյն է այնմիկ յամուլ արգանդէ՝⁴ տալ որդի, որպէս մարգարէին ասէր. «Հայեցարո՛ւք ի վէմն Հաստատուն, յորմէ կոփեցարուք, եւ ի գուր Հրոյն, յորմէ փորեցայք»⁵: Յայսպիսի մարգարէութիւն Հայեցեցեալ յիշեցուցանէր, որ յառաջուան այսպիսի զքանչելեալք արար զնա Հայր, զի յամուլ արգանդէն եւ յանցեալ Հասակէն ետ նոցա որդի, զնոյն աստ կարող է առնել: Եւ տե՛ս, զի բնաւին Հատանէ, ընկենու, զի ոչ ասաց, թէ «յարոյց», զի մի՛ այնոյս առնիցէ, այլ թէ՝ «կարող է», եւ ոչ ասաց, թէ կարող է ի քարանց մարդիկ առնել, այլ զիւրինն, թէ՝ «յարուցանել»: Եւ կարճեաց զնոսա ի մարմնաւոր պարծանացն, զի մի՛ նախնեալքն, այլ անձանց ապաշխ(ար)ութեամբ Հասցեն փրկութեան: Եւ խոտէ զմարմնոյ ազնուականութիւնն եւ յարգէ զՀոգւոյս առաքինութիւնս: Եւ տե՛ս, զիարդ յաջորդովքն անեցուցանէ զերկիւղն, զի յորժամ ասաց, թէ կարող է ի քարանցս որդիս Աբրահամու յարուցանել, անդ է, ասէ, «Ահաւասիկ տապար առ արմի ծառոյ կայ», եւ ահագին զբանն առնէ եւ իւրով բարձրագոյն վարուքն Համարձակագոյնս զնոսա մորմոքեցուցանէ, զի ի բազում ժամանակաց Հետէ էին խոպանացեալք: Զինչ ասիցեմ, ասէ՝ թէ անկանելոց էք ի նահապետին ազնուականութեանէ եւ զայս ի քարանց տեսանիցէք լեալ որդիս նախնինս. ոչ զայս միայն աղէտս տեսանիցէք, այլ եւ այլոց եւս մեծամեծ տանջանաց լինիցիք պատժապարտք: Ահաւասիկ, «տապար առ արմին ծառոյ կայ». էիք ինչ ահագին քան

1 Մատթ. Գ 9
2 Մատթ. Գ 9
3 ձեռագրում՝ Տեր
4 ձեռագրում՝ արգարդէ
5 Եսայի ԾԱ 1

զայնպիսի բանք, զի ոչ եւս գերանդի թռուցեալ եւ ոչ ցանկոյ քակեալ եւ ոչ կոխան անցաւորաց լեալ, այլ [տապար սր]եալ եւ եւս՝ ահագին, զի եւ ի դուրս եւս եկեալ Հասեալ են, զի մարգարէիցն բազում անգամ չհաւատային եւ ասէին, թէ՝ «Ուր իցէ աւր Տեառն, եկեսցէ Հասցէ խորհուրդ սրբոյն Իսրայիղի, զի գիտասցուք»: Եւ զի բազում ժամանակս կարծէին զկատարումն իրացն, յայտ առնէ, թէ մերձ են Հարիքն՝ ասելովն, թէ՝ «Ահաւասիկ առ արմին դնի», եւ ոչ ասաց, թէ՝ առ ոստս կամ առ միրգս, այլ առ արմին, զի թէ ծուղանայցեն, առանց բժշկութեան առնին վէրքն եւ անյոյս եւ առանց ողջանալոյ են ցաւքն, զի ոչ եթէ ծառայ ոք է, որ դատելոց է իբրեւ զառաջինսն, այլ ինքնին Տէրն ամենեցուն, որ զանհնարին պատիժն ամէ ի վերայ եւ թէպէտ երկեցոյց, այլ ոչ եթող այնոյս լինել որպէս վերագոյնն: Ոչ ասաց, թէ «յարոյց որդիս Աբրահամու», այլ թէ «կարող է», զի երկեսցուցէ միանգամայն եւ միխթարեսցէ: Նոյնպէս եւ աստ. ոչ ասաց, թէ «մխեցաւ յարմատն», այլ թէ «մերձ է» եւ «դնի առ արմին» եւ ոչ է յապաղելոց: Եւ թէպէտ եւ այնպէս մերձ է, սակայն զձեզ արար տեարս կտրելոյ եւ ոչ կարելոյ, զի եթէ լինիցիք պիտանացու, ոչ ինչ մեղանչէ ձեզ տապարն, ապա եթէ ի նմին Հարիս կայցէք, արմատաքի տակալոտոր խլէ զծառն: Վասն որոյ ոչ վերացեալ եւ միւսովն, թէ ի սակաւ ժամանակս կարող էք դառնալ եւ լեալ: Վասն այսորիկ յամենայն կողմանց անեցուցանէ զեկիւղն, զի զարթուցեալ ամոքէ յապաշխարութիւնս, զի նախնեացն անկանել եւ այլոցն փոխանակ նոցա մտանել եւ Հարիքն ի դուրս Հասեալ եւ զանհնարինսն կրեալ: Եւ զայս՝ ամենայն տապարովն եւ արմատովն, յայտ է, թէ անհնարին անկեղիցն մարթ է յառնել եւ ստանալ առաքինութիւն: Որպէս եւ Պաւղոսի առեալ ի մարգարէէն ասէ, թէ բան մի Հակիրճ եւ Համառատ արար Տէր ի վերայ երկրի եւ ի վերայ ամենայն տիեզերաց: Արդ, մի՛ այնոյս լիցիս, զի գոյ յոյս դառնալոյ, զի ոչ եթէ ամպ, որ կոտորէ տապար, եւ ոչ վասն այնորիկ եկն, զի կտրեսցէ, ապա թէ ոչ, զի՞նչ էր, որ արգելոյր ի կտրելոյ, այլ եկեալ Հասեալ առ արմատն եւ զտեղի [առե]ալ, զի զքեզ երկիւղին արասցէ պիտանացու առ ի յաճախել [զպ]տուղս արդարութեան: Եւ յայտ յաջորդաւն առնէ, թէ ասէ.

«Այն ծառ, որ ոչ առնէ պտուղ քաղցր, հատանէ եւ ի հոտ արկանի»²:

1 ձեռագրում՝ թերեւս
2 Մատթ. Գ 10

Եւ ամենայն ասելով՝ Հանէ, մերժէ զպարծանան ի նախնիսն պան-
 ծացելոցն. զի թէ եւ նորին իսկ Աբրահամու իցես, ասէ, որդի եւ բիրտ
 բիրտոց Համարեցին նահապետս ունել, կրկին պատիժս կրիցես վասն
 անպտուկութեանն: Եւ այսպիսի բանիւք եւ զմաքսաւորս երկեցոյց եւ
 զգինուորսն ստրջացոյց, այլ չարար անյոյս եւ զձուրուկութենն
 պնդեաց երկիւղիւն եւ զմխիթարութիւնն չեբարձ ի միջոյ՝ ասելովն,
 թէ «ձառս, որ ոչ առնէ պտուղ քաղցր, ի հուր արկանի»: Եցոյց, եթէ
 որ առնէ պտուղ քաղցր, ապրի ի պատուհասիցն: Եւ զհարդ ասն՝
 կարիցեմք առնել պտուղ ինչ, զի աւանիկ եկեալ կայ տապար առ
 արմին, զի ժամանակն կարճեալ է, եւ կէտն՝ Հասեալ. կարող էք, ասէ,
 զի ոչ այնպիսի ինչ է պտուղ այս, որպէս ծառոցն, եթէ ժամանակաց
 կարաւտանայցէ եւ աւրոց փոփոխմանց: Այլ աստ կամացն եւեթ պի-
 տոյ է եւ վաղվաղակի ծաղկաւ եւ պտղով զարդարի, զի ոչ միայն ար-
 մատն եւ պտուղն ծառոյն, այլ եւ ճարտարապետ մշակն առնէ յան-
 կարծահաս վաղեմեաց զպտուղն: Եւ զի մի՛ ասիցեն, թէ դու աւանիկ
 քար ու վրէժ եւ անյոյս առնես: «Տապար,- ասես,- առ արմին ծառոյ
 դնի», եւ մեք զհարդ ժամանակի պատժոցն կարիցեմք պտղաբերք
 լինել, ցուցանէ դիրաւ զպտղաբերութիւնն:

«Ես,- ասէ,- մկրտեմ զձեզ ի ջուր: Իսկ որ զկնի իմ գալոց է,
 զաւրագոյն է քան զիս, Որում չեմ արժանի թէ լուծից զխրաց մի
 կաշկացն, նա մկրտեսցէ զձեզ ի Հոգին Սուրբ եւ ի հոյր»¹:

Եւ այսու յայտ առնէ, թէ կամաց եւեթ պէտք են եւ Հաւատոց եւ
 ոչ աշխատութեանց կամ քրտանց: Եւ որպէս դիրագոյն է մկրտելն,
 նոյնպէս դիրագոյն է նորոգելն եւ լինել առաքինի: Զարհուրեցոյց
 զնոսս դատաստանին ահիւ եւ տանջանաց Համբաւան անուամբ տա-
 պարին: Եւ խոտելով ի Հարցն պարծանաց եւ մտանել այլոց փոխանակ
 նոցա, եւ կրկին պատժովք կտրեցի, ասէ, եւ ի հուր անկցի: Եւ յամե-
 նայն կողմանց կակղեաց զխստութիւն նոցա եւ յաւժարեցոյց ի ցան-
 կութիւն ազատանալ ի չարեաց: Ապա բերէ ի մէջ եւ զԲրիստոսի
 ճառս մեծաւ առաւելութեամբ, զի ցուցցէ, թէ որչափ ինչ է ի մէջ
 նորա եւ Այնր, զՈր քարոզէր. եւ զի մի՛ ոք կարծիցէ, թէ պաշտան
 ինչ ունելով յարգէ զԲրիստոս, ասէ. «Եւ ոչ գիտէի զնա»: Եւ ոչ
 նախ զայն ասաց, թէ՛ «Չեմ արժանի լուծանել զխրացս կաշկաց նո-
 րա», այլ նախ զնուազութիւն իւրոյ մկրտութեանն եղեալ ցուցանէ, թէ
 ոչ ինչ աւելի էր, այլ միայն յապաշխարութիւն, զի եւ ոչ իսկ ասաց,
 թէ՛ ես մկրտեմ ի ջուր թողութեան, այլ՝ յապաշխարութիւն: Եւ սոյն

¹ Մատթ. Գ 11

իսկ այս անճառ պարգեւաւք լինէր, զի մի՛ յորժամ լսիցեն, թէ՛ յետոյ
 իմ գալոց է, կարծիցեն, թէ՛ յետոյ քան զիս լեալ իցէ: Տե՛ս, որպիսի
 զարութիւնս պարգեւաց ունէր ընդ իւր եւ խելամուտ լեր Հաստատու-
 թեամբ, թէ ըստ առաւելութեան զաւրութեան ոչինչ կարացի արժանի
 ասել: Նաեւ ոչ այն ինչ է, զոր ասացին, եթէ՛ «Ոչ եմ արժանի լուծա-
 նել զխրացս կաշկաց նորա»: Եւ մի՛ յորժամ զայն լուիցես, թէ զաւ-
 րագոյն քան զիս է, Համեմատութիւն իբրեւ մեծի ընդ փոքու կարծի-
 ցես զնորայն ընդ իս, զի եւ ոչ ընդ [ծառ]այս անգամ արժանի եմ մի
 կարգ անկանել, նաեւ ոչ [ընդ] յետին իսկ ծառայս եւ ոչ սակաւ ինչ
 մասն սպասաւորութիւն յանձին ցուցանել: Վասն որոյ ոչ ասաց, թէ՛
 զկաշկիս, այլ թէ՛ «եւ ոչ խրացս կաշկացն»: Եւ զի մի՛ Համարե-
 ցիս^(*), եթէ խոնարհութեան ինչ բանք իցեն, ածէ զնովմբ զիրացն
 Հաստատութիւն: «Նա,- ասէ,- մկրտեսցէ՛ զձեզ ի Հոգին Սուրբ եւ ի
 հուր»: Տեսանես զիմաստութիւն Մկրտչին, զի յորժամ ինքն քարոզէ,
 ահաւորս եւ մեծամեծս բարբառի, եւ յորժամ առ Տէրն առաքիցէ՛
 քաղցրուես եւ խորժականս, զի ո՛չ տապար ի մէջ բերէ եւ ո՛չ ծառոյ
 կտրելոյ եւ ի հուր արկանելոյ եւ ո՛չ զհանդերձեալ բարկութենէն, այլ՝
 զմեղաց թողութենէ եւ զառ ի պատժոցն ազատութենէ եւ զարդարու-
 թենէ եւ զսրբութենէ եւ զլուանալոյ յաղտոյ եւ զորդեգրութենէ եւ
 զեղբայրութենէ եւ զժառանգութենէ եւ զհաղորդակից լինելոյ եւ
 զառատութենէ Սուրբ Հոգւոյն պարգեւաց: Յայս ամենայն Հայեցեալ՝
 ասէ. «Նա մկրտեսցէ զձեզ ի Հոգին Սուրբ»: Եւ այսու այլափոխ
 բանիւ զառաւելութիւն պարգեւացն յայտ առնէ, զի ոչ ասաց, եթէ
 դութիւն եւ զանարգել շնորհացն ցուցանէ: Եւ արդ, մի՛տ դիր, զինչ
 ինչ Համարէին լսողքն լինել, այլ ըստ մարգարէիցն դառնալ վաղվա-
 զակի եւ նորոգել ըստ մեծամեծացն եւ ըստ արդարոցն, վասն որոյ եւ
 զանուն Հրոյն յիշեցուցանէր եւ զմիտս նոցա ի յիշատակ այնոցիկ,
 որով Հրովն երեւեցաւ, տանիցի. զի գրեթէ եւ ամենայն իսկ մարգա-
 րէիցն ի կերպարանս Հրոյ երեւեցաւ, որպէս Մովսէսի՝ ի մորենուջն եւ
 ժողովրդեանն՝ ի Սինէ եւ Եգիպտոսի՝ ի քրովբեան: Եւ տե՛ս, զհարդ
 զարթուցանէ զմիտս լսողացն այնու, զի նախ զայն դնէ, որ յետոյն
 լինելոց է, զի պարտ էր նախ Գառինն գեներու եւ մեղացն մեռանել եւ
 թշնամութեան ի միջոյ բառ[ն]ալ եւ թաղիլ եւ յափնել եւ ապա Հատա-
 նել Հոգւոյն Սրբոյ. այլ այսցանէ ոչ մի ինչ ճառեաց, այլ նախ՝ զվեր-
 շինն, վասն որոյ այն ամենայն լինելոց էր, եւ մանաւանդ բաւական
 իսկ այն էր, զի նախապատին նորա քարոզեցի, զի յորժամ լսիցէ

¹ ձեռագրում մկրտեսցէ

լսողն, թէ Հոգի ընդունելոց է, թէպէտ եւ խնդրիցէ ի միտս՝ զհարկամ որով աւրինակաւ լինիցի այս, մինչդեռ տիրեալ կան մեղքն ի վերայ, մարթիցէ ընդունել Հոգի: Այլ նախ կրթեաց զլսողսն, եթէ մկրտէ Հոգւովն եւ նորոգէ հրովն եւ ապա այնուհետեւ առանց գայթակղութեան ածէ զնոսա՝ ի ճառս չարչարանացն: Վասն որոյ եւ յետոյ իսկ ասաց, եթէ՝ «Ահա ապա ի ճառս Աստուծոյ, որ բառնայ զմեզ աշխարհի»¹: Եւ ոչ ասաց, թէ «Թողու», այլ զառաւել գուժ տեսչութեանն յայտ արարեալ, թէ «բառնայ», զի ոչ հանգոյն է թողուին այնմ, յորժամ յիւր անձն բառնայցէ, զի մինն առանց ճգանց լինէր, եւ միւսն՝ մահու չափ: Եւ դարձեալ ասէ, թէ «Որդի Աստուծոյ է», այլ եւ ոչ այսու յայտնի ինչ ցուցանէ լսողացն զպատիւն, քանզի չեւ ես գիտէին, թէ արդարեւ Որդի իցէ Աստուծոյ: Բայց ի տալոյ զՀոգին եւ այսու եւս հաստատուն լինէր: Վասն այսորիկ եւ Հայր յորժամ առքէն զՅովհաննէս, այսպիսի իմն նշանս զպատուոյն զԱյնորիկ, որ գալոցն էր, տայր, թէ՝ «ՅՈրոյ վերայ տեսանիցես զՀոգին, զի իջանիցէ եւ հանգչիցի, նա է, որ մկրտէ ի Հոգին Սուրբ»²: Վասն որոյ եւ ինքն իսկ ասէ, թէ՝ «Ես տեսի եւ վկայեմ, թէ Սա է Որդին Աստուծոյ»³, զի յայսմանէ եւ միւսն եւս յայտնագոյն հաստատուն լիցի: Ապա իբրեւ զախորժականսն ասաց: Եւ վարժեաց նոքաւ զլսողսն, յետոյ եւ պնդէ, զի մի՛ անկանիցին ի ծուղութիւնս, զի այնպէս էին ազգ հրէիցն. յախորժականսն դիւրաւ մեղկէին եւ ի փափկութեանն անպիտանք լինէին: Վասն որոյ ածէ զնովիմբ զահագիսն, թէ՛

«Որոյ հեծանոցն ի ձեռին է»⁴:

Վերագոյն գտանջանացն ճառէր, իսկ աստ ե՛ւ զդատաստանն մատամբ ցուցանէ, ե՛ւ զպատուհասն անմահ ընծայեցուցանէ՝ ասելով, թէ զ[յ]արդն անշէջ հրոյն պատրաստ իցէ: Տեսանես զնոյն Տէր իրացն, զնոյն եւ մշակ, թէպէտ եւ այլուր զՀա[ւ]րէ ասիցէ, թէ՛ «Հայր իմ մշակ է»⁵, քանզի ածէ ի մէջ զճարտարպետն, զի մի՛ կարծիցես, եթէ վաստակոյ ինչ պէտք են, այլ իմն իրաց դիւրագոյն ցուցանէ, եթէ ամենայն աշխարհս նորա է, զի մի՛ երեւեսցի, թէ զայնոսիկ միայն, որ իւրն իցեն, տանջիցէ: Բայց յայժմ աւասիկ զամենայն խառնէ, զի սրբագոյն երեւեսցի ցորեան: Բայց այժմ ընդ [յ]արդին խառնեալ է

1 Յովհ. Ա 29
2 Յովհ. Ա 33
3 Յովհ. Ա 34
4 Մատթ. Գ 12
5 Յովհ. ԺԵ 1

ի կալն եւ ոչ յշտեմարանսն, զի յայնժամ լինի համառաւս ընտրութիւն: Եւ արդ, ո՞ւր իցեն, որք ի գեհնէն թերահաւատ իցեն, թէ չիցէ գեհնն. զի երկուս իրս ի մէջ եդ, եթէ՛ մկրտեաց ի Հոգին Սուրբ եւ այրիցէ հրով զչհաւանեալսն. զի եթէ՛ այն հաւատարիմ իցէ, յայտ է, թէ եւ այս եւս: Վասն այնորիկ եւ յաջորդաւն գերկուս կանխասաց իրս դնէ. զի որով եղեւ առժամայն եւ զմիւսն, որ առյապայն իցէ, առնիցէ հաւատարիմ, զի եւ բազում անգամ իսկ Քրիստոս աստի իրաւքս զհանդերձեալսն յայտ առնէ գտանջանաց եւ զարքայութեան: Որպէս եւ զՅովհաննէս յայտ առնէ գերկոսին զաստիս՝ եթէ մկրտէ ի Հոգիս, եւ հանդերձեալն՝ եթէ՛ այրէ անշէջ հրովն, զի եթէ՛ ոչ էր աստէն մկրտեալ զառաքեալսն եւ զհաւատացեալսն: Յիրաւի, թերահաւատ էիր հանդերձելոցն, զի եթէ՛ որ դժուարագոյն թուէր, արար եւ առնէ հանապազ. զի ա՞րդ դիւրագունիցն ոչ հաւատայցէք, զի թէ՛ ասաց, թէ՛ «Մկրտեսցէ ի Հոգին Սուրբ»: Եւ զայսպիսի մեծագոյն պարգեւս խոստացաւ աստէն եւ կատարեաց եւ վերայ էած եւ զպատիւս հանդերձելոցն՝ ասելով, թէ՛ «Որոյ հեծանոցն ի ձեռին իւրում»: Եւ զընտրութիւն ո՞ ի հանդերձեալն եցոյց, զի մի՛ բաւական համարիցին զմկրտութիւնն, թէ՛ անպիտանք լինիցին, զի պիտոյ է յետ այնոցիկ զգաստութիւն եւ քաջութիւն: Վասն այնորիկ ի տապարէն ի մկրտութիւնն փախուցանէ եւ յետ մկրտութեանն շնորհաւք ի հեծանոցն եւ յանշէջ հրոյն երկեցուցանէ: Եւ յառաջ քան զմկրտութիւնն ոչ առնէ այսպիսի ընտրութիւն, այլ մեկնագոյնս ճառէ, թէ՛ «Ամենայն ծառ, որ ոչ առնէ պտուղ, հատանի եւ ի հուր արկանի», այսինքն թէ՛ ամենայն անհաւատք ի հուր մատնիցին: Եւ այսպէս յետ մկրտութեանն այլ իմն որոշումն ի մէջ դնէ, զի բազումք յետ հաւատալոյն անարժանք գտանիցին: Վասն որոյ ահ արկանէ սպառնալեալն, թէ՛

«Որոյ հեծանոցն ի ձեռին իւրում է, զցորեանն ժողովէ եւ զ[յ]արդն այրեսցէ»¹:

Եւ զի ցորեանն եւ ցաւղուն միապէս սփռին ի միում կալի, եւ կամնասայլն հասարակաբար կոխեալ հասու զնոսա, այլ հատն ոչ ինչ վնասի ի կամնասայլիցն, այլ առաւել աւգտի, զի զցաւղունն ջախջախեալ ի բաց կորչէ եւ հողմով հոսեալ առնէ ճարակ հրոյ եւ անասնոյ: Սապէս եւ բարիք եւ չարք, արդարք եւ մեղաւորք հասարակաբար կեան ի միում աշխարհի: Եւ փորձութիւնք կամնասայլից եւ նեղութիւնք միապէս հասանէ ի վերայ ամենեցուն, այլ արդարոց եւ առա-

1 Մատթ. Գ 12

քինեաց ոչ ինչ կարէ վնասել, որպէս եւ ոչ կամնասայլն՝ ցորենոյն, այլ առաւել մաքրէ եւ սրբէ զարդարսն, որպէս զոսկի՝ հուր: Իսկ մեղաւորքն զաւրէն ցաւոնոյ տկարագունի մանրեալ եւ հողմակոծեալ հալածին ի ձայնէ կոչողին զարդարսն ի կեանսն: Եւ լինին կերակուր անհանճար, անասուն ցանկութեան աստէն: Եւ վասն այնորիկ նախ զզարութիւն Նորա յայտ արար ասելն, թէ մաքրէ Հոգւով եւ թողու զմեղս, զի աստէն եղելովքս հաւատայցեն եւ հանդերձեաց տանջանացն եւ յարութեանն եւ դատաստանին, եւ զայն ամենայն ընդ սին փակէր. զմահու՝ լուծումն, զմեղաց՝ բառնայն, զանիծիցն՝ ապականութիւն, զբազմաժամանակեան պատերազմացն՝ դիւրութիւն, ի յերկինս վերանալ, ի դրախտն մտանել, հրեշտակաց կաճառակից լինել, հանդերձեալ բարութեանցն հաղորդ լինել: Զի այս ամենայն այնք առհաստացեալ էր, զի իբրեւ ասաց զայն եւ զմարմնոցն յարութենէ եւ զբարութեանցն, «զոր պկն ոչ ետես»¹: Եւ այս ամենայն այնու շնորհաւք պարգեւեցաւ, աւելորդ էր վասն նշանաց, որ աչաւք տեսանէին, ճառել, այլ զայնցանէ, որ անյայտ էր, ճառէր, թէ Որդի ի Աստուծոյ եւ անհամեմատութիւն՝ ի վեր քան զինքէնէ: Եւ եթէ բառնայ զմեղս աշխարհի, եթէ վրէժ ընդ գործոց պահանջիցէ, եւ թէ չիցեն աստէն եւեթ մերքս, այլ ըստ արժանաւորութեանն ընդունիցի իւրաքանչիւր ոք: Եւ այս ամենայն յանդիման առաջի երեսաց կայցէ, զի փոյթ յանձին կալցուք, մինչդեռ աստէնէ կալցիցեմք, յորում կարողութենէ ցաւոնոյ ի ցորեան դառնալ, որպէս եւ ցորենոյ ի ցաւոն դառնալ: Արդ, մի՛ փքացուք ի վերայ նուաստից մեծութեամբ, զի եւ ցաւոն քան զցորեան մեծագոյն է հասակաւ եւ տկարագոյն՝ զարութեամբ եւ խոտան եւ հրոյ պատրաստեալ: Եւ վասն այնորիկ ներէ ցաւոնոյն աստէն, զի սնուցիչ է ցորենոյ, որպէս եւ աշխարհակալք՝ արդարոց: Եւ գոյ յոյս դառնալոյ եւ լինել ցորեան՝ ըստ Տեսուն բանի, թէ՛ թո՛յլ տուք որոմանդ, զի մի՛ զցորեանն ապաշխարութեանն խիցէք², զի եւ մորենին փուշ էր, այլ զի ոչ պաշտեցաւ ի նմա դիւական բաջաղմունք վասն նուաստ տեսլեանն, սակս որոյ Աստուած բնակեաց ի նմա: Եւ խոնարհք, որ ոչ ունին զկերպարանք աշխարհի, հանդերձ ողորմութեամբ եւ նուաստութեամբ ընդունին զԱստուած՝ բնակեալ յինքեանս:

« Եւ Ինքն Յիսուս էր,- ասէ,- ամաց իբրեւ երեսուն»³ ի ժամանակ իբրեւ եկն Նա կնիք առնույ ի Յովհաննէ. Եւ այն վասն ամաւորոյ

1 Ա Կորնթ. Բ 9
 2 Հմմտ. Մատթ. ԺԳ 30:
 3 Ղուկ. Գ 23

մարկիովնացուցն. զի թէ մարմին ոչ զգեցաւ, առ մկրտութիւն զի՞ մերձենայր, զի աստուածեղէն բնութիւն մկրտութեան չէ կարաւտ, եւ զի երեսնամեայ էր Նա. ո՞չ ահա զմարդկութեանէ Նորա յայտ արար: Եւ զի ասէ՛

« Թո՛յլ տուր այժմ, զի կատարեսցուք զարդարութիւնս ամենայն»¹,

զի ընկալեալ լինէին փրկիչք եւ թագաւորք զաւծումն եւ զաւլութենս ի քահանայից, զոր արինակ զգեցաւ Նա մարմին եւ երեւեցաւ Նա իբրեւ կարաւտեալ, սոյնպէս մերձեցաւ եւ առ մկրտութիւն: Եւ զի վկայեցէ վասն ճշմարտութեան Իւրոյ, առաւել եւս, զի մկրտութեամբ իւրով սահմանեցէ զնա յայնմիկ, զի դարձաւ մկրտեաց զայնոսիկ, որ Յովհաննէ մկրտեալ էին, ցոյց եւ յայտ արար, թէ մինչեւ առ նա միայն պաշտեաց զնա, զի ճշմարիտ մկրտութիւն ի ձեռն Նորա յայտնեցաւ, այն, որ արդարացոյց զնա ի պատուհասից անտի արինացն: Եւ զի ասէ՛ « Թո՛յլ տուր այժմ», զի մի՛ մտցէ նա ի գաւիթ Իւր իբրեւ զգալ: Եւ զի յամաւթ արասցէ զփարիսացիսն, զի հպարտացեալ էին եւ արհամարհէին զմկրտութիւնն Յովհաննու: Իբրու յարգէ դարձեալ զխոնարհութիւն քարոզին Իւրոյ, իբրեւ զայն, զի ասէ. « Ամենայն, որ խոնարհ արասցէ զանձն իւր, բարձրացիք»²: Եւ զի խոստովան եղել Յովհաննէս, բայ՝ « Ոչ թէ արժանի լուծանել զխրացս կաւչկաց Նորա» (ապ³): Առ Տէր մեր զպկն Յովհաննու եւ եղ ի վերայ գլխոյ իւրոյ: « Թո՛յլ տուր,- ասէ,- այժմ, զի կատարեսցուք զարդարութիւնս ամենայն»: Քանզի Յովհաննէս կատարիչ [գարչապար] արինացն³. աւրէնք եւ մարգարէք մինչ ի Յովհաննէս, այլ ի Քրիստոս սկիզբն է Նոր Կտակարանացն: Զգեցաւ Նա զարդարութիւն հնոյն մկրտութեամբ, զի ընկալի Նա զկատարած աւծման եւ տացէ [զնա լի եւ բովանդակ] աշակերտաց Իւրոց, զի ահաւանիկ եւ զմկրտութիւնն Յովհաննու արինաւքն հանդերձ սահմանեաց եւ մկրտեցաւ նմա արդարութեամբ, քանզի առանց մեղաց էր Նա, այլ մկրտեաց Նա շնորհաւք, զի մեղաւորք էին, լուեցոյց զաւրէնս արդարութեամբ իւրով եւ դադարեցոյց զմկրտութիւնն մկրտելովն Իւրով: Բայց դարձեալ կատարեսցուք զարդարութիւնս ամենայն, զի Յովհաննէս էր ի դուռն բակին, զի ի մէջ նորա ամփոփեալ ժողովեալ էր հաւտն ի երուսաղէմացուց, մուտ նա առ հաւտ անդր ոչ իշխանութեամբ, այլ արդարութեամբ: Եւ վկայեաց

1 Մատթ. Գ 15
 2 Մատթ. ԻԳ 12
 3 քանզի... արինացն՝ լուսանցքում

Հոգին, որ հանգեալ է վերայ Նորայ ի մկրտելն Նորա, թէ՛ Նա է Հովիւ, գոր ընկալաւ Նա ի ձեռն Յովհաննու զքահանայութիւն, զարքայութիւն եւ զմարգարէութիւն: Արդ. առ Նա զարքայութիւն տանն Դաւթի ծննդեամբ, որ եղեւ ի տանէ Դաւթի: Եւ առ զքահանայութիւն տանէն Ղեւեայ երկրորդ ծննդեամբն մկրտութեանն որդւոյն Ահարոնի: Արդ, այն, որ հաւատայ. թէ ծնունդ երկրորդ լինի նմա յաշխարհի, ոչ երկմտեալ լինի նա յայնմանէ, թէ վերջին ծննդեամբ մկրտութեամբն Յովհաննու առ Նա զքահանայութիւն Յովհաննու: Եւ քանզի բազումք մկրտեցան անդ յայնմ առևր, էջ հանգեալ Հոգին ի վերայ Միոյն, զի որ նշակ լիցի յամենեցունց նշանաւ Այն, որ ոչ էր որոշեալ յամենայն մարդոյ տեսչութիւն: Եւ քանզի ի մկրտել Նորա էջ Հոգին, վասն այնորիկ մկրտութեամբն Նորա տուեալ լինէր Հոգին: Եւ զի ասէ.

«Յայնժամ գայ Յիսուս առ Յովհաննու՝ մկրտիլ ի Գնաճէն»¹:

Եւ զի մի՛ կարծիցեն. թէ իբր զվարատ մկրտի: Վասն այսորիկ յառաջագոյն բառնայ զսուսպիսի կարծիս ասելովն, թէ՛ «Ահա Գառն Աստուծոյ, որ բառնայ դմեղս»² եւ թէ՛ «Չեմ բաւական լուծանել զխրացս»³ եւ զայն եւս թէ՛ «Դատաւոր է», եւ թէ՛ «Տէր ի գործոց հատուցանէ»⁴ եւ զՀոգին առ որ շնորհելոց է: Եւ այսու ամենայնի բառնայ զկարծիս կարաւորութեանն. եւ յորժամ գայր առ նա, արգելոյր, թէ՛

«Ինձ պարտ է ի Քէն մկրտել»⁵:

Եւ զի մկրտութիւնն Յովհաննու յապաշխարութիւն եւ յամբաստանութիւն յանգաւորաց էր. եւ զի մի՛ այսպէս զՆա ոք կարծիցէ: Գառն Աստուծոյ եւ Փրկիչ զՆա կոչեաց, զի ի միտ առնուցուս, թէ այլ իմն մատակարարելոց էր. յայն սակ մկրտէր, վասն որոյ ի գալն ասէր, թէ՛ «Ինձ պարտ է ի Քէն մկրտիլ, եւ առ ի՞նչ գաս», եւ չասաց, թէ՛ Դու յինչն մկրտի. զի զայս պատկառէր ասել: Եւ զայս մարգարէանայր, զի կարապետ էր առաջի երեսաց Նորա: Որպէս զիջումն Նորա յորովայն Կուսին, յորովայն Եղիսաբեթի գուշակեաց՝ զամրութիւնն ի պողաբերութիւն փոխելով. թէ՛ եւ կուսութիւն կարող է պողաբերել զՔրիստոս: Եւ յորովայնի խայտայր առ Նա գալով ի ձեռն

1 Մատթ. Գ 13
 2 Յովհ. Ա 29
 3 Մարկ. Ա 7 Յովհ. Ա 27
 4 Հմմտ. Ղուկ. ԻԿ 41
 5 Մատթ. Գ 14

կուսին: Այսպէս եւ զգալուատ Նորա ի դժոխս գուշակէր, թէ՛ եւ Դու առ իս գաս, որպէս Պետրոս, որ ոչ գիտէր զխորհուրդ լուանալոյն, արգելոյր զՆա եւ յետոյ հնազանդէր, սոյնպէս եւ սա իբրեւ լուաւ, թէ՛ «Թո՛յլ տուր». առ այժմ հնազանդէր: Եւ զի մի՛ դոյզն իրս կարծիցէ զմատակարարութիւնն, վասն այնր ասէր՝ այսպէս վայել է առ այժմ՝ եւ ոչ եթէ միշտ այսպէս առնիցես, այլ տեսցես յետոյ եւ՝ զփառս Իմ զանգուգականս: Բայց «առ այժմ այսպէս վայել է մեզ լնուլ՝ զամենայն արդարութիւնս աւրինացն»: Աստ արդարութիւն՝ զլրումն ամենայն պատուիրանացն ասէ. զամենայն պատուիրանսն հանաք ի գլուխ, եւ այս միայն պակասէ, եւ զայս ես մի՛ թողցուք անկատար: «Եւ զի լրումն աւրինացն Քրիստոս է»¹, - որպէս ասէ առաքեալ, որ ցեալ կատարեաց գալստեամբն Իւրով զթերութիւն նորա: Այսպէս եւ մկրտութիւնն Յովհաննու էր մինչ ի մկրտութիւնն Քրիստոսի, որ ելից զթերութիւն նորա մկրտելովն եւ լի կատարեալ ետ գնա առաքելոցն ի թողութիւն մեղաց եւ յընդունելութիւն Հոգւոյն: Եւ զի եկի, ասէ, լուծանել զանէծս աւրինացն, որ վասն յանցուածոցն եղան, վայել էր իխճ նախ զամենայն կատարել եւ ազատել զձեզ ի դատապարտութենէ աւրինացն, վայել է Ինձ կատարել զաւրէնան եւ ապա լուծանել զաւրէնան, որ կան հակառակ ձեզ գրեալ: Զի յայն սակս առի մարմին եւ եկի, եւ ապա թոյլ ետ: Եւ ի մկրտել Նորա իջանէր Հոգին աղաւնակերպ, վասն զի մեծ քան զՆա համարէին զՅովհաննէս վասն սքանչելի ծննդեանն եւ հրաշալի վարուցն եւ զարմանալի գործոցն: Իսկ զՔրիստոս իբր զդոյզն մարդ ոք, որ զհասարակաց կեանս կեար համարէին: Վասն այնորիկ ընդ բարբառոյն յայտնէր Հոգին, եթէ ոչ Յովհաննէս է Որդի, այլ որ մկրտեցան, զի եւ Յովհաննու զայն ետ նշան, թէ՛ «ՅՈյր վերայ տեսանիցես զՀոգին, զի իջանիցէ եւ հանգիցէ, Նա է, որ մկրտէ ի Հոգին Սուրբ եւ ի հուր»²: Եւ իմասցիս, թէ՛ եւ ի քո մկրտիլն նոյն ինչ լինիցի, թէ՛ պէտ է ոչ այնպէս յայտնիք. զի ի սկզբանն սովոր է Աստուած հրաշացուցանել, զի հաստատեցեն զնորա հաւատոս: Իսկ հաւատացելոյն ի հաւատոս բաւական են սքանչելեացն հաւատքն: Վասն այնորիկ ի Վերնատանն լեզուք երեւէին վասն հրէիցն, եւ յետոյ ոչ այնպէս ինչ լինէր: Եւ վասն այնորիկ ի կերպարանս աղաւնոյ յայտնէր Հոգին, զի զգաւն է թռչունն այն եւ սուրբ, զի եւ Հոգին հեղութեան Հոգի ասի: Վասն այնր այսու կերպարանաւք յայտնէր: Եւ դարձեալ զհին գործսն յիշատակէ, զի յորժամ գայր հասանէր աշխարհի նաւակոծութիւնն եւ եղծեալ ապականէր

1 Հմմտ. Հոմմ. ԺԳ 10:
 2 Յովհ. Ա 33

զամենայն մարգարէութիւն, յայն նոյն թռչուն երեւէր եւ փարատէր ց[կարաձմեռն ձմեռայնայն], բերէր աւետիս ոստով ձիթենայն, զոր ունէր [ի] բերանն այնմիկ, առակ աւրինակի հանդերձեւոցն լինէր: Զի եւ յայնժամ յանհարին պատիժս կայր ազգ մարդկան, զի մի՛ անյոյս լինիցին, յիշեցուցանէր զճառս առաջնոցն, զի եւ յայնժամ անյոյս իրաց լինէր վճիռ եւ ուղղութիւն, այլ յայնժամ՝ պատժոց, իսկ աստ՝ շնորհաց եւ անճառ պարգեւաց աւետիք: Վասն այնորիկ ի կերպարանս աղանոյ երեւի՝ ոչ ձիթենայ տերեւք բերեալ, այլ զազատիչն ամենեցուն յամենայն չարեաց ցուցանէ եւ յոյս բարեաց ամենեցուն սերմանէ, զի ոչ ի տապանէ հանէ սակաւ մարդիկ, այլ զտիեզերս ամենայն յերկրէ յերկրիս վերացուցանէ եւ փոխանակ տերեւոյ ձիթենայն զորդեգրութեանն հասարակաց ամենայն աշխարհաց բարձեալ բերէ. զի ուր որդեգրութեան պատիւ իցէ, անդ եւ չարեացն ամենայնի կորուստ եւ բարութեանցն ամենայնի գիւտ: Վասն այնորիկ զհրէական մկրտութիւնն լուսուցանէր եւ մերումս սկիզբն արարեալ յառաջ խաղացուցանէր, եւ որ ինչ իրք ի զատկին կատարեցան, նոյն եւ ի մկրտութեանն, քանզի ընդ երկուսին անց եւ զմինն դադարեցոյց եւ միւտոյն սկիզբն արար: Նոյնպէս եւ աստ. զհրէական մկրտութիւնն ի գլուխն եհան եւ եկեղեցական մկրտութեանս դուռն եբաց, որպէս յայնժամ ի միում սեղան զմինն կատարեաց եւ զմիւտոյն սկիզբ արար ի միտս Յորդանան, զմինն դադարեցոյց եւ միւտոյն սկիզբն արար, քանզի զստուերն եղծ եւ զճշմարտութիւնն հաստատեաց, զի Հոգւոյն միայն շնորհք ունին զայսպիսի մկրտութիւն: Իսկ Յովհաննուսն թափուր էր յայսմ ամենայնի, եւ վասն այնորիկ ի վերայ այլոց մկրտելոցն ոչ երեւեցաւ այսպիսի ինչ, բայց միայն ի վերայ ... հանդերձեալ էր տալ զայն: Վասն այնորիկ երկինք բանային, եւ Հոգին իջանէր. ի հին վարուցն ի նոր առաքիչութիւնս բերէր զմեզ, զի դրունք բարձանց բանային, եւ Հոգին առաքի անտի՝ կոչել զմեզ յայն բնակութիւն ոչ վայրապար, այլ մեծաւ պատուով, զի ոչ եթէ հրեշտակս կամ հրեշտակ[կա]պետ[ս] Տեառնէ, այլ Որդիս սիրելիս Աստուծոյ պատրաստէ եւ այնպէս ձգէ զմեզ յայն հանգիստն:

Նոյն ժամայն ասէ.

«Հոգին Սուրբ վարեաց համ զՆա յանապատ, զի փորձեսցի Նա ի Սատանայէ»¹:

Եւ վասն է՞ր մինչեւ յերեսուն ամն ոչ փորձեաց զՆա, այլ քանզի նշան յայտնի յերկնից ի վերայ Աստուածութեանն Նորա ոչ էր

¹ Մատթ. Դ. 1

տուեալ եւ դոյզնաբար իբրեւ զայլս երեւէր Նա: Եւ վկայութիւնս մեծամեծս ի մէջ ժողովրդեան Նորա ոչ ունէր, լուսաց նա ի փորձելոյ զՆա, մինչեւ եղեւ սկիզբն լինելոյ այսմ: Այլ իբրեւ լուսաւ նա, թէ՛ «Ահաւասիկ զայ Գառն Աստուծոյ», եւ «Սա է, որ բառնայ զմեզս աշխարհի», յապշութեան մեծի կայր նա, սակայն հաս բեր մինչեւ մկրտեսցի տեսանել, թէ իբրեւ զկատարեալ մկրտի: Եւ իբրեւ ետես, թէ իբրեւ զյցուցիչ կարաւտութեան էջ ի Չուրս անդր, եւ ոչ եթէ իբրեւ զկարաւտեալ եկն Նա առ մկրտութիւն անդր. ի փայլիւն լուսովն, որ լինէր ի վերայ Չուրցն, եւ ձայնիւն, որ եղեւ յերկնից: Եղ ի մտի իւրում եւ ասէ, եթէ՛ մարտիւ փորձանաւ ոչ փորձեմ զՆա, ոչ կարեմ ճանաչել զՆա: Այլ քանզի ոչ էր արժան Բարբերարին հակառակ կալ ընդդէմ կամաց այնորիկ, որ եկն փորձել զՆա, նաեւ համարձակէր ոչ վարել զՆա յայնմիկ, զի ոչ գիտէր, եթէ որպէս փորձեսցէ զՆա, մինչեւ հանդերձեաց պատրաստեաց զԱնձն Իւր ի մարտ պատերազմի եւ զգեցաւ զաւրութիւն Հոգւոյ ելանել նահատակիլ, ոչ մերձեցաւ առ Նա փորձել զՆա: «Հան,- ասէ,- վարեաց զՆա Հոգին Սուրբ յանապատ, զի փորձեսցի ի Սատանայէ», այլ վասն քաղցրութեան Իւրոյ հակառակ կալ ընդդէմ նորա ոչ կամեցաւ, թէ գուցէ լքեալ լինիցին ականջք լսողաց կարծեալք, զի ոչ կարէր Նա դիմակալ լինել մարտին նորա: Վասն այնորիկ ոչ կամեցաւ Նա երթալ ընդ փորձչին Իւրում. առաւել եւ, զի մի՛ եղիցի տեղի ուրացելոցն յասել, թէ կրսերազոյն է Հոգի քան զՈրդի, զի եթէ ի մարտ պատերազմի հանէր Նա զՆա եւ ոչ ի պատիւ եւ հանգիստ, զիա՞րդ ոչ անկանէր խիղճ ի խորհուրդս մաքառողաց ի քննել զայս, զի թէ եւ էր կրտսերութիւն Հոգւոյն քան զՈրդի, զիա՞րդ Հոգւոյն տուեալ լինէր¹ իշխանութիւն հանելոյ զՆա յանապատ, զի ահաւասիկ իբրեւ իշխան երեւեցաւ ի հանել զՆա: «Եւ զի հան վարեաց զՆա Հոգին յանապատ, զի փորձեսցի Նա ի Սատանայէ»: Այն իսկ է, զի ասէ. «Ոչ ոք կարէ մտանել ի տուն հզաւրին եւ աւար հարկանել զգանձս նորա, եթէ ոչ նախ զհզաւրն կապիցէ, եւ ապա զգանձս նորա աւար հարկանիցեն»²: Արդ, կապեաց Նա զհզաւրն եւ յաղթեաց նմա ի ներքս ի տան իւրում: Եւ ապա սկիզբն արար քարոզութեան Իւրում, եւ Հորդեաց մեզ ճանապարհ պահոց, զի նովաւ յաղթեսցուք խորամանկութեանց նորա: Եւ յետ քառասուն աւուր, ասէ, զի պահէր, քաղց[եաւ], այսինքն՝ վասն յաղթութեան փոյնեանին, զի առաջի ամենայնի խայտառակեցցէ զպատրաստութիւն նորա: Եւ ուտոյց մեզ բանիւք իւրովք, զի յայսմ եւ թէ իցեմք

¹ ձեռագրում լիորդ
² Մատթ. ԺԲ 29

քաղցեալ բանին Տեառն: Իսկ ընդէ՞ր վասն Մովսէսի եւ Եղիայի ոչ ուրեք յայտ առնէ, թէ քաղցեան: Եւ վասն Տեառն մերոյ գրեալ է, եթէ՝ «քաղցեալ», այլ զի յամաւթ արասցէ զայնոսիկ, որ ասեն, թէ ոչ առ մարմին, եւ զի տացէ պատճառս Սատանայի մերձենալ առ նա ի փորձել զՆա՝ յասել անդ նորա.

«Ասա՛ դու քարանցս այսոցիկ, եթէ հաց լիցիմ»¹:

Եւ զի ոչ արար, զի մի՛ տացէ զցանկութիւն մեղաւորին. եւ ի խոր անդր, զի ետ նմա, որպէս եւ խնդրեաց, ոչ եթէ նմա ինչ կամս արար, այլ վասն նշանաց, զի արասցէ, զի ոչ ոք կամեցաւ ելանել առ նա ի գաւառաց անտի գերգեսացւոց, մինչեւ առ արար Նա անդ զսքանչելիս: Եւ զի ոչ ամաչեաց Նա յառաջին փորձանաց անտի, ած հան կացոյց զՆա ի վերայ անկեան տաճարին: Եւ ահա ցարդ եւս կանգուն կայ տեղին, եւ տաճարն կործանեալ է, որպէս եւ ասաց Ինքն, ասէ. «Մի՛ մնասցէ ի նմա քար ի քարի վերայ»²: Եւ տեղին, յոր վերայ կաց Նա, պահեցաւ իբրեւ ի նշան: Ասէ ցՆա.

«Արկ զՔեզ ի վերուստ ի վայր, զի գրեալ է, թէ պահեցեն զՔեզ, զի մի՛ երբէք հարցի զքարի ոտն Քո»³:

Ո՛վ փորձիչ. թէ ի վերայ Նորա կատարի սաղմոսն. «Ոչ ահա գտեալ անդէն,- ասէ,- ի թիկնամէջս իւրն իւր ընկալցի զՔեզ»⁴: Արդ, ոչ ինչ մարթ է անկանել թռչնոց, զի աւղքն իբրեւ գերկիր Հաստատուն են ի ներքոյ թեւոց Նորա: Կամ ոչ ահա դարձեալ գրեալ է, թէ՝ «Ի վերայ աւձին քարբի գնասցես Դու»⁵: Այլ զայն ինչ, որ ինչ պիտոյ էր նմա, ուսաւ ի գրոց անտի, եւ որ ինչ վնաս էր, եթող: Սոյնպէս եւ Հերեսիոտացիքն առնուն ինչ ինչ ի պէտս գայթակղութեան իւրեանց եւ թողուն զայն, որ յանդիմանէ զմոլորութիւն նոցա, զի յայնմիկ յայտ արասցեն, թէ այն աշակերտք այն վարդապետի են:

«Դարձեալ առ զՆա ած հան ի լեառն մի քարձր յոյժ եւ ասէ ցՆա. «Իմ են այս ամենայն թագաւորութիւնք»⁶:

Եւ յայսմիկ մոլորին եւ կարծեն, եթէ ինքնութիւն ունի նա: Եւ որպէս ասաց բամ, զոր ինչ վնասուն էր, թողուն եւ զայլն առնուն: Եւ թէ

1 Մատթ. Դ 3
2 Մատթ. ԻԴ 2
3 Մատթ. Դ 6
4 Մաղմ. Դ 4
5 Մաղմ. Դ 13
6 Մատթ. Դ 8

զի ասաց [նա, բա] իմ են տան նմա ինքնութիւն. իբր ոչ եթէ ի նոցանէ ինչ ուսանիմք մեք զճշմարտութիւն, այլ այնու, որով վկայեն, թէ յողթեն նովին, առաւել եւս պարտաւորին. թէ այդպէս է, յորժամ ասէ զկնի նորա, թէ՝ «Ինձ տուեալ է»¹. Ի միտ առցեն, թէ այլ արարիչ է նոցա, եւ նմա տալով տուաւ: Եւ զի ասէ՝ «Իշխանութիւն ունիմ ես ի վերայ այսր ամենայնի»², ոչ եթէ բնութեամբ իւրով ունի զիշխանութիւնն, այլ զի նոքա կամեցան, զի ասէ այսպէս. «Որում պատրաստեցէք զանձինս ձեր ի ծառայութիւն Հնազանդութեան՝ ծառայէք նորա»³, եւ այլն եւս: Եւ զի ասէ՝

«Անկցես ի վերայ երեսաց Քոց եւ ինձ խոնարհ երկիր պագցես»⁴,

զի յայտնի լիցի ամբարտաւանութիւն Հպարտութեան այնորիկ. ո՞ր, որ ի սկզբանէն կամեցաւ լինել Աստուած: Մարմին Տեառն մերոյ յանդիմանէ զամենայն մարմին. զի թէ մերկ իջանէ ի պատերազմ, պարտաւորի նա: Զի զգեցաւ նախ յառաջնոցն զզէն պահոցն եւ [ապա] էջ սՍա ի մարտ պատերազմի: Արդ, զէն Հաստատուն պիտոյ է ընդդէմ այնորիկ, որ ձգէ զնետս մուխս մեքենաւորս:

«Ասա՛,- ասէ,- քարանց այսոցիկ, թէ հաց լիցիմ»⁵:

Զգեաց նետ, որ ուսուցանէ զլիութիւն, զի խողտիցէ զՆա ի քաղցութիւն անդ, զի մտցէ ի փորձանս, այլ ոչ կարէր նա տիրել քաղցութեանն, զի զպահսն իբրեւ պատեանս զգեցեալ էր. դարձաւ քաղցութիւնն, ձգեաց ի նա զնետս լիութեան Իւրոյ. զի ուսուցանէ նմա զայն, որ ուսուցանէր զարտաքին լիութիւն, թէ գոյ եւ ներքին լիութիւն, որ ոչ երեւի:

«Ոչ եթէ հացիւ միայն, այլ ամենայն բանիւ, որ եղանէ ի բերանոյ Աստուծոյ»⁶:

Արդ, այնու, որ եկն փորձել, փորձեցաւ եւ որ ի զեկնն ուսուցանել, յանդիմանեցաւ: «Եթէ Որդիս [եւ] Դու Աստուծոյ, ասա՛ քարանցս այսոցիկ, թէ Հաց լիցիմ առ այժմ»⁷. Բերանն Սատանայի դաւեաց զՆա. թէ Որդի Աստուծոյ է, կարէ դարբինս Հաց առնել: Արդ,

1 Հմմտ. Յովթ. Ե 27:
2 Հմմտ. Յովթ. Ժ 18:
3 Հոռմ. Զ 16
4 Մատթ. Դ 9
5 Մատթ. Դ 3
6 Մատթ. Դ 4

[ուսոյ]ց զնա Տէր մեր նովին իսկ բանիւ նորին, զի եթէ՝ «Կարէ Աստուած զքարինս դարձուցանել առնել Հաց»։ Ուսի՛ր, փորձի՛չ, զի եւ առանց Հացի կարող է Աստուած լցուցանել։ Եւ եթէ զքարինս կարէ դարձուցանել ի կերակուր, կարէ նաեւ զքաղցութիւնս դարձուցանել ի լիութիւն, զի այնու դարձուցանել զբնութիւն քաղցութեան ի լիութիւն. ոչ եթէ զի լցուցէ զնա յայլ ընչէ, այլ զնոյն քաղցութիւնն ի գլխովին ի լիութիւն արասցէ։ Որպէս եւ զքարն իսկ գլխովին ասաց Փրկիչն, թէ արասցէ Հաց։ Արդ, ի լերին անդ արար կոխան Տէր մեր զցանկութիւն փորձչին եւ առ ընկեց ի խոնարհ, զի կոխեսցեն զնա Հեթանոսք, որ կոխեալն լինէին երբեմն ի նոցանէ։ Եւ Հան փոխանակ նոցա զամենայն բարութիւնս, զի թագաւորեսցեն ի վերայ ամենայնի այնք, որ երբեմն կոխան լինէին. զաւրաբանակ Չուրքն, որով Հեղձուցանէրն փարաւովն զմանկտին, նոքիմ[բ]ք Հեղձաւ։ Սոյնպէս եւ Գողիադ սրով, որով սատակէր զբազումս, նովին սրովն եհատ Դաւիթ զգլուխ նորա։ Մովսէս խաչին խորհրդով Հերձաւ պատառեաց զծովն, եւ Դաւիթ վիմին խորհրդով Հերձ՛՛ կործանեաց զԳողիադ։ Եւ Տէր մեր բանիւ բերանոյ նորին պարտաւորեաց զՍատանայ, մինչդեռ փորձէրն զՆա. փարաւովն Չուրքք, որով Հեղձուցանէր, Հեղձաւ, եւ Գողիադ, որովն սրով կոտորէր, սպանաւ, եւ Սատանայ, մարմնովն որով կորուսանէր, նովին յանդիմանեցաւ, թէ չէր նա Աստուած։ Խորհուրդ երիցն մկրտութեանցն, յոր մկրտեցաւ, փորձեցաւ Փրկիչն, ասէ՝ «Աս՛ք արինցս այսոցիկ, թէ Հաց լիցին», զի սա է սնուցիչ ծննդեան, եւ դարձեալ զթագաւորութիւնս եւ զփառսն նոցա Քեզ տաց, զի սա է աւետիք աւրինաց։ Եւ դարձեալ՝ «Ա՛րկ զՔեզ վերուստ ի վայր», զի սա եւ իջանել մահուն։ Այլ նա միով իւրք յայսցանէ ոչ խոռովեցաւ եւ ի խնդացուցանելն զՆա ոչ ինչ ուրախ եղեւ Նա։ Եւ զի ի զարհուրեցուցանելն զՆա Նա ինչ ոչ տագնապեցաւ, այլ ի ճանապարհի Իւրում զնայր Նա եւ զկամս Հաւր Իւրոյ կատարէր Նա։ Արդ, զայս ամենայն, զոր կարգեաց, եղ նա առաջի Կենդանոյն, Նմա ոչ եթէ նեղութիւնք ինչ եղեն, զի նեղութիւնք մեր անդորրիչք են մեր, եւ մեք ամենեքին ի չարչարանաց անտի Նորա զՀանգիստ ընդունիմք։ Զի՞նչ երկչեալ էր Այնմիկ, որ գիտէր, թէ ոչ կարէ լինել վնասեալ։ Ժամէ ի ժամ ծնանի ի մէջ երկիւղ այնուրիկ, զի ճշմարիտ գիտեմք մեք, եթէ կարեմք լինել վնասեալ, նաեւ այնոքիկ, որ պղծեն զնա ծննդեամբն, ոչ գիտէն, զի մոլորեալ են, եւ ոչ կարեն ուսանել, զի Հպարտացեալ են, զոր աւրինակ եւ ոչ երկնչին, զի ոչ ապաշաւեն, զի աշխարհս այս, յորում եկն

1 բնագրում հերժ
2 եպլ լուսանցքում

նա, ոչ է սա որոշեալ յարգանդէ անդի, զի ամենայն պղծութիւնք գոյ ի սմա։ Նաեւ ի դժոխս դարձեալ, որ քան զամենայն ատելի եւ պիղծ է, եմուտ Նա եւ մանաւանդ վասն մարմնոց, զի ասացեալ է, թէ տաճար են Աստուածութեան։ Արդ, ոչ ինչ զղտեղութիւն է Աստուծոյ բնակել ի տաճարս Իւրոյ, քանզի կամեցաւ Նա սպանանել զմահ եւ զՀետս նորա սպառել սկիզբն արար յարմատոյ անտի իրացն, զի ուր եւ մարմինն է, անդ է մահ։ Եւ արմատք մարմնոյ արգանդ է, զի անդ առնէ սկիզբն ստեղծանելոյ, եւ անդէն սկսանի մահ ապականել զնա, զի բազում կանայք են, զի յամսեանն, յորում յղեանն, եւ ի նմին մեռանին մանկունք իւրեանց, եւ երկնեն եւ յերկրորդումն եւ յերրորդումն ինչ մանկունք իւրեանց, եւ երկնեն եւ յերկրորդումն եւ ի դժոխս եւ այլ եւս ամսոյ՛։ Արդ, եթէ մահ արգանդէ սկսանի եւ ի դժոխս եւ այլ կատարէ, զիա՛րդ կարէր Այն, որ Որսորդն է մահու, եթէ ոչ յարգանդէ զսկիզբն առնէր զնալ ընդ նմա եւ մինչեւ ի կատարած դժոխոց արգելանին նորա։ Արդ, մի՛տ առ դու, որ պէս պէս ազգաւք կամեցաւ կենդանին յանդիմանել զմահ, եւ եղեւ Նա սաղմն, եւ յարգանդի անդ ոչ կարաց ապականել զՆա։ Եւ մանուկ ի սննդեան Նորա ոչ կարաց ամաչեցուցանել զՆա։ Եւ տղայ. եւ յուսման անդ Նորա ոչ կարաց յողորդել զՆա։ Եւ երիտասարդ. եւ ցանկութեամբ իւրով գայթակղեցուցանել զՆա։ Եւ գիտուն. եւ խորամանկութեամբ իւրով ոչ կարաց յաղթահարել զՆա։ Եւ վարդապետ. եւ ի ճշմարտութեան Նորա ոչ կարաց յանդիմանել զՆա։ Եւ զգուշացեալ. եւ պատուիրանաւք Նորա ոչ կարաց խոտորեցուցանել զՆա։ Եւ պնդակազմ. եւ ի սպանանելն զՆա ոչ կարաց զարհուրեցուցանել զՆա։ Եւ մեռեալ. եւ ի զգուշանալն գերեզմանին ոչ կարաց պահել զՆա։ Ոչ Հիւանդացաւ Նա, զի Բժիշկ էր. եւ ոչ մոլորեցաւ, զի Հովիւ էր. եւ ոչ յանցեաւ, զի Ուսուցիչ էր. եւ ոչ գայթակղեցաւ, զի Լոյս էր։ Այս ճանապարհ կատարեալ, զոր հորդեաց Քրիստոս Եկեղեցոյ Իւրոյ, ի սկզբանէ յղանալոյն մինչեւ ի կատարած յարութեան։ Արդ, եթէ Եկեղեցի մարմին Նորա, որպէս ասաց Պաւլոս՝ վկայ Նորայ, Հաւատա՛ դու, թէ Եկեղեցի Նորա գնաց այսու ամենայնիւ առանց ապականութեան, զոր աւրինակ դատապարտութեամբ միոյ մարմնոյ Աղամայ ամենայն մարմինք մեռան եւ մեռանին, այնպէս յաղթութեամբ այսր միոյ մարմնոյ Քրիստոսի ամենայն Եկեղեցի եկաց եւ կեայ։ Այլ, զոր աւրինակ, զի ինտոսի ամենայն Եկեղեցի եկաց եւ կեայ։ Այլ, զոր աւրինակ, զի ինտոսի ամենայն Եկեղեցի մեռան եւ ինքեանք մեռանին եւ երկիր՝ մայր նոցա, քեանք մարմինքն մեղան եւ ինքեանք մեռանին եւ երկիր՝ մայր նոցա, անիծաւ, սոյնպէս՝ վասն այսր մարմնոյ, զի սա ինքն Եկեղեցի, որ ոչ ապականի, աւ[ր]հնեցաւ երկիր սորա ի սկզբանէ, զի երկիր՝ տաճար ի

1 բնագրում +ամսոյ
2 ձեռագրում որ

մարմինն Մարիամայն, որ ի նմա սերմանեցան: Հայեա՛ դու, զի եւ հրեշտակն, որ եկն սերմանել զնա ի լսելիս նորա ի ձեռն յստակ ձայնին: Այսպէս արար սկիզբն սերմանն. «Ողջո՛յն ընդ քեզ,- ասէ,- ավր՛յհեա՛լ ի կանայս»¹: Կնքեաց եւ եղիսաբեթ զձայն երկրորդ: «Աւրհնեալ ես դու ի կանայս»², - ասէ, որպէս զի յայտ լիցի, եթէ վասն առաջին մարն անիծաւ: Վասն այսորիկ մայրն երկրորդ ավր՛յհեալ անուամբք յորջորջեալ լինէր: Եւ զի ասէ՝ ի բա՛ց գնաց ի նմանէ առ ժամանակ մի, մինչեւ պատրաստեսցի, զի չարախառութեամբ եւ նախանձուն դպրաց խափանեսցէ գյաղթութիւնն նորա: Այլ որպէս պարտաւորեցաւ³ ի սկզբանն⁴ նաեւ սոյնպէս⁵ ի կատարածի, զի մահուամբ Իւրով յաղթեաց նա առաւել: Եւ զի ասէ՝

«Յե՛տու երթ, Սատանայ՛»⁶,

եւ զժտեցաւ նմա, զի ստեաց նա այնչափ եւ ասէ. «Իմ են թագաւորութիւնքս»: Եւ ոչ ամաչեաց նա յայնմանէ, զի ասէ՝ Աստուած տիրէ ի վերայ թագաւորութեանց մարդկան եւ ում կամի, տացէ զնա: Արդ, կշտամբեաց զհպարտութիւն ամբարտաւանութեան նորա բանիւ Իւրով, եւ այլ ոչ եւս կարաց կալ առաջի բանի նորա, զի յայտ արասցէ վասն խրատու Իւրոյ ճշմարտութեանն եւ իմաստնացուցցէ զհաւանեալսն Իւր, զի ի ճշմարտութեանն Տըւչէ անտի ընկալցին զամենայն բարութիւնս: Եւ զի ասէ՝

«Եկին հրեշտակք եւ պաշտէին զ նա»⁷,

զի տացէ մկզ աւրինակ, եթէ զկնի մկրտութեան մտանեմք ի փորձանս եւ յետ փորձանացն ապա եւ՝ արքայութիւն երկնից:

«Յայնժամ վարեցաւ Յիսուս ի Հոգւոյն»⁸:

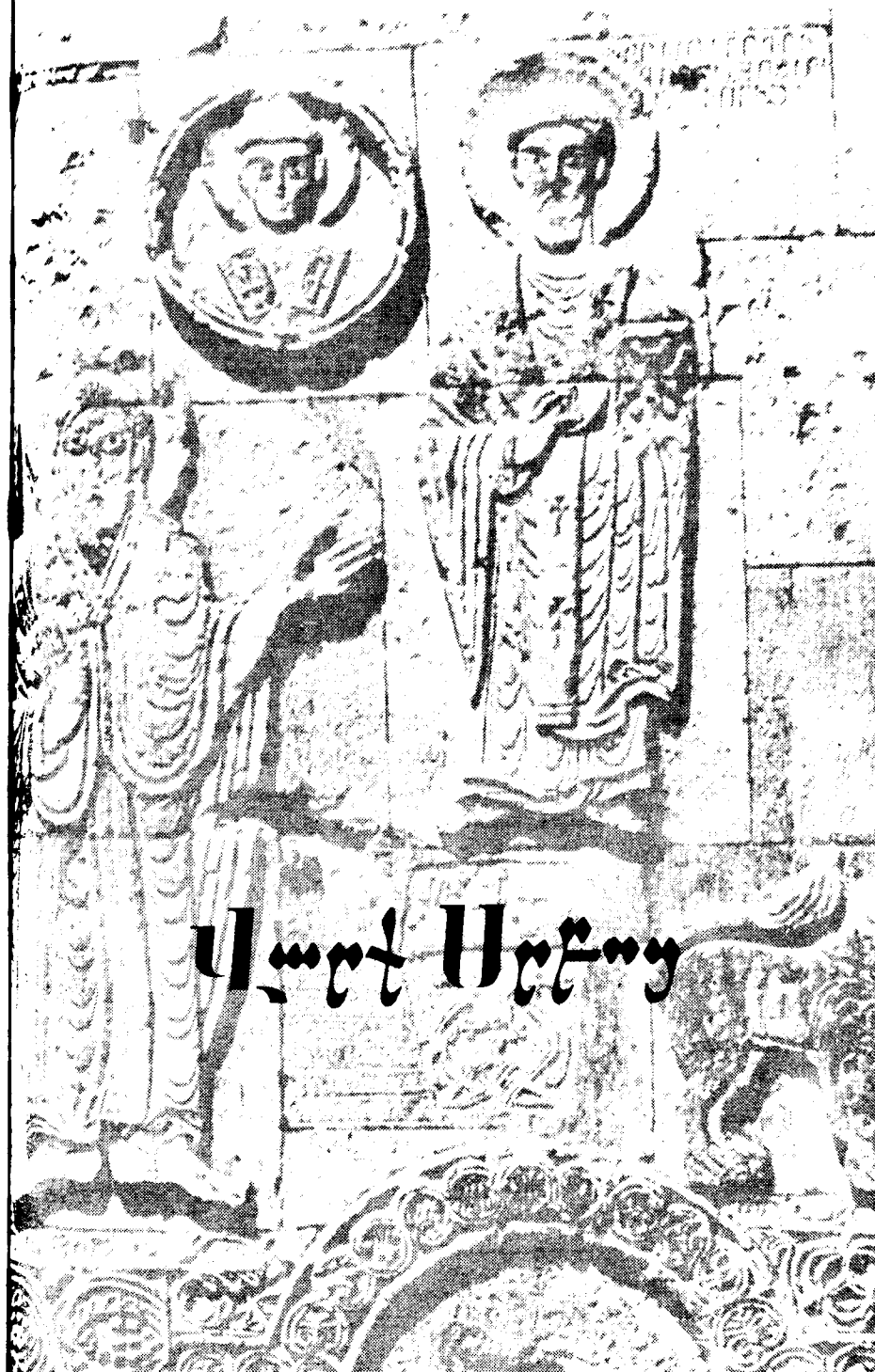
Յորժամ ընկալաւ զվկայութիւն ի վերուստ եւ զՀոգին, որ տուեալ ի պատերազմ ընդդէմ չարին, ոչ իբր կարաւտ աւգնականի, այլ աւրինակ մեր ըստ տնտեսութեանն, եւ անսայ զվարիչն եւս ի Հոգւոյն եւ մարտնչիլ եւս ընդ չարին, զի եւ ի մկրտելոցն, յորժամ փորձութիւնք մեծագոյնք գայցեն ի վերայ, մի՛ խռովեսցեն կամ անյոյսք լիցին ի

1 Հմմտ. Ղուկ. Ա 28:
 2 Ղուկ. Ա 28
 3 Եցաւ՝ տողամիջում
 4 բանն՝ տողավերջում
 5 սոյնպէս՝ տողամիջում
 6 Մատթ. Դ 10
 7 Մատթ. Դ 11
 8 Մատթ. Դ 1

յաղթութենէ, այլ համբերել քաջութեամբ եւ ի միտ առնուլ, թէ կարգաւ իմն յետ մկրտութեանն գալոց են փորձութիւնք, զի վասն այնորիկ ուսէր¹ զսպառազինութիւն Հոգւոյն, զի կուուիցիս: Նաեւ ոչ իսկ արգելու Աստուած զեկեալ փորձութիւնն, զի ուսցիս, թէ որչափ ինչ եղէր զաւրագոյն եւ կայցես մնայցես հաստատուն արմատովք եւ մեծագոյն պարգեւաւքն հպարտանայցես, զի փորձութիւնք կարճեցեն ի մեծամտութենէն: Եւ յորժամ չհաւատայցէ չար դեւն քում ազատամբութեանն, հանդիսիւ փորձութեանն զգայցէ քում յաղթութեանն եւ գիտացցէ, թէ ամենեւին թողէր զնա, եւ զաւրագոյն քան զերկաթ պատրաստեցար եւ զընծայութիւն գանձուցն, որ հաւատացաւ քեզ, առնուցուս, զի եւ ոչ իսկ պատերազմէր քեզ, եթէ ոչ մեծագոյն պարգեւ տեսեալ էր ի քեզ: Եւ վասն այնորիկ ի սկզբանն դիմեաց ի վերայ Ադամայ, զի ետես զնա ի մեծագոյն պատիւ զարդարեալ: Սմին իրի եւ ընդ Յովքայ պատրաստեցաւ ի մարտ պատերազմի, զի մեծագոյն գովեստիւ տեսանէր պսակեալ զնա առ ի յամենեցունց Աստուծոյ. վասն այսորիկ պատուէր տայր յաղաւթս կալ, չմտանել ի փորձութիւն: Եւ յաղագս այսորիկ ոչ իւրով ի վայրապար ցուցանէ Քրիստոսի երթեալ յանապատն, այլ վարեալ ի Հոգւոյն՝ ըստ տնտեսութեանն: Եւ զի մի՛ ոք իւրով յամբայրս դիմիցէ երթեալ ի փորձութիւնս, այլ վարեալ² յայլոցն, [կացցէ] պնդակազմ արիաբար: Եւ տե՛ս ուր տանէր. ոչ շէնս, այլ յանապատ տեղիս, զի զթշնամին կամէր զբռամբ³ ածել ոչ միայն քաղցիւն, այլ եւ անապատաւն տայր նմա յաւժարութիւն մատնչել, զի յայնժամ գուն գործել դիմէ ի վերայ թշնամին, յորժամ գտցէ միայն կեալս: Այսպէս եւ կնոջն յառաջումն յարձակէր ի վերայ, զի մեկուսի եգիտ յառնէն: Իսկ մեր բազմութեանն ոչ ժպրհի յարձակիլ ի մարտ: Եւ վասն այնորիկ պարտ է մեզ շաղապատիլ սիրով, զի մի՛ դիւրաւ ըմբռնիցիմք ի ձեռս Սատանայի: Արդ, գտանէր զնա յանշէն անապատին, որպէս Մարկոս ասէ, թէ՛ «էր նա ընդ գազանս»⁴: Եւ արդ, տե՛ս որպէս մեղմեխանաւք մերձենայր, յորժամ գտանէր պատճառս պատերազմի. զի ոչ ասէ, թէ՛ յորժամ պահէր, այլ թէ՛ յորժամ քաղցեաւն, զի դու ուսանիցիս՝ եւ որպիսի ինչ բարի են պահք եւ կարծր գէն ընդդէմ թշնամւոյն, եւ ի միտ առցես, թէ՛ յետ մկրտութեանն ոչ փափկութեանն եւ արբեցութեանն տալ զանձն, այլ պահոց եւ աղաւթից: Եւ զի նա պահեաց, ոչ իբր կարաւտ,

1 ուս՝ տողամիջում
 2 բնագրում՝ վարեաց
 3 բնագրում՝ գրոմամբ
 4 Մարկ. Ա 13

այլ զի զմեզ խրատեսցէ, զի մեղքն ի սկզբանէ յորովայնին ծառայ լինելոյ մտին. որպէս եթէ զախտացեալ ոք կամիցի բժշկել, պատուեր տայցէ, թէ յորոց պատճառաց ցաւքն մտին, յայնմանէ պատրաստ կայցէ անձինն: Վասն այնորիկ յետ մկրտութեանն կարգեաց զպահան, զի եւ զԱդամ անժուժկալութիւնն եհան ի դրախտէն եւ զՋրհեղեղն նոյն ան եւ ի՛ սոփով զհրացան բարկութիւն յղփութիւն որովայնի ան, յորմէ պոռնկութիւնն բղխեալ արմատացաւ, որպէս ասէ Եգեկիէղ, թէ՛ «Այս է անաւրէնութիւն Սողոմայ, զի յամբարտաւանութեան եւ յղփութեան որովայնի զբաղեալ էին»²:

Աւրի Արեւոյ

1 ի՛ տողամիջում
2 Եգեկ. ԺԶ 49

ՍՈՒՐԲ ՄԱՐԻԱՄ ԵԳԻՊՏԱՑՈՒ ՎԱՐՔԸ

«Թագաւորական գաղտնիքը պահելը լաւ է, իսկ Աստուծոյ գործերը քարոզելը՝ փառաւոր», — այսպէս ասաց հրեշտակը Տովբէթին¹ նրա կոյր աչքերի հրաշափառ բժշկութիւնից եւ բուրբ այն վտանգներից յետոյ, որոնցից նա փրկուեց իր բարեպաշտութեան շնորհիւ: Քանզի Թագաւորական գաղտնիքը չպահելն անգրուելութիւն է եւ կորստաբեր, իսկ Աստուծոյ հրաշափառ գործերի մասին լուելը՝ Հոգուն վնաս պատճառող: Ուստի եւ ես, երկնչելով աստուածայինի մասին լուելուց եւ յիշելով գանձաթաքոյց ծառային սպասուող պատուհասը², որ, Տիրոջ տաղանդը ստանալով, Հողի տակ թաքցրեց եւ գործադրուելու համար տրուածը ծածուկ պահեց, չեմ կարող չպատմել մինչեւ ինձ հասած այս շահավէտ պատմութիւնը: Եւ թող ոչ ոք, ինչպէս լսեցի, գրողիս հանդէպ անվստահութիւն չունենայ եւ իրողութեան սքանչելի մեծութեան պատճառով ինձ յօրինաբանող չհամարի, քանզի ես չեմ կարող կեղծել եւ վաճառական լինել այն խօսքի, որի մէջ Աստուած է յիշատակուում: Եւ կարծում եմ, որ իրաւունք չունենք անգամ փոքր իրադարձութիւնն արհամարհելու՝ անարժան համարելով Աստուծոյ մարմնացեալ Քանի մեծ փառքին, եւ չվստահելու նրանց, ովքեր պատմում են այս պատմութիւնը: Իսկ եթէ ոմանք, կարդալով այն եւ նրանում թերեւս զարմանահրաշ բաներ տեսնելով, ամենեւին չկամենան հաւատալ, թող նրանց քաւիչը Տէրը լինի, քանզի, խորհելով մարդկային տկարութեան մասին, Հնարովի են համարում մարդկանց մասին պատմուող հրաշքները:

Արդ, անցնեմ մեր մէջ վաղուց ի վեր տարածուած այն պատմութեանը, որը մեզ աւանդեց մանկութիւնից աստուածային բաներ խօսելու եւ գործելու սովոր այն մեծ այրը, որպէսզի մեզանում կատարուած այսպիսի սքանչելի դէպքերը, անկարելի

համարուելով, անվստահութեան չմատնուեն: Քանզի, ինչպէս Սողոմոնն ուսուցանեց, Սուրբ Հոգու շնորհները, ներգործելով տարբեր անձանց մէջ, նրանցից Աստուծոյ բարեկամներ ու մարգարէներ են պատրաստում¹:

Իսկ այժմ ժամն է այդ մեծահրաշ պատմութիւնը սկսելու:

Պաղեստինի վանքերից մէկում ապրում էր մի այր՝ զարդարուած առաքինի վարքով եւ իմաստուն խօսքով: Նա վաղ մանկութիւնից ի վեր մենակեացի կեանքով էր ապրում: Այդ ծերի անունը Ջոսիմոս էր: Նա Պաղեստինի ուղղափառ մենակեացների սքանչելի վանքերից մէկում անցաւ առաքինութեան բոլոր աստիճաններով՝ պահելով կրօնաւորութեան ողջ կարգը: Կատարելով աւանդուած պատուիրանները եւ հետեւելով ուսուցանող վարդապետների ցուցումներին՝ խորը ինքնաճանաչողութեան հասնելով՝ նա ձգտում էր մարմինը հնազանդեցնել Հոգուն: Իր այս դիտաւորութիւնից ամենեւին չշեղուեց եւ իր բարեմիտ գործերի շնորհիւ այնպէս հռչակեց, որ բազմիցս թէ՛ մերձակայ եւ թէ՛ հեռու վանքերից նրա մօտ էին գալիս՝ իր վարդապետութիւնից պարկեշտութեան օրինակ վերցնելու: Չնայած իր գործնական մեծ ճիգերին՝ ծերն ամենեւին չէր ծուլանում աստուածային խօսքի ընթերցման մէջ, այլ թէ՛ ննջելուց առաջ ու արթնանալուց յետոյ եւ թէ՛ աշխատելիս եւ ուտելիս յարածամ սաղմոսերգում էր եւ հմտանում Սուրբ Գրոց իմացութեան մէջ:

Պատմում են, որ ծերը բազում անգամ, ի վերուստ լուսափայլութիւն ստանալով, աստուածտեսութեան էր արժանանում: Եւ սա ամենեւին զարմանալի ու անհաւատալի չէ: Քանզի եթէ Տէրն ասում է. «Երանի՛ սրտով մաքուրներին, որովհետեւ նրանք Աստուծուն պիտի տեսնեն»², ապա ակնյայտ է, որ, մաքրելով իրենց անձերը եւ մշտապէս խոկալով, նրանք Հոգու մշտարթուն աչքերով տեսանում են աստուածային խոստման առհաւատչեան՝ ներկայում ստանալով ապագայի աւետիսը:

1 Տե՛ս Իմաստ. է 27:

2 Մատթ. Ե 8

1 Տե՛ս Տովբէթ ԺԲ 7:

2 Տե՛ս Մատթ. ԻԵ 18-25:

Ասում են, որ այս ուղղափառ Չոսիմոսը վաղ մանկութիւնից՝ մայրական ծոցից ընծայուել է վանքին եւ մինչեւ յիսուներեք տարեկանը ճգնակեցութեամբ ընթացել: Այնուհետեւ, ինչպէս պատմւում է, նրան սկսում է նեղել այն խորհուրդը, թէ ինքն ամէն բանով արդէն կատարեալ է եւ ուրիշ ոչ մի ուսուցման պէտք չունի: Այսպէս ներամփոփուած՝ նա խորհում էր. «Թերեւս երկրի վրայ լինի մի մենակեաց, որ ինձ օգտակար լինէր կամ այնպիսի նոր բաներ ու ճգնութեան տեսակներ սովորեցնել կարողանար, որոնց ես անտեղեակ եմ ու չեմ գործել: Թերեւս անապատներից որեւէ մէկում գտնուի մի իմաստասէր այր, որ թէ՛ գործերով ու թէ՛ իմացութեամբ ինձանից առաւել լինի»: Մինչդեռ ծերն այս մասին էր խորհում, յայտնուեց Տիրոջ հրեշտակը եւ ասաց.

—Չոսիմո՛ս, մարդու հնարաւորութիւնների սահմաններում ազնուօրէն ու գեղեցկօրէն ճգնեցիր: Բայց մարդկանցից ոչ ոք չի կարող կատարեալ համարուել, քանզի առաջիկայ ճգնութիւնը նախորդից մեծ է լինում, եւ դուք թերեւս երբէք չզիտէք ապառնին: Բայց որպէսզի իմանաս, թէ որքան ճանապարհներ են տանում դէպի փրկութիւն, դո՛ւրս եկ քո երկրից (ինչպէս նշանաւոր նահապետներից՝ Աբրահամը) եւ գնա՝ Յորդանանի ափին հիմնուած վանքը:

Ծերն իսկոյն եւեթ, հետեւելով հրահանգին, դուրս եկաւ վանքից, որտեղ մանկութիւնից ճգնել էր եւ, առաջնորդուելով կանչողից, ընթացաւ դէպի սուրբ գետ Յորդանան՝ Հասնելով այն վանքին, ուր առաքել էր նրան Աստուած: Ապա, ձեռքով բախելով դռան օղամանեակն ու բացելով, տեսաւ մի մեծահասակ վանականի, որ դռնապահն էր, որն էլ իրեն ներկայացրեց վանահօրը: Իսկ վանահայրը, հիւրընկալելով եւ տեսնելով նրա աստուածափախ կեցուածքն ու հասարակ զգեստները, մենակեացի կերպով խոնարհուելն ու օրհնութիւն ընդունելը, հարցրեց.

—Եղբա՛յր, որտեղի՞ց եւ ինչի՞ համար եկար տառապեալ ծերերիս մօտ:

Իսկ Չոսիմոսը պատասխանեց.

—Թէ որտեղից եկայ, կարեւոր չէ, բայց Հոգեւոր շահի համար եկայ, քանզի ձեր մասին գովեստի արժանի բաներ եմ լսել, որոնցով Հոգին մեծապէս մօտենում եւ միաւորւում է մեր ֆրիստոս Աստուծոյ հետ:

—Եղբա՛յր,— ասաց վանահայրը,— մարդկային հիւանդութիւնների միակ բժիշկն Աստուած է, եւ թող նա թէ՛ մեզ ու թէ՛ քեզ ճանաչեցնի իր կամքը եւ ամենքիս առաջնորդի՝ այն վայելապէս կատարելու: Քանզի մարդն իր նմանին չի կարող օգնել, այլ իւրաքանչիւր ոք, Աստուծոն իրեն նեցուկ ունենալով, թող իր համար զգուշանայ եւ, մտքով արթուն լինելով, բարին գործի: Բայց քանի որ Քրիստոսի սէրը քեզ դրդեց տեսնել մեզ՝ բազմատանջ ծերերիս, մնա՛ մեզ մօտ, որովհետեւ այդ նպատակով ես եկել: Իսկ մեզ բոլորիս Սուրբ Հոգու շնորհներով կանուցանի իր Անձը մեզ համար զոհաբերած Բարի Հովիւր, որ իր ոչխարներին անուններով է կանչում:

Վանահօր այս խօսքերից յետոյ Չոսիմոսը ծնրադրեց եւ աղօթեց՝ այդուհետեւ մնալով այդ վանքում: Այստեղ նա տեսաւ գործով եւ իմացութեամբ փայլող բոլոր այն ծերերին, որոնք չափազանց ջերմեռանդ ու նուիրուած ծառայում էին Տիրոջը՝ յարածամ սաղմոսերգելով եւ պարկեշտութեամբ աղօթելով. անգամ ձեռքերով ձեռագործելիս նրանք սաղմոսում էին շուրթերով: Դատարկաբանութիւնը նրանց մօտ ամենեւին բացակայում էր, եւ նիւթական Հոգսերը չէին հուզում նրանց, այլ, միայն իրենց ջանքերով ժողովելով կերակրի ծախքերը, աշխարհիկ Հոգսերին ամենեւին անծանօթ էին մնում: Բոլորի եւ իւրաքանչիւրի միակ ձգտումն էր մարմնով մեռած լինելը աշխարհի եւ ամենայն աշխարհիկ բանի հանդէպ: Նրանց ամենապիբելի կերակուրն Աստուածաշնչի անսպառ խօսքն էր: Մարմինները կերակրում էին միմիայն ամենաանհրաժեշտով, այսինքն՝ Հացով ու ջրով, այնքան, որքան նրանցից իւրաքանչիւրին աստուածային սէրն էր շարժում:

Այս ամէնը տեսնելով՝ Չոսիմոսը ոգեւորւում էր եւ ձգտում միշտ առաջիկայում առաւել աճեցնել իր ընթացքը եւ, դտած լինելով իր զուգափափազողներին, ազնուաբար աստուածային դրախտն էր նորագործում:

Բազում օրեր անց մօտեցաւ քրիստոնեաներին աւանդուած Մեծ պահքը վայելչապէս պահելու ժամանակը՝ նախապէս մաքրագործուելով Քրիստոսի Չարչարանքներին եւ Յարութեանը երկրպագելուն պատրաստուելու համար: Վանքի դռները միշտ փակ էին՝ մենակեացների ճգնութիւնն անյայտ պահելով, եւ երբէք չէին բացուում, բացի այն դէպքերից, երբ որեւէ կարեւոր գործ էր լինում: Այդ տարածքն ամայի էր, եւ մենակեացներին մերձակայ բնակիչները ոչ միայն չէին կոխել այդ հողը, այլեւ անծանօթ էին դրան: Եւ այս վանքում ի սկզբանէ սահմանուած կարգ կար, որի համար էլ, ինչպէս կարծում ենք, Աստուած Զոսիմոսին այստեղ բերեց: Իսկ թէ ինչ կարգ էր եւ ինչպէս էր իրագործուում, այժմ կասենք:

Մեծ պահքին նախորդող կիրակի օրը, սուրբ Պատարագին, բոլորը հաղորդուում էին անապականագործ եւ կենդանարար խորհրդին: Այնուհետեւ, փոքր ինչ կերակրուելուց յետոյ, բոլորը հաւաքուում էին աղօթատեղում եւ ծնրադրութեամբ աղօթում, միմեանց ողջոյն տալիս, գրկախառնուում, խոնարհուում էին մէկմէկու առաջ եւ աղաչում աղօթել միմեանց համար՝ ի նկատի ունենալով առաջիկայ ճգնաւորական մաքառումները: Այս ամենից յետոյ բացուում էին վանքի դռները, եւ բոլորը, զուգաձայնաբար երգելով «Տէրն է լոյսն իմ ու Փրկիչն իմ» սաղմոսը¹, ինչպէս նաեւ ըստ կարգի բոլոր սաղմոսները, դուրս էին գալիս վանքից՝ միայն մէկ կամ երկու պահապան թողնելով այնտեղ. ոչ թէ շտեմարանները պահպանելու համար, քանզի գողանալու ոչինչ չկար, այլ որպէսզի աղօթավայրն առանց պաշտամունքի չմնայ: Վանքից ճգնութեան հեռացած իւրաքանչիւր ոք ինքն էր պատրաստում իր կերակուրը՝ իր ցանկութեան եւ կարողութեան չափով: Նրանցից ոմանք սակաւ-ինչ հաց էին տանում՝ ըստ մարմնի չափաւոր կարիքների, միւսները՝ թուզ, ուրիշները՝ արմաւ, իսկ այլոք՝ թրջած ունդ: Ոմանք էլ ոչինչ չէին տանում, իրենց մարմնի վրայ կրած հանդերձից բացի, եւ կերակրուում էին, որքան որ մարմնի բնութիւնն էր ստիպում, անապատում բուսած խոտերով: Իւրաքանչիւր ոք իր առանձին

1 Տե՛ս Սաղմ. ԻԶ:

կանոնն ունէր, եւ անխախտելի օրէնք կար նրանց մօտ՝ չհետաքրքրուել, թէ ինչպէս է միւսը պահքը պահում կամ ճգնում: Ոմանք Յորդանանն անցնելուց յետոյ անմիջապէս հեռանում էին միմեանցից եւ բնակուում անապատում: Եւ նրանցից ոչ ոք չէր գնում իր ճգնակից ընկերոջ մօտ: Եւ եթէ մէկը տեսնում էր հեռուից, որ ընկերն իր կողմն է գալիս, իսկոյն թեքուում եւ ուրիշ կողմ էր գնում՝ մենակ մնալով Աստուծոյ հետ, յարածամ սաղմոսելով եւ կերակրուելով միայն սահմանուած ժամին: Այսպէս անցկացնելով պահոց շրջանը՝ բոլորը վերադառնում էին վանք՝ Փրկչի կենդանագործ Յարութիւնից մէկ շաբաթ առաջ նշուող Ծաղկազարդի տօնին, որը տօնում է նկեղեցին գեղեցկադիտակ ծաղիկների վայելչութեամբ: Եւ իւրաքանչիւրը վերադառնում էր՝ իր մէջ կրելով իր մշակութեան վաստակը, գիտակցելով իր ճգնութիւնների աստիճանը. ոչ ոք բնաւ չէր հարցաքննում ընկերոջը, թէ նա ինչպէս էր անցկացրել իր ճգնութիւնը հոգու փրկութեան համար:

Այսպիսին էր այդ վանքի կարգը, որ ազնուաբար պահում էին մինչեւ վերջ, քանզի իւրաքանչիւր ոք, անապատում գտնուելով եւ ազատ լինելով մարդահաճութիւնից, ոչ թէ մարդկանց ցուցադրելու համար էր պահք պահում, այլ ճգնում էր միայն Աստուծոյ առջեւ: Քանզի այն, ինչ մարդկանց ցոյց տալու կամ նրանց հաճոյանալու համար է արւում, ոչ մի օգուտ չի բերում ճգնողին, այլ շատ անգամ վնասում է:

Այն ժամանակ նաեւ Զոսիմոսը միւս վանականների հետ անցաւ Յորդանանը՝ մի փոքր պաշար վերցնելով իր հետ մարմնի կարիքները հոգալու համար, նոյն պատառոտուած հանդերձով, որ կրում էր: Եւ այնուհետեւ, անապատով ընթանալով, կրօնաւորական կարգն էր կատարում. կերակրուում էր միայն ըստ անհրաժեշտութեան, քնում չափաւոր, գետնատարած, ուր որ վրայ հասնէր երեկոն: Իսկ վաղ առաւօտեան արթնանալով՝ դարձեալ շարունակում էր քայլել՝ միշտ արագ ընթանալով: Նա ցանկանում էր խորանալ անապատի մէջ՝ յուսալով գտնել որեւէ ճգնաւոր հօր, որը կարողանար իր հոգու փափագին համապատասխան օգուտ տալ իրեն հոգեպէս: Այս պատճառով ժուժ-

կառուցեամբ ընթանում էր ինչպէս մէկը, որ շտապում է դէպի օթեւան:

Քսանօրեայ ճանապարհ անցնելուց յետոյ, երբ հասնւ օրուայ վեցերորդ ժամը, նայելով դէպի արեւելք, նա իբր սովորական աղօթքն էր անում, քանզի արդէն սովորութիւն էր դարձրել օրուայ մէջ սահմանուած ժամանակահատուածում ճանապարհ ընթանալը եւ փոքր-ինչ յոգնութիւնից յետոյ յոտնկայս հանգստանալը՝ սաղմոսելով ու երկրպագելով:

Եւ ահա, մինչ նա աղօթում էր՝ անսայթաքելի հայեացքով նայելով դէպի երկինք, աջ կողմից երեւացող մի ստուեր տեսաւ նման մարդու մարմնի: Նա սկզբից վրդովուեց՝ այն ինչ-որ դիւական երեւոյթ կարծելով, եւ դողալով խաչակնքեց՝ երկիւղը վանելով իրենից: Սակայն աղօթքի աւարտին Չոսիմոսը դարձեալ ստուգապէս տեսաւ դէպի հարաւ գնացող ինչ-որ մէկին: Նրա մերկ մարմինն արեգակի բոցից սեւացած էր, իսկ վարսերը գլխին գեղմի պէս սպիտակ էին եւ սակաւ աճած՝ մինչ պարսնոցը:

Չոսիմոսը, տեսնելով նրան եւ հիանալով զարմանալի տեսիլքով, սկսեց ընթանալ դէպի նրա կողմը՝ անպատմելի ուրախութեամբ շտապելով հասնել նրան, որովհետեւ քանի օր է չէր տեսել որեւէ մարդու, կենդանու կամ թռչնի եւ բնաւ որեւէ ցամաքային կերպարանք կամ ստուեր: Բացի այդ, նրան խիստ ցանկալի դարձաւ ճանաչել, թէ ով է այդ մարդը՝ յուսալով, որ մեծամեծ բաների ականատես կլինի:

Իսկ մարդը, տեսնելով հեռուից եկող Չոսիմոսին, սկսեց փախչել եւ ընթանալ դէպի անապատի խորքը: Չոսիմոսը, ասես մոռացած իր ծերութիւնը, տակաւին անտեսելով ճանապարհի դժուարութիւնները, նետուեց հասնելու փախչողին եւ այնպէս արագ էր հետապնդում, որ սակաւ առ սակաւ մերձենում էր նրան: Երբ այնքան մօտեցաւ, որ ձայնը լսելի կլինէր, սկսեց աղաղակել եւ այսպէս ձայնել արտասուելով.

— Ինչո՞ւ ես փախչում մեղաւոր ծերիցս, Աստուծոյ ճշմարիտ ծառայ: Ով որ ես, սպասի՛ր ինձ յանուն Աստուծոյ, Ում համար որ այս անապատում ես բնակուում, սպասի՛ր ինձ՝ տկարիս եւ

անարժանիս, յանուն քո ճգնութիւնների հատուցման ,յոյսի, սպասի՛ր եւ ծերունո՛ւս բաշխիր աղօթքներդ ու օրհնութիւնդ յանուն Աստուծոյ, որ երբէք ոչ ոքի չի արհամարհում:

Այսպէս Չոսիմոսն արտասուելով խօսում եւ ընթանում էր նրա ետեւից, մինչեւ հասան մի հովիտ, որ նման էր չորացած գետի հոռնի: Եւ երբ հասան այն տեղին, փախչողն իջաւ ու կլաւ եւ անմիջապէս անցաւ միւս կողմը: Իսկ Չոսիմոսը, յոգնած եւ ալլեւս չկարողանալով ընթանալ, մնաց միւս ափին: Եւ սկսեց առաւել ուժգին արտասուալից հեծեծալ, որպէսզի այդպէս լսելի լինի նրան: Այնժամ փախչողն այսպէս ձայնեց.

— Հա՛յր Չոսիմոս, թողութի՛ւն շնորհիր յանուն Աստուծոյ, չեմ կարող վերադառնալ եւ երեւալ քեզ այսպիսի տեսքով, քանզի թշուառական եւ մերկ կին եմ, ինչպէս տեսնում եք, մարմնիս ամօթոյքն՝ անծածկ: Բայց եթէ իրօք ցանկանում ես մեղաւոր կնոջս շնորհել քո աղօթքները, գցի՛ր ուսանոցդ, որպէսզի դրանով ծածկեմ իմ կանացի տկարութիւնը եւ, դառնալով դէպի քեզ, ընդունեմ աղօթքներդ:

Այնժամ Չոսիմոսը սրդողեց՝ խորհելով, թէ ինչպէս այդ կինն իրեն իր անունով դիմեց: Ապա, քանի որ սուրբ այր էր, հասկացաւ աստուածային նախանշանը. եթէ կինը, շնորհով պայծառացած, նախիմացութեամբ քաջայայտ չլինէր իր մասին, իրեն անուամբ չէր կոչի՝ կեանքում երբէք տեսած կամ լսած չլինելով: Եւ, շտապելով կատարել հրամայուածը, հանեց իր հին, պատառոտուած ուսանոցը եւ գցեց նրա վրայ: Կինը, վերցնելով այն, ծածկեց իրեն այնքան, որքան հնարաւոր էր, ապա, շրջուելով դէպի Չոսիմոսը, ասաց.

— Հա՛յր, ինչո՞ւ ցանկացար տեսնել մեղաւոր կնոջս, ի՞նչ էիր փնտրում տեսնելու կամ սովորելու, որ չզլացար այսքան դժուարութիւններ կրել:

Ապա նա, ըստ ընդունուած կարգի, ծնրադրեց՝ օրհնութիւն խնդրելով: Նրա նման եւ ծերն ընկաւ գետնին, եւ երկուսը երկար ժամանակ մնացին այդպէս՝ իւրաքանչիւրը օրհնութիւն խնդրելով միւսից: Եւ ուրիշ ոչինչ չէր լսում նրանցից:

Շատ ժամեր անց կինն ասաց Չոսիմոսին.

-Հա՛յր Ձոսիմոս, քեզ է պատշաճ օրհնել եւ աղօթել, քանի որ քահանայութեան պատուով եւ պատուած շատերից՝ սուրբ Անդանի մօտ կանգնելով եւ բազում անգամ աստուածային խորհուրդներին խորհրդածու լինելով:

Իսկ Ձոսիմոսն առաւել մեծ երկիւղով լցուեց, եւ դողեց սկսեց նրանից քրտինք հոսել: Զարհուրած նրա տեսքից՝ հեծեծանքից կտրատուող ձայնով ասաց.

-Ո՛վ հոգեւոր մայր, դու Աստուծոն եւ մերձեցել եւ աշխարհի հանդէպ շատ բաներով մեռած ես, եւ այդ յայտնապէս վկայում է քեզ պարզեւուած այդպիսի շնորհը՝ ինձ երբէք տեսած չլինելով՝ անուկով կոչելով եւ երէց անուանելով: Եւ քանի որ շնորհները պատուից չեն ճանաչուում, այլ բարի նկարագրից, դո՛ւ օրհնիր ինձ Տիրոջ անուկով եւ աղօթքներդ շնորհիւ կարօտեալիս՝ ըստ քո կատարելութեան:

Այնժամ կիներ, հնազանդուելով ծերին, ասաց.

-Օրհնեա՛լ է Աստուած՝ մարդկային հոգիների փրկութեան Խնամատարը:

Իսկ Ձոսիմոսն ասաց «ամէն», եւ երկուսն էլ վեր կացան երկրպագութիւնից: Եւ կիներն ասաց ծերուկուն.

-Ինչո՞ւ եկար մեղաւորիս մօտ, ո՛վ մարդ, ինչո՞ւ առաքիւնութիւնից լիովին զուրկ մերկ կնոջ տեսնել կամեցար: Բայց քեզ Սուրբ Հոգու շնորհն առաջնորդեց, որպէսզի պատշաճ սպասաւորութիւնը կատարես... Արդ, նախ ասա՛ ինձ, թէ ինչպէս ես ապրում քրիստոնեաները, աշխարհի թագաւորները, Եկեղեցին:

-Մա՛յր իմ, - պատասխանեց ծերը, - Զեր աղօթքներով Յիսուս Քրիստոս ամենքին բարեկարգ խաղաղութիւն շնորհեց: Այլ ընդունի՛ր անարժան ծերուկունս աղաչանքները եւ աղօթի՛ր յանուն Տիրոջ ողջ աշխարհի եւ մեղաւորիս համար, որ տկարս այս անապատում անպտուղ չմնամ:

Նա պատասխանեց.

-Քեզ է վերապահուած, հա՛յր Ձոսիմոս, քահանայի պատիւ ունենալով, ինձ եւ բոլորի համար աղօթել, քանզի սրա համար

իսկ եւ կանխադրուած, բայց, քանի որ հրամայուած է ամէն ինչ հնազանդութեամբ կատարել, եւ բարեյօժար կերպով կկատարեմ քո հրամայածը:

Այս ասելով՝ դարձաւ դէպի արեւելք եւ, աչքերը վեր յառելով ու ձեռքերը տարածելով, սկսեց աղօթել: Նա աղօթում էր միայն շուրթերը շարժելով, իսկ ձայնը լսելի չէր: Եւ Ձոսիմոսը ոչինչ չէր լսում, այլ գլխահակ կանգնել էր: Եւ պատմում է նա, վկայ բերելով Աստուծոն, որ կնոջ աղօթքի ժամանակ, մի պահ բարձրացնելով հայացքը, տեսաւ նրան գետնից մի կանգուն վեր բարձրացած եւ այդպէս աղօթելիս: Այս տեսնելով առաւել մեծ երկիւղով բռնուած՝ ընկաւ գետնին, սարսափելի քրտնած եւ ահաբեկուած՝ չհամարձակուեց ոչինչ ասել, այլ միայն ստէպ-ստէպ արտաբերել. «Տէ՛ր, ողորմեա՛»: Եւ խոնարհուած ծերին սկսեցին ալեկոծել խորհուրդները. չլինի՞ թէ սա ոգի է՝ աղօթողի կերպարանք առած: Այդժամ կիներ, բարձրացնելով նրան, ասաց.

-Հա՛յր, ինչո՞ւ եմ քեզ խռովեցնում խորհուրդներդ, թէ՛ ոգի եմ՝ աղօթողի կերպարանք առած: Հաւատա՛, ա՛յր դու, որ մեղաւոր կիմ եմ, սակայն պարսպուած եմ Հոգու մկրտութեամբ եւ ոգի չեմ, այլ հող ու մոխիր եւ մարմին եմ ամբողջապէս՝ ամենեւին չխորհելով հոգեղէն լինելու մասին:

Եւ խաչակնքեց իր ճակատը, աչքերը, շուրթերն ու սիրտը՝ ասելով.

-Հա՛յր Ձոսիմոս, Աստուած ազատի՛ մեզ չարից եւ նրա դարանակալութիւնից, քանզի նրա զօրութիւնը յոյժ հակառակում է մեզ:

Այս լսելով՝ ծերը նետուեց ու բռնեց նրա ոտքերից եւ արտասուելով ասաց.

-Երդուեցնում եմ քեզ մեր Քրիստոս Աստծով, որ Կոյսից է ծնուել, Ում համար մերկացել եւ յայպէս, ասա՛, յանուն ինչի՞ այդպէս մաշեցիր մարմինդ. ոչինչ մի՛ թաքցրու ինձանից, այլ պատմի՛ր ամէն ինչ քո մասին, որպէսզի Աստուծոյ փառքը քարոզած լինես, քանզի ի՞նչ օգուտ ծածկուած իմաստութիւնից եւ աներեւոյթ գանձից: Ասա՛ ինձ ամէն ինչ յանուն Տիրոջ՝ ոչ թէ

պարծենալու կամ ցուցադրութեան, այլ մեղաւոր անարժանի չինութեանը նպաստելու համար, քանզի հաւատում եմ Աստուծոյ, Որով ապրում եւ առաքինանում ես, որ սրա համար առաջնորդուեցի դէպի անապատ, որպէսզի Աստուած քեզ յայտնի դարձնի: Այսուհետեւ մենք անկարող ենք Աստուծոյ վճռին դէմ կենալ, քանզի եթէ Քրիստոսին հաճոյ չլինէր յայտնել, թէ ինչպէս ճգնեցիր, ոչ ոքի թոյլ չէր տայ քեզ տեսնել եւ ոչ էլ ինձ կզօրացնէր՝ այսքան ճանապարհ կտրելու: Եւ առանց Նրա չէի կարող անգամ իմ խրճիթից դուրս գալ:

Այս եւ բազում այլ խօսքեր ասաց Ջոսիմոսը, իսկ կինը, նրան ոտքի բարձրացնելով, ասաց.

—Աղաչում եմ, արբա՛, յանուն Աստուծոյ թողութի՛ւն տուր ինձ, քանզի ամաչում եմ պատմել գործերիս մասին: Սակայն, քանի որ տեսնում ես մերկ մարմինս, կմերկացնեմ նաեւ գործերս, որ տեսնես, թէ որքան լեցուն է հոգիս ամօթով ու նախատինքով: Կպատմեմ քեզ ոչ պարծենալու համար, ինչպէս ասացիր, քանզի ի՛նչ ունեմ պարծենալու բանսարկուին ընտիր անօթ եղածս: Գիտեմ, որ եթէ սկսեմ պատմել իմ մասին, ինձանից կփախչես, ինչպէս օձից: Արդ, թէեւ անօրէն արարքներ եմ գործել, սակայն պիտի պատմեմ ու ոչնչի մասին չեմ լռի՝ ամենակալ Աստծով երդուեցնելով քեզ, որ չդադարես ինձ համար աղօթելուց, որպէսզի վերջին Դատաստանին ողորմութիւն գտնեմ:

Ծերը շարունակ արտասուում էր, իսկ կինը սկսեց պատմել իր մասին՝ ասելով.

—Իմ Հայրենիքը, եղբա՛յր, Եգիպտոսն է: Դեռեւս ծնողների կենդանութեան ժամանակ, երբ տասներկու տարեկան էի, մերժելով նրանց սէրը, եկայ Ալեքսանդրիա: Եւ թէ ինչպէս սկզբից իմ կուսութիւնն ապականեցի եւ ինչպէս անխափան ու անյադ կերպով խառնակութեան ախտը տենչացի, այդ մասին նոյնիսկ ամաչում եմ մտածել: Սակայն այժմ յարմար եմ գտնում դրանք ազնուօրէն խոստովանել: Ուստի այդ մասին պիտի թերեւս կարճառօտ պատմեմ, որպէսզի իմանաս իմ չարաուրիթ հեշտախտութեան մասին:

Ո՛վ Հայր, յանուն Տիրոջ թողութի՛ւն տուր ինձ, քանզի տասնօթ տարեկանում կամ աւելի մեծ հասակում ես հրապարակայնօրէն՝ ժողովրդի առջեւ էի անառակութիւն գործում, սակայն՝ ոչ թէ որեւէ մէկից վարձ ստանալու համար, քանզի արդարեւ, շատ անգամ հրաժարւում էի դրամ վերցնել՝ մտածելով, թէ այդպիսով առաւել յաճախ կայցելեն ինձ եւ որպէս պարգեւ կբաւարարեն իմ ցանկութիւնները: Մի՛ կարծիր, թէ ունեւոր լինելու պատճառով էի մերժում վարձը, քանզի ապրուստս վաստակում էի անդադար կանեփ մանելով, այլ որովհետեւ տենչում էի անսանձ կրքերիս յագուրդ տալու համար ամէն ժամ թաւալուել այդ տիղմում: Ահա այս էր իմ կեանքի եւ գործի նպատակը՝ յարաժամ թշնամութիւն գործել բնութեանս դէմ:

Մի անգամ ամռանը, երբ շարունակում էի այսպիսի կեանքով ապրել, լիբիացի եւ եգիպտացի տղամարդկանց մի բազմութիւն տեսայ, որ գնում էր ծովի կողմը: Այդժամ նրանցից մէկին հարցրի, թէ ուր են շտապում: «Բոլորն էլ Երուսաղէմ են գնում,— պատասխանեց նա,— քանզի մի քանի օրից պատուական խաչի Վերացման տօնն է»: Իսկ ես ասացի նրան, թէ արդեօք ինձ կտանն՞ իրենց հետ, եթէ կամենամ այնտեղ գնալ: Նա ասաց. «Ոչ ոք չի կարող արգելք լինել քեզ, եթէ դրամ եւ սննդի պաշար ունես»: Իսկ ես ասացի նրան, որ ո՛չ պաշար ունեմ եւ ո՛չ էլ նաւավարձ, բայց եթէ նոյնիսկ ինձ չկերակրեն, եւ իմ փոխարէն նաւավարձս տուող չգտնուի, պիտի գնամ եւ նստեմ այդ նաւը, քանզի մարմին ունեմ եւ վճարելիքի փոխարէն կարող եմ այն գործածել: Եւ նրա համար էի գնում այնտեղ, ո՛վ Հայր, թողութի՛ւն տուր յանուն Տիրոջ, որպէսզի տուփանքի պատրաստ բազում գործակիցներ ունենայի: Այլեւս ինձ մի՛ ստիպիր պատմել իմ նախատինքը, արբա՛ Ջոսիմոս, քանզի, Տէրը վկայ, վախենում եմ իմ խօսքերով պղծել քեզ եւ այս օդը:

Իսկ Ջոսիմոսը, արտասուքով թրջելով գետինը, պատասխանեց նրան.

—Յանուն Տիրոջ, պատմի՛ր, ո՛վ ազնիւ մայր, մի՛ ընդհատիր այդ շահեկան պատմութիւնդ:

կլինէր նաեւ քո՝ մաքրութեանդ կողմից ինձ գատելն ու պիղծ համարելը: Բայց քանի որ, ինչպէս լսեցի, քո ծնած Աստուածամարդը եկաւ, որպէսզի մեղաւորներին ապաշխարութեան կոչէ, ուստի օգնի՛ր ինձ՝ միայնակիս ու անօգնականիս, եւ հրամայի՛ր, որ ինձ եւս թոյլ տրուի եկեղեցի մտնել: Մի՛ զրկիր ինձ տեսնել այն Փայտը, որի վրայ քո Որդին ու քո ծնած Աստուած իր Արիւնն ինձ համար որպէս փրկագին տուեց: Ո՛վ տիրուհիդ, հրամայի՛ր, որպէսզի իմ առաջ էլ բացուեն եկեղեցու դռները՝ աստուածային խաչին երկրպագելու համար: Եւ, քեզանից Օնուածի մօտ միջնորդ լինելով, երաշխաւորի՛ր իմ ուխտադրութիւնը՝ այլեւս զազրելի խառնակութիւններով չթշնամանել մարմինս. եւ երբ տեսնեմ խաչափայտը, աշխարհից եւ աշխարհում գտնուող ամէն ինչից հրաժարուեմ ու գնամ այնտեղ, ուր որ դու, իրբեւ փրկութեան միջնորդ, առաջնորդես ինձ»: Եւ այս ասելուց յետոյ անմիջապէս ինչ-որ վստահութիւն ստացայ՝ սրտումս հաւատքից ջերմութիւն զգալով, եւ, Աստուծոյ բարեգթութեանն ապաւինած, իմ աղօթած տեղից շարժուեցի ու դարձեալ միացայ ներս մտնողների բազմութեանը: Եւ այլեւս ոչ ոք ինձ չէր խոչընդոտում ու չէր խանգարում տաճարի մուտքին մերձենալ:

Այնժամ սարսափ ու դող պատեց ինձ, եւ սրտաբեկ մօտեցայ այն դռանը, որը մինչ այդ ինձ համար բոլորովին փակ էր, բայց այժմ այն զօրութիւնը, որ քիչ առաջ արգելում էր ինձ, իմ առջեւ մուտքի ճանապարհ էր բացում: Ահա այսպէս մտայ Սրբաբան եւ արժանացայ կենդանարար խաչի տեսութեանը եւ ճանաչեցի աստուածային խորհուրդը, թէ՛ նա որքան պատրաստակամ է ընդունելու մեր ապաշխարութիւնը: Ապա, ընկնելով գետնին, երկրպագեցի այն սրբութեանը եւ շտապեցի իսկոյն հասնել բարեխօսիս մօտ: Գալով այնտեղ, ուր երաշխաւորուեց ուխտադրութիւնս, ծնրադրելով ամենասուրբ եւ միշտ Կոյս Մարիամ Աստուածածնի առջեւ՝ ասացի. «Ո՛վ բարերար տիրուհի, դուցոյց տուեցիր քո մարդասիրութիւնն իմ հանդէպ եւ անարժանիս աղաչանքները պիղծ չհամարեցիր, քանզի ականատես եղայ այն փառքին, որը յիրաւի անկարելի էր անառակիս համար: Փա՛ռք Աստուծոյ, որ քո միջոցով ընդունում է մեղաւոր-

ների զղջումը: Ուրիշ ի՞նչ կարող եմ ասել մեղաւորս: Բայց այժմ, տիրուհի՛, ճիշտ ժամն է կատարելու այն խոստումը, որը դու երաշխաւորեցիր: Արդ, առաջնորդի՛ր ինձ, ուր կամենում ես, եւ եղի՛ր ինձ փրկութեան վարդապետ՝ ուսուցանելով փրկութեան տանող ճանապարհը»:

Այս խօսքերը տակաւին չաւարտած՝ լսեցի ասես հառուից աղաղակող մէկի ձայնը. «Եթէ անցնես Յորդանանը, այնտեղ կատարեալ հանգստութիւն կգտնես»: Ունկնդրելով այս ձայնը եւ վստահ լինելով, որ այն ինձ համար էր ասուած՝ արտասուախառն աչքերով աղաղակեցի Աստուածածնին. «Տիրուհի՛դ իմ, տիրուհի՛, ո՛վ տիրուհի, մի՛ լքիր ինձ»:

Այնուհետեւ դուրս եկայ տաճարի գաւթից եւ առանց շեղուելու գնացի առաջ: Իմ դուրս գալու պաշին ինչ-որ մէկը, տեսնելով ինձ, երեք դրամ տուեց եւ ասաց. «Վերցրո՛ւ այս, մա՛յր իմ»: Վերցնելով տուածը՝ դրանցով երեք հաց գնեցի եւ որպէս օրհնուած պաշար վերցրի հետս: Ապա, հաց վաճառողից հարցնելով, թէ որ ճանապարհն է տանում դէպի Յորդանան, եւ, հարցնելով, թէ որ ճանապարհն է տանող դարպասի մատեղեկանալով քաղաքի դէպի այդ կողմ տանող դարպասի մատեղեկանալով ճանապարհ ընկայ: Եւ այսպէս, սին, ելայ ու արտասուելով անելուց յետոյ հարց ու փորձով սուրբ խաչին երկրպագութիւն անելուց յետոյ հարց ու փորձով ընթանալով, արեւամուտին հասայ սուրբ Յովհաննէս Մկրտչի տաճարին, որ գտնուում է Յորդանանի մօտ: Նախապէս տաճարում երկրպագելով՝ փութանակի իջայ Յորդանան եւ սուրբ ջրով ձեռքերս ու երեսս լուանալուց յետոյ կարապետի տաճարում հաղորդուեցի անարատ, կենարար եւ սուրբ խորհրդին: Ապա, ուտելով մի հացի կէսը եւ Յորդանանի ջրով ծարաւս յագեցնելով, գիշերը գետնատարած պառկեցի: Առաւօտեան մի փոքրիկ նաւակ գտայ եւ անցայ միւս ափը՝ դարձեալ խնդրելով առաջնորդողիս, որ ինձ առաքի իր կամեցած տեղը: Այնուհետեւ առաջնորդուեցի այս անապատում եւ մինչեւ օրս փախել ու ապաստանուեցի այս անապատում եւ միշտ Կոյս Մարիամ Աստուծոյ, որ փրկում է կարճամտութիւնից ու կործանարար աշխարհից դէպի ինքը դարձածիս:

Ջոսիմոսը հարցրեց նրան.

—Քանի՞ տարի է, ինչ դու ապաստանել ես այս անապատում, տիրուհի՛:

—Ահա քառասունեթերորդ տարին է, ինչ դուրս եմ եկել սուրբ քաղաքից,— պատասխանեց կինը:

Ծերը կրկին հարցրեց.

—Իսկ ի՞նչ ես գտել ու գտնում իբրեւ կերակուր, տիրուհի՛:

—Յորգանանն անցայ՝ հետս ունենալով երկուսուկէս հաց, որոնք աստիճանաբար չորանալով քարացան եւ քիչ-քիչ ուտելով վերջացան,— պատասխանեց կինը:

—Իսկ ինչպէ՞ս,— կրկին հարցրեց ծերը,— այսքան ժամանակամիջոցն այդպէս անգործ անցկացրիր՝ երբէք չխռովելով յանկարծահաս գայթակղութիւնից:

—Ո՛վ հայր, այնպիսի բան ես հարցնում,— պատասխանեց կինը,— որի մասին նոյնիսկ սարսափում եմ պատմել, քանզի եթէ անդրադառնամ իմ կրած բազմաթիւ գայթակղութիւնների յիշողութեանը եւ ինձ նեղութիւն պատճառած դժնդակ խորհուրդներին, ապա վախենում եմ կրկին դրանց մէջ ընկնել:

—Պատմածներդ մէջ ոչինչ բաց մի՛ թող, տիրուհի՛,— ասաց ծերը,— այլ առանց հապաւելու ամէնը հերթով հաղորդի՛ր ինձ:

Եւ կինը շարունակեց.

—Տասնեթ տարի ես շրջեցի այս անապատում՝ վայրենի գազաններից, այսինքն՝ անբան ցանկութիւններիցս նեղուելով: Քանզի կերակրուելիս Եգիպտոսի ձուկն ու միսն էի տենչում, փափագում էի նաեւ ինձ համար բաղձալի եղած գինին, քանզի աշխարհում ապրելիս գինի շատ էի խմում: Իսկ այստեղ, նոյնիսկ խմելու ջուր չունենալով, չարաչար պապակում էի, եւ պահանջներս չբաւարարելը տանջում էր ինձ: Նաեւ միշտ ինձ անբանապէս ալեկոծում էր պոռնկական ցանկութիւններիս յիշատակը եւ դրդում երգել իմ սովորած դիւական երգերը: Իսկ ես, արտասուելով եւ կուրծքս ծեծելով, մտաբերում էի անապատ դուրս գալուց առաջ արած իմ ուխտը եւ մտովի տեղափոխում ինձ երաշխաւորող Աստուածածնի պատկերի առջեւ՝ խնդրելով վանել իմ չար մտքերը, որոնք այնքան վտանգում էին

թշուառականիս հոգին: Եւ այսպէս երկարատեւ արտասուելով եւ կուրծքս ուժգին ծեծելով՝ վերջապէս իմ շուրջն ամէնուրեք ծաւալուած լոյս էի տեսնում. եւ ապա զարմանալի եւ հեշտարար խաղաղութեան մէջ ազատուում էի մրրկալի խորհուրդներից: Արդ, ինչպէ՞ս նկարագրեմ քեզ, հայր, այն բոլոր պոռնկական խորհուրդները, որոնք մերժուեցին իմ կողմից: Սրտիս ներսում ցանկասիրութեան հուրն այրում էր՝ ինձ տառապեցնելով: Եւ ես, ընկնելով գետնին եւ արտասուքով թրջելով այն, պատկերացնում էի, թէ երաշխաւորս է տնօրինում ինձ՝ դատապարտելով յանցանքներս եւ դրանց համար սպառնալով պատժել: Եւ ես ընկածս տեղից վեր չէի կենում, մինչեւ որ այն քաղցր լոյսը փայլում էր իմ շուրջը եւ վերացնում խաւար խորհուրդները: Եւ այսպէս, մտքիս աչքերը միշտ դէպի իմ երաշխաւորը յառած, այս դժնդակ անապատում վտանգուածիս համար նրանից օգնութիւն էի խնդրում: Եւ նա իմ մշտական օգնականն ու ապաշխարութեան միջնորդն էր: Ահա այսպէս, բիւր վտանգներով վտանգուած, անցկացրի տասնեթ տարի: Եւ մինչեւ օրս իմ օգնականն ինձ հետ է եւ խնամում է ինձ:

Ծերն ասաց նրան.

—Իսկ կերակրի ու հագուստի կարիք երբեւէ չե՞ս զգացել:

Կինը պատասխանեց.

—Իմ ունեցած հացի պաշարը սպառելով՝ տասնեթ տարի անապատի բուսականութեամբ եմ սնուել, իսկ ունեցածս հանդերձը Յորդանանն անցնելիս պատառոտուեց ու մաշուեց: Յաճախ սառնամանիքից ու նաեւ արեգակնատապ խորշակից վնասուելով, արեգակնակէզ տօթից կիզուելով ու ցրտաշունչ սառնամանիքից դողալով՝ ուժասպառ ընկնում էի գետնին՝ շատ անգամ նաեւ բռնուած լինելով զանազան վշտերով, փորձութիւններով եւ օտարոտի խորհուրդներով: Սակայն այնուհետ Աստուծոյ զօրութիւնը բազում կերպերով իմ մեղաւոր հոգուն եւ տառապեալ մարմնին պաշտպան կանգնեց: Եւ այժմ, խորհելով, թէ Տէրն ինչպիսի չարիքից ինձ փրկեց, որպէս անսպառ կերակուր ունեմ իմ փրկութեան յոյսը: Քանզի սնուում ու քնում եմ Աստուծոյ խօսքով, որ կարգաւորում է ամէն ինչ, քանզի

միայն հացով չի ապրում մարդ¹ եւ ոչ էլ՝ զգեստ կրելով: Քանզի մեղքերի վերարկուից ազատուածն առանց հանդերձի ապաստանում է ժայռերի ծերպերում²:

Լսելով, որ նա Մովսէսից, Յոբից ու սաղմոսներից խօսքեր է յիշատակում՝ Զոսիմոսը հարցրեց, թէ արդեօք չի՞ ընթերցել սաղմոսներն ու միւս գրուածքները: Իսկ կի՛նն, այս լսելով, ժպտաց եւ ասաց.

—Ո՛վ մարդ, հաւատա՛, որ Յորդանանն անցնելուց ի վեր քեզանից բացի ուրիշ ոչ մի մարդ եւ նոյնիսկ որեւէ գազան այս անապատում չեմ տեսել: Իսկ գրուածքները ոչ թէ որեւէ մէկից եմ սովորել եւ կամ որեւէ մէկի սաղմոսելիս կամ ընթեռնելիս եմ լսել, այլ, քանի որ Աստուծոյ խօսքը կենդանի է ու ներգործուն, Ինքն էլ մարդկանց ուսուցանում է գիտութիւնը:

Արդ, քանի որ ես աւարտեցի սկսածս պատմութիւնը, այժմ Աստուածորդու մարդեղութեամբ աղաչում եմ քեզ, որ յանուն Տիրոջ աղօթես անառակիս համար:

Նրա խօսքերից յետոյ ծերն ընկաւ գետնին ու արտասուաթոր աչքերով աղաղակեց՝ բարեբանելով անթիւ, մեծաքանչ գործեր կատարողին.

—Օրհնեա՛լ է Աստուած, որ շռայլօրէն շնորհ է տալիս Իրեանից երկիւղածներին: Քանզի արդարեւ, Տէ՛ր, Քեզ փնտրողներից ոչ ոքի չլքեցիր:

Իսկ կի՛նը, մօտենալով ծերին, ընդհատեց նրան՝ ասելով.

—Երգուեցնում եմ քեզ, ո՛վ մարդ, մեր Փրկիչ եւ Աստուած Քրիստոսով, որ այն ամէնը, ինչ դու ինձանից լսեցիր, ոչ ոքի չյայտնես՝ նախքան Աստուծոյ կողմից այս երկրից արձակուելս: Իսկ այժմ գնա՛ խաղաղութեամբ եւ մէկ տարի յենոյ, Աստուծոյ շնորհներով պահպանուելով, կրկին կհանդիպես ինձ: Այնժամ յանուն Աստուծոյ արա՛ այն, ինչ որ հիմա քեզ կասեմ. գալիք

1 Տե՛ս Մատթ. Դ 4:
2 Հմմտ. Յոբ ԻԴ 8, Երբ. ԺԱ 38:

տարուայ պահոց շրջանին Յորդանանը մի՛ անցիր, ինչպէս անում էք սովորաբար:

Իսկ ծերունին, հիացած, որ գիտի նաեւ վանքի կանոնը, ոչինչ չկարողացաւ ասել, այլ միայն փառաբանեց.

—Փա՛ռք Քեզ, Տէ՛ր Աստուած, որ մեծամեծ պարգեւներ ես տալիս Քեզ սիրողներին:

Իսկ կի՛նն ասաց.

—Այսուհետեւ, արբա՛, կմնա՛ս վանքում, քանզի եթէ կամենաս իսկ դուրս գալ, այդ չի յաջողուի: Եւ Խորհրդաւոր ընթրիքի երեկոյեան (Աւագ Հինգշաբթի) վերցրո՛ւ կենդանարար Մարմինն ու պատուական Արիւնը, դի՛ր որեւէ մաքուր ամանի մէջ, բե՛ր Յորդանանի այն ափին գտնուող բնակավայրի մօտ, որպէսզի ես գամ եւ Հաղորդուեմ կենարար Պատարագին. քանզի այն օրից, ինչ Յորդանանն անցնելուց առաջ Հաղորդուեցի կարապետի տաճարում, այլեւս այդ սրբութեանը չեմ Հաղորդուել եւ այժմ անդիմադրելի ցանկութեամբ փափագում եմ Հաղորդուել: Այս պատճառով աղաչում եմ, որ չանտեսես իմ խնդրուածքները, այլ անպայման ինձ մօտ բերես այդ աստուածային ու կենարար խորհուրդը այն ժամին, երբ Տէրն Իր աշակերտներին Իր աստուածային Ընթրիքին Հաղորդ դարձրեց: Իսկ քո բնակուած վանքի վանահայր Յովհաննէսին կասե՛ս. «Զգո՛յ՛ն եղիր, եղբա՛յր, քո անձի եւ հօտի համար, քանզի բաներ են կատարուում, որոնք շտկելու կարիք ունեն».

բայց դրանք չեմ ուզում, որ այժմ ասես, այլ այնժամ, երբ Տէրը հրամայի:

Այս ասելով ու ծերունուն կրկին անգամ խնդրելով, որ աղօթի իր համար՝ դիմեց դէպի անապատի խորքերը: Իսկ Զոսիմոսը, ծնրադրելով ու համբուրելով գետինը, ուր մնացել էին նրա ոտնահետքերը, գոհանալով փառք էր տալիս Աստուծուն եւ դարձեալ ու դարձեալ, խիստ ցնծալով Հոգով ու մարմնով, փառաւորում ու բարեբանում էր Տիրոջը: Ապա, անցնելով անապատը, հասաւ վանք այն ժամանակ, երբ սովորաբար վերադառնում էին մենակեացները:

Եւ ողջ այդ տարին լռեց՝ չհամարձակուելով որեւէ մէկին պատմել իր տեսածները: Բայց իր սրտում աղաչում էր Աստ-

ծուկ, որպէսզի իրեն դարձեալ արժանացնի փափագելի դէմքի տեսութեանը, եւ տրտմում ու տառապում էր՝ տարուայ ժամանակը մտքով անցկացնելով, ու կամենում, որ տարին մէկ օրուայ պէս անցնէր: Իսկ երբ հասաւ պահոց շրջանի սկիզբը, այսինքն՝ առաջին կիրակին, բոլորը սովորականի պէս աղօթք ասելուց անմիջապէս յետոյ սաղմոսելով քաշուեցին անապատ: Մինչդեռ Ջոսիմոսը, ջերմութիւն ունենալու պատճառով ստիպուեց մնալ վանքում: Եւ իսկոյն յիշեց սրբուհու ասածը, թէ՛ եթէ նոյնիսկ կամենայ դուրս գալ անապատ, չի յաջողուի: Մի քանի օր անց ապաքինուելով հիւանդութիւնից՝ նա մնաց վանքում: Իսկ երբ կրօնաւորները վերադարձան, եւ մերձեցաւ Խոհրդաւոր ընթրիքի մեծ օրուայ երեկոն, ծերունին կատարեց իրեն հրամայուածը. մի փոքր սկիհի մէջ մեր Քրիստոս Աստուծոյ անարատ Մարմնից ու պատուական Արիւնից վերցնելով եւ մի ամանի մէջ չոր թուզ, արմաւ եւ փոքր-ինչ թրջած ոսպ դնելով՝ ուշ երեկոյեան գնաց-նստեց Յորդանանի ափին՝ սպասելով սուրբի գալստեանը: Կինն ուշանում էր: Իսկ Ջոսիմոսը չքնեց, այլ սկսեց ուշադիր նայել անապատի կողմը՝ սպասելով տեսնել իր ցանկալիին: Եւ իր ներսում ասում էր. «Գուցէ իմ անարժանութիւնն է նրան արգելում գալ, կամ գուցէ եկել է եւ, ինձ չգտնելով, իսկոյն հեռացել»: Այսպէս ասելով՝ արտասուելով հեծեծում էր եւ, աչքերը երկինք յառած, աղաչում Աստծուն.

—Տէ՛ր, ինձ մի՛ զրկիր սուրբին դարձեալ տեսնելուց, ում նախկինում տեսնել արժանացրիր՝ մի՛ թող ապարդիւն վերադառնալ՝ ինձ հետ տանելով իմ մեղքերի յանդիմանութիւնը:

Այսպէս արտասուելով՝ աղաչում էր եւ տարատեսակ մտածումների մէջ ընկնում, քանզի ասում էր ինքն իրեն. «Եթէ նոյնիսկ գայ, արդեօք ինչպէ՞ս պիտի անցնի Յորդանանը եւ գայ անարժանիս մօտ, քանի որ նաւ չկայ: Վա՛յ ինձ, որ զրկուեցի այդպիսի վայելուչ գեղեցկութիւնից»: Եւ մինչ ծերը այս էր խորհում, Աստուծոյ սուրբը մօտեցաւ: Եւ Ջոսիմոսը վեր կացաւ եւ անպատմելի խնդութեամբ սկսեց գոհանալ ու փառաւորել Աստծուն: Սակայն Յորդանանն անցնելու անկարելիութեան միտքը կրկին մտահոգում էր նրան, երբ տեսաւ, որ սրբուհին

Քրիստոսի խաչով Յորդանան գետը խաչակնքեց, որից յետոյ սկսեց ջրի վրայով դէպի ինքը գալ: Մերը կամեցաւ երկրպագել նրան, բայց նա արգելեց՝ ասելով.

—Ի՞նչ ես անում, արբա՛, քահանայ լինելով հանդերձ՝ անտեսո՞ւմ ես աստուածային պատուիրանը:

Իսկ Ջոսիմոսն ի պատասխան նրան ասաց.

—Փա՛ռք Աստուծոյ, որ այսպիսի շնորհներ է պարգեւում Իրեն փառաբանողներին:

Կինը, անցնելով ջուրը, ծերից օրհնութիւն խնդրեց: Իսկ ծերը, որին հրաշափառ տեսիլքից սարսափ էր պատել, դողալով պատասխանեց.

—Յիրաւի անսուտ է Աստուած, որ, ըստ Իր խոստման, իւրաքանչիւրին սեփական մաքրութեան չափով նմանեցնում է Իրեն: Փա՛ռք Քեզ, որ չանտեսեցիր աղօթքս եւ չզրկեցիր Քո ողորմութիւնից Քո ծառային, փա՛ռք Քեզ, Քրիստո՛ս Աստուած մեր, որ Քո այս աղախնի միջոցով երկիցս ցոյց տուեցիր ինձ, թէ որքան հեռու եմ կատարելութիւնից:

Այնուհետեւ կինը խնդրեց, որպէսզի կարգայ «Հաւատոյ Հանգանակը» եւ «Հայր մերը»: Աղօթքի աւարտից յետոյ, ըստ կարգի, նա հաղորդուեց կենարար խորհրդին, որից յետոյ, ձեռքերը վեր բարձրացնելով, արտասուելից աչքերով բացականչեց.

—Այժմ, ո՛վ Տէր, ըստ Քո խօսքի՝ խաղաղութեամբ արձակի՛ր աղախնիդ, որովհետեւ աչքերս տեսան Քո փրկութիւնը¹:

Ապա դիմեց ծերին՝ ասելով.

—Հա՛յր, թողութի՛ւն տուր ինձ եւ իմ մի ցանկութիւնն էլ կատարիր. այժմ խաղաղութեամբ գնա՛ Աստուծոյ վանք, իսկ եկող տարի կրկի՛ն եկ այն հովիտը, ուր առաջին անգամ Հանդիպեցի քեզ: Արի՛ յանուն Տիրոջ եւ դարձեալ կտեսնես ինձ, ինչպէս եւ նա է կամենում:

Իսկ ծերը պատասխանեց.

¹ Հմմտ. Ղուկ. Բ 29-30:

Մարիամի խօսքերը, թէ երբէք գազանի չի հանդիպել: Ապա խաչակնքեց՝ հաւատալով, որ Քրիստոսի զօրութիւնն իրեն անվնաս կպահարէ: Իսկ առիւծը, հեզ շարժումներով խաղաղութիւն ներշնչելով, սկսեց մօտենալ ծերունուն: Այնժամ Զոսիմոսը դիմեց առիւծին եւ ասաց.

—Տիրուհին ինձ պատուիրեց ամփոփել իր նշխարները, բայց քանի որ ես ծեր եմ ու չեմ կարող գուրջ փորել եւ համապատասխան գործիքներ չունեմ եւ չեմ կարող այնպիսի գերեզմանափոս քանդել, որը պատշաճ չի յայ գործին, ուստի քո մագիլներով փոսը փորիր, որպէսզի սրբուհու նշխարները հողին յանձնենք:

Եւ առիւծն իսկոյն դիմացի ոտքերով սկսեց փորել այնքան, որքան որ պէտք էր մարմինը թաղելու համար: Ապա ծերը, դարձեալ արցունքներով լուանալով սրբուհու ոտքերը եւ այժմ առաւել յոյժ պաղատելով նրան, որ բարեխօսի բոլոր մարդկանց համար, հողով ծածկեց նրա գրեթէ մերկ մարմինը, որ կրում էր միմիայն իրենց առաջին հանդիպման ժամանակ իր նետած այն պատառոտուն հանդերձը, որ միայն նրա մարմնի որոշ մասերն էր ծածկում: Այնուհետեւ երկուսն էլ հեռացան. առիւծը գառան պէս հանդարտ քաշուեց անապատի խորքերը, իսկ ծերը, օրհնելով ու փառաբանելով Աստծուն, վերադարձաւ վանք: Եւ գալով վանք՝ իր տեսածներից ու լսածներից ոչինչ չթաքցրեց. պատմեց ամէն ինչ սկզբից մինչեւ վերջ, որպէսզի, Աստուծոյ մեծամեծ գործերի մասին լսելով, բոլորը հիանան եւ երկիւղածութեամբ կատարեն սրբուհու յիշատակը: Ապա, քանի որ սրբուհու երբեմնի ասածները դատարկ խօսքեր չէին, Յովհաննէս վանահայրն ի յայտ բերեց վանքում շտկելու կարիք ունեցող բաները:

Այնուհետեւ, հասնելով իր հարիւրամեակին, վախճանուեց նաեւ Զոսիմոսը:

Իսկ այս պատմութիւնը բանաւոր կերպով կրօնաւորները սերնդէ սերունդ միմեանց էին փոխանցում եւ ուսուցանում, եւ գրաւոր արձանագրուած այն չկար մինչեւ օրս: Իսկ ես, լսելով այն, գրի առայ: Միգուցէ մէկ ուրիշն արդէն աւելի ճոխ ու

բարձրարուեստ գրած լինի սրբուհու վարքը, քան ես, թէպէտեւ այդպիսի լուր ինձ չի հասել: Սակայն, Աստուծոյ զօրութեամբ գրելով այս պատմութիւնը, ճշմարտութիւնից բացի ոչինչ չեմ հետամտել: Եւ Աստուած, որ մեծահրաշ ու սքանչելի գործեր է կատարում՝ արդարապէս հատուցելով իրեն ապաւինածներին, թող վարձ շնորհի այս պատմութիւնից օգտուողներին եւ նրան, ով պատուիրեց այն արձանագրել. որպէսզի նրանց էլ արժանացնի հաղորդակից լինելու երանելի Մարիամի վարքին ու կարգին, նաեւ բոլոր նրանց, ովքեր ի սկզբանէ հաճելի եղան իրեն՝ շնորհիւ մեր Տիրոջ՝ Յիսուս Քրիստոսին ուղղուած իրենց խնդրանքների: Նրան փա՛ռք յաւիտեանս. ամէն:

ԵՐԱՆԵԼԻ ՄԱՇՏՈՑ [ԵՂԻՎԱՐԴԵՑՈՒ]* ՎԱՐՔԸ

Ո՛վ աստուածասէր Հայրեր ու եղբայրներ, երիցս երանելի խա-
րազնազգեստ ճգնաւորի՝ Աստուծոյ երանելի այր տէր Մաշտոցի սուրբ
վարքին Ամենասուրբ Հոգու սիրով [ծանօթանալ] փափագողներ՝, ես՝
նրա Ստեփանոս աշակերտս, չկարողացայ ամբողջութեամբ գրել այս
լուսաւոր [անձի] ազնիւ վարքի մասին՝ մանուկ Հասակից մինչ
ճգնութիւնները: Սակայն Համառօտակի կպատմեմ ձեզ, որպէսզի քչից
ուսելով՝ նախանձաւոր լինէք նրա սուրբ վարքի Հետքերի շաւղնե-
րին:

Նա Եղիվարդ գիւղից էր, քահանայական տոհմից, սուրբ Թէոդո-
րոսի անունը կրող մենաստանի ժառանգակիցներէից:

Եղաւ, որ նրա Հայրը երիտասարդ տարիքում պանդխտութեան
գնաց եւ բնակուեց Սողբ գաւառում: Այնտեղ մնալով եւ ամուսնանա-
լով՝ ծնեց Քրիստոսի գեղեցիկ աղաւնուն, ում մասին սկսել ենք պատ-
մել: Եւ ուսուցանելով՝ կրթեց որդուն աստուածային Սուրբ Գրքով,
քանի որ ինքը քահանայ էր: Հօր վախճանուելուց յետոյ պատանի
Մաշտոցը գնաց, միացաւ կրօնաւորներին եւ առաջնորդուեց մի ճգնա-
կեաց այրի կողմից, որ ճանաչուեւ էր Թէոդորոս անունով: Գեղամայ
գաւառի Մաքենոց կոչուող մենաստանում վարժուեց եւ Հմուտ եղաւ
Սուրբ Գրքին ու նրա աստուածազգեաց զօրութիւններին եւ քահանա-
յութեան աստիճան ստացաւ: Ուշիմ էր, սիրելի մեծամեծներին ու
ժողովրդին: Ուստի Սուրբ Հոգու շնորհատուր անգամս երկրից երկինք
վերադարձաւ, այսինքն՝ հրաժարուելով մարմնի աւելորդ պէտքերից՝
ձեռք բերեց պահեցող, պարկեշտ, ընդակեր ու ճշմարտասէր վարք:

* Մաշտոց Ա Եղիվարդեցի - 897 թ. (յունիս-դեկտեմբեր) հայոց հայրապետ:
Հռչակուած է եղել ճգնատրական կենցաղով եւ իմաստասիրական արուեստով:
Իր հայրապետութեան կարճատեւ ընթացքում (ընդամենը եօթ ամիս) սքանչելա-
գործութիւններով եւ գովելի վարդապետութեամբ նպաստել է Եկեղեցու բարե-
կարգութեանը: Սիւնեաց Վասակ Գաբրու իշխանի կնոջ՝ Մարիամի բարերա-
րութեամբ կառուցել է Սեւանայ թերակղզու Ս. Առաքելոց եւ Ս. Աստուածածին
եկեղեցիները (874 թ.): Նա է կազմել Հայ Եկեղեցու Միաբարանը, որ իր անունով
Մաշտոց է կոչուում: Նրա սուրբ նշխարներն ամփոփուած են Գառնիում
Խոսրովիդոմիտի հովանոցի մօտ:

ՅԱՂԱԳՍ ՎԱՐՈՒՅ ԵՐԱՆԵԼԻՈՅՆ ՄԱՇԴՈՅԻ [ԵՂԻՎԱՐԴԵՑԻՈՅ]*

Ո՛վ աստուածասէր Հարբ եւ եղբարք, սիրով Ամենասուրբ Հոգ-
ւոյն փափագմամբ ցանկացողք մաքուր վարուց երիցս երանեալ խա-
րազն ճգնաւորի տեառն Մաշդոցի՝ առնն Աստուծոյ: Զորոյ զազ-
նուականութիւն վարուց նորա լուսաւորութեանն ի տղայական
Հասակէ մինչեւ ցայժմ, զոր ճգնէր, ես՝ Ստեփանոս աշակերտ նորին,
ոչ կարացի բովանդակ ընդ գրով արկանել, այլ Համառաւտ բանիւ
զեկուցից ձեզ, զի ուսեալք ի սակաւուց՝ նախանձաւոր լիցուք շաւ-
ղաց Հետոց սուրբ վարուց նորա:

Սա էր ի տոհմէ քահանայական, ի գեղջէ Եղիվարդայ, ժառան-
գակցաց մենաստանին, որ անուամբ սրբոյն Թէոդորոսի էր:

Լինէր Հայրն նորա տիս մանկութեան գնացեալ բնակեցաւ
պանդխտութեամբ ի գաւառին Սողբից: Անդ կեցեալ եւ ամուսնա-
ցեալ՝ ծնաւ զգեղեցիկ աղաւնին Քրիստոսի, զորոյ սկիզբն արարեալ
եմ առ ի պատմել: Ապա ուսուցանելով վարժէր զորդիս իւր ի յու-
սումն աստուածային Սուրբ Գրոց, քանզի եւ ինքն քահանայ էր:
Իսկ ի վախճանել Հաւրն, գնաց յարեցաւ մանուկն Մաշդոց ի կրաւ-
նաւորս, եւ յաջողեալ նմա ի ձեռն կրաւնաձգեցիկ առն, որոյ անուն
ճանաչիւր Թէոդորոս: Վարժեցաւ եւ Հմուտ եղեւ Գրոց Սրբոց եւ
նոցին աստուածազգեաց զաւրութեանցն ի կրաւնաստանին, որ կոչի
Մաքենոց, ի գաւառին Գեղամայ, եւ ընկալեալ զաստիճան քահա-
նայութեան: Մանուկ ուշիմ էր եւ սիրելի մեծամեծաց եւ ուսմկաց:
Ուստի ի շնորհատուր ազգմանէ Սուրբ Հոգւոյն ել անդրէն ընդ
կրունկն գառ ի յերկրէ ի յերկինս, այսինքն [լքեաց] զաւելորդս
պիտոյից մարմնոյ եւ ստացաւ վարս անսուաղականս, պարկեշտս,

* Բնագիրը ներկայացուում է ըստ ՄՄ N 2680 ձեռագրի (էջ 582-584), անճշա-
նողագրական ճշգրտումներով: Ցաւելումները նշուած են ուղիղ փակագծերով:

կողմանս վրաց, առ եզերք գետոյն, որ կոչի Կուր, եւ դարձեալ խաղաղութեամբ ընդ նոյն ճանապարհ առ եզերք ծովուն եւ եկեալ բանակեցաւ Հանդէպ կղզոյն, ցանկայր տեսանել զերանելին Մաշդոց, զոր իբրեւ տեսին զիրեարս, բազում եղև ուրախութիւն երկոցունցն: Ապա յոյժ սիրեցեալ եւ մեծապէս ընկալեալ զնա բարեպաշտ իշխանին եւ շնորհէր երանելոյ Հաւր Մաշդոցի զլոյսն մշտնջենաւոր, զոր արձակեալ էր նմա արքային յունաց Վասիլի: Եւ առեալ զաստուածընկալ սուրբ խաչն, զոր էր պնդեալ յոսկում խաչի, զարդարեալ գեղեցկազան գունովք, ընդելուզեալ մարգարտով, եւ առեալ եղ ի վերայ աչաց իւրոց եւ Համբուրէր զնա: Եւ երկրպագելով իշխանն մեծի Հայրապետին, ողջունեալ զմիմեանս՝ գնաց զճանապարհ իւր, եւ նա դարձաւ մեծաւ ուրախութեամբ ի մենաստանն իւր սուրբ: Եւ առ զչնորհս զայս մեծ, որ բնակեալ էր ի լերինս յայս ամս ութուտասն, որք են անուամբ սրբոց առաքելոցն եկեղեցիք երեք: Եւ իբրեւ այնմ եւս մեծի շնորհի արժանաւորեցաւ, առաւել եւս յաւելեաց յառաքինութիւն իւր: Զի զկնի երից աւուրց Հազիւ ճաշակէր զոգեպահ Հնդիկն, այլ Հաց եւ գինի այն էր նորա, որ ի Մարմնոյ եւ յԱրեւնէ Տեառն վայելէր:

Եւ յայսմ ամի, [յորում կարգեցի զսակաւաւոր գրումնս]*, էին ամբ կենաց նորա պակաս ինչ, քան զվաթսուն: Իսկ որ մեկնեալ էր ի կերակոց եւ ի բոլոր Հեշտութեանց աշխարհիս՝ ԼՊ ամ, եւ շինութեան տեղեացն՝ ամք քսան եւ երկու:

Այս են ճշմարտիւ կեանք նորա եւ քաղաքավարութիւն ամենամաքուր խարազն ճգնութեանց երիցս երանեալ սուրբ Հաւրն մերոյ տեառն Մաշտոցի, զոր կարճառաւտ եւ Հարեւանցի ասացեալ գրեցի՝ զլուովս եւ զզարմանալիս թողեալ, զի մի՛ անհաւատալի թուեսցի ձեզ: Այլ դուք նոյն գունակ իմացարո՛ւք եւ զայլ եւս բազմազան գործս առաքինութեանց նորա եւ նախանձաւոր սմին եղերո՛ւք:

Եւ Հաճոյական աղաւթք սրբոյս այսորիկ յարակայ մնացէ ի ձեզ: Եւ սուրբ առաքելոցն դասք իւրեանց բարեսէր ընդանբար խնամաւքն Հաստատուն պահեսցե[ն] զուխտս այս սուրբ, զոր յանուն իւրեանց շինեալ է ի ձեռն երանելոյ տեառն Մաշդոցի: Եւ ձեռ-

* Սոյն յաւելումը կատարում է ըստ ՄՄ N 50 («Մաշտոց») յիշատակարանի (տե՛ս «Հայերէն յիշատակարաններ», Ե-ժԲ դարեր, Երեւան, 1988, էջ 43):

վերադառնալով՝ եկաւ, իջեւանեց կղզու դիմաց եւ ցանկացաւ տեսնել երանելի Մաշտոցին: Տեսնելով միմեանց՝ երկուսն էլ մեծապէս ուրախացան:

Բարեպաշտ իշխանը նրան յոյժ սիրեց եւ վայելչաբար պատուելով՝ նուիրեց մշտնջենաւոր լոյսը, որ ուղարկել էր իրեն յունաց Վաթիլ արքան: Վերցնելով աստուածընկալ սուրբ խաչը, որ ամբացուած էր սուկէ խաչի վրայ՝ զարդարուած գեղեցիկ գոյներով եւ ընդելուզուած մարգարտով, դրեց իր աչքերին եւ Համբուրեց: Իսկ իշխանը խոնարմարդարտով, դրեց իր աչքերին եւ Համբուրեց: Իսկ իշխանը խոնարմարդարտով, դրեց իր աչքերին եւ Համբուրեց: Իսկ նա մեծ ուրախութեամբ վերադարձաւ իր սուրբ մենաստանը: Այս մեծ շնորհը ստացաւ, երբ տասնութ տարի բնակուել էր այս լեռներում, ուր սուրբ առաքեալների անունով երեք եկեղեցի կայ: Այս մեծ շնորհին արժանանալուց յետոյ աւելացրեց իր ճգնութիւնը. Այս մեծ շնորհին արժանանալուց յետոյ աւելացրեց իր ճգնութիւնը. Այս մեծ շնորհին արժանանալուց յետոյ աւելացրեց իր ճգնութիւնը. Իսկ Հազիւ երեք օրը մէկ անգամ ոգեպահ* արմտիք էր ճաշակում, իսկ նրա Հացն ու գինին այն էր, որ Տիրոջ Մարմնից ու Արիւնքից էր վայելում:

Այս տարի, երբ գրեցի այս կարճառուտ պատումը, նրա տարիքը փոքր-ինչ պակաս էր վաթսունից, եւ ինչ Հրաժարուել էր կերակուրներից եւ աշխարհի բոլոր Հեշտութիւններից, [անցել էր] 33 տարի, իսկ սրբավայրերի շինութիւններից՝ 22:

Այս է մեր սուրբ Հայր, երիցս երանելի տէր Մաշտոցի կեանքը եւ խստակրօն ճգնութեամբ ամենամաքուր կենցաղավարութիւնը, որ գրեցի կարճառուտ եւ Հարեւանցի պատմելով՝ բաց թողնելով բազում եւ զարմանալի բաներ, որպէսզի անհաւատալի չթուայ ձեզ: Իսկ դուք եւ զարմանալի բաներ, որպէսզի անհաւատալի չթուայ ձեզ: Իսկ դուք ըստ նոյն օրինակի իմացէ՛ք եւ նրա այլ բազմազան առաքինական գործերը եւ դրանց նախանձաւոր եղէք:

Եւ սուրբի Հաճոյական աղօթքները թող մշտապէս մնան ձեզ Հետ: Եւ սուրբ առաքեալների դասն իր բարեսէր եւ ընտանի խնամածութեամբ թող Հաստատուն պահի այս սուրբ ուխտը, որ իրենց անունով շինուել է տէր Մաշտոցի կողմից:

Եւ Աստուծոյ այս սուրբը թող օգնական լինի ձեզ՝ Յիսուսի շնորհ-

* ոգեպահ - ինչը բառական է հոգիս մարմնի մէջ պահելու, այսինքն՝ չմահացալու համար:

ընկալու լիցի ձեզ սուրբս Աստուծոյ՝ առ ի փրկել զձեզ շնորհաւքն Յիսուսի յամենայն վտանգաւոր աղէտից եւ ի բազմահնար մեքենայից սատանայի, զի կատարեալք ի կամս Աստուծոյ՝ միաբան հասցուք ի նպատակ վերին կոչման՝ յարքայութեանն Քրիստոսի Յիսուսի՝ Տեառն եւ Աստուծոյ, Որով եւ ընդ Որում Հաւր, միանգամայն եւ Սուրբ Հոգոյն վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից:

ներով փրկելու բոլոր վտանգաւոր աղէտներից եւ սատանայի բազմահնար որոգայթներից, որպէսզի Աստուծոյ կամքով աւարտելով մեր կեանքը՝ միաբան հասնենք վերին կոչման նպատակին՝ Տէր եւ Աստուած Յիսուս Քրիստոսի արքայութեանը, Որով եւ Որի հետ Հօրը, միանգամայն եւ Սուրբ Հոգուն վայել է փառք, իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից:

ԽՕՍՔ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ԵՐԱՆԵԼԻ ԱՅՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԱՐԿԱԻԱԳԻ՝ ՄԱՍԻՆ

Երկնաքաղաքացու վարքով ապրելուց յետոյ ճշմարտութեան պատկերը եւ օրինաւոր կարգերի տիպարը՝ երիցս երանելի Յովհաննէս Վարդապետը (Սարկաւազ մականունով), բարուք կեանքի ճանապարհի վերջնակէտին եւ աւարտին հասաւ ՇՀԸ (1129) թուականին եւ պատուով հանգստեան գերեզման դրուեց բոլոր սուրբերի հետ:

Բայց պարտուպատշաճ է կարճաւօտ գրել նրա վարքը եւ ծանուցիլ մեր աղքատ մտքով եւ սուղ խօսքերով, որպէսզի բարու նախանձաւորներդ օրինակ առնէք նրանից եւ նորոգուէք նրա հոգու արեգակնափայլ, գործնական եւ արդիւնարար ճառագայթներից:

Նա Փառխոս² գաւառից էր: Ինչպէս սուրբ Սամուէլը, մանկութեան օրերից ու խանձարուրից նուիրուած էր Աստուծուն եւ կուսութեանը, քահանաների արիւնից եւ արգանդից էր՝ սնուած եւ դաստիարակուած իր սրբասունչ քեռու մօտ՝ Հաղբատ վանքում:

Ազգրում կրթուելու տրուեց Հոգեւոր երաժշտական ուսման մէջ, ապա երբ երեւաց նրա մէջ ծածկուած մեծ գանձը, քեռուց աւանդուեց եւ յանձնուեց Ուռճացի վարդապետին: Նա մանկուց անհաւասարութիւն ցոյց տուեց իր հասակակիցների նկատմամբ եւ տարիքի բոլոր փոփոխութիւնների ժամանակ գերազանցեց նրանց ընտիր առաջադիմութեամբ՝ հեռու լինելով զուարճալի զբաղումներից եւ տղայական վայրայած խաղերից, մարդու արտաքին պէտքերը օգտակար դարձնելով եւ տնտեսաբար յարդարելով ի պիտանութիւն ներքին մաքրութեան:

Վայրաբարչ եւ երկրային ամէն բանի մնաս բարեաւ ասելով՝ վառուեց ողջախոհութեան սիրով: Նրա քիմքում քաղցրացան եւ հա-

մեղացան իմաստութեան խոկումն ու սրբութեան սէրը: Եւ ոտնահարելով որովայնի նախկին բռնութիւնը՝ սակաւ հացով բաւականացաւ:

Մանուկ հասակում բազում օրեր միայնանայով լեռների ձերպերում կարդում եւ կիրթում էր: Եւ սակաւ-սակաւ առաջ գալով նստում էր վարդապետների ոտքերի մօտ եւ նրանցից ստանում մեկնութիւններ եւ խորիմաստ առակներ:

Եւ յոյժ սիրուց եւ ըղձանքից ութ օր գաղտնի փակուեց այն այրում, որտեղ կային գրքերի արկղեր, եւ պարարտացրեց իր անձը Հոգեւոր կերակուրների խորտիկներով, բազմատեսակ եւ համադամ կերակուրներով, որ գանձուած էին այնտեղ:

Մանկութեան այն օրերից մինչեւ վախճանը նա երբէք չսայթաքեցրեց Հոգու ուշադրութիւնը ընթերցման նպատակից՝ ուսանելու եւ ուսուցանելու, գրելու եւ ընթերցելու, հսկելու եւ աղօթելու օր ու գիշեր՝ հեռու բոլոր զբաղումներից եւ վայրաբարչ իրերից: Բարեբարոյ էր, քաղցրաՀայեաց եւ զուարթադէմ, պարկեշտագնաց եւ համեղախօս, զթած՝ մեղանշողների հանդէպ եւ իմաստուն բժիշկ՝ ծանրաբռնուածների համար: Այնչափ համբաւուեց բարի գործերով, որ մինչեւ իսկ հեռուներից փութալով գալիս էին՝ սպեղանի առնելու իւրաքանչիւր թարախած վէրքի համար:

Իսկ իմաստութեան գանձի վաճառականներն ու տենչացողները գալիս, դադար էին առնում համեղախօս երանելի իմաստունի ոտքերի մօտ եւ լցնում իրենց մտքերի քսակն ըստ չափի մեծութեան: Եւ վե՛րադառնում էին ցնծալով, բարի վաստակով եւ լուսաստու ակնեղէններով ու գանձերով: Եւ նախնիների բոլոր գիտութիւնները, որ տգէտների, ծուլացողների եւ մտքով խաւարածների կողմից ծածկուելով՝ աղաւաղուեցին, նսեմացան ու խամրեցին, նրա բազմաշխատ երկերով ու մտքի արագահասութեամբ զարդարուեցին, եւ ցնծացին տեսասէրների՝ եւ ուսումնասէրների հոգիները:

Խօսքի եւ գործի, տեսութեան եւ արտաբերութեան, գրելու եւ ընթերցելու, պատմագրութեան եւ վարդապետական վերլուծութեան, մարգարէականի եւ առաքելականի բոլոր մասերի մէջ աւելի կատա-

1 Յովհաննէս Սարկաւազի սոյն կենսագրութիւնը հրատարակուած է ըստ՝ «Հանդէս բանի վասն երանելի առն Աստուծոյ Սարկաւազին կենաց եւ մահուն...», Յովհաննէս Իմաստասէրի մատենագրութիւն, աշխատ. Ա. Գ. ԱրրաՊատմաՊի, Երեւան 1956, էջ 123: Թարգմանութեան մէջ յապատուած են Յովհաննէս Սարկաւազի կենսագրութեան հետ չառնչուած որոշ հատուածներ:

2 Փառխոսն Արցախի գաւառներից մէկն է՝ Սեւանայ լճից դէպի հիւսիս-արեւելք:

րեալ գտնուեց, քան նրանք, ովքեր միայն մի գործի կամ արդիւնքի մէջ համբաւ ունէին:

Եւ նրա որովայնից բխող գետերը¹ ջրեցին Տէրունական Տունը եւ Աստուծոյ Յարկի նորատունկ մանուկներին: Եւ ի՞նչ պէտք է երկա-
րացնել խօսքիս տողերը, երբ այս ամենի յայտնի վկայութիւններն են նրա ճառերը, որ լցրին Հայաստան աշխարհն ըստ իւրաքանչիւր պէտքի եւ պիտոժակի: Նրա արմատից ու շառաւղից ելան բազմա-
պտող ոստեր՝ ուսուցիչներ եւ լուսաւոր հոգիներ, անմոլար աստղեր եւ լուսաճաճանչ ջահեր, եւ աշխարհը լցրին կենաց խօսքով եւ իմաս-
տալից՝ տրամախոհ, ներհունական գիտելիքներով, ինչպէս աշ-
կերտներից առաջինը՝ այն Երեմիան, անդրանիկ հոգեւոր երկունքն ու սրբութեան ծնունդը, որը, ինչպէս իմաստուն մեղու հաւաքելով իմացութեան բազմերանգ, բազմաճամ եւ հոտաւէտ ծաղիկներ, բերեց իր քաղաքը, ուր սնուել էր՝ քաղաքամայր Անի, եւ լիացրեց տունը փարթամութեամբ՝ առատապէս եւ աննախանձ բաշխելով հաւատքի տաղանդը՝ տասնապատիկ շահ բերող մնասը²:

Վարդապետաց վարդապետը (Յովհաննէսը) Սուրբ Հոգուց մար-
գարէութեան եւ սքանչելագործութեան պարգեւներ ունէր, որոնց մասին շատերն են վկայում եւ որոնցից մի քանիսն այստեղ կձանու-
ցենք:

Նախ այս՝ միայնաւոր աղօթքի ժամանակ Սուրբ Հոգու լոյսը բոր-
բոքուած կրակի պէս փայլում էր նրա շուրջը, ինչը բազում անգամ տեսել էին նրա մօտ եղողները:

Եւ երկրորդ՝ անառակ վարք ունեցող մէկը լրբաբար եկեղեցի էր մտնում եւ փառամոլ կամքով, աներկիւղ ու լրբենի դէմքով անարիւն պատարագ մատուցում: Երկիւղած այրերը բազում անգամ խնդրեցին նրան (Յովհաննէսին)՝ սանձել անօրէնին յանդգնագոյն գործից եւ եկեղեցին ազատել նրանից: Իսկ Աստուծոյ սուրբն ըստ իր իմաստու-
թեան սարսափեցնող խօսք ասաց այն խորհրդի վերաբերեալ, սակայն նա չլսեց, մինչեւ որ սուրբն առանձին ասաց՝ յայտնելով ծածուկը: Դրան էլ ունկնդիր չեղաւ: Եւ որովհետեւ յանդգնաբար ոտնակոխ էր անում հրամանի խօսքը, սուրբը Եկեղեցու առաջ յայտնապէս խրա-

1 Տե՛ս Յովն. է 38:
2 Տե՛ս Ղուկ. ԺԲ 16:

տեց նրան, մինչեւ որ լռելով՝ դադարեց: Ապա մի օր նկատեց, որ վարդապետը, դուրս գալով քարայրից, նստում է վանքի տաղաւա-
րում: Եւ խոր գիշերին, երբ Աստուծոյ այրը դուրս ելաւ քարայրից, ուր ննջում էր, մերկացրած սուսերով յարձակուեց նրա վրայ եւ, սուրբ նրա կոկորդին դնելով, կամեցաւ գլխատել նրան: Սուրբը հեզաբար հարցրեց.

-Ո՞վ ես դու եւ ինչո՞ւ ես ուզում սպանել ինձ:

Նա պատասխանեց.

-Ես Բարսեղն եմ՝, որ բազմութեան առաջ ամբաստանուեցի քո կողմից: Հիմա ուզում եմ սպանել քեզ, քանզի արգելեցիր ինձ պատարագել:

Սուրբը հանդարտաբար պատասխանեց.

-Որդեա՛կ, մի՛ արայ այդ: Եթէ հրապարակաւ յանդիմանեցի, հրապարակաւ կբժշկեմ,- եւ արձակեց նրան՝ ուխտելով անել ասածը:

Այսպէս սուրբը, ազատուելով անսուրբ պիղծից, փրկուեց սպա-
նուելուց: Եւ ոչ ոքի չյայտնեց զաղտնիքը: Իսկ քարոզի ժամանակ, ատեանում կանգնած, քաւութիւն տուեց նրան՝ ասելով.

-Եղբայրնե՛ր, ոմանք Բարսեղին ուժով ամբաստանեցին, եւ ես արգելեցի նրան եկեղեցի մտնել: Արդ, երբ քննեցի, տեսայ, որ սուտ էր ամբաստանութիւնը: Թո՛յլ տուէք նրան եւ Քրիստոսին մերձենալ միմեանց:

Երբ երկիւղածներն ու ընտիր այրերը լսեցին այս, իրենց մտքում անդոսնեցին² սուրբին, քանզի տեղեակ չէին ծածուկ խորհրդին: Եւ երբ արձակուեցին առաւօտեան ժամերգութիւնից, շրջապատելով ար-
դար այրին՝ յանդիմանեցին քաւելու համար: Իսկ նա զայրանալով՝ բանալ տուեց եկեղեցու դուռը եւ, գոչելով դէպի Քրիստոսի Նշանը, ասաց.

-Ո՞վ քրիստոսակիր սուրբ Նշան, ես չկամեցայ խոզամարտիրոս լինել: Դո՛ւ դատիր քո դատաստանը:

1 Միշտ Բարսեղի վարքով մէկի մասին մի մանրակէպ պատմում է Կիրակոս Գանձակեցի, բայց այլ անունով՝ Ստեփաննոս Ջոզոմս (էջ 65): Հաւանաբար նրանք նոյն անձնատրոփիւնն են:
2 անգոսնել - անարգել, արհամարհել, պախարակել, պարտաւել, բամբասել

Եւ գնացին իրենց տները: Իսկ այն յանդուգնը այլ արժանաւոր-
 ների Հետ պատրաստուեց պատարագ մատուցել եւ նշխար առաւ: Երբ
 կոչնակ զարկեցին եւ ժողովուեցին, ատեան մտաւ, որպէսզի պատա-
 րագի: Երբ Աստուծոյ Յարկի դուռը բացուեց, սուրբ վարդապետը
 Հայում էր այն նշանին եւ անմուռնչ պաղատում, ինչպէս Հնում
 Աննան¹: Իսկ երբ այն մոլեգնած այրը նուիրական Հացը ձեռքին
 կամեցաւ մտնել խորան, մոլութեան ոգին վեր բարձրացրեց նրան
 ինչպէս օդով լի պարկ, զարկեց բեմի առջեւ եւ խայտառակաբար
 լլկեց: Այդ Հրաշքից ամէնքը ցնցուեցին եւ փառք տուեցին Աստուծու,
 որ կատարում է Իրենից երկիւղածների կամքը եւ լսում նրանց
 աղօթքները:

Իսկ Աստուծոյ սուրբը՝ երանելի վարդապետը, փառաւորելով
 Քրիստոսին, Հրամայեց դուրս հանել գարշելուն սուրբ տեղերից եւ
 զոհուեցան պատարագ մատուցել: Իսկ անմիտ այրը, իր վրայ չար
 Հարուածը կրելով, 21 տարի պարեց դողալով եւ ողորմելի կեանքով:
 Եւ Ձէթ անունով մի կրօնաւոր այդքան տարի սպասաւորում էր ան-
 սուրբին. Հաց էր դնում բերանը եւ շալակած՝ եկեղեցուց տանում: Իսկ
 նրա վախճանն առաւել չար եղաւ:

Բազում են Աստուծոյ այրի գործած սքանչելիքները, որոնք յա-
 պաղեցի գրել եւ լսողներին խոռովեցնել, մանաւանդ որ մախացող² է
 այս ազգը եւ անգոսնող:

Մի օր նա տեսաւ կրօնաւորներից մէկին, որ գալիս էր իր մօտ՝
 անապատ՝ զղջումի եւ խոստովանութեան: Նա յայտնապէս տեսաւ,
 որ, ինչպէս գրատի վրայ, նրա ուսին Հեծել է սատանան: Երբ կրօ-
 նաւորը մօտենում էր խցի դուռը, սատանան ետ դարձրեց նրան. մերկ
 սուկերով, որ ձեռքին ունէր, բռնադատեց եւ, ինչպէս էջի վագեցնե-
 լով, սաստկապէս քչեց՝ ետ դարձնելով այնտեղից: Այս տեսնելով
 սուրբն աչակերտին արձակեց եւ բռնաբար նրան բերել տուեց իր մօտ:
 Եւ Հարցրեց.

- Ինչո՞ւ երբ մօտ եկար, իսկոյն ետ դարձար:
 Նա պատասխանեց.

- Ձգիտեմ: Ձղջալով գալիս էի քո սուրբ ոտքը, երբ յանկարծ
 միտքս ընկաւ մոլեկան տարփուհու սէրը եւ որոշեցի նրա մօտ գնալ:
 Իսկ Աստուծոյ այրը պատմեց նրան, ինչ որ տեսել էր, եւ աղօթե-
 լով՝ ազատեց:

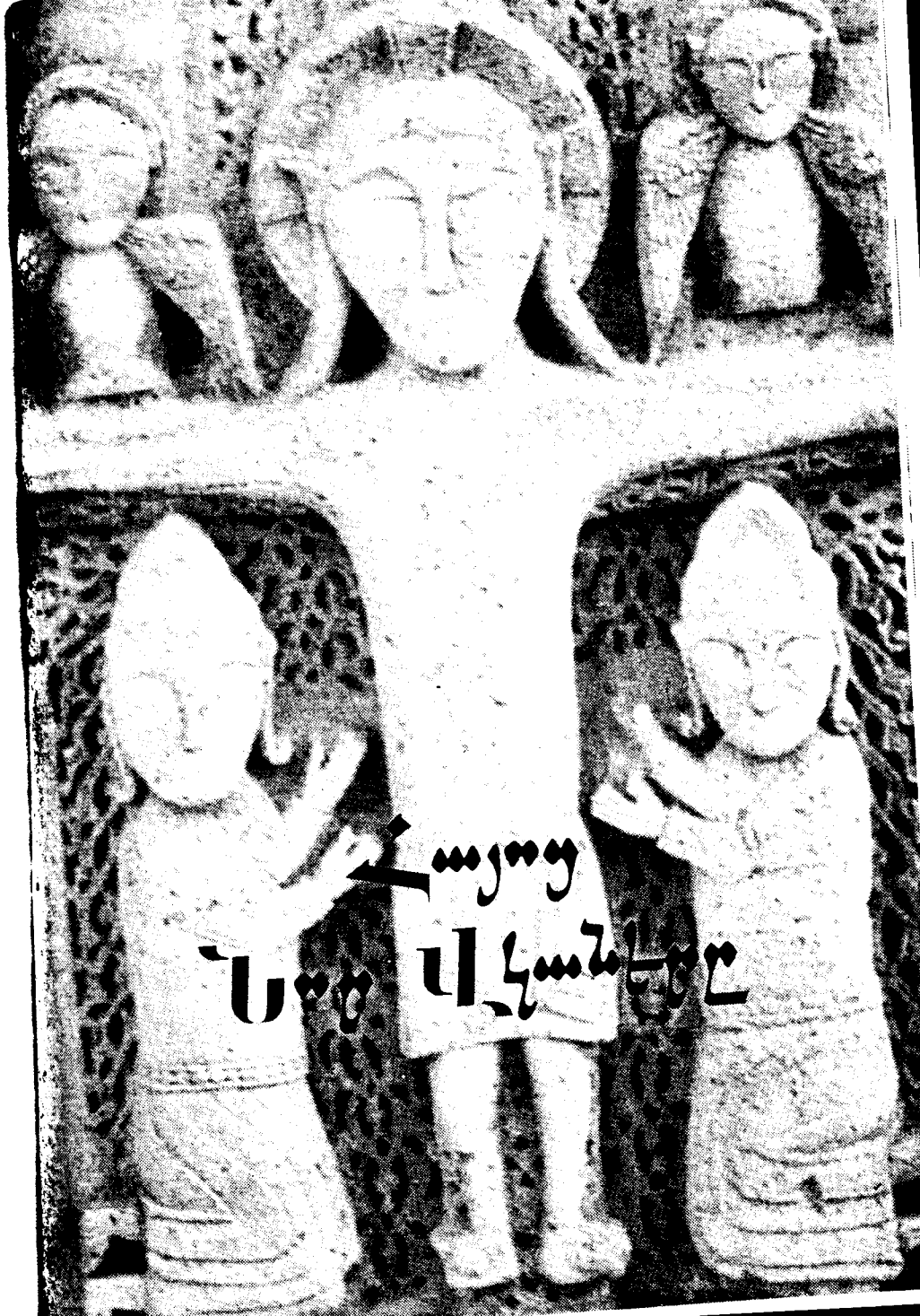
Այս Հաւաստի պատմութիւնը պատմեց այն կրօնաւորի՝ երիցս
 երանելի, սքանչելանշան վարդապետ Յովհաննէս Սարկաւագի աշա-
 կերտը, եւ ես գրի առայ:

Երիցս երանելի երջանկայիշատակ վարդապետ Յովհաննէս Սար-
 կաւագի մասին տեսնողներից ոմանք պատմեցին, թէ մինչ գիշերով իր
 խցում սկսում էր աղօթել, լոյսի եւ Հրի ճառագայթը խցի լուսանցոյ-
 ցից առատօրէն դուրս էր Հեղում:

Եւ այսպէս, բարեք պարելով ժիր մշակութեամբ, Հեռացաւ մեզա-
 նից՝ ստանալու յաւերժական ժառանգութեան վարձը: Եւ դրուեց
 Հաղբատի սուրբ Հանգստարանում, որտեղ սնուել ու կրթուել էր ի
 փառս Աստուծոյ:

Աշխատասիրո՞ւթե՞ամք՝
 Սո՞մուէլ Խաչատրեանի է՝ Մարթա Արաբեանի

1 Տե՛ս Բ Թագ. 1:
 2 մախաց - չար մախուցմ, չարակոտութիւն

Հայոց
Նոր Ահաւերջը

Նա բնիկ խարբերդցի էր, աշխարհիկ անունը՝ Վաղինակ: Ծնունդ է 1865-ի մայիսի 11-ին: Ուսանել է տեղի Ս. Թարգմանչաց դպրոցում: Գրազէտ եւ բանիմաց Կորիւն Երամեանին 1885 թուականից սկսած նշանակում են ազգային վարժարանների հոգաբարձութեան, ուսումնական խորհրդի եւ քաղաքական ժողովի անդամ, այնուհետեւ՝ Զմիւռնիայի ներսիսեան որբանոցի ներքին տեսուչ: Քահանայ ձեռնադրուեց 34 տարեկանում: Որոշ ժամանակ նա իրեն նուիրեց դաստիարակչութեան գործին՝ կրօն եւ պատմութիւն դասաւանդելով: Այնուհետեւ 13 տարի շարունակ անխափան եւ ձեռնհասօրէն վարեց իր թեմի փոխանորդութիւնը եւ տեղապահութիւնը: Որպէս պատգամաւոր մասնակցեց Հայրապետական ընտրութիւններին: Ի վարձատրութիւն իր ազգօգուտ գործունէութեան՝ նա ստացաւ ծաղկեայ փիլոն կրելու իրաւունք: Այս ամենից բացի, տէր Կորիւնը նաեւ երաժիշտ էր՝ դաշնակահար: Իր սիրելի դաշնամուրը, սակայն, Համիդի օրօք բռնազրաւեցին ոստիկանները:

1915 թուականի գարնանը սկսուեցին քաղաքի յայտնի հայերի ձերբակալութիւնները՝ զօրահաւաքի պատրուակով: Բանտը լցուեց աւելի քան 150 հայորդիներով: Նրանց մէջ կային հոգեւորականներ, ուսուցիչներ, բժիշկներ, ազգային գործիչներ, առեւտրականներ, ոստիկաններ եւ ուրիշներ: Բանտարկուածների մէջ էր նաեւ տէր Կորիւնը՝ տեղի իշխանութիւններին քաջ յայտնի լուսամիտ երէցը, արաբկիրցիների սիրելին: Ամենից շատ եւ ծայրայեղ կերպով նա՝ ենթարկուեց թուրքական բրտութեանը: Գաղտնիքներ կորզելու նպատակով տէր Կորիւնի պա-

րանոցին երկաթէ ծանրածանր լուծ անցկացրին, օրեր շարունակ զրկեցին կերակրից... Սակայն նա տանջանքների այս շղթայի մէջ կորիւնի պէս ամուր էր մնում, աւելին՝ յորդորում էր իր բախտակից աշխարհական ընկերներին, որ բնաւ չեղկեցին եւ իրենց վրայ չվերցնեն յօրինած, մտացածին յանցանքները:

Քահանայի կամքի կորովից զայրացած՝ դահիճները դիմեցին սոսկալի միջոցների. նրա ոտքերի ու ձեռքերի մատներին փայտեր մեխելով՝ ստիպեցին այդպէս արիւնլուայ ոտքի կանգնել ու քայլել: Տասնեակ ուրիշների եւս նման կտտանքների ենթարկեցին: Ու զնդանի կամարների տակ օր ու գիշեր չէին լուում նրանց ճիչերը՝ ստիպելով արիւն-արցունք թափել շրջակայ տների հայուհիներին, որոնք, այդ սրտակեղեք ձայները լսելով, հսկում էին անքուն, թէ երբ դուրս կբերեն բանտարկեալներին՝ ողջ կամ մեռած: Յուլիսի լոյս 13-ի առաւօտեան նրանց կիսամեռ վիճակում հանեցին բանտից եւ տարան սպանելու: Տէր Կորիւնին ու միւսներին, որոնք վերածուել էին ոսկրակոյտի եւ չէին կարողանում քայլել, պարկի նման նետեցին ձիերի նստիքին...

Նրանք մահապարտների առաջին խումբն էին: Այնուհետեւ հերթը հասաւ Արաբկիրի արական սերնդի բնաջնջմանը: 40-50 հոգանոց խմբերը բռնեցին մահուան ճամփան: Տէր Կորիւնի կնոջը մորթեցին Այնթապից Եղեսիա տանող ճանապարհին, զաւակների աչքի առջեւ: Մայրը գետը նետուեց, իսկ 13 եւ 15-ամեայ դուստրերը տարագրութեան մէջ անհետ կորան: Հրաշքով փրկուեցին միայն քահանայի երեք որդիները:

¹ Այս վկայարանութիւնը վերցուած է Թէոդիկի «Գողգոթա թրքախայ հոգեւորականութեան եւ իր հօտին աղէտալի 1915 տարին» (Նիւ-Եօրք, 1985, էջ 234-235) գրքից:

ԱՍՈՂԻԿ ՔԱՀԱՆԱՅ ԹՈՂԱԳԵԱՆ՝ (†1915)

Ասողիկ քահանան ծնունդ է 1878 թուականին Կեսարիայում: Քահանայ ձեռնադրուեց 1911-ին: Քաջ երաժշտագետ, կեանքով գեղուն եւ ժողովրդականութիւն վայելող այդ հոգեւորականն անշուշտ պիտի չվրիպէր տեղի կառավարութեան ուշադրութիւնից: Եւ ձեռքակալութիւնը չյապաղեց: Նրա եղբրական վախճանի առաջին կայանը դարձաւ բանտը: Տէր Ասողիկը տանջաւոր եւ կալանակալ դուրս հանուեց այնտեղից եւ խառնուեց իր մահապարտ ազգակիցների այն անդրանիկ թափօրին, որը տանում էին դեպի Պէյնամի ձոր: Դատապարտեալների շղթան սկսեց օղակ-օղակ անջատուել. ձորը թնդում էր զոհերի օրհասական աղաղակներից ու ողբից, իսկ խոտերը շարունակ թրջում էին նրանց արեան կարմիր անձրեւից: Սպանդի գործը ղեկավարում էր ոստիկանապետ Իբրահիմը՝ շրջապատուած իթթիհատական մեծամեծներով:

Երբ զոհուելու հերթը հասաւ տէր Ասողիկին, Իբրահիմն անսպասելիօրէն հրամայեց նրան ձեռք չտալ: Ղուրանով եւ իր դաւակների կեանքով նա երդուեց շնորհել «փափաս էֆենտիի» կեանքը, եթէ նա բարի լինի ցոյց տալ հայերի զէնքերի թաքստոցը: Դառը ժպիտը կարկամեցրեց տէր հօր դիմագծերը. չէ՞ որ քաղաքում հայ չէր մնացել այլեւս, իսկ սրանք դեռեւս շարունակում էին դաւադրութեան կեղծ մեղադրանքով ջանալ մրտել նրանց անունը: Եւ Աստուծոյ հաւատընտիր քահանան ոստիկանապետին շարտեց իր վճռորոշ պատասխանը՝ շանթաւարելով նրան.

-Եթէ նոյնիսկ ամբողջ Թուրքիան ինձ նուէր տաս, ես իմ հոգին քեզ չե՛մ ծախի:

1 Այս վկայարանութիւնը վերցուած է Թեոդիկի «Գողգոթա թրքաճալ հոգևորականութեան եւ իր հօտին աղետալի 1915 տարին» (Նիւ-Եօրք, 1985, էջ 293) գրքից:

Ունկնդիր մահմեդականներն ապշանքից ափիբերան մնացին. ո՞վ է այդ յանդուգն «գեաւուրը», որ այդքան անամօթաբար հակառակուում է... Յանկարծ շարդարարներից մէկը՝ մի պանդոկապետ, գայրոյթից փրփրակալած, ընդոստ մօտեցաւ եւ, դաշոյնը պատեանից հանելով, խրեց նրա ողնաշարը: Տէր Ասողիկն արիւնջուլայ, գալարուելով ընկաւ գետնին:

Շաբաթներ անց պանդոկապետն այս ողբերգութեան անցքերը հիացմունքով պատմեց մի քուրդ բարեկամի, որն էլ, իր հերթին, պատմեց Պոլսից Գաղաթիա տարագրուած ոուսական քաղաքական գերիներին՝ իրենց մօտ ծառայ եղած ժամական: Յայտնի չէ, սակայն, թէ մարդասպանի հիացմունքի պատճառն իր գործած ոճի՞րն էր, թէ՞ նահատակ քահանայի տուած վսեմ պատասխանը:

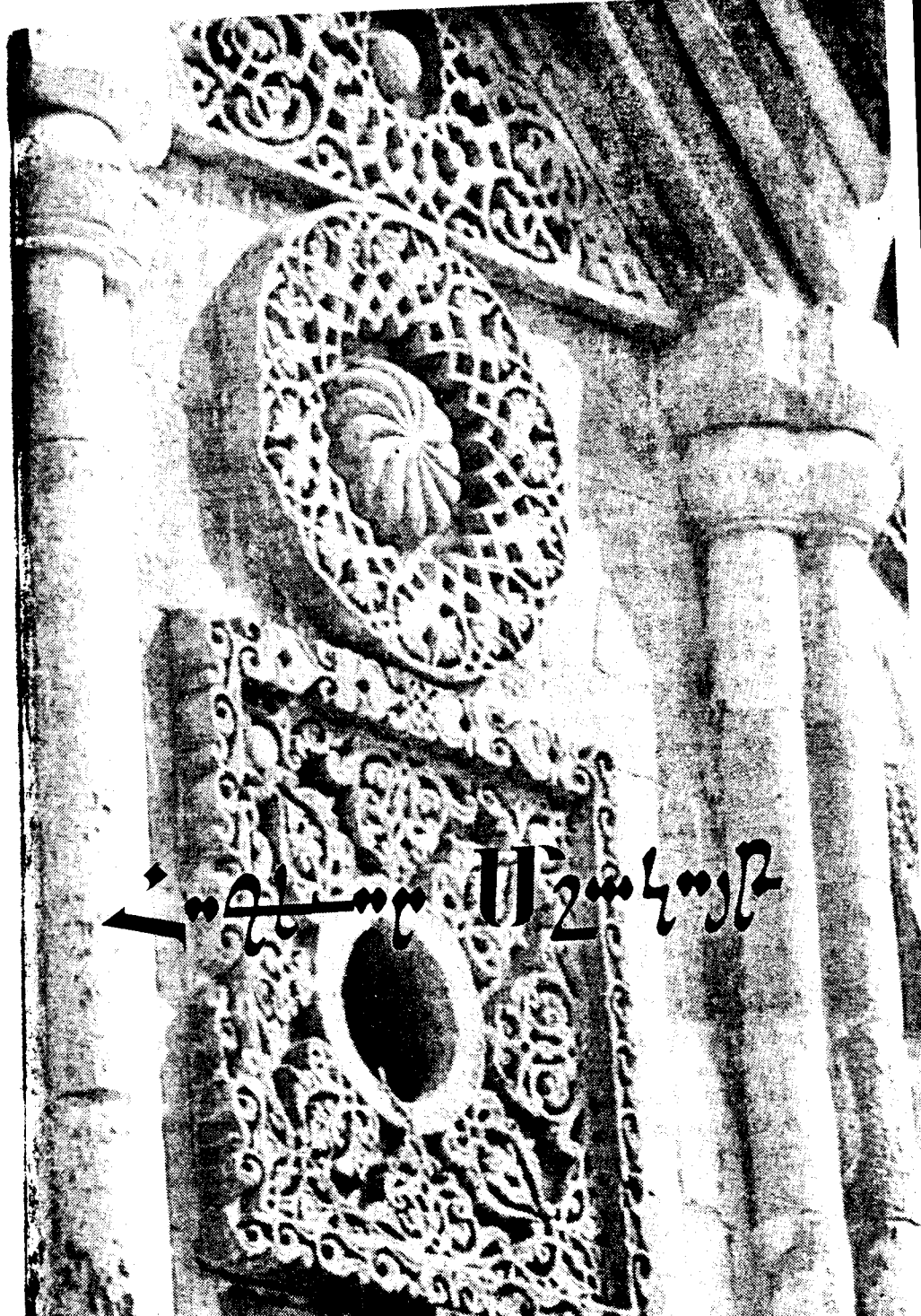
ւոր դիտաւորութիւնը կանխելու համար: Սակայն թէ՛ թուրք եւ թէ՛ գերմանացի ազդեցիկ հեղինակութիւններին ուղղած իր բազմաթիւ դիմումները ոչ մի արդիւնք չտուեցին: Այդժամ նա կուսակալից արտօնութիւն ձեռք բերեց, որ տեղահանութիւնը երկու շաբաթով հետաձգուի: Նրա համար արդէն հասկանալի էր, թէ ինչ է նշանակում այդ տեղահանութիւնը եւ փափագում էր իր հօտի կողքին լինել նրա օրհասական բոլոր պահերին: «Քանի որ կը հաւաստէք, թէ ժողովուրդս խումբ-խումբ մինչեւ Եգիպտոս պիտի հասնի անվտանգ,- դառնութեամբ հեզնում է նա իշխանութիւններին գրած իր թղթում,- թո՛յլ տուէք, ուրեմն, իբր առաջնորդ ընկերանալ հետերնին»: Ու թէեւ պատասխանը ժխտական է լինում, եւ շուտով սկսւում է ժողովրդի բռնագաղթն առանց սիրելի հովուի, սակայն ոչ շատ ուշ իր մերձաւորների ընկերակցութեամբ, ինչպէս նաեւ բնակչութեան մնացորդի եւ Բասէնից Կարին տարուած Կորիւն վարդապետ Սրապեանի հետ նա ճանապարհ է հանում դէպի Երզնկա:

Հասնելով Երզնկայի գերեզմանատուն՝ իրեն բախտակից եւ մարտիրոսակից դարձած վարդապետի եւ երկու մերձաւորների հետ նրան զատում են ժողովրդից եւ առանձնացնում գերեզմանի մօտ մի վրանում: Այստեղ մի քանի օրուայ նախախնամական մեկուսացման մէջ նրանք յանձնւում են իրենց վերջին աղօթքին, մինչեւ վրայ է հասնում նահատակութեան պահը: «Գոնէ գերեզմանատան մէջ մեռցնէին մեզ», - այսպիսին էր սրբազան հօր վերջին կամքը: Ոստիկանները նրանց դուրս են բերում իրենց լաթէ տնակից եւ մտցնում «մեռելներու քաղաք»: Գերեզմանոցում սրբազան հայրն իր ձեռքով փորում է սեփական գերեզմանը: Անխօս ու անտրտունջ, հեզութեան երկնային շնորհով աւլեցուն՝ ահաւոր պեղումը կատարելուց յետոյ Սմբատ եպիսկոպոսը հորի եզրին ծնրադիր ազօթում է, ապա, մի փոքր քար վերցնելով, խաչակնքում եւ փոսն է գցում՝ պատրաստ եւ յօժար իր մարտիրոսական վախճանին: Դահլիճները չեն ուշացնում ոճրի կայացումը. մերկացնելով՝ նախ կտրում են մի ձեռքը, ապա՝ մի ոտքը, փորում են աչքերը, ապա, վառած լուցկի պահելով մօրուքի տակ, գնդակահարում

են կրծքին՝ գերեզմանափոսը գլորելով Քրիստոսի սիրով վառուած եւ նրա հաւատքով զօրացած արմաշականի չարակոչկոճ մարմինը: Այնուհետեւ համանման խոշտանգման են ենթարկւում Կորիւն վարդապետն ու երկու աշխարհական քրիստոնեաները:

Աշխարհաբերութեամբ՝

Քնարիկ Գալարեանի եւ Սերարփի Սարգսեանի

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ՏԱՃԱՐԻ ԽՈՐՀՐԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Եկեղեցական մշակոյթի մէջ խորհրդաբանօրէն բովանդակուած է քրիստոնէական կրօնի գոյաճանաչողութեան եւ պաշտամունքային համակարգի ամբողջութիւնը: Այս է պատճառը, որ եկեղեցական արուեստին եւ մասնաւորապէս քրիստոնէական տաճարին վերաբերող հայրաւանդ աշխատութիւններն անտարանջատելի են եկեղեցաբանական, ծիսաբանական եւ աստուածապաշտական սկզբունքներէց, որոնք, ըստ էութեան, տաճարի ճարտարապետական յօրինուածքի իմացական եւ գործառնական նախահիմքերն են: Ուստի եւ քրիստոնէական տաճարի կառուցուածքի ու ձեւի, նրա ներքին եւ արտաքին յարդարանքի, ինչպէս նաեւ նրա հետ առնչուած բազմազան առարկայական խորհրդանիշերի իմաստն ըստ արժանւոյն ըմբռնելու համար առաջնային նշանակութիւն ունի պատշաճ ծանօթութիւնը նշեալ սկզբունքների հետ, առանց որի տաճարի խորհրդաբանութեանը վերաբերող տեսակէտներն ու ենթադրութիւնները կարող են հեռու լինել ճշմարտութիւնից՝ ոչ մի էական համապատասխանութիւն չունենալով իրական նախադրոյթների հետ: Աւելին, բազում ոչ հոգեւոր, այլ նիւթապաշտական կամ նեղ ազգապաշտական, ոչ քրիստոնէական, այլ հեթանոսական կամ օտարամուտ խորհրդապաշտական նկատառումներ դիւրութեամբ կարող են իրենց կամայական եւ թիւր վերագրումները բարդել քրիստոնէական տաճարի թէ՛ ընդհանուր, թէ՛ մասնակի կողմերի ընկալման վրայ՝ խաթարելով նրա ամբողջական, ուղղափառ ճանաչողութիւնը: Այս պատճառով մանաւանդ մեր օրերում, երբ կորսուած հոգեւոր արժէքների վերագտնման նկրտումներին առընթեր նոր տաճարների կառուցման իրական եւ անիրական ծրագրեր են առաջադրուում, առաւել կարեւոր եւ սկզբուն-

քային է դառնում լրջմիտ ծանօթութիւնը քրիստոնէական տաճարի սրբաւանդ, ուղղափառ խորհրդաբանութեան հետ:

Ա. ԵՐԿԻՆՔ ԵՐԿՐԻ ՎՐԱՅ

Քրիստոնէական տաճարի ընդհանուր կառուցուածքի եւ նրա բաղադրամասերի խորհրդաբանական վերլուծութիւնից առաջ ս. հայրերը սովորաբար բազմաբովանդակ խորհրդատուութիւններ են ծաւալում տաճարի նշանակութեան շուրջ՝ աստուածաբանօրէն հիմնաւորելով նրա գոյութեան խորհրդատուական (mistic) նախապատճառը եւ նրա նուիրական (sacral) կան (mistic) նախապատճառը եւ նրա նուիրական (sacral) կան տաճարը վերերկրային գոյացութիւն է, որ տեսանելի, նիւթական աշխարհում ներկայացնում է իմանալի, հոգեւոր աշխարհը: Այն սոսկ ծիսական արարողութեան ընթացքն ապահովելու խնդրին յարմարեցուած շինութիւն չէ, այլ այդ արարողութեան աստուածաբանական էութեան մարմնացումը: Արարողութեան աստուածաբանական էութեան մարմնացումը եկեղեցում կատարուող նուիրական արարողութիւններով երկրի վրայ է արտացոլուում երկնային իրականութեան աճուումը՝ մեր հոգեղէն անօթների մէջ յայտածելով հոգեղէն կեանքի յատկանիշները: Հոգեւոր արարողութեան այս գերարբնական գործառնութիւնը ենթադրում է համապատասխան նուիրական ոլորտ-միջավայր՝ ոչ թէ հոգեբանական ազդակների տպաւորականութեամբ, այլ գոյացապէս առկայ եւ խորհրդականապէս ներգործուն: Քանզի նուիրական սպասուորութիւնը համընդհանուր, անբաժանելի եւ կան սպասուորութիւն է, որն իր մէջ ընդգրկում է թէ՛ տեմիեղէն իրողութիւն է, որն իր մէջ ընդգրկում է թէ՛ տեսանելի, թէ՛ անտեսանելի աշխարհներում ծաւալուող ողջ ասանելի, թէ՛ անտեսանելի աշխարհներում ծաւալուող ողջ աստուածապաշտութեան ընթացքը: Այսու, ամենայն եկեղեցական արարողութիւն սկզբունքօրէն ներառուած է այդ միեղէն ընթացքի մէջ եւ մեզ համար մուտք է դէպի երկնաբնակիչների օթեւան եւ ոչ միայն յարաբերակցութիւն, այլեւ գոյակցութիւն է նրանց անապական կեանքի հետ:

Այս գոյակցութեան սկիզբը դրուեց Բանի մարմնացմամբ եւ արարչութեան հետ տնօրինական միաւորութեամբ, որը յաւիտեաններում կայացած եղակի եւ բացարձակ իրադար-

ձուլիլն է՝ իր վերջնորոշ արգասաւորութեամբ: Այս գոյաբանական միաւորութեան մասին է վկայում Պօղոս առաքեալը՝ փառաւորելով Աստուածորդուն:

«Նա է մեր խաղաղութիւնը, որ երկուսին մէկ դարձրեց եւ իր մարմնի մէջ քանդեց միջնորդ-ցանկապատը՝ թշնամութիւնը»¹:

Քրիստոս, իր մեծահրաշ տնօրինագործութեամբ միանալով մեր բնութեանը, սրբագործեց այն իր մահուամբ եւ իր յարութեամբ ազատագրեց ապականութիւնից, իր համբարձմամբ բարձրացրեց երկինք եւ Մխիթարչի առաքմամբ երկինքը երկիր իջեցրեց: Այս տիեզերական իրադարձութիւնը ս. վարդապետները նորագործ ճարտարապետութիւն են անուանում, որով Հոգեղէն աշխարհը յաւիտենապէս միաւորուեց մարդկային բնութեան հետ:

«Արդարեւ աստուածային ճարտարապետութիւնն է գերազանց անեմայն եղանակաց»՝ Նորա հնարագործութիւնն սքանչելի եւ միայն որպէս եւ վայել էր Աստուծոյ գործ, զի արկեալ զբազմապատիկ իմաստութիւնն ի վար՝ գերկիր երկին յեղաշրջեալ դարձոյց... Ջի գմարմինս աստուածացոյց: Արդ, յորժամ երկրային տարրն աստուածացաւ ի մէջ մեր, երկիրս երկին եղեւ, եւ երկրաւորքս՝ երկնաւորք, զի ուր թագաւորն է, նոյն վայր եւ թագաւորութիւնն»²:

Երկրային տարրի աստուածացումը, իր սկզբնաւորումն ունենալով Քրիստոս Յիսուսի Անձում, յար իրականանում է մեր մէջ՝ Նրա աւանդած նուիրական պաշտամունքի յարա-

1 Եփես. Բ 14
2 Ս. Ներսէս Լամբրոնացի, Սրբոյն Ներսէսի Լամբրոնացոյ՝ Տարսուհի եպիսկոպոսի խորհրդածութիւնք ի կարգ Եկեղեցոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոյ Պատարագին, Վեմետիկ, 1847, էջ 365

տեւութեամբ: Քանզի Աստուածորդու իրագործած «աստուածային ճարտարապետութիւնը» չի աւարտուում Նրա տնօրինական խորհրդագործութեամբ (misterium), այլ, ըստ իր իսկ տիրական պատուիրանի («Այս արէ՛ք իմ յիշատակի համար»³), հանապազօրեայ նուիրագործութիւններով (sacramentum) դառնում է յաւէտ շարունակելի իրողութիւն՝ պայմանաւորելով երկնային լուսոլորտի մշտաուկայութիւնը երկրի վրայ:

Քրիստոնէական տաճարն այդ մշտաուկայ լուսոլորտի թանձրացումն է ժամանակի եւ տարածութեան մէջ, ինչն, ըստ ուղղափառ աստուածաբանութեան, աստուածային տնօրինագործութեան անքակտելի մասն է՝ իբրեւ հաւաստի նախօրինակ ունենալով այդ տնօրինագործութեան անմիջական խորհրդակիր հանդիսացող Երուսաղէմի Վերնատունը: Քանզի Սուրբ Հոգին նախ Վերնատունը լցրեց Հոգմով եւ ապա Հրեղէն լեզուներով իջավ առաքեալների վրայ⁴: Ճշմարիտ նուիրական խորհրդակատարութիւնը պայմանաւորուած է թանձրացական, նիւթեղէն տարրի մասնակցութեամբ: Այս պայմանի գիտակցումն անմիջականօրէն բխում է Աստուածորդու մարմնացման ճշմարիտ ըմբռնումից, որը հաստատուում է մեր սրտերում Սուրբ Հոգու վկայական ներկայութեամբ:

«Արանով ենք ճանաչում Աստուծոյ Հոգին, - գրում է ս. Յովհաննէս աւետարանիչը. - ամէն մի Հոգի, որ խոստովանում է Յիսուս Քրիստոսին մարմնով եկած, նա Աստուծոց է»⁵:

Նիւթեղէն եւ ոչ թէ երեւութական մարմնով եկած Աստուծոյ Միածին Որդին, երկրի վրայ հաստատելով իր Եկեղեցին, նրա նուիրագործութիւնները պայմանաւորեց նիւթեղէն սրբութիւնների առկայութեամբ: Սրանում արտացոլուած է երկուսը մէկ դարձնելու գաղտնիքը եւ աստուածաբարձ միեղինութեան խորհուրդը: Արարչի եւ արարածի միեղինացման ճարտարագործութիւնը, սկսուելով Աստուածորդու մարդաց-

3 Ղուկ. ԻԲ 19
4 Տե՛ս Գործք Բ 2-3:
5 Ա Յովհ. Դ 2

մամբ, իր նուիրական կատարողունակութիւնն է ստանում տաճարի գոյութեամբ՝ երկրի վրայ այն ներկայացնելով որպէս գոյաբանօրէն հոգեկէն, շնորհակիր հաստատութիւն: Նիւթեղէն տաճարի շնորհակրութեան հաւաստիութիւնը պայմանաւորուած է նրա հիմքերի հաստատման սկզբում եւ կառոյցի աւարտին կատարուող յատուկ օրհնութեամբ եւ օծմամբ, որը նրանում խորհուրդների կայացման իրաւական նախապայմանն է:

«Քահանայական օրհնութեամբ եւ կատարելական մեռոնի միացաւ Հոգին Սուրբ յեկեղեցի սուրբ. եւ Որդին պատարագի ի նմա: Վասն այն եւ Հայր ընդունի զսա. ապա ուրեմն իրաւապէս եկեղեցին երկինք է ի վերայ երկրի»⁶:

Եկեղեցու խորհուրդների եւ կրօնական արարողութիւնների փոխկապակցութիւնը նիւթեղէն տաճարի եւ նիւթեղէն սրբութիւնների հետ ոչ թէ կապանք է եւ կախուածութիւն նիւթական աշխարհից, այլ հակառակը՝ Բանի աստուածային ճարտարապետութեամբ իրագործուող նիւթի հոգեղինացման իսկազոյն խորհուրդն ու արտայայտութիւնը: Տաճարը թէ՛ իր նիւթեղէն ներկայութեամբ եւ թէ՛ հոգեւոր կոչուածութեամբ, այսինքն՝ իրենում կատարուող արարողութիւններով, Շնորհի ճառագման աղբիւր է, որով յագեցած է նրա մթնոլորտը թէ՛ ձէսի ընթացքում, թէ՛ նրանից դուրս:

Այս պատճառով ս. վարդապետներն անվարան կերպով հաւաստում են, որ քրիստոնէական եկեղեցին իր առարկայական կերտուածքով եւ իր ներսում պարփակուող տարածութեամբ հանդիսանում է բուն իսկ երկինքը՝ այն Սրբաբանը, ուր մտաւ Քրիստոս իր Արեամբ՝ յաւիտենական փրկութիւն տալով մեզ⁷, քանի որ նրանում բուն երկնաւորները (քրիս-

6 Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ վասն եկեղեցու, «Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ամառան հատոր՝ արարեալ սրբոյ Ռոմ մերոյ Գրիգորի Տաթևացոյն», Կ. Պոլիս, 1741 (–Ամառան), էջ 709

7 Երբ. Թ 12

տոնեաներս) օրինաւորներից (Հին Ուխտը ներկայացնող ժողովրդից) առաւել ազնիւ պատարագի⁸ հետ են հաղորդակցուում⁹:

Յովհան Մայրազոմեցին այս սուրբգրային հիմնաւորումներով յորդորում է քարակերտ եկեղեցուն վերաբերուել ըստ նրա խորհրդական նշանակութեան՝ ոչ որպէս ձեռակերտ շինութեան, այլ անձեռակերտ Սրբաբանի:

«Ահաւասիկ, սիրելի՛ իմ, հրաժարեա՛ ի ձեռագործ սրբութեան: Այլ յերկինս ասաց՝ այս է եկեղեցի, քանզի ի սմա հացին, որ մատուցանի յանդիման Աստուծոյ Հօր, եւ բաժակաւ գոհութեան, որ է Մարմին եւ Արիւն Քրիստոսի Աստուծոյ, տուեալ լինի փրկութիւն սրբութեամբ ճաշակողացն՝ որդեգրութեան Հոգւոյն շնորհացն արժանացեալ»¹⁰:

Որպէս այս ըմբռնման առաւել հիմնաւոր վկայութիւն՝ Մայրազոմեցին յիշեցնում է Պօղոս առաքեալի հետեւեալ խօսքը.

«Շօշափելի լեռանը չէք մօտեցել, որ վառուած էր հրով... Մօտեցել էք Սիոն լեռանը եւ Աստուծոյ կենդանի քաղաք երկնային Երուսաղէմին, Հրեշտակների բերաւոր բանակներին եւ ամենքի Դատաւոր Աստծուն, կատարեալ արդարների հոգիներին եւ Նոր Կտակարանի Միջնորդ Յիսուսին»¹¹:

«Ահա քաջերեւելագոյն արտայայտեաց սուրբ առաքեալն զեկեղեցւոյ վերերեւութիւն» ոչ երկիր լինել, այլ երկինք, ոչ երկրային քաղաք.

«Ահաւասիկ, սիրելի՛ս, հրաժարուի՛ր ձեռագործ սրբարանից. ասաց երկնքում՝ սա է եկեղեցին, քանզի սրանում Հայր Աստուծոյ յանդիման մատուցուող հացով եւ գոհութեան բաժակով, որ Քրիստոս Աստուծոյ Մարմինն ու Արիւնն է, փրկութիւն է տրուում Հոգււ շնորհների որդեգրութեանն արժանացած սրբութեամբ ճաշակողներին»¹⁰:

«Ահա առաւել յայտնաբար սուրբ առաքեալն արտայայտեց եկեղեցու խորհուրդը՝ ոչ թէ երկիր, այլ երկինք լինելը, ոչ թէ երկրային քա-

8 Երբ. Թ 23
9 Տե՛ս Յովհան Մայրազոմեցի, Վերլուծութիւն կաթողիկէ եկեղեցու եւ որ ի նմա յարինեալ կարգաց, «Սիոն», 1967, N 1-2 (–Մայրազոմեցի), էջ 71:
10 Մայրազոմեցի, էջ 71
11 Երբ. ԺԲ 18, 22-24

այլ վերինն Երուսաղեմ, ո՛չ երկրային տաճար, այլ երկնա-
նային առագաստ, ո՛չ իբրև ստա-
ցականաց հողեղինաց դասակցու-
թիւն, այլ որպէս բանական հոգե-
ղինաց»¹²:

*Ինչպէս տեսնում ենք, եկեղեցական պաշտամունքի կարգը
հոգեղէն բանականների դասակցութեան արտացոլումն է երկրի
վրայ: Ս. Դիոնեսիոս Արեոպագացու յայտնի աստուածաբա-
նական հիմնաւորմամբ՝ եկեղեցական քահանայապետութիւնը
երկնային քահանայապետութեան հետ մի եւ զմոյն ունի
զօրութիւն ի ձեռն ամենայն քահանայականին իրողութեան¹³, այ-
սինքն՝ նուիրական արարողութիւնների միջոցով միեւնոյն
երկնային Շնորհն է արծարծւում մեզանում, որով եւ եկե-
ղեցին նոյնանում է երկնքի հետ: Այս ճշմարտութիւնը
«չօչափելի» նկարագրականութեամբ է մատուցում Յովհան
Օձնեցին.*

«Որպէս զերկնայինս հրեղինաւ
պարածածկեաց խորանաւ զմեր-
ձակայսն փառաւորիչս անմատոյց
լուսոյ Աստուածութեանն, մոյնպէս
եւ յայսմ խորանի պարածածկին
վարագորաւ դասք քահանայից,
որք կան ի սպասատրութիւն սու-
կալի եւ ահաւոր խորհրդոյ
Մարմնոյ եւ Արեան Տեսնոն, որ կա-
տարի ի փրկութիւն աշխարհի:
Քանզի անդ ի քրովբեականն
յաթոռ Բանն մարմնացեալ ընդ աշ-
մէ Հօր Աստի եւ ի քիւրոց երկրպա-

ղաք, այլ վերինն Երուսաղեմ, ոչ թէ
երկրային տաճար, այլ երկնային
առագաստ, ոչ թէ հողեղէնների,
այլ հոգեղէն բանականների դասակ-
ցութիւն»¹²:

«Ինչպէս որ երկնային [զօրութիւն-
ներին] Աստուածութեան անմա-
տոյց Լոյսին մերձակայ փառաւո-
րիչներին պարածածկեց հրեղէն
խորանով, մոյնպէս եւ այս խո-
րանում վարագոյրով պարածածկ-
ւում է քահանայական դասը, որ
աշխարհի փրկութեան համար կա-
տարուող Մարմնի եւ Արեան
ահաւոր խորհրդին է սպասատր-
րում: Քանզի այնտեղ մարմնա-
ցեալ Բանը Աստած է քերովբեա-
կան աթոռին Հօր աշ կողմում եւ

12 Մայրագոմեցի, էջ 71
13 Ս. Դիոնեսիոս Արեոպագացի, Եթէ զի՞նչ է եկեղեցականիս
քահանայապետութեան ասանդութիւն, եւ զի՞նչ այնորիկ դիտումն, "The
Armenian Version of the Works Attributed to Dionysius the Areopagite", Lovanii,
1987 (–Ս. Դիոնեսիոս), էջ 55

զի զօրաց. եւ աստ ի վերայ
քառաթեւ սեղանոյն Բանն
պատարագեալ ի հաւատացելոցն
հանգչի հոգիս եւ Ինքեամբ զմերս
վերանոիրէ պաշտօն հոգեւորա-
կան. եւ Ինքն անցեալ Աստի գեր ի
վերոյ իշխանութեանց եւ պետու-
թեանց:

Անդ ի ջուրս վերինս՝ հրեշտակաց
շրջապատին պարք՝ ըստ այնմ, թէ՛
«Ջու՛րք, որ ի վերոյ քան գերկիսս,
օրհնեցէ՛ք զանուն Տեսնն»¹⁴: Աստ
Հոգին Սուրբ, ծաւալեալ ի վերայ
Աւագանին, զբնութիւնս մեր
կենդանակերպելով, ծնանի մոր
ծնունդն անրափետուր զարդարեալ-
անդ երկնայնոց էութեանցն ջոկքն
եւթմարփեան խմբիք զերեք-
սրբեան օրհնութիւնս քաղցրա-
նուագ երգեն ի փառս համարում
Տէրութեանն: Եւ աստ անցին մե-
նութեամբ երամացեալ՝ քիւրոց
բիւրք անրածնունդ լուսակերպից
զմոյնզումակ օրհնութիւնս միշտ ի
բարձունս առաքեն Իշխանն Լու-
սոյ. անդամօր իննեակ դասուցն
կարգք յերիս որոշեալ զատմունս՝
համազուգեալ փառատրութեամբ
ի գերագոյակն Երրորդութիւն ու-
նին զհայեցուածս անլոյծ պնդու-
թեամբ... Այսպէս եւ՝ ամենայն քա-

երկրպագում է քիւրաւոր զօրու-
թիւններից: Այսպէս եւ այստեղ
Բանը, քառաթեւ սեղանի վրայ
պատարագուելով, հանգչում է հա-
ւատացեալների հոգիներում. Իր
Անձով մեր հոգեւոր սպասատրու-
թիւնը վերանոիրում է [Հօրը]
Աստած լինելով իշխանութիւննե-
րից եւ պետութիւններից վեր:

Այնտեղ վերին ջրերը՝ հրեշտակ-
ները, շրջապատում են [Աստուա-
ծութեանը] ըստ այնմ, թէ՛ «Ջրե՛ր,
որ երկնքից բարձր էք, օրհնե-
ցէ՛ք Տիրոջ անունը»¹⁴: Իսկ
այստեղ Սուրբ Հոգին, ծաւալուելով
Աւագանի վրայ, մեր բնութիւնը
կենդանակերպելով, մոր ծնունդ-
ներ է ծնում՝ անրափետուր զար-
դարուած: Այնտեղ երկնային էու-
թիւնների եթեմապար խմբերը երեք-
սրբեան օրհնութիւնն են բարձրա-
նուագ երգում ի փառս համարում
Տէրութեան. իսկ այստեղ Արանց
անմնութեամբ քիւրաւոր լուսակեր-
պեր, երամանալով, մոյնաման
օրհնութիւններ են միշտ ի բար-
ձունս առաքում Լուսոյ Իշխանին:
Այնտեղ ինը դասերի կարգը, երեքի
բաժանուած, զուգաձայն փառա-
տրութեամբ դէպի գերագոյ Երրոր-
դութիւնն է հայում անլոյծ պնդու-
թեամբ... Այսպէս եւ՝ եկեղեցու ողջ

14 Տես Սաղմ. ԾխԸ 4
15 Ս. Յովհան Օձնեցի, Յոհաննո Իմաստասիրի մատ երկրորդ լեկեղեցի,
«Յովհաննո Իմաստասիրի Օձնեցոյ Մատենագրութիւնը», Վենետիկ, 1833 (–Ս.
Յովհան Օձնեցի), էջ 133-134

հանապապետութիւն Եկեղեցւոյ՝ սկիզբն եւ արմատն եւ կատարումն զՅիսուս ունելով գերկնայինն Քահանայապետ հանդերձելոցն բարեաց: Արդ, կարեւորապէս առաջնորդն մերոյ քահանայութեանս, ի գերագոյն աստուածայետութենէն լցեալ պարգեւէ, եւ նոյն դարձեալ աննախանձաբար եւ զանազանապէս մատակարարէ խոնարհագունիցն դասուց, իբրու զամենեսեան աստուածանալ համբարձմամբ մտաց եւ առաքինի վարուց՝ ածէ ի ճշմարտութեան կերպարան»¹⁵:

Եկեղեցու ճարտարապետական կառուցուածքը եւ նրանում գործածուող ծիսական առարկաների ամբողջութիւնը ժամանակի ընթացքում է կազմակերպուել՝ ապրելով որոշակի զարգացում: Սակայն այդ զարգացումը ոչ այնքան արտաքին գիտելիքների կուտակման հետեւանք է, որքան յայտնութիւնների: Իմաստուն եւ նուիրական սպասաւորութեան մէջ յարատեւող քրիստոնեայի միտքն արժանանում է վերիմացական տեսումների, որը յանգեցնում է իմանալի աշխարհի հետ իրական հաղորդակցութեան խորացման: Իսկ վերջինս իր անմիջական արտացոլումն է գտնում թէ՛ ծիսական համակարգում, թէ՛ նրան յարակցուած տաճարի ճարտարապետութեան մէջ: Այսպէս, քրիստոնէական տաճարի կերտուածքը դարերի ընթացքում իր ճարտարապետական ձեւերի ընդհանուր եւ մասնաւոր կողմերով դառնում է մարմնացումը երկնային իրականութեան, եւ շինութեան արտաքին կերպարանքը նոյնանում է նրա խորհրդական դերի հետ:

«Պարտ է գիտել, զի եկեղեցիս է կատարեալ յօրինակ լուսեղէն երկնիցն. այսինքն՝ բեմն, ուր քահանայապետն է եւ քահանայքն եւ սարկաւազունքն՝ աթոռքն, քերով-

քահանայապետութիւնը՝ իր սկիզբն ու արմատը եւ հանդերձեալ բարիքների աւարտն ունենալով երկնային Քահանայապետ Յիսուսին: Եւ արդ, մեր քահանայութեան առաջնորդը, անհրաժեշտօրէն լցուելով գերագոյն աստուածայետութեան պարգեւից, նոյնը դարձեալ աննախանձաբար եւ զանազանապէս մատակարարում է [առուել] խոնարհ դասերին եւ ամենքին մտքի վերամբարձութեամբ ու առաքինի վարքով աստուածացնում՝ հասցնելով ճշմարտութեան կերպարանքին»¹⁵:

«Պէտք է գիտենալ, որ եկեղեցին կառուցուած է լուսեղէն երկնքի օրինակով: Քանզի բեմը, ուր քահանայապետն է, քահանայներն ու սարկաւազները՝ աթոռքը, քե-

րէքն եւ սերովբէքն: Եւ մէջ եկեղեցւոյն, ուր դպիրքն՝ տէրութեանց, զօրութեանց եւ իշխանութեանց: Եւ դուռն, ուր դռնապանն, երդմնեցուցիչն եւ սուրբ ժողովուրդն, ջանքնակալն եւ ընթերցողն՝ պետութիւնք, հրեշտակապետք եւ հրեշտակք»¹⁶:

Եթէ եկեղեցու ընդհանուր կառոյցը երկնքի նշանական մարմնացումն է, ապա նրա ներքին յարգարանքն ու ծիսական առարկաների ամբողջութիւնը նրա շնորհական մթնոլորտի նիւթեղէն արտայայտութիւնն է.

«Ամենայն ինչ, որ լեկեղեցի, գերկնայնոցն բերէ ցոյց օրինակի»¹⁷:

Եկեղեցում գտնուող ծիսական առարկաները, օծուած եւ օրհնուած լինելով, ոչ միայն իրենց արտաքին ձեւի համապատասխանութեամբ, այլեւ շնորհակրութեամբ երկնային իրականութեան ներկայութեան արտայայտիչն ու յայտածիչն են տաճարի մթնոլորտում: Նրանց ազդեցութիւնը երբէք սոսկ գեղագիտական կամ հոգեբանական չէ, այլ ամենից առաջ՝ խորհրդական, որի շնորհիւ հաւատացեալի միտքը մղուած է իմանալի աշխարհի հայեցողութեան:

«Մեր զգալեօք պատկերօք յաստուածային կոյս ըստ կարողութեան համբառնամք տեսութիւնս»¹⁸:

«Զանազան վարագուրք, զանազան

րովբէներն ու սերովբէներն է: Եւ եկեղեցու միջնամասը, ուր դպիրներն են՝ տէրութիւնների, զօրութիւնների եւ իշխանութիւնների [խորհրդանշան] է: Իսկ դուռը, ուր դռնապանն է, երդմնեցուցիչն ու սուրբ ժողովուրդը, ջանքնակալը եւ ընթերցողը՝ պետութիւնները, հրեշտակապետերը եւ հրեշտակները»¹⁶:

«Եկեղեցում գտնուող ամեն ինչ երկնայինների օրինակն է ցոյց տալիս»¹⁷:

«Մեր զգալի պատկերներով, ըստ կարողութեան, մեր [մտքի] տեսումը դէպի աստուածայինն ենք ուղղում»¹⁸:

«Եկեղեցում կարգուած զանազան

16 Ս. Գրիգոր Տաթևացի, Քարոզ վասն օրհնութեան եկեղեցւոյ, «Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ձմեռան հատոր՝ արարեալ սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացւոյն», Կ. Պոլիս, 1740 (–Ձմեռան), էջ 656
 17 Ս. Թովհան Օձնեցի, էջ 134
 18 Ս. Գիորգեսիոս, էջ 56

ձեւքն, որ յեկեղեցուց կարգեալ են... ծածկոյթ են իմանալեաց եւ անմի- թից իրաց եւ ի վեր ածեն մեզ յիմա- նալիմ»¹⁹:

Ի հակադրութիւն աշխարհի պատահմունքային եւ մեղսա- ծին, խառնափնթոր ազդակները՝ եկեղեցին՝ իր կերտուածքի եւ յարդարանքի կարգաւոր ամբողջականութեամբ, սկզբունքօրէն գոյացական եւ մաքրագործող ներգործութեան առիթ է մար- դու համար: Ուստի եւ նրա խորհրդաբանութեան ճանաչումն ու նրա ստեղծմանը մասնակից լինելու ճշմարիտ կարողութիւ- նը խիստ կապուած են նոյն մաքրութեան եւ սրբազգաց վե- րաբերմունքի հետ եւ, ինչպէս ամէն ինչ Ընդհանրական Եկե- ղեցու համակարգում, պահանջում են կենդանի աստուած- պաշտական նուիրում²⁰: Այս պատճառով առաւել մասնաւոր դիտարկումները անցնելուց առաջ անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ տաճարի բարոյական-աստուածաշտական նշանակութեանը վերաբերող հայրաւանդ խօսքերին, որոնք ի- մասսանաբար տեղ են գտել տաճարի խորհրդաբանութեանը վերաբերող նրանց աշխատութիւններին առընթեր: Արդ, տա- ճարի հետ ճշմարիտ քրիստոնէական յարաբերութիւնն ամենից առաջ պայմանաւորուած է մեր փրկագործութեան առողջ գործընթացով՝ այն ուղղափառ գիտակցութեամբ, որ միայն տաճարում կայացուող նուիրական խորհուրդների հաղոր- դակցութեամբ կարող ենք մշտանորոգ հաշտութեան մէջ մնալ Աստուծոյ հետ:

«Որքան մարդն կենայ յաշխարհի, մեղաւոր է. վասն որոյ եւ հաշ- տութեանն Աստուծոյ կարօտ է... Վասն որոյ շինեցին զտունս զայս անուանն Աստուծոյ եւ սրբեցին զսա օրհնութեամբ, ուր հաշտու- թիւնս մեր կատարի»²¹:

19 «Լուծմունք Դիոնետիոսի ի Դալթ եւ Յակոբայ», ՄՄ ձեռ. N 55, ր. 12բ-13ա
20 Այս մասին տե՛ս «Հոգեւոր պատկերը մտաւորութիւնը եւ կանոնի նշանակութիւնը եկեղեցական կերպարուեստում», Գանձասար Գ, էջ 320:
21 Ձմեռան, էջ 654-655

Տաճարում արժանաւորապէս ներկայ գտնուելը քրիստո- նէական կեանքի կարեւորագոյն կողմերից է եւ մեր ողջ աս- տուածապաշտութիւնը կարգաւորող գործօն:

«Հրաման առաք ի մէջ եկեղեցու յանուն Որդու զՀայր կարդալ եւ թախանձել, այսինքն մտանելովն յեկեղեցի՝ պարտ է մեզ մտանել յորդոյսիւն եւ զմանութիւն Նորա բերել ի մեզ. եւ զմանութիւն Հօր Նորա՝ որպէս Նա, եւ ապա զՀայր Նորա մեզ կարդալ: Ջի որպէս լսէ Նմա, անյապաղ այսպէս եւ մեզ լուիցէ: Եւ տես՝ զի թէ զմանութիւն Նորա բերեմք ի մեզ եւ ապա մտանեմք յեկեղեցի եւ զՆա Հայր կոչեմք, որպէս Որդին առաջի Հօրն մտանէ եւ ապա աղերսէ, ճշմարիտ երկինք լինի եկեղեցիս: Իսկ թէ զմանութիւն Նորա ոչ ունիմք, այլ՝ զհակառակն եւ մտանեմք յեկեղե- ցի, լինի եկեղեցին դժոխք եւ սան- դարամետք. եւ բնակիչք սոցա սա- տանայ են, զորոյ զմանութիւն ունին մեղսասւտքն: Վասն որոյ պարտ է մեզ սրբութեամբ մտանել յեկեղեցի, որ է երկինք. զի երկինք, որոյ է պատկեր եկեղեցիս, անմե- ղաց է տեղի»²²:

«Հրաման ստացանք՝ եկեղեցում Որդու անուամբ Հօրը կանչել եւ թախանձել. այսինքն՝ եկեղեցի մտնելով՝ մենք պետք է որդիու- թեան մէջ մտնենք եւ Նրա մանու- թիւնը բերենք մեր անձերում եւ Նրա Հօր մանութիւնը, ինչպէս Իմքը, եւ ապա Նրա Հօրը կանչենք, որպէսզի ինչպէս Նրան է լսում, այնպէս էլ անյապաղ մեզ լսի: Եւ տե՛ս. քանզի եթէ Նրա մանու- թիւնն ենք բերում մեր մէջ եւ ապա մտնում եկեղեցի ու Նրան Հայր կանչում, ինչպէս Որդին է Հօր առաջ մտնում եւ ապա աղերսում, ապա եկեղեցին ճշմարտապէս եր- կինք է լինում. իսկ եթէ Նրա մա- նութիւնը չենք ունենում, այլ՝ հակա- նակորդի եւ մտնում ենք եկեղեցի, եկեղեցին դժոխք է լինում եւ սան- դարամետ, որի բնակիչն է սատա- նան, ում մանութիւնն ունեն մեղսասւտքները: Այս պատճառով մենք պարտաւոր ենք սրբութեամբ մտնել եկեղեցի, որ երկինք է, քանզի երկինքը, որի պատկերն է եկեղեցին, անմեղների վայր է»²²:

Ինչպէս տեսնում ենք, մարդու ներկայութիւնը եկեղեցում, ուր հրեշտակների պէս անընդմիջաբար կանգնած ենք Աստուծոյ առջեւ²³, որքան բերկրալի, նոյնքան պարտաւորեցնող է,

22 Ամստան, էջ 709
23 Այն տեղում

քանզի ահաւոր է կենդանի Աստուծոյ ձեռքն ընկնելը²⁴, որ լափող Հուր է²⁵: Տաճարում քրիստոնեան պէտք է զիտակցի իր նուիրական միասնութիւնը երկնային զօրութիւններէ եւ սուրբերէ հետ՝ ձգտելով նրանց հետ շնորհական հաւասարութեան:

«Տաճարն ժողովարդ հաւատացելոց՝ զհաւասարութիւն մեր ընդ հրեշտակս զեկուցանէ, յորժամ կամք ամենքեան առաջի բեմին Քրիստոսի»²⁶:

Հրեշտակներին հաւասարութիւն ձգտումը ուղղափառ աստուածապաշտութեան սկզբունքային նպատակն է: Հրեշտակներին հաւասար կամ հրեշտականման լինել՝ նշանակում է թօթափուել ապականելի եւ մեղսասէր յատկանիշներէց եւ առաքինի վարքով վեր լինել արատաւոր երկրայակութիւնից, յարատեւել երկնային խաղաղութեան մէջ եւ վայելել երկնաբնակիչների աղօթական ընկերակցութիւնը, վերջապէս՝ նրանց նման շնորհական հանդարտութեան մէջ տեսնել Աստուծոյ փառքը²⁷: Հանապազ Հոգով եւ Ծշմարտութեամբ երկրպագելով²⁸ ու փառաբանելով նրան: Այս հրեշտակային կամ երկնային յատկութիւնները, որոնք զետեղուած են քրիստոնեաների սրտերում Մկրտութեան Շնորհով, միայն մշտաջան աստուածապաշտութեամբ եւ բազմաչարչար պատուիրանապահութեամբ են յայտածուում եւ հաստատապէս բնաւորում մեր մէջ: Եւ տաճարի երկնային խորհուրդն այն խորհրդազգած անձերում է խորապէս արծարծուում, որոնց համար նա դարձել է աստուածամերձութեան եւ սրբագործութեան հարազատ եւ մշտաբաղձ հանգրուան:

«Յորժամ սիրեմք զնա, եւ զպատուիրանս նորա պահեմք, բնակի

«Տաճարը, հաւատացեալների ժողովատեղի [լինելով], ցոյց է տալիս մեր հաւասարութիւնը հրեշտակների հետ, երբ բոլորս Քրիստոսի բեմի առջեւ ենք լինում»²⁶:

«Երբ սիրում ենք նրան եւ պահում նրա պատուիրանները, [մեր մէջ]

24 Եբր. Ժ 31
25 Եբր. ԺԲ 29
26 Ա. Յովհանն Օձնեցի, էջ 140
27 Տէս Յովհ. Ա 14
28 Տէս Յովհ. Դ 23

Հայր եւ Որդի եւ Հոգին մաքրագործ՝ ըստ առաքելոյն. «Դուք տաճար Աստուծոյ կենդանւոյ էք, եւ Հոգի Աստուծոյ բնակեալ է ի ձեզ»²⁹: Ջի Աստուած բնակի ի մարդիկ որպէս ի հրեշտակս, եւ մարդիկ՝ ի տաճարս, ըստ որում հրեշտակք՝ ի յերկինս, եւ միաձայնութեամբ երկնաւորաց եւ երկրաւորաց պաշտի Արարիչն. ապա ուրեմն երկինք է եկեղեցի սուրբ»³⁰:

բնակւում են Հայրը, Որդին եւ մաքրագործ Սուրբ Հոգին՝ ըստ առաքելի. «Դուք կենդանի Աստուծոյ տաճար էք, եւ Աստուծոյ Հոգին բնակուում է ձեր մէջ»²⁹: Եւ քանի որ Աստուած բնակւում է մարդկանց մէջ՝ ինչպէս հրեշտակների, եւ մարդիկ՝ տաճարում, ինչպէս հրեշտակները երկնքում, եւ երկնաւորների ու երկրաւորների միաբանութեամբ պաշտուում է Արարիչը, ուստի երկինք է սուրբ եկեղեցին»³⁰:

(Հարունակելի)

29 Տէս Ա Կորնթ. Գ 16:
30 Ամատան, էջ 709